

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
HUMAN RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTION OF TÜRKİYE

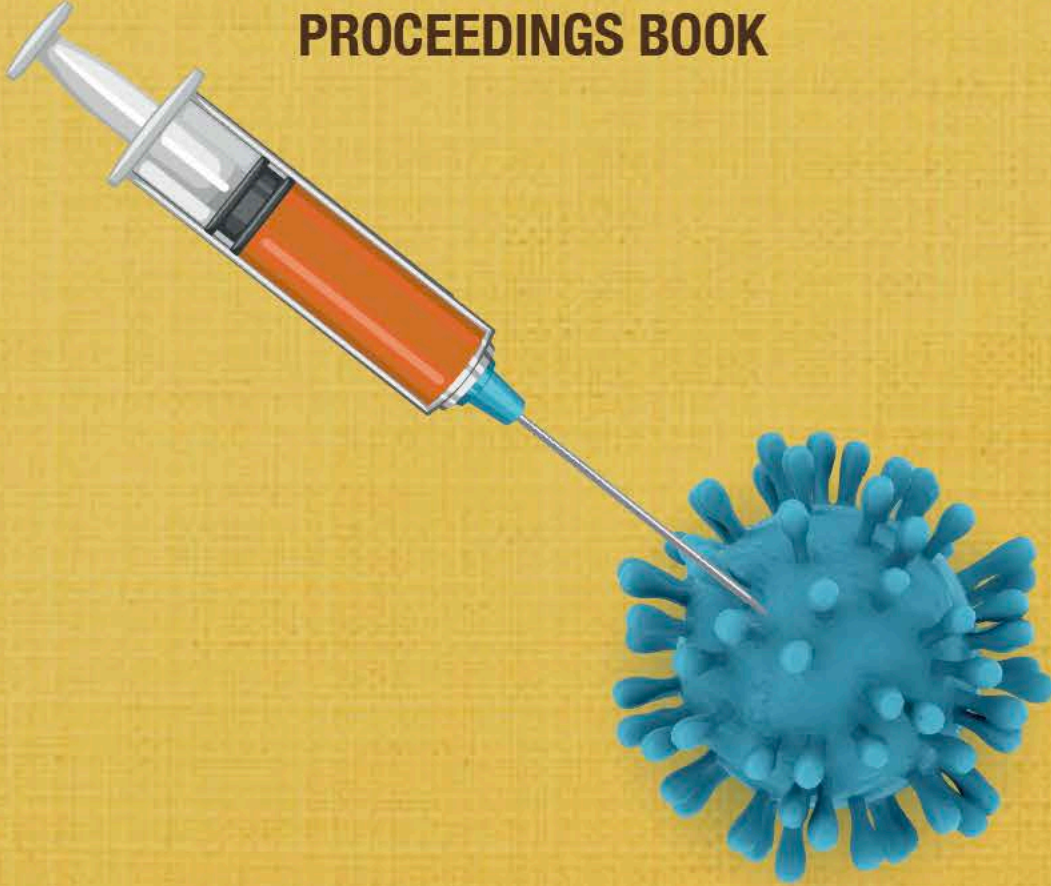
ULUSLARARASI SEMPOZYUM

SALGIN DÖNEMLERİNDE İNSAN HAKLARI

BİLDİRİLER KİTABI

INTERNATIONAL SYMPOSIUM

**HUMAN RIGHTS IN THE PANDEMIC TIMES
PROCEEDINGS BOOK**

8-9 ARALIK 2021

DECEMBER 8-9, 2021

ANKARA

ULUSLARARASI SEMPOZYUM

**SALGIN DÖNEMLERİNDE
İNSAN HAKLARI**

BİLDİRİLER KİTABI

INTERNATIONAL SYMPOSIUM

HUMAN RIGHTS IN THE PANDEMIC TIMES
PROCEEDINGS BOOK

8-9 Aralık 2021
DECEMBER 8-9, 2021

ANKARA

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
HUMAN RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTION OF TÜRKİYE

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

Yüksel Cad. No: 23 • 06650 • Kızılay/ANKARA
Tel: +90 312 422 78 00 • Faks: +90 312 422 78 99
www.tihek.gov.tr • tihek@tihek.gov.tr

Uluslararası Sempozyum
Salgın Dönemlerinde İnsan Hakları
Bildiriler Kitabı

International Symposium
Human Rights In The Pandemic Times
Proceedings Book

Yayıncının Adı / Name of Publishing Center
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
Human Rights and Equality Institution of Türkiye

ISBN: 978-605-71680-1-6

Yapım / Production
Uluslararası Piri Reis Kültür Ajansı
www.pirireisajans.com

Basım Tarihi / Date of Issue
16.06.2022

Birinci Baskı / First Edition
Ankara, 2022

Emeği Geçenler / Who Contributed
Pınar KAÇAN
TIHEK-İnsan Hakları ve Eşitlik Uzman Yardımcısı

■ Yasal İmtiyaz

Bu kitap 08-09 Aralık 2021 tarihleri arasında Ankara’da düzenlenen “Salgın Dönemlerinde İnsan Hakları” temalı Uluslararası İnsan Hakları Sempozyumunda sunulan bildirilerden oluşmaktadır. Kitaptaki metin ve fotoğrafların tamamının veya bir kısmının elektronik, mekanik, fotokopi veya herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yazılı izne tabidir. Kitapta tebliğ olarak sunulan tüm görüşler yazarına aittir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu’nun kurumsal görüşünü ifade etmemektedir.

■ Legal Concession

This book consists of the papers presented at the International Human Rights Symposium on “Human Rights During the Pandemic Times” held in Ankara between 8-9 December 2021. Reproduction, publication and storage of all or part of the text and photographs in the book by electronic, mechanical, copying or any recording system is subject to written permission. All opinions presented as papers in the book belong to the author. They do not express the institutional opinion of the Human Rights and Equality Institution of Türkiye.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

SUNUŞ / PREFACE	VIII
DÜZENLEME KURULU / ORGANIZATION COMMITTEE	
BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE	X
AÇILIŞ KONUŞMALARI / OPENING SPEECHES	
PROF. DR. ORHAN KURTOĞLU	4
PROF. DR. MUHARREM KILIÇ	5
8 ARALIK 2021	
BİRİNCİ OTURUM (İTRİ KONFERANS SALONU)	
SALGIN DÖNEMİNDE EĞİTİM HAKKI	
■ PANDEMİ DÖNEMİNDE, TEMEL BİR İNSAN HAKKI OLAN EĞİTİMİN DURUMUNA BAKIŞ: TÜRKİYE TECRÜBESİ	21
BEKİR KUL	
■ TÜRKİYE'DE COVID-19 SALGININDA ALINAN TEDBİRLER KAPSAMINDA UYGULANAN UZAKTAN EĞİTİM UYGULAMASI NETİCESİNDE ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN UĞRADIKLARI AKADEMİK BAŞARISIZLIKLARIN EĞİTİM HAKKI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ	51
NİHAT MEHMETOĞLU	
BİRİNCİ OTURUM (MAVİ SALON)	
SALGIN DÖNEMİNDE YARGILAMA FAALİYETLERİ VE İNFAZ SİSTEMİ	
■ PANDEMİ TEDBİRLERİ KAPSAMINDA CEZA İNFAZ KURUMLARINDA GETİRİLEN GÖRÜŞ KISITLARI: ÖZEL HAYATA SAYGI HAKKI YÖNÜNDEN BİR İNCELEME	75
HASAN SAYIM VURAL	
■ CEZA MUHAKEMESİNE UZAKTAN KATILMA VE USULİ GÜVENCELER	91
DİCLE GÖZDE KOÇYİĞİT	
İKİNCİ OTURUM (İTRİ KONFERANS SALONU)	
ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKU AÇISINDAN PANDEMİ UYGULAMALARI	
■ PANDEMİ DÖNEMİNDE KİŞİSEL VERİLERE YENİ BİR BAKIŞ: FARKLI ÜLKELERDEN VAKA ANALİZLERİ	114
SELDAG GÜNEŞ PESCHKE, LUTZ PESCHKE, YASİN AYDOĞDU, AYBENİZ AKLAN	

- DEVLETLERİN SALGINLA MÜCADELE İÇİN ALDIKLARI TEDBİRLER İLE SEBEP OLDUKLARI İNSAN HAKLARI İHLALLERİNDEN DOĞAN ULUSLARARASI SORUMLULUĞUNUN ŞARTLARI 134
TUĞÇE İSAYEV
- COVID-19 AND THE STRUGGLE FOR REASON. THE CONSOLIDATION OF A NEW POLITICAL DIVIDE IN GERMANY 156
MARKUS J.T. SCHRIJER
- COVID-19 KRİZİNDE AB ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARI 175
İHSAN DENİZ AY
- PANDEMİNİN GÖLGESİNDE KÜRESEL İNSAN HAKLARI SİYASETİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE ULUS DEVLETLERİN ETKİSİ 212
ŞADIYE ARSLAN

İKİNCİ OTURUM (MAVİ SALON)

PANDEMİ HUKUKU: ANAYASAL VE İDARİ YÖNDEN BAKIŞ

- BİLGİ EDİNME HAKKINDAN BİLGİLENDİRME YÜKÜMLÜLÜĞÜNE COVID-19 PANDEMİ SÜRECİ 235
FATMA DİDEM SEVGİLİ GENÇAY
- SAĞLIK HAKKI ÇERÇEVESİNDE AŞI KARŞITLIĞININ KAMU DÜZENİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 259
ÇAĞLAR BURAK BURTAN
- KORONAVİRÜS SALGINI TEDBİRLERİ UYGULAMASINDA SAĞLIK KOLLUĞUNUN KANUNİLİK İLKESİ AÇISINDAN İNCELENMESİ 277
ENVER KAŞLI

9 ARALIK 2021

BİRİNCİ OTURUM (İTRİ KONFERANS SALONU)

SALGIN DÖNEMİNDE KIRILGAN GRUPLAR VE SOSYAL HİZMETLERE ERİŞİM

- PANDEMİ SÜRECİNDE DEZAVANTAJLI GRUP VE HAKLARI 290
MELTEM DERYA ŞAHİN, HAKİM ABDULKADİR ARASAN

- BUZ DAĞININ GÖRÜNMEYEN KISMI: ÇOCUKLAR, PANDEMİ VE ÇOCUK HAKLARI305
ELİF KÖSESÖY
- KORONAVİRÜS (COVID-19) SALGINI DÖNEMİNDE SOSYAL HİZMETLERE ERİŞİMİN İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ.....333
ÖMER FARUK CANTEKİN, İHSAN ESEN

BİRİNCİ OTURUM (MAVİ SALON)

SALGIN DÖNEMİNDE ALINAN TEDBİRLER, ETİK, MEDYA VE KİTLE İLETİŞİM

- KORONAVİRÜS ÖNLEMLERİNİN ALGILANMASI VE UYUM MOTİVASYONU347
DİKRAN M. ZENGİNKUZUCU
- COVID-19 PANDEMİSİNDE ÖLÜM SÜRECİ VE SONRASI ORTAYA ÇIKAN SORUNLARIN TIP ETİĞİ, HUKUK VE İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ369
AHMET NEZİH KÖK
- SALGINLA MÜCADELEDE KİTLE İLETİŞİM HAKKININ ÖNEMİ VE SINIRLARI 381
ÖZGÜR AYDIN
- COVID-19 AŞILARINA ERİŞİMİN ETİK VE İNSAN HAKLARINI İLGİLENDİREN BOYUTLARI: HABERLER ÜZERİNE BİR ANALİZ396
ASLIHAN ARDIÇ ÇOBANER

İKİNCİ OTURUM (İTRİ KONFERANS SALONU)

SALGIN DÖNEMİNDE MÜLTECİLER, SIĞINMACILAR VE İNSAN TİCARETİ

- COVID-19 SALGIN DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE İKAMET EDEN SURİYELİ SIĞINMACILARIN DURUMUNA YÖNELİK ANALİZ422
KÜBRA ŞAHİN

İKİNCİ OTURUM (MAVİ SALON)

SALGIN DÖNEMİNDE ÇALIŞMA HAYATI

- “TAM KAPANMA” SÜRECİNDE AÇIK KALAN İŞLETMELER, KAPALI OLAN İŞLETMELER VE TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN HAKSIZ REKABET SORUMLULUĞU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ435
MURAT CAN PEHLİVANOĞLU

■ TÜRKİYE'DE İŞYERİNDE UYGULANAN ZORUNLU AŞI UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	462
--	-----

İDİL YILDIRIM ARI

■ COVID-19 SÜRECİNDE GEMİ ADAMLARINA YÖNELİK ORTAYA ÇIKAN İNSAN HAKLARI İHLALLERİ	490
---	-----

AZİZ MUSLU

■ HER DÖNEMİN GÖRÜNMEZİ: PANDEMİ DÖNEMİNDE TARIM İŞÇİLİĞİNDE KADIN EMEĞİ	519
--	-----

AYŞE KAŞIKIRIK

ÜÇÜNCÜ OTURUM (İTRİ KONFERANS SALONU)

SALGIN DÖNEMİNDE YAŞLI HAKLARI

■ COVID-19 SALGINININ YAŞLI BİREYLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN YAŞLI HAKLARI AÇISINDAN ELE ALINMASI	539
--	-----

FATMA ARPACI, ÖMER FARUK CANTEKİN

■ ZOR ZAMANLARDA YAŞLI OLMAK: COVID-19 PANDEMİSİNDE YAŞLILARIN GAZETE HABERLERİNDE TEMSİLİ	554
--	-----

YAVUZ BAYRAM, ÖZGE ÇELİK

■ COVID-19 SALGIN SÜRECİNDE YAŞLI OLMAK: DEĞİŞEN DEĞERLER	576
---	-----

ZARİFE KÜBRA ADIGÜZEL, BİLGE SULTAN YILMAZ, ESRA ARSLAN

■ RIGHTS OF OLDER PERSONS DURING THE COVID-19 PANDEMIC PROTECTION GAPS AND WAY FORWARD	616
--	-----

NINO SHALAMBERIDZE

TEBRİK TELGRAFLARI	631
--------------------------	-----

ALBÜM	637
-------------	-----

SUNUŞ

PREFACE

Dünya savaşlarında yaşanan ağır insan hakları ihlalleri, insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik kurumsal çabaların yoğunlaşmasına yol açmıştır. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler (BM), insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik koruma mekanizması işlevi gören kurumsal yapıların oluşturulmasını öngörmüştür. Küresel olarak, ulusal insan hakları kurumları Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve uluslararası insan hakları mekanizmalarının güçlenmesiyle yaygınlık kazanmıştır. Ulusal insan hakları kurumlarını oluşturmada ve geliştirmede Paris Prensipleri ile Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı, iki temel belge olarak önem arz etmektedir. BM bünyesinde gerçekleşen uluslararası bir çalıştay sonucunda 1993 yılında kabul edilen Paris Prensipleri, ulusal insan hakları kurumlarını tanımlayan yetkili uluslararası 'standartlar seti' olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ulusal insan hakları kurumu olarak kurumsal yapısına kavuşturulan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK), 6701 sayılı Kanun’da tanımlanan “insan haklarını korumak ve geliştirmek; kişilerin eşit muamele görme hakkını güvence altına almak; hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada ayrımcılığı önlemek; işkence ve kötü muameleyle etkin mücadele etmek ve bu konuda ulusal önleme mekanizması görevini yerine getirmek” görev ve yetkileri çerçevesinde faaliyetler yürütmektedir.

6701 sayılı Kanun’un 9. maddesinde Kurumun görevleri arasında “İnsan haklarının korunmasına, geliştirilmesine, ayrımcılığın önlenmesine ve ihlallerin giderilmesine yönelik çalışmalar yapmak” yer almaktadır. İlgili Kanun’da tanımlanmış kurumsal görev çerçevesinde global ölçekte ihlal/ihmal/kısıtlara yol açan Covid-19 pandemi-sini insan hakları perspektifinden ele alabilmek amacıyla 8-9 Aralık 2021 tarihlerinde Ankara’da TİHEK ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi iş birliğiyle “Salgın Dö-nemlerinde İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu” gerçekleştirilmiştir.

Söz konusu amaç doğrultusunda düzenlenen sempozyumda salgın dönemleri, “eğitim hakkı; yargılama faaliyetleri ve infaz sistemi; uluslararası insan hakları huku-ku açısından pandemi uygulamaları; pandemi hukukuna anayasal ve idari yönden bakış; salgın döneminde kırılgan gruplar ve sosyal hizmetlere erişim; salgın dö-ne-minde alınan tedbirler; etik, medya ve kitle iletişim; salgın döneminde mülteciler, sığınmacılar ve insan ticareti; salgın döneminde çalışma hayatı ve salgın döneminde yaşlı hakları” olmak üzere toplam 9 oturumda çok yönlü ve kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Eş zamanlı olarak farklı salonlarda iki gün süren sempozyumda salgın dö-nemlerinde insan haklarının farklı boyutlarına ilişkin bildiriler sunulmuş, sempozyuma kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası kuruluşların temsil-cileri katılım göstermiştir.

Halen yaşamakta olduğumuz bu küresel kriz karşısında bir ulusal insan hakları ko-ruma mekanizması olarak TİHEK’in salgın dönemlerine yönelik farklı perspektiflerin sunulduğu bir çıktı niteliğinde olan bildiri kitabının hazırlanmasına değerli katkılarını sunan akademisyenlere, ilgili paydaşlara ve Kurumumuzun personeline şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Muharrem KILIÇ
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı

DÜZENLEME KURULU / ORGANIZATION COMMITTEE

No	Adı Soyadı	Ünvanı
1	Alişan TIRYAKI	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu İkinci Başkanı
2	İsmail AYAZ	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
3	Av. Zennure BER	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
4	Doç. Dr. F. Ebru GÜNDÜZ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi
5	Doç. Dr. Hamdi Gökçe ZABUNOĞLU	Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi
6	Doç. Dr. Taylan BARIN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi
7	Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sayim VURAL	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
8	Dr. Öğr. Üyesi Özgür AYDIN	Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi
9	Gizem ÖZDEMİR	TİHEK- İnsan Hakları ve Eşitlik Uzmanı
10	Mehmet AKTAŞ	TİHEK- İnsan Hakları ve Eşitlik Uzmanı
11	Merve SİSLİ	TİHEK- İnsan Hakları ve Eşitlik Uzmanı

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

No	Adı Soyadı	Ünvanı
1	Hasan Tahsin GÖKCAN	Anayasa Mahkemesi Başkanvekili
2	Prof. Dr. Abdullah DİNÇKOL	Doğuş Üniversitesi Hukuk Fakültesi
3	Prof. Dr. Abdurrahman SAYGILI	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
4	Prof. Dr. Ahmet GÜRBÜZ	Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
5	Prof. Dr. Ahmet Ulvi TÜRKBAĞ	Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi
6	Prof. Dr. Ali Cengiz KÖSEOĞLU	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi
7	Prof. Dr. Ayşe NUHOĞLU	İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi
8	Prof. Dr. Bihterin DİNÇKOL	Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
9	Prof. Dr. Cemil KAYA	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
10	Prof. Dr. Ece GÖZTEPE ÇELEBİ	Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi
11	Prof. Dr. Ender Ethem ATAY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi

12	Prof. Dr. Engin YILDIRIM	Anayasa Mahkemesi Üyesi
13	Prof. Dr. Esra Gül DARDAĞAN KİBAR	Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi
14	Prof. Dr. Faruk BİLİR	Kişisel Verileri Koruma Kurumu Başkanı
15	Prof. Dr. Feridun YENİSEY	Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi
16	Prof. Dr. Gülriz UYGUR	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
17	Prof. Dr. H. Burak GEMALMAZ	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
18	Prof. Dr. Handan YOKUŞ SEVÜK	Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi
19	Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU	Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi
20	Prof. Dr. İbrahim KAYA	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
21	Prof. Dr. İlhan ÜZÜLMEZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi
22	Prof. Dr. İlyas DOĞAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi
23	Prof. Dr. M. Refik KORKUSUZ	Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi
24	Prof. Dr. Mahmut KOCA	İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi
25	Prof. Dr. Mehmet TURHAN	Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi
26	Prof. Dr. Necmi YÜZBAŞIOĞLU	Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi
27	Prof. Dr. Nihat BULUT	İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi
28	Prof. Dr. Ömer ANAYURT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi
29	Prof. Dr. Pınar KARTAL	Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi
30	Prof. Dr. Yasemin IŞIKTAÇ	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
31	Prof. Dr. Yaşar SALİHPAŞAOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi
32	Prof. Dr. Yener ÜNVER	Özyeğin Üniversitesi Hukuk Fakültesi
33	Prof. Dr. Yusuf Şevki HAKYEMEZ	Anayasa Mahkemesi Üyesi
34	Prof. Dr. Yücel ACER	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi
35	Prof. Dr. Yüksel METİN	Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi
36	Doç. Dr. Murat TÜMAY	Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi
37	Dr. Öğr. Üyesi Yakup Levent KORKUT	İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi

AÇILIŞ KONUŞMALARI
OPENING SPEECHES

PROF. DR. ORHAN KURTOĞLU

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
REKTÖR YARDIMCISI

PROF. DR. MUHARREM KILIÇ

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE
EŞİTLİK KURUMU BAŞKANI

PROF. DR. ORHAN KURTOĞLU

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ REKTÖR YARDIMCISI

“

Sayın Vekilim, Sayın Vali Yardımcım, Sayın Başkanım, Değerli Akademisyenler, Değerli Misafirlerimiz,

İçerisinde bulunduğumuz bu yoğun süreçte bütün sektörlerde karşımıza çıkan sıkıntıların dile getirileceği, bunlara çözüm yollarının aranacağı bir programda sizleri Hacı Bayram Veli Üniversitesi çatısı altında ağırlamaktan mutluluk duyduğumuzu ifade eder, selam ve saygılarımı sunarım.

Malum dünyayla birlikte ülkemizi de derinden etkileyen bir süreçten geçmekteyiz. Eğitim, sağlık ve ticaret gibi birçok sektörü etkileyen bir süreç yaşamaktayız. Bizlerin de toplumda görev ve sorumlulukları olan kurumlar olarak bunlara çözüm yolu arama mesuliyetimiz bulunmakta. Bu anlamda Türkiye İnsan ve Eşitlik Kurumunun da böyle bir faaliyet içerisinde bulunmasından büyük bir mutluluk duyduğumuzu ifade etmek isterim.

Biz Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi olarak sosyal bilimler ve sanat ağırlıklı bir üniversiteyiz ve üniversitemiz bünyesinde yaklaşık 31 tane araştırma merkezi bulunmakta. Bunlardan bir tanesi insan hakları uygulama ve araştırma merkezidir. Türkiye’de tek olan bir insan hakları yıllığı çıkarmaktayız. Yaklaşık 40 yıla dayanan bir yıllığımız var. Bu yönüyle de Türkiye’de ayrılan ve ayrıcalığı olan bir üniversiteyiz. Bizim bu tür faaliyetlerle toplumumuza, dünyaya insan hakları anlamında katkılar sağlamaya devam edeceğimizi ifade eder, sempozyumun hayırlara vesile olmasını dilerim.

Hepinizi saygıyla selamlarım.

”

“

PROF. DR. MUHARREM KILIÇ
TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU BAŞKANI

Sayın KEFEK Başkanım, Değerli Kurul Üyelerim, Kıymetli Hazirun,
Öncelikle hepinizi saygıyla selamlıyorum.

İki gün sürecek olan sempozyumumuza hepiniz hoş geldiniz.

Covid-19 pandemisi ilk kez Aralık 2019’da Çin’in Hubei eyaletinin Wuhan kentinde patlak verdi ve 11 Mart 2020 tarihinde ülkemizde kaydedilen ilk vaka ile birlikte resmi olarak pandemi ilan edildi. Böylece kısa süre içerisinde büyük kapatmaların, sokağa çıkma yasaklarının ya da olağanüstü tedbirlerin alındığı bir durumla karşı karşıya kaldık. Tabii bu türden uluslar üstü düzeydeki pandemi krizlerinin yönetimi hem siyasal ve ekonomik hem de toplumsal anlamda ciddi sorunları beraberinde getirmektedir. Ayrıca bu türden pandemik hadiseler yönetsel krizlere, sıkıntılara ve yoksunluklara da yol açmaktadır.

Covid-19 pandemisi neredeyse tüm dünyada yaklaşık yüzün üzerinde ulusal insan hakları mekanizmasının, Birleşmiş Milletler (BM) düzeyindeki kuruluşların, Konsey düzeyindeki bölgesel insan hakları kuruluşlarının dikkatini celp etmesi gereken ve insan haklarına yönelik ihlallere yol açan bu kriz halinin yönetsel pratiğine ilişkin mutlak surette bir çerçeve belirlemeleri, kılavuz ilkeler vazetmeleri gereken bir sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunun bir sorun alanı olduğunu ifade etmemin nedeni bu türden pandemilerin dünya siyasi tarihinde ortaya çıkabilecek ender hadiseler olmasıdır. Böylesi bir pandemiyi hiçbirimizin 2019’un Aralık ayına kadar öngörebilmesi mümkün değildi. Fakat bütün dünyayı saran bu krizi iki yılı aşkın bir süredir yaşamaya devam ediyoruz.

Pandemi döneminde sosyal mesafeden maske kullanımına varıncaya kadar uygulamaların yaşamımıza girmesiyle birlikte birçok sosyal alışkanlıklarımız değişime uğradı. Hem kamu düzeni hem de halk sağlığı açısından olağanüstü tedbirlerin alınması gereken bir durumla karşı karşıyayız.

Ama başka siyasal krizlerden farklı olarak bu türden olağanüstü hadiselerin toplumsal bir meşruiyetle kabul edildiğini de hepimiz görüyoruz. Farklı siyasal krizler ya da siyasal yönetime ilişkin problemlere dair toplumsal meşruiyetin böylesi yüksek düzeyde bir kabulkârlıkla kabul edilmesi pek olası gözüküyor. Buna ilişkin hem sosyal mesafenin hem sanitasyona ya da maskeye ilişkin diğer olağanüstü tedbirlerin alınması noktasında sosyal bir kabulün olduğunu görüyoruz. Yakın bir zamanda Avrupa'da da gördüğümüz üzere aşı uygulaması ya da diğer tedbirler açısından baktığımız zaman aşı karşıtları başta olmak üzere daha fazla toplumsal kesimin buna karşı bir tavır ve tutum geliştirdiklerini de görüyoruz. Ama genel itibarıyla baktığımız zaman bir sosyal kabulün ya da toplumsal meşruiyetin varlığından söz edebiliriz.

Ancak konuşmamın girişinde şöyle bir duruma işaret etmek istiyorum. Post-pandemik dönem açısından hem siyasal sistemlerin yönetim dinamikleri hem de sonrasına ilişkin alınan tedbirlerin sürekliliği noktasında bir toplumsal kaygının da olduğunu belirtmek istiyorum. Bu işareti yaparken atıfta bulunacağım kişi Giorgio Agamben'dir. Giorgio Agamben'in tam da pandemi başlarında bir röportajı olmuştu. Ben bunu pandemi üzerine yapmış olduğum kendi çalışmama da dercetmişim. Giorgio Agamben'in "*Istisna Hali*" adlı bir kitabı var. Bu kitaptaki o kavramsallaştırmasına da referansla İtalya örneklemini de dikkate alarak Giorgio Agamben'in grip virüsü ile kıyaslama yaptığını, bunun bir istisna hali yaratacak düzeyde bir kriz olmadığını, grip virüsünden ölenlerin sayısının daha fazla olduğunu öne sürdüğünü görüyoruz. Post pandemi açısından özellikle pandemi sonrasında alışkanlıklar ve olağanüstü tedbirler açısından ortaya çıkabilecek tablonun bir kaygı durumuna işaret ediyor. Bu açıdan baktığımız zaman insan haklarının temel paradigmatik ilkeleri olarak özgürlük-güvenlik dengesi, ölçülülük, hukukilik ve hukuk devleti ilkeleri açısından alınan bu tedbirlerin genel anlamda insan hakları, özel anlamda da ulusal insan hakları mekanizmalarının performansı, işleyişi, misyonu açısından mutlak surette ele alınması gerekiyor.

Bu minvalde bu uluslararası sempozyum da bu amaca hizmet eder niteliktedir. Yani halen yaşamakta olduğumuz bu küresel kriz karşısında bir ulusal insan hakları mekanizması olarak Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun (TIHEK) meseleye farklı boyutlarda bakışının bir çıktısı niteliğinde bir sempozyumla sizlerin huzurlarınızdayız. Bu vesileyle sempozyumumuza katkı sunan değerli akademisyenlerimize teşekkürlerimi arz ediyorum.

Özellikle sağlık hizmetleri alanına baktığımızda hak ve özgürlükler kategorisi açısından sunulan sağlık hizmetleri temelinde ortaya çıkan küresel mücadelenin kriz alanlarına işaret etmem gerekiyor. Tabii eş zamanlı olarak

gerçekleştireceğimiz oturumlarda, çok kıymetli katılımcılarımız birçok konu başlığında katkı sunacaklar ama ben genel panoramik bir tablo ortaya koymaya çalışacağım. Hak ve özgürlük ihlalleri açısından baktığımız zaman sağlık hizmetlerinin merkezde olmasının temel sebebinin bizatihi insanın tekil anlamda yaşam hakkının haleldar olmasından ötürü olduğunu ifade etmem gerekiyor. İkinci kuşak haklar bakımından baktığımızda sağlık hakkı ilk planda karşımıza çıkıyor. Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı ve seyahat özgürlüğü de aklımıza gelen diğer hak ve özgürlük kategorileri arasında yer alıyor.

Buna ilişkin malumunuz olduğu üzere dünyanın hemen her yerinde belli bir yaş üzerine seyahat kısıtlamaları getirildi. Ya da kişisel verilerin korunması hakkı açısından baktığımız zaman kişisel verilere ilişkin bazı kaygıların ortaya çıktığını ifade etmem gerekiyor. Sosyal güvenlik hakkından, özel hayatın gizliliği hakkına varıncaya kadar çok sayıda hak ve özgürlük alanlarında olası ihlallerin varlığını görüyoruz. Yalnızca herhangi bir ulus, herhangi bir ülke açısından değil, global ölçekte bütün ülkeleri de etkisi altına alan bir durumla karşı karşıyayız. Bu noktada mevcut pandemi koşullarının yalnızca az önce sıralamış olduğum hak katalogları açısından ihlal edici niteliğine işaretle yetinmemek gerekiyor. Bunların yanı sıra “insan ticareti” ve “göçmen kaçakçılığı” gibi ağır insanlık suçlarının da sayısal oran itibarıyla baktığımız zaman pandemi koşullarında oranlarının daha da yükseldiğini görüyoruz. İki gün önce deklere edilmiş olan raporda da ifade edildiği üzere pandemi krizinde göçmen kaçakçılığı suçunun artış eğilimi gösterdiği hususunun BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC) tarafından kayıt altına alındığını sizlerle paylaşmak istiyorum.

Bu noktada dikkatimizi çeken önemli meselelerden bir diğeri de ne yazık ki “Aşı Eşitsizliği”. Dünya tarihi açısından baktığımız zaman ister epide-mi ister Covid-19’da olduğu üzere daha kuşatıcı biçimde pandemi niteliğine dönüşmüş olsun bu viral enfeksiyonların en büyük mücadele aracının aşı olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Ne yazık ki bu noktadaki tablonun özellikle fırsat eşitliği ve imkân eşitliği açısından baktığımız zaman iç açıcı bir nitelikte ortaya çıkmadığını sizlerle paylaşmak istiyorum.

Bu noktada sizlerle paylaşmak istediğim veri OXFAM International’ın (*Oxford Committee for Famine Relief*) ortaya koymuş olduğu bir kavram-sallaştırmadır. OXFAM ‘Aşı apartheidi’ kavramsallaştırmasını kullanıyor. Sahra Altı Afrika bölgesi gibi bazı bölgelerde aşı yetersizliği olduğunu, küresel anlamdaki fırsat eşitsizliğinin bir maliyeti olarak bu bölgelerde aşı konusunda fırsat eşitsizliğinin karşımıza çıktığını görüyoruz. Yine OXFAM’ın 5 Aralık 2021 tarihli basın duyurusunda ortaya koyduğu öngörüü dikkate aldığımızda aşının paylaşımı noktasında ülkelerin eşitsizliğine ilişkin bir tes-

piti karşımıza çıkıyor. Bu noktada özellikle ilk Pfizer aşısının üretilip dünya kamuoyuyla paylaşılmasından bu yana baktığımız zaman İngiltere ve Kanada gibi ülkelerin nüfuslarını tamamen birkaç doz aşılama için yeterli aşıyı temin ve tedarik ettiklerini görüyoruz. Ancak Sahra Altı Afrika bölgesindeki ülkelerin yalnızca 8 kişiden 1'ini tam olarak aşılmasını olanaklı kılan bir aşı ve tedarik imkânına sahip olduklarını görüyoruz. Bunun dünyadaki başka alanlardaki eşitsizliğin, yoksunluğun ve yoksulluğun bir acı tablosu olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. İngiltere merkezli bir örgütlenme olan OXFAM'ın ilgili basın duyurusunda İngiltere'de neredeyse insanların tamamının üçüncü güçlendirici aşıyı olurken, daha hiç aşılanmamış ülke örneklerinin olduğu ifade ediliyor.

Hak kategorileri açısından sağlık hakkı başta olmak üzere eğitim hakkı, gıda hakkı, konut hakkı ve kişisel verilerin korunması hakkı gibi birçok hak alanına ve ayrımcılık ve yabancı düşmanlığına ilişkin hızlıca panoramik bir tablo ortaya koymak istiyorum. Özellikle ülkelerin sağlık hizmetleri alanında ulusal kapasiteleri olmak üzere hizmetsel boyutu dikkate alındığında bu küresel mücadelenin merkezinin sağlık hakkına yönelik olduğu görülmektedir. Türkiye'nin son yıllarda sağlık altyapısına yönelik sağlık politikası çerçevesinde yapmış olduğu hizmetler açısından dünyanın diğer uluslarıyla kıyaslandığında bu mücadeleyi gerçekleştirmede daha güçlü bir sağlık olanağına ve altyapısına sahip olduğunu ifade etmem gerekiyor. Bu kapsamda ülkelerin pozitif yükümlülüğü bulunmaktadır. Hak ve özgürlükler alanı kapsamında devletin birinci kuşak haklar açısından özellikle negatif yükümlülüğü, dokunmama sorumluluğu söz konusuysa; sosyal, kültürel ve ekonomik haklar açısından pozitif yükümlülüğünün olduğunu görüyoruz. Bunun da bir kısıtlama ve bir makuliyet ölçüsü olarak Anayasamızın 65'inci maddesinde de ifade edildiği üzere devletin mali olanakları çerçevesinde icra edilmesi gereken bir pozitif yükümlülük olarak karşımıza çıktığını görüyoruz.

Özellikle dünyayı saran neo-liberal politikalar çerçevesinde baktığımız zaman sosyal ve ekonomik haklar açısından, dünyanın küresel ölçekte ciddi bir sınanma ile karşı karşıya kaldığını görüyoruz. Zengin sınıfların yanı sıra ciddi yoksul sınıfların hem gıdaya erişimde hem konut hakkına sahip olma ve uygun konut koşullarında yaşayabilme noktasında güçlükler yaşadığını sizlerle paylaşmak istiyorum.

Burada sizlere bazı verileri ve tespitleri belirtmek istiyorum. Uluslararası Af Örgütü'nün yayınlamış olduğu *"Yedi Maddede Koronavirüsle Mücadelede İşlenen Hak İhlalleri"* başlıklı Raporundaki tespitlerine baktığımız zaman özellikle birinci sırada 'sağlık hakkına' ilişkin ihlallerin ortaya çıktığını görüyoruz. Bu noktada yine ülkemizin pozitif ayrıştığını, yani daha güçlü

bir mücadele stratejisi geliştirdiğini ve birinci planda yaşlılarımızın haklarını koruma, sağlık haklarını güvence altına alma noktasında bir gayretkeşlik ortaya koyduğunu ifade etmem gerekiyor. Bu noktada baktığımız zaman bazı Avrupa ülkelerinin insani duyarlılık ve yaşlıların korunması konusunda ülkemizin gerçekleştirmiş olduğu etik kavram ve tutum karşısında ne yazık ki olumsuz bir tavır sergilediklerini ifade etmem gerekiyor.

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'nin sağlığın korunması noktasında politikaların geliştirilmesi gibi somut öneriler ortaya koyduğunu görüyoruz. Tabii bu ortaya çıkan küresel kriz hemen tedarik edilesi bir durum değil, öncesinde özellikle sağlık hakkı ve diğer sosyal haklara ilişkin ciddi bir alt-yapının olması gerekiyor. Bu noktada yalnızca BM düzeyinde komiteler, kuruluşlar, konsey düzeyindeki kuruluşlar değil yeni ortaya çıkan küresel ağları da ifade etmem gerekiyor. Seçkin hukukçulardan oluşan bir örgüt olan Uluslararası Hukukçular Komisyonu'nun ortaya koymuş olduğu bir rapora işaret etmek istiyorum. Uluslararası Hukukçular Komisyonu'nun Eylül 2020'de yayımlanan *"Yavaş Ölen İnsanlar Gibi Yaşamak: Sağlık Hakkıyla Uyumlu COVID-19 Yanıtları"* Raporunda yer aldığı üzere, Covid-19 pandemisinin sağlık hakkına ilişkin yaratmış olduğu olumsuz etkilere dair durumları tespit ettiğini ifade etmemiz gerekiyor.

İlgili raporun özellikle yalnızca pandemi koşulları açısından değil dünyada yaşanmakta olan siyasal krizler, ülkelerin iflas etmesi, yaşanmakta olan yoksulluklar ve yoksunlukların neticesinde ülkelerini ve yurtlarını terk etmek durumunda kalan sığınmacılar ve mülteciler açısından daha ağır bir tabloyu sayısal verilerle açık bir biçimde ortaya koyduğunu görüyoruz. Yalnızca onlar açısından değil engelliler, çocuklar ve yaşlılar gibi toplumun diğer kırılgan grupları için sağlık hakkına yönelik ciddi bir kriz ve risk durumu yarattığını paylaşıyorlar. Bu noktada özellikle sağlığın sosyal belirleyicileri olarak kavramsallaştırılan bir kavrama işaret etmem gerekiyor. Sağlığın elde edilmesi ya da sağlıklı kalabilme, sağlıklı koşullarda yaşayabilmenin sağlığın sosyal belirleyicileri olan barınma ve beslenme gibi imkânlar ve olanakların yokluğu gibi birtakım ön koşullarının olduğunu görüyoruz.

Bir diğer temel sorun alanı eğitim hakkına yöneliktir. Eğitim hakkına ilişkin de küresel ölçekte çok ciddi sorunların olduğunu ifade etmem gerekiyor. 6 Aralık 2021 tarihinde BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ve Dünya Bankası'nın (World Bank) yayınlamış olduğu bir rapordan kısaca birkaç noktaya temas etmek istiyorum. İlgili rapordaki veriler çok çarpıcı bir tablo ortaya koyuyor. Rapor; 1,6 milyardan fazla öğrenciyi etkileyen bu krizin, tüm dünyadaki eğitim sistemlerini durma noktasına getirdiğini ortaya koyuyor. Bu rapordaki bir diğer tespit, birçok ülkenin altyapısal olanaklarıyla uygun olmayan tedbirler al-

masına yöneliktir. Birçok ülkenin yeterli internet altyapısı olmadan uzaktan erişimle ya da dijital imkânlarla eğitim yapma olanaklarını ya da politikasını geliştirdiğini görüyoruz. Uzaktan erişimle ya da dijital imkânlarla eğitime ilişkin altyapının olması ve mutlak surette bunun gerekliliğini belirtmemiz gerekiyor.

Yine bu rapordan bir diğer tespiti sizlerle paylaşmak istiyorum. Pandeminin başlangıcından yirmi bir ay sonra, milyonlarca çocuk ve genç için okulların hala kapalı durumda olduğunu görüyoruz. Ülkemiz açısından baktığımız zaman bu eğitim-öğretim yılı başında bakanlığımız tarafından açıklandığı üzere kapatmanın olmayacağına, eğitimin fasılasız biçimde devam edeceğine ilişkin tespitin önemli olduğunu sizlerin huzurlarında paylaşmak istiyorum. İlgili raporda okulların kapalı olduğu ülkelerde milyonlarca öğrencinin okula geri dönme olasılığının çok düşük bir ihtimal olduğu ifade ediliyor. Pandemi ile birlikte eğitimde fırsat eşitsizliği neredeyse sistematik hale gelmiştir. Küresel ölçekte okulların tam kapanması açısından baktığımız zaman okulların tam kapanması süresinin ortalama 224 gün olduğunu ve bu ortalamanın küresel ölçekte devam ettiğini ve bu eşitsizliğin sürdüğünü ifade etmem gerekiyor. Ancak burada gerçekten önemli bir noktaya temas etmek istiyorum. Okulların kapanması açısından özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerdeki durumun yüksek gelirli ülkelere daha vahim olduğunu ifade etmem gerekiyor.

İlgili rapora göre Eylül 2021 tarihi itibarıyla, küresel ölçekte eğitim sistemlerinin %27'sinin tamamen veya kısmen kapalı olduğunu sizlerle paylaşmak istiyorum. Yine ilgili rapora göre okulların kapatılması; çocuklara yönelik şiddetin raporlanamaması, okula geri dönme ihtimalinin düşmesi, çocuk evliliği ve öğrenme kaybına yol açması gibi gerçekten küresel ölçekte bir trajediye yol açabilecek bir maliyet üretebilecek bir durum olarak karşımıza çıkıyor.

Dünya nüfusunun yaklaşık yarısı olan 3,6 milyar kişinin hala internet bağlantısından yoksun olduğu gerçekliğini sizlerle paylaşmak istiyorum. Dünyadaki öğrencilerin neredeyse üçte biri, ülkelerin çevrim içi öğrenme politikalarının olmaması, ekipman eksikliği, altyapının olmadığı ancak internet temelli dijital öğrenme, uzaktan öğrenme politikalarının, uygulamalarının uygulandığı paradoksal durumlarla karşı karşıya bulunuyor. Bu noktada cihazların eksikliği ve dijital okuryazarlığın olmaması ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkıyor.

BM'nin tahminlerine göre; dünyada okul öncesi eğitimden liseye kadar yaklaşık 500 milyon öğrencinin herhangi bir uzaktan eğitim aracına erişimi bulunmuyor. Bu noktada bir başka sıkıntının uzaktan eğitim araçlarına 'eşit

erişimin' sağlanamamasının, öğrenciler arasında 'dijital bölünmeye' yol açtığı olduğunu ifade etmem gerekiyor. Bu da bu döneme özgü bir kavramsallaştırma olarak karşımıza çıkıyor. Bir başka önemli kavramsallaştırma 'Pandemics' olarak karşımıza çıkıyor. Bu ifade özellikle Dünya Ekonomi Forumu'nun kullanmış olduğu bir kavramdır. Pandemi dönemi insanlarını veya canlılarını ifade ediyor. Özellikle Covid-19 döneminde ortaya çıkan kuşağı ifade ediyor. Yani 21. yüzyılın 'çifte kayıp kuşağına' işaret ediyor. Hem eğitim kaybının hem de iş sektörü açısından iş kaybının bu çağ insanını, pandemi dönemi kuşağını ciddi bir kayba maruz bıraktığını ifade ediyor.

Özellikle ekonomik, toplumsal kalkınma ve siyasal katılım noktasında baktığımız zaman hem fırsatlar hem imkânlar anlamında ciddi bir olumsuz etki yarattığını sizlerle paylaşmak istiyorum. Bir diğer nokta aslında her krizin bir fırsat yarattığıdır. Bu pandemi krizinin, uluslararası küresel krizin yeni bir fırsat imkânı doğurduğunu söyleyebiliriz. Bunu eğitim teknolojileri bağlamında ifade ediyorum. Eğitim teknolojileri açısından baktığımız zaman pandemik pedagoji dedikleri, yeni eğitim sektörlerinin bir yenilenme fırsatı olarak ortaya çıktığını söylememiz gerekiyor. Şöyle bir imkân da yarattığını görüyoruz. Yersiz, yurtsuz, mekânsız bir biçimde, her an erişilebilir bir eğitim mekanizmasının ve eğitim metodolojisinin üretilmesi noktasında bir imkân yarattığını görüyoruz. Fakat bunun tabii yüz yüze eğitimin olanakları, etkileşimi, eğitim metodolojisi ve pedagojisi açısından sağlanamadığını ifade etmem gerekiyor.

Eğitimin platformlara taşınması bir başka kriz alanına, bir başka hak ihlaline ya da imkânlar noktasında fırsat eşitsizliğine yol açıyor. Bu açıdan baktığımız zaman dijital uçurum olarak kavramsallaştırılan bir duruma yol açtığını söylememiz gerekiyor. Bu kapsamda tekno sosyal ağ olarak karşımıza çıkıyor. Bu durum eğitimin paradigmasını da dönüştürüyor.

Bir diğer önemli nokta olarak gıda hakkına işaret etmek istiyorum. Ciddi gıda krizlerinin ortaya çıktığını ifade etmem gerekiyor. Bu noktada Food First Bilgi ve Eylem Ağı'nın yapmış olduğu tanımlamada gıda hakkı her zaman yeterli yiyeceğe sahip olmayı, hem fiziksel hem ekonomik anlamda erişim hakkını ifade ediyor. Yalnızca buna erişiminin gıdanın varlığı olmadığını, varlığının yanı sıra buna ilişkin bir ekonomik kapasitesinin de olması gerektiğini ifade etmem gerekiyor. Küresel ölçekte yalnızca 29 ülkenin gıda hakkına ilişkin olarak anayasal düzeyde bir normatif güvence yarattığını görüyoruz. Bunun dışındaki ülkeler açısından baktığımız zaman ulusal yasalarında sınırlı ölçüde de olsa gıda hakkına ilişkin güvencelerin olduğunu söylememiz gerekiyor. Özellikle pandemi döneminde yaşanan krizler açısından ciddi anlamda trajik bir tablonun ortaya çıktığını görüyoruz. Dünyanın en yoksul ülkeleri açısından baktığımız zaman Yemen'de, Sahra

Altı Afrika’da ciddi gıda yetersizliklerinin yaşandığını görüyoruz. Ne yazık ki insanların açlığa maruz kaldıklarını görüyoruz. Ama bu noktada şu tespiti sizlerle paylaşmak istiyorum. Bu noktadaki yetersizliğin gıda yetersizliği değil, ekonomik yetersizlik olduğunu görüyoruz. Dünyanın tamamını doyurabilecek imkânlara sahip bir küresel sermaye olmakla birlikte ne yazık ki buna eşlik eden küresel duyarsızlıktan ötürü insanların 21. yüzyılda açlıkla, beslenme yetersizliği ile karşı karşıya kaldıklarını görüyoruz.

BM’nin 2021’de yayınladığı *“Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenmenin Durumu”* Raporu, dünya nüfusunun yaklaşık onda birinin -811 milyona kadar insanın- yetersiz beslendiğini tespit ediyor. Yine BM’nin 2016-2030 hedefli Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları arasında yer alan bu hedeflerden biri 2030 yılına kadar beslenme noktasında gıda hakkı bakımından ‘sıfır açlık politikasını’ öngörüyor. Pandemi öncesi ile kıyasladığımız zaman pandemi öncesinde görece ciddi başarıların olduğunu ifade edebiliriz. Ama ne yazık ki pandeminin bunu da akamete uğrattığını ve bu hedefin gerçekleşmesi konusunda dünyanın ciddi biçimde mesai harcaması gerektiğini ifade etmem gerekiyor. Gıdaya erişim noktasında aşırı yoksulluk oranına rağmen açlığın yüzde 50’den yaklaşık yüzde 30’a kadar düşürüldüğünü, fakat ne yazık ki pandeminin bunu artırdığını ifade etmem gerekiyor.

Kanadalı bir sosyoloğa referansla ifade edeyim. Gıda, gıdaya erişim ve bizzatıhi gıdanın kendisini ‘*en mahrem meta*’ olarak ifade ediyor. Yani bunun üzerine spekülasyon yapmak, stokçuluk yapmak, kişisel kaygılarla, amaçlarla, kar maksimizasyonu ile ister tekil anlamda, isterse daha ulus aşırı şirketler anlamında siyaset yapmanın yanlışlığını ifade ediyor. İnsanların en temel ihtiyaçlarından bir tanesi olmasından ötürü en mahrem meta. Barınma nasıl ki temel ihtiyaçsa beslenme de aynı şekilde temel ihtiyaç. Ama ne yazık ki bunun da kapitalist sistemin, neo-liberal politikaların kurbanı olduğunu görüyoruz. Hâlbuki gıda sisteminin kırılganlığının özellikle pandemi dönemiyle artmasıyla birlikte burada hem sınırların kapatılması, gıda tedarik zincirlerinin bozulması hatta ürünlerin ne yazık ki ortada kaldığını görüyoruz. Bu açıdan bakınca ciddi anlamda ortaya çıkan karantina önlemlerinin, ticari kısıtlamaların da beraberinde getirdiği bir durumla karşı karşıyayız. Gıdaya erişim noktasında dünyanın ne kadar kırılgan ve çaresiz olduğunu görüyoruz. Gıda tedarik zinciri açısından birbirleriyle iç içe, birbirlerine bağımlı olduğunu görüyoruz. Hiçbir ülke global ölçekte bir diğerrinden bağımsız, kendi başına yetebilecek düzeyde değil. Onun için bu noktada bu global kriz karşısında özellikle de en mahrem meta olan gıda hakları konusunda ortak bir tavır sergilenmesi gerekiyor.

OXFAM’ın 9 Temmuz 2020 tarihinde yayınlamış olduğu *“Hunger Virus”*, yani Açlık Virüsü başlıklı rapordan veriyi sizlerle paylaşmış olayım. Rapor,

Covid-19 virüsünü bir açlık virüsü olarak nitelendiriyor. Günde 12 bin kişinin Covid-19 ile bağlantılı olarak açlıktan ölebileceğini öngörüyor. Yine OXFAM'ın raporuna göre; dünyada açlık krizi giderek derinleşiyor. Gıda sektöründe zirvede olan sermaye sahipleri ise kar etmeye devam ediyor. Ocak 2020'den bu yana dünyanın en büyük gıda ve içecek şirketlerinin tamamı hissedarlarına bu süre zarfında 18 milyar doların üzerinde ödeme yapıyor. Yine OXFAM'ın Raporuna göre; yalnızca pandeminin ilk 9 aylık döneminde milyarlarların servetinin salgın öncesindeki dönemle kıyaslandığında salgın öncesi döneme eşitlendiğini görüyoruz. Fakat ne yazık ki bunun karşısında dünyanın en yoksul halklarının sosyo-ekonomik durumlarının pandemi koşulları altında giderek zorlaştığını ve yoksulluklarının arttığını görüyoruz. Yine OXFAM raporundan pandeminin sosyal, sosyo-ekonomik ya da diğer maliyetlerini telafi etmenin, karşılamanın en az 10 yıl süreceğine dair bir öngörünün karşımıza çıktığını görüyoruz. BM'nin insani yardım kuruluşu olan Dünya Gıda Programı'na göre; her kriz döneminde olduğu üzere bu açlığın kırılgan nüfuslar açısından ağır bir biçimde derinleştiğini görüyoruz.

Bir diğer sorun alanı barınma hakkına yönelik karşımıza çıkıyor. Barınma hakkı, barınma imkânı ya da konut hakkı olarak karşımıza çıkıyor. Bu noktada yeterli yaşam standardı hakkı, her ne kadar hem 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin 25'inci maddesinde hem de 1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 11'inci maddesinde güvence altına alınmasına rağmen tablonun ne kadar kırılgan olduğunu ve pandemiyle birlikte ne kadar daha fazla kırılganlaştığını görmemiz gerekiyor.

Konut yalnızca tepede çatısının olmasını değil yeterli ölçüde, insan onuruna yaraşır biçimde yaşayabilme, insanın kendisini ve kişiliğini gerçekleştirebilme olanağını ifade ediyor. Bu şekilde tanımlanmasına ve uluslararası ölçekte normatif olarak güvence altına alınmasına rağmen ne yazık ki bu alanda da global ölçekte ciddi anlamda bir sorunla karşı karşıyayız. Bu alanda neo-liberal politikalar çerçevesinde kapitalistleşmenin olduğunu, konutun da metalaştırıldığını, konut hakkına ilişkin kar maksimizasyonu çerçevesinde konut alanında ciddi bir finansallaşma şiddeti karşısında ne yazık ki ezildiğini ve pandemi ile birlikte yeterli biçimde konut edinme ya da konutta yaşama imkânının ortadan kalktığını görmemiz gerekiyor. Covid-19 pandemisi döneminde özellikle global ölçekte bu konut sorununun daha fazla derinleştiğini görüyoruz. Buna ilişkin konut acil durumu noktasında ülkelerin, mutlak surette acil tedbirler ve önlemler alması gerekiyor. BM'nin Barınma Hakkı Özel Raportörü bu konuda birtakım kılavuz notları yayınladı. Özellikle pandemi koşullarında kiracıların tahliye edilmemesi,

devletin bu noktada daha fazla önlem ve tedbir alması, kira oranlarının artırılması konusunda devletin tedbir alması noktasında kılavuz ilkelerin ortaya konulduğunu görüyoruz. “Evde kal”, “evde karantina” gibi uygulamaların ancak yeterli konut imkânlarıyla olanaklı hale gelebileceğini ifade etmem gerekiyor. Küresel ölçekte evsiz (*homeless*) oranının 800 milyon kadar insan olduğu paylaşıyor.

Bir başka BM Özel Raportörü’nün bu noktadaki tespiti yeterli konut hakkının, herhangi bir istisnaya tabi olmaması gerektiğidir. Ama ne yazık ki buna ilişkin ortaya çıkan durumlara baktığımız zaman hem kurumsal hem de bireysel anlamda istisnaların ortaya çıktığını görüyoruz. Bu duruma ilişkin bu dönemde Avrupa Eylem Koalisyonu “Konut Adaleti Manifestosu” yayınlamıştı. Bu manifestonun da en temel noktasının pandemi döneminde bir an önce kiracı tahliyelerinin durdurulmasına yönelik olduğunu ifade etmem gerekiyor.

Kişisel Verilerin Korunması Hakkı açısından ifade edecek olursak farklı ülkelerin uygulamalarının kişisel verileri ihlal ettiğini görüyoruz. Bu noktada hoşuma giden kavramsallaştırmayı sizlerle paylaşmak istiyorum. Bu Uluslararası Kâr Amacı Gütmeyen Hukuk Merkezi tarafından yapılan bir tanımlama: “*Gözetim Pandemisi*”. Yani bir anlamda bu istisna hali ile örtüşük ya da bağdaşık bir kavramsallaştırma ortaya çıkıyor. Ben de bu durumu ifade etmek için “*pan-optidemik*” kavramsallaştırmasını kullanıyorum. Özellikle birkaç ülkenin, pandemiyle mücadele çerçevesinde kişisel verilere ölçülülük ilkesini aşar biçimde eriştiğini ifade edeyim. Örneğin; bir ülkenin bir eyaletinde kişilerin evlerinden belli saat aralıklarıyla öz çekimlerini yaparak güvenlik güçlerine iletmesine ilişkin bir tedbirini sizlerle paylaşmak istiyorum.

Özellikle Kurumumuzun da görev alanına giren ayrımcılık ve yabancı düşmanlığı açısından baktığımız zaman pandemi döneminin şartlarının kırılgan gruplar açısından daha da derinleştiğini ifade etmem gerekiyor. Bunun literatürde “*Double Pandemic*” yani çift yönlü bir pandemi koşulu durumu olarak nitelendirildiğini özellikle ifade etmem gerekiyor. Bu noktada özellikle ırk ayrımcılığına işaret etmemiz gerekiyor. Hem ilgili raporlarda hem literatürde de ifade edildiği üzere bunun özellikle pandeminin menşei insanlarına dönük ne yazık ki ciddi bir ırk ayrımcılığına yol açtığını görüyoruz.

Amerika Birleşik Devletleri’nde, özellikle Asya, Amerikan Pasifik Bölgesi’nde yaşayan insanlara ilişkin nefretin durdurulmasına dönük uluslararası bir forumun inisiyatif aldığını ifade etmem gerekiyor. Paylaşmış oldukları Mart 2020- Nisan 2021 arasındaki verilere göre; 6600’den fazla Asya karşıtı

nefret, şiddet ve ayrımcılık tutumunu raporladıklarını ifade etmek istiyorum. Özellikle Fransa’da geliştirilen Asyalı topluluklara karşı yabancı düşmanlığına ilişkin “ben virüs değilim” şeklinde hashtag açarak bir kamusal farkındalık yaratıldığını ifade edeyim. Fakat bunun özellikle göçmenler ve mülteciler açısından daha ağır bir koşul olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Özellikle pandemi koşullarında göçmenlerin viral durumu yaygınlaştırma riski bahanesiyle damgalanmaya ve ırk ayrımcılığına maruz kaldıklarını ifade etmem gerekiyor.

Ulusal İnsan Hakları Kurumları açısından baktığımız zaman Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel İttifakı’nın (GANHRI), pandemi dönemine ilişkin kılavuz ilkeler yayınladıklarını görüyoruz. Hazırlamış oldukları kılavuz ilkelere ve raporlarda en çok üzerinde durulan konunun ise toplumun en savunmasız ve marjinalize kesimlerinin daha fazla mağduriyetlere ve ihlallere maruz kalmalarına yönelik olduğu görülüyor.

BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği’nin 2020 yılında yayımlamış olduğu Rapora baktığımız zaman özellikle insan hakları kurumlarına yönelik belirlenmiş olduğu öngörüler açısından birtakım eylem stratejileri geliştirdiğini görüyoruz. Özellikle bu türden kurumsal yapıların alınan tedbirlerin hukuka uygunluğundan yerindeliğine varıncaya kadar tavsiyelerde bulunma misyonu ya da eylem stratejisini geliştirebileceğini öngörüyor. Yaşlılar, engelliler ve kadınlar gibi kırılgan bazı gruplara yönelik daha özel tedbirlerin alınması konusunda hem ulusal hükümetlere rehberlik etme hem de politikalar geliştirme konusunda bir eylem stratejisi ortaya koyabileceğini ifade ediyor. Bir başka durum olarak ulusal insan hakları kurumlarının acil durum önlemlerinin uygulanmasının izlenmesi noktasında bir sorumluluk yüklenilebileceği ifade ediliyor. Ayrıca sağlık hakkının izlenmesi, hak özneleriyle bireyin hakları konusunda bilgi paylaşımının gerçekleştirilmesi gibi durumlara işaret ediliyor. Son olarak ilgili raporda ulusal insan hakları kurumlarına karantina süreçlerinde sanal düzeyde erişim imkânının sağlanmasının önemli bir eylem stratejisi olarak öngörüldüğünü söylemem gerekiyor.

TİHEK örneği açısından baktığımız zaman yasadan kaynaklanan temel görevlerimiz çerçevesinde birinci misyonumuzun insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, ikinci misyonumuzun ayrımcılığın önlenmesi ve eşitliğin tesisi ve üçüncü misyonumuzun ulusal önleme mekanizması olduğunu ve bu kapsamda kurumsal amacımızın pandemi koşullarının hafifletilmesi olduğunu ve sıralamış olduğum misyon çerçevesinde pandemi koşullarına ilişkin alınan tedbirlerin normatif çerçeveye uygunluğunun izlenmesi görevlerini uhdemizde barındırdığımızı belirtmek istiyorum. Bu noktada siz değerli katılımcılarla gerçekleştirilen bu uluslararası sempozyumda sunulan bildirilerin kitaplaştırılacağını ifade edeyim.

Kurum olarak “Koronavirüs Salgınında Engelli Hakları Çalıştayını” yakın tarihli bir zamanda gerçekleştirdik. TİHEK olarak bu dönem zarfında yapmış olduğumuz faaliyetlerde mutlak surette pandemi gerçekliğini dikkate aldığımızı sizlerle paylaşmak istiyorum. Bir diğer faaliyetimiz BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin Kabulünün 32. yılında gerçekleştirdiğimiz Çocuk Hakları Sempozyumu’dur. Bu sempozyumu da benzer biçimde toplumun kırılgan kesimleri açısından pandeminin yarattığı bu olumsuz koşulları bertaraf etme amacıyla gerçekleştirdiğimizi ifade edeyim.

18 Kasım 2021 tarihinde Ayrımcılıkla Mücadele İstişare Komisyonu Toplantısını gerçekleştirdik. Bunu gerçekleştirirken özellikle pandemi koşullarında ortaya çıkan ayrımcılıklara ilişkin de bir fasıl, bir tartışma alanı yarattığımızı ifade etmem gerekiyor. Dünyanın bir salgını olarak karşımıza çıkan nefret söylemi ve ırkçılığa ilişkin farkındalığı ve pandeminin bu durumları artırdığını ortaya koymak amacıyla nefret söylemi ve nefret suçuna ilişkin bir faaliyet gerçekleştirdiğimizi ifade etmek istiyorum.

Bu noktada bir diğer önemli faaliyetimiz aşı uygulamasına ilişkin olarak “İnsan Hakları Perspektifinden Covid-19’a Karşı Aşı Uygulamaları Çalıştayı”dır. Bunun kurumsal olarak gerçekten önemli bir çalıştay olduğunu ve sonuç bildirgesini hazırlayarak kamuoyuyla paylaştığımızı ifade edebilirim. Bu noktadaki katkıların özellikle Kurum politikamız için bir ön çerçeve ortaya koyması açısından zikredilebilecek önemli bir faaliyet olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

2020 yılı İnsan Hakları Raporumuzda pandemi koşullarına ve bunun insan hakları alanındaki kırılganlıkları tetikleme noktasındaki çerçeveye de işaret etmem gerekiyor. Buna ilişkin başkaca faaliyetlerimiz de söz konusu. Burada özellikle başvurular açısından hızlı bir şekilde birkaç noktaya daha temas edeceğim. Ayrımcılık noktasında pandemi koşullarında 18 yaş altı ve 65 yaş üstü kişilerin sokağa çıkmalarına dair kısıtlamalara ilişkin ayrımcılık bahsinde bir başvurunun olduğunu ifade etmem gerekiyor. İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi görevimiz kapsamında Covid-19 aşısı olmayan çalışanların işverenler tarafından istihdam edilmemesine ve iş akitlerine son verilmesine ilişkin bir çalışmamızın söz konusu olduğunu belirtmek isterim. Yani pandeminin ortaya çıkarmış olduğu ihlallere ilişkin bu türden başvuruların ve resen inceleme çerçevesinde çalışmalarımızın olduğunu sizlerle paylaşmak isterim.

Bu faaliyetin gerçekleşmesinde bize ev sahipliği yapan Hacı Bayram Veli Üniversitesine, Üniversitemizi temsilen burada bulunan Sayın Rektör Yardımcımıza ve Sayın Rektörümüze bu imkânları bizlere sunmalarından ötürü yürekten teşekkür ediyorum. Bu türden faaliyetlerin gerçekleştiril-

mesi lojistikten akademik planlamasına kadar çok ciddi bir mesai istiyor. Kısa süre içerisinde bu faaliyeti güzel bir biçimde bizlere sunan değerli alışanlarıma, uzmanlarıma, uzman yardımcılarıma, başkan yardımcıma ve çok kıymetli Kurul üyelerime, düzenleme kurulu üyelerine yürekten teşekkür ediyorum.

Saygılarımla sunarım.

”

BİRİNCİ OTURUM
(İTRİ KONFERANS SALONU)

8 ARALIK 2021

ULUSLARARASI SEMPOZYUM
**SALGIN DÖNEMLERİNDE
İNSAN HAKLARI**

8-9 ARALIK 2021 - ANKARA

ULUSLARARASI SEMPOZYUM
**SALGIN DÖNEMLERİNDE
İNSAN HAKLARI**

ULUSLARARASI SEMPOZYUM
**SALGIN DÖNEMLERİNDE
İNSAN HAKLARI**

ULUSLARARASI SEMPOZYUM
**SALGIN DÖNEMLERİNDE
İNSAN HAKLARI**

“SALGIN DÖNEMİNDE EĞİTİM HAKKI”

OTURUM BAŞKANI:

Doç. Dr. Nesibe KURT KONCA
Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi

KONUŞMACILAR

1. Dr. Bekir KUL

Millî Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Uzmanı

“Pandemi Döneminde, Temel Bir İnsan Hakkı Olan Eğitimin Durumuna Bakış: Türkiye Tecrübesi”

2. Nihat MEHMETOĞLU

Avukat

“Türkiye’de Covid-19 Salgınında Alınan Tedbirler Kapsamında Uygulanan Uzaktan Eğitim Uygulaması Neticesinde Üniversite Öğrencilerinin Uğradıkları Akademik Başarısızlıkların Eğitim Hakkı Çerçevesinde Değerlendirilmesi”

AN OVERVIEW OF THE STATE OF EDUCATION, WHICH IS A FUNDAMENTAL HUMAN RIGHT, DURING THE PANDEMIC PERIOD: TURKEY EXPERIENCE

ABSTRACT

With the pandemic, the question of how education will progress in our country and in the world in general has gained importance. The Covid-19 Pandemic has deeply affected education systems as well as affecting all areas of social life, and has already caused permanent changes and transformations. In this study, the change and transformation experienced in Turkey in the field of education, which is a fundamental human right during the pandemic period, was discussed, and the studies carried out by the Ministry of National Education, in order to ensure equality in access to education were examined with document analysis methods and in-depth interviews. In addition, the access of disadvantaged groups to distance education is also included in the scope of the research. In this context, the current situation analysis has been made regarding the problems experienced in the access of disadvantaged groups to education. According to the findings obtained from the research carried out in the period of March 2020-September 2021, considering the size of the student scale in our country, there is a faster response than many other countries, a systematic transition to emergency distance education in a short time, the course contents and digital material required for distance education are rapidly produced, It has been observed that compensatory training and supportive activities are carried out in order to minimize learning losses. In addition, it has been stated that there are problems at the "local level" regarding access to education and that these problems are intervened in line with "current resources". At the end of the study, suggestions for decision makers and practitioners were presented. It is thought that this research will contribute to the process of determining the education policies of the Post-Pandemic period.

Keywords: Educational Policies, Access to Education, Distance Education, Covid-19, Pandemic.

PANDEMİ DÖNEMİNDE, TEMEL BİR İNSAN HAKKI OLAN EĞİTİMİN DURUMUNA BAKIŞ: TÜRKİYE TECRÜBESİ

Bekir KUL*

Öz

Pandemiyle birlikte ülkemizde ve genel olarak Dünya’da eğitimin nasıl ilerleyeceği sorusu önem kazanmıştır. Covid-19 Pandemisi toplumsal hayatın tüm alanlarını etkilediği gibi eğitim sistemlerini de derinden etkilemiş ve şimdiden kalıcı değişim ve dönüşümlere sebep olmuştur. Bu çalışmada Pandemi döneminde temel bir insan hakkı olan eğitim alanında Türkiye’de yaşanan değişim ve dönüşüm ele alınmış, eğitime erişim konusunda eşitliği sağlamak amacıyla Millî Eğitim Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen çalışmalar doküman analizi ve derinlemesine mülakat yöntemleriyle incelenmiştir. Ayrıca dezavantajlı grupların uzaktan eğitime erişimleri de araştırmanın kapsamına dâhil edilmiştir. Bu bağlamda dezavantajlı grupların eğitime erişimi konusunda yaşanan sorunlara yönelik mevcut durum analizi yapılmıştır. Mart 2020- Kasım 2021 döneminde gerçekleştirilen araştırmadan elde edilen bulgulara göre ülkemizdeki öğrenci ölçeğinin boyutu göz önüne alındığında birçok ülkeye göre daha hızlı tepki verildiği, kısa bir sürede sistemli olarak acil uzaktan eğitime geçildiği, uzaktan eğitim için gerekli olan ders içeriklerinin ve dijital materyalin hızla üretildiği, öğrenme kayıplarını en aza indirmek amacıyla telafi eğitimi ve destekleyici faaliyetlerin gerçekleştirildiği görülmüştür. Ayrıca eğitime erişim konusunda “mahallî düzeyde” sorunların yaşandığı ve “mevcut imkânlar” doğrultusunda bu sorunlara müdahale edildiği ifade edilmiştir. Çalışmanın sonunda karar alıcılar ve uygulayıcılara yönelik öneriler sunulmuştur. Bu araştırmanın Post-Pandemi dönemi eğitim politikalarının belirlenmesi sürecine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Hakkı, Eğitime Erişim, Eğitim Politikaları, Uzaktan Eğitim, Covid-19 Salgını.

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, kul@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6687-717X

GİRİŞ

Doğal afetler, salgın hastalıklar ve iki dünya savaşı gibi krizlerin üstesinden gelen insanoğlu, bu felaketlerden dersler çıkarmış ve bu tecrübelerine dayalı önlemler alarak yaşamına devam etmiştir. Tarihsel süreçte 2009/2010-H1N1, 1957/1958-Asya gribi, 1918/1919-İspanyol gribi gibi birçok salgın hastalık görülmüştür (WHO, 2020a). Hava koşulları, doğa olayları ve güvenlik gibi nedenlerle her yıl dünya genelinde okullar belirli sürelerle kapatılabilmekte ve bu süreçte eğitim kesintiye uğrayabilmektedir. 2019 yılında ABD'nin Kaliforniya eyaletinde özellikle yangınlar ve diğer hava olayları nedeniyle okullar 10-14 gün kapalı kalmış ve okulların kapanmasından yaklaşık 1,2 milyon öğrenci etkilenmiştir (Joynes vd 2020). 2005 yılında Pakistan'da meydana gelen deprem nedeniyle okullar yaklaşık üç ay kapalı kalmıştır. Ancak yayılım hızı ve etki alanı açısından bakıldığında Covid-19 insanlığa büyük ve benzersiz bir meydan okuma olarak değerlendirilmektedir. Küresel boyutta yaşanan bu salgın nedeniyle toplumların alışlagelmiş hayat akışlarında değişimler meydana gelmiş (Zhao, 2020) ve ülkeler salgını önlemek amacıyla çeşitli önlemler almışlardır. Bu önlemlerin başında salgınlar ile mücadelenin önemli aşamalarından birisi olarak gösterilen ilaçsız mücadele (Feng, Xu ve Zhao, 2007) kapsamında salgının etkisini azaltmak, yüksek bulaşıcılığından dolayı yayılımını yavaşlatmak için kalabalık ortamların en aza indirildiği, kısıtlamaların gerçekleştirildiği uygulamalar gelmektedir. Kuşkusuz günümüzde başta ulaşım, altyapı ve lojistik alanındaki teknolojik gelişmeler hastalığın tüm dünyada hızlıca yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bu yayılım hızı ve geniş etki sahası tüm dünyada birçok alanda kısıtlamaları, düzenlemeleri ve değişimleri zorunlu kılmıştır.

Covid-19 Salgını eğitimin tüm dünyada beklenmedik şekilde aniden kesintiye uğramasına neden olmuştur ve salgının başlamasıyla birlikte okul öncesinden yükseköğretime kadar okul tabanlı yüz yüze öğrenmeden ev tabanlı uzaktan öğrenmeye hızlı bir geçiş yaşanmıştır. Birleşmiş Milletler'in (2020) raporuna göre iki yüzden fazla ülkede, temel eğitimden yükseköğretime kadar tüm kademelerdeki 1.6 milyar öğrenci süreçten ciddi biçimde etkilenmiştir.

Uzaktan eğitime hazırlıksız yakalanmış olan ülkelerde öğrenciler ve öğretmenler bu süreçten çeşitli biçimlerde etkilenmişlerdir. Sosyal izolasyon içinde olan tüm çocuklar için bu sürecin zorlayıcı etkileri olsa da evlerinde yeterli alan, fiziksel ve zihinsel uyarıcı, ilgi ve meraklarını canlı tutacak materyal, destekleyici ebeveyn, güvenli ve sevgi yoğun bir ortam olmayan çocuklar ve özel gereksinimli çocuklar için bu etkilerin çok daha büyük olacağı düşünülmektedir. Ayrıca, uzaktan eğitimle birlikte çocukların evde kaldıkları süreçte öğrenmelerini sürdürmekle ilgili sorumlulukları bu

sürecin hem çocuklar hem de aileleri için kaygı ve stresini artırmaktadır. Türkiye, COVID-19 nedeniyle okullarını kısmen veya tamamen kapatma kararı alan ülkelerden biridir. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Türkiye’de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinin ardından eğitime 15 gün ara vermiş; 23 Mart tarihi itibarıyla MEB ve Yükseköğretim Kurulu’nun aldığı ortak karar ile temel eğitimden yükseköğretime kadar tüm seviyelerde okullar yüz yüze eğitime kapanmış ve eğitim faaliyetleri uzaktan devam etmiştir. Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk Nisan 2021’de yaptığı bir açıklamada küresel salgın döneminde Türkiye’nin okullarını en uzun süre kapalı tutan ilk beş ülkeden biri olduğunu dile getirmiştir (Bakan Selçuk Yüz Yüze, 2021). 2021-2022 eğitim ve öğretim yılında tam kapanma yerine sınıf düzeyinde karantina önlemlerine başvurulmuştur. Covid-19 pandemi sürecinden önce yapılan uzaktan eğitimle ilgili çalışmalar genel olarak uzaktan eğitime ilişkin bireylerin düşüncelerini yansıtmaktadır. Bu düşünceler Covid-19 pandemisinden önce uzaktan eğitime yönelik tutum, ilgi, algı, motivasyon vb. konularda bireylerin olumlu veya olumsuz düşüncelerini ortaya koyarken Covid-19 pandemi sürecinden sonra yapılan çalışmalarda bireylerin uzaktan eğitim sistemini kullanmasıyla beraber uzaktan eğitim sırasında karşılaşılan durumları ortaya koymuştur. Covid-19 pandemi sürecinden sonra ortaya çıkan bu özyeterlik ve engeller uzaktan eğitim sistemine ilişkin gerçek düşünceleri gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu kapsamda çalışmada Covid-19 döneminde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından salgına karşı alınan önlemlerin belirlenmesi, bu önlemlerin sahada ne derece etkili olduğunun doğrudan uygulayıcılarla görüşülerek tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda politika belirleyicilere ve karar vericilere önerilerde bulunulmuştur.

EĞİTİM HAKKI

Eğitim, bireylerin zihinsel, bedensel, duygusal, sosyal yeteneklerinin ve davranışlarının istenilen doğrultuda geliştirilmesi ya da ona bir takım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların toplamıdır (Akyüz, 1985). Bu geniş tanımdan hareketle eğitim hakkı bireyin yeteneklerini ilgi ve istekleri doğrultusunda gerçekleştirebilme hakkıdır. Eğitim ve öğrenim hakkının tüm haklar içinde ayrı bir önemi ve rolü vardır. Bu hak, sahip olunan diğer hakların bilinmesinde, kullanılmasında, geliştirilmesinde ve korunmasında anahtar rolü oynar. Örneğin, sağlık hakkının, seçme ve seçilme hakkının veya mülkiyet hakkının bilinmesi ve nitelikli bir şekilde kullanılması, eğitim ve öğrenim hakkından en iyi bir şekilde yararlanma ile yakından ilgilidir. Bu nedenle eğitim ve öğrenim hakkının çocuğun en önemli temel haklarından biri olduğu söy-

lenebilir. Ayrıca, hem bireyin hem de toplumun gelişmesi, kuşkusuz, herkese ilgi ve yeteneği doğrultusunda eğitim ve öğretim görme hakkının sağlanmasına bağlıdır. Avrupa İnsan Hakları Eğitim Sistemleri raporuna göre, hak-temelli bir eğitim eşitlik, katılımcılık ve kapsayıcılığın yanında uyumsuzlukları engellemeyi ve çözmeyi sağlar. (OSCE, Council of Europe, UNHCHR ve UNESCO, 2008)

Uluslararası insan hakları belgeleri, eğitimi temel bir insan hakkı olarak tanımlamaktadır. İnsan hakları sözleşmeleri, insan hakları hukukunun en temel kaynaklarıdır. Ancak bunun dışında, daha çok yumuşak hukuk olarak adlandırılan sözleşmeler kadar güçlü olmayan, bağlayıcı olmayan, başka insan hakları hukuku kaynakları da vardır. Bunlar bildireler, rehber ilkeler, hükümetlerarası kuruluşların kararları ve insan hakları denetim organlarının kararlarıdır. Her ne kadar sözleşmeler insan hakları hukukunun ana kaynağı olsa da, insan hakları hukukuna ilişkin herhangi bir araştırmanın sözleşmelerle yetinmemesi ve bu diğer insan hakları hukuku kaynaklarına da bakması son derece önemlidir. Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi (1948, Madde 26) başta olmak üzere BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Anlaşması (1996, Madde 13-14), BM Çocuk Hakları Anlaşması, (1989, 28-29), Eğitimde Ayrımcılıkla Mücadele Sözleşmesi, Avrupa Temel Hak ve Özgürlükler Sözleşmesi (1 Nolu Ek protokol, 1952, 2) ile başlıca tüm insan hakları belgeleri eğitimi bir insan hakkı olarak tanımlamaktadır. İnsan hakları evrensel beyannamesinin 26. Maddesinde eğitim hakkına şu şekilde vurgu yapılmaktadır;

1. Her şahsın öğrenim hakkı vardır. Öğrenim hiç olmazsa ilk ve temel safhalarında parasızdır. İlköğretim mecburidir. Teknik ve mesleki öğretimden herkes istifade edebilmelidir. Yükseköğretim, liyakatlerine göre herkese tam eşitlikle açık olmalıdır.
2. Öğretim insan şahsiyetinin tam gelişmesini ve insan haklarıyla ana hürriyetlerine saygının kuvvetlenmesini hedef almalıdır. Öğretim bütün milletler, ırk ve din grupları arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu teşvik etmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışın idamesi yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.
3. Ana baba, çocuklarına verilecek eğitim türünü seçmek hakkını öncelikle haizdirler.

Türkiye’de eğitim hakkının tarihsel gelişimine bakıldığında il olarak Tanzimat döneminden itibaren “eğitim”in kamusal bir görev olarak algılanmaya başladığı görülmektedir. İlerleyen süreçte Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde ilköğretimin tüm yurttaşlara zorunlu ve parasız sağlanacağı belirtilmiştir. Kanun-i Esasi’de Osmanlı tebaasının yasa önünde eşitlik,

müsadere, işkence ve angarya yasakları, basın özgürlüğü, eğitim özgürlüğü, mülkiyet hakkı, konut dokunulmazlığı, vergilerin yasallığı, kamu hizmetine girme hakkı ve dilekçe hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir. İkinci Meşrutiyet döneminde genel olarak toplum yaşamında ve bir dizi kamu hizmetleri alanında olduğu gibi eğitime yönelik kamu politikasında da bazı önemli değişimler yaşanmıştır. Modern Türkiye'nin kurulmasında önemli bir aşama olan 1908 - 1913 yılları arasında devlet ulusçu akımların da etkisiyle "yurttaşlık eğitimi" politikaları doğrultusunda eğitimi çeşitli tür ve düzeylerde geliştirmiş, yaygınlaştırmış ve ulaşılır kılmıştır (Soydan, 2006). Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren "eğitim" önemli bir gündem maddesi olmuştur. Tevhid-i Tedrisat ile başlayan eğitim alanındaki düzenlemelerle eğitimin organizasyonu, eğitimin niteliğini değiştirme ve eğitimi yayma amaçlanmıştır.

COVID-19 SALGINI DÖNEMİNDE EĞİTİM

10 Mart 2020'de Türkiye'de ilk Covid-19 vakaları tespit edildi. Sağlık Bakanlığı, havalimanları, kan merkezleri, konaklama tesisleri, toplu taşıma araçları, restoranlar, marketler ve banka şubeleri gibi insanların yoğun olduğu yerler için kapatma, kısmi kapatma veya sosyal mesafe tedbirlerini açıkladı. Ayrıca COVID-19 hastalığına yakalanmamak için Sağlık Bakanlığı tarafından bir öneri listesi yayınlandı. Bu listeye göre; el temizliğine dikkat edilmesi, sosyal mesafenin korunması, temasın en aza indirilmesi, beslenme alışkanlıklarına dikkat edilmesi ve seyahat sonrası karantina dönemine uyulması önerilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2020). Tüm dünyaya yayılan COVID-19, birçok alanı (sağlık, ekonomi vb.) olduğu gibi eğitim sistemlerini de etkilemiştir. COVID-19 pandemi sürecinde okulların kapanmasının bugüne kadar 188 ülkede 1,5 milyardan fazla öğrenciyi ve 63 milyon eğitimciyi etkilediği tahmin edilmektedir (UNESCO, 2020). Eğitim sistemindeki öğrenciler, öğretmenler ve aileleri düşünüldüğünde milyonlarca insan salgından etkilenme riskiyle karşı karşıya. Bu riski azaltmak için ABD, Çin, İngiltere, Almanya, Türkiye ve İtalya, öğretme-öğrenme süreçlerinde görece daha hızlı veya etkili önlemler alan ülkeler arasındadır. Tüm dünyayı etkileyen yeni tip koronavirüs salgını eğitimi de sekteye uğrattırken, birçok ülke eğitimin sürdürülebilmesi için alternatif yöntemler aramak zorunda kalmıştır.

Dünyada ilk kez karşılaşılan bu durum ülkeleri krize soktu. Öğrencilerin okul dışı kalma sürelerinin uzaması, öğrenme kayıpları konusunda endişelere yol açtı. Bu durum ülkeleri eğitime devam etmek ve olası öğrenme kayıplarını önlemek için acil önlemler almaya zorlamıştır. Öğrenme kayıplarını azaltmak ve öğrenme eksikliklerini gidermek için ülkeler

kendi teknolojik altyapıları ve imkânları dâhilinde çeşitli uzaktan eğitim uygulamaları uygulamışlardır. Okulların yeniden açılması planlanırken, pandeminin seyri belirsiz kaldığı için yeni bir kriz ihtimaline hazırlık amacıyla uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimle birleştirileceği senaryolara ağırlık verilmeye başlandı. COVID-19 pandemisi ile karşı karşıya kalan eğitim sistemleri, bir yandan bugüne yönelik acil önlemler alırken, diğer yandan gelecek için çözümler üretmek zorunda kalmıştır. Eğitim sistemlerinin COVID-19 kapsamında aldığı önlemler ve çözüm önerileri genel olarak uzaktan eğitimin nasıl daha etkili olabileceği, olası öğrenme kayıplarının nasıl telafi edilebileceği ve öğrenme içeren öğrenme yaklaşımlarından nasıl yararlanılabileceği çerçevesinde tartışılmıştır. Gelecekte okul içinde ve dışında esneklik (Daniel, 2020). COVID-19 pandemisi nedeniyle okulların kapanmasının ardından çoğu ülkede öğrencilerin eğitimden tamamen kopmamaları için internet, televizyon ve/veya radyo gibi iletişim araçları kullanılarak çeşitli uzaktan eğitim uygulamaları hayata geçirilmiştir. UNESCO tarafından 61 ülkenin katılımıyla gerçekleştirilen araştırma-ya göre, ülkelerin büyük çoğunluğunda (%82) uzaktan eğitim sürecinde televizyon ve radyo gibi geleneksel iletişim araçları kullanılırken, üniversitelerde internet tabanlı uygulamalar kullanılmaya başlandı. Tablo 1. de bazı ülkelerin Covid-19 salgınına karşı eğitim alanında aldıkları önlemler görülmektedir.

Tablo 1. Ülkelerin Covid-19 Pandemisine Karşı 2020 yılında Eğitim Alanında Aldıkları Önlemler

Ülke	Alınan Önlemler
Çin	Anaokulundan lisansüstü eğitime kadar tüm öğrencilerden evde kalmaları istendi ve pandemilerin yayılmasını azaltmak için eğitim çevrim içi sistemler üzerinden yürütüldü. 18 Eylül'de tamamen yüz yüze eğitim başlamıştır.
İtalya	Koronavirüsün daha fazla yayılmasını önlemek için 4 Mart 2020 tarihinden itibaren eğitim kurumlarını geçici olarak kapattı.
Birleşik Krallık	Hükümeti, salgının başlangıcında sosyal bağışıklık anlayışını benimsedi. Bu nedenle İngiltere'de okullar kapanmıyor. Ancak İngiltere genelinde pandeminin artması nedeniyle eğitimde uzaktan eğitime geçiş başlamıştır. İngiltere'de de tüm okullar 20 Mart'ta tatil edildi, alınan önlemler sayesinde vakaların azalmasıyla bazı sınıflar haziran-da kısa süreliğine de olsa yeniden açıldı. 1 Eylül'de okullar yeniden açılrsa da vakaların artması sebebiyle bazı okullarda eğitime ara verildi. İkinci karantina döneminde de yüz yüze eğitime devam edildi. Yeni varyantın yayılımı sebebiyle Noel tatili uzatıldı.

ABD	Her eyalet kendi yasaları çerçevesinde kararlar almıştır. Bazı üniversiteler (Ohio State, Harvard, Duke, Columbia, Tufts) yüz yüze sınıf derslerine ara verdi. Mart ayından itibaren birçok okul çevrim içi eğitime geçmiştir. Birçok bölgede Eylülde yüz yüze eğitim başlamıştır. Ancak vaka sayılarında ve can kaybındaki artış nedeniyle Ekim ayında tekrar çevrim içi eğitime dönme kararları alınmıştır. Tamamen yüz yüze, tamamen çevrim içi veya hibrit modeller uygulanmaktadır.
Kanada	Kanada’da okullar 12 Mart’ta kapatıldı ve uzaktan eğitime geçildi. Okulların tüm dönem boyunca kapalı kalmasının ardından birçok eyalette öğrenciler 1 Eylül’de yeniden dersbaşı yaptı.
Avusturya	Ülkede virüsün ilk görüldüğü mart ayında uygulanan karantina döneminde ilköğretim ve anaokullarında eğitime ara verilirken, ebeveynlerin her ikisinin de çalışması durumunda bu ailelerin çocuklarına anaokulu ve ilköğretimde bakım hizmeti sunuldu.
Almanya	Martta çevrim içi eğitime geçildi. Mayıs ve Haziran aylarında kısıtlı ve dijital olarak eğitim sürdürülmüştür. Her eyalet salgının seyrine göre politika belirledi. Ekimde ikinci dalgada yüz yüze eğitim kesilmedi. Vakaların artması sebebiyle Noel tatili erkene çekildi.
Fransa	16 Mart’ta eğitim kurumlarının tamamen kapandığı Fransa’da 11 Mayıs’ta okullar yeniden kademeli olarak açılmış, bunun yanında uzaktan eğitim platformları da kullanılmıştı. Ancak hükümet çevrim içi eğitime hazırlıklı olmadığı konusunda eleştirildi. Sokağa çıkma yasağına rağmen okullar kapatılmadı.
Türkiye	Pandeminin eğitim ve öğretim sürecine etkisini azaltmaya yönelik tedbirler hızlı bir şekilde alındı. COVID-19 nedeniyle Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından örgün eğitime ara verildi. 16 Mart 2020 tarihinde ilk ve ortaöğretim kurumlarında yüz yüze eğitime ara verildiği duyuruldu. 23 Mart 2020 tarihinde uzaktan eğitim başladı.
İspanya	İlk kez OHAL’in ilan edildiği 14 Mart-21 Haziran’da tüm okul ve üniversitelerde uzaktan eğitime geçildi. Ekim ayında tüm okullar açıldı. Okul bahçeleri her sınıf için ayrı bölümlere ayrıldı. Bir sınıfta vaka görülmesi durumunda tüm sınıf 2 hafta ev karantinasına alınmıştır.
Macaristan	Macaristan’da 11 Mart’ta “acil durum” ilan edilirken, 16 Mart’ta çevrim içi eğitime geçilmesi kararlaştırıldı. Hükümet, eylül ayında sokağa çıkma yasağı ve uzaktan eğitime geçilmesinin söz konusu olmayacağını açıklasa da ikinci dalgada vaka sayılarındaki ciddi artış üzerine 9 Kasım’da lise ve üniversiteler uzaktan eğitime geçti.
Rusya	Her federasyon kendi kararını almıştır. Ülkenin büyük kısmında çoğunlukla yüz yüze eğitim devam etmiş, okullarda çok katı tedbirler alınmamıştır. Eğitim yılı 1 Eylül’de başlamıştır. 50 civarı okul salgın nedeniyle kapatılmıştır. Çevrim içi eğitime geçilen bazı bölgelerde teknolojik donanım nedeniyle sorunlar yaşanmıştır.

Lübnan	İlköğretim en az 2 gün yüz yüze, Ortaöğretim ve yükseköğretimde tamamen çevrim içi eğitim yapılmıştır.
Irak	İlkokul, ortaokul ve liselerde 4 gün çevrim içi, 1 gün yüz yüze eğitim yapılmıştır.
İran	Mart ayından itibaren okullar kapatıldı. 5 Eylül’de tekrar açılan okullarda derslere fiziki katılım zorunlu tutulmamıştır.
Mısır	Yeni eğitim yılı yüz yüze başlamıştır. Ancak vakaların artması üzerine devam zorunluluğu kaldırılmıştır.
Japonya	Mart ayı itibariyle okullar kapatılarak çevrim içi eğitime geçildi.
Malezya	Salgının etkisini yoğun olarak gösterdiği 18 Mart’tan 22 Temmuz’a kadar okulların kapatılarak eğitimin internet üzerinden sürdürüldüğü Malezya’da hükümet, ekimde virüsün üçüncü dalgasının yayılmasıyla eğitim-öğretim yılını erken bitirme kararı aldı.
Endonezya	Endonezya’da mart ayından itibaren salgının etkisinin yoğun görüldüğü eyaletlerde okullar kapatılarak çevrim içi eğitime geçilirken, sarı ve yeşil bölge olarak belirlenen şehirlerde yüz yüze eğitim kontrollü olarak devam etmiştir.

Kaynak: Anadolu Ajansı, 2021

Türkiye’de görülen ilk Covid-19 vakası; Sağlık Bakanlığının 11 Mart 2020 tarihinde yaptığı basın toplantısında kayıtlara geçmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı’na (MEB) bağlı ilk ve orta dereceli kurumlarda 16 Mart 2020, YÖK’e bağlı kurumlarda ise 25 Mart 2020 tarihi itibariyle geçici süre ile kapatma kararı almışlardır (MEB,2020; YÖK, 2020a). Okulların kapanmasından bir hafta sonra MEB, 23 Mart 2020’de Eğitim Bilişim Ağı (EBA) üzerinden ve Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu’nun bazı kanalları üzerinden, ilk ve orta dereceli okullar için yayınlar yapacağını ve dersler vereceğini duyurmuştur. 23 Mart 2020 tarihinde TRT yayınlara başlamıştır. EBA üzerinden asenkron olarak öğrenciler kendi derslerini takip edebilmiştir. EBA’ya erişim imkânı olmayan, evlerinde bilgisayar ve/veya internet erişimi olmayan öğrenciler için, aynı dersler TRT kanallarında günün belirli saatlerinde yayınlanmıştır. Bu sayede, internet ve bilgisayar erişimi olmayan ancak evinde televizyon bulunan öğrenciler rahatlıkla derslerini takip edebilmiştir. Ayrıca veliler için; “kriz yönetimi”, “korkuyu azaltma”, “oyunla iletişim kurma”, “evdeyken çocukların bağışıklığını nasıl yükseltirsin” gibi birçok bilgilendirici program yayınlanmıştır. Tablo 2’de Covid-19 döneminde eğitim alanında gerçekleştirilen önemli çalışmalar görülmektedir.

Tablo 2. Covid-19 Salgınında eğitimin seyri

2020	Mart	Uzaktan Eğitim için planlamalar yapıldı (Haftalık ders programları yapılandırılarak EBA, internet ve TRT ile televizyondan telafi programlarına hazırlıkların yapılması.)
		16 Mart'tan itibaren ilkokul, ortaokul ve lise eğitimine 1 hafta, üniversite eğitimine ise 3 hafta ara verildi.
		Millî Eğitim Bakanlığı ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu iş birliğiyle açılan TRT EBA TV yayınları başladı.
		26 Mart'ta, Liselere Geçiş Sınavı'nın sadece birinci dönem müfredatından yapılacağı açıklandı.
	Nisan	Okulların 31 Mayıs'a kadar tatil edildiği açıklandı.
	Mayıs	Kreşlerin yeniden hizmete açılma kararı 15 Haziran'a kadar ertelendi.
		Eğitim-öğretime devam edilme kararı askıya alındı.
	Haziran	Özel okulların 15 Ağustos'tan sonra telafi eğitimi yapacağı açıklandı.
		Ülke genelinde Liselere Geçiş Sınavı yapıldı.
		Yükseköğretim Kurumları Sınavı yapıldı.
	Ağustos - Eylül	Okullar yüz yüze eğitime başladı.
	Kasım	Ara tatil
		Ara tatilde olan okullardaki eğitim-öğretimin yıl sonuna kadar uzaktan eğitimle sürdürüleceğinin açıklanması
2021	Ocak - Şubat	Sömestr tatili
		Nisan ara tatili de eklenerek sömestr tatili uzatıldı
	Mart	İkinci dönem yüz yüze eğitim başladı.
		Bazı illerde sadece anaokulları ve ilkokullar riskli olmayan şehirlerde ise ortaokul ve liseler açıldı.
		Liselerde yüz yüze sınavlar başladı.
	Haziran	Liselere Geçiş Sınavı.
		Temel Yeterlilik Testi (TYT).
		Alan Yeterlilik Testi (AYT) ve Yabancı Dil Testi (YDT).
		Okullar eğitim ve öğretim takvimine uygun olarak kapandı.

2021	Temmuz - Ağustos	2 Temmuz'dan 6 Eylül'e kadar okulların açık tutulacağı, yaz boyu isteyen öğrencilere yönelik fiziksel etkinlikler ve akademik programların sunulacağı duyuruldu.
	Eylül	1 Eylül'de uyum haftası başladı.
		Eğitim ve Öğretime Takvimine uygun olarak 6 Eylül itibarıyla tüm kademelerde tam zamanlı olarak yüz yüze eğitim başladı.
	Ekim	Sınıf ve vaka bazlı bir sistemin benimsendiği, 71.300 sınıftan salgın nedeniyle kapatılan 5.900 sınıfın yeniden açıldığı duyuruldu.

Genel anlamda uzaktan eğitim belirli bir fiziki mekâna ihtiyaç duyulmadan çeşitli iletişim araçları yoluyla gerçekleştirilen eğitim modelidir. Senkron, asenkron veya her iki biçimde de gerçekleştirilen eğitim öğretim faaliyetleri; uzaktan eğitim, uzaktan öğretim, çevrim içi eğitim veya çevrim içi öğretim şeklinde nitelendirilmektedir. Uzaktan eğitim faaliyetlerinde çevrim içi araçların yanı sıra televizyon gibi geleneksel medya araçları olarak nitelendirilen yayın organları da kullanılmaktadır (McIntyre, Gregersen ve Mercer, 2020). Uzaktan eğitimin temel özellikleri öğretmen ve öğrencilerin farklı yerlerde bulunuyor olması, öğrenme materyallerinin bir eğitim organizasyonu tarafından planlanıp hazırlanması, öğretmen ve öğrenciyi bir araya getirmek amacıyla yazılı ve dijital araçların kullanılması, çift yönlü iletişimin ön plana çıkarılması ve öğrencilerin bireysel olarak öğreniyor olması şeklinde sıralanabilir (Jones, 1996).

Uzaktan eğitim yıllardır devam eden bir eğitim faaliyeti olsa da küresel salgın gibi ani kriz dönemlerinde gerçekleştirilen uzaktan eğitim faaliyetleri "acil uzaktan eğitim" ifadesiyle nitelendirilebilir (Bozkurt ve diğerleri, 2020). Acil uzaktan eğitim kavramı, kriz döneminin sona ermesiyle beraber yüz yüze eğitime dönmeyi amaçlayan kısa süreli uzaktan eğitim faaliyetlerini içermektedir. Dolayısıyla zorunluluk kavramı (Fidan, 2020) acil uzaktan eğitim ile uzaktan eğitim kavramları arasındaki farkı oluşturan en net ifade olarak ön plana çıkarılabilir. Ayrıca acil uzaktan eğitim ile uzaktan eğitimin temel farklarından bir diğeri eğitim sürecine ilişkin ortaya koydukları çözümlerin uzaktan eğitimde kalıcı, acil uzaktan eğitimde ise geçici bir yapıya sahip olmalarıdır (Bozkurt ve diğerleri, 2020). Şekil 1'de uzaktan eğitimin gelişim süreci gösterilmiştir.

Şekil 1. Uzaktan Eğitimin Gelişim Süreci (Yıldız, 2015)

COVID-19 dışında yaşanabilecek olası salgınlar, doğal afetler ve iklim krizleri de göz önünde bulundurulduğunda acil uzaktan eğitimin gelecekte daha sık kullanılma ihtimali oldukça güçlüdür. Fakat özellikle acil uzaktan eğitim faaliyetlerinde yaşanan belirsizliklerin kriz dönemlerinde eğitim sürecine ilişkin birtakım sorunlar yaratabileceği de (Fidan, 2020) göz önünde bulundurulmalıdır. Tüm bu sebeplerden dolayı içinde bulunulan dönemde yürütülen faaliyetleri tanımlamak için en uygun kullanımın “acil uzaktan eğitim” ifadesi olduğu düşünülebilir.

Türkiye’ de uzaktan eğitimin gelişimine bakıldığında başlangıcı 1920’li yıllara dayanmaktadır (Tablo 3). Bu gelişimin başladığı yıldan sonraki süreçte yaklaşık olarak 40 yıl boyunca uzaktan eğitim tartışılmıştır. Sonraki 10 yıllık süreçte bazı girişimlerde bulunularak tecrübeler elde edinilmiş ve uzaktan eğitim yolunda ilerleme gösterilmiştir. Bu ilerlemelerin neticesinde 1980 ve 1990’lı yıllarda üniversitelerden başlamak üzere birçok öğretim kademesinde olgunlaşmıştır. Covid-19 salgınından önceki dönemde MEB’in ve üniversitelerin uzaktan eğitim ile ilgili büyük bir birikim ve tecrübesi bulunmaktaydı. Covid-19 pandemisi ile birlikte mevcut alt yapıyla uzaktan eğitim sürecine hızlı bir biçimde uyum sağlanmıştır.

Tablo 3. Uzaktan Eğitimin Türkiye Bağlamında Dönem ve Evreleri (Bozkurt, 2017)

DÖNEM	I. Dönem Tartışma ve Öneriler	II. Dönem Yazışma Yoluyla	III. Dönem Görsel-İşitsel Araçlarla	IV. Dönem Bilişim Temelli
EVRE	1923-1955 Kavramsal Tartışmalar	1956-1975 Mektupla Eğitim	1976-1995 Radyo Televizyon	1996-... İnternet-Web
AŞAMA	Kuluçka	Olgunlaşma	Ana Akım	
DEĞİŞİM	Yaygın Eğitim	Uzaktan Eğitim	Açık ve Uzaktan Öğrenme	
	Eğitim	Öğretim	Öğrenme	
	Öğretim Merkezli		Öğrenme Merkezli	

Pandemi döneminde eğitim sistemlerinin öne çıkan unsurlarından birisi de öğretmenlerdir. Öğretmen, başarılı bir eğitim sisteminde vazgeçilmezdir. Eğitimin değişen bağlamında, değişmeyen bileşenlerinden bir tanesi öğretmendir. Öğretmen, öğrencileri, meslektaşları ve yöneticileri ile karşılıklı sorumluluklar almakta ve değişimle uyumlu bir gelecek oluşturmaya yardımcı olmaktadır.

Covid-19 sırasında okulların aniden kapanması, öğretmen rolleri hakkında belirsizliklerin artması, teknolojinin öğretmek için tek seçenek haline gelmesi ve okulların açılıp açılmaması problemi öğretmenler için yeni sorunlardan bazılarıdır. Bu ve daha bir sürü sorun karşısında öğretmenin güçlenmesi ve güçlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Dünya bankası tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin esneklik, öğretim ve teknoloji olmak üzere üç temel başlıkta desteklenmesi gerektiği öne sürülmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada tarama modelinde yürütülen nitel bir araştırma yapılmıştır. Bu incelemeler gerçekleştirilirken tarama modelinden yararlanılmıştır. Tarama modeli geçmişte ya da günümüzde var olan bir durumun meydana çıkarılması durumu olarak tanımlanmaktadır (Karasar, 2010). Çalışmada verilerin toplanmasında doküman analizi kullanılmıştır. Covid-19 salgınının Türkiye’de görülmeye başladığı Mart 2020’den araştırmanın tamamlandığı Kasım 2021 tarihine kadar geçen dönemde MEB tarafından doğrudan salgına yönelik tedbirleri içeren açık kaynaklardan elde edilen resmi nitelikteki belgeler doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik bir biçimde analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir. Belgesel tarama olarak da bilinen doküman analizinde, var olan kayıt ve belgeler incelenerek veri elde edilmektedir. Doküman analizi, belli bir amaca dönük olarak kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır. Bir başka ifadeyle doküman analizi, basılı ve elektronik (bilgisayar tabanlı ve internet erişimli) materyallerin incelenmesi ve değerlendirilmesi sürecinde gerçekleşen bir dizi işlemdir (Bowen, 2009). Bu süreç ayrıca, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin incelenmesi olarak da tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Aynı zamanda resmi ya da özel kayıtların toplanması, sistematik olarak incelenmesi ve değerlendirilmesidir. Diğer bir tanıma göre ise doküman analizi, birincil araştırma verileri kaynağı olarak çeşitli yazılı metin biçimlerini toplamak, gözden geçirmek, sorgulamak ve analiz etmektir. Kısacası, araştırma konusu hakkında diğer kişi ya da kurumlar tarafından yazılmış, hazırlanmış ya da yaratılmış çeşitli yazı, belge, yapım veya kalıntının toplanması ve incelenmesi doküman analizi olarak kabul edilmektedir.

Veri toplama çalışmalarının ikinci aşamasında bulguları doğrulamak ve zenginleştirmek amacıyla yarı yapılandırılmış formlar üzerinden derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Millî Eğitim Bakanlığında görevli orta düzey yöneticilerden ve Ankara ili Mamak İlçesinde sosyo ekonomik açıdan dezavantajlı olarak nitelendirilen bir bölgede görev yapan öğretmenlerden oluşan iki farklı çalışma grubuyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Covid-19 Salgınına yönelik Mart 2020-Kasım 2021 döneminde yayınlanan öncelikle eğitim ve öğretimin planlanması, işleyişi, önlemler ve ilgili diğer çalışmaları içeren resmi nitelikteki 38 belgeye açık kaynaklardan ulaşılmıştır. Doküman analizi sonucunda elde edilen bulguları doğrulamak amacıyla ikinci aşamada 5 orta düzey yönetici ve 5 öğretmenle yarı yapılandırılmış formlar üzerinden görüşmeler yapılmıştır. Çalışmanın güvenlik ve geçerliğini artırmak amacıyla araştırma sürecinde uzmanlarla görüşmeler ve kısa toplantılar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca çalışma verileri farklı araştırmacılar tarafından da kontrol edilerek teyit edilmiştir.

BULGULAR

Çalışmada Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Mart 2020-Kasım 2021 döneminde Covid-19 Salgınına yönelik çalışmaları içeren 38 resmi belge doküman analiziyle incelenmiştir. Bu belgelere ait detaylı bilgiler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Mart 2020-Kasım 2021 döneminde Covid-19 Salgınına yönelik çalışmaları içeren resmi belgelere ait betimsel bilgiler

Sıra	Belgenin Tarihi	Belgenin Konusu	Belgenin Türü	Belgenin Hedef Kitle
1	12.03.2020	Sosyal Etkinlik Müracaatlarının Değerlendirilmesi	Bakan Yardımcısı İmzalı Resmi Yazı	Tüm kademeler
2	05.06.2020	2019-2020 Eğitim ve Öğretim Yılı Yıl Sonu İşlemleri ile Tereddüte Düşülen Hususlar	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Tüm kademeler
3	19.06.2020	Sorumluluk Sınavları	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Ortaöğretim Kademesi Öğrencileri
4	06.07.2020	Yaz Kursları	Bakan Yardımcısı İmzalı Resmi Yazı	11 ve 12. sınıf öğrencileri, mezunlar

5	08.07.2020	12. Sınıf Öğrencileri	Bakan Oluru	12. Sınıf Öğrencileri
6	01.08.2020	Ortaöğretim Genel Müdürlüğü Uzaktan Eğitim Çalışma Planı	Çalışma Planı	Ortaöğretim Kademesi Yönetici ve Öğretmenleri
7	15.08.2020	2020-2021 Eğitim ve Öğretim Yılı Çalışma Takvimine İlişkin Açıklamalar	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Tüm kademeler
8	17.08.2020	Destekleme ve Yetiştirme Kursları	Bakan Yardımcısı İmzalı Resmi Yazı	8,12. Sınıflar ile Mezun Öğrenciler
9	19.08.2020	Okul Pansiyonlarına Öğrenci Yerleştirme	Bakan Oluru	Ortaöğretim Kademesi Öğrencileri
10	21.08.2020	2020-2021 Eğitim ve Öğretim Yılına İlişkin İş ve İşlemler	Bakan Yardımcısı İmzalı Resmi Yazı	Tüm kademeler
11	31.08.2020	Sosyal etkinlik izinleri yönergesinde değişiklik	Yönerge	Ortaöğretim Kademesi Öğrencileri
12	02.09.2020	Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik	Yönetmelik	Ortaöğretim Kademesi Öğrencileri
13	18.09.2020	Yüz Yüze Eğitime İlişkin Açıklamalar	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Tüm kademeler
14	02.10.2020	Millî Eğitim Bakanlığı Kurum Açma, Kapatma ve Ad Verme Yönetmeliğinde değişiklik yapılmasına dair yönetmelik	Yönetmelik	Tüm kademeler
15	08.10.2020	Ortaöğretim Kurumlarında Yüz Yüze Eğitim	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Ortaöğretim Kademesi Öğrencileri
16	15.10.2020	Sosyal etkinlikler yönetmeliği değişiklik	Yönerge	Ortaöğretim Kademesi Öğrencileri
17	23.10.2020	Ortaöğretim Kurumlarının 9'uncu Sınıflarında Yüz Yüze Eğitim	Bakan İmzalı Resmi Yazı	9. Sınıf Öğrencileri

18	24.10.2020	Millî Eğitim Bakanlığı Destekleme ve Yetiştirme Kursları Yönergesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönerge	Genel Müdür İmzalı Resmi Yazı	7,8,11,12. sınıflar ile Mezun Öğrenciler
19	24.10.2020	Destekleme ve Yetiştirme Kursları	Yönerge	7,8,11,12. sınıflar ile Mezun Öğrenciler
20	27.10.2020	Ortaöğretim Kurumlarında Yüz Yüze Eğitim ve Sınavlar	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Ortaöğretim Kademesi Öğrencileri
21	05.11.2020	Destekleme ve Yetiştirme Kursları E Kılavuzu	Kılavuz	7,8,11,12. sınıflar ile Mezun Öğrenciler
22	19.11.2020	Yüz Yüze Eğitime Ara Verilmesi	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Tüm kademeler
23	18.12.2020	Ölçme ve Değerlendirme Uygulamaları	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Tüm kademeler
24	25.12.2020	Sınavların Ertelenmesi	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Ortaöğretim Kademesi Öğrencileri
25	31.12.2020	Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik	Yönetmelik	Ortaöğretim Kademesi Öğrencileri
26	12.02.2021	Ortaöğretim Kurumlarında İkinci Dönem Yüz Yüze Eğitim ve Diğer Uygulamalar	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Ortaöğretim Kademesi Öğrencileri
27	02.03.2021	Ortaöğretim Kurumlarında Yüz Yüze Eğitim ve Sınav Uygulamaları	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Ortaöğretim Kademesi Öğrencileri
28	23.03.2021	İkinci Dönem Sınav Uygulamaları	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Ortaöğretim Kademesi Öğrencileri
29	10.04.2021	Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği	Yönetmelik	Ortaöğretim Kademesi Öğrencileri
30	15.04.2021	Yüz Yüze ve Uzaktan Eğitim ile Sınav Uygulamaları	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Tüm kademeler

31	28.04.2021	Yüz Yüze Eğitim ile Sınavların Ertelenmesi	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Tüm kademeler
32	18.05.2021	Uzaktan ve Yüz Yüze Eğitim ile II. Dönem Sınav Uygulamaları	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Tüm kademeler
33	01.06.2021	Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Tüm kademeler
34	11.06.2021	2020-2021 Eğitim ve Öğretim Yılı Sonu İşlemleri	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Tüm kademeler
35	20.08.2021	2021-2022 Eğitim Öğretim Yılına İlişkin İş ve İşlemler	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Tüm kademeler
36	25.08.2021	Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik	Yönetmelik	Ortaöğretim Kademesi Öğrencileri
37	07.09.2021	Kronik Rahatsızlığı Olan Öğrenciler	Bakan İmzalı Resmi Yazı	Tüm kademeler
38	13.10.2021	Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik	Yönetmelik	Ortaöğretim Kademesi Öğrencileri

Çalışmaya konu olan dönemde hazırlanan resmi belgelerin büyük bir kısmının doğrudan bakan tarafından imzalanan yazılar olduğu görülmektedir. Bu durumun salgının önem ve etkisinin büyüklüğünden kaynaklandığı söylenebilir. Tablo 4'te bu belgelerin türleri ve sayıları görülmektedir.

Tablo 4. Doküman analizi yöntemiyle incelenen resmi belgelerin türleri ve sayıları

Tür	Sayı
Bakan İmzalı Resmi Yazı	20
Yönetmelik Çalışması	6
Bakan Yardımcısı İmzalı Resmi Yazı	4
Yönerge Çalışması	3
Bakan Oluru	2
Genel Müdür İmzalı Resmi Yazı	1
Kılavuz Çalışması	1

Doküman analizinde incelenen resmi belgelerin etkilediği en büyük hedef kitlenin sırasıyla ortaöğretim kademesinde bulunan 12, 11 ve 10. Sınıfların olduğu görülmektedir. Tablo 5 ve Tablo 6'da analize konu olan resmi belgelerin sınıf seviyeleri ve kademeler görülmektedir.

Tablo 5. Resmi Belgelerin hedef kitlesi ve bunlara ait frekanslar

Sınıf Seviyesi	Frekans	Yüzde
12. Sınıf Öğrencileri	21	25
11. Sınıf Öğrencileri	19	23
10.Sınıf Öğrencileri	15	18
Tüm Sınıflar	15	18
Mezunlar	5	6
8.Sınıf Öğrencileri	4	5
7.Sınıf Öğrencileri	3	4
9.Sınıf Öğrencileri	1	1

Tablo 6. Resmi belgelerin hedef kitlesi olan sınıfların kademeleri ve bunlara ait frekans değerleri

Kademe	Frekans
Temel Eğitim	23
Ortaöğretim	70
Mezunlar	5

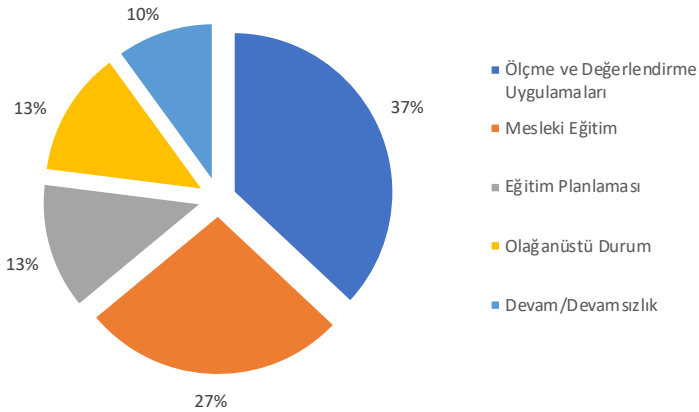
Çalışmada ele alınan resmi belgelerin içeriğine yönelik yapılan analizlerde en yüksek frekansa sahip olan kategoriler sırasıyla "Ölçme ve Değerlendirme Uygulamaları (%18)", "Meslekî Eğitim (%13)" ve "Eğitim Planlaması (%6)" dır. Analiz sonucunda elde edilen kategoriler Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Doküman analizi sonucunda elde edilen kategoriler ve bunlara ait frekans ve yüzde değerleri

Sıra	Kategori	Frekans	Yüzde
1	Ölçme ve Değerlendirme Uygulamaları	88	18
2	Meslekî Eğitim	61	13
3	Eğitim Planlaması	29	6
4	Olağanüstü Durum	29	6
5	Devam/Devamsızlık	23	5
6	Sağlık Önlemleri/Sosyal Mesafe/Maske	20	4
7	Kayıt/Nakil ve Geçişler	20	4
8	Sınıf Geçme/Sınıf Tekrarı/Öğrenim Hakkı/Mezuniyet	18	4
9	Yüz yüze Eğitim	17	4
10	Uzaktan Eğitim	17	4
11	Haftalık Ders Programı	14	3
12	Okul Yöneticilerinin görev, yetki ve sorumlulukları	14	3
13	Özel Eğitim/kaynaştırma öğrencileri	13	3
14	DYK/Takviye Kursları	10	2
15	Öğrencilerin Dijital Platformlardan Yararlanmaları	10	2
16	Öğretmenlerin Görev ve Sorumlulukları	10	2
17	Uygulamalı Eğitim/Uygulamalı Dersler	9	2
18	Belge, Defter, Çizelge ve Formlar	9	2
19	Yurtdışından Gelen T.C. Uyraklı Öğrenciler	7	1
20	Ders/Teneffüs/Öğlen Arası Süreleri	6	1
21	Öğretmenlerin Mesleki Çalışmaları	6	1
22	Mezunlar	5	1
23	Seyreltilmiş Sınıflar	5	1
24	Okulların Fiziki Kapasitelerine Yönelik Çalışmalar	4	1
25	Ödev Uygulamaları	4	1

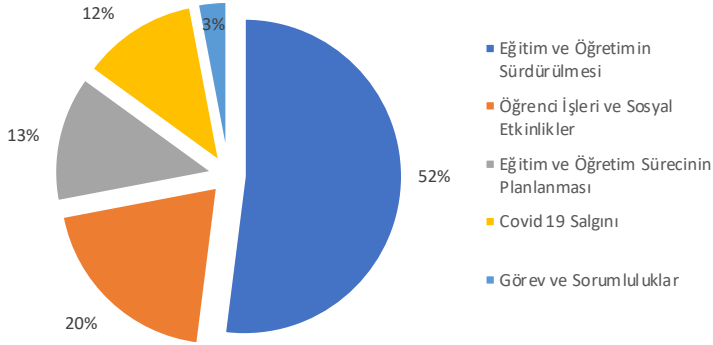
26	Pansiyonlar	4	1
27	Sosyal Etkinlikler	4	1
28	Uluslararası Programlar	3	1
29	Kontenjan Belirleme	3	1
30	Bilsem	3	1
31	Ders Seçimi	2	0
32	Resmi Tatil Günleri	2	0
33	Öğretmenlere Nöbet Görevleri	2	0
34	Yabancı Uyruklu Öğrenciler	2	0
35	Öğretim Programları	1	0
36	Proje Okulları	1	0
37	Ödül ve Disiplin	1	0
38	Açık öğretim	1	0

Doküman analizi sonucunda elde edilen ilk 5 kategori, bunlara ait frekans ve yüzde değerleri Şekil 2’de gösterilmiştir.

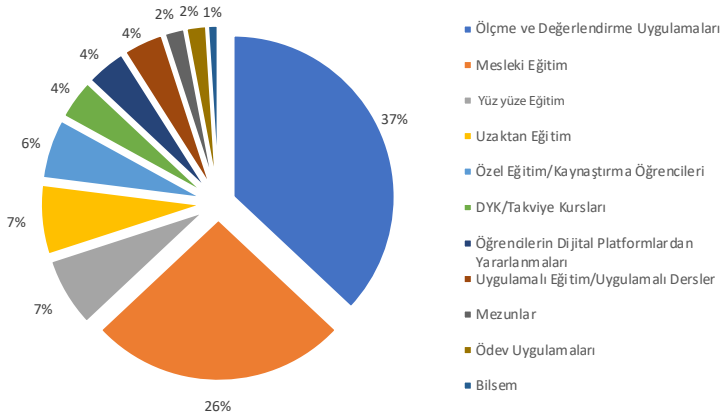
Şekil 2. Doküman analizi sonucunda elde edilen ilk 5 kategori

Doküman analizi sonucunda belge içeriklerinden 38 kategori elde edilmiştir. Bu kategoriler 5 tema altında toplanmıştır. Bu temalar Şekil 3'te gösterilmiştir.

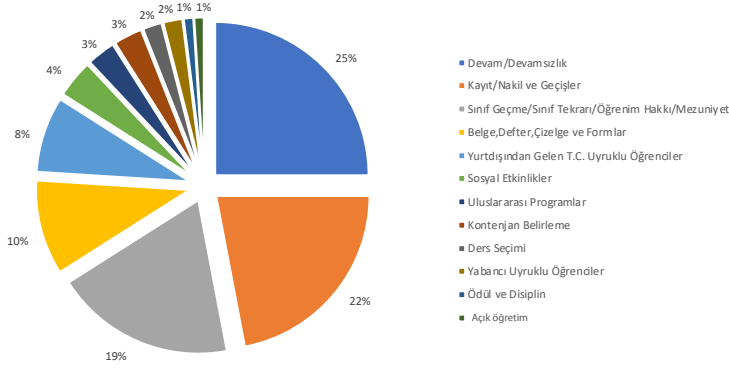
Şekil 3. Doküman analizi sonucunda ulaşılan 38 kategorinin toplandığı 5 tema

Çalışmada belgelerin içeriklerinin incelenmesi sonucunda elde edilen "Eğitim ve Öğretimin Sürdürülmesine Yönelik Çalışmalar" temasında yer alan kategoriler ve ağırlıkları Şekil 4'te görülmektedir.

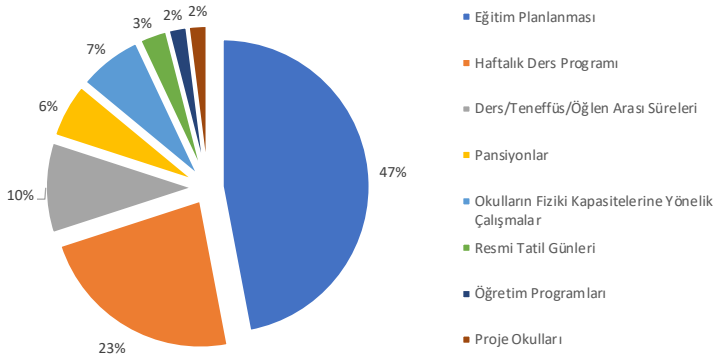
Şekil 4. Eğitim ve Öğretimin Sürdürülmesine Yönelik Çalışmalar temasında yer alan kategoriler ve ağırlıkları

Belge içeriklerinin analizi sonucunda “Öğrenci İşleri ve Sosyal Etkinlikler” temasında yer alan kategoriler ve ağırlıkları Şekil 5’te görülmektedir.

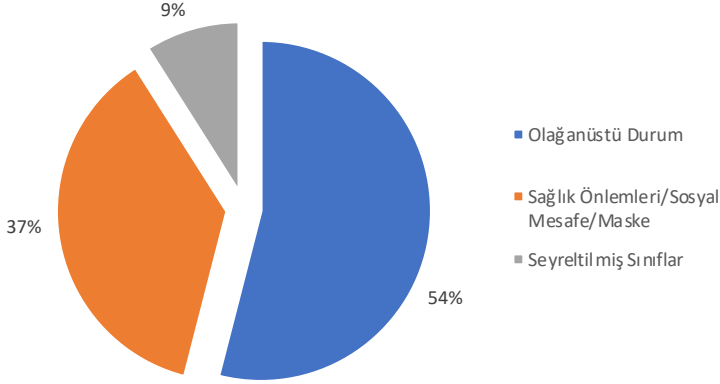
Şekil 5. “Öğrenci İşleri ve Sosyal Etkinlikler” temasında yer alan kategoriler ve ağırlıkları

Analiz sonucunda “Eğitim ve Öğretim Sürecinin Planlanması” temasında yer alan kategoriler ve ağırlıkları Şekil 6’da görülmektedir.

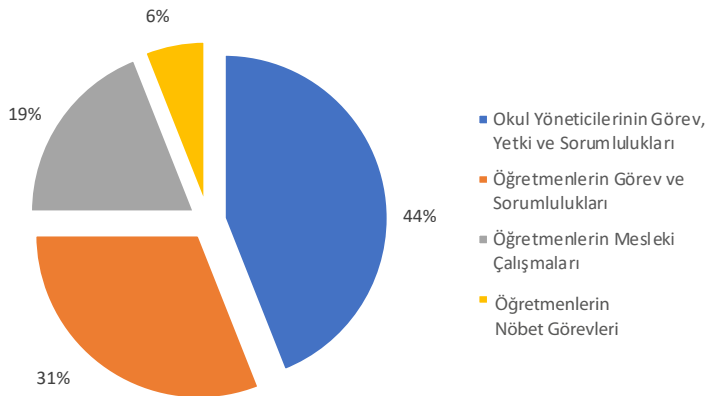
Şekil 6. “Eğitim ve Öğretim Sürecinin Planlanması” temasında yer alan kategoriler ve ağırlıkları

Çalışmada belgelerin içeriklerinin incelenmesi sonucunda elde edilen “Covid-19 Salgını” temasında yer alan kategoriler ve ağırlıkları Şekil 7’de görülmektedir.

Şekil 7. “Covid-19 Salgını” temasında yer alan kategoriler ve ağırlıkları

Belge içeriklerinin analizi sonucunda “Görev ve Sorumluluklar” temasında yer alan kategoriler ve ağırlıkları Şekil 8’de görülmektedir.

Şekil 8. “Görev ve Sorumluluklar” temasında yer alan kategoriler ve ağırlıkları

Doküman analizi ile elde edilen bulguların doğruluğunu teyit etmek ve verileri çeşitlendirip güçlendirmek amacıyla orta düzey yöneticiler ve öğretmenlerle yarı yapılandırılmış formlar üzerinden derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde katılımcılara yöneltilen sorular Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Görüşme formunda yer alan sorular

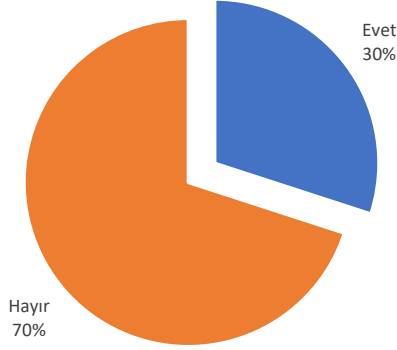
1	Eğitim hakkı denilince ne anlıyorsunuz?
2	Eğitim alanında eşitsizliklerle karşılaşılıyor musunuz? Evetse daha çok hangi alanlarda eşitsizlikler var?
3	Pandemi döneminde eğitime erişim konusunda sorunlar yaşandı mı? Evetse hangi alanlarda yaşanıyor?
4	Eğitimde eşitliği sağlamak amacıyla neler yapılmalı?

Görüşmelerde katılımcılara yöneltilen ilk soru olan “Eğitim hakkı denilince ne anlıyorsunuz?” sorusuna verilen cevapların analizi sonucunda 4 kategori elde edilmiştir. Bu kategoriler Tablo 9’da görülmektedir.

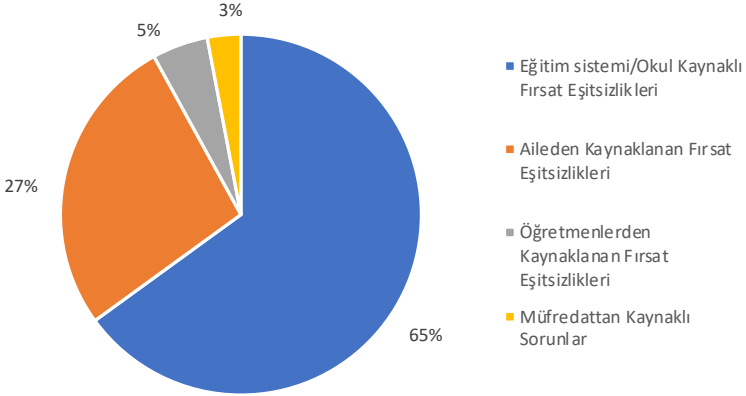
Tablo 9. Eğitim hakkı temasında yer alan kategoriler

Alt Tema	Kategori	Frekans (f)	Yüzde (%)
Eğitimde Hakkı	Sunulan imkânlarla eşit şekilde erişimde standardın yakalanması	7	30
	Öğrencilerin ilgi, yetenek ve kabiliyetlerine göre eğitim almaları	6	25
	Öğrencinin sosyo-ekonomik durumundan bağımsız olarak eğitime erişebilmesi	5	20
	Farklılıklara rağmen eşit şartlarda eğitim hizmetlerine erişim sağlanması	5	20

Derinlemesine görüşmelerde 2. soru olan “Eğitim alanında eşitsizliklerle karşılaşılıyor musunuz?” sorusuna katılımcıların % 30’u Evet, % 70’i hayır cevabını vermişlerdir. Analiz sonuçları Şekil 9’da gösterilmiştir.

“Daha çok hangi alanlarda eşitsizlikler var?” sorusuna katılımcıların büyük kısmı (%65) “Eğitim Sistemi/Okul kaynaklı” eşitsizliklerin olduğunu ifade etmişlerdir. Bu soruya verilen cevapların analizi Şekil 10’da gösterilmiştir.

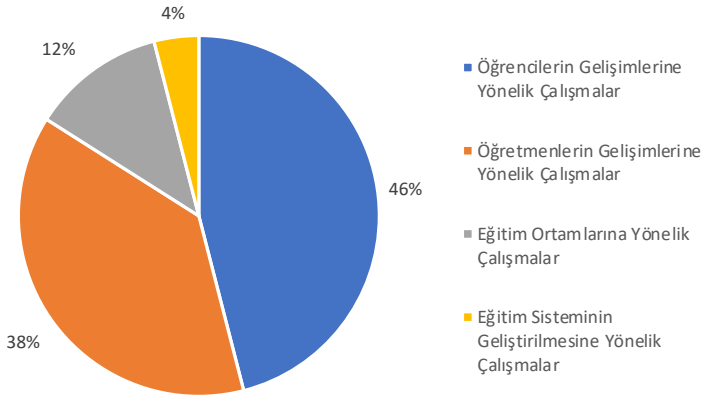
Şekil 10. “Daha çok hangi alanlarda eşitsizlikler var?” sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplar

Katılımcılara yöneltilen “Pandemi Döneminde Eğitime Erişimde Sorunlar Yaşandı mı?” sorusuna katılımcıların % 40’ı evet, %60’ı hayır cevabını vermiştir. Analiz sonuçları Şekil 11’de gösterilmiştir.

Şekil 11. “Pandemi Döneminde Eğitime Erişimde Sorunlar Yaşandı mı?” sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplar

“Eğitimde eşitliği sağlamak amacıyla neler yapılmalı?” sorusuna verilen cevapların analiz sonuçlarına göre katılımcılar büyük oranda (%46) “Öğrencilerin gelişimlerine yönelik çalışmalar”ın yapılmasını istemektedirler. Bu soruya verilen cevapların analiz sonuçları Şekil 12’de gösterilmiştir.

Şekil 12. “Eğitimde eşitliği sağlamak amacıyla neler yapılmalı?” sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplar

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yaşamın her alanını etkileyen koronavirüs salgınının özellikle eğitim-öğretim metotlarına yeni bir bakış açısı ile bakılmasına yol açtığı söylenebilir. Türkiye’de 3 eğitim öğretim dönemi boyunca devam eden salgın eğitimin tüm kademelerindeki öğrencilerin uzaktan eğitimle tanışmalarına sebep olmuştur. Bu çalışmada kanıt temelli bir yaklaşımla doğrudan sahaya giderek “Eğitim Hakkı” ile “Covid-19 döneminde eğitimin durumu” konularında mevcut durum tespiti yapılması amaçlanmıştır. Ayrıca bu iki konuda yönetici ve öğretmenlerin ihtiyaç, talep, görüş ve önerileri belirlenmeye çalışılmıştır. “Eğitim Hakkı” konusunda katılımcıların konuyu “genel eşitlik” ve “anayasal hak” bağlamında açıklamaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Katılımcılara göre eğitimde eşitsizlikler büyük oranda “Eğitim Sistemi ve Okul” dan kaynaklanmaktadır.

Aşağıda çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda politika belirleyiciler, karar alıcılar ve uygulamacılara yönelik önerilere yer verilmiştir:

Uzaktan eğitime erişimde sorunlara sebep olan sosyo-ekonomik düzey farklılığının azaltılmasına yönelik tedbirler alınmalıdır. Özellikle kırsal kesimde internet erişimi ve tablet olmadığı için online ders alamayan öğrenci sayısı azımsanmayacak düzeydedir.

Okullarda gerekli hijyen koşullarının oluşturulması için önlemler alınmalıdır.

Pandemi nedeniyle oluşan ek maliyetler, insan kaynağı ihtiyacı ve altyapı düzenlemeleri sağlanmalıdır.

Dezavantajlı öğrencilere yönelik destek paketleri oluşturulmalıdır.

Pandemi döneminde öğrenme kayıplarına yönelik mevcut durum analizleri yapılmalı ve telafi programları hazırlanmalıdır.

Teknolojik araçların kullanımı konusunda öğrenci ve öğretmenler desteklenmelidir.

Uzaktan eğitimin planlamasında bireysel farklılıkların ve yaş gruplarının gözetildiği programlar hazırlanmalıdır.

Pandemi öncesi dönemde de dezavantajlı olan grupların süreçten görece daha çok etkilendiği görülmektedir. Uzaktan eğitime erişimde yeterli imkânları olmayan kesimlerin veya sosyo-ekonomik açıdan düşük seviyedeki ailelere mensup öğrencilerin desteklenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aghakhani, K., Memarian, A., & Shalbafan, M. (2021). Research Paper: The modification of the education system in a medical faculty in Iran during the COVID-19 outbreak. *International Journal of Medical Toxicology and Forensic Medicine*, 11(1), 1-4.

Akyüz, E. (2006). Eğitimin Hukuki Temelleri. Eğitim Bilimine Giriş. Şule Erçetin-Necmettin Tozlu (Editör) Eğitim Bilimine Giriş. (s. 65–111). Ankara: Pegem Yayınları.

Anadolu Ajansı, (2021) <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/salgin-dunya-genelinde-egitimi-de-sekteye-ugratti/2096081>

Bakan Selçuk yüz yüze eğitim sürecini değerlendirdi. (2021, 2 Nisan). Mili Eğitim Bakanlığı. <http://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-yuz-yuze-egitim-surecini-degerlendirdi/haber/22927/tr-adresinden-edinilmistir>

Bowen, G.A. (2009), "Document Analysis as a Qualitative Research Method", *Qualitative Research Journal*, Vol. 9 No. 2, pp. 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>

Bozkurt, A. (2017). Türkiye’de uzaktan eğitimin dünü, bugünü ve yarını. *Açık Öğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 85-124

Bozkurt, Y., Zeybek, Z. ve Aşkın, R. (2020). Covid-19 pandemisi: Psikolojik etkileri ve terapötik müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 304-318

Daniel, S.J. (2020). Education and the COVID-19 pandemic. *Prospects*, 49: 91-96. DOI: 10.1007/s11125-020-09464-3

Download as .RIS

Durak, G., Çankaya, S. & İzmirli, S. (2020). COVID-19 pandemi döneminde Türkiye’deki üniversitelerin uzaktan eğitim sistemlerinin incelenmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 14(1), 787-809.

Feng, Z., Xu, D., & Zhao, H. (2007). Epidemiological models with non-exponentially distributed disease stages and applications to disease control. *Bulletin of Mathematical Biology*, 69(5), 1511–1536. <https://doi.org/10.1007/s11538-006-9174-9>

Fidan, M. (2020). Covid-19 belirsizliğinde eğitim: İlkokulda zorunlu uzaktan eğitime ilişkin öğretmen görüşleri. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 24-43.

Fidan, M. (2021). Covid-19 pandemisinde öğretmenlik. *Maarif Mektepleri Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-14. <https://doi.org/10.46762/mamulebd.789097>

Jones, D. (1996). Computing by distance education: Problems and solutions. *ACM SIGCSE Bulletin*, 28(SI), 139- 146.

Joyne, C., Gibbs, E. ve Sims, K. (2020). Overview of emerging countrylevel response to providing educational continuity under COVID-19 What's working? What isn't?. EdTech Hub. <https://edtechhub.org/wp-content/uploads/2020/04/emerging-country-level-responses.pdf>

Karasar, N. (2010). Bilimsel Araştırma Yöntemi (Scientific Research Method). Ankara: Nobel Yayınevi.

McIntyre, P. D., Gregersen, T., & Mercer, S. (2020). Language teachers' coping strategies during the Covid-19 conversion to online teaching: Correlations with stress, wellbeing and negative emotions. *System*, 94, 1-12. doi:10.1016/j.system.2020.102352

OSCE, Council of Europe, UNHCHR and UNESCO, Human Rights Education in the School Systems of Europe, Central Asiaand North America: A Compendium of Good Practice, Poligrafus Andrzej Adamiak, 2008, Warsaw.

Soydan, T. ; Karaman, Y. (vd.) (2008) "Eğitim Hakkı", Eğitim Bilimleri Bakış Açısıyla Türkiye Cumhuriyetinde Eğitimin Çağdaş Değerlerle İrdelenmesi Çalıştayı, 1-3 Mart 2008, Ankara.

UNESCO. (2020). National education responses to COVID-19: Summary report of UNESCO's online survey <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373322/PDF/373322eng.pdf.multi>

United Nations (2020). Policy brief: Education during Covid-19 and beyond. Retrieved from https://www.un.org/development/desa/dspd/wpcontent/uploads/sites/22/2020/08/sg_policy_brief_covid19_and_education_august_2020.pdf

WHO. (2020a). Covid19 Coronavirus Disease 2019 Situation Report – 72. World Health Organization (Vol. 2019). <https://pers.droneempit.id/covid19/>

Yıldırım A, Şimşek H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, A.ve Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayınevi

Zhao, Y. (2020). COVID-19 as a catalyst for educational change. *Prospects*, 1-5. <https://doi.org/10.1007/s11125-020-09477-y>

EVALUATION OF ACADEMIC FAILURES OF UNIVERSITY STUDENTS AS A RESULT OF DISTANCE EDUCATION IMPLEMENTED WITHIN THE CONTEXT OF THE MEASURES TAKEN DURING THE COVID-19 OUTBREAK IN TÜRKİYE WITHIN THE FRAMEWORK OF THE RIGHT TO EDUCATION

ABSTRACT

With the outbreak of the Covid-19 epidemic on a global scale, some measures have been taken in the field of education as well as in every field in Turkey. Within the scope of these measures, it has been decided to switch to distance education at all education levels. As in all other levels, university students have experienced many problems of distance education and faced negative results in terms of academic success. In this study, the problems experienced by university students participating in education and training activities with the application of distance education and the negative academic results they face as a result of these problems were evaluated within the framework of the right to education, which is a constitutional right guaranteed by international agreements.

Keywords: Covid-19, Right to Education, Distance Education, Academic Failure, University Students.

TÜRKİYE’DE COVID-19 SALGININDA ALINAN TEDBİRLER KAPSAMINDA UYGULANAN UZAKTAN EĞİTİM UYGULAMASI NETİCESİNDE ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN UĞRADIKLARI AKADEMİK BAŞARISIZLIKLARIN EĞİTİM HAKKI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Nihat MEHMETOĞLU*

ÖZET

Covid-19 salgınının küresel çapta patlak vermesiyle birlikte Türkiye’de de her alanda olduğu gibi eğitim alanında da bir takım tedbirler alma yoluna gidilmiştir. Bu tedbirler kapsamında tüm eğitim öğretim kademelerinde uzaktan eğitim uygulamasına geçme kararı alınmıştır. Üniversite öğrencileri de diğer tüm kademelerde olduğu gibi uzaktan eğitim uygulamasının birçok sıkıntısını yaşamış ve akademik başarı anlamında olumsuz sonuçlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu çalışmada uzaktan eğitim uygulamasıyla eğitim öğretim faaliyetlerine katılan üniversite öğrencilerinin yaşadığı problemler ve bu problemler neticesinde karşı karşıya kaldıkları olumsuz akademik sonuçlar, uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınan ve anayasal bir hak olan eğitim hakkı çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Eğitim Hakkı, Uzaktan Eğitim, Akademik Başarısızlık, Üniversite Öğrencileri.

* Dicle Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı Doktora öğrencisi.

COVID-19

GİRİŞ

2020 yılında tüm dünyada patlak veren Covid-19 salgınıyla birlikte küresel çapta bir panik havası oluşmuş ve insanlar fizyolojik yaşamın gerektirdiği ihtiyaçlar dışındaki tüm ihtiyaçlarını unutarak yalnızca yaşama tutunmak için mücadele etmiştir. Bireyselliğin ötesinde ülkedeki bütün insanların en temel hakkı olan yaşam hakkını korumak adına bütün dünya devletleri refleksif bir tavırla her alanda birçok yeni uygulamaya girişmiştir. Bu uygulamaların icra edildiği alanlardan biri de kuşkusuz eğitim alanıdır. Bulaş riskini azaltmak için insanların bir arada bulunmasının sakıncalı olduğu fikri doğrultusunda her devlet kendi vatandaşını korumak için sıkı tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bu tedbirler alınırken en temel insan hakları ihlallerinin yaşanması kaçınılmaz olmuştur.

Kamu düzenini koruma bilinciyle hareket eden ülkeler bazı durumlarda bazı insan hak ve hürriyetlerini askıya almak durumunda kalmışlardır. Türkiye’de yaşanan salgın süreciyle birlikte devlet yetkililerinin aldığı kararlar doğrultusunda eğitim-öğretim faaliyetlerinin tüm kademelerinde uzaktan eğitim uygulamasına geçilmiştir. 18.03.2020 tarihinde Yükseköğrenim Kurulu tarafından yapılan bir basın açıklamasıyla, Covid-19 salgını döneminde üniversite eğitiminin de uzaktan gerçekleşeceği kamuoyuna duyurulmuş ve yazıda, yurt içinde faaliyet yürüten tüm üniversitelerin bu konuda hızlı adımlar atması istenmiştir.¹

Böylece ülke çapındaki tüm üniversite öğrencileri uzaktan eğitim uygulamasıyla öğrenim hayatına devam etmişlerdir. Her ne kadar Türkiye’de Covid-19 salgını süresince çeşitli ulusal ve uluslararası veri tabanları, çevirim içi kitap ve ders materyali öğrencilere ücretsiz olarak erişime açılmış olmakla önemli fırsatlar elde edilmiş olsa da bu hususta çok ciddi aksaklıkların oluşması engellenememiştir. Nitekim bu yeni durum karşısında gerek öğretim elemanları gerekse üniversite öğrencileri başta teknik altyapı ve donanım olmak üzere birçok konuda uyum sağlamada zorluk çekmişlerdir. Çalışmamız açısından ele alacağımız husus, uzaktan eğitim uygulamasına geçilmesiyle birlikte üniversite öğrencilerinin yaşadıkları teknik ve eğitsel sorunlar ile ekonomik ve kültürel durumların oluşturduğu şartlar neticesinde karşı karşıya kaldıkları akademik başarısızlıkların eğitim hakkı çerçevesinde değerlendirilmesidir. Her ne kadar bu çalışmada ele alınacak uzaktan eğitim uygulamasından kaynaklı akademik başarısızlıklar tüm üniversite öğrencileri için geçerli olmasa da bu durumu yaşayan binlerce öğrencinin varlığı kuşkusuzdur.

1 Yükseköğrenim Kurulu, *Basın Açıklaması*, 9/11/2021 tarihinde <https://covid19.yok.gov.tr/Documents/alinan-kararlar/03-uzaktan-egitime-iliskin-alinan-karar.pdf>, adresinden alındı.

Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim uygulamasından kaynaklı yaşadığı sorunlar ve uğradıkları akademik başarısızlıkların kısa, orta ve uzun vadede ülkenin yetişmiş insan gücü kalitesi ve standardı açısından önemli sonuçlar doğuracağı vakıadır. Ayrıca bu mağduriyetlerin muhatabı olan öğrencilerin kariyer planlamaları sektöre uğrayacak ve bu öğrenciler akademik yönden çeşitli olumsuz durumlarla karşı karşıya kalacaklardır. Öte yandan bu tip sorunların önüne geçilmemesi durumunda mağduriyetler genişleyecek ve akademik başarısızlığa uğrayan öğrenci sayısı gittikçe artarak önemli bir istatistik teşkil edecektir. Bu açıdan ülkenin yetişmiş insan gücünü temsil eden üniversite öğrencilerinin yaşadığı bu sorunların irdelenmesi ve çözüm önerileri getirilmesi ülkemizin geleceği açısından önem arz etmektedir. Üniversite öğrencilerinin bölgesel farklılıklardan, teknik altyapıdan ya da ekonomik yetersizlikten dolayı yaşamış olduğu uzaktan eğitimden kaynaklı problemlerin minimize edilmesi ve hatta tamamen ortadan kaldırılması için birtakım çözümler geliştirilmelidir.

Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim uygulamasından kaynaklı problemleri ve bu problemler neticesinde karşı karşıya kaldıkları akademik başarısızlıkların eğitim hakkı çerçevesinde ele alındığı bu çalışmada öncelikle uluslararası sözleşmeler ve başta anayasa olmak üzere ulusal hukukta karşılığını bulan eğitim hakkı mevzuatı değerlendirilecektir.

1. UZAKTAN EĞİTİM UYGULAMASI İLE BİRLİKTE ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

1.1. Uzaktan Eğitim Sürecinde Yaşanan Teknik Problemler

Uzaktan eğitim uygulamasında öğrenciler; internet erişim sorunu, köy vb. yerleşim yeri gibi coğrafi konumdan dolayı internet erişim sorunu, teknolojik aygıt yetersizliği, sistemsel hatalar, derse girmekte zorlanma, sınav anında sistemden atılma, sürekli katılım sağlayamama, sistemsel sorunlardan dolayı derslerin bölünmesi, ders saatlerinin düzensiz olması, evde ders dinleme ortamının olmaması, ders hocasıyla iletişim sorunu yaşama gibi teknik problemler yaşamıştır.

1.2. Uzaktan Eğitim Sürecinde Karşı Karşıya Kalınan Olumsuz Akademik Sonuçlar

Uzaktan eğitim uygulaması nedeniyle öğrenciler; alttan ders bırakma, derslerin yüzeysel anlatılması, uygulamalı derslerde zorluk çekme, ortalamada düşme, sınavlara girememe, sınavlarda başarısızlık, dersi tam kavrayamadan geçme, haksız kopya muamelesine maruz kalma, odaklanma

problemi, sınavda heyecan ve dikkat dağınıklığı, sınıfta kalma, derslere aktif katılamama/pasif kalma, sınavların kolay, geçmeye dayalı ve formalite olması, düşük not alma, mezun olamama/dönem uzatma, öğrenmede yetersizlik, rehavete kapılmaya neden olma, dersi kavrayamama, yeterli verim alamama gibi akademik başarısızlıklarla karşı karşıya kalmışlardır.

2. UZAKTAN EĞİTİM UYGULAMASINDA YAŞANAN PROBLEMLERİN EĞİTİM HAKKI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Ulusal Hukukta Eğitim Hakkı

Anayasamızın 42. Maddesinde eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi başlığıyla eğitim hakkı düzenlenmiştir. Buna göre “Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz.” denilmek suretiyle eğitim ve öğrenim hakkının tüm vatandaşların en temel haklarından biri olduğu vurgulanmıştır.

Yine aynı maddede “Devlet, maddi imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar.” ifadesiyle sosyal devlet ilkesinin gereği devletin sorumluluğu hatırlatılmıştır.

Aynı maddede geçen bir diğer önemli husus şartlar ne olursa olsun eğitim öğretimde sürekliliğin sağlanmasıdır. Bu durum madde metninde “Eğitim ve öğretim kurumlarında sadece eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetler yürütülür. Bu faaliyetler her ne suretle olursa olsun engellenemez.” şeklinde ifadesini bulmuştur. Bu faaliyetlerin yürütme biçimi değişse de fırsat eşitliği temelinde hareket edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Anayasamızın eğitimle ilgili tüm maddeleri devlete eğitim hakkını, eğitim özgürlüğünü ve eğitim eşitliğini sağlamaya yönelik önlemleri alma görevini yüklemiştir.

Devlet gerekli tedbirleri alarak ve tüm imkânları sağlayarak herkese eşit koşullarda nitelikli bir eğitim ortamı hazırlamak durumundadır. Kişilerin, Anayasa ile güvence altına alınmış olan eğitim ve öğretim hakkından yararlanabilmeleri için, bu hakkın gereği olan imkânların devlet tarafından sağlanması gerekir (Akyüz, 2000). Nitekim Anayasa’nın 42/VII maddesi uyarınca devlete eğitim imkânlarını sağlama görevi verilmiştir. Eğitim hakkı sosyal ve ekonomik koşulların etkisi altındadır. Bu nedenle gerekli ekonomik ve sosyal koşullar sağlanmadıkça kişilerin eğitim hakkından yeterli ve etkili biçimde yararlanmaları söz konusu olamaz (Akyüz, 2016). Bu açıdan uzaktan eğitim uygulamasından olumsuz yönde etkilenerek yeterli, etkili ve verimli bir eğitim süreci geçiremeyen öğrencilerin durumu alınacak tedbirlerle iyileştirilmelidir.

2.2. Uluslararası Hukukta Eğitim Hakkı

Eğitim hakkı; ikinci kuşak haklar olarak kategorize edilen hakların en önemlilerinden birisidir (Devidal, 2004: 29). Aynı zamanda eğitim hakkı güncel uluslararası hukukta nitelikli eğitim hakkı biçiminde ele alınmaktadır (Schrijer, 2020: 844). BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi-ne göre eğitim hakkı sadece kendi başına bir insan hakkı olmakla kalmayıp aynı zamanda diğer insan haklarını gerçekleştirebilmenin de vazgeçilmez bir vasıtasıdır.² Böylece uluslararası hukuk alanında da eğitim hakkı temel insan haklarından biri olarak ele alınmış ve bu şekilde düzenlenmiştir. Ancak eğitim hakkı resmi ve açık bir biçimde bir insan hakkı olarak ilk kez 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB) ile tanınmıştır.³ Daha sonra ise İHEB’i esas alan bu konudaki düzenlemeler peş peşe gelmeye devam etmiştir. Avrupa ülkelerinin birçoğundan, Çin ve Hindistan’a varıncaya dek pek çok ülke anayasası eğitim hakkına ilişkin düzenlemeler içermektedir (Spring, 2001: 11). Bu husustaki düzenlemeler farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Kapsadıkları alan itibarıyla küresel ve bölgesel, içerikleri itibarıyla da genel ve özel insan hakları belgeleri de eğitimle ilgili haklara yer vermektedir (Verheyde, 2006: 7). Örneğin BM gibi küresel ve Avrupa Konseyi gibi bölgesel örgütler tarafından eğitimi bir insan hakkı olarak koruma altına alan uluslararası sözleşmeler hazırlanmıştır (Beiter, 2006: 1).

Uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınan eğitim hakkı kapsamındaki bazı düzenlemeler ve ilgili maddeleri şunlardır: İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (madde 26), Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Uluslararası Sözleşme (madde 1-5), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (madde 13 ve 14), Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (madde 18/4), Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (madde 23, 28 ve 29), Din veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri (madde 5), Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine İlişkin Beyanname (madde 3/1 ve 8), Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme (madde 5/1-e ve 7), Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Beyanname (madde 9), Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (madde 10), Çocuk Hakları Bildirisi (madde 7), Mültecilerin

2 Committee On Economic, Social And Cultural Rights, Implementation of the International Covenant On Economic, Social And Cultural Rights General Comment No. 13, §1. 9/11/2021 tarihinde [https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/d\)GeneralCommentNo13Therighttoeducation\(article13\)\(1999\).aspx](https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/d)GeneralCommentNo13Therighttoeducation(article13)(1999).aspx) sitesinden alındı.

3 UNICEF, A Human Rights-Based Approach to Education for All, 10/11/2021 tarihinde <https://www.right-to-education.org/resource/human-rights-based-approach-education-all> sitesinden alındı.

Hukuki Durumuna Dair Sözleşme (madde 4 ve 22), Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme (madde 4 ve 22), Ülke İçinde Zorunlu Göç Ettirme Konusunda Yol Gösterici İlkeler (madde 23), Yaşadıkları Ülkenin Vatandaşı Olmayan Bireylerin İnsan Haklarına Dair Bildiri (madde 8), Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunması Uluslararası Sözleşmesi (madde 12/4, 30, 43 ve 45), Özürlü Bireylerin Hakları Bildirisi (madde 6), Özürlü Bireyler İçin Fırsat Eşitliğinin Sağlanmasına İlişkin Standart Kurallar (madde 6), Yaşlı Kişiler İçin İlkeler (madde 4 ve 16), Mahpusların Islahı İçin Asgari Standart Kurallar (madde 28/2, 66/1, 71/5, 75/2 ve 77), Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri (madde 4), Yerli Halkların Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Bildirisi (madde 14, 15, 17, 21)⁴

Bu uluslararası belgelerde bütün çocuklar için temel ve ücretsiz eğitimin sağlanmasına, ortaöğretimin geliştirilmesi ve bütün çocukların eşit erişimine açılması için gerekli tedbirlerle desteklenmesine, yükseköğrenime adil bir biçimde erişimin sağlanmasına ve temel eğitimi tamamlamamış bireyler için temel eğitimin tamamlanmasını sağlayacak tedbirlerin alınmasına zemin hazırlamaktadırlar (Kaplan, 2015: 333). Bu sözleşmelere göre eğitimin amaçları, kişisel gelişimin sağlanması, insan hak ve hürriyetlerine saygının kuvvetlendirilmesi, bireylerin özgür bir toplumda etkili bir biçimde yer alma kabiliyetine kavuşturulmaları ile hoşgörü, dostluk ve anlayışın geliştirilmesidir.⁵

Yukarıda sayılan uluslararası sözleşmelerin en temel belgelerden birkaçının içeriğine dair bilgiler verilmesi çalışmamızın hukuki dayanağı açısından ehemmiyet arz edecektir. Özellikle söz konusu belgelerde yükseköğretim kademesi ile ilgili beklenen kazanımlar ve nitelikli eğitim düzeyi ön plana çıkaracağımız hususlar olacaktır. İlk olarak ele alacağımız 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB) diğer bütün uluslararası hukuki belgelerin temel niteliğini teşkil etmektedir. Türkiye de 1949 yılında bu bildirgeyi kabul etmiştir.⁶ İHEB'in eğitim hakkını düzenleyen 26. maddesi şu şekildedir:

"1. Herkes eğitim hakkına sahiptir..... ve yükseköğretim yetenek temelinde herkese eşit düzeyde erişilebilir olmalıdır.

⁴ Bu listenin oluşturulmasında BEITER, a.g.e, s. 86-89'dan yararlanılmıştır

⁵ UNESCO, *A Human Rights-Based Approach to Education for All*, 10/11/2021 tarihinde <https://www.right-to-education.org/resource/human-rights-based-approach-education-all> adresinden alındı.

⁶ Bkz. 27 Mayıs 1949 tarih ve 7217 sayılı Resmi Gazete.

“Herkes eğitim hakkına sahiptir” denilerek eğitim hakkının kullanılmasında, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, politik ya da başka bir görüş, ulusal ya da toplumsal köken, servet, doğuş veya diğer statüler bakımından ayırım gözetilemeyeceği açıkça belirtilmiş ve bu hakkın kişinin sırf insan olmasından kaynaklanan haklar arasında yer alan temel bir hak olduğuna dikkat çekilmiştir. Aynı zamanda *“herkes”* kelimesi eğitimin sadece çocukların değil, yetişkinler de dahil tüm bireylerin bir hakkı olarak düzenlendiğine işaret eder (Beiter, 2006: 20). Bu açıdan yükseköğretim kurumlarında eğitim görmekle olan üniversite öğrencileri de bu kapsamda değerlendirilmektedir.

2. *Eğitim insan şahsiyetinin tam gelişmesini ve insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının kuvvetlenmesini hedef almalıdır.*

Öte yandan eğitimde devletin sorumluluklarına ve eğitimin ‘sosyal boyutu’na vurgu yapılan ve devletin eğitim sisteminin kurulması ve işletilmesi için gerekli olan mali ve teknik kaynakları sağlama yükümlülüğü ön plana çıkarılan ilgili maddede devlete pozitif bir yükümlülük yüklenmektedir. Devletin pozitif yükümlülüğü eğitim hakkının ekonomik, sosyal ve kültürel haklar kategorisine dâhil edilmesinin gerekçelerinden birisini de oluşturmaktadır (Beiter, 2006: 38). Dolayısıyla devlete yüklenen eğitim sisteminin kurulması ve işletilmesi için mali ve teknik kaynakları sağlama görevi uzaktan eğitim sürecinde özellikle önemli bir husus olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte uzaktan eğitim faaliyetinin yeterli, etkili ve verimli olarak yürütülebilmesi için gerekli tüm teknik altyapı ve donanım hazır hale getirilmiş olmalıdır.

İlgili maddede (2) numaralı paragrafta yer alan *“eğitim insan şahsiyetinin tam gelişmesini hedef almalıdır”* ifadesindeki *“insan şahsiyetinin tam gelişmesi”* şeklindeki kavram incelenmeye değer bir kavramdır. Bu kavramın kullanımıyla eğitim hakkının insanların potansiyel kabiliyetlerine ulaşmaya muktedir kılınmaları noktasındaki önemi de vurgulanmış olmaktadır.⁷ Uzaktan eğitim sürecinde yeterli teknik altyapı ve donanım ile eğitim-öğretim ortamına sahip olmayan üniversite öğrencileri bu durumda madde hükmünde ifadesini bulan *“insan şahsiyetinin tam gelişmesi”* amacını gerçekleştiremeyecektir.

7 Claude, R. P. (2013). *The Right To Education Human Rights Education*, 10/11/2021 tarihinde, International Journal On Human Rights sitesi: <https://sur.conectas.org/en/right-education-human-rights-education/> sitesinden alındı.

Uluslararası hukukta eğitim hakkıyla ilgili en kapsamlı düzenlemeleri içeren sözleşmelerden bir diğeri ise Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'dir. Türkiye'nin de taraf olduğu 1966 tarihli ESK-HUS'ta⁸ Eğitim hakkı 13. ve 14. maddelerinde ele alınmakla birlikte konuyla ilgili temel prensipler 13. madde altında belirlenmiştir. Söz konusu madde şu şekildedir:⁹

"1. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, herkesin eğitim görme hakkına sahip olduğunu kabul ederler. Taraf Devletler, eğitimin, insanın kişiliğinin ve onur duygusunun tam olarak gelişmesine yönelik olacağı ve insan hakları ile temel özgürlüklere saygıyı güçlendireceği hususunda mutabıktırlar.

Bu madde hükmünde de yine herkesin eğitim görme hakkı ve insan kişiliğinin tam olarak gelişmesinden söz etmektedir. Söz konusu kavramların ifade ettiği anlamlar yukarıda detaylı olarak açıklanmıştır.

2. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bu hakkın tam olarak gerçekleştirilmesi amacı ile aşağıdaki hususları kabul ederler:

(c) Yükseköğretimin, özellikle parasız eğitimin tedricen geliştirilmesi yoluyla, kişisel yetenek temelinde herkese eşit derecede açık olması sağlanacaktır;

(e) Her düzeyde okullar sisteminin geliştirilmesi aktif bir şekilde yürütülecek, yeterli bir burs sistemi yerleştirilecek ve öğretim personelinin maddi koşulları sürekli olarak iyileştirilecektir.

Eğitim hakkının tam olarak gerçekleştirilmesi için sayılan şartlar arasında çalışmamız açısından önem teşkil eden (c) ve (e) paragrafları üzerinde duracağız. İlgili maddenin (c) paragrafında belirtildiği üzere yükseköğretim, herkes için "genel olarak mevcut" olmak değil "yetenek temelinde mevcut" olmak durumundadır. Bireylerin "yetenekleri", kendilerinin ilgili tüm deneyim ve uzmanlıkları değerlendirmeye alınarak belirlenmelidir.¹⁰ Öte yandan taraf devletlere yüklenen yükümlülükler arasında yükseköğretimin kişisel yetenek temelinde herkese eşit derecede açık olması hükmü açıkça belirtilmiştir. Buna göre uzaktan eğitim uygulamasında üniversite öğrencilerinin kişisel yetenek doğrultusunda eğitim-öğretim olanaklarından eşit derecede yararlanmalarının sağlanması gerekmektedir.

⁸ Şahin Antakyalıoğlu, vd, *İlköğretimde Haklarımız Var! İlköğretimde Haklar ve Hak Arama Yolları*, Yelken Basım, İstanbul, 2009, s.23.

⁹ Bkz. 11 Ağustos 2003 tarih ve 25196 sayılı Resmi Gazete.

¹⁰ UN Economic and Social Committee, Implementation of the International Covenant On Economic, Social and Cultural Rights General Comment No. 13, §19.

Yine aynı maddenin (e) paragrafında okullar sisteminin aktif bir şekilde yürütülmesi ve öğretim personelinin maddi koşullarının sürekli olarak iyileştirilmesi hususu vurgulanmaktadır (Kaplan, 2015: 347). Buna göre üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim sürecine aktif bir şekilde katılmalarının sağlanması ve aynı zamanda öğretim personellerinin uzaktan eğitim uygulamasını sağlıklı bir şekilde yürütebilmeleri için gerekli maddi koşulların sağlanması devletin pozitif yükümlülüğü kapsamında değerlendirilmelidir.

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin denetim organı olan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakları Komitesi'nin, eğitim hakkını düzenleyen 13. maddeye ilişkin 13 No.lu Genel Yorum'unda¹¹ eğitim hakkının *norm alanı* Sözleşme açısından belirlenmiştir. Buna göre eğitim hakkı, hem kendisi bir haktır, hem de diğer tüm hakların gerçekleşebilmesi için vazgeçilmez bir araçtır. Komitenin Genel Yorum'unda eğitim, özellikle sosyal ve ekonomik açıdan elverişsiz durumda olan yetişkin ve çocukların kendilerine hayatta bir fırsat yaratabilmelerinin ve yoksulluktan kurtulabilmelerinin yegâne aracı olarak tanımlanmaktadır (Schrijer, 2020: 844). Bu açıdan uzaktan eğitim uygulamasıyla eğitime erişmek isteyen dezavantajlı yoksul gruplara bu imkânın her hal ve şart altında sağlanması gerekir.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 30 Nisan 2020 tarihli ve 25 No.lu Genel Yorumu öğrencilerin uzaktan eğitim uygulamasının teknik altyapı ve donanımından eşit derecede yararlanması açısından önemlidir.¹² Bilimsel ilerleme ile ekonomik, sosyal, kültürel haklar arasındaki ilişkiye değinen Genel Yorum, özellikle bilimsel ve teknolojik gelişmelerin, sağlık, eğitim ve gıda haklarına olan etkisinden söz etmekte ve devletlerin bilimsel ve teknolojik gelişmelerden toplumun eşit yararlanmasına özen göstermesi gerektiğini belirtmektedir (Schrijer, 2020: 845).

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 13 nolu Genel Yorum'unda her tür ve kademedeğin eğitimin taşıması gereken birbiriyle bağlantılı ve gerekli olan birtakım özellikler vurgulanmıştır.¹³ Bu özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

11 CESCR 'General Comment No. 13: The Right to Education (Art. 13 of the Covenant)', 8 December 1999, E/C.12/1999/10.

12 CESCR 'General Comment No. 25 on science and economic, social and cultural rights (article 15 (1) (b), (2), (3) and (4) of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights' 30 April 2020, E/C.12/GC/25.

13 Bu özelliklere, UN Economic and Social Committee, Implementation of the International Covenant On Economic, Social and Cultural Rights General Comment No. 13, §6'da yer verilmektedir.

Varlık: Mevcudiyet ya da varlık koşulu, taraf devletin egemenlik alanında yeterli nicelikte ve faaliyetini sürdüren eğitim kurumları ve programlarının olması anlamını taşır. Bu kurumların faaliyetlerini sürdürebilmek için ihtiyaç duydukları şeyler, içerisinde faaliyet gösterdikleri gelişimsel çevre de dâhil olmak üzere sayısız faktöre dayanmaktadır (Kaplan, 2015: 342). Çalışmamız açısından özellikle uzaktan eğitim sürecinde gerekli olan teknik altyapı ve donanım ile uygun eğitim-öğretim ortamı ve öğretim materyali gibi maddi koşullar bu kapsamda değerlendirilebilir.

Ulaşılabilirlik: Eğitim kurumları ve programları, taraf devletin yargı alanında, ayrımcılık yapılmaksızın, herkes için ulaşılabilir olmalıdır. Ulaşılabilirliğin birbiriyle örtüşen üç boyutu bulunmaktadır (Kaplan, 2015: 342):

- **Ayrımcılık Yapmama:** Eğitim özellikle hukuken ve fiilen en korumasız olan gruplar başta olmak ve yasaklanmış hiçbir temelde ayrımcılık yapılmamak kaydıyla herkes için ulaşılabilir olmalıdır.¹⁴ Buna göre uzaktan eğitim sürecinde özellikle maddi yetersizlik içinde olan üniversite öğrencilerinin gayriihtiyari de olsa ayrımcı bir muameleyle muhatap olmaması açısından gerekli tüm önlemlerin alınması gerekmektedir.
- **Fiziksel Ulaşılabilirlik:** Eğitim ya makul ölçüde uygun coğrafi lokasyonda ya da modern teknoloji aracılığıyla güvenli bir fiziksel erişim içinde olmak durumundadır (Kaplan, 2015: 343). Bu husus uzaktan eğitim uygulamasının icrası açısından belki de en önemli nokta olarak düşünülmelidir. Çünkü bu süreçte üniversite öğrencilerinin yaşadığı en temel sorun fiziksel ulaşılabilirlik sorunu olmuştur. Özellikle coğrafi lokasyon bağlamında köy gibi yerleşim yerlerinde ikamet eden öğrenciler uzaktan eğitim uygulamasından yeterli ve etkili verimi alamamışlardır.
- **Ekonomik Ulaşılabilirlik:** Eğitim herkes için hesaplı (karşılanabilir) olmalıdır. Ulaşılabilirliğin bu boyutu çerçevesinde, ilköğretim herkes için ücretsiz olmalı ve taraf devletler orta ve yükseköğrenimi tedricen bedelsiz hale getirmelidirler (Kaplan, 2015: 343). Ayrıca uzaktan eğitim sürecinde özellikle maddi yetersizlik içinde olan öğrencilerin ilgili materyallere ulaşabilmeleri için yeterli internet bakiyesine sahip olmamaları önemli bir eksiklik olarak tespit edilmiştir. Bu da akademik başarıyı önemli oranda etkileyen bir husus olarak ortaya çıkmıştır.

14 ESKHUS'un 2/2. maddesi gereğince; sözleşmeye taraf devletler, bu sözleşmede beyan edilen hakların ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer bir fikir, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum gibi herhangi bir statüye göre ayrımcılık yapılmaksızın kullanılmasını güvence altına almayı taahhüt ederler.

Kabul Görebilirlik: Müfredat ve öğretim metotları da dâhil olmak üzere eğitimin şekli ve içeriği öğrenciler ve uygun durumlarda veliler için kabul görebilir olmalıdır. Bu yükümlülük 13. maddenin (1) numaralı paragrafında öngörülen eğitim amaçlarına ve 13. maddenin (3) ve (4) numaralı paragrafları çerçevesinde devlet tarafından onaylanabilecek asgari eğitim standartlarına tabidir (Kaplan, 2015: 343). Buna göre uzaktan eğitim uygulamasındaki eğitsel içerik ve dokümanların bu husus göz önünde bulundurularak hazırlanması gerekmektedir.

Uyarlanabilirlik: Eğitim değişen toplumların ve toplulukların ihtiyaçlarına adapte olabilecek ve öğrencilerin kendilerinin çeşitli sosyal ve kültürel ortamlarındaki ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde esnek olmalıdır (Kaplan, 2015: 343). Salgınla birlikte ortaya çıkan yeni durum karşısında alınacak tedbirlerle üniversite öğrencilerinin en kısa zamanda ve en az kayıpla uyum sağlamaları için gerekli önlemler alınmalıdır. Buna göre uzaktan eğitim sürecinin öğrencileri konumlandığı pasif durumdan onları çıkarmak amacıyla mümkün olduğunca öğretim teknik ve yöntemlerle öğrencilerin aktifleştirilmesi ve böylece derslerden uzak kalmamalarının sağlanması gerekir.

Uluslararası hukuk alanında eğitim hakkı konusunda birtakım içeriklere sahip olan diğer bir belge Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'dir. Türkiye'nin de tarafı olduğu ÇHS, BM tarihinde en çok devlet tarafından onaylanmış olan sözleşme niteliğine sahiptir (Johnson, 2010: 185). ÇHS de İHEB ve ESKHUS gibi eğitim hakkını düzenlerken hem bu hakkın içerik ve amacına hem de devletin bu alandaki yükümlülüklerine yer vermiştir. İlgili madde hükmünde her ne kadar "çocuk" ifadesi geçse de yükseköğretime ilişkin hükme de yer verildiği için bu sözleşmeyi de incelemekte yarar görüyoruz. Çalışmamızın konusunu ilgilendiren eğitim hakkı ile ilgili 28. Maddenin 1. fıkrasında geçen ifade şöyledir:

1. Taraf Devletler, çocuğun eğitim hakkını tanırlar ve bu hakkın fırsat eşitliği temelinde ve tedricen gerçekleştirilmesi görüşüyle özellikle:

c. Uygun bütün araçlar vasıtasıyla, yükseköğretime yetenek temelinde herkese açık hale getirirler;

d. Eğitimsel ve mesleki bilgi ve rehberliği bütün çocuklar için hazır ve ulaşılabilir hale getirirler;

e. Okullarda düzenli biçimde devamın sağlanmasının teşviki ve okuldan ayrılma oranlarının azaltılması için önlem alırlar.

3. Taraf Devletler eğitimle ilgili hususlarda, özellikle cahilliğin ve okuma yazma bilmemenin dünya çapında elimine edilmesine katkıda bulun-

ma ve bilimsel ve teknik birikime ve modern eğitim yöntemlerine erişimi kolaylaştırma şeklindeki bir yaklaşımla, uluslararası iş birliğini güçlendirir ve teşvik ederler. Bu konuda, gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçları özellikle hesaba katılır.

28/1 maddede geçen “fırsat eşitliği” ifadesi özellikle uzaktan eğitim uygulamasına geçilmesiyle birlikte maddi yokluklar içinde olan öğrencilerin yaşadığı sıkıntılara dikkat çekme konusunda yardımcı olmaktadır. Yine 28/1-c maddesinde geçen “Taraflar devletler uygun bütün araçlar vasıtasıyla, yükseköğretimi yetenek temelinde herkese açık hale getirirler.” ifadesiyle uzaktan eğitim uygulamasının icrası noktasında tedarik edilmesi gereken teknik araçlar bu kapsamda değerlendirilmelidir. 28/1-d maddesinde “Taraflar devletler eğitimsel ve mesleki bilgi ve rehberliği bütün çocuklar için hazır ve ulaşılabilir hale getirirler.” denilmek suretiyle eğitimsel ve mesleki bilgi ve rehberliğin her aşamasında zaruri ihtiyaç olduğu uzaktan eğitim uygulamasında göz önünde bulundurulması gereken bir husus olarak değerlendirilmelidir. 28/1-e maddesinde geçen “Taraflar devletler okullarda düzenli biçimde devamın sağlanmasının teşviki ve okuldan ayrılma oranlarının azaltılması için önlem alırlar.” ifadesiyle öğrencilerin okula devamının sağlanması ve okuldan ayrılma oranlarının azaltılması noktasında devlete yükümlülükler yüklemektedir. Buna göre uzaktan eğitim sürecinde yaşanan teknik, ekonomik, kültürel problemler nedeniyle akademik yaşantısını sonlandıran veya ara vermek zorunda kalan üniversite öğrencilerine yönelik bu konuda ciddi bir önlem alınması gerektiği vurgulanması gereken bir diğer husustur. Son olarak 28/3 maddesinde “Taraflar devletler bilimsel ve teknik birikime ve modern eğitim yöntemlerine erişimi kolaylaştırma şeklindeki bir yaklaşımla..” denilmek suretiyle bir modern eğitim yöntemi olan uzaktan eğitim sürecinde teknik bilgiye erişimin önemine vurgu yapılmaktadır. Aynı zamanda Sözleşme 1 Nolu Genel Yorum’un (9) numaralı paragrafında, 28. maddenin eğitim sistemlerinin kurulması ve bunlara erişimin garanti edilmesine ilişkin Devlet yükümlülüklerine odaklanmıştır (Kaplan, 2015: 357). Öte yandan ÇHS’nin 28/1-c maddesi yükseköğretimin yetenek temelinde herkese açık hale getirilmesi şeklinde bir yükümlülük öngörürken, ESKHUS’un 13/2-c maddesi, yükseköğretimin özellikle “parasız eğitimin tedricen geliştirilmesi” yoluyla, kişisel yetenek temelinde herkese eşit derecede açık olmasının sağlanmasını öngörmesi nedeniyle, daha geniş bir yükümlülük öngörmektedir (Kaplan, 2015: 353).

3. ÖĞRENCİLERİN YAŞADIĞI MAĞDURİYETİN AYRIMCILIK YASAĞI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Salgın öncesi dönemde de her ülkede ve her eğitim kademesinde dezavantajlı durumda olan gruplar olmuştur. Bu dezavantajlı grupların durumu sosyal, kültürel, coğrafi kaynaklı olabileceği gibi büyük bir bölümü ekonomik kaynaklı olarak ortaya çıkmaktaydı. Her ne kadar eğitim sistemleri okul ortamında bu eşitsizliği belli bir seviyede gidermiş olsa da kuşkusuz salgın sürecinde uzaktan eğitime geçilmesi ile birlikte bu dezavantajlı grupların karşı karşıya kaldıkları yoksulluk gittikçe derinleşmiş ve olumsuz sonuçları ile birlikte gün yüzüne çıkarak somut bir hüviyete bürünmeye başlamıştır. BM'nin ilgili komite raporlarında da belirtildiği gibi eğitime erişimde elverişsiz konumda bulunan öğrenciler olabilir. Özellikle uzaktan eğitim, önceden var olan sosyal eşitsizlikleri pekiştirme potansiyeli taşımaktadır. Bu konu *ayrımcılık yasağı* kapsamında ele alınmaktadır (Schrijer, 2020: 856).

Uzaktan eğitim her ne kadar konumuz açısından olumsuz yönleriyle ele alınmışsa da esasen bu uygulama önemli bir teknolojik avantaj olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim eğitime erişimi olmayan elverişsiz sosyal gruplardan gelen, savaş ve çatışma bölgelerinde bulunan, elverişsiz kırsal bölgelerde yaşayan ya da salgın hastalıklar söz konusu olup okullar kapandığında, öğrencilerin eğitim hakkını kullanabilmeleri için düşünülmüş bir eğitim metodudur. Yani aslında ilk olarak eğitime erişimi olmayanların eğitimden dışlanmaması için düşünülmüştür (Schrijer, 2020: 857). Fakat salgın sürecinin ortaya çıkmasıyla uygulamaya konulan uzaktan eğitim metodu bir bütün olarak eğitim sisteminin entegre edildiği ve eğitim öğretim faaliyetlerinin tamamıyla aktarıldığı yegane mecra olmuştur. Hal böyleyken uzaktan eğitim uygulaması alternatif bir seçenek olmakla beraber belli seviyelerde sosyal eşitsizliklerden kaynaklı akademik başarısızlıkları gün yüzüne çıkaran bir araç haline gelmiştir. Uzaktan eğitime ilişkin eleştirel yaklaşımlar, bu türden eğitimin zaten toplumdan dışlanan insanların, bu şekilde daha da dışlandığını ya da teknik olanaklar açısından eşit olmayan öğrenciler açısından da fırsat eşitsizliği ortaya çıkartma tehlikesi barındırdığını belirtmektedir (Newell, 2008: 87). Salgın sürecinde bazı öğrenciler yoksulluk veya teknik imkânsızlık nedeniyle zorunlu olarak geçilen uzaktan eğitime hiç veya gereği gibi erişememişlerdir.

Bu durumda uzaktan eğitime erişim için yeterli altyapısı veya kaynağı olmayanlar açısından ayrımcılık yasağının ve eğitim hakkının ihlalleri ortaya çıkmaktadır. Nitekim eğitimin devam edebilmesi için alınan tedbirler nedeniyle bazı öğrenciler açısından orantısız ya da aşırı külfetler ortaya çıkıyorsa eğitim hakkının ihlali ile birlikte ayrımcılık yasağının ihlali de söz konusu olmaktadır (Schrijer, 2020: 859). Öte yandan uzaktan eğitim sürecinde sadece teknik sorunlar değil aynı zamanda akademik başarısızlıklar ve bunların uzun vadede yaratacağı olumsuz sonuçlar bahse konu olmaktadır. Covid-19 döneminin ortaya çıkarttığı psikolojik durumun başarı üzerindeki olumsuzlukları, sınavlara çalışmak için herkesin eşit olanaklara ve kaynaklara sahip olmaması gibi hususlar da eğitim hakkının temel ilkelerinden biri olan fırsat eşitliğini bu süre boyunca bozmaktadır (Schrijer, 2020: 860).

Çalışmamızın başında da sunduğumuz çözüm önerileri doğrultusunda üniversite yönetimleri tarafından alınacak yeni tedbirler ve esaslı düzenlemelerle salgın dönemi için özel bir sayfa açmak gerekecektir. Dolayısıyla bu olağanüstü dönemde eğitim hakkı ihlallerinin minimize edilmesi veya tamamen ortadan kaldırılması amacıyla bazı hususların görmezden gelinebileceği veya esnetilebileceği konusu gündeme gelmelidir. Nitekim uluslararası çeşitli örnekler incelendiğinde Covid-19 döneminin, üniversitelerde *nötr-dönem*¹⁵ olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bu kapsamda öğrenciler istedikleri takdirde üniversitelerinin aldığı önlemlere göre döneme devam edebilmekte, ancak dönem sonunda sınavlara girmiş olsun ya da olmasın, istedikleri dersleri ya da tüm dönemi *transkriptlerine yazdırmama hakkına* ve okul açıldığında ilgili dersleri yeniden alma hakkına¹⁶ sahiptir. Bu hakların dışında ayrıca yeni ek tedbirler veya telafi seçenekleriyle bu salgın dönemi sağlıklı bir biçimde atlatılabilir kanısındayız.

15 Örneğin Avusturya Eğitim, Bilim ve Araştırma Bakanlığı 2020 bahar dönemini “neutrales Semester” olarak ilan etmiştir. Bkz. Österreich Bundesministerium für Bildungs, Wissenschaft und Forschung, ‘Studienförderung: Sommersemester 2020 als „neutrales Semester“’ (31 Mart 2020) <https://www.brg14.at/wpcontent/uploads/Erlass_Neutrales_Semester.pdf> erişim tarih 13 Mayıs 2020.

16 Örneğin Avusturya için bkz. Österreich Bundesministerium für Bildungs, Wissenschaft und Forschung Avusturya Eğitim, Bilim ve Araştırma Bakanlığının sık sorulan hukuki sorular sayfası: ‘Coronavirus (COVID-19): FAQ zu rechtlichen Fragestellungen (Beihilfen, Studienrecht) - Stand: 13. Mai 2020’ <https://www.bmbwf.gv.at/Themen/Hochschule-undUniversitaet/C3%A4t/Aktuelles/corona/corona_faq.html> erişim tarihi 13 Mayıs 2020. Almanya’dan incelenen çeşitli üniversiteler, Erlangen Üniversitesi, Humboldt Üniversitesi, Köln Üniversitesi’dir.

4. SÖZLEŞMELERİN TARAF DEVLETLERE YÜKLEDİĞİ YÜKÜMLÜLÜKLERİ ASKIYA ALMA-KISITLAMA

Küresel çapta patlak veren Covid-19 salgını kamu düzenini korumak amacıyla hemen hemen bütün devletleri acil tedbirler almaya sevk etmiştir. Kamu düzeni, liberal demokratik devletlerde kendi başına bir amaç olarak ele alınmamakta, “özgürlüklerin bir arada var olabilmemesinin bir aracı” anlamına gelmektedir (Tekinsoy, 2011: 37). Dolayısıyla özgürlükler, aynı zamanda kamu düzeninin bir unsurudur ve kamu düzeninin amaçlarından bir tanesi de özgürlüklerin korunmasıdır. İnsan onurunun korunması da kamu düzeninin kapsamındadır (Şimşek, 2012: 61).

Bu tip ani ve toplumları kolektif olarak etkileyen durumlar karşısında uluslararası hukukta devletlere birtakım kısıtlamalara gitme veya tedbirler alma noktasında takdir hakkı tanınmaktadır. Demokratik ve insan haklarına saygılı devletlerde idareye tanınan takdir yetkisinin amacı, idarenin tekil ve önceden öngörülemez durumlar karşısında hakkaniyeti sağlayarak insan haklarını daha etkin koruması ile açıklanmaktadır (Yılmaz, 2011: 1020). Dolayısıyla her ne pahasına olursa olsun devletlerin alacağı tedbirler insan haklarının özüne ve ruhuna aykırı olmamalı ayrıca meşru ve ölçülü olmalıdır.

Ani gelişen olaylar, önemli kazalar, doğal afetler ya da terör eylemleri gibi olaylar karşısında, idarenin hem risklerin önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması sorumluluğu, hem de meydana gelecek zararın azaltılması için gerekli örgütü kurma yönünde bir sorumluluğu bulunmaktadır (Tekinsoy, 2011: 68). Buna göre Covid-19 salgını sürecinde de Türkiye’de her alanda olduğu gibi eğitim alanında da bu yönde tedbirler alma yoluna gidilmiştir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda “*Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması*” başlığıyla 13. Maddede geçen “*Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlandırılabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.*” hükmü gereği alınacak tedbirler bu şartlar çerçevesinde olma koşuluna bağlanmıştır.

Öte yandan Avrupa Konseyi üye devletlerinden bazıları salgın nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) olağanüstü hallerde yükümlülükleri askıya almayı düzenleyen 15. maddesindeki hakkını kullanarak, Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'ne bilgi vermiştir.¹⁷ Devletlerin aldığı kısıtlama kararları zaman zaman uluslararası mahkemelere de taşınmıştır. Bu kısıtlama kararlarında eğitim hakkı ile ilgili önemli davalar da kendisine yer bulmuştur. Bu kararlarda devletlerin zaruri durumlarda takdir haklarının olduğu vurgulanmıştır. Örneğin AİHM çeşitli kararlarında eğitimin mutlak bir hak olmadığını, doğası gereği devletlerin düzenlemesine ihtiyaç duyulan bir alan olduğunu ve Sözleşme'nin ilkelerine uygun olmak kaydıyla devletlerin bu hususta takdir marjından yararlandığını belirtmektedir.¹⁸ Bu açıdan, hakkın özüne dokunulmasına yol açmaması ve hakkın etkililiğini ortadan kaldırmaması için, eğitim hakkına yapılan müdahalelerin *öngörülebilir* olması ve meşru bir amaç gütmesi gerekmektedir (Schrijer, 2020: 853). Ulaşılmak istenilen amaç ile, kullanılan araçların (tedbir/sınırlama/kısıtlama vb.) arasında makul bir ölçülülük ilişkisi varsa, eğitim hakkına yapılan müdahaleler EP-1 ile uyumlu olacaktır.¹⁹ Bununla birlikte hukuk devleti ilkesinin gerekleri ile demokratik toplumun gerekleri alınacak bütün tedbirlerde göz önünde bulundurulması gereken ölçütler olacaktır.

Öte yandan devletlerin olağanüstü durumlardan kaynaklı eğitim hakkı ihlallerinin farklı biçimlerde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu ihlaller icrai olabileceği gibi ihmalî nitelikte de olabilir. Fakat her ne olursa olsun alınacak tedbirler eğitim hakkının temel hususlarına zarar vermemelidir. Ayrıca bu tedbirler belirsiz ve soyut değil, belirli ve somut nitelik taşınmalıdır. Eğitim hakkının korunabilmesi için alınacak her türlü tedbirin, "kesin, somut ve hedef odaklı" olması gerekmektedir (Schrijer, 2020: 845).

17 Dzehtsiarou, K. 'COVID-19 and the European Convention on Human Rights' Strasbourg Obversers 10/11/2021 tarihinde <https://strasbourgobservers.com/2020/03/27/covid-19-and-the-european-convention-on-human-rights/> sitesinden alındı.

18 Zorunlu yüzme dersinden muafiyet talebi reddedilen başvurunun din ve vicdan hürriyetinin, eğitim hakkının devletlerin düzenlemesine ihtiyaç duyan bir hak olması gerekçesiyle ihlal edilmediği hakkında bkz (n 59) *Osmanoğlu and Kocabaş v. Switzerland*, Başvuru No. 29086/12 (ECtHR, 10 January 2017) para 92. Aynı kararda Mahkeme, özellikle eğitim ve öğretim alanına girdiği ölçüde devlet ve din ilişkisinin takdir marjı kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (para 95).

19 Özellikle Leyla Şahin-Türkiye Davası'nda bu ölçütü kabul ederek, ilgili açıklamaları yapmıştır. *Leyla Şahin v. Turkey*, Başvuru No. 44774/98 (ECtHR, 10 November 2005) para 154.

5. UZAKTAN EĞİTİM SÜRECİNDE YAŞANAN PROBLEMLERDE İDARENİN SORUMLULUĞU

Öğrencilerin uzaktan eğitim sürecinde yaşadıkları teknik problemler ve bunun sonucunda karşı karşıya kaldıkları olumsuz akademik sonuçlar idarenin sorumluluğu hususunu gündeme getirmektedir. Zira uzaktan eğitim uygulamasının icrası ve uluslararası düzenlemelerde özellikle vurgulanan nitelikli eğitim hassasiyeti çerçevesinde sağlıklı bir biçimde yürütülmesi ile ilgili tüm faaliyetler idarenin denetim ve gözetimi altında olmaktadır. Bu anlamda idarenin kusur sorumluluğunun yanında kusursuz sorumluluğu da bulunmaktadır ve özellikle kusursuz sorumluluk konusunda sosyal risk ilkesinin kapsamının salgın hastalıkları da içine alacak biçimde giderek genişlediği savunulmaktadır (Yaşar, 2008: 218).

İdarenin sorumluluğunu ortadan kaldıran nedenler arasında zarar görenin davranışı, üçüncü kişinin davranışı ve mücbir sebep tartışmaları ortaya çıkabilir. Örneğin idare sınavların yapılması için güncel bilimsel veriler doğrultusunda alması gereken bütün önlemleri almasına rağmen, zarar gören bu tedbirlere uygun davranmadığı için zarar görmüşse, idari eylem ile zarar arasındaki illiyet bağı kopabilir ve idarenin sorumluluğuna hükmedilmeyebilir (Atay, 2019: 336). Böyle bir durumda teknik problemlerden kaynaklı olumsuz akademik sonuçların tekrarı veya telafisi için öğrencinin elindeki bütün hukuki delilleri sunması kaçınılmaz olacaktır. Aynı şekilde coğrafi veya ekonomik imkânsızlıklar sebebiyle aksayan eğitim-öğretim sürecinin tespiti bakımından eldeki verilerle birlikte süresi içinde ilgili idari makamlara gerekli başvurular yapılmalıdır. Ancak eğitim-öğretim ve okul söz konusu olduğunda, zarar görenin kişisel kusuru konusunda mutlaka somut olaya özgü koşullar bakımından titizlikle bir değerlendirme yapılması gerekecektir (Schrijer, 2020: 871).

Böyle bir durumda idare, kendisine ulaşan bildirim veya talepler doğrultusunda gerekli tüm tedbirleri alma yoluna gidecek, gerekirse tüm süreci yeniden gözden geçirebilecektir. Çünkü eğitim-öğretim süreci dinamik ve düzenlenebilir esnek bir süreçtir. Kaldı ki böylesi olağanüstü bir ortamda sürekli bir düzenleme ve yenileme kaçınılmaz olacaktır.

SONUÇ

Hem ulusal hem de uluslararası hukuk alanında titizlikle düzenlenen eğitim hakkına halel gelmemesi için salgın sürecinde alınacak tedbirler önem arz etmektedir. Ayrıca bu süreçte özellikle uzaktan eğitim uygulaması neticesinde gerek teknik altyapı ve donanım gerekse sosyal, kültürel, coğrafi ve ekonomik sebeplerden ötürü olumsuz akademik sonuçlarla karşı karşıya

kalarak mağduriyet yaşayan üniversite öğrencilerinin bu mağduriyetlerinin uluslararası hukuk alanında da vurgulanan nitelikli eğitim hakkı hassasiyeti çerçevesinde ve hakkaniyet ölçüsünde telafi edilmesi hususunda gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Her ne kadar salgın sürecinde bulunulsa da devletlerin eğitim hakkına ilişkin yükümlülükleri devam etmektedir. Eğitimde fırsat eşitliği, eğitime erişim, internet, teknik altyapı ve donanım gibi hususlarda hukuka aykırılık, ayrımcılık ve eşitsizliklere mahal vermemek adına gerekli tüm hassasiyet gösterilmelidir. Zira maddi imkânsızlık içinde bulunan gruplar, salgının etkisiyle daha da kötü bir duruma gelmiştir. Bu kapsamda alınacak önlemler öncelikle coğrafi ve ekonomik imkânsızlık içinde bulunan elverişsiz ve zayıf gruplara yönelik olmalıdır.

UNESCO, eğitime erişim engeli ortaya çıkmaması için yalnızca ile-ri-teknolojik çözümler değil, basit-teknoloji ya da hiçbir teknolojiye bağlı olmayan çözüm önerileri geliştirilmesinin, fırsat eşitliği açısından önemini vurgulamaktadır.²⁰ Dolayısıyla üniversite yönetimlerinin bu konuda mağduriyet yaşayan öğrencilerin yazılı taleplerine en kısa sürede cevap vererek ilgili sorunu gidermesi, sınav sonucunda uygulamadan kaynaklı ortaya çıkan düşük notların hakkaniyet ölçüsünde yeniden değerlendirilmesi veya bu sınavlar yerine yeni telafi sınavlarının açılması, uygulamadan kaynaklı eksik öğrenmelerin verimli ve etkili bir şekilde tamamlanabilmesi için ek derslerin veya telafi eğitim programlarının düzenlenmesi, uygulamayı sürdürecekt teknik altyapı ve donanıma sahip olmayan öğrencilere talepleri doğrultusunda kayıt dondurma hakkı verilmesi, yine öğrencilerin talebi üzerine zayıf not alınan sınavın hesaplama katılmaması, üniversitelerin eğitim öğretim yönergelerinde ve sınav yönetmeliğinde değişikliğe gidilmesi, yaşanan hak ihlallerinin objektif hususlar doğrultusunda tespit edilmesi için geniş çaplı anketlerin uygulanması, uzatılan dönem için katkı payı ve öğrenim ücretinden muafiyet sağlanması, bilgisayar, tablet gibi teknik donanım ve internet gibi teknik altyapıdan mahrum olan öğrenciler için teknik destek sağlanması ve uygun ortam hazırlanması ile danışmanların öğrencileri yakından takip etmelerinin, mevcut koşulları hakkında bilgi edinmelerinin ve bu süreçte aktif olarak rehberlik etmelerinin sağlanması gibi çözüm önerileri üniversite yönetimleri tarafından geliştirilebilir.

20 UNESCO, 'National Education Responses to COVID-19 Summary report of UNESCO's online survey', 10/11/2021 tarihinde <http://tcg.uis.unesco.org/survey-education-covid-school-closures/> adresinden alındı.

KAYNAKÇA

Akyüz, E. (2000). *Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Akyüz, E. (2016). *Çocuk Hukuku Çocukların Hakları ve Korunması*, Ankara: Pegem Akademi.

Antakyalıoğlu, Ş., vd. (2009). *İlköğretimde Haklarımız Var! İlköğretimde Haklar ve Hak Arama Yolları*, İstanbul: Yelken Basım.

Atay, E. E. (2019). *İdare Hukuku*, İstanbul: Seçkin Yayınları.

Beiter, K. D. (2006). *The Protection of the Right to Education by International Law*, Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

CESCR 'General Comment No. 13: The Right to Education (Art. 13 of the Covenant)', 8 December 1999, E/C.12/1999/10.

CESCR 'General Comment No. 25 on science and economic, social and cultural rights (article 15 (1) (b), (2), (3) and (4) of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights' 30 April 2020, E/C.12/GC/25.

Claude, R. P. (2013). *The Right To Education Human Rights Education*, 10/11/2021 tarihinde, International Journal On Human Rights sitesi: <https://sur.conectas.org/en/right-education-human-rights-education/> sitesinden alındı.

Committee On Economic, Social And Cultural Rights, Implementation of the International Covenant On Economic, Social And Cultural Rights General Comment No. 13, §1. 9/11/2021 tarihinde [https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/d\)GeneralCommentNo13Therighttoeducation\(article13\)\(1999\).aspx](https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/d)GeneralCommentNo13Therighttoeducation(article13)(1999).aspx) sitesinden alındı.

Devidal, P. (2004). Trading Away Human Rights? The GATS and the Right to Education: *a legal perspective*, *Journal for Critical Education Policy Studies*, 2 (2), s. 20-47.

Dzehtsiarou, K. 'COVID-19 and the European Convention on Human Rights' *Strasbourg Observers* 10/11/2021 tarihinde [https://strasbourgothers.com/2020/03/27/covid-19-and-the-european-convention-on-human-rights/site-sinden](https://strasbourgothers.com/2020/03/27/covid-19-and-the-european-convention-on-human-rights/site-sinden%20alindi) alındı.

Johnson, R. (2010). The Child's Right to an Education: 'Consensus-Minus-One'? *International Journal of Children's Rights*, S: 18, s.185-216.

Kaplan, R. (2015). Birleşmiş Milletler Belgelerinde Eğitim Hakkı, *TAAD*, 6 (20), s. 329-372.

Newell, C. (2008). 'Distance Education: Enabling and Disabling?' içinde Terry Evans and others (eds), Emerald: International Handbook of Distance Education.

Schrijer, B. B. (2020). COVID-19 Salgını Süresince Eğitim Hakkı, Fırsat Eşitliği ve Sınavlara İlişkin Temel Problemler, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 78 (2), s. 838-884.

Spring, J. (2001). Globalization and Educational Rights An Intercivilizational Analysis, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Şimşek, A. (2012). *Genel Kamu Hukukunun Temel Kavramı Olarak Kamu Düzeni*, Ankara: Turhan kitabevi yayınları.

Tekinsoy, Ö. O. (2011). *İdare Hukukunun Kavramı Olarak Kamu Düzeni*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

UN Economic and Social Committee, Implementation of the International Covenant On Economic, Social and Cultural Rights General Comment No. 13.

UNESCO, *A Human Rights-Based Approach to Education for All*, 10/11/2021 tarihinde <https://www.right-to-education.org/resource/human-rights-based-approach-education-all> adresinden alındı.

UNESCO, *'National Education Responses to COVID-19 Summary report of UNESCO's online survey'*, 10/11/2021 tarihinde <http://tcg.uis.unesco.org/survey-education-covid-school-closures/> adresinden alındı.

UNICEF, *A Human Rights-Based Approach to Education for All*, 10/11/2021 tarihinde <https://www.right-to-education.org/resource/human-rights-based-approach-education-all> sitesinden alındı.

Verheyde, M. (2006). A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child Article 28 The Right to Education, Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Yaşar, H. N. (2008). İdarenin Sorumluluğu Üzerine Düşünceler, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1 (66), s. 201-220.

Yılmaz, D. (2011). Alman İdare Hukukunda İdarenin Takdir Yetkisi ve Takdir Yetkisinin Yargısal Denetimi, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, S: 69, s. 1019-1032.

Yükseköğretim Kurulu, *Basın Açıklaması*, 9/11/2021 tarihinde <https://covid19.yok.gov.tr/Documents/alinan-kararlar/03-uzaktan-egitime-iliskin-alinan-karar.pdf>, adresinden alındı.

BİRİNCİ OTURUM
(MAVİ SALON)

8 ARALIK 2021

"SALGIN DÖNEMİNDE YARGILAMA FAALİYETLERİ VE İNFAZ SİSTEMİ"

OTURUM BAŞKANI:

Prof. Dr. İlhan ÜZÜLMEZ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi

KONUŞMACILAR

1. Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sayim VURAL

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

"Pandemi Tedbirleri Kapsamında Ceza İnfaz Kurumlarında Getirilen Görüş Kısıtları: Özel Hayata Saygı Hakkı Yönünden Bir İnceleme"

2. Dicle Gözde KOÇYİĞİT

Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Genel Müdürlüğü Tetkik Hâkimi

"Ceza Muhakemesine Uzaktan Katılma ve Usuli Güvenceler"

PANDEMİ TEDBİRLERİ KAPSAMINDA CEZA İNFAZ KURUMLARINDA GETİRİLEN GÖRÜŞ KISITLARI: ÖZEL HAYATA SAYGI HAKKI YÖNÜNDEN BİR İNCELEME¹

Hasan Sayim VURAL*

Koronavirüsün yol açtığı Covid-19 salgını hızlı bir gelişmeyle daha 2020 yılı başında pandemi düzeyine ulaşmış; pandeminin meydana getirdiği risklerin büyüklüğü ve virüse karşı tıbbi bilginin sınırlılığı nedeniyle tüm dünyada toplumlar kapsamlı tedbirlerle salgına karşı mücadele etmeye çalışmıştır. Bu tedbirler, aynı zamanda birçok temel hak alanına müdahale edici nitelikte olduğundan, hukuk devletinde temel hakların korunması açısından inceleme konusudur.

Salgınla mücadele kapsamında, devletlerin yükümlülükleri dolayısıyla ceza infaz kurumlarında da tedbirler alınması gerekmiş ve böylelikle temel haklar üzerinde yeni sınırlamalar getirilmiştir. Türkiye’deki ceza infaz kurumlarında da bulaşıcı hastalığın kuruma girmesinin ve yayılmasının engellenmesi amacıyla bir dizi tedbirler alınmıştır. Bu çalışmanın konusu, bu tedbirler arasında bulunan ve hâlihazırda devam etmekte olan görüş kısıtlarının özel hayata saygı hakkına² yönelik olarak meydana getirdiği müdahalenin temel hakların korunması rejimi çerçevesinde hukuka uygunluk yönünden incelenmesidir. Bu amaçla burada, Türk ceza infaz kurumlarındaki görüş uygulamalarına ve pandemiyle mücadele amacıyla getirilen görüş kısıtlarına ilişkin olgusal ve hukuki çerçevenin özlü bir

* Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi vural@politics.ankara.edu.tr ORCID: 0000-0002-5160-7414

1 Bu çalışmanın daha önceki bir versiyonu şu künye ile yayımlanmıştır: BARIN TAYLAN ve VURAL HASAN SAYIM (2021). CEZA İNFAZ KURUMLARINDA ALINAN GÖRÜŞ KISITINA DAİR COVID-19 ÖNLEMLERİNİN ÖZEL HAYATA VE AİLE HAYATINA SAYGI HAKKI YÖNÜNDEN İNCELENMESİ . Bir Küresel Salgın ve Hukuk: Covid-19 , Editörler: Murat BATI - Sezai ÇAĞLAYAN , Seçkin Yayınevi, Ankara ve 19 Mayıs Üniversitesi Ali Fuat Başgil Hukuk Fakültesi Yayınları . ISBN 978-975-02-7054-3. Çalışmanın bu versiyonu ise ortak yazarın izni dâhilinde TİHEK Sempozyumunda sunulmak üzere tarafımdan hazırlanmıştır.

2 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında “özel hayata ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkı” olarak ifade edilen ve herkes için güvenceye alınan bu temel hak, bu çalışmada kısaca “özel hayata saygı hakkı” biçiminde ifade edilecektir.

sunumuyla birlikte, Türkiye’de temel hakların korunmasına ilişkin hukuki rejimin ölçütleri ışığında, görüş kısıtlarının ceza infaz kurumlarında tutulanların özel hayata saygı hakları üzerinde teşkil ettiği müdahalenin niteliği, yasallığı ve ölçülülüğü tartışılacaktır.

I. Ceza İnfaz Kurumlarında Görüş Uygulamaları ve Özel Hayata Saygı Hakkı

Özel hayata ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkı (bu çalışmada kısaca “özel hayata saygı hakkı”) Anayasa’nın (AY) 20. maddesinde³ ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (AİHS) 8. maddesinde⁴ güvenceye alınmıştır. Görüş kavramı ise ceza infaz kurumlarında tutulanların kurum dışında bulunanlar tarafından kurum bünyesinde ziyaret edilerek onlarla görüşülmesini ifade etmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM)⁵ ve Anayasa Mahkemesinin (AYM)⁶ yerleşik içtihatlarına göre, ceza infaz kurumlarında tutulanların görüş hakları özel hayata saygı hakkı kapsamında bulunmaktadır.

Ceza infaz kurumlarında tutulanların tabi olduğu hukuki rejim 5275 sayılı Kanun’da⁷ düzenlenmiştir. Anılan Kanun’un “Hükümlüyü ziyaret” kenar başlıklı 83. maddesinde görüş uygulamalarına ilişkin yasal çerçeve şu şekilde belirlenmiştir:

“(1) Hükümlü, belgelendirilmesi koşuluyla eşi, üçüncü dereceye kadar kan ve kayın hısımları ile vasisi veya kayyımı tarafından haftada bir kez ve ayrıca kuruma kabullerinde, zorunlu hâller dışında bir daha değiştirilmemek üzere, ad ve adreslerini bildirdiği en fazla üç kişi tarafından, yarım saatten az ve bir saatten fazla olmamak üzere çalışma saatleri içinde ziyaret edilebilir. (...) (3) Görüşler, koşul ve süreleri Adalet Bakanlığınca hazırlanan yönetmelikle kapalı ve açık olmak üzere iki biçimde yapılır.”⁸

3 Özel Hayatın Gizliliği başlıklı 20. maddenin birinci fıkrasında yer alan düzenlemeye göre: “Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz.”

4 8. maddenin birinci fıkrasında yer alan düzenlemeye göre:

“(h)erkes özel ve aile hayatına (...) saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.”

5 Messina/İtalya (no. 2), § 61; Kurkowski/Polonya, § 95; Vintman/Ukrayna, § 78; Chaldeyev Rusya, § 59.

6 Bkz. Eşref Köse, B. No: 2017/38098, 3/6/2020; Halil Berk, B. No: 2017/8758, 21/3/2018.

7 13.12.2004 tarih ve 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun, RG 25685, 29.12.2004.

8 Kalın harfle vurgu bize aittir.

5275 sayılı Kanun'da belirlenen görüş düzenlemesi çerçevesinde idari düzenleme ise 17/6/2005 tarihli ve 25848 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Hükümlü ve Tutukluların Ziyaret Edilmeleri Hakkında Yönetmelik'te yer almaktadır. Anılan Yönetmeliğin *Temel ilkeler* kenar başlıklı 5. maddesinin birinci fıkrasının ilgili bentlerinde getirilmiş olan düzenlemeler şöyledir:

"Madde 5 – Hükümlü ve tutukluların görüşmeleri aşağıdaki esaslara göre gerçekleştirilir: (...) (d) (değişik: RG-13/9/2017-30179) Kurum idaresinin uygun göreceği bir hafta açık görüş, ayın diğer haftaları kapalı görüş olmak üzere, hükümlü ve tutuklular bu Yönetmelikte belirtilen yakınları ile haftada bir kez olacak şekilde görüşme yapabilir. (...) (g) Kapalı görüşlerden biri bayramlarda ve özel günlerde yaptırılacak açık görüşlerle çakıştığı takdirde, açık görüş yaptırılır."

Kapalı görüşler Yönetmeliğin "*Kapalı görüş*" kenar başlıklı 7. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

"Madde 7 – Kapalı görüş, hükümlü ve tutuklular ile ziyaretçilerinin **her türlü maddi temasının önlenildiği**, konuşulanların hazır bulunan görevli tarafından iletilebilecek şekilde izlenebildiği ve ceza infaz kurumu idaresinin bu iş için tahsis ettiği özel bölümde yapılan görüşmelerdir."⁹

Açık görüşler ise Yönetmeliğin "*Açık görüş*" kenar başlıklı 13. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

"Madde 13 – Açık görüş, hükümlü ve tutuklular ile ziyaretçilerinin **maddi temasına imkân verecek şekilde**, konuşulanların hazır bulunan görevli tarafından iletilebildiği ve izlenebildiği, ceza infaz kurumunun bu iş için tahsis edilmiş özel bölümünde yapılan ziyaret ve görüşmelerdir."¹⁰

Görüldüğü üzere, ceza infaz kurumlarında tutulananların görüşleri öncelikle 5275 sayılı Kanun'da düzenlenmiştir. Kanun, görüşlerin kimler tarafından yapılabileceği, ne sıklıkta ve hangi zaman aralıklarında yapılabileceği, hangi usul dairesinde yapılabileceği hususlarında ayrıntılı bir çerçeve çizmiştir. Bu çerçeve içinde Yönetmelik ise, açık ve kapalı görüşleri tanımlamış ve Kanun'un belirlediği sıklık içinde görüşlerin bu iki usul arasındaki dağılımını düzenlemiştir. Konumuz bakımından önemi nedeniyle, açık görüş ile kapalı görüş arasındaki asıl farkın maddi temasa izin verilmesi ya da önlenmesi olarak belirlendiğine dikkat çekmek gerekir.

⁹ Kalın harfle vurgu bize aittir.

¹⁰ Kalın harfle vurgu bize aittir.

II. Pandemiyle Mücadele Kapsamında Alınan Tedbirler

Genel olarak Covid-19 salgınıyla mücadele kapsamında başvuru alan tedbirlerin hukuki görünümünün salgının erken dönemlerinden itibaren kamu hukukçularınca inceleme konusu olduğu¹¹ ve bu incelemelerde özellikle idarenin düzenleme yetkisi ile temel hakların idare tarafından sınırlandırılması konularının öne çıktığı görülmektedir.¹² Tedbirlerin hukuki görünümüne ilişkin incelemelerde genellikle yapılan tespit ise kanunilik ilkesi bakımından önemli sorunlar bulunduğu yönündedir: Pandemiyle mücadele tedbirleri idarenin düzenleyici işlemleriyle getirilmekte, bu işlemlerin kanuni dayanağı ise bazı durumlarda tartışılabilir düzeyde mevcut görünmekteyken, çoğu durumda ikna edicilik yönü zayıf olan yorumlara başvurmaksızın kanuni dayanağın mevcudiyeti sonucuna ulaşmak mümkün olamamaktadır.¹³

Adalet Bakanlığına bağlı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğünün resmi internet sayfalarında kamuoyuna duyurulan açıklamalar¹⁴ ve kamuoyuyla paylaşılan bilgi notları¹⁵ pandemiyle mücadele kapsamında alınan tedbirler ve elde edilen sonuçlara ilişkin bilgiler içermektedir. Bu çalışmada konunun olgusal boyutu ve idarenin düzenleyici işlemleri yönünden hukuki boyutu söz konusu bilgi notlarında yer alan bilgilere dayanılarak ele alınmaktadır. Bundan ötede konuya ilişkin olarak yararlanabildiğimiz

11 Pandemi döneminde insan haklarına ilişkin karşılaştırmalı bir çalışma için bkz. Kılıç, Muharrem (2021). *Pandemi Döneminde Sosyal Haklar*, Ankara, Seçkin Yay. ss. 33-87.

12 Örneğin bkz. Aslan, Volkan (2020). "COVID-19 Salgını Sebebiyle Uygulanan Sokağa Çıkma Kısıtlamalarının 1982 Anayasası'na Uygunluğu," *İstanbul Hukuk Mecmuası* Cilt 78, Sayı 2, ss. 809-835; Nişancı, Dilaver (2020). "Salgın Hastalıklar ve Salgın Hastalıklar Özelinde Sağlık Hakkına Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Bakış Açısıyla Ulusal Mevzuatın Değerlendirilmesi," *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 150, ss. 85-122.

13 Aslan, Volkan (2020). "COVID-19 Salgını Sebebiyle Uygulanan Sokağa Çıkma Kısıtlamalarının 1982 Anayasası'na Uygunluğu." Temel hakların sınırlandırmasını da içeren tedbirleri getiren düzenlemelerin kanuni dayanağı olarak öne çıkan 5442 sayılı İl İdare Kanunu ile 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun ilgili hükümleriyle temel hakların kanunla sınırlandırılmış olduğu sonucuna varmaya olanak bulunmadığı görülmektedir.

14 Konuya ilişkin olarak Adalet Bakanlığı, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü tarafından yapılan ilk açıklama şu adreste görülebilir: <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/ceza-infaz-kurumlarında-kovid-19-pandemi-surecine-dair-kamuoyu-aciklamasi17062020045113> Erişim tarihi 30.11.2021. Konuya ilişkin son açıklama ise, yeniden izin verilen açık görüşlerin pandemi tedbirlerine uygun olarak yürütülme usulüne ilişkin olup şu adreste görülebilir: <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/ceza-infaz-kurumlarında-covid-19-pandemi-surecinde-yapilacak-acik-goruslerde-ziyaretcilere29112021052648> Erişim tarihi 24.12.2021.

15 Adalet Bakanlığı, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü resmi web sitesinde pandemiyle mücadele sürecinin çeşitli aşamalarında "Pandemi Sürecinde Ceza İnfaz Kurumları" başlığıyla birlikte sırasıyla taşıyan toplam beş adet bilgi notu yayımlanmıştır. Bunlardan sonuncusu için bkz. <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/kovid-19-pandemi-surecinde-ceza-infaz-kurumlari-v01102021070338> Erişim tarihi 30.11.2021.

bir kaynak, örneğin yürüttüğümüz bir saha çalışması ya da ulaşabildiğimiz bir raporlama çalışması mevcut değildir. Bu bakımdan, özellikle konunun olgusal yönüne ilişkin değerlendirmemizin bu veri çerçevesiyle sınırlı olduğunu hatırla tutmak gereklidir.

Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğünün paylaştığı bilgi notlarına göre, infaz hizmetlerinde pandemiyle mücadele tedbirleri Sağlık Bakanlığı Bilimsel Danışma Kurulu'nun ceza infaz kurumlarına ilişkin tavsiye kararlarına dayanılarak alınmaktadır. 12/03/2020 tarihinde Adalet Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Koronavirüs Takip Komisyonu, 13/03/2020 tarihinde yürürlüğe konulan Adalet Bakanlığı Tehlikeli Salgın Hastalıklarla Mücadele Eylem Planı çerçevesinde, virüsle mücadelede takip, koordinasyon ve sürecin yönetimi görevlerini üstlenmiştir. Cumhuriyet başsavcısı ve ceza infaz kurumu yönetiminin de katıldığı İl Pandemi Kurulları ise tedbirleri yerinde değerlendirmektedir. İlerleyen süreçte, Haziran 2020'de gündeme gelen "yeni normale geçiş" kapsamında, ceza infaz kurumlarında kademeli normalleşmeyi amaçlayan tedbirlere ilişkin Sağlık Bakanlığı Bilimsel Danışma Kurulu tarafından uygun görülen kuralları içeren "Yeni Normale Geçiş Süreci Çalışma Esasları Kılavuzu" yürürlüğe konulmuştur. Böylelikle, salgının seyrinde gözlenen değişimin gerekleri çerçevesinde salgınla mücadelenin yürütülmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu kapsamda Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü tarafından önleyici sağlık tedbirleri, kuruma ilk kabullerde alınan tedbirler, kurum içinde Covid-19 belirtisi gösterenler hakkında alınan tedbirler, personelin izolasyonu, izin, görüş ve nakil gibi uygulamaların durdurulması başlıkları altında birtakım tedbirler alınmıştır.¹⁶ Ayrıca 14/4/2020 tarih ve 7242 sayılı *Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*'un geçici 9. Maddesi ile kanunda gösterilen hükümlülerin Covid-19 iznine gönderilmesi uygulaması getirilmiştir.¹⁷

16 Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğünün "Kovid-19 Pandemi Sürecinde Ceza İnfaz Kurumları" başlıklı açıklaması. <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/ceza-infaz-kurumlarında-kovid-19-pandemi-surecine-dair-kamuoyu-aciklamasi17062020045113> Erişim tarihi 30.11.2021.

17 Uygulamada izinler iki aylık süreler için uzatılmaktadır. Son olarak Aralık 2021-Ocak 2022 dönemi için iki aylık süreyle uzatma getirilmiştir. Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğüne yayımlanan açıklamaya göre:

"5275 sayılı Kanun'un Geçici 9/5. maddesi uyarınca alınan Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğünün 30/11/2021 tarihli yazıları ile "COVID-19 pandemisine ilişkin salgın riskinin ortadan kalkmamış olması nedeniyle hükümlülere verilen COVID-19 izin sürelerinin 2 (iki) ay süre ile uzatılmasına" dair önerisi doğrultusunda açık ceza infaz kurumlarında bulunan veya açık ceza infaz kurumlarına ayrılmaya hak kazanan hükümlüler ile denetimli serbestlik tedbiri uygulanmak suretiyle cezalarının infazına karar verilen yükümlüler hakkındaki izin sürelerinin, 30 Kasım 2021 tarihinden itibaren 2 (iki) ay süreyle uzatılmasına karar verilmiştir."

Ceza infaz kurumlarında görüş kısıtları 14 Mart 2020 tarihinde başlamış ve süreç içerisinde hafifletilerek devam ettirilmiş tedbirlerdir. Sürecin başlangıcında açık ve kapalı görüşler tamamen durdurularak yalnızca avukat görüşlerine ve zorunlu hallerde savcılık iznine istinaden görüşlere izin verilmiştir.¹⁸ Salgının gelişim seyrine bağlı olarak Haziran 2020'den itibaren görüşlere sınırlı olarak yeniden olanak tanındığı ve zaman içinde görüş kısıtlarının sayı, süre ve temas koşulları yönünden aşamalı olarak hafifletildiği görülmektedir. İlk önce ayda bir kez bir yakınla ve kapalı görüş biçiminde izin verilen ziyaretlerin, kişi ve sıklık sınırları giderek genişletilmiş; son olarak biri açık görüş olmak üzere ayda üç kez ve çocuklar ve Kanunda gösterilen yakınlarla gerçekleştirilmesine izin verilmiştir. Ziyaretçiler ve ziyaret edilenler bakımından Covid-19 riski bulunmadığını temin amacıyla PCR testi ve/veya aşı sertifikası koşulları getirilmiştir. Ayrıca yeniden izin verilen açık görüşler, ziyaretçiler ile maddi temasa pandemi tedbirleri kapsamında sınırlı ölçüde izin verilecek şekilde uygulanmaktadır.¹⁹

III. Görüş Kısıtlarının Özel Hayata Saygı Hakkına Etkisi

Hükümlü ve tutukluların özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının sınırlandırılması, hukuka uygun olarak ceza infaz kurumunda tutulmanın kaçınılmaz bir sonucudur. Bununla birlikte hükümlü ve tutukluların özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının gereği olarak ceza infaz kurumları bu kimselerin aile ve yakınlarla temasını devam ettirecek önlemleri almakla yükümlüdür.²⁰ Pandemiyle mücadele tedbirleri kapsamında görüş kısıtları getirilmesinin özel hayata saygı hakkına müdahale oluşturduğu açıktır. Bu durumda, gerçekleştirilen müdahalenin hukukun izin verdiği türden bir müdahale olabilmesi için Anayasanın öngördüğü sınırlama rejimine uygun olması gereklidir.

<https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/30112021-tarihli-covid-19-izin-surelerinin-uzatilmasi30112021100955>

Erişim tarihi 24.12.2021.

Yine anılan idarenin açıkladığı bilgilere göre "30/09/2021 tarihi itibarıyla 369 ceza infaz kurumunda barındırılan 88.767 hükümlü Covid-19 izninde bulunmaktadır." <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/kovid-19-pandemi-surecinde-ceza-infaz-kurumlari-v01102021070338> . Erişim tarihi 24.12.2021.

18 Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nün "Covid-19 Pandemi Sürecinde Ceza İnfaz Kurumları" başlıklı açıklaması. <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/ceza-infaz-kurumlarinda-kovid-19-pandemi-surecine-dair-kamuoyu-aciklamasi17062020045113> Erişim tarihi 30.11.2021.

19 Bkz. <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/kovid-19-pandemi-surecinde-ceza-infaz-kurumlari-v01102021070338> Erişim tarihi 24.12.2021. Ayrıca bkz. <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/ceza-infaz-kurumlarinda-covid-19-pandemi-surecinde-yapilacak-acik-goruslerde-ziyaretcilere29112021052648> Erişim tarihi 24.12.2021.

20 Mehmet Zahit Şahin, B. No: 2013/4708, 20/4/2016, § 36.

Anayasa'ya göre temel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlamalar öncelikle kanunla yapılmalıdır.²¹ AYM'nin müstekar içtihadına göre sınırlamanın yalnızca şekli olarak kanunla yapılması yeterli olmayıp, kanuni düzenlemenin ulaşılabilir, belirli ve öngörülebilir olması da gereklidir.²² Özel hayata saygı hakkı bağlamında kanunilik ilkesini kanunun niteliği ölçütü ışığında tartıştığı bir kararında Anayasa Mahkemesi, müdahaleye temel teşkil eden Yönetmeliğin dayandığı Kanun hükümlerinin belirli ve öngörülebilir nitelikte bir sınırlandırma getirmeksizin konuyu Yönetmeliğe bırakmış olduğunu; ilgili Yönetmelik düzenlemesinin ise konuyu düzenleyen bir başka Kanun'un belirli hükümlerine açıkça aykırı bulunduğunu tespit ederek kanunilik ölçütünün sağlanmadığı sonucuna ulaşmış ve ihlal kararı vermiştir.

23

Ceza infaz kurumlarında tutulanların görüşlerine ilişkin genel çerçeve yukarıda belirtildiği gibi 5275 sayılı Kanun'da getirilmiştir. Bu çerçeve içinde açık ve kapalı görüşlerin aylık dönemlerdeki dağılımı ise Ziyaret Yönetmeliği'nde düzenlenmiştir. Bu ayrıntılı düzenlemeler karşısında, Adalet Bakanlığı Ceza Tevkifevleri Genel Müdürlüğüne alınan kararlar gereğince Mart 2020'den sonra uygulanan görüş kısıtlarının kanuni dayanağı bulunmadığı gibi, işaret edilen Kanun hükümlerine açık aykırılık bulunmaktadır. Bu nedenle, incelediğimiz görüş kısıtlarının özel hayata saygı hakkına yönelik müdahalesinin kanunilik şartını sağlamadığını kabul etmek gerekir. Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru yolunda takip ettiği inceleme usulünde kanunilik testini geçemeyen müdahalelerin ihlal teşkil ettiği sonucuna va-

21 AY, Md. 13: "Temel hak ve hürriyetler, ... ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, ...demokratik toplum düzeninin gereklerine... ölçülülük ilkesine aykırı olamaz."

Kanunilik ilkesi AİHS'in 8. maddesinde de bir sınırlama ölçütü olarak yer almaktadır; ancak burada yer verilen "hukuken öngörülmüş olma" ölçütünü yorumlayan AİHM, yalnızca kanunların değil idarenin düzenleyici işlemlerinin ve yargı kararlarıyla geliştirilmiş içtihatların da söz konusu ölçütü karşılayabildiğini kabul etmektedir (Malone/İngiltere, B. No: 8691/79, 2/8/1984, §§ 66-68; Sunday Times/Birleşik Krallık (No. 1), B. No: 6538/74, 26/4/1979, § 47).

22 Anayasa Mahkemesine göre:

"Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasına ilişkin kanunların şeklen var olması yeterli değildir. Kanunilik ölçütü aynı zamanda maddi bir içeriği de gerektirmekte olup bu noktada kanunun niteliği önem kazanmaktadır. Kanunla sınırlama ölçütü sınırlamanın erişilebilirliğini, öngörülebilirliğini ve kesinliğini ifade etmekte; böylece uygulayıcının keyfi davranışlarının önüne geçtiği gibi kişinin hukuku bilmesine de yardımcı olmakta; bu yönüyle hukuk güvenliği teminatı sağlamaktadır. Kanunun bu gerekliliklere uygun olduğunun söylenebilmesi için yeterince ulaşılabilir olması, vatandaşların belirli bir olaya uygulanabilir nitelikteki hukuk kurallarının varlığı hakkında yeterli bilgiye sahip olabilmesi, ayrıca ilgili normun keyfiliğe karşı uygun bir koruma sağlaması, yetkili makamlara verilen yetkinin genişliğini ve icra edilme biçimlerini yeterli bir netlikte tanımlaması gerekmektedir" (Halime Sare Aysal [GK], B. No: 2013/1789, 11/11/2015, § 62,63).

23 Fatih Saraman [GK], B. No: 2014/7256, 27/2/2019, § 60.

rılmakta ve AY. Md. 13 kapsamındaki diğer testlerin ayrıca uygulanmasına gerek görülmemektedir.²⁴ Ancak bu çalışmada konu temel hakların sınırlandırılması rejiminin diğer unsurları bakımından da ele alınacaktır.

Müdahalenin meşru amaç yönünden²⁵ incelemesinde, görüş kısıtlarının da ceza infaz kurumlarında alınan diğer pandemiyle mücadele tedbirleri gibi başkalarının sağlık hakkını ve yaşam hakkını koruma amacına yönelik olarak getirildiği açıkça görülmektedir. Özellikle, ceza infaz kurumlarında tutulanların sağlıklarını koruma konusunda Devletin pozitif yükümlülüğü bulunmakta olup bu yükümlülük kişilerin tıbbi tedavilerine özen gösterilmesini ve yaşamları üzerinde oluşabilecek olası tehditleri engellemeyi de içerir.²⁶ Ayrıca, ceza infaz kurumunda tutulan kimselere hastalığın bulaşması halinde uygun tedavinin sağlanması konusundaki eksiklikler yaşam hakkını koruma yükümlülüğüne aykırılık teşkil edebilir.²⁷ Bundan ötede, salgın hastalığın ölümcül vasfını kazanmasına sebebiyet veren hususun Covid-19 hastalığının tıbbi tedavisinde doğrudan etkili protokollerin mevcut olmaması ve hastalığın seyrine göre tıbbi tedavi sırasında bağışıklık güçlendiriciler, antiviral ajanlar ya da solunum cihazları gibi farklı vasıtalar yardımıyla tedavi çabasının sürdürülmeye çalışılması olduğu hatırlanmalıdır.

24 Ender de olsa AYM'nin aksi yönde uygulaması da mevcuttur. Erken bir örnek için bkz. *Tuğba Arslan* [GK], B. No: 2014/256, 25/6/2014.

25 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 13. maddesi temel hakların “yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak” sınırlandırılabileceğini hüküm altına almış olsa da, ilgili maddede belirtilen sınırlama sebeplerinin yanı sıra başkalarının haklarının ve Anayasanın diğer hükümlerinin de sınırlama sebebi teşkil edebileceğine ilişkin öğretide geniş fikir birliği bulunduğu görülmektedir; örneğin bkz. Tanör, Bülent ve Yüzbaşıoğlu, Necmi (2019) 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, İstanbul, Beta, s.146; Eren, Abdurrahman (2004) Özgürlüklerin Sınırlanmasında Demokratik Toplum Düzeninin Gereklileri, İstanbul, Beta, s. 76; Sağlam, Fazıl (2002) 2001 Yılı Anayasa Değişikliğinin Yaratabileceği Bazı Sorunlar ve Bunların Çözüm Olanakları, Anayasa Yargısı Dergisi Sayı 19, s. 288 vd.; İnceoğlu, Sibel (2013) Hak ve Özgürlükleri Sınırlama ve Güvence Rejimi, Sibel İnceoğlu (ed), İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme, İstanbul, Beta, s. 24. Ayrıca bkz. Arslan, Zühtü (2002) Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması: Anayasa'nın 13. Maddesi Üzerine Bazı Düşünceler, Anayasa Yargısı Dergisi Sayı 19, s. 216 vd.

Anayasa Mahkemesinin de bireysel başvuru sonrası içtihadında benimsediği bu yorum örneğin Mahkemenin E. 2015/2 K. 2016/19 sayı ve 16.3.2016 tarihli kararının (R.G. 15.04.2016-29685) 21. paragrafında şu şekilde ifade edilmiştir:

“Anayasa Mahkemesinin birçok kararında da belirtildiği gibi temel hak ve hürriyetlerin doğasından kaynaklanan bazı sınırları bulunduğu gibi Anayasa'nın başka maddelerinde yer alan kurallar da temel hak ve hürriyetlerin doğal sınırını oluşturur. Bir başka deyişle, temel hak ve özgürlüklerin kapsamının ve objektif uygulama alanının her bir norm yönünden bağımsız olarak değil Anayasa'nın bütünü içerisindeki anlama göre belirlenmesi gerekir.”

26 Murat Karabulut, B. No: 2013/2754, 18/2/2016, § 43.

27 Bkz. İlhan/Türkiye, B. No: 22277/93, 27/7/2000, § 87; Huylu/Türkiye, B. No: 52955/99, 16/11/2006, §§ 57, 58.

Bu bakımdan, ceza infaz kurumlarında pandemiyle mücadeleye yönelik tedbirlerin sağlık hakkının ve yaşam hakkının korunmasına ilişkin Devletin pozitif yükümlülükleri kapsamında olduğuna kuşku yoktur. Dolayısıyla, görüş kısıtları sebebiyle özel hayata saygı hakkına vaki müdahalenin meşru amacı bulunduğu da duraksama olmaması gerekir.

Müdahalenin ölçülülük yönünden yapılacak bir değerlendirmeyi geçebilmesi için, AYM'nin yerleşik içtihadına göre, demokratik toplum düzeninin gerekleri gözetilmiş olmalı, sınırlamada öngörülen meşru amaç ile sınırlandırma aracı arasında orantısızlık bulunmamalı, sınırlandırmayla ulaşılabilecek genel yarar ile temel hak ve özgürlüğü sınırlandırılan bireyin kaybı arasında adil bir denge kurulmasına özen gösterilmelidir.²⁸ Covid-19 salgını koronavirüsün aşırı bulaşıcılık özelliği nedeniyle kısa sürede küresel bir yayılma göstererek pandemi düzeyine ulaşmıştır. Bu süreçte dünyada ve ülkemizde yaşamın pek çok yönünü hedef alan tedbirler neticesinde birçok temel hak sınırlaması gerçekleşmiştir. Demokratik toplumun gerekleri²⁹ açısından bakıldığında ilk olarak görülebileceği gibi çağdaş demokrasilerin hepsinde benzer ağırlıkta önlemler alınması söz konusu olmuştur. Ceza infaz kurumları özelinde bakıldığında da Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da demokrasilerin ceza infaz sistemlerinde salgının ilk aşamasında görüş yasakları biçiminde getirilen kısıtların ilerleyen aşamalarda hafifletilerek sürdürüldüğü görülmektedir.³⁰ Bu bakımdan, görüş kısıtlarına yönelik olarak çağdaş demokrasiler arasında bir konsensüs bulunduğu açıktır. Konuya orantılılık yönünden³¹ bakıldığında ise ceza infaz kurumlarında alınan çok yönlü tedbirlerin salgının ve mücadele araçlarının gelişim seyrine göre gözden geçirilerek yenilendiği; bu kapsamda, görüş kısıtlarının da devamlı

28 Marcus Frank Cerny [GK], B. No: 2013/5126, 2/7/2015, § 73; Bülent Polat [GK], B. No: 2013/7666, 10/12/2015, §§ 104, 107; Serap Tortuk, §§ 44, 48.

29 Demokratik toplumun gerekleri konusunda özellikle bkz. Eren, Abdurrahman (2004). *Özgürlüklerin Sınırlanmasında Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri*, İstanbul, Beta.

30 Örneğin İngiltere ve Galler ceza infaz kurumlarındaki görüş uygulamaları için bkz. <https://www.gov.uk/guidance/visit-someone-in-prison-during-the-coronavirus-covid-19-pandemic> . Erişim tarihi 24.12.2021. Kanada uygulamaları için bkz. <https://www.canada.ca/en/correctional-service/campaigns/covid-19/visits.html> . Erişim tarihi 24.12.2021. ABD federal cezaevlerindeki Covid-19 uygulamaları için bkz. <https://www.bop.gov/coronavirus/> . Erişim tarihi 24.12.2021. Avrupa Birliği üyesi olan ülkelerdeki uygulamalar içinse Avrupa Parlamentosunun *Coronavirus and prisons in the EU: Member-State measures to reduce spread of the virus* başlıklı brifingine bakılabilir: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651976/EPRS_BRI\(2020\)651976_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651976/EPRS_BRI(2020)651976_EN.pdf) . Erişim tarihi 24.12.2021.

31 AYM'ye göre, meşru bir müdahale, meşru amaçla orantılı bir müdahale olmalı ve müdahalenin haklılığı için kamu makamlarının gösterdikleri gerekçeler konuyla ilgili ve yeterli olmalıdır. Ayrıca, müdahale ilk etapta orantılı bulunmuş bile olsa, koşulların fiilen değişmesi halinde orantısızlık sebebiyle temel hakkın ihlali söz konusu olabilecektir.

surette gözden geçirildiği ve salgınla mücadelenin gelişim seyrine bağlı olarak tedricen hafifletildiği görülmektedir. Bu tespitler ışığında, pandemiyle mücadele tedbirleri kapsamında getirilen görüş kısıtlarının demokratik toplumun gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olmadığı sonuçlarına ulaşmak gerekir.

SONUÇ

2020 yılının ilk aylarında hızlı bir yayılma göstererek pandemi düzeyine ulaşan Covid-19 salgını insanlığı salgınla mücadele kapasitesinin şok edici seviyede yetersiz olduğu bir koşulda yakalamıştır. Mücadele tedbirleri, bu yetersizliği telafi edebilmek amacıyla çok kapsamlı, çok yönlü ve çok ağır olmuştur. Bütün bunlar temel hakların alışılmadık ölçüde sınırlandırılmasına yol açmıştır. Süreç ilerledikçe, mücadele kapasitesinin artmasıyla birlikte daha doğrudan ve etkili tedbirlerin ön plana çıktığı noktalara ulaşılması mümkün olmuş ve buna bağlı olarak temel hak sınırlamaları tedricen hafifletilmiştir. Demokratik toplumların Covid-19 salgınıyla mücadelesinde görülen ortak kalıp bu şekilde özetlenebilir. Gerek Türkiye'nin pandemiyle mücadele tedbirlerinin temel haklar bakımından sonuçları, gerekse bu çalışmada konu edilen ceza infaz kurumlarında getirilen görüş kısıtlarının özel hayata saygı hakkı bakımından doğurduğu sonuçlar, bu genel kalıpla aynı şekilde gerçekleşmiştir.

Türkiye ceza infaz sisteminde pandemiyle mücadele amacıyla 2020 yılının Mart ayından itibaren, sağlık otoritelerinin tavsiyelerini takiben önleyici sağlık tedbirleri, kuruma ilk kabullerde alınan tedbirler, kurum içinde Covid-19 belirtisi gösterenler hakkında alınan tedbirler, personelin izolasyonu, izin, görüş ve nakil gibi uygulamaların durdurulması gibi birtakım tedbirler alınmıştır. İlerleyen süreçte bu başlıklardan her biri kapsamındaki tedbirler ve bu kapsamda görüş kısıtları, gelişmelere bağlı olarak yine sağlık otoritelerinin tavsiyeleri doğrultusunda güncellenerek pandemiyle mücadeleye devam edilmiştir. Böylelikle ceza infaz kurumlarında bulunan kişilerin sağlık ve yaşam haklarının korunmasına ilişkin Devletin pozitif yükümlülüğünün yerine getirilmesini amaçlayan tedbir uygulamalarının, ölçülülük ilkesi gözetilerek devam ettirildiğini söylemek mümkündür. Çağdaş demokratik toplumların ceza infaz sistemlerinde de benzer uygulamaların aynı şekilde gelişmelerin seyrine bağlı olarak güncellenerek uygulandığı gözlenmiştir. Sonuç olarak görüş kısıtlarının özel hayata saygı hakkına müdahalesinin meşru bir amaca yönelik olduğu, demokratik bir toplumda gerekli olduğu ve ölçülülük ilkesinin gerekleri gözetilerek yürütüldüğünü tespit etmek gerekir. Ancak bununla birlikte, Türkiye'de temel hakların sınırlandırılması rejiminin ilk ilkesi olan kanunilik ölçütünün karşılanmadığı da

tespit edilmelidir. Temel haklara yönelik müdahaleler açısından Türkiye’de pandemiyle mücadele sürecinde alınan tedbirlerin geneline ilişkin olarak mevcudiyeti gözlenen bu mesele, ceza infaz kurumlarında getirilen görüş kısıtlarının özel hayata saygı hakkına yönelik sonuçları konusunda da tekrar karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arslan, Z. (2002). Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması: Anayasa'nın 13. Maddesi Üzerine Bazı Düşünceler, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı 19, s. 216-241.
- Aslan, V. (2020). COVID-19 Salgını Sebebiyle Uygulanan Sokağa Çıkma Kısıtlamalarının 1982 Anayasası'na Uygunluğu, *İstanbul Hukuk Mecmuası* Cilt 78, Sayı 2, s. 809-835.
- Eren, A. (2004). *Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri*, İstanbul, Beta.
- Metin, Y. (2010). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Yaşamın ve Sağlığın Korunması ile İlgili Olarak Taraf Devletlere Yüklediği Pozitif Yükümlülükler, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 27, s. 111-132.
- Nişancı, D. (2020). Salgın Hastalıklar ve Salgın Hastalıklar Özelinde Sağlık Hakkına Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Bakış Açısıyla Ulusal Mevzuatın Değerlendirilmesi, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 150, s. 85-122.
- Sağlam, F. (2002). 2001 Yılı Anayasa Değişikliğinin Yaratabileceği Bazı Sorunlar ve Bunların Çözüm Olanakları, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı 19, s. 288-306.
- Tanör, B. ve Yüzbaşıoğlu, N. (2019). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul, Beta.
- İnceoğlu, S. (2013). Hak ve Özgürlükleri Sınırlama ve Güvence Rejimi, Sibel İnceoğlu (ed), *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme*, İstanbul, Beta.
- Yazıcı, H. (2021). Haberleşme Hürriyeti, *Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Hakkı Karar Özetleri*, Şen, M. ve Barın, T. (Eds.), Ankara, Anayasa Mahkemesi Yay., s. 241-243.

İnternet Kaynakları:

- ABD Federal Cezaevleri Bürosu, Açıklama, <https://www.bop.gov/coronavirus/> . Erişim tarihi 24.12.2021.
- Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, Duyuru, <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/ceza-infaz-kurumlarinda-Covid-19-pandemi-surecine-dair-kamuoyu-aciklamasi17062020045113>. Erişim tarihi 24.12.2021.
- Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, Duyuru, <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/ceza-infaz-kurumlarinda-covid-19-pandemi-surecinde-yapilacak-acik-goruslerde-ziyaretcilere29112021052648> Erişim tarihi 24.12.2021.

Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, Bilgi Notu,
<https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/Covid-19-pandemi-surecinde-ceza-infaz-kurumlari-v01102021070338> Erişim tarihi 30.11.2021.

Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, Duyuru,
<https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/30112021-tarihli-covid-19-izin-surelerinin-uzatilmesi30112021100955>. Erişim tarihi 24.12.2021.

Avrupa Parlamentosu, Brifing, *Coronavirus and prisons in the EU: Member-State measures to reduce spread of the virus*, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651976/EPRS_BRI\(2020\)651976_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651976/EPRS_BRI(2020)651976_EN.pdf). Erişim tarihi 24.12.2021.

İngiltere Adalet Bakanlığı Ceza ve Islah Hizmetleri, Açıklama,
<https://www.gov.uk/guidance/visit-someone-in-prison-during-the-coronavirus-covid-19-pandemic>. Erişim tarihi 24.12.2021.

Kanada Federal Yönetimi, Açıklama,
<https://www.canada.ca/en/correctional-service/campaigns/covid-19/visits.html>. Erişim tarihi 24.12.2021.

Mahkeme Kararları:

Anayasa Mahkemesi Kararları

Norm Denetimi

AYM E. 2015/2, K. 2016/19, T.16.3.2016 (R.G. 15.04.2016-29685).

Bireysel Başvuru

Türkiye Emekliler Derneği, B. No: 2012/1035.

İlhan/Türkiye, B. No: 22277/93, 27/7/2000.

Huylu/Türkiye, B. No: 52955/99, 16/11/2006.

Mehmet Akdoğan ve diğerleri, B. No: 2013/817, 19/12/2013.

Tuğba Arslan [GK], B. No: 2014/256, 25/6/2014.

Serap Tortuk, B. No: 2013/9660, 21/1/2015.

Murat Atılğan, B. No: 2013/9047, 7/5/2015.

Ahmet Temiz, B. No: 2013/1822, 20/5/2015.

Marcus Frank Cerny [GK], B. No: 2013/5126, 2/7/2015.

Halime Sare Aysal [GK], B. No: 2013/1789, 11/11/2015.

Bülent Polat [GK], B. No: 2013/7666, 10/12/2015.

Ata Türkeri, B. No: 2013/6057, 16/12/2015.

Murat Karabulut, B. No: 2013/2754, 18/2/2016.
Tevfik Türkmen [GK], B. No: 2013/9704, 3/3/2016.
Mehmet Zahit Şahin, B. No: 2013/4708, 20/4/2016.
Halil Berk, B. No: 2017/8758, 21/3/2018.
M.Ö., B. No: 2017/34584, 22/3/2018.
Kemal Karanfil, B. No: 2017/24776, 24/5/2018.
Fatih Saraman [GK], B. No: 2014/7256, 27/2/2019.
Hüseyin Ekinci, B. No: 2016/38867, 3/7/2019.
Eşref Köse, B. No: 2017/38098, 3/6/2020.
Mahmut Mumcu, B. No: 2017/24655, 9/7/2020.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları

Sunday Times/Birleşik Krallık (No. 1), B. No: 6538/74, 26/4/1979.
Malone/İngiltere, B. No: 8691/79, 2/8/1984.
İlhan/Türkiye, B. No: 22277/93, 27/7/2000.
Messina/İtalya (no. 2), B. No: 25498/94, 28/09/2000.
Huytu/Türkiye, B. No: 52955/99, 16/11/2006.
Kurkowski/Polonya, B. No: 36228/06, 09/04/2013.
Vintman/Ukrayna, B. No: 28403/05, 23/10/2014.
Chaldayev/Rusya, B. No: 70468/17, 18/02/2020.

REMOTE PARTICIPATION IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS AND THE PROCEDURAL SAFEGUARD

ABSTRACT

As the European Court of Human Rights states in the case of *Uzun v. Germany* (Application no. 35623/05, 02.09.2010), the legislator had to observe technical progress and, if necessary, safeguard the respect of fundamental rights by the investigating authorities with additional legislative provisions. During the global Covid-19 pandemic, remote participation in the hearings was suggested as a solution for establishing the access to justice. Although the issue of remote participation in the hearing has become a current issue during the Covid-19 pandemic, its history dates back to earlier times. In the Judicial Reform Strategy made public in 2019, it was aimed to proliferate online hearing in civil proceedings. Comparing to civil proceedings, remote participation in the criminal proceedings is applicable only under certain circumstances in order to safeguard fundamental rights. This paper is about under which circumstances remote participation in the criminal proceeding is applicable.

Keywords: Procedural Safeguards, Right to a Fair Trial, The Right to Be Present at The Hearing, Remote Participation in The Hearing, Videoconference.

CEZA MUHAKEMESİNE UZAKTAN KATILMA VE USULİ GÜVENCELER

Dicle Gözde KOÇYİĞİT*

ÖZ

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Uzun/Almanya (Başvuru no: 35623/05, 02.09.2010) kararında belirttiği üzere yasa koyucu teknik gelişmeleri takip etmeli ve gerek görürse ek yasal düzenlemeler ile yargılama makamlarının temel haklara saygı göstermesini güvence altına almalıdır. Küresel Covid-19 krizi sırasında adalete erişimin tesisi için duruşmalara uzaktan katılma bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar duruşmaya uzaktan katılma konusu 2020 yılında Covid-19 Pandemi sürecinde daha fazla gündeme gelse de tarihi daha eskiye dayanmaktadır. 2019 yılında açıklanan Yargı Reformu Strateji Belgesinde hukuk yargılamalarında e-duruşmanın yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Hukuk yargılamalarına kıyasla ceza muhakemesine uzaktan katılma yöntemine temel hakların korunması amacıyla ancak belirli koşullar halinde başvurulmaktadır. Bu çalışmada, ceza muhakemesine uzaktan katılmanın hangi koşullar altında gerçekleşeceği ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Usuli Güvenceler, Adil Yargılanma Hakkı, Duruşmada Hazır Bulunma Hakkı, Duruşmaya Uzaktan Katılma, Video Konferans.

* Hâkim, Adalet Bakanlığı, diclegozde@gmail.com

GİRİŞ

Tüm dünyayı etkileyen Covid-19 Pandemi krizi hızlı bulaş oranı, sosyal mesafe gerekliliği, seyahat ve sokağa çıkma yasakları gibi nedenlerden dolayı pek çok alanı olduğu gibi yargılamaların yürütülmesini de zorlaştırmıştır. Beklenmedik bu gelişme karşısında yargılamaların devam ettirilmesine yönelik duruşmaya uzaktan katılma gibi hızlı çözümler bulunmaya çalışılmış ise de bu durum yasal düzenlemelerdeki yetersizlikler, teknik aksaklıklar, adil yargılanma hakkının sağladığı güvencelerin korunmasında yaşanan sıkıntılar, yeknesak uygulamaların henüz yerleşmemiş olması, kişisel verilerin korunması ve benzer nitelikteki sorunları da beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan, yargılamaya mahkeme salonu dışından katılma uygulamasını tanımlamak için yeknesak bir terim kullanılmamakla birlikte hukuk yargılamasında ülkemizde “e-duruşma” terimi tercih edilmektedir ve 20 Eylül 2020 tarihinde uygulanmaya başlanmış olup 9 Kasım 2021 tarihi itibarıyla 81 ilde 1400 Hukuk Mahkemesinde uygulamaya geçirilmiştir (www.edurusmabilgi.adalet.gov.tr). Diğer ülke örneklerine bakıldığında ise “video konferans (videoconferencing)” (www.unodc.org), “uzaktan duruşma (remote hearing)” (www.lawsociety.org.uk) veya “sanal duruşma (virtual hearing)” (www.countycourt.vic.gov.au) gibi kavramların kullanıldığı görülmektedir. Farklı kavramlar kullanılsa da esasen hepsi uygulamada neredeyse aynı olan yöntemi tanımlamaktadır. Bunun yanı sıra, “hibrit duruşma” olarak nitelendirilen yöntemde ise duruşmanın bir kısmı çevrim içi yapılırken bir kısmı yüz yüze yapılmaktadır. Tanık veya bilirkişilerin beyanları çevrim içi platformlar üzerinden alınırken, duruşmanın diğer kısımlarının yüz yüze yapılması, hibrit duruşmaya örnek olarak verilebilir (rm.coe.int, 2021:4).

Buna mukabil, ülkemizde ceza yargılamasına uzaktan katılma ancak belirli koşullar altında ve belirli işlemler için gerçekleşmektedir ve hukuk mahkemelerinde olduğu gibi duruşmanın tamamını niteleyecek bir terim kullanılmamaktadır. Ceza muhakemesine uzaktan katılma fiilen 2012 yılından itibaren Sesli ve Görüntülü Bilişim Sistemi (SEGBİS) aracılığıyla sağlanmaktadır. 2011 yılında yürürlüğe giren Ceza Muhakemesinde Sesli ve Görüntülü Bilişim Sisteminin Kullanılması Hakkında Yönetmelik (bundan sonra SEGBİS Yönetmeliği olarak anılacaktır)’te SEGBİS; UYAP Bilişim Sisteminde ses ve görüntünün aynı anda elektronik ortamda iletildiği, kaydedildiği ve saklandığı Ses ve Görüntü Bilişim Sistemi olarak tanımlanmıştır.

Duruşmaya uzaktan katılmayı sağlayan yöntemlerin kullanıldığı halde yargılamayı yapan merci ile taraflar aynı yerde bulunmayıp ses ve

görüntü aktarımı yoluyla iletişim kurmaktadırlar. Bu nedenle, ceza muhakemesinin doğrudan doğruyalık ilkesi ve sanığın duruşmada hazır bulunma hakkı bağlamında bazı çekinceler ileri sürülebilmektedir. Yine, müdafî yardımından yararlanma hakkının etkili kullanılması, tanık sorgulama hakkı ve tercüman yardımı gereken hallerde yaşanan aksaklıklar karşı tez olarak dillendirilmektedir. Diğer taraftan, fiziken bulunmanın imkânsız veya aşırı güç olduğu durumlarda modern teknolojinin imkânlarıyla uzaktan da olsa duruşmaya katılmayı sağlaması veya yargılamayı hızlı ve ekonomik hale getirmesi hususunda sağladığı fayda yadsınamaz. Bu noktada, duruşmaya uzaktan katılma yöntemine başvuran yargı mensuplarının sağlanacak fayda ve hakka müdahale konusunda adil bir denge kurması gerekecektir.

Bu çalışmada, ceza muhakemesine uzaktan katılma ve usuli güvenceler konusu ulusal ve uluslararası uygulamalar bağlamında ele alınacaktır.

TÜRKİYE UYGULAMASINDA CEZA MUHAKEMESİNE UZAKTAN KATILMA

ULUSAL MEVZUAT HÜKÜMLERİ

5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun sanığın duruşmadan bağışık tutulmasını düzenleyen 196.maddesinde, alt sınırı beş yıl veya daha fazla cezayı gerektiren suçlar hariç olmak üzere sanığın istinabe yoluyla sorgusunun yapılabilmesi düzenlenmiştir. Yine aynı maddeye 2017 yılında Kanun Hükmünde Kararname(KHK) ile getirilen ve 2018 yılında aynen kabul edilen fıkra göre, hâkim veya mahkeme zorunlu gördüğü durumlarda, aynı anda görüntülü ve sesli iletişim tekniğinin kullanılması suretiyle yurt içinde bulunan sanığın sorgusunu yapabilecek veya duruşmalara katılmasına karar verebilecektir. Burada dikkatle vurgulamak gerekir ki, madde hükmünde ancak zorunlu hallerde bu yöneme başvurulacağı açıkça belirtilmiştir. Maddenin son fıkrasında, yurt dışında bulunan sanığın sorgusunun da istinabe suretiyle yapılabilmesi belirtilmektedir.¹ Tanık veya bilirkişi söz

1 Sanığın duruşmadan bağışık tutulması

Madde 196 – (1) Mahkemece sorgusu yapılmış olan sanık veya bu hususta sanık tarafından yetkili kılındığı hâllerde müdafî isterse, mahkeme sanığı duruşmada hazır bulunmaktan bağışık tutabilir.

(2) Sanık, alt sınırı beş yıl ve daha fazla hapis cezasını gerektiren suçlar hariç olmak üzere, istinabe suretiyle sorguya çekilebilir. Sorgu için belirlenen gün, Cumhuriyet savcısı ile sanık ve müdafîine bildirilir. Cumhuriyet savcısı ile müdafîin sorgu sırasında hazır bulunması zorunlu değildir. Sorgusundan önce sanığa, ifadesini esas mahkemesi huzurunda vermek isteyip istemediği sorulur.

(3) Sorgu tutanağı duruşmada okunur.

(4) (Değişik: 15/8/2017-KHK-694/147 md.; Aynen kabul: 1/2/2018-7078/142 md.) Hâkim veya mahkemenin zorunlu gördüğü durumlarda, aynı anda görüntülü ve sesli iletişim tekni-

konusu olduğunda ise, aynı kanunun 180.maddesine göre tanık veya bilir-kişinin aynı anda görüntülü ve sesli iletişim tekniğinin kullanılması suretiyle dinlenebilmeleri olanağının varlığı hâlinde bu yöntem uygulanabilecektir.

SEGBİS'in nerelerde kullanılabileceği ise SEGBİS Yönetmeliği'nde de-taylandırılmıştır. Yönetmeliğin birinci maddesinde soruşturma ve kovuş-turma aşamasında Cumhuriyet savcısı, hâkim veya mahkemece dinlenil-mesine gerek görülen kişilerin Ses ve Görüntü Bilişim Sistemi kullanılarak dinlenilmesinden bahsedilmektedir.² Buradan hareketle, bu sistemin hem soruşturma hem kovuşturma aşamasında kullanılabileceği anlaşılmakta-dır. Ayrıca anılan Yönetmelik'te Yargıtay, Bölge Adliye Mahkemeleri dâhil kanun yolu makamlarınca ve Ceza Muhakemesi Kanunu'nun uygulandığı durumlarda SEGBİS kullanılabileceği açıkça belirtilmiştir.³

Ulusal mevzuat konusunda son olarak Adalet Bakanlığı Bilgi İşlem Ge-nel Müdürlüğü'nün 14 Aralık 2011 Tarihli "Ses ve Görüntü Bilişim Sistemi" Konulu 150 No'lu Genelgesinden (Genelge) bahsetmekte fayda olacaktır. Genelgede, SEGBİS sayesinde ifade alma ve sorgu işlemleri ile duruşmala-rın video kaydına alınması; Cumhuriyet başsavcılığı veya mahkemenin yargı çevresi dışında bulunan veya mahkemede hazır bulunamayan kişilerin (şüp-heli, sanık, tanık, şikâyetçi, katılan vs.) video konferans yoluyla dinlenilmesi ve ifadelerinin kayda alınması imkânı sağlandığına vurgu yapılmıştır. Ge-nelge metninde bu sistemle, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 5. maddesinde yer alan "makul sürede hâkim önüne çıkarılma" ile 6. madde-sinde belirtilen "kendisine yöneltilen suçlamalar konusunda karar verecek olan mahkeme önünde makul sürede yargılanma" ilkelerinin hayata geçi-rilmesinin murat edildiği anlaşılmaktadır. Kanımca Genelgede yer alan en önemli ifadelerden birisi, SEGBİS kullanılmak suretiyle ifade alınması isti-

ğinin kullanılması suretiyle yurt içinde bulunan sanığın sorgusu yapılabilir veya duruşmalara katılmasına karar verilebilir.

(5) Hastalık veya disiplin önlemi ya da zorunlu diğer nedenlerle yargılamanın yapıldığı yargı çevresi dışındaki bir hastahane veya tutukevine nakledilmiş olan sanığın, sorgusu yapılmış olmak koşuluyla, hazır bulundurulmasına gerek görülmeyen oturumlar için getirilmemesine mahkemece karar verilebilir.

(6) Yurt dışında bulunan sanığın, belirlenen duruşma tarihinde hazır bulunmasının zorluğu halinde, bu tarihten önce duruşma açılarak veya istinabe suretiyle sorgusu yapılabilir.

2 Amaç ve kapsam

MADDE 1 – (1) Bu Yönetmeliğin amacı, soruşturma ve kovuşturma aşamasında Cumhuriyet savcısı, hâkim veya mahkemece dinlenilmesine gerek görülen kişilerin Ses ve Görüntü Bilişim Sistemi kullanılarak dinlenilmesi, kayda alınması, saklanması ile bunun için gerekli teknik alt-yapının kurulmasına ilişkin esas ve usulleri düzenlemektir.

3 SEGBİS'in kullanılabileceği diğer alanlar

MADDE 21 – (1) SEGBİS, Yargıtay, Bölge Adliye Mahkemeleri dâhil kanun yolu makamlarınca ve Ceza Muhakemesi Kanununun uygulandığı durumlarda da kullanılabilir.

nabe sayılamayacağından, Ceza Muhakemesi Kanunu'nda istinabe yasağı getirilen hallerde de SEGBİS kullanılmak suretiyle ifade alınabileceğidir.

Her ne kadar Covid-19 sağlık krizi sürecinde çeşitli barolardan avukatlar, farklı şehirlerdeki duruşmalara müvekkillerinin duruşmaya katılım yönteminden bağımsız olarak kendileri SEGBİS aracılığıyla bağlanma yönünde ilgili mahkemelere talepte bulunmuş iseler de ulusal mevzuatımızda kimlerin SEGBİS aracılığıyla bağlanacağı belirtildiğinden ve avukatlara yönelik böyle bir imkân sağlanmadığından taleplerinin karşılanamayacağı kanaatine ulaşılmaktadır.

ULUSAL YARGI MAKAMLARININ KONUYA YAKLAŞIMI

Yargıtay İçtihadında Ceza Muhakemesine Uzaktan Katılma

Bu çalışmada, Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 196.maddesinde 2017 yılında yapılan değişikliği kapsayan Yargıtay kararlarına yer verilmiştir.

Bu bağlamda, Yargıtay Ceza Genel Kurulu 12 Şubat 2019 tarihli kararında, yukarıda bahsi geçen değişikliğe atıf yaparak alt sınır ayrımı yapılmaksızın tüm suçlar yönünden sanığın SEGBİS yöntemi uygulanarak sorgusunun yapılabileceğini ve yerel mahkemenin somut yargılamanın şartlarına göre bir değerlendirme yaparak zorunlu gördüğü durumlarda sanığın SEGBİS yöntemi ile sorgusunu yapabileceğini veya sorgusu yapılan sanığın bu sistem vasıtasıyla oturumlara katılmasına karar verebileceğini kabul etmiştir. (Yargıtay Ceza Genel Kurulu, E.2017/6-423, K.2019/93).

Benzer şekilde Yargıtay 17. Ceza Dairesi de 8 Ekim 2017 tarihli kararında Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 196.maddesinde yapılan değişikliğe ve kanun gerekçesine atıfla sanığın duruşmalara katılımının veya sorgusunun SEGBİS ile sağlanabileceğini, hâkim veya mahkemenin zorunlu gördüğü durumlarda bu gerekçesini açıklayıp belirtmek şartıyla alt sınırı beş yıl ve daha fazla hapis cezasını gerektiren suçlardan yargılanan ve mahkeme huzuruna getirilme talebi bulunan sanığın SEGBİS yöntemi ile sorgusunun yapılmasına ve duruşmalara katılımına karar vermesinin bozma sebebi olmayacağına işaret etmiştir.(Yargıtay 17. Ceza Dairesi, E.2019/8212, K.2019/12041).

Son olarak, Yargıtay 16. Ceza Dairesi 14 Eylül 2020 tarihli bir kararında, tutuklu bulunan sanığın Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 196.maddesinde öngörülen zorunluluk halinin ne olduğu gösterilmeden yargılamanın hiçbir aşamasında mahkeme salonunda hazır bulundurulmaksızın SEGBİS yöntemiyle savunması alınıp son sözü sorulmak suretiyle yargılamanın tamamlanmasını savunma hakkının kısıtlanması olarak kabul etmiştir (Yargıtay 16. CD, E.2019/11396, K.2020/3873).⁴

4 Benzer nitelikteki kararlar için bakınız: Yargıtay 16. CD, E. 2020/736, K. 2020/3870, Yargıtay 16. CD, E. 2019/9375, K. 2020/3640.

Yargıtay özetle, alt sınırı beş yıl ve daha fazla cezayı gerektiren suçlar söz konusu olduğunda dahi, zorunlu halin varlığına dayanılan durumlarda bu halin mahkeme veya hâkim tarafından açıklanması şartıyla yurt içinde bulunan sanığın sorgusunun ve duruşmalara katılımının SEGBİS yöntemiyle yapılabileceğine işaret etmektedir.

Anayasa Mahkemesi İçtihadında Ceza Muhakemesine Uzaktan Katılma

Anayasa Mahkemesinin ses ve görüntü bilişim sisteminin kullanımı konusundaki ilk kararı kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı bağlamında Erdal Korkmaz ve diğerleri (Başvuru No: 2013/2653, 18.11.2015) kararıdır. Karara konu olayda silahlı terör örgütü üyesi olmak suçundan başlatılan soruşturma kapsamında başvuru sahiplerinin bir kısmı 22 Şubat 2013 bir kısmı ise 23 Şubat 2013 tarihli sorgularının ardından tutuklanmış, karara karşı yaptıkları itiraz ise reddedilmiştir. Başvurucular tutuklandıktan yaklaşık iki ay sonra tahliye talebinde bulunmuş ve talepleri reddedilmiştir. Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 108. Maddesi gereğince en geç otuzar günlük süreler itibarıyla yapılması gereken tutukluluk incelemeleri kapsamında 13 Mayıs 2013 ve 13 Haziran 2013 tarihli incelemeler SEGBİS aracılığıyla yapılmıştır. 12 Temmuz 2013 tarihli incelemede ise başvuru sahipleri müdafilerinin hazır bulundurulmasını talep etmiş iseler de derece mahkemesi Ceza Muhakemesi Kanununun 108.maddesinde yer alan "... şüpheli veya müdafii dinlenilmek suretiyle karar verilir." hükmünü şüpheli veya müdafiden birinin hazır bulunmasının yeterli olacağı şeklinde yorumlayarak şüphelilerin SEGBİS ile beyanlarına başvurulduğu gerekçesiyle ayrıca müdafinin hazır bulundurulması ve dinlenmesine gerek görmemiştir. Ayrıca başvuru sahiplerinin bir kısmının SEGBİS yöntemi ile beyanda bulunmayı reddetmesi üzerine incelemeyi yapan mahkeme, şüphelilere beyanda bulunabilmeleri için gerekli imkânın sağlandığını ancak kendi iradeleriyle beyanda bulunmayı reddettiklerini belirterek bu durumun karar vermeyi engellemediği sonucuna ulaşmıştır. 12 Ağustos 2013 tarihli bir sonraki incelemede şüpheliler ve müdafileri incelemenin SEGBİS yerine duruşmalı yapılmasını talep etmiş ancak mahkeme duruşma yapılmasının zorunlu olmadığı, SEGBİS aracılığıyla beyanda bulunabilmeleri için gerekli imkânın sağlandığını, kendi iradeleri ile beyanda bulunmadıklarını kabul etmiş ve tutukluluğun devamına karar vermiştir. Başvurucular, diğer iddialarının yanında tutukluluk incelemesinin duruşmalı yapılmamasını bireysel başvuru ile Anayasa Mahkemesi önüne taşımışlardır.

Anayasa Mahkemesi bireysel başvuruyu değerlendirirken, tutukluluğa itiraza ilişkin her incelemenin duruşmalı yapılmasının ceza yargılamasını iş- lemez hale getireceğini dolayısıyla her itiraz değerlendirmesinde kişilerin dinlenmesinin zorunlu olmadığını belirttikten sonra tutuklu kişinin makul aralıklarla dinlenilmeyi talep etme hakkına işaret etmiş ve çelişmeli yargı- lama ile silahların eşitliği ilkelerine riayet edilmesi gerektiğine vurgu yap- mıştır. Mahkeme bireysel başvuru değerlendirmesinde, SEGBİS'in ifadesi alınanlara duruşma salonundakileri görebilme ve söylenenleri duyabilme imkânı sağladığı, diğer tarafın da aynı imkânı sahip olarak sorgu, ifade alma ve beyanda bulunma gibi yargısal işlemleri karşılıklı olarak gerçek- leştirilebilme imkânı sağladığı tespiti üzerine yargılamada yüz yüzelik ilke- sinin sağlanmış olduğu sonucuna ulaşmıştır. Mahkeme ayrıca, tutukluluk itirazları ve yapılan incelemelerin tarihlerinin birbirine yakın olmasını dikka- te alarak tutuklunun makul aralıklarla dinlenilmesi yönündeki kuralın ihlal edilmediği kanaatine ulaşmıştır.

Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu'nun duruşmaya uzaktan katılma ko- nusunu adil yargılama hakkının bir alt kısıtlımı olan duruşmada hazır bu- lunma hakkı bağlamında değerlendirdiği ilk kararlardan olan Emrah Yayla (Başvuru No:2017/38732, 06.02.2020) başvurusuna da değinmek gerek- mektedir. Söz konusu karara konu olayda, başvuru sahibi silahlı terör örgütüne üye olma ve başkaca suçlardan aldığı cezaların infazı amacıyla ceza infaz kurumunda bulunmaktadır. Başvurucu, ceza infaz kurumundaki bazı eylem- leri nedeniyle yürütülen disiplin soruşturması neticesinde bir ay ziyaretçi kabulünden yoksun bırakma cezası ile beş gün hücre cezası almıştır. Baş- vurucu disiplin cezasına karşı infaz hâkimliğine itiraz etmiş ve baskı altında olduğunu iddia ederek savunmasını avukatı eşliğinde duruşma salonunda yapmak istemiştir. İnfaz hâkimliği ise, SEGBİS aracılığıyla yapılan duruş- manın ceza muhakemesinde yer alan yüz yüzelik ilkesine uygun olduğu, duruşma salonundakinden farklı olmadığı gerekçesiyle başvurusunun du- ruşma salonunda bulunma talebini reddetmiştir. Başvurucu ise bu durumu kabul etmemiş, kararı protesto ettiğini açıklaması üzerine inceleme biti- rilmiş ve talebi reddedilmiştir. İnfaz Hâkimliği gerekçesinde, hükümlü ve tutuklulara uygulanan disiplin cezalarına dair şikâyet ve itirazlarda duruş- ma açma zorunluluğunun bulunmadığına da yer vermiştir. Başvurucunun, duruşma salonunda savunma yapma hakkının engellendiği ve tanıklara soru sormadığı gerekçesiyle yaptığı itiraz ise Ağır Ceza Mahkemesince reddedilmiştir.

Anayasa Mahkemesi yaptığı incelemede, duruşmada hazır bulunma hakkının önemine dikkat çekerken bu hakkın savunma hakkının etkin bir şekilde kullanılmasını sağladığını, silahların eşitliği ve çelişmeli yargılama

ilkelerine işlerlik kazandırdığını vurgulamıştır. Mahkeme devamında, tarafların duruşmada bizzat hazır olmasının teknik ve fiziki engeller olmadan delillerini ileri sürebilmesini, diğer tarafın gösterdiği delillere itiraz edebilmesini ve davasını bizzat savunmak suretiyle kararı etkileyebilmesini sağladığına da işaret etmiştir (Emrah Yayla, §60-61).

Bu açıklamaların ardından somut olayı değerlendiren Anayasa Mahkemesi, başvurusunun duruşmada bizzat hazır bulunma hakkına bir müdahale olduğunu kabul etmiş, devamında müdahaleyi kanunilik, meşru amaç ve ölçülülük kriterleri bağlamında değerlendirmiştir. Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 196.maddesinin kanunilik şartını sağladığı, ceza infaz kurumundan duruşma salonuna transferlerin sebep olduğu gecikmelerin azaltılması ve yargılamanın hızlandırılmasına yardımcı olması sebebiyle müdahalenin meşru amaca sahip olduğu kabul edilmektedir. Müdahalenin ölçülülüğü ise; elverişlilik, gereklilik ve orantılılık ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Buna göre müdahalenin ölçülü olabilmesi için, amacı gerçekleştirmeye elverişli, olayın koşullarının zorunlu kılması sebebiyle gerekli ve bireyin hakkına yapılan müdahale ile ulaşılmak istenen amaç arasında makul bir dengenin bulunması gerekmektedir. Gereklilik kriterinin karşılanması için, alternatif araçlar değerlendirilmeli ve hakkı en az zedeleyen araç tercih edilmelidir. Diğer taraftan Mahkeme, duruşmada hazır bulunma hakkının esas olduğunu, kısıtlamanın istisna olduğunu belirtmekle birlikte bu hakkın ceza muhakemesinin çekirdeğini oluşturan konularda daha katı uygulanacağını buna mukabil medeni hak ve yükümlülüklerle ilişkin uyumsuzluklarda esnetilebileceğini kabul etmektedir.

Anayasa Mahkemesi, gerek suç isnadına ilişkin uyumsuzluklarda gerekse medeni hak ve yükümlülüklerle ilişkin uyumsuzluklarda ses ve görüntü bilişim sisteminin kullanılmasını kategorik olarak Anayasa'ya aykırı görmemektedir. Ancak; Anayasa Mahkemesi, kişilerin duruşmaya gelmeyi talep etmelerine rağmen SEGBİS yöntemiyle katılımın neden gerekli olduğunun, duruşmada bizzat hazır bulunmayı engelleyen (imkânsız hale getiren veya büyük ölçüde zorlaştıran) koşulların neler olduğunun, alternatif tedbirlerin neden yetersiz olduğunun yargılamayı yürüten derece mahkemeleri tarafından gösterilmesini aramaktadır. Anayasa Mahkemesi bununla yetinmemekte ve kişinin duruşmada hazır bulunmamasının bir bütün halinde yargılamanın adilliğine etki edip etmediğini de incelemektedir. Bu bağlamda, duruşmada hazır bulunmayan kişinin diğer tarafın getirdiği deliller ve ifadeler hakkında bilgi sahibi olup olmadığı, bunlara karşı görüşlerini ileri sürüp süremediği, davaya etkili katılma konusunda makul bir fırsatı olup olmadığı hususları da irdelenmektedir. Anayasa Mahkemesi, duruşmada hazır bulunma hakkının mutlak olmadığını, bu haktan feragatin

mümkün olduğunu kabul etmekle birlikte feragatin tereddüte yer bırakmayacak şekilde açık olmasını ve kamu yararına aykırılık teşkil etmemesi için kişiye asgari güvencelerin sağlanmış olmasını aramaktadır.

Anayasa Mahkemesi'nin Emrah Yayla kararıyla aynı tarihli ve aynı gün Resmi Gazete'de yayımlanan benzer nitelikte ihlal kararı verdiği Şehrihan Çoban (Başvuru No: 2017/22672, 6.2.2020) başvurusunda ise, silahlı terör örgütüne üye olma suçundan yargılanan başvuru yargılamasının ilk celsesinde hazır bulunmuş ve savunmasını yapmıştır. Daha sonraki süreçte başvuruçunun güvenlik riski gerekçesiyle başka bir şehirdeki ceza infaz kurumuna sevk edilmiş olması nedeniyle derece mahkemesi ilgili ceza infaz kurumuna müzekkere yazarak yapılacak duruşmaya başvuruçunun SEGBİS aracılığı ile katılımının sağlanmasını talep etmiştir. Ancak başvuru yazılı bir şekilde duruşmaya bizzat katılarak savunma yapmak istediğini dile getirmiştir. Derece mahkemesi ise başvuruçunun SEGBİS odasında bulunmayı reddetmesi nedeniyle SEGBİS bağlantısı kurulmaksızın başvuruçunun yokluğunda duruşmaya devam etmiştir. Cumhuriyet Savcısının iddianameden farklı bir olay veya olguya yer vermediği esas hakkındaki mütalaasını açıkladığı bu celseye başvuruçunun müdafii katılmıştır. Müdafinin süre talep etmesi üzerine duruşma yaklaşık bir ay sonrasına bırakılmış ve yine ilgili ceza infaz kurumuna müzekkere yazılmış ve başvuruçunun duruşmaya SEGBİS aracılığı ile katılımının sağlanması talep edilmiştir. Başvuru ise SEGBİS aracılığı ile duruşmaya katılmak istemediğini, duruşmada hazır bulunarak savunma yapmak istediğini beyan eder şekilde dilekçe yazmıştır. Yargılamayı yapan mahkeme son celsede başvuruçunun talebini değerlendirmiş ve başvuruçunun savunmasının esaslı bölümünü oluşturan sorgusunun birinci celsede mahkeme huzurunda yapıldığı, başvuruçunun mahkemeye transferi sırasında güvenlik sorunu yaşanabileceği ve video konferans yöntemi ile savunma alınmasının ilgili mevzuata uygun olduğu gerekçesiyle başvuruçunun talebini reddetmiş, başvuruçunun yokluğunda ancak müdafinin katıldığı duruşmaya devam etmiş ve mahkûmiyete hükmetmiştir.

Anayasa Mahkemesi yaptığı değerlendirmede, duruşmada hazır bulunma hakkına yönelik bir müdahalenin varlığını tespit etmiş ve bu müdahaleyi kanunilik, meşru amaç ve ölçülülük kriterleri bağlamında ele almıştır. Yukarıda detaylıca açıklanan bu ölçütlere göre değerlendirme yapan Mahkeme, ilk derece mahkemesinin başvuruçunun duruşmada hazır bulunma talebini genel olarak bir güvenlik sorununun varlığına işaret ederek reddettiğini ve duruşmaya katılması yönünde bir çaba sarf etmediğini tespit etmiştir. Anayasa Mahkemesine göre, her ne kadar ilk derece mahkemesinin güvenlik gerekçesi makul görülse de başvuruçunun duruşmaya katılmasını mümkün

kılmayan olaya özgü koşulların varlığı gösterilmemiş ve yeni bir duruşma günü verilmesi dâhil başka alternatiflerin sonuçsuz kaldığı ortaya konulmamış, başvurucunun hakkından feragat etmediği de açıkça anlaşılmaktadır. Dolayısıyla başvurucunun duruşmada hazır bulunma hakkına müdahalenin zorunlu olduğu açıklanmadığı için müdahalenin gerekli olmadığı kanaatine ulaşılmış ayrıca orantılılık değerlendirmesine gidilmemiştir.

Öte yandan, Anayasa Mahkemesi Zana Güneş kararında, diğer iddiaların yanı sıra başvurucunun esas hakkındaki savunmasının SEGBİS aracılığıyla alınması nedeniyle silahların eşitliği ilkesinin ihlal edildiği iddiasını, ne yargılamayı yapan merci ne de temyiz mercileri önünde ileri sürmemesi sebebiyle başvuru yollarının tüketilmediğini belirterek kabul edilemez bulmuştur (Başvuru No: 2016/73184, 25.9.2019).

Bütün bu kararlardan anlaşılmaktadır ki, Anayasa Mahkemesi duruşmaya uzaktan katılma yani SEGBİS kullanımını tek başına ihlal sebebi saymamakta ancak bunun duruşmada hazır bulunma hakkına bir müdahale teşkil ettiğini kabul ederek bu müdahaleyi kanunilik, meşru amaç ve ölçülülük kriterleri ve somut olayın koşulları bağlamında değerlendirmektedir. Bu noktada derece mahkemelerine duruşmada hazır bulunma hakkının yerine getirilmesi için çaba sarf etme, alternatif çareleri araştırma ve zorunlu hali somut olayın koşulları çerçevesinde açıklama görevi yüklemektedir.

ULUSLARARASI HUKUKTA CEZA MUHAKEMESİNE UZAKTAN KATILMA

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ İÇTİHADI

Duruşmaya uzaktan katılma konusunda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM veya Strazburg Mahkemesi) çoğunlukla akla ilk gelen kararı Marcello Viola/İtalya (Başvuru No: 45106/04, 5.1.2007) olmaktadır. Marcello/Viola kararı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin, duruşmaya uzaktan katılma bağlamında savunma hakkını detaylıca irdeleyerek ilkeleri ortaya koyduğu ilk karar olması bakımından önemlidir.

Başvuruya konu olayda başvuran başka suçlardan mahkûm olmuş ayrıca başka bir yargılama neticesinde beş kez müebbet hapis cezasına (ilk üç yılı hücre cezası şeklinde) ve ek olarak toplam yetmiş yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Başvuran kararı istinafa taşımıştır ancak sıkı hapsedane rejimine tabi olması sebebiyle istinaf duruşmalarına ses ve görüntü bilişim sistemi kullanılarak katılmıştır. Başvuran AİHM'e yaptığı başvurusunda bu sebeple mahkemenin kendi aleyhine olacak şekilde etkilendiğini, sistemden kaynaklanan teknik aksaklıklar nedeniyle avukatıyla hızlı iletişim kuramadığını ve bu nedenle savunma hakkının ihlal edildiğini ileri sürmüştür.

AİHM, adil yargılanma hakkı bağlamında ele aldığı davada, ilk derece mahkemesinde yürütülen yargılamada hazır bulunma hakkı ile temyiz incelemesinde hazır bulunma hakkı arasında bir ayırım yapmıştır. Temyiz incelemesinin ulusal hukuklardaki özelliklerini de dikkate alarak, maddi vakıaları içeren işlemlerin aksine sadece hukuki değerlendirme yapılan, diğer bir deyişle delil toplanmadığı ve usuli güvencelerin daha az olduğu kanun yolunda temyiz merci tarafından bizzat dinlenilmemiş olsa bile ilk derecede kamuya açık bir yargılama yapılmış olmasının adil yargılanma hakkının gereklerinin yerine getirildiği sonucuna götürebileceğine işaret edilmiştir.

Bunun yanı sıra Mahkeme, sanık ve müdafinin başka kimsenin duyamayacağı şekilde iletişim kurmasının demokratik bir toplumda adil yargılanmanın temel unsurlarından biri olduğunu, bu mahremiyetin sağlanmasının savunma hakkı bakımından önemini vurgulamış ancak bu hakkın mutlak olmadığına, haklı sebeplerin varlığı halinde kısıtlanabileceğine de dikkat çekmiştir. Ancak Mahkeme, savunma hakkının kısıtlanmasına yönelik her bir tedbirin ciddi bir şekilde gerekli olmasının da altını çizmektedir.

Mahkeme başvuranın yargılandığı suçların (mafya örgütleri ile irtibat gibi) niteliğine dikkat çekerek transferinde ciddi güvenlik önlemleri alınması gerektiği, firar etme, suikasta uğrama, duruşma salonunda bulunan tanık ve diğer kişiler üzerinde baskı kurma gibi risklerin bulunduğunu kabul etmekte dolayısıyla kargaşanın ve suçun önlenmesi, mağdur ve tanıkların korunması ve adli işlemlerde makul sürenin gözetilebilmesi için başvuranın duruşmaya video konferans yöntemiyle katılmasında meşru amaç olduğunu kabul etmektedir.

Son olarak Mahkeme, video konferans sisteminin teknik yönden yetersiz olduğuna dair iç hukuk yollarında dile getirilen bir şikâyetin bulunmaması, başvuran ile avukatının mahremiyet ilkesi çerçevesinde görüşemediklerine dair bir emarenin yokluğu ve başvuranın diğer taraflara nazaran dezavantajlı bir konuma düşürülmediğini belirterek adil yargılanma hakkının ihlal edilmediğine karar vermiştir. Mahkeme kararında, başvuranın güvenli bir telefon hattı aracılığıyla avukatıyla görüşebilmesi, avukatının onun yanında bizzat bulunarak duruşma salonunda başka bir avukatın hazır bulunabilmesi veya tam tersinin yapılabildiğini tespit ederek müdafinin yardımından yararlanma hakkının korunduğunu gözlemlemiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin konu hakkındaki güncel görüşünü görebilmek için birkaç ay önce verdiği Dijkhuizen/Hollanda (Başvuru no:61591/16, 08.09.2021) kararına yer vermenin isabetli olacağı kanısındayım.

Karara konu olayda, başvuran 2005 yılında karmaşık bir olayın parçası olarak uyuşturucu ticareti suçundan tutuklanmış, 2008 yılında hükmedilen 9 yıl hapis cezasını temyiz etmiştir. Temyiz Mahkemesi talep üzerine başvuranın tutukluluğunu askıya almış ancak Hollanda'dan ayrılmamasını ve çağrı üzerine polis veya mahkeme önünde hazır bulunması gerektiğini şart koşmuş ve pasaportuna el koymuştur. Başvuranın avukatının talebi üzerine 2009 yılında başvuranın ticari faaliyetlerini yerine getirebilmesi için Avrupa Birliği sınırları içinde seyahat etmesine izin verilmiş ancak çağrı üzerine hazır bulunma şartı korunarak pasaportu iade edilmiştir. Hemen akabinde Peru'ya giden başvuran 2011-2013 yılları arasındaki bir dizi hazırlık duruşmasına katılmamıştır. Başvuran, kendi davasında esasa ilişkin duruşmaların yapılacağı 25 Kasım-6 Aralık 2013 tarihlerinden hemen önce Hollanda'ya dönerken Peru havaalanında tutuklanmıştır. 25 Kasımdaki celsede avukatı, başvuranın Peru'da tutuklu iken tek bir kelime söylemeyeceğini, duruşmada bizzat hazır bulunmak istediğini, video konferans veya istinabe suretiyle ifade vermek istemediğini bu nedenle yeni duruşma tarihi verilmesini talep etmiş, temyiz mahkemesi ise duruşmayı belirsiz bir tarihe ertelemiştir. Avukat, Savcılıktan başvuranın Peru'dan iadesinin istenmesini talep etmiş ancak savcılık cevabi yazısında geçici olarak bile Peru'nun ceza yargılaması yaptığı kişileri ülke dışına çıkarmadığını belirtmiştir. Başvuranın davasının esasının 20 Ekim 2014 tarihinde görüleceği avukata bildirilmiş, avukat ise birkaç gün öncesinde, başvuranın müşterek sanıkların davasında sadece tanık olarak video konferans ile beyanda bulunmak istediğini bildirmiştir. Ancak, duruşmaya başvuran uzaktan bile katılmamış, avukatı hazır bulunmuş ve savunma görevini yerine getirmiştir. Başvuranın avukatı savunma hakkının ağır şekilde ihlal edildiğini, bu şekilde karar verilemeyeceğini söylese de temyiz mahkemesi kararını açıklamıştır. Temyiz mahkemesi gerekçesinde başvuranın 2013 yılında video konferans yöntemini açıkça reddettiğini bu nedenle duruşmanın ertelendiğini, 20 Ekim 2014 tarihli duruşma için bu yolu kabul ettiğini ise birkaç gün önce ilettiğini dolayısıyla bu isteğinin yerine getirilmesi amacıyla gerekli uluslararası yazışmaların ve teknik ayarlamaların yapılabilmesi için yeterli süre bırakmadığını, başvuranın yeterli istek göstermediğini belirtmiştir. Ayrıca, davanın 2005 yılından beri sürdüğüne, hızlı ve etkili yargılamanın hem toplum hem de başvuranla birlikte yargılanan diğer sanıklar için önemi ile başvuranın savunma hakkı arasında kurulması gereken dengeye dikkat çekmiştir. Yargılama sonunda temyiz mahkemesi başvuran hakkında verilen 9 yıl hapis cezasını prensipte makul bulmuş ancak uzun yargılama nedeniyle cezada %15 indirim uygulayarak cezayı 7 yıl 6 aya indirmiştir. Başvuran, duruşmada avukatı ile birlikte hazır bulunamadığı, bu sebeple delillere karşı beyanda bulunamadığı, taleplerini ileri süremediği ve tanıkları sorgulayamadığı dolayısıyla adil yargılanma hakkının ihlal edildiği iddiası ile AİHM'e bireysel başvuruda bulunmuştur.

AİHM yaptığı değerlendirmede ilk olarak, yargılamanın her aşamasında duruşmada hazır bulunmanın önemini kabul etmiş ancak temyiz yargılamasındaki duruşmaya katılmanın, ilk derece mahkemesi önünde hazır bulunma kadar önem taşımadığına, bu noktada hem vakıa hem hukuki değerlendirme yapılsa bile yargılama ile hüküm verilen hususların özellikleri ve önemi bağlamında sanığın çıkarlarının temyiz merci önünde dile getirilip ve korunması göz önünde bulundurularak somut olayın değerlendirileceğine işaret etmiştir.

İkinci olarak, başvuranın savcılık makamının Peru resmi makamlarından iade talebinde bulunmayarak gerekli çabayı göstermediği yönündeki iddiası hususunda, her ne kadar Peru makamlarından gelecek resmi bir cevabın bütün şüpheleri ortadan kaldıracağı aşikâr olsa da AİHM, iş birliği yapılarak başvuranın duruşmaya fiziken getirilemeyeceğine Peru kanunlarının izin vermeyeceği konusunda ikna olduğunu dile getirmiştir.

Strazburg Mahkemesi üçüncü olarak, koşulların ve yargılamanın karmaşıklığına vurgu yapmıştır. Yedi sanığın hepsinin farklı ülkelerde bulunduğu, karmaşık bir yargılamada temyiz merciinin, ulusal mevzuat ve Sözleşmenin izin verdiği duruşmaya video konferans yöntemiyle katılmanın sanığın bizzat hazır bulunduğu duruşmaya alternatif olabileceğini, bunun gerçekçi bir seçenek olduğunu kabul etmiştir.

Mahkeme daha sonra, duruşmada bizzat bulunma hakkından feragat konusunu irdelenmiştir. Mahkeme öncelikle, Sözleşmenin 6. maddesinin ne ruhunun ne de lafzının kişilerin adil yargılanma hakkının güvencelerinden açıkça veya zımnen feragat etmesini engellemediğini belirtmekle birlikte bazı güvenceler öngörmektedir. Buna göre, feragat şüpheyi yer bırakmayacak şekilde açık olmalı ve hakkın önemiyle orantılı olarak minimum güvenceler sağlanmalıdır. Feragatin açıkça yapılması gerekli olmasa da gönüllü ve akli başında, bilinçli şekilde yapılması gerekmektedir. Bir sanığın, tavır ve davranışları yoluyla 6. maddede korunan önemli bir hakkından feragat ettiğini söyleyebilmek için ilgili kişinin mantıklı bir şekilde bu davranışının sonuçlarını öngörebildiğinin gösterilmesi şarttır. Ayrıca, feragat önemli bir kamu yararına aykırı olmamalıdır. Bu ilkeler bağlamında somut olayı değerlendiren AİHM, 2013 yılında başvuranın kati bir şekilde hem tanık hem sanık olarak video konferans yöntemiyle duruşmaya katılmayı reddettiğine, 2014 yılında ise yine feragatinden dönmeyerek sadece aynı davadaki müşterek sanıklardan birinin yargılamasına tanık olarak katılmayı kabul ettiğine dikkat çekerek, başvuranın 11 aylık süreçte açık ve ısrarla yaptığı redlerin kendi duruşmasında hazır bulunma hakkından feragat olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca AİHM'e göre, feragatin önemiyle orantılı olarak güvencelerden yoksun olduğunu veya bir kamusal

menfaatin zarar gördüğünü gösteren emareler de bulunmamaktadır. Mahkeme son olarak, yargılama sonuna fikir değiştirilerek duruşmaya video konferans yöntemiyle katılma talebinin temyiz merci tarafından mevcut koşullar altında yargılamanın uzatılmasına sebep olacağı gerekçeyle reddedilmesini haklı bulmuş ve adil yargılanma hakkının ihlal edilmediği sonucuna ulaşmıştır.

Yukarıdaki açıklamalara ek ve destek olarak Golubev/Rusya başvurusunda Strazburg Mahkemesinin; sanığın duruşma salonunda bizzat hazır bulunmasının öncelikle tercih edilmesine karşın bunun her durumda zorunlu olmadığı, bunun bir bütün halinde değerlendirilerek adil yargılanma hakkının korunmasına hizmet ettiği yönündeki görüşüne yer vermek faydalı olacaktır (Golubev / Rusya (k.k.), Başvuru no. 26260/02, 9.11.2006)

Son olarak, özellikle müdafii yardımından yararlanma hakkı ile ilgili olarak AİHM'in Sakhnovskiy/Rusya kararında; tarafların teknik engeller yaşamadan duruşmayı takip edebildikleri, dinlenebildikleri ve avukatla görüşmenin gizliliği sağlandığı sürece duruşmaya uzaktan katılma yönteminin adil ve kamuya açık duruşma ilkeleriyle çelişmediği açıkça dile getirilmiştir (Sakhnovskiy/Rusya, Başvuru no: 21272/03, 2.11.2010).

FARKLI ÜLKE UYGULAMALARI

Covid-19 krizinin bütün dünyayı ve yargı kurumlarını etkilemesi üzerine, ülkeler kendi hukuk sistemlerine uygun düştüğü ölçüde çözümler aramaya başlamışlardır. Bu süreçte, ülkeler arasında benzer uygulamalar olabileceği gibi farklı bakış açıları da gelişmiştir.

Almanya'da Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 230(1) maddesi sanığın duruşmada fiziksel olarak bulunmasını gerekli kıldığı için çevrim içi ve hibrit duruşmaların daha az kabul gördüğünü söylemek mümkündür. Aynı durum, anılan Kanun'un 250.maddesi gereğince tanıklar için de geçerlidir. Bu nedenlerle, çevrim içi veya hibrit duruşmaların yapılmasına müsaade edecek veya bu tür duruşmalara ilişkin düzenleme yapacak yasal bir çerçeve yoktur. Mahkemelerde bazı koruyucu tedbirler alınmış olmakla birlikte bunlar çevrim içi veya hibrit duruşmaları kapsamamaktadır. (rm.coe.int, 2021:7)

Avusturya'da 16 Mart 2020 günü Adalet Bakanı bir talimatname yayımlamış ve diğer şeylerin yanı sıra, tutuklama ve usul kuralları gereği ertelenemeyecek duruşmalar haricindeki duruşmaların resen iptal edildiğini, duruşmaların yapıldığı hallerde ise Ceza Muhakemesi Kanunu'nun ilgili maddesine (Section 229 (1) (1)) uygun olarak kamuya kapalı olabileceğini

duyurmuştur. Bu tedbirin yasal dayanağının olduğu ve kamu düzeninin korunması için salgının yayılmasının önüne geçilmesi gerektiği görüşü kabul edilmektedir. Talimatnamede aynı kuralın yasadaki belirtilen bazı istisnalar dışında mahkemeler ve savcılıklar önündeki sorgulamada da geçerli olduğu belirtildikten sonra parantez içerisinde video konferans yöntemine dair alternatiflerin dikkate alınmasına işaret edilmiştir (www.coe.int, 2020).

Finlandiya Ulusal Mahkeme Yönetimi ise 2020 yılı baharında açıkladığı tavsiyelerde, taraflar Adliye'ye gelmeden yargılamanın devam ettirilebilmesi yöntemlerini tartışmaya açmıştır. Ulusal Mahkeme Yönetimi mahkemeleleri, Skype, video konferans gibi modern teknolojiyi kullanarak yargılamalarına devam etmelerini desteklemiş ancak bu kararın her zaman hâkime ait olduğunu da vurgulamıştır (www.coe.int, 2020).

Fransa'da 1998 yılından itibaren ses ve görüntü nakliyle duruşmalar icra edilmektedir. Pandemi süresince, duruşmalarda bu yöntemin kullanılmasında çok daha pratik ve basit bir usul benimsenmiştir (Bolayır, 2020:1175). Covid-19 sürecinde ise Fransa bazı yasal düzenlemeler ile duruşmaya uzaktan katılmanın alanını genişletmiştir. 25 Mart 2020 tarihinde yayımlanan Kararnamede; Fransız Ceza Muhakemesi Kanunu'nun ilgili maddesine istisna olarak, ağır ceza mahkemelerinde görülen yargılamalar hariç diğer tüm ceza yargılamalarında tarafların kabulü aranmaksızın sesli ve görüntülü bilişim sistemlerinin kullanılabilmesi düzenlemesine yer verilmiştir. Ayrıca aynı düzenleme ile yargılamayı yapan hâkime, sesli ve görüntülü bilişim sistemlerinin kullanılamaması halinde, bağlantı kalitesinin, avukat-müvekkil arasındaki görüşmelerin gizliliğinin ve kimlik tespitinin sağlanması koşuluyla herhangi bir iletişim aracının kullanılmasına karar verme yetkisi tanınmıştır. Yargılama süresince yapılan işlemler ise mahkeme personeline kayıt altına alınacaktır. Bu düzenleme iptali için Fransız Anayasa Konseyinin önüne gelmiştir. Anayasa Konseyi, pandeminin sebep olduğu zorlayıcı şartlar nedeniyle yapılan bu düzenlemenin meşru bir amacı olduğunu kabul etmiş ancak tarafların rızası olmadan bu yönteme başvurulabilmesinin savunma hakkını gereğinden fazla kısıtladığı sonucuna ulaşmıştır (www.conseil-constitutionnel.fr, 2021).

İspanya'da 2003 yılından itibaren duruşmaların hibrit şekilde yapılmasının dayanağını oluşturan yasal düzenlemeler mevcuttur. Buna göre duruşmaya uzaktan katılım, coğrafi olarak uzak iki kişi veya insan grubu arasında iki yönlü ve eş zamanlı görüntü ve ses aktarımı vasıtasıyla iletişim sağlayan video-konferans veya benzeri diğer sistemler aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Ancak, kullanılan sistem her ne olursa olsun, hâkim veya mahkeme tarafından uygun görüldüğünde çapraz sorgulama, tarafların yüzleşmesi ve savunma hakkının korunmasına olanak sağlanmasına ilgili

mevzuatta yer verilmiştir. 2015 yılından bu yana, yargıda elektronik araçların kullanımında artış gözlenmektedir. Yargı İdaresinde Elektronik İletişime İlişkin Kraliyet Kararnamesine göre, mahkemelerle tüm iletişimler LEXNET (elektronik olarak) aracılığıyla yapılmakta, hiçbir şikâyet veya belgenin başka yollarla kabulüne izin verilmemektedir. İspanya’da hibrit duruşma düzeni, özellikle mahkemeden uzakta ikamet eden tanık, mağdur ve bilirkişiler ile düzenli olarak görüşmek için kullanılmıştır. 2020 yılının Nisan ayında ise, yargıda usulî ve teşkilat tedbirlerine ilişkin özel bir kanun kabul edilmiştir (rm.coe.int, 2021).

İtalya bilindiği üzere pandeminin etkilerini en çok hisseden ülkelerden birisi oldu. Ülkede alınacak önlemlere dair çeşitli kararnameler çıkarılmış ve olağanüstü hal ilan edilmiştir. İtalya’da mahkeme başkanları davaların özelliğine göre gerek gördükleri tedbirleri alabilmişlerdir. Avukatlardan başka kişilerin katılmasının gerekli olmadığı duruşmaların uzaktan yapılmasına karar verilebilmiştir (www.coe.int, 2020).

Rusya’da Yüksek Mahkeme Başkanı ile Hâkimler Konseyi Başkanlığı pandemi dönemindeki uygulamaları göstermek için ortak bir karar yayımlamışlardır. Buna göre mahkemelere sadece acil davalara bakılması ve mümkün olduğunca duruşmaların video konferans aracılığıyla yapılması tavsiye edilmişti (<http://www.vsrf.ru/>, 2020). Ayrıca Rusya’da duruşmaya uzaktan katılma usulü 21 yıldır uygulanmaktadır. Rus Yüksek Mahkemesi ilk kez 19 Nisan 2000 tarihinde hükümlülerin uzaktan katıldığı bir duruşma gerçekleştirmiştir (rm.coe.int, 2020). Ancak, bu 21 yıl içerisinde COVID-19 krizi öncesinde tamamen çevrim içi olarak yürütülmüş herhangi bir dava yoktur. Rusya mahkemelerine uzak yerlerdeki kişiler duruşmalara video konferans yoluyla katılabilmektedir. Ancak, bu tür teknolojiler, davaların sadece %0.5’inde kullanılmış olup bu tür yöntemlerin devreye sokulması mahkemenin türüne bağlanmıştır, örneğin genel ve ticari mahkemelerde tercihen kullanılmaktadır. Salgının başlamasından sonra da, çevrim içi veya hibrit duruşmaların yapılabilmesi yine mahkeme türüne bağlanmıştır. Aralık 2020 itibarıyla, 113 ticaret mahkemesinden 98 tanesinde çevrim içi duruşma sistemine bağlantı kurulmuştur. Ceza davalarında ise, COVID-19 sonrasında bazı hibrit yargılama usulleri uygulanmaya başlamıştır (rm.coe.int, 2021).

Yunanistan’da, adil yargılanma hakkının gereklerine dikkat edilerek video konferans ve diğer iletişim araçlarının kullanılmasına müsaade edilmiştir. Hırvatistan’da, mahkûmların sağlığının korunması için hapisanelerle mahkemeler arasındaki ses ve görüntü aktarımı yönteminin kullanılması artırılmıştır. Moldova’da Acil Durum Komisyonu tarafından pandeminin ilk aylarında alınan kararlarda, hem hukuk hem de ceza yargılamalarında vi-

deo konferans yönteminin kullanılması tavsiye edilmiştir. 18 Mart-30 Nisan 2020 tarihleri arasında Moldova’da 600’den fazla uzaktan duruşma yapılmıştır. Ukrayna’da 2 Nisan 2020 tarihinde duruşmalara uzaktan katılmayı sağlamak için çeşitli kanunlarda değişiklik öngören bir kanun kabul edilmiştir. Buna göre ceza yargılamasına katılanların kimliği elektronik imza, bu yoksa ilgili kanunda öngörülen şekilde yapılacaktır (www.coe.int,2020).

ULUSLARARASI KURULUŞLARIN YAKLAŞIMI

Avrupa Adaletin Etkililiği Komisyonu (CEPEJ) “Covid-19 Pandemi Sürecinde ve Sonrasında Yargının Yüz Yüze Geldiği Engeller ve Alınan Dersler” konusunda bir bildiri yayımlamıştır. Söz konusu bildiride, bir krizin acil ve hızlı çözümler gerektirmesi kabul edilmekle birlikte bu çözümlerin Hukuk Devleti ilkelerine katı bir şekilde bağlı olması, insan haklarına saygılı ve onları koruyan nitelikte olmasının altı çizilmektedir. Komisyon, bilgi teknolojilerinin sağlık krizi esnasında yargının işleyişi için bir şans olduğunu ancak bir anda ortaya çıkması ve aşırı kullanımın negatif sonuçları olabileceğini düşünmektedir. Bu bağlamda, çevrim içi hizmetler, uzaktan duruşma, video konferans ve gelecekte geliştirilecek yeni teknolojilerin her daim temel haklara ve adil yargılanma ilkelerine saygılı olmasına ve mutlaka açık bir yasal temele dayandırılmasına dikkat çekmektedir. Bu sebeple de, bu teknolojiler, adalete etkisinin görülebilmesi için düzenli olarak denetlenmeli ve gerekirse önlemler alınmalıdır (CEPEJ, rm.coe.int, 2020:3).

Avrupa Hâkimleri Danışma Konseyi (CCJE), 24 Haziran 2020 Tarihinde, “Covid-19 Pandemi Sürecinde ve Sonrasında Hâkimlerin Rolü: Dersler ve Zorluklar” konusunda Başkanın Beyanını yayımlamıştır. Beyanda, teknolojik gelişmelerin yargının işleyişini, tanık, bilirkişi ve sanıkların dinlenebilmesini sağladığı kabul edilmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadına atıfla, duruşmada bizzat bulunmamanın doğrudan adil yargılanma hakkını ihlal etmeyeceği ancak içtihadın işaret ettiği ilkeler çerçevesinde video konferans yöntemine başvurulduğunda savunma hakkının korunması gerektiğini not etmektedir (CCJE, 2020:4).

Avrupa Savcıları Danışma Konseyi (CCPE) de Avrupa Hâkimleri Danışma Konseyine benzer nitelikte “Olağanüstü hallerde, özellikle pandemi söz konusu olduğunda savcıların rolü” başlıklı 15 Sayılı Görüşünü yayımlamıştır. Görüşte, mahkemelerde video konferans uygulamasına geçilirken, bütün katılımcıların menfaatlerinin, özellikle de savunmanın haklarının korunmasına özen gösterilmesi hatırlatılmakta, duruşmaların internet üzerinden yayınlanmasıyla ilgili olarak ise, olağanüstü hal söz konusu olduğunda, internet üzerinden duruşmanın yayınlanmasının

sadece sivil katılımı sağlamak açısından değil, adaletin açık şekilde ve kamuoyu önünde tecelli ettiğinin sarıh olarak gösterilmesi açısından da yerinde olduğu kaleme alınmaktadır (CCPE, 2020:7).

Avrupa Barolar ve Hukuk Toplulukları Konseyi (CCBE), 24 Haziran 2020 tarihinde, "Covid-19 Krizi Işığında Adalet Sisteminin Yeniden İşler Hale Getirilmesindeki Güncel Durum Hakkında Görüş ve Öneriler" konulu belgeyi yayımlamıştır. Belgede, Covid-19 pandemi döneminde teknolojik araçların uzaktan duruşmaların yapılabilmesini sağladığı ve yaptıkları ankete verilen cevaplar doğrultusunda, farklı hukuk sistemlerinde, hatta aynı yargı sistemindeki farklı mahkemelerde muazzam derecede çeşitli yöntemlerin benimsendiği dile getirilmiştir. Konsey, bu noktada kullanılan teknolojilerin farklılığından ziyade hepsinin adil bir yargılama sağlamaya elverişli olmasını ve adaletin işleyişinin hiçbir iş yükü sorununa feda edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Belgede ayrıca, bazı devletlerin pandemi sonrasında da çevrim içi araçları ve uzaktan duruşma yöntemini kullanmayı düşünecekleri belirtilmiştir (www.ccbe.eu, 2020).

SONUÇ

Görüldüğü üzere uzun yıllardır yargılamalarda belirli koşullar altında kullanılmakta olan duruşmalara teknik araçlarla uzaktan bağlanma yöntemi, Covid-19 pandemisiyle birlikte gelen kısıtlamalar nedeniyle daha fazla gündeme gelmiş ve tarihinde olmadığı kadar önem kazanmış ancak pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Pandemi nedeniyle getirilen kısıtlamalar boyunca özellikle hukuk yargılamalarında yargısal faaliyetin devam etmesine sağladığı fayda yadsınamaz ancak ceza muhakemesine uzaktan katılma konusuna usuli güvencelerin korunabilmesi amacıyla halen ihtiyatlı yaklaşılmaktadır. Yukarıda anlatıların işaret ettiği üzere, ses ve görüntü aktarımı yoluyla duruşmaya katılma; doğrudan doğruyalık ilkesi, duruşmada hazır bulunma hakkı, avukat yardımından yararlanma hakkı, tercüman hakkı diğer bir ifadeyle adil yargılanma hakkının sağladığı güvenceler bağlamında riskleri de beraberinde getirmektedir. Hem ulusal hem uluslararası yargı makamları ile kuruluşlar duruşmaya uzaktan katılmayı doğrudan adil yargılanma hakkının ihlali saymamakta ancak somut olayın şartları içinde son çare olarak başvurulmasını aramaktadır. Buna göre, küresel bir sağlık krizi söz konusu olsa dahi adil yargılanma ilkesinin gözetilmesi gerekmektedir. Adil yargılanma hakkının sağlanmasında önemli rol oynayan duruşmada hazır bulunma hakkına müdahale ancak kanuni altyapısı bulunduğu, meşru bir amaca hizmet etmek için, bu amaçla orantılı olarak ve alternatif çarelerin mümkün olmadığı halde, savunma hakkını aşırı kısıtlamamak, müdafî yardımını etkin bir şekilde sağlamak kaydıyla kabul edilebilmektedir.

KAYNAKÇA

Adalet Bakanlığı Bilgi İşlem Genel Müdürlüğü. https://bigm.adalet.gov.tr/Resimler/pdf/segbis_genelge.pdf. (Erişim Tarihi [E.T.]:18 Kasım 2021).

Bolayır, N. (2020). Fransız Hukukundaki Düzenlemeler Işığında Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşmaların İcrası, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2020/2, 1175.

Ceza Adalet Sisteminin Güçlendirilmesi ve Yargı Mensuplarının AİHS İhlallerinin Önlenmesi Konusunda Kapasitelerinin Artırılması Projesi, (2021). <https://rm.coe.int/report-webinar-online-hearings-tr/1680a138b1>. (E.T.: 18 Kasım 2021).

Consultative Council of European Judges(CCJE). (2020). The role of judges during and in the aftermath of the COVID-19 pandemic: lessons and challenges. <https://rm.coe.int/ccje-2020-2-statement-of-the-ccje-president-3-lessons-and-challenges-c/16809ed060>. (E.T.: 20 Kasım 2021).

Consultative Council of European Prosecutors (CCPE). (2020). CCPE Opinion No. 15 (2020): The role of prosecutors in emergency situations, in particular when facing a pandemic. (E.T.: 20 Kasım 2021).

Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE). (2020). CCBE concerns and propositions regarding the current phase of reactivation of the justice system in the light of the COVID-19crisis. (E.T.: 20 Kasım 2021).

County Court Victoria. (2020). <https://www.countycourt.vic.gov.au/going-court/virtual-hearings-and-trials>. (E.T.:16 Kasım 2021).

E-Duruşma Bilgilendirme. (2021). https://edurusmabilgi.adalet.gov.tr/e-durusma-81-ilde-uygulanmaya-basladi_53517 (E.T.:16 Kasım 2021).

European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Lessons Learnt And Challenges Faced By The Judiciary During And After The Covid-19 Pandemic. (2020). <https://rm.coe.int/declaration-en/16809ea1e2>. (E.T.: 20 Kasım 2021).

European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Management of the judiciary - compilation of comments and comments by country. (2020). <https://www.coe.int/en/web/cepej/compilation-comments#Turkey>. (E.T.: 19 Kasım 2021).

International Commission of Jurists. (2020). https://www.unodc.org/res/ji/import/guide/icj_videoconferencing/icj_videoconferencing.pdf. (E.T.: 16 Kasım 2021).

Le Conseil Constitutionnel. (2021). <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2021/2020872QPC.htm>. (E.T.: 19 Kasım 2021).

Russian Legal Information Agency (RAPSI). (2020). <https://rm.coe.int/russia-rap-si-article-of-28-may/16809e831f%C2%A0>. (E.T.: 19 Kasım 2021).

Supreme Court of the Russian Federation. (2020). <http://www.vsrfr.ru/en/files/28880/>. (E.T.: 19 Kasım 2021).

The Law Society. (2020). <https://www.lawsociety.org.uk/campaigns/court-reform/whats-changing/remote-hearings>. (E.T.:16 Kasım 2021).

İKİNCİ OTURUM
(İTRİ KONFERANS SALONU)

8 ARALIK 2021

“ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKU AÇISINDAN PANDEMİ UYGULAMALARI”

OTURUM BAŞKANI:

Prof. Dr. Handan YOKUŞ SEVÜK
Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi

KONUŞMACILAR

1. Prof. Dr. Seldağ GÜNEŞ PESCHKE

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi

“Pandemi Döneminde Kişisel Verilere Yeni Bir Bakış:
Farklı Ülkelerden Vaka Analizleri”

2. Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe İSAYEV

Kırklareli Üniversitesi Hukuk Fakültesi

“Devletlerin Salgınla Mücadele İçin Aldıkları Tedbirler ile Sebep
Oldukları İnsan Hakları İhlallerinden Doğan Uluslararası Sorumluluğu”

3. Öğr. Gör. Markus J.T. SCHRİJER

Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü

“Covid-19 and the Controversial Definition of Basic Rights in Germany”

4. İhsan Deniz AY

TIHEK İnsan Hakları ve Eşitlik Uzman Yardımcısı

“Covid-19 Krizinde Avrupa Birliği Ulusal İnsan Hakları Kurumları”

5. Dr. Şadiye ARSLAN

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü

“Pandeminin Gölgesinde Küresel İnsan Hakları Siyasetinin Dönüşümü ve
Ulus Devletlerin Etkisi”

PANDEMİ DÖNEMİNDE KİŞİSEL VERİLERE YENİ BİR BAKIŞ: FARKLI ÜLKELERDEN VAKA ANALİZLERİ

Seldağ GÜNEŞ PESCHKE*

Lutz PESCHKE**

Yasin AYDOĞDU***

Aybeniz AKLAN****

ÖZET

Aralık 2019’da ilk kez Çin’in Hubei bölgesinin Wuhan kentinde görülen Covid-19 virüsünün tüm dünyaya yayılması ile birlikte 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından Covid-19 Pandemisi ilan edilmiştir. Bu pandemi ile birlikte, tüm ülkeler alarma geçmiş ve bu salgınla mücadele etmek için sokağa çıkma kısıtlamaları, seyahat yasakları, belli ortamlara girerken aşı kartı yahut Covid olmadığına dair belge gösterme zorunluluğu, vatandaşların konumunu izleyen ve kişisel verilerini kaydeden Covid-19 takip uygulamalarının kullanımı gibi çeşitli tedbirler almışlardır. Bu önlemlerin kapsamı ülkeden ülkeye değişiklik arz etmekle birlikte, alınan önlemlerin hukukun evrensel ilkeleri, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları ile çatışmaması ve bu ilkeler doğrultusunda, kamu yararı ve kamu sağlığı da dikkate alınarak konmuş olması gerekmektedir.

Son yıllarda gittikçe önem kazanan “kişisel veri” kavramı ise pandemiyle birlikte daha fazla gündeme gelmiş ve önem kazanmıştır. Ülkeler Corona virüsle mücadele çerçevesinde çeşitli tedbirler alırken, kişisel verilerin kullanımını ve sınırlarını da tekrar tartışmaya açmış, kamu sağlığı ve kamu yararı kavramlarını da dikkate alarak yeni hukuki düzenlemeler yapma yoluna gitmişlerdir.

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Karşılaştırmalı Hukuk Anabilim Dalı, Mail: seldag.peschke@gmx.net, ORCID: 0000-0003-3679-6525.

** Dr., Bilkent Üniversitesi, Mail: lutz.peschke@gmx.de, ORCID: 0000-0002-9513-3257.

*** Dr. Öğretim Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, Mail: aydogdu@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3248-5199.

****Araştırma Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Karşılaştırmalı Hukuk Anabilim Dalı, Mail: aybenizaklan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1633-7495.

Covidle mücadele kapsamında alınan önlemler, kırılgan ve dezavantajlı grupların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Pandemiyle mücadele içinde bazı ülkeler vatandaşlarının kişisel verilerini depolayan uygulamaları zorunlu hale getirirken, bu uygulamaları kullanmayan kişileri ise ağır para cezalarına veya hürriyeti kısıtlayıcı cezalara çarptırmışlardır.

Kamu düzeninin ve sağlığının korunması amacıyla ortaya çıkan bu uygulamalar, ölçülülük, şeffaflık ve belirlilik ilkelerine riayet edilmediği durumlarda özel hayatın gizliliği ve kişisel verilerin ihlaline; mahremiyet ilkesinin zedelenmesine sebep olmaktadır. Şüphesiz ki tüm bir toplumu etkileyen pandemi gibi olağanüstü durumlarda, temel hak ve özgürlüklere ilişkin kısıtlamaların getirilmesi gerekebilmektedir. Ancak bu kısıtlamaların hukuki bir zemin bağlamında ve uluslararası anlaşmalara uygun olarak, ayırmıcılık yasağına aykırı olmayacak şekilde, kamu sağlığı ve kamu yararı ile bireyin kişilik hakları arasında bir denge gözetilerek gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada, pandemi dönemiyle birlikte, kişisel verilere ilişkin yeni uygulamalar ve hukuki düzenlemeler, kamu yararı, kamu sağlığı ve insan hakları bağlamında, farklı ülkelerden çeşitli örneklerle tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kişisel Veri, Kamu Yararı, Kamu Sağlığı, Pandemi, Covid-19, İnsan Hakları.

GİRİŞ

Kişisel verilerin korunması; teknolojinin gelişimiyle birlikte, özel hayatın gizliliği hakkı, düşünceyi açıklama özgürlüğü, bilgi edinme hakkı, haberleşme özgürlüğü gibi başka temel hak ve özgürlükler ile birlikte anılmakta, yerine göre çatışabilmektedir.

Tüm dünyada büyük veri (big data) kavramının gelişmesi ve birçok yazılım ve dijital ürün içinde kullanılması sonucunda, ekonomik politikaların oluşumundan reklamcılığa, siyasi faaliyetlerden bilimsel çalışmalara kadar hayata dair birçok alanda büyük veri önemli bir güç haline gelmiştir.

Dijital dönüşüm ve değişen ihtiyaçlar karşısında ABD'nin başı çektiği bazı ülkelerde kişisel veriler özel hayatın gizliliği hakkı-mahremiyet kapsamından çıkarılarak, mülkiyet hakkına yahut fikri mülkiyete konu teşkil edebilmesine ilişkin yeni görüşler ortaya çıkmaktadır. Kıta Avrupası Hukuk Sistemini benimseyen Avrupa ülkelerinde ise, kişisel veriler temel bir insan hakkı olarak, kişilik hakları içinde yer almış ve özel kanunlarla koruma altına alınmıştır. Bu çerçevede, bireylerin kişisel verilerinin sadece yerel düzeyde değil uluslararası anlaşmalarla da korunması yoluna gidilmiştir. Böylece kişisel verilerin korunması hakkı genişletilmiş, devletlerin iç hukuklarının yanında uluslararası kuruluşların düzenlemelerinde de yer almıştır. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası anlaşmalarda da kişisel veriler en üst hukuki düzenlemelerle güvence altına alınmıştır.

Tüm dünyada tablet ve akıllı telefonların yaygınlaşmasıyla, mobil uygulamaların sayısında da büyük artış yaşanmaktadır. 2020 yılı ile beraber Dünya insanlarının hayatına giren Covid-19 virüsü ile mücadele eden devlet ve şirketler, amaçlarına ulaşabilmek için özel nitelikli kişisel verileri ve bunlardan biri olan sağlık verilerini işleme faaliyetlerini arttırmışlardır. Bu dönemde, özellikle, sağlık alanında mobil uygulamalar geliştirilmiş ve kullanıcılar açılmıştır. Hatta bazı uygulamaların kullanılması devletlerce zorunlu hale getirilmiştir. Salgının önüne geçebilmek ve aşı çalışmalarında başarıya ulaşabilmek için kişilerin sağlık verileri başta olmak üzere birçok kişisel verisini kullanma ihtiyacı hisseden bu kişi ve kurumlar karşısında birey, her zamankinden daha zayıf hale gelmiştir.

Kişisel sağlık verileri özel nitelikli kişisel verilerdendir ve bunların işlenmeleri diğer verilere göre daha özel koşullara tabidir. Fakat özel niteliğine rağmen kişisel sağlık verilerinin, COVID-19 pandemisi ile beraber akıllı telefon uygulamaları aracılığıyla Türkiye dahil çoğu ülkede sık olarak işlenmesi, depolanması, çözümlenmesi ve nakledilmesi yoluna gidilmiştir. Böylelikle bu verilerin, ihlal edilmesi, haksız kullanımı, kamuya açık hale gelmesi ve paylaşılması gibi riskler ortaya çıkmıştır.

Çalışmamızda ilk olarak ulusal ve uluslararası düzeyde kişisel verilerin korunması, bunlara ilişkin hukuki düzenlemeler ele alınacak, arkasından kişisel sağlık verilerinin niteliğine değinilecektir. Daha sonra, pandemi döneminde akıllı telefon uygulamaları aracılığıyla bu verilerin paylaşılması, bazı Avrupa ülkelerinden örnek uygulamalarla açıklanacaktır.

Bu tebliğ, Dörtlü Sarmal İş birliği içinde Bilim ve Toplum Arasında Etkili Bilgi Transferi için “Pandemi Virüsü İzleme Uygulaması” geliştirilmesi amacıyla, Avrupa Komisyonu tarafından Horizon 2020 çerçevesinde hibelendirilen PandeVITA proje ekibi tarafından hazırlanmıştır.

PandeVITA projesi¹ ile, insanları ‘normal’ yaşamları sırasında ve pandemi sürecinde hareketlilik ve iletişim kalıplarının değerlendirilmesi için, bilgi ihtiyaçları ve temel sağlık bilgileri hakkında toplanan verilerle bilimsel toplulukları desteklemeye teşvik edecek bir platform geliştirilecektir.

Belçika, Almanya, Finlandiya, İspanya’nın ortak olarak yer aldığı ve 30 ayda tamamlanması planlanan multidisipliner projemiz, farklı Avrupa ülkelerindeki iletişim süreçlerini, ekonomik etkileri, kişisel ve hassas verilerin korunmasına ilişkin Avrupa’daki hukuki düzenlemeleri ve etik standartları inceleyerek, konuya ilişkin farklı vaka çalışmalarını analiz edecektir.

I. Kişisel Verilerin Korunmasına İlişkin Ulusal ve Uluslararası Düzenlemeler

Kişisel verilerin korunması, özel hayatın gizliliği hakkının bir parçası olarak temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası düzenlemelerde ve Türk Hukuk mevzuatında anayasal düzeyde güvence altına alınmıştır.

A. Uluslararası Düzenlemelerde

1. İnsan Hakları ve Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi - 1953

3 Eylül 1953’te yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde (“AİHS”) kişisel verilere ilişkin özel bir madde içinde düzenleme

1 PandeVITA – Pandemic Virus Trace Application for the Effective Knowledge Transfer Between Science and Society Inside the Quadruple Helix Collaboration” project has received funding from the European Union’s Horizon 2020 research and innovation programme under grant agreement No 101006316. PandeVITA projesi Avrupa Komisyonu tarafından Horizon 2020 programı çerçevesinde Ana Sözleşme No 10100631 ile desteklenmiştir.

bulunmamakla birlikte, 8.maddede² yer alan “özel ve aile hayatına saygı hakkı” içinde kişisel veriler korumaya alınmıştır.

2. OECD Özel Yaşamın Korunması ve Kişisel Verilerin Sınır Ötesi Akışına İlişkin Rehber İlkeleri-1980

OECD, uluslararası çapta kişisel verilerin korunmasına ilişkin ilk girişimde bulunan örgütlerden biridir. “Özel Yaşamın Gizliliği ve Sınır Ötesi Veri Akışının Korunmasına İlişkin Rehber İlkeler” kişisel verilerin korunması amacıyla, 1980 yılında çıkarılmış tavsiye niteliğinde ilkelerdir. Bu nedenle, bu ilkelerin hukuken bir bağlayıcılığı olmamakla beraber, ülkelere yol gösterici olarak düşünülmüş ve uygulamaya girmiştir. Bu ilkeler kısaca, veri toplamada sınırlılık, verilerin kalitesi, belirli amaç için verilerin toplanması, veri kullanımının sınırlılığı, veri güvenliğinin sağlanması, açıklık, bireyin katılımı, hesap verilebilirlik ilkeleri olarak sıralanabilir (OECD Legal Instruments [OECD], 1980).

3. 108 No’lu Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Sözleşmesi

1981 tarihli 108 No’lu Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Sözleşmesi, kişisel verileri korumak amacıyla çıkarılan ilk uluslararası sözleşme niteliğindedir. Bu sözleşme, her türlü (kamu ve özel sektörde) veri işleme faaliyetine uygulanmak amacıyla çıkarılmış ancak devletlerin kişisel veriyle ilgili ulusal düzenlemeleriyle uyum sağlayamadığı için etki gücü yüksek olmamıştır. Bununla birlikte, daha sonraki yıllarda çıkarılan AB düzenlemeleri için temel nitelikte bir kaynak teşkil etmiştir. Bağlayıcı nitelikteki bu sözleşmede, genel olarak veri koruma ilkeleri ve veri işlemeye ilişkin diğer hükümler belirlenerek, taraf ülkelerin ulusal düzenlemeleri için bir alt sınır oluşturulmuştur. Nitekim, 108 No’lu Sözleşme’de kabul edildiği üzere, GDPR- Avrupa Genel Veri Koruma Tüzüğü içinde AB 95/46/EC sayılı Direktif’te, OECD İlkeleri’nde verilerin korunması sadece gerçek kişiler için sağlanmıştır. Ayrıca, hassas verilerin korunması, veri sahibinin bilgilendirilmesi gibi düzenlemeler de 108 sayılı sözleşmeden sonra çıkarılan, AB Veri Korunmasına ilişkin diğer düzenlemelere girmiştir.

2 AİHS m. 8/1; “Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir. Bu hakkın kullanılmasına bir kamu makamının müdahalesi, ancak müdahalenin yasayla öngörülmüş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli bir tedbir olması durumunda söz konusu olabilir.”

4. Bilgisayarla İşlenen Kişisel Veri Dosyalarına İlişkin Rehber İlkeleri

Bilgisayarla İşlenen Kişisel Verilerin Dosyalarına İlişkin Rehber İlkeler, 1990 yılında Birleşmiş Milletler tarafından doğrudan kişisel verilerin korunmasına ilişkin olarak çıkarılan tavsiye niteliğinde rehber ilkelerdir. Çıkarıldığı dönemlerde bilgisayar kullanımının artması nedeniyle, özellikle bilgisayarla işlenen kişisel veri dosyalarına yönelik olarak, üye ülkeler açısından yönlendirici olması için düzenlenmiştir. Bunlar, verilerin yasal ve meşru yollarla ve doğru bir şekilde işlenmesi- toplanması, veri toplama amacının belirli olması, verinin ilgili olduğu kişinin veriye erişimi, ayrımcılık yapılmaması, verilerin güvenliğinin sağlanması, veriler için gereken denetimlerin yapılması ve yaptırımların konulması ile sınır ötesi veri transferini düzenleyen ilkelerdir (European Union Agency for Cybersecurity [ENISA], t.y.).

5. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı

2009 yılında yürürlüğe giren Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı kişisel verileri korumayı amaçlayan temel ve bağımsız bir anlaşmadır. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı madde 8/1'e göre *"herkes, kendisine ilişkin kişisel bilgilerinin korunmasını isteme hakkına sahiptir."*, bununla birlikte madde 8/2'de ise kişisel verilerin ancak *"belirtilen amaçlar için ve ilgili kişinin muvafakatine veya yasada öngörülen başka meşru temele dayalı olarak adil şekilde"* kullanılması gerektiği ve *"herkesin kendisi hakkında toplanmış olan bilgilere erişme ve bunlarda düzeltme yaptırma hakkına"* sahip olduğu hususları düzenlenmiştir.

6. 95/46/EC Sayılı Direktif- 1995

1995 yılında çıkarılan, 95/46/EC Sayılı AB Direktifi, özellikle kişisel verilere ilişkin temel ilkelerin oluşumunda önemli bir rol üstlenmiştir. Avrupa Birliği ülkelerinde uzun yıllar uygulamada kalan, 95/46/EC Sayılı Direktif- Kişisel Verilerin İşlenmesi ve Serbest Dolaşımı Bakımından Bireylerin Korunmasına İlişkin direktif, kişisel veriler işlenirken gerçek kişilerin temel hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla çıkarılan hukuki düzenlemelerin uyumlaştırılması ve kişisel verilerin AB üyesi ülkeler içinde serbestçe dolaşımının sağlanması amacıyla konulmuştur. Verilerin bütünüyle veya kısmen otomatik araçlarla işlenmesi arasında bir ayrım yapılmayarak, her türlü veri işleme faaliyeti direktif kapsamında değerlendirilmiştir.

7. 181 No'lu Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Sözleşmesine Ek Denetleyici Makamlar ve Sınır Aşan Veri Akışına İlişkin Protokol

2001 tarihli, 181 No.lu Protokol ile, 108 No.lu Sözleşme'de öngörülme- yen verilerin hukuka aykırı olarak işlenmesini önleyici bir denetim makamı- na ilişkin düzenlemeler yapılmış ve 108 No.lu Sözleşme'de bulunan diğer eksikliklerin giderilmesi amacıyla çıkarılmıştır.

8. 2016/679 Sayılı AB Genel Veri Koruma Yönetmeliği

Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR- General Data Protec- tion Regulation), Avrupa Birliği ülkelerinde 25 Mayıs 2018 tarihinde doğ- rudan yürürlüğe girmiştir. Tüzüğün bu tarihte yürürlüğe girmesiyle birlikte 95/46 sayılı AB Direktifi otomatik olarak yürürlükten kalkmıştır.

B. Ulusal Düzenlemelerde

2010 tarihinde Anayasa'da yapılan değişiklikle birlikte, Anayasa'nın "Özel Hayatın Gizliliği" kenar başlıklı madde 20 hükmüne eklenen 3. Fıkra ile kişisel veri kavramı anayasal bir düzenleme olarak Türk Hukukuna girmiştir. Bu fıkra gereği, *"Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını is- teme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanun- la düzenlenir."*³ Bu bağlamda, AİHS madde 8 hükmünde yer alan *"Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir."* ibaresine benzer bir şekilde, kişisel verilerin korunması hakkı Türk hukukunda anayasal temeli olan bir insan hakkı olarak ele alınmış ve bu şekilde özel hayatın gizliliği (mahremiyet) değerlerinin korunması amacı- la yürürlüğe konmuştur (Akkurt, 2020: 143-145; İzgi, 2014: 25 vd.; Özkan, 2018: 7). Bu hakkın kullanılmasına kamu makamının müdahale edebileceği durumlar yine aynı madde içinde belirlenmiştir. Buna göre, kamunun mü- dahalesi, ancak belli durumlarda mümkün kılınmıştır. Buna göre *"Bu hakkın kullanılmasına bir kamu makamının müdahalesi, ancak müdahalenin yasayla öngörülmüş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli bir tedbir olması durumunda söz konusu olabilir."* (AİHS m. 8/2)

3 Anayasa m. 20/3.

Özel hayatın gizliliği, ayrıca TMK anlamında korunan kişilik haklarından-
dır. Dolayısıyla kişisel veriler, anayasal anlamda korunduğu gibi; Anayasa-
da yapılan değişiklikten önce TMK'nın "Kişiliğin Korunması" başlıklı m. 23
vd. hükümleri ve TBK'nın "Kişilik hakkının zedelenmesi" kenar başlıklı m.
58 hükmünde esasen koruma altına alınmıştır.⁴

6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun 24/03/2016 tarihinde
yürürlüğe girmesiyle, kişisel veriler bu özel kanun içinde korumaya alınmış-
tır. Özel nitelikteki bu kanunun amacı, KVKK madde 1'de açıkça yazıldığı
üzere, "...kişisel verilerin işlenmesinde başta özel hayatın gizliliği olmak
üzere kişilerin temel hak ve özgürlüklerini korumak ve kişisel verileri işle-
yen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasları
düzenlemektir."⁵ Kanunla kurulan Kişisel Verileri Koruma Kurumu Kanunun
uygulanmasına dair detaylı düzenlemeleri içeren birçok yönetmelik çıkar-
mıştır. 28/10/2017 tarihli Resmî Gazete'de 30224 sayı ile yayımlanan Kişisel
Verilerin Silinmesi, Yok Edilmesi veya Anonim Hale Getirilmesi Hakkında
Yönetmelik 1/1/2018 tarihinde, yine Resmi Gazete'de 30/12/2017 tarih
ve 30286 sayı ile yayımlanan Veri Sorumluları Sicili Hakkında Yönetmelik
1/1/2018 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelikler dışında Sağlık Ba-
kanlığı tarafından çıkarılan Kişisel Sağlık Verileri Hakkında Yönetmelik de
21/6/2019 tarih ve 30808 sayı ile yürürlüğe girmiştir.

Gerçek kişiyle ilişkilendirilemeyen veriler ise anonim veri olarak nitelen-
dirilmekte ve bu tür verilere hukuken koruma sağlanmamaktadır.

Gerçek kişilere ait her türlü bilgiye karşılık gelen bu kavramın içinde bazı
veriler yapıları gereği daha büyük önem arz etmektedirler. Sağlık verilerinin de
içinde bulunduğu, özel nitelikli bu tür kişisel veriler (hassas veriler), başka kişiler-
ce öğrenildiği takdirde ilgili kişinin zarar görebilmesine veya ayrımcılığa maruz
kalabilmesine sebep olabilecek nitelikteki verilerdir.⁶ Kişisel veriler içinde "sı-
nırlı sayı (*numerus clausus*)" yöntemiyle belirtilen bu tür verilerin ek güvence-
lerle korunmasındaki temel sebep, bu türdeki verilerin ayrımcılık gibi sorunlara
sebebiyet verme ihtimalinin daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

4 TBK m. 58: "Kişilik hakkının zedelenmesinden zarar gören, uğradığı manevi zarara karşılık
manevi tazminat adı altında bir miktar para ödenmesini isteyebilir. Hâkim, bu tazminatın
ödenmesi yerine, diğer bir giderim biçimi kararlaştırabilir veya bu tazminata ekleyebilir; özel-
likle saldırıyı kinayan bir karar verebilir ve bu kararın yayımlanmasına hükmedebilir."

5 KVKK m. 1.

6 KVKK m. 6/1 hükmüne göre "Kişilerin ırkı, etnik kökeni, siyasi düşüncesi, felsefi inancı, dini,
mezhebi veya diğer inançları, kılık ve kıyafeti, dernek, vakıf ya da sendika üyeliği, sağlığı, cinsel
hayatı, ceza mahkûmiyeti ve güvenlik tedbirleriyle ilgili verileri ile biyometrik ve genetik verileri
özel nitelikli kişisel veridir." Özel nitelikli kişisel veriler hukukumuzda, bununla alakalı uluslararası
düzenlemelere (Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Yönetmeliği – GDPR m.912; 108 Numaralı
Avrupa Konseyi Sözleşmesi m.613) uygun olacak şekilde sınırlayıcı olarak düzenlenmiştir.

II. Pandemi Dönemiyle Birlikte Uygulamaya Giren Mobil Uygulamalar ve Veri İşleme Faaliyetleri

COVID-19 pandemisi döneminde devletler salgının yayılmasını engellemek amacıyla akıllı telefon uygulamaları geliştirerek, kişilerin bilgilendirilmesini hatta akıllı telefon uygulamalarını kullanan kişilerin sağlık verilerini işleyerek veya paylaşarak, virüsün bulaştığı ya da bulaşma riskinin olduğu kişilerin takip edilmesini amaçlamaktadırlar.

Pandemi döneminde kişilere COVID-19 virüsünün bulaşıp bulaşmadığının tespiti amacıyla antikor19, antijen20, PCR21 gibi tahliller yapılmaktadır. Yapılan tahliller sonucunda bazı verilere ulaşılmakta ve bu veriler hastanelerde depolanmakta ve bazı sağlık kurum, kuruluşları ve Sağlık Bakanlığı ile paylaşılmaktadır. Sağlık Bakanlığı tarafından bu veriler başta World Health Organization-WHO olmak üzere yurtdışında belli kuruluşlara da aktarılabilmektedir. Ayrıca Sağlık Bakanlığı tarafından HES (Hayat Eve Sığar) adlı bir uygulama geliştirilmiş olup bazı hallerde bu veriler kamu ile belirli ölçülerde de olsa paylaşılabilir.

6698 sayılı KVKK m. 6/2 hükmü uyarınca “Özel nitelikli kişisel verilerin, ilgilinin açık rızası olmaksızın işlenmesi yasaktır”. Dolayısıyla kişisel sağlık verilerinin işlenebilmesi için ilk olarak işlenecek veri kime aitse o kişinin açık rızasına ihtiyaç vardır. KVKK madde 3/1-a’ya göre açık rıza: “belirli bir konuya ilişkin, bilgilendirilmeye dayanan, özgür iradeyle açıklanan rıza” olarak ifade edilmektedir. Kişisel sağlık verilerinin işlenebilmesi için kural olarak verilerin ait olduğu kişinin açık rızasına ihtiyaç varken, KVKK madde 6/3’te bazı istisnai durumlarda kişisel sağlık verilerinin, verilerin ait olduğu kişinin izni olmadan işlenebileceği düzenlenmiştir. Buna göre, “Birinci fıkrada sayılan sağlık ve cinsel hayat dışındaki kişisel veriler, kanunlarda öngörülen hâllerde ilgili kişinin açık rızası aranmaksızın işlenebilir. Sağlık ve cinsel hayata ilişkin kişisel veriler ise ancak kamu sağlığının korunması, koruyucu hekimlik, tıbbî teşhis, tedavi ve bakım hizmetlerinin yürütülmesi, sağlık hizmetleri ile finansmanının planlanması ve yönetimi amacıyla, sır saklama yükümlülüğü altında bulunan kişiler veya yetkili kurum ve kuruluşlar tarafından ilgilinin açık rızası aranmaksızın işlenebilir.”⁷ Bu düzenlemede, kişinin açık rızası olmadan ona ait kişisel sağlık verilerinin işlenebileceği haller belirlenmiştir.

Zira Kişisel Sağlık Verileri Hakkında Yönetmelik (KSVHY)’ın “Sağlık personelinin verilere erişimi” kenar başlıklı altıncı maddesinde ve “Bakanlık birimlerinin verilere erişimi” kenar başlıklı 7. madde hükmünde sağlık personeli ile bakanlık birimlerinin kişisel sağlık verilerine erişimi ve bunlara ilişkin

7 KVKK m. 6/3

şartlar düzenlenmiştir (Akkurt, 2020: 150). Sır saklama yükümlülüğü altında bulunan kişilerin; kamuda, özel hastanede ya da klinikler ve diğer sağlık kuruluşlarında çalışması fark etmeksizin doktorlar, diş tabipleri, eczacılar, ebeler ile bu kişiler ile beraber çalışan yardımcıları ve geri kalan bütün tıp meslek ya da sanatlarına mensup olanlar olduğu ifade edilmektedir (Erem, 1943: 43-44). Bu yükümlülüğün kapsamı ise sır saklama yükümlülüğü altında bulunan kişilerin sıfatlarından dolayı hastalarla ya da hasta yakınlarıyla alakalı elde ettikleri bilgilerdir. Burada belirtmek gerekir ki bu kişiler elde ettiği bilgileri sıfatları dolayısıyla kanuna uygun şekilde işleyebileceklerse bile, bu verilerin işlenmesi keyfi olamayacaktır. Kişisel sağlık verileri verilerin ait olduğu kişinin açık rızası olmadan ancak bahsedilen maddede öngörülen şartların oluşması halinde bu verileri işleyebileceklerdir.

Avrupa Birliği ülkeleri içinde geliştirilen mobil sağlık uygulamalarında, kişisel veri işleme faaliyetlerinin, ülkelerin kendi iç hukuklarının yanı sıra, Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR)'ne de uygun olması gerekmektedir. Mayıs 2018 tarihinde yürürlüğe giren tüzük, kişisel verileri düzenleyen 95/46 EC sayılı Direktifi yürürlükten kaldırmıştır. GDPR, genel kapsamı itibarıyla, Birlik Resmî Gazetesi'nde yayımlanmış ve yürürlük tarihinde tüm üye ülkeler için bağlayıcı olmuştur. Aynı tarihte, tüm AB üyesi ülkelerde doğrudan uygulamaya girmiştir. Bununla birlikte, GDPR'ın uygulanması coğrafi alanla sınırlı tutulmamıştır. Yani, GDPR'ın Avrupa Birliği sınırlarından daha geniş uygulanması mümkün kılınabilir. Veri sorumlusu / veri işleyen şirketin merkezi ve faaliyet alanı Avrupa Birliği sınırları dışında olsa dahi, eğer Avrupa Birliği ülkelerinden birinde, bir mal ya da hizmet sunumunda bulunuluyorsa, bu şirketin kişisel veri ihlalinde bulunması durumlarında GDPR hükümleri uygulanabilecektir. GDPR çerçevesinde verilerin, hukuka uygun, şeffaf, açık ve meşru amaçlara yönelik olarak toplanarak, bu amaçlara uygun bir şekilde işlenmesi gerekir. Bunların yanı sıra, veriler tutulurken, veri minimizasyonunun sağlanması, verilerin güncel ve doğru tutulması, verilerin amaç için gereken süre kadar tutulması ilkelerine de riayet edilmelidir.

III. Farklı Avrupa Ülkelerinde Örnek Uygulamalar

A. Almanya

1. Kişisel Verilerin Korunmasına İlişkin Pandemi Döneminde Getirilen Yeni Düzenlemeler

Çoğu ülkede olduğu gibi Almanya'da da kişilik hakları anayasal güvence altındadır. Bu güvence, Almanya Anayasası'nın 1. ve 2. Maddeleri ile sağlanmaktadır (Güneş Peschke ve Peschke, 2013: 867-868). Kişisel veri-

ler, özel hukuk ilişkileri bağlamında Alman Medeni Kanunu'nun (BGB) 823 ila 826'ncı maddelerinin koruması altındadır (Güneş Peschke ve Peschke, 2013: 868). Kişisel veriler, önemi dikkate alınarak özel bir kanunla (Bundesdatenschutzgesetz) ayrıca koruma altına alınmıştır (Güneş Peschke ve Peschke, 2013: 876).

COVID-19'un etkisi karşısında 22 Mart 2020'den itibaren önlemler alınmaya başlamıştır (Bock vd., 2020: 15). Sürecin en başından itibaren, virüsün yayılımını engellemek amacıyla sanal uygulamaların kullanımı tartışılmıştır (Bock vd., 2020: 15). Almanya'da da COVID takip uygulamaları kural olarak gönüllülük esasına dayanmış, ayrıca bir yasal dayanağa gerek duyulmadan oluşturulmuşlardır (Wee ve Findlay, 2021: 21). 27 Mart 2020'de Infektionsschutzgesetz'de (§ 5/2) yapılan değişiklikle Sağlık Bakanına yüksek virüs riskine sahip veya virüse maruz kalmış kişilerin iletişim bilgileri, kimlikleri ve seyahat rotalarını açıklamaya zorlama yetkisi verilmiştir (Golia vd., 2021: 189). Eleştirilere konu olan bu hüküm, Kasım 2020'de değişikliklere uğramış (Golia vd., 2021: 190) ve zorunlu bir COVID takip uygulamasına yasal zemin teşkil etmemiştir.

2. 3G- 2G uygulaması

3G kuralı, Almanya'da pandemiye ilişkin alınmaya başlanan önlemlerden biridir. Bu kurala göre vatandaşların, belirli ortamlara girerken **geimpft** (iki doz aşılanmış olma ve son aşı tarihi üzerinden 14 gün geçmiş olması), **genesen** (kişinin COVID-19 teşhisinden sonra tamamen iyileşmiş olması) ve **getested** (son 24 saat içinde alınan hızlı antijen testi veya son 48 saat içinde alınan PCR testinin negatif olması) koşullarını sağlamaları gerekmektedir (Bundesregierung, 2021).

3G kuralı (yani, kamusal alanlar yalnızca aşılanmış, iyileşmiş veya test edilmiş kişilerin girebileceğine ilişkin kural- geimpft, genesen, getested) aşağıdaki yerlere yapılan ziyaretler için geçerlidir:

- Restoranlar, barlar,
- Gece kulüpleri, diskolar
- Sinemalar, tiyatrolar, opera evleri
- Kuaförler, güzellik salonları, masaj salonları, dövme stüdyoları
- Spor salonları, yüzme havuzları,
- Hayvanat bahçeleri, eğlence parkları
- Kumarhaneler

- Etkinlikler, spor etkinlikleri ve konserler
- Sürücü kursları
- Hava yolculuğu
- Hastaneler, huzurevleri (sadece ziyaretçiler için)

Bu kapsamlı bir liste değildir. Ayrıca, özel işletme sahipleri veya etkinlik organizatörleri uygun gördükleri şekilde 3G kuralını uygulamakta özgürdürler (Bundesregierung, 2021).

Ülke çapında 3G kuralına ek olarak, bazı durumlarda 2G kuralı da uygulamaya girmiştir. Buna göre, yalnızca iyileşen veya aşıları tam olan kişilerin belirli tesislere veya etkinliklere girmesine izin verilir; negatif test sonucu artık yeterli olmamaktadır. Aşılanma oranının artmamasıyla birlikte, Almanya'nın birçok federal eyaleti daha yüksek enfeksiyon riskini beraberinde getiren sonbahar ve kışa doğru 2G uygulamasına geçme kararı almıştır. Sağlık sistemini korumak amacıyla Almanya'da Bavyera'nın başını çektiği birçok eyalet son günlerde 2G modeline geçmeyi tartışmaktadır. Kurallar her eyaletteki güncel Covid-19 istatistiklerine göre farklılıklar arz etse de, 2G Kuralının müzeler, tiyatrolar, sinemalar gibi kapalı mekanlar ile müzikal ve opera performanslarının yanı sıra restoranlar, barlar, canlı müzik mekanları ve gece kulüplerinde de uygulanabilmesi mümkün hale gelmiştir (Deutsche Welle [DW], 2021).

B. Finlandiya

1. Kişisel Verilerin Korunmasına İlişkin Pandemi Döneminde Getirilen Yeni Düzenlemeler

Finlandiya, coğrafi olarak İskandinav yarımadasında bulunmamasına rağmen tarihi sebeplerle İskandinav ülkeleri arasında yer alan AB üyesi bir ülkedir. Bu nedenle, GDPR'ın 2018'de yürürlüğe girmesiyle, kendi iç hukuklarında uyumlu olacak şekilde kişisel verilere ilişkin Finlandiya Veri Koruma Yasası (Tietosuojalaki), 1 Ocak 2019'da yürürlüğe girmiştir.

Bunun yanı sıra, elektronik iletişimin gizliliğini ve mahremiyetin korunmasını sağlamayı amaçlayan 1 Ocak 2015 tarihli Elektronik İletişim Hizmetleri Yasası 917/2014 (Laki sähköisen viestinnän palveluista) bulunmaktadır.

Çalışma Hayatında Mahremiyetin Korunması Hakkında Kanun 759/2004 ('Çalışma Hayatı Kanunu') (Laki yksityisyyden suojasta työelämässä), çalışma hayatında mahremiyeti koruyan mahremiyetin ve diğer hakların

korunmasını teşvik etmeyi amaçlayan ve Ceza Davalarında Kişisel Verilerin İşlenmesine Dair Kanun 1054/2018 (Laki henkilötietojen käsittelystä rikosasioissa ja kansallisen turvallisuuuden ylläpitämisen yhteydessä), Veri Koruma Kanunu (Data Protection Act) ile birlikte 1 Ocak 2019 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Finlandiya’da, geleneksel sebeplerle çalışma hayatı ve çalışanların mahremiyeti ciddi önem arz etmektedir ve bu sebeple çalışma hayatındaki mahremiyetin korunmasına ilişkin özel olarak Çalışma Hayatı Yasası çıkarılmıştır. Bu yasa, çalışanların e-posta iletişimini izleme hakkı gibi istihdam ve çalışma ortamlarıyla ilgili gizlilik konularında bazı özel hükümler içermektedir. Finlandiya, kişisel verilerin istihdam bağlamında işlenmesiyle ilgili olarak GDPR’de sağlanan ulusal serbestliği kullanır.

Finlandiya’da olağanüstü hallerde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına ilişkin hükümler, Anayasa’nın 23. Maddesinde açıklanmıştır (Scheinin, 2020). Pandeminin başlamasıyla birlikte 16 Mart- 16 Haziran 2020 tarihleri arasında Emergency Powers Act’e (Finlandiya Acil Durum Yetkileri Yasası) uygun olarak OHAL ilan edilmiştir (Kuitunen vd., 2020: 4).

Kısıtlamalar, Emergency Powers Act’e uygun olarak ilan edilen OHAL ile düzenleme yetkisine kavuşan yürütme eliyle yapılmakla birlikte (Scheinin, 2020), uluslararası seyahat kısıtlamaları, Bakanlar Kurulu kararları ve tavsiyeleri ile ele alındı. 19 Şubat 2021 tarihinde ülkeye girişlerde zorunlu PCR testi yaptırma vb. önlemler ise, Communicable Diseases Act (Bulaşıcı Hastalıklar Kanunu) içinde yapılan değişiklikler sonrasında uygulanmaya başlandı.

2. Koronavilkku Mobil Uygulaması

Pandeminin bütün dünyayı etkisi altına alması ile birlikte çoğu ülke gibi Finlandiya da salgınla mücadele amacıyla mobil covid takip uygulamaları kullanmaya başladı.

Koronavilkku kullanıcıların adını, doğum tarihini veya iletişim bilgilerini saklamayan, kullanıcıları veya iletişim kurulan kişileri tanımlamayan, kullanıcıların nerede olduğu hakkında bilgi toplamayan, düzenli olarak değişen ve rastgele oluşturulmuş kodları kullanarak çalışan bir akıllı telefon uygulamasıdır. Bu nedenle, uygulamanın kullanıcılarının bu kodlardan doğrudan tespit edilmesi mümkün değildir (THL, 2020).

Koronavilkku ve sunucu arasındaki tüm iletişim şifrelenerek, bilgiler, Finlandiya’daki Sosyal Sigorta Kurumu (Kela) tarafından yönetilen bir sunucuda isimsiz olarak saklanır. Bilgi artık gerekmediğinde veriler kaldırılır. Bu uygu-

lamada bilgi saklamaya izin veren mevzuat 31 Aralık 2021'e kadar yürürlüktedir ve uygulamanın kaynak kodu açık erişime dayanmaktadır (THL, 2020).

C. İspanya

1. Kişisel Verilerin Korunmasına İlişkin Pandemi Döneminde Getirilen Yeni Düzenlemeler

İspanya da tüm dünya devletleri gibi Covid-19'un etkisi altında kalmış ve bunun neticesinde birçok hukuki önlemin alınması kaçınılmaz olmuştur. Söz konusu önlemler, İspanyol Anayasası'nın m.116 hükmüne uygun olarak ilan edilen Teyakkuz Hali (State of Alarm) çerçevesinde alınmıştır. Çoğu ülkede olduğu gibi İspanya'da da Covid takip uygulamaları geliştirilmiş ve bu bağlamda kişisel verilerin işlenmesinin hukukiliğine ilişkin tartışmalar gündeme gelmiştir.

İspanyol Anayasası, madde 86/1 hükmüyle teyakkuz halinde hükümete kararname (Royal Decree) çıkarma yetkisi tanınmıştır. Bu maddeye göre olağanüstü hallerde ve acil ihtiyaç durumlarında hükümet, Anayasa'nın 1. Bölümündeki temel hak ve özgürlükleri etkilemeyecek şekilde geçici yasa-ma hükümleri çıkarabilmektedir. Bu kararname ile ulusal hükümet, kişi sağ-lığı ile ilgili konularda karar alma yetkisine sahip olmuştur (Garcia, 2020).

Pandemi döneminde İspanya'daki kişisel verilere ilişkin yenilik ve düzenlemeler incelendiğinde bu dönemde öncelikli olarak korunması gereken kamu sağlığı karşısında, yine temel bir hak olan kişisel verilerin korunması hakkı bulunmaktadır. Kişisel verilerin korunması hakkı, İspanya Anayasası'nın 55/1 Maddesinde de belirtildiği üzere çoğu hakkın aksine acil durumlarda dahi askıya alınamayacak haklardandır. İspanyol Veri Koruma Kurumu sağlık verilerinin işlenmesine ilişkin hükümleriyle sağlığın korunması ve enfeksiyonun önlenmesi gibi konulardaki tartışmaların merkez üssü olmuştur (Garcia, 2020).

2. RadarCOVID Mobil Uygulaması

Pandemiyle mücadele amacıyla İspanya'da uygulanan Covid takip uygulaması olan RadarCOVID uygulaması da GDPR hükümleriyle uyumluluk gereğince kişilerin kişisel verilerini depolamamaktadır. Enfekte olduğunu bildiren kullanıcıların verileri uygulamada 14 gün boyunca saklanmakta ve sonrasında silinmektedir. Uygulama, Ekonomik İşler ve Dijital Dönüşüm Bakanlığının Dijitalleşme ve Yapay Zekâ Devlet Sekreterliği'ne bağlı olan Dijital Yönetim Genel Sekreterliği'ne aittir ve bu kurum tarafından kontrol edilmektedir (Martin vd., 2020: 25).

SONUÇ

Kişisel sağlık verileri insanlar için her zaman özel olarak korunması gereken bilgiler arasında yer almaktadır. Nitekim hasta-hekim arasındaki sır saklama yükümlülüğünün Antik Yunan'a, Hipokrat Yeminine kadar götürülebilmesi mümkündür. Hekimlerin sır saklama yükümlülüğü hastalar için de bir güven duygusu oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalarda ilgili kişilerin kişisel sağlık verilerini hekimler ve diğer sağlık personeli dışındaki kişilerle paylaşmak istemedikleri yönünde sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Directorate-General for Communication [DGC], 2017: 17). Ancak özellikle pandemi sonrası geliştirilen mobil uygulamalar üzerinden sağlık çalışanları dışında farklı kişilerce de insanların sağlık verileri başta olmak üzere birçok kişisel verilerine ulaşım imkânı kolaylaşmıştır. Bu durum karşısında otoriteler, kişisel verilerin korunmasına dair kurallara daha fazla riayet edilmesi yönünde sıklıkla uyarılarda bulunmuşlardır. Örneğin Avrupa Veri Koruma Kurumu, pandeminin henüz başlarında iken hazırladığı yönerge ile kişilerin temas takibi amacı ile kullanılan uygulamalarda dikkat edilmesi gereken hususları açıklamıştır (European Data Protection Board [EDPB], 2020): Buna göre, uygulamaların kullanımında gönüllülük esasının benimsenmesi ve kullanıcıların kişisel verileri üzerinde her zaman tam kontrol yetkisinin olması gerektiği, bluetooth gibi teknik imkanlar ile temas takibinin yapılabileceği ve bu sebeple kişilerin anlık konum verilerinin sürekli kaydedilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Örneğin, sadece virüsün bulaştığı kişilerin tespiti halinde, bulaşma zamanı ile sınırlı olarak virüse yakalanan hastanın yakın temasta olduğu kişilerin bilgilendirilmesi gerekir. Yani uygulamalarda, veri minimizasyonu ilkesine riayet edilerek, virüs bulaşan hastanın yakın zamanda temasta bulunduğu kişilerin tespit edileceği belirli kişisel verilerin kullanılması, bunlar dışında herhangi bir verinin işlenmemesi önem arz eder. Bu uygulamalar üzerinden kişilerin doğrudan izlenmesi amaçlanmamalıdır, bu nedenle uygulamanın kullanıcı hareketlerinin izlenmesine izin vermemesi gerekir.

Avrupa Veri Koruma Kurumu tarafından belirtilen hususlar esasında uluslararası düzenlemelerde yer alan kişisel verilerin işlenmesinde uyulması zorunlu ilkelerdir. Bunlar, "Hukuka ve dürüstlük kurallarına uygun olma", "Doğru ve gerektiğinde güncel olma", "Belirli, açık ve meşru amaçlar için işlenme", "İşlendikleri amaçla bağlantılı, sınırlı ve ölçülü olma", "İlgili mevzuatta öngörülen veya işlendikleri amaç için gerekli olan süre kadar muhafaza edilme" şeklinde sıralanmaktadır.

Çalışmada incelediğimiz Almanya, Finlandiya ve İspanya AB üyesidirler. Bu nedenle, GDPR hükümleri bu ülkelerde doğrudan uygulanmaktadır. Bu ülkelerde uygulamaya konan mobil sağlık uygulamalarında GDPR'da yer alan veri işleme faaliyetlerine ilişkin ilkelere riayet edildiği, Avrupa Veri Ko-

ruma Kurumu'nun üzerinde durduğu hususlara dikkat edildiği, uygulama geliştiricisi konumundaki otoritelerce kamuoyuna deklare edilmektedir. Ancak teknolojinin gelişimiyle bağlantılı şekilde, birçok hizmete erişimin kolaylaşması, dijital imkanların artması ile verilerin hukuka aykırı olarak işlenmesi, depolanması veya paylaşılması mümkündür. Bu nedenle, milyonlarca kişinin özel nitelikli kişisel verisinin depolandığı platformlara karşı yeterli teknik önlemlerin alınmaması halinde, bu verilerin üçüncü kişilerin eline geçmesi her zaman ihtimal dahilindedir. Böyle durumlarda, hakkın öznesi konumundaki kullanıcı kişiler mağdur olacağı için, ortaya telafisi güç zararlar çıkabilecektir. Tüm bu nedenlerle, GDPR içinde kişisel verilerin ihlali ağır yaptırımlara tabi tutulmuştur. Bu bakımdan ülkeler, pandemi ile mücadele sürecinde geliştirdikleri mobil sağlık uygulamalarının yürürlükte olduğu süre boyunca, gereken hukuki ve teknik tedbirleri almalı; bu veriler açısından kontrolleri zamanında yapmalıdırlar.

KAYNAKÇA

Akkurt, S. S. (2020) Kişisel Sağlık Verilerinin İşlenmesine ve Covid-19 Pandemisi Sürecinde Mobil Uygulamalarla Paylaşılmasına Hukukî Bir Bakış, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(38), 142-160.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 22.11.2021 tarihinde Council of Europe sitesi: https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf adresinden alındı.

Bock, K., Mühlhoff R., Pohle J., Kühne C. R., Ost M. R., Rehak R. (2020). *Data Protection Impact Assessment for the Corona App*, 21.11.2021 tarihinde FİfP sitesi: <https://www.fiff.de/dsfa-corona> adresinden alındı.

Bundesregierung (2021) 15.11.2021 tarihinde Die Bundeskanzlerin sitesi: <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/656632/1950174/93e22e944e-165b106f56406b3de0dfa9/2021-08-10-mpk-beschluss-corona-en-data.pdf?download=1> adresinden alındı.

Deutsche Welle (2021) *Almanya'da aşısızlar için günlük hayat zorlaşacak*. 19.11.2021 tarihinde DW sitesi: <https://www.dw.com/tr/almanyada-a%C5%9F%C4%B1s%C4%B1zlar-i%C3%A7in-g%C3%BCnl%C3%BCK-hayat-zorla%C5%9Facak/a-59874315> adresinden alındı.

Directorate-General for Communication (2017) *Special Eurobarometer 460: Attitudes towards the impact of digitisation and automation on daily life*. 21.11.2021 tarihinde European data sitesi: https://data.europa.eu/data/datasets/s2160_87_1_460_eng?locale=en adresinden alındı.

ENISA. (t.y.). *UN Guidelines concerning computerized personal data files of 14 December 1990*. 17.11.2021 tarihinde ENISA sitesi: <https://www.enisa.europa.eu/topics/threat-risk-management/risk-management/current-risk/laws-regulation/data-protection-privacy/un-guidelines> adresinden alındı.

European Data Protection Board (2020). *Guidelines 04 / 2020 on the use of location data tracing tools in the context of the COVID and contact 19 outbreak*. 21.11.2021 tarihinde EDPB sitesi: https://edpb.europa.eu/our-work-tools/our-documents/guidelines/guidelines-042020-use-location-data-and-contact-tracing_en adresinden alındı.

Erem, F. (1943). Ceza Hukukunda Meslek Sırrı, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 35-72.

García M. R. (2020). *Covid-19 and Data Protection in Spain: an overview*. 20. 11. 2021 tarihinde Blogdroiteuropeen sitesi: <https://blogdroiteuropeen.com/2020/06/29/covid-19-and-data-protection-in-spain-an-overview-by-rosario-garcia-mahamut/> adresinden alındı.

Golia, A., Hering L., Moser C., Sparks T. (2021). Constitutions and Contagion – European Constitutional Systems and the COVID-19 Pandemic, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht / Heidelberg Journal of International Law*, 81(1), 147-234.

Güneş Peschke, S. ve Peschke, L. (2013). Protection of the Mediatized Privacy in the Social Media: Aspects of the Legal Situation in Turkey and Germany, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(1-2), 857-883.

İzgi, M. C. (2014) Mahremiyet Kavramı Bağlamında Kişisel Sağlık Verileri, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 1(1), 25-37.

Kuitunen, I., Ponkilainen V. T., Launonen A. P., Reito A., Hevonkorpi T. P., Paloneva J., Mattila V. M. (2020). The effect of national lockdown due to COVID-19 on emergency department visits, *Scandinavian Journal of Trauma, Resuscitation and Emergency Medicine*, (28), 114.

Martin T., Karapoulos G., Hernandez-Ramos J. L., Kambourakis G., Fovino I. N. (2020). Demystifying COVID-19 Digital Contact Tracing: A Survey on Frameworks and Mobile Apps, *Wireless Communications and Mobile Computing*, 2020, 1-29.

OECD. (1980) *Recommendation of the Council concerning Guidelines Governing the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data*. 17.11.2021 tarihinde OECD Legal Instruments sitesi: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0188> adresinden alındı.

Özkan, F. (2018) *Kişisel Sağlık Verilerinin Korunmasının Pozitif Temelleri ve AİHM Kararlarından Örnekler* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Scheinin, M. (2020) *The COVID-19 Emergency in Finland: Best Practice and Problems*. 19. 11. 2021 tarihinde Verfassungsblog sitesi: verfassungsblog.de/the-covid-19-emergency-in-finland-best-practice-and-problems/ adresinden alındı.

THL. (2020) *Koronavilkku FAQ*, 17.11.2021 tarihinde THL sitesi: <https://koronavilkku.fi/en/faq/> adresinden alındı.

Wee, A., Findlay, M. (2021) *Digital Contact Tracing – An Examination of Uptake in UK and Germany*, 20.11.2021 tarihinde SSRN sitesi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3915303 adresinden alındı.

DEVLETLERİN SALGINLA MÜCADELE İÇİN ALDIKLARI TEDBİRLER İLE SEBEP OLDUKLARI İNSAN HAKLARI İHLALLERİNDEN DOĞAN ULUSLARARASI SORUMLULUĞUNUN ŞARTLARI

Tuğçe İSAYEV*

Salgın döneminde devletler salgın ile mücadele için çeşitli tedbirler almaktadır. Salgın döneminde salgınla mücadele için alınan tedbirler arasında; sokağa çıkma yasağı getirilmesi, uzaktan eğitime geçme kararları alınması ve işten çıkarmaların yasaklanması gibi hususlar yer almaktadır. Salgın döneminde alınan bu tedbirler ile seyahat özgürlüğü, eğitim hakkı, çalışma ve sözleşme özgürlüğü gibi çeşitli insan hakları sınırlandırılmaktadır.

Devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler bağlamında insan haklarının sınırlandırılması, insan haklarının sınırlandırılmasına ilişkin uluslararası hukuk kurallarına uygun şekilde gerçekleştirilmediği takdirde insan hakları ihlal edilmekte ve bu durum devletlerin uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır. Bu çalışmanın amacı, devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler ile sebep oldukları insan hakları ihlallerinden doğan uluslararası sorumluluğunun şartlarını ayrıntılı şekilde incelemektir. Bu çalışmada devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler ile sebep oldukları insan hakları ihlallerinden doğan uluslararası sorumluluğunun şartları, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun hazırladığı Milletlerarası Haksız Fiilden Ötürü Devletin Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler'den hareketle incelenecektir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, , tugceisayev@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8137-3981.

Bu alışma ile varılan sonuca göre, devletler salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler ile insan haklarını sınırlandırırken insan haklarının sınırlandırılmasına ilişkin uluslararası hukuk kurallarına uygun davrandığı takdirde insan hakları ihlal edilmemekte ve devletlerin uluslararası sorumluluğu doğmamaktadır. Ancak, devletler salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler ile insan haklarını sınırlandırırken insan haklarının sınırlandırılmasına ilişkin uluslararası hukuk kurallarına uygun davranmadığı takdirde insan hakları ihlal edilmektedir. Bu durumda, devletlerin insan haklarını ihlal eden uluslararası haksız fiilleri ile uluslararası sorumluluğun şartları gerçekleşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Salgınla Mücadele İçin Alınan Tedbirler, İnsan Hakları, İnsan Haklarının Sınırlandırılması, İnsan Haklarının İhlal Edilmesi, Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu.

COVID-19

GİRİŞ

İnsan hakları; insanın insan olmasından kaynaklanan, insanın insan olması sebebiyle sahip olduğu değeri ve onuru korumayı hedefleyen, insanı potansiyelini gerçekleştirmesi bakımından her türlü müdahaleye karşı koruyan haklardır. (Kalabalık, 2013: 23; Kuçuradi, 2011: 69-76; Kaboğlu, 2013: 25-26; Şenel, 2020: 206-211) İnsan hakları, insanın insanca bir yaşam sürmesi için gerekli olan asgari standartları sağlamaya çalışan, gerçekleştirilmiş bir hedeften çok varılmak istenen ideali, olması gerekeni gösteren haklardır. (Kalabalık, 2013: 21-23; Kuçuradi, 2013: 69-76)

İnsan haklarının tarihsel gelişim süreci çok gerilere gitmekle birlikte, insan hakları teriminin yaygın şekilde kullanılmaya başlanması II. Dünya Savaşı sonrasında, Birleşmiş Milletler döneminde söz konusu olmuştur. (Kalabalık, 2013: 23-24) İnsan hakları terimi yerine; temel hak ve özgürlükler, kamu hürriyetleri, kişilik hakları, vatandaşlık hakları, kişi hak ve özgürlükleri gibi terimler kullanılabilmektedir. Ancak, bu terimler içerik itibarıyla insan haklarına göre sınırlıdır ve bütün insan haklarını kapsamamaktadır. (Kalabalık, 2013: 24-25; Eren, 2020: 407-410)

İnsan hakları, insanın insanca bir yaşam sürmesini sağlamayı amaçlaması ve bunun için gerekli asgari standartları ortaya koyması bakımından temel, bütün insanlar için uygulanabilir olması bakımından evrensel, yerine getirilip getirilmediklerinin açıkça anlaşılabilir olması bakımından açıkça tanımlanabilir haklardır. (Kalabalık, 2013: 26)

İnsan haklarından bahsedebilmek için; hakkın özünü teşkil eden bir şeyi yapabilme yetkisinin, hak sahibinin olumlu ya da olumsuz bir talepte bulunma yetkisinin ve hakkın konusundan yararlanma yetkisinin tanınmasının ve ona saygı gösterilmesinin bir araya gelmesi gerekmektedir. (Kalabalık, 2013: 26-27)

İnsan hakları; evrensel, doğuştan kazanılan, mutlak, vazgeçilmez, bireye ait olan, temel olan, devlete karşı ileri sürülen iddialar niteliğinde, bütünlük teşkil eden ve hukuken korunması gereken haklardır. (Kalabalık, 2013: 31-47; Eren, 2020: 415-419)

İnsan haklarının dikey etkisi, devlet ve birey arasındaki hiyerarşik ilişkide bireyin devlet karşısında korunmasını gerektirmektedir. İnsan haklarının yatay etkisi ise bireyler arası ilişkilerde bireyin devlet tarafından diğer bireyler karşısında korunmasını gerektirmektedir. (Kalabalık, 2013: 47)

İnsan haklarının çeşitli şekillerde sınıflandırılması mümkündür. İnsan hakları yapılan sınıflandırmalar bağlamında; bireysel ve kolektif haklar, temel olan ve olmayan haklar, negatif ve pozitif haklar, klasik ve sosyal haklar gibi ayrımlara tabi tutulabilmektedir. (Kalabalık, 2013: 56-72; Eren, 2020: 419-424)

İnsan hakları ile ilgili olarak yapılan sınıflandırmalardan birine göre ise insan hakları koruyucu haklar, isteme hakları ve katılma hakları ayrımına tabi tutulmaktadır. Koruyucu haklar, kişileri devlete karşı koruyan, kişilerin devlet tarafından dokunulamayacak, aşılamayacak alanlarının sınırlarını çizen haklardır. Koruyucu haklar arasında; yaşam hakkı ve seyahat özgürlüğü gibi haklar yer almaktadır. İsteme hakları, kişilere toplumdan, devletten olumlu bir davranış, hizmet ya da yardım isteme hakkı veren başka bir ifade ile kişilere devletten olumlu bir edimde bulunmasını talep etme hakkı veren haklardır. İsteme hakları arasında; sağlık hakkı, eğitim hakkı, çalışma ve sözleşme özgürlüğü ve benzeri haklar yer almaktadır. Katılma hakları ise kişilerin siyasi iktidarın kullanılmasına katılmasını sağlayan haklardır. Katılma hakları arasında; seçme ve seçilme hakkı ile dilekçe hakkı gibi haklar yer almaktadır. (Kalabalık, 2013: 60-62; Kaboğlu, 2013: 40)

Salgın döneminde devletler salgın ile mücadele için çeşitli tedbirler almaktadır. Salgın döneminde salgınla mücadele için alınan tedbirler arasında; sokağa çıkma yasağı getirilmesi, uzaktan eğitime geçme kararları alınması ve işten çıkarmaların yasaklanması gibi hususlar yer almaktadır. Salgın döneminde alınan bu tedbirler ile yukarıda bahsedilen yaşam hakkı ile sağlık hakkı gibi insan haklarının korunması amaçlanmaktadır ve seyahat özgürlüğü, eğitim hakkı, çalışma ve sözleşme özgürlüğü gibi çeşitli insan hakları sınırlandırılmaktadır.

Devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler bağlamında insan haklarının sınırlandırılması, insan haklarının sınırlandırılmasına ilişkin uluslararası hukuk kurallarına uygun şekilde gerçekleştirilmediği takdirde insan hakları ihlal edilmekte ve bu durum devletlerin uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır. Bu çalışmanın amacı, devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler ile sebep oldukları insan hakları ihlallerinden doğan uluslararası sorumluluğunun şartlarını ayrıntılı şekilde incelemektir. Bu çalışmada devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler ile sebep oldukları insan hakları ihlallerinden doğan uluslararası sorumluluğunun şartları, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun hazırladığı Milletlerarası Haksız Fiilden Ötürü Devletin Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler'den hareketle incelenecektir. (Kuran vd., 2014: 180-191; ILC [International Law Commission], 2001)

Bu çalışma ile varılan sonuca göre, devletler salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler ile insan haklarını sınırlandırırken insan haklarının sınırlandırılmasına ilişkin uluslararası hukuk kurallarına uygun davrandığı takdirde insan hakları ihlal edilmemekte ve devletlerin uluslararası sorumluluğu doğmamaktadır. Ancak, devletler salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler ile insan haklarını sınırlandırırken

insan haklarının sınırlandırılmasına ilişkin uluslararası hukuk kurallarına uygun davranmadığı takdirde insan hakları ihlal edilmektedir. Bu durumda, devletlerin insan haklarını ihlal eden uluslararası haksız fiilleri ile uluslararası sorumluluğun şartları gerçekleşmektedir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde salgın döneminde alınan tedbirler ile insan haklarının sınırlandırılması başlığı altında, salgın ve salgınla mücadele için alınan tedbirler ile salgınla mücadele için alınan tedbirler bağlamında insan haklarının sınırlandırılması incelenecektir. İkinci bölümde ise, salgın döneminde alınan tedbirler ile insan haklarının ihlali ve bu ihlallerden doğan uluslararası sorumluluğun şartları başlığı altında, genel olarak uluslararası sorumluluğun şartları ile salgın döneminde alınan tedbirler ile sebep olunan insan hakları ihlallerinden doğan uluslararası sorumluluğun şartları incelenecektir.

SALGIN DÖNEMİNDE ALINAN TEDBİRLER İLE İNSAN HAKLARININ SINIRLANDIRILMASI

SALGIN VE SALGINLA MÜCADELE İÇİN ALINAN TEDBİRLER **Salgın**

İnsanlığın tarihsel gelişim süreci boyunca salgın hastalıklar ortaya çıkmıştır. Bugüne kadar ortaya çıkmış salgın hastalıkların en etkilileri arasında; veba, kolera, tifüs, çiçek ve benzeri hastalıklar yer almaktadır. (Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları [TÜBA], 2020: 21; Kılıç, 2020: 15)

İnsanlığın tarihsel gelişim süreci boyunca ortaya çıkan salgın hastalıklar küresel etkileri beraberinde getirmiş, yönetim ve yaşam şekillerinde değişikliklere sebep olmuştur. Genel olarak, salgın hastalıkların ekonomik, sosyal, hukuki ve siyasi pek çok etkileri olmuştur. Bu etkiler, beslenmeden mimariye pek çok konuda önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. (TÜBA, 2020: 22; Türk vd., 2020: 612-632)

COVID-19 da insanlığın tarihsel gelişim süreci içinde ortaya çıkmış etkili salgın hastalıklardan biridir. Bu çerçevede, COVID-19'un da küresel etkileri beraberinde getirmesi, ekonomik, sosyal, hukuki ve siyasi değişikliklerin yaşanmasına sebep olması söz konusu olmuştur.

COVID-19, yeni bir koronavirüsün sebep olduğu öncelikle Aralık 2019'da Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan bir hastalıktır. COVID-19, Çin'in Wuhan şehrinde ateş, öksürük, nefes darlığı gibi belirtiler gösteren bir grup kişi üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanmıştır. Bu çerçevede, COVID-19 ana klinik semptomları arasında ateş, kuru öksürük, yorgunluk, kas ağrısı ve nefes darlığı yer alan bulaşıcı bir hastalıktır. (TÜBA, 2020: 26; Çöl ve Güneş, 2020: 1-16)

COVID-19 ilk aşamada Çin'in Wuhan şehrinde deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulunanlarda ortaya çıkmıştır. COVID-19 sonraki aşamada insandan insana bulaşarak Wuhan başta olmak üzere aynı bölgedeki çeşitli şehirlere, sonrasında Çin Halk Cumhuriyeti'ne son olarak ise dünya devletlerine yayılmıştır. (TÜBA, 2020: 26; Çöl ve Güneş, 2020: 1-16)

Dünya Sağlık Örgütü, 30 Ocak 2020'de COVID-19'u uluslararası öneme sahip halk sağlığı acil durumu olarak ilan etmiştir. COVID-19'un hızla dünya devletlerine yayılması ve 4000'den fazla insanın ölümüne yol açmasını takiben ise 11 Mart 2020 tarihinde COVID-19 resmen pandemi olarak ilan edilmiştir. (Çöl ve Güneş, 2020: 1-16; World Health Organization [WHO], 2020)

Pandemi, birden fazla devlete veya kıtaya yayılan, çok geniş bir alanda etkisini gösteren salgın hastalıklara genel olarak verilen isimdir. (TÜBA, 2020: 19; HALATÇI ULUSOY, 2020: 528) Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımına göre, herhangi bir hastalığın pandemi olarak değerlendirilebilmesi için üç şartın bir araya gelmesi gerekmektedir. Bu şartlar, yeni bir virüsün ya da mutasyona uğramış bir etkenin bulunması, bu virüs ya da etkenin insanlara kolayca geçebilmesi, bu virüs ya da etkenin insandan insana kolayca ve sürekli bulaşmasıdır. (TÜBA, 2020: 19)

Pandemi ilanı, pandemi konusunda belirlenen şartlar gerçekleştiğinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılmaktadır. Pandemi ilanının sebebi, tüm devletler için tehdit teşkil eden virüs ya da etkenin insandan insana kolayca geçiyor ve hızlıca yayılıyor olması ve bu bağlamda koruyucu önlemlerin, genel çapta salgınla mücadele için alınan tedbirlerin artırılmak istenmesidir. (TÜBA, 2019: 19)

Salgınla Mücadele İçin Alınan Tedbirler

COVID-19'un Dünya Sağlık Örgütü tarafından resmen pandemi olarak ilan edilmesi, salgın konusunda koruyucu önlemlerin, genel çapta salgınla mücadele için alınan tedbirlerin artırılması bakımından önem arz eden bir gelişmedir.

Devletler salgın döneminde salgınla mücadele için çeşitli tedbirler almaktadır. Salgın döneminde salgınla mücadele için alınan bu tedbirler ile çeşitli insan hakları sınırlandırılmaktadır. (Gözler, 2020: 400) Bu sebeple, devletlerin salgınla mücadele için aldıkları tedbirlerin ve bu tedbirler ile çeşitli insan haklarının sınırlandırılmasının ayrıntılı şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Devletlerin salgınla mücadele için ilk aşamada aldıkları tedbirler arasında; kişileri telefonlarına çeşitli uygulamaları yüklemekle yükümlü tutmaları

ve bu uygulamalar ile kişilerin yolculuklarının izlenmesi, salgınla ilgili yanlış bilgileri toplumla paylaşan kişiler hakkında tedbirler almak amacıyla siber devriyeler oluşturulması, hastaların izolasyonunun garanti altına alınması için evlerine gözetim sistemlerinin kurulması, karantina altında olan kişilere takip edilmelerini sağlamak için elektronik bileklik takılması ve benzeri tedbirler yer almaktadır. (Kılıç, 2020: 37-42; Özel, 2021: 248)

Devletlerin salgınla mücadele için aldıkları tedbirler arasında yukarıda belirtilenlere ek olarak; salgın konusunda yanlış bilgi yayan ve toplumu yanlış yönlendiren kişilere hapis cezası verilmesi, seçimlerin ertelenmesi, karantina altında olan kişilerin evlerinden her saat başı fotoğraf çekip yetkili kişilere göndermesinin istenmesi, karantina altında olan kişilerin ellerinin damgalanması gibi tedbirler de yer almaktadır. (Kılıç, 2020: 37-42; Özel, 2021: 249)

Devletlerin salgınla mücadele için aldıkları tedbirler arasında; sokağa çıkma yasakları getirilmesi, zorunlu tecrit uygulamaları yapılması, maske takma zorunluluğunun kabul edilmesi de yer almaktadır. Ayrıca, devletlerin salgınla mücadele için aldıkları tedbirler arasında seyahat ve camide namaz kılma yasağı getirilmesi, iş yerlerinin kapatılması, icra takiplerinin ertelenmesi, okulların tatil edilmesi, işçi çıkarma yasağı getirilmesi gibi tedbirler de bulunmaktadır. (Gözler, 2020: 400; Özel, 2021: 246-253)

Devletlerin salgınla mücadele için aldıkları tedbirler ile insan haklarının sınırlandırılmasına örnek vermek gerekirse, devletlerin salgınla mücadele için aldıkları tedbirlerden biri olan sokağa çıkma yasağı ve zorunlu tecrit uygulamaları ile kişi hürriyeti ve güvenliği hakkı sınırlandırılmaktadır. Maske takma zorunluluğu ile kişinin dokunulmazlığı maddi ve manevi varlığı hakkı sınırlandırılmaktadır. Şehirlerarası seyahat yasağı ile yerleşme ve seyahat özgürlüğü sınırlandırılmaktadır. Camilerde namaz kılma yasağı ile ibadet özgürlüğü, iş yerlerinin kapatılması ile mülkiyet hakkı, çalışma ve sözleşme özgürlüğü sınırlandırılmaktadır. İcra takiplerinin ertelenmesi ile hak arama özgürlüğü, okulların tatil edilmesi ile eğitim ve öğretim hakkı, işçi çıkarma yasağı ile ise sözleşme özgürlüğü sınırlandırılmaktadır. (Gözler, 2020: 400)

Sonuç olarak, devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirlere genel olarak bakıldığında bu tedbirler arasında sokağa çıkma yasağı getirilmesi, uzaktan eğitime geçme kararları alınması ve işten çıkarmaların yasaklanması gibi hususlar yer almaktadır. Salgın döneminde alınan bu tedbirler ile yaşam hakkı ile sağlık hakkı gibi insan haklarının korunması amaçlanmaktadır ve seyahat özgürlüğü, eğitim hakkı, çalışma ve sözleşme özgürlüğü gibi çeşitli insan hakları sınırlandırılmaktadır.

SALGINLA MÜCADELE İÇİN ALINAN TEDBİRLER BAĞLAMINDA İNSAN HAKLARININ SINIRLANDIRILMASI

Genel Olarak İnsan Haklarının Sınırlandırılması

İnsan haklarının sınırlandırılması istisnai bir durumdur ve kamu yararı, kamu düzeni, diğer kişilerin insan haklarının korunması gibi sebeplerle söz konusu olabilmektedir. İnsan haklarının sınırlandırılması istisnai bir durum olduğundan, insan haklarının sınırlandırılmasını gerektiren sebepler ortadan kalktığı andan itibaren sınırlandırmaların da sona ermesi gerekmektedir. Ayrıca, insan haklarını sınırlandırma işlemlerinin sınırsız ve keyfi olmaması, insan haklarını ortadan kaldırmayacak şekilde yapılması gerekmektedir. (Kalabalık, 2013: 157; Gözler, 2017: 157)

İnsan haklarının sınırlandırılması ile ifade edilmek istenen husus, insan haklarının doğal sınırları değildir. İnsan haklarının sınırlandırılması ile ifade edilmek istenen husus, insan haklarının doğal sınırlarının ötesinde kanunlar ile sınırlandırılmasıdır. Başka bir ifade ile, insan haklarının sınırlandırılması insan haklarının koruduğu alana dışarıdan bir müdahalede bulunulması ve bu müdahale ile insan haklarının koruduğu alanın daraltılmasıdır. (Kalabalık, 2013: 158; Gözler, 2017: 159-160)

İnsan haklarının anayasa ya da kanun ile sınırlandırılması söz konusu olabilmektedir. Ancak, insan haklarının sınırlandırılması dendiğinde genel olarak kanun ile sınırlandırma anlaşılmaktadır. (Gözler, 2017: 161) Bu sebeple, bu çalışma bakımından insan haklarının kanun ile sınırlandırılması önem arz etmektedir.

İnsan haklarının sınırlandırılması istisnai bir durum teşkil ettiğinden, insan haklarının kanun ile sınırlandırılması işlemlerinin keyfi olarak ve sınırsız şekilde yapılmaması, sınırlandırmanın sınırlarının olması gerekmektedir. Sınırlandırmanın sınırları, insan haklarının sınırlandırılmasının olağan ve olağanüstü dönemlerde yapılmasına göre farklılık arz etmektedir. Bu sebeple, insan haklarının olağan ve olağanüstü dönemlerde sınırlandırılmasının sınırlarının ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir. (Gözler, 2017: 164)

İnsan haklarının olağan dönemlerde sınırlandırılması konusunda uygun davranılması gereken şartlar söz konusudur. İnsan haklarının olağan dönemlerde sınırlandırılması konusunda uygun davranılması gereken şartlardan biri, sınırlandırmaların sadece kanun ile yapılmasıdır. Kanunilik ilkesi olarak da adlandırılabilen bu ilke, insan haklarının sınırlandırılması işlemlerinin yasama organları tarafından kanunlar ile yapılmasını gerektirmektedir. İnsan haklarının yasama organları tarafından yapılan kanunlar ile sınırlandırılması, demokratik hukuk devletlerinde yerleşmiş bir ilkedir ve bu ilke

ile insan haklarının yürütme organlarına karşı korunması sağlanmaktadır. (Kalabalık, 2013: 161; Gözler, 2017: 165-168)

İnsan haklarının olağan dönemlerde sınırlandırılması konusunda uygun davranılması gereken bir başka şart, sınırlandırma işlemlerinin sebebe bağlı olarak gerçekleştirilmesidir. Kanunilik ilkesi, insan haklarını yürütme organlarına karşı korumaktadır. Sınırlandırma işlemlerinin sebebe bağlılığı şartı da insan haklarını yasama organlarına karşı korumaktadır. Bu şart, insan haklarının sınırlandırmayı haklı kılacak bir sebep olmaksızın sınırlandırılmamasını gerektirmektedir ve insan haklarının anayasalarda belirtilen sebeplere dayanılarak sınırlandırılabilceğini ortaya koymaktadır. İnsan haklarının sınırlandırılması sebepleri, anayasalarda genel ya da özel sebepler şeklinde düzenlenebilmektedir. (Kalabalık, 2013: 164; Gözler, 2017: 168-172)

İnsan haklarının olağan dönemlerde sınırlandırılması konusunda uygun davranılması gereken bir başka şart da sınırlandırmaların anayasaya aykırı olmamasıdır. Sınırlandırmaların kanun ile yapılması söz konusu olduğuna göre, bu kanunların anayasaya aykırılık teşkil etmemesi gerekmektedir. Sınırlandırmaların anayasaya aykırılık teşkil etmemesi şartı, özellikle anayasalarda çeşitli insan hakları bakımından ek güvenceler getirilen durumlarda önem arz etmektedir. Anayasalarda çeşitli insan hakları bakımından getirilen ek güvenceler ile insan hakları bakımından dokunulamayacak alanlar oluşturulduğundan yasama organlarının insan haklarını sınırlandırırken bu hususları göz önünde bulundurması gerekmektedir. (Kalabalık, 2013: 174-175; Gözler, 2017: 172-173)

İnsan haklarının olağan dönemlerde sınırlandırılması konusunda dikkate alınması gereken bir başka şart ise ölçülülük ilkesine uygunluktur. Ölçülülük ilkesi, insan haklarının sınırlandırılmasının zorunlu olduğu durumlarda sınırlandırmayı zorunlu kılan durum bakımından amaca ulaşmada en elverişli ve insan haklarını en az sınırlandıracak aracın seçilmesini gerektirmektedir. Ölçülülük ilkesi, genel olarak sınırlandırma amacı ile sınırlandırma aracı arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir. Ölçülülük ilkesine göre; sınırlandırma aracı sınırlandırma amacını gerçekleştirmek bakımından elverişli olmalıdır, sınırlandırma aracı sınırlandırma amacının gerçekleştirilmesi için zorunlu olmalıdır ve sınırlandırma aracı ile sınırlandırma amacı arasında makul bir oran bulunmalıdır. (Kalabalık, 2013: 175; Gözler, 2017: 173-178)

İnsan haklarının olağan dönemlerde sınırlandırılması konusunda ek şartlar aranabilmektedir. Ek şartlardan biri, sınırlandırmanın demokratik toplum gereklerine uygun yapılmasıdır. Bu şart, insan haklarının sınırlandırılması işlemlerinin demokratik bir toplumda sosyal ihtiyaçlara cevap vere-

cek, meşru amaçları takip edecek, sınırlandırma amaçlarını gerçekleştirecek şekilde yapılmasını gerektirmektedir. Bu şart bakımından demokratik toplum düzeni ile ifade edilmek istenen husus, genel ve evrensel demokratik toplum düzendir. Bir başka ek şart ise, sınırlandırma sırasında hakkın özüne dokunulmamasıdır. (Kalabalık, 2013: 178-179; Gözler, 2017: 178-179)

Salgın Döneminde İnsan Haklarının Sınırlandırılması

Tehlikeli salgın hastalıklar, doğal afetler, ekonomik krizler, şiddet olayları gibi durumlar devletlerin varlığını ve kamu düzenlerini tehdit edebilmektedir. Salgın hastalıkların da arasında yer aldığı devletlerin varlığını ve kamu düzenlerini tehdit eden durumlar genel olarak olağanüstü haller olarak adlandırılmaktadır. (Kalabalık, 2013: 180)

Olağanüstü hallerde devletlerin varlığının ve kamu düzenlerinin korunması için mevcut hukuk düzeni içinde yürütme organının sahip olduğu yetkiler yetersiz kalabilmektedir ve insan haklarının olağan dönemlere göre daha fazla ve daha kolay sınırlandırılması gerekebilmektedir. Bu tarz durumlarda devletlerin varlığının ve kamu düzenlerinin korunması için olağanüstü yönetim usullerinin ilan edilmesi söz konusu olmaktadır. (Kalabalık, 2013: 180; Gözler, 2017: 179-180)

Olağanüstü yönetim usullerinde kişi menfaatleri ile genel menfaatler karşılaştırılmakta, genel menfaatlerin korunması için yürütme organının yetkileri artırılmakta, insan hakları olağan dönemlere göre daha fazla ve daha kolay sınırlandırılabilir. (Kalabalık, 2013: 180-181; Gözler, 2017: 179-180)

Ancak, olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde de devletlerin sahip olduğu insan haklarını sınırlandırma yetkisi sınırsız değildir. Devletlerin bu çerçevede sahip oldukları yetkileri ölçülülük ilkesine uygun olarak ve uluslararası hukuktan doğan uluslararası yükümlülüklerini ihlal etmeyecek şekilde, çekirdek alana dokunulmayacak biçimde ayrıca, olağanüstü yönetim usulünün ilan edildiği yer ve zamanla sınırlı olarak kullanması gerekmektedir. (Kalabalık, 2013: 190; Gözler, 2017: 179-183)

Olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde insan haklarının sınırlandırılması için öncelikle olağanüstü hal, sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hali gibi olağanüstü yönetim usullerinden birinin ilan edilmiş olması gerekmektedir. (Gözler, 2017: 180)

Olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde insan haklarının sınırlandırılması bakımından ölçülülük ilkesinin de dikkate alınması gerekmektedir. Ölçülülük ilkesi, yukarıda da belirtildiği üzere genel olarak sınırlandırma

işlemlerinin durumun gerektirdiği ölçüde, durumun gerektirdiği kapsam ve zaman dilimiyle sınırlı olarak yapılması anlamına gelmektedir. (Kalabalık, 2013: 190; Gözler, 2017: 180)

Olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde insan haklarının sınırlandırılması bakımından uluslararası hukuktan doğan uluslararası yükümlülüklerin ihlal edilmemesi ise, bu işlemlerin özellikle insan hakları ile ilgili uluslararası andlaşmalardan doğan uluslararası yükümlülüklerle uygun olarak yapılması anlamına gelmektedir. (Kalabalık, 2013: 190; Gözler, 2017: 180)

Olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde dahi sınırlandırılmayacak insan hakları söz konusudur. Bu insan haklarının örnekleri arasında; yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik ve kulluk yasağı, suç ve cezaların geçmişe yürütülememesi, düşünce özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, borç nedeniyle hapis yasağı, kişi olarak tanınma hakkı ve benzeri haklar yer almaktadır. Dolayısıyla, devletlerin olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde insan haklarını sınırlandırırken ölçülülük ilkesi ve uluslararası hukuktan doğan uluslararası yükümlülüklerin ihlal edilmemesi dışında olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde dahi sınırlandırılmayacak insan haklarını, insan haklarının dokunulamayacak çekirdek alanını da dikkate alması gerekmektedir. (Kalabalık, 2013: 192; Gözler, 2017: 180-182)

Olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde insan haklarının sınırlandırılması bakımından, olağanüstü yönetim usullerinin yer ve zaman bakımından sınırlı olduğunun bu çerçevede, insan haklarının olağan dönemlere göre daha fazla ve daha kolay sınırlandırılması imkânının sadece bu sınırlar dâhilinde söz konusu olduğunun da dikkate alınması gerekmektedir. (Gözler, 2017: 183)

COVID-19 insanlığın tarihsel gelişim süreci içinde ortaya çıkmış etkili salgın hastalıklardan biridir. COVID-19 insanlığın tarihsel gelişim süreci içinde ortaya çıkmış diğer etkili salgın hastalıklar gibi küresel etkileri beraberinde getirmiş ve olağanüstü bir hal yaratmıştır. Bu sebeple, devletlerin COVID-19 ile mücadele için aldıkları tedbirler ile insan haklarının sınırlandırılması işlemlerinin olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde insan haklarının sınırlandırılması bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, devletlerin COVID-19 ile mücadele için aldıkları tedbirlerin olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde insan haklarının sınırlandırılmasına ilişkin kurallara uygun olarak gerçekleştirilmesi, devletlerin bu çerçevede sahip oldukları yetkileri ölçülülük ilkesine uygun olarak ve uluslararası hukuktan doğan uluslararası yükümlülüklerini ihlal etmeyecek şekilde, çekirdek alana dokunulmayacak biçimde ayrıca, olağanüstü yönetim usulünün ilan edildiği yer ve zamanla sınırlı olarak kullanması gerekmektedir.

Devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler bağlamında insan haklarının sınırlandırılması, insan haklarının sınırlandırılmasına ilişkin uluslararası hukuk kurallarına uygun şekilde gerçekleştirilmediği takdirde insan hakları ihlal edilmekte ve bu durum devletlerin uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır.

SALGIN DÖNEMİNDE ALINAN TEDBİRLER İLE İNSAN HAKLARININ İHLALİ VE BU İHLALLERDEN DOĞAN ULUSLARARASI SORUMLULUĞUN ŞARTLARI

GENEL OLARAK ULUSLARARASI SORUMLULUĞUN ŞARTLARI

Uluslararası Haksız Fiil

Uluslararası sorumluluk genel olarak, uluslararası hukuk kişilerinin uluslararası haksız fiilleri ile sebep oldukları zararları ortadan kaldırması anlamına gelmektedir. Bu anlamda uluslararası sorumluluk, uluslararası toplum düzeninin korunmasının, sürdürülmesinin, uluslararası hukuk kurallarına uygunluğun sağlanmasının bir aracını teşkil etmektedir. (Uzun, 2016: 21; Pazarcı, 2018: 442; Bozkurt vd., 2017: 299; Meray, 1968: 625-626)

Uluslararası sorumluluğun fiilleri sebebiyle sorumlu tutulacak kişiler, sorumluluk doğuran fiillerin niteliği ve sorumluluğun türü bakımından farklı ayrımlara tabi tutulabilmesi mümkündür. (Uzun, 2016: 17) Bu çalışma bakımından uluslararası sorumluluk, devletlerin uluslararası haksız fiillerinden doğan hukuki sorumluluğunu ifade etmektedir.

Uluslararası sorumluluk ile ilgili kodifikasyon çalışmaları Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından yürütülmüş ve 2001’de tamamlanmıştır. Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun uluslararası sorumluluk ile ilgili çalışmaları sonucunda 2001’de Milletlerarası Haksız Fiilden Ötörü Devletin Sorumlu- luğuna İlişkin Taslak Maddeler kabul edilmiştir. (Uzun, 2016: 44; Erkiner, 2010: 4; Aksar, 2019: 202)

Taslak Maddeler henüz uluslararası sorumluluk ile ilgili bir uluslararası andlaşmaya dönüşmemiştir. Ancak, uluslararası sorumluluk ile ilgili uluslararası hukuk kurallarını kodifiye etmesi, bu konuda yeni kurallar getirmesi bakımından önem arz etmektedir. (Erkiner, 2010: 4; Acer ve Kaya, 2011: 290; Sur, 2020: 276.)

Uluslararası sorumluluğun şartları Taslak Maddeler m. 2’de düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre uluslararası sorumluluğun şartları bir uluslararası haksız fiilin gerçekleştirilmesi ve bu uluslararası haksız fiilin bir devlete isnat edilmesidir. (Uzun, 2016: 45; Erkiner, 2010: 105-106; Aksar, 2019: 205)

Uluslararası sorumluluğun şartlarının ilkinin teşkil eden bir uluslararası haksız fiilin gerçekleştirilmesinin de iki şartı bulunmaktadır. Bu şartların birincisi bir fiilin gerçekleştirilmesidir. İkinci şart ise bu fiil ile bir uluslararası yükümlülüğün ihlal edilmesidir. (Uzun, 2016: 53; Erkiner, 2010: 105-106; Bal, 2006: 84)

Uluslararası haksız fiilin şartlarının birincisini teşkil eden fiilin Taslak Maddeler m. 2’de belirtildiği üzere yapma ya da yapmama şeklinde gerçekleştirilmesi mümkündür. Ayrıca, bu fiilin gerçekleştirildiği anda sona eren veya süreklilik arz eden ya da devletlerin birden fazla fiilinin bir araya gelmesiyle oluşan bileşik bir fiil olması da mümkündür. (Uzun, 2016: 53-58; Erkiner, 2010: 99-118; Shaw, 2008: 782)

Uluslararası haksız fiilin ikinci şartını teşkil eden bu fiil ile bir uluslararası yükümlülüğün ihlal edilmesi, Taslak Maddeler m. 12’de düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre, uluslararası haksız fiil ile ihlal edilen uluslararası yükümlülüğün kaynağı ya da niteliği ne olursa olsun devletin uluslararası sorumluluğu doğmaktadır. Bu çerçevede, uluslararası haksız fiil ile ihlal edilen uluslararası yükümlülüğün uluslararası andlaşmalardan, uluslararası örf adet hukuku kurallarından ya da hukukun genel ilkelerinden kaynaklanması fark yaratmamaktadır. Bu konuda önem arz eden bir başka husus ise, uluslararası haksız fiilin gerçekleştirildiği anda devletin ilgili yükümlülük ile bağlı olmasıdır. (Uzun, 2016: 58-61; Erkiner, 2010: 146-159; Shaw, 2008: 782)

Uluslararası Haksız Fiilin Devlete İsnat Edilmesi

Devlet soyut bir varlık olduğu için kendi fiillerini kendisi gerçekleştirememektedir. Bu durumda, hangi kişilerin hangi fiillerinin devlete isnat edilebileceğinin belirlenmesi devletin uluslararası sorumluluğunun doğması bakımından önem arz etmektedir. (Uzun, 2016: 75; Erkiner, 2010: 107-108; Çelik, 1957: 73-75.)

Devlet, Taslak Maddeler m. 4’e göre ister yasamaya, yürütmeye ya da yargıya ilişkin ya da ister başkaca işlevleri yerine getiriyor olsun organlarının fiillerinden sorumlu tutulabilmektedir. Taslak Maddeler m. 5’e göre devlet, devlet organı olmamakla birlikte kamu gücü yetkilerini kullanmak için kendi hukuku tarafından yetkilendirilmiş kişilerin fiillerinden de sorumlu tutulabilmektedir. Taslak Maddeler m. 9’a göre ise devlet resmi otoritelerin yokluğunda ya da yetersizliği halinde kamu gücü yetkilerini kullanan kişilerin fiillerinden sorumlu tutulabilmektedir. Devletin bir isyan hareketinin ya da benzerinin fiillerinden sorumlu tutulabileceği de Taslak Maddeler m. 10’da düzenlenmektedir. (Uzun, 2016: 75-99; Erkiner, 2007: 145-180; Malanczuk, 1997: 257-260; Brownlie, 2002: 449-457)

Yukarıda bahsedilen düzenlemelerin de işaret ettiği üzere devlet kural olarak özel kişilerin fiillerinden sorumlu tutulamamaktadır. Devletin özel kişilerin fiillerinden dolayı sorumlu tutulması ile ilgili düzenleme Taslak Maddeler m. 8’de yer almaktadır. Bu düzenlemeye göre, bir kişinin ya da bir grup kişinin fiili, kişiler bu fiili gerçekleştirirken devletin talimatları, emri ya da denetimi altında ise uluslararası hukuka göre devletin fiili kabul edilmekte ve devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır. (Uzun, 2016: 93-95; Erkiner, 2010: 133-141; Shaw, 2008: 789-791)

SALGIN DÖNEMİNDE ALINAN TEDBİRLER İLE SEBEP OLUNAN İNSAN HAKLARI İHLALLERİNDEN DOĞAN ULUSLARARASI SORUMLULUĞUN ŞARTLARI

Salgın Döneminde Alınan Tedbirler ile İnsan Hakları İhlal Edilmek Suretiyle Gerçekleştirilen Uluslararası Haksız Fiiller

Taslak Maddeler m. 2’ye göre uluslararası haksız fiilin fiil ve fiil ile bir uluslararası yükümlülüğün ihlal edilmesi şeklinde iki şartı bulunmaktadır. (Uzun, 2016: 45; Erkiner, 2010: 105-106) Bu sebeple, salgın döneminde alınan tedbirler ile insan hakları ihlal edilmek suretiyle gerçekleştirilen uluslararası haksız fiiller başlığı altında uluslararası haksız fiilin iki şartı açısından değerlendirme yapmak gerekmektedir.

Fiil şartı açısından bir değerlendirme yapıldığında, bu çalışma bakımından devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler bağlamında gerçekleştirdiği fiiller önem arz etmektedir. Devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler bağlamında gerçekleştirdiği fiillere genel olarak bakıldığında bu fiiller arasında sokağa çıkma yasağı getirilmesi, uzaktan eğitime geçme kararları alınması ve işten çıkarılmaların yasaklanması gibi fiillerin yer aldığı görülmektedir.

Taslak Maddeler m. 2’ye göre fiillerin yapma ya da yapmama şeklinde gerçekleştirilmesi mümkündür. (Uzun, 2016: 53-58; Erkiner, 2010: 99-118) Devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler bağlamında gerçekleştirdiği fiiller genel olarak yapma şeklindeki fiillerdir. Çünkü bu fiiller çerçevesinde devletler aktif bir davranış sergilemekte, tedbirler almaktadır.

Fiil ile bir uluslararası yükümlülüğün ihlal edilmesi şartı açısından bir değerlendirme yapıldığında devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler bağlamında gerçekleştirdikleri fiiller ile insan haklarının sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler bağlamında gerçekleştirdikleri

fiiller ile insan haklarının sınırlandırılmasının olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde insan haklarının sınırlandırılması bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde insan haklarının sınırlandırılmasının da sınırları bulunmaktadır. Bu sınırlardan birini ise sınırlandırma işlemlerinin uluslararası hukuktan doğan uluslararası yükümlülükler uygun şekilde gerçekleştirilmesi teşkil etmektedir. (Kalabalık, 2013: 190; Gözler, 2017: 180) Dolayısıyla, devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler bağlamında gerçekleştirdikleri fiiller ile insan haklarının sınırlandırılması işlemlerini uluslararası hukuktan doğan uluslararası yükümlülüklerine uygun şekilde gerçekleştirmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, uluslararası hukuktan doğan uluslararası yükümlülüklerin ihlal edilmesi ve bir uluslararası haksız fiilin gerçekleştirilmesi söz konusu olmaktadır.

Olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde insan haklarının sınırlandırılması konusunda uluslararası hukuktan doğan uluslararası yükümlülükler uygun davranılmasını düzenleyen uluslararası andlaşma örnekleri arasında Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi yer almaktadır. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme m. 4'e göre, sözleşmeciler taraf devletler, ulusun yaşamını tehdit eden olağanüstü bir durumun meydana gelmesi ve bunu resmen ilan etmeleri halinde, durumun zorunluluklarının kesinlikle gerektirdiği ölçüde, uluslararası hukuktan doğan diğer yükümlülüklerine aykırı düşmeyecek ve ırk, renk, cinsiyet, dil, din, toplumsal köken gibi sebeplerle ayrımcılık içermeyecek şekilde, bu sözleşmedeki yükümlülüklerinde azaltma yapan tedbirler alabilir. (Gündüz, 2018: 349) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi m. 15'e göre ise savaş veya ulusun varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde her yüksek sözleşmeciler taraf, durumun kesinlikle gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülükler ters düşmemek koşuluyla, sözleşmede öngörülen yükümlülükler aykırı tedbirler alabilir. (Gündüz, 2018: 366)

Taslak Maddeler m.12'ye göre uluslararası haksız fiil ile ihlal edilen uluslararası yükümlülüğün kaynağı ya da niteliği uluslararası sorumluluğun doğması bakımından fark yaratmamaktadır. (Uzun, 2016: 58-61; Erkiner, 2010: 146-159) Bu noktada, olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde insan haklarının sınırlandırılması konusunda uluslararası hukuktan doğan uluslararası yükümlülüklerin özellikle devletlerin taraf olduğu insan haklarına ilişkin uluslararası andlaşmalardan kaynaklanabileceği ifade edilmelidir. Ancak, bu konuya ilişkin uluslararası yükümlülüklerin uluslararası örf adet hukuku kurallarından ya da hukukun genel ilkelerinden kaynaklanması durumunda da uluslararası sorumluluğun doğması bakımından fark söz konusu olmamaktadır.

Salgın Döneminde Alınan Tedbirler ile İnsan Hakları İhlal Edilmek Suretiyle Gerçekleştirilen Uluslararası Haksız Fiillerin Devlete Isnat Edilmesi

Devlet soyut bir varlık olduğu için kendi fiillerini kendisi gerçekleştiremediğinden, hangi kişilerin hangi fiillerinin devlete isnat edilebileceğinin belirlenmesi devletin uluslararası sorumluluğunun doğması bakımından önem arz etmektedir. (Uzun, 2016: 75; Erkiner, 2010: 107-108) Bu sebeple, salgın döneminde alınan tedbirler ile insan hakları ihlal edilmek suretiyle gerçekleştirilen uluslararası haksız fiillerin devlete isnat edilmesi başlığı altında salgın döneminde alınan tedbirler ile insan hakları ihlal edilmek suretiyle gerçekleştirilen uluslararası haksız fiillerin hangi şartlar altında devlete isnat edilebileceğinin incelenmesi gerekmektedir.

Devletler, Taslak Maddeler m. 4'e göre ister yasamaya, yürütmeye ya da yargıya ilişkin ya da ister başkaca işlevleri yerine getiriyor olsun organlarının fiillerinden sorumlu tutulabilmektedir. (Uzun, 2016: 7791-99; Erkiner, 2010: 122-128) Salgın döneminde salgınla mücadele için alınan tedbirler ile insan hakları ihlal edilmek suretiyle gerçekleştirilen uluslararası haksız fiiller de devletlerin organları tarafından gerçekleştirilmektedir.

Devletlerin salgınla mücadele tedbirleri genel olarak yürütme organlarınca alınmaktadır. Çünkü salgın gibi olağanüstü hallerde olağanüstü yönetim usulleri ilan edilmektedir. Olağanüstü yönetim usullerinde kişi menfaatleri ile genel menfaatler karşılaştırılmakta, genel menfaatlerin korunması için yürütme organının yetkileri artırılmakta, insan hakları olağan dönemlere göre daha fazla ve daha kolay sınırlandırılabilir. (Kala-balık, 2013: 180-181; Gözler, 2017: 179-180) Bu çerçevede, salgın döneminde alınan tedbirler ile insan hakları ihlal edilmek suretiyle gerçekleştirilen uluslararası haksız fiiller genel olarak devletlerin yürütme organları tarafından gerçekleştirilmektedir. Devletler yürütme organlarının fiillerinden sorumlu olduğuna göre salgın döneminde alınan tedbirler ile insan hakları ihlal edilmek suretiyle gerçekleştirilen uluslararası haksız fiillerin devlete isnat edilmesi söz konusu olmaktadır.

Salgın döneminde alınan tedbirler ile insan hakları ihlal edilmek suretiyle gerçekleştirilen uluslararası haksız fiillerin devletlere isnat edilmesi söz konusu olduğunda devletlerin salgınla mücadele için aldıkları tedbirler ile sebep oldukları insan hakları ihlallerinden doğan uluslararası sorumluluğunun şartları da gerçekleşmektedir.

SONUÇ

İnsanlığın tarihsel gelişim süreci boyunca salgın hastalıklar ortaya çıkmıştır ve bu salgın hastalıklar küresel etkileri beraberinde getirmiştir. COVID-19 da insanlığın tarihsel gelişim süreci içinde ortaya çıkmış salgın hastalıklardan biridir. Bu çerçevede, COVID-19'un da küresel etkileri beraberinde getirmesi söz konusu olmuştur.

11 Mart 2020 tarihinde COVID-19 resmen pandemi olarak ilan edilmiştir. COVID-19'un Dünya Sağlık Örgütü tarafından resmen pandemi olarak ilan edilmesi, salgın konusunda koruyucu önlemlerin, genel çapta salgınla mücadele için alınan tedbirlerin artırılması bakımından önem arz eden bir gelişmedir.

Devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirlere genel olarak bakıldığında bu tedbirler arasında sokağa çıkma yasağı getirilmesi, uzaktan eğitime geçme kararları alınması ve işten çıkarmaların yasaklanması gibi hususlar yer almaktadır. Salgın döneminde alınan bu tedbirler ile seyahat özgürlüğü, eğitim hakkı, çalışma ve sözleşme özgürlüğü gibi çeşitli insan hakları sınırlandırılmaktadır.

İnsan haklarının sınırlandırılması istisnai bir durum teşkil ettiğinden, insan haklarının sınırlandırılması işlemlerinin keyfi olarak ve sınırsız şekilde yapılmaması, sınırlandırmanın sınırlarının olması gerekmektedir. Sınırlandırmanın sınırları, insan haklarının sınırlandırılmasının olağan ve olağanüstü dönemlerde yapılmasına göre farklılık arz etmektedir.

Olağanüstü yönetim usullerinde yürütme organının yetkileri artırılmakta, insan hakları olağan dönemlere göre daha fazla ve daha kolay sınırlandırılabilir. Ancak, olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde de devletlerin sahip olduğu insan haklarını sınırlandırma yetkisi sınırsız değildir. Devletlerin bu çerçevede sahip oldukları yetkileri ölçülülük ilkesine uygun olarak ve uluslararası hukuktan doğan uluslararası yükümlülüklerini ihlal etmeyecek şekilde, çekirdek alana dokunulmayacak biçimde ayrıca, olağanüstü yönetim usulünün ilan edildiği yer ve zamanla sınırlı olarak kullanılması gerekmektedir.

COVID-19 bir salgın hastalık olarak küresel etkileri beraberinde getirmiş ve olağanüstü bir hal yaratmıştır. Bu sebeple, devletlerin COVID-19 ile mücadele için aldıkları tedbirler ile insan haklarının sınırlandırılması işlemlerinin olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde insan haklarının sınırlandırılması bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, devletlerin COVID-19 ile mücadele için aldıkları tedbirlerin olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde insan haklarının sınırlandırılmasına ilişkin kurallara uygun

olarak gerçekleştirilmesi, devletlerin bu çerçevede sahip oldukları yetkileri ölçülülük ilkesine uygun olarak ve uluslararası hukuktan doğan uluslararası yükümlülüklerini ihlal etmeyecek şekilde, çekirdek alana dokunulmayacak biçimde ayrıca, olağanüstü yönetim usulünün ilan edildiği yer ve zamanla sınırlı olarak kullanması gerekmektedir.

Devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler bağlamında insan haklarının sınırlandırılması, insan haklarının sınırlandırılmasına ilişkin uluslararası hukuk kurallarına uygun şekilde gerçekleştirilmediği takdirde insan hakları ihlal edilmekte ve bu durum devletlerin uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır.

Devletlerin salgınla mücadele için aldıkları tedbirler ile sebep oldukları insan hakları ihlallerinden doğan uluslararası sorumluluğunu uluslararası sorumluluğun iki şartı açısından değerlendirmek gerekmektedir. Uluslararası sorumluluğun şartları bir uluslararası haksız fiilin gerçekleştirilmesi ve bu uluslararası haksız fiilin bir devlete isnat edilmesidir. Uluslararası haksız fiilin de fiil ve fiil ile bir uluslararası yükümlülüğün ihlal edilmesi olmak üzere iki şartı bulunmaktadır.

Uluslararası haksız fiilin fiil şartı açısından bir değerlendirme yapıldığında, bu çalışma bakımından devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler bağlamında gerçekleştirdiği fiiller önem arz etmektedir. Devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler bağlamında gerçekleştirdiği fiillere genel olarak bakıldığında bu fiiller arasında sokağa çıkma yasağı getirilmesi, uzaktan eğitime geçme kararları alınması ve işten çıkarmaların yasaklanması gibi fiillerin yer aldığı görülmektedir. Devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler bağlamında gerçekleştirdiği fiiller genel olarak yapma şeklindeki fiillerdir.

Fiil ile bir uluslararası yükümlülüğün ihlal edilmesi şartı açısından bir değerlendirme yapıldığında devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler bağlamında gerçekleştirdikleri fiiller ile insan haklarının sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler bağlamında gerçekleştirdikleri fiiller ile insan haklarının sınırlandırılmasının olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde insan haklarının sınırlandırılması bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde insan haklarının sınırlandırılmasının da sınırları bulunmaktadır. Bu sınırlardan birini ise sınırlandırma işlemlerinin uluslararası hukuktan doğan uluslararası yükümlülüklerle uygun şekilde gerçekleştirilmesi teşkil etmektedir. Dolayısıyla, devletlerin salgın döneminde salgınla mücadele için aldıkları tedbirler

bağlamında gerçekleştirdikleri fiiller ile insan haklarının sınırlandırılması işlemlerini uluslararası hukuktan doğan uluslararası yükümlülüklerine uygun şekilde gerçekleştirmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, uluslararası hukuktan doğan uluslararası yükümlülüklerin ihlal edilmesi ve bir uluslararası haksız fiilin gerçekleştirilmesi söz konusu olmaktadır.

Uluslararası haksız fiil ile ihlal edilen uluslararası yükümlülüğün kaynağı ya da niteliği uluslararası sorumluluğun doğması bakımından fark yaratmamaktadır. Bu noktada, olağanüstü yönetim usulleri çerçevesinde insan haklarının sınırlandırılması konusunda uluslararası hukuktan doğan uluslararası yükümlülüklerin özellikle devletlerin taraf olduğu insan haklarına ilişkin uluslararası andlaşmalardan kaynaklanabileceği ifade edilmelidir. Ancak, bu konuya ilişkin uluslararası yükümlülüklerin uluslararası örf adet hukuku kurallarından ya da hukukun genel ilkelerinden kaynaklanması durumunda da uluslararası sorumluluğun doğması bakımından fark söz konusu olmamaktadır.

Uluslararası haksız fiilin bir devlete isnat edilmesi şartı açısından bir değerlendirme yapıldığında salgın döneminde salgınla mücadele için alınan tedbirler ile insan hakları ihlal edilmek suretiyle gerçekleştirilen uluslararası haksız fiillerin devletlerin organları tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Devletlerin salgınla mücadele tedbirleri genel olarak yürütme organlarıncadır. Çünkü olağanüstü yönetim usullerinde yürütme organlarının yetkileri artırılmaktadır. Devletler yürütme organlarının fiillerinden sorumlu olduğuna göre salgın döneminde alınan tedbirler ile insan hakları ihlal edilmek suretiyle gerçekleştirilen uluslararası haksız fiillerin devlete isnat edilmesi söz konusu olmaktadır.

Salgın döneminde alınan tedbirler ile insan hakları ihlal edilmek suretiyle gerçekleştirilen uluslararası haksız fiillerin devletlere isnat edilmesi söz konusu olduğunda devletlerin salgınla mücadele için aldıkları tedbirler ile sebep oldukları insan hakları ihlallerinden doğan uluslararası sorumluluğunun şartları da gerçekleşmektedir.

KAYNAKÇA

Acer, Y., Kaya, İ., (2011). *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, Ankara: USAK Yayınları.

Aksar, Y., (2019). *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Bal, A. (2006). *Devletin Uluslararası Sorumluluğunun Doğması*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Bozkurt, E., Erdal, S., Poyraz, Y., (2017). *Devletler Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları.

Brownlie, I., (2002). *Principles of Public International Law*, New York: Oxford University Press.

Çelik, E., (1957). Milletlerarası Mesuliyet, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 21(1-4), 66-80.

Çöl, M., Güneş, G. (2020). COVID-19 Salgınına Genel Bir Bakış, O. Memikoğlu, V. Genç içinde, *COVID-19* (s. 1-16), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Eren, A., (2020). *Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar - Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Erkiner, H. H., (2007). Devletin Haksız Fiilden Dolayı Uluslararası Sorumluluğunda Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Tespit Ettiği İsnat Kuralları, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 13, 145-180.

Erkiner, H. H., (2010). *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Gündüz, A., (2018). Milletlerarası Hukuk: Konu Anlatımı, Temel Belgeler, Örnek Kararlar, Ankara: Savaş Yayınevi.

Gözler, K., (2017). *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Gözler, K., (2020). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Halatçı Ulusoy, Ü. (2020). Birleşmiş Milletler'in COVID-19 ile Mücadele Sınavı, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(2), 527-541.

ILC, (2001). Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, With Commentaries, 22 Aralık 2021 tarihinde: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf, sitesinden alındı.

Kaboğlu, İ. Ö., (2013). *Özgürlükler Hukuku 1: İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş*, Ankara: İmge Kitabevi.

Kalabalık, H., (2013). *İnsan Hakları Hukuku: Kavram-Uygulama-Hak ve Ödevler*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kılıç, M., (2020). Pandemi Dönemi İnsan Hakları Siyaseti: Hak ve Özgürlükler Düzeninin Kırılanlaşan Doğası, *Adalet Dergisi*, (65), 17-55.

Kılıç, O. (2020). Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri, M. Şeker, A. Özer, C. Korkut içinde, *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği* (s. 15-53), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Kuçuradi, İ. (2011). İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları, İ. Kuçuradi içinde, *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, (s. 69-76), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuran, S., Aydın Okur, D., Sarıbeyoğlu, M., Günel, R.V., (2014). *Uluslararası Hukuk Temel Metinler*, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Malanczuk, P., *Akehurst's Modern Introduction to International Law*, London and New York: Routledge.

Meray, S. L., (1968). *Devletler Hukukuna Giriş Birinci Cilt*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Özel, C., (2021). Küresel Salgın Döneminde İnsan Hakları ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması, *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 4(7), 233-256.

Pazarıcı, H., (2018). *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Turhan Kitabevi.

Shaw, M., (2008). *International Law*, Cambridge: Cambridge University Press.

Sur, M., (2020). *Uluslararası Hukukun Esasları*, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Şenel, L., (2020). *Anayasalarda İnsan Hak ve Özgürlüklerinin Tanınması Sorunu*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

TÜBA. (2020). COVID-19 Pandemi Değerlendirme Raporu. Ankara: TÜBA.

Türk, A., AK BİNGÜL, B., AK, R., (2020). Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemielerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Özel Sayı, 612-632.

Uzun, E., (2016). *Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

WHO, (2020). Timeline of WHO's Response to COVID-19, 17.11.2021 tarihinde WHO: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline>, adresinden alındı.

COVID-19 AND THE STRUGGLE FOR REASON. THE CONSOLIDATION OF A NEW POLITICAL DIVIDE IN GERMANY

MARKUS J.T. SCHRIJER*

ABSTRACT

The Covid-19 outbreak in late fall of 2019 ruthlessly exposed quite a few key fractures in many societies around the globe. In Germany, too, the numerous government measures and their critical reception in society can be interpreted as a time of crisis in which a fault line solidified between a supposedly rational majority and a supposedly irrational minority. As with other issues before (such as the ongoing controversies over bias in the 'mainstream' media, populism, migration), German society appears deeply divided into two opposing factions. The respective mutual accusations are: uncritical state-believing adoption of the mainstream-diffused elite-narratives, by means of which the 'gullible population' can be controlled, versus deludedly falling for demagogues while being blinded by conspiracy theories. Both sides claim to be the real pillars of true democracy, whereby the other would betray democratic principles and, above all, fundamental rights. Even if such a confrontation may be simplified, it can be observed that in the major newspapers and on public broadcasting, opponents of political measures like the so-called lockdown and alternative media are un-differentially placed into a corner as "contrarians", "covidiot" or "conspiracy mystics", without seriously addressing their arguments; and that, conversely, in alternative formats, all reporting by the supposed mainstream media is declared to be inauthentic and interest-driven control strategy. It became obvious that the fundamental foundations of democracy and of basic civil rights in Germany are now disputed terrain over which the factions are hardly able to agree. This text shows to what extent the

* Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya. markusschrijer@akdeniz.edu.tr, markus.schrijer@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-8958-924X>.

discussions concerning the Covid-19 pandemic and the measures to contain it joined already existing lines of conflict within German society and in what way these divisions hardened during a time of crisis, so that a common and communal basic understanding concerning the foundations of democracy and the legitimate claim to basic rights seems impossible to realise. The focus in this text is on evaluating the various understandings of reason, freedom, and science in selected 'mainstream' media outlets in respect to the government measures designed to contain the pandemic.

Keywords: Fundamental Rights, German Politics, Corona, Reason, Legitimacy.

I. INTRODUCTION

"What is wrong with the disciplined Germans?" many Italians are asking themselves these days, according to the *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ) in November 2021, when they considered the crisis management and especially the relatively low rate of vaccination in Germany (Krüger, 2021). In fact, it is striking that there is a lot of debate in Germany these days about reason and science, and that two camps, the so-called vaccination advocates and vaccination opponents, seem to be irreconcilably opposed. A day earlier, another article in FAZ judged:

"The petulant part of the population that does not want to comply with the state's measures to contain the pandemic is readily labelled as irrational. Conversely, the accusation presupposes that there is a rational way for the state to make the health of the population its guiding principle." (Paret, 2021)

Now, rational here stands for: obvious, inevitably resulting from sober reason, guided by mere science. This text will address some social consequences of the pandemic that have to do with the claim made to rational thought as the basis of a legitimate community. Nothing is said about the pandemic from a medical point of view. In that regard, too, – although a majority of experts are reasonably unanimous in calling for rather stringent containment measures (Redaktionsnetzwerk Deutschland, 2021) – the opinions of experts are irreconcilably contradictory (for disagreeing positions see, for example, the *Gesellschaft der Mediziner und Wissenschaftler für Gesundheit, Freiheit und Demokratie*. This is however by no means surprising and rather to be expected: scientific debate thrives on examining different explanatory approaches and finding a consensus, which by definition can never be stable and set in absolute terms. What is rather remarkable is the political vehemence with which contrary scientific analyses are rejected. In this respect, a climate of silence and fear was diagnosed in WELT, also and especially amongst physicians who are sceptical about vaccinations, and this was read as a symptom of "a highly nervous society" (Röhn, 2021).

The fact that a scientific consensus on the pandemic is subject to political interest is an indication that the debate about an accurate assessment of the pandemic follows not only medical and, in a broader sense, scientific guidelines, but has above all taken on political characteristics. The scientific assessment of the pandemic is politically charged, for on this basis the legitimisation of measures that can contain the pandemic (i.e. the necessity of restricting fundamental rights in the course of this) ensues. The term "political" here corresponds to Carl Schmitt's concept of the political (Schmitt, 1996), i.e.: positions on the accurate encounter with the pandemic serve to a

large degree to make one's affiliation to one particular camp recognisable. But not only does the medical-scientific discourse seem politically charged. It also seems that journalists and citizens who are not educated in the medical sciences agree or disagree on medical-scientific positions and identify with or abjure them, classifying themselves politically on the basis of them, without themselves being able to judge these positions as experts. Relying upon the positions taken by experts is understandable and unavoidable, but it should also carry with it the insight that there can be no claim to a standpoint from which to judge on a supposed absolute, and inevitably resulting in the correctness of these positions. However, as already indicated, this does seem to be the case in the public debate during the Corona-crisis in Germany.

Individual articles from selected online news outlets (FAZ, TAZ, WELT, SPIEGEL, FOCUS and DEUTSCHLANDFUNK) are used to illustrate the vocabulary used by the respective groups to refer to themselves and to each other. This short, two-chapter essay is therefore not a comprehensive and representative empirical study, but rather a narratological commentary (Koschorke, 2018) upon the public debate from the beginning of the pandemic. The question is: Where does the line between the two assumed sides run? And based upon this, how does the debate about restrictions on fundamental rights fit into the existing political debates? The argument will be that the debate is conducted along a line that was already marked out before the outbreak of the pandemic, and which defines a claim made to belong to the legitimate community; this line has essentially little to do with the medical-scientific positions, which themselves serve rather as annunciators of that claim to belong to the legitimate community.

II. FREEDOM AND SECURITY

A brief overview suffices to show that during the Corona-crisis there were serious restrictions on fundamental rights in Germany. It includes:

Art. 2 para. 1 GG: *Free Development of the Individual and Informational Self-determination*, by quarantine orders, contact reductions, closure of businesses or stores, collection of personal data.

Art. 4 para. 1 and 2 GG: *Freedom of Religion* as religious services are considered public assemblies.

Art. 8 GG: *Freedom of Assembly*. In the first year of the pandemic, this was the most controversial restriction on a federal states level. As a fundamental right it is "closely linked to freedom of expression" and thus "one of the central elements of a liberal democratic state." It is therefore not surprising

that on April 15, 2020, the Federal Constitutional Court highlighted again “the value of this fundamental right and made it clear in a decision that blanket bans on demonstrations are not constitutional” (Weber, 2021).

Article 11 (1) and (2) GG: *Right of Free Movement*: for example, prohibition of “entry of persons from other federal states” by some federal states (Weber, 2021).

Art. 12, para. 1 GG: *Professional Freedom*: here foremost “the free exercise of occupation”, which has been “massively restricted by the closure of non-system retail stores” (Weber 2021).

Art. 13 (1) GG: *Right to Inviolability of the Home*.

Art. 1 para. 1 GG: After all, the First Article might be affected. It says: *Human dignity is inviolable. It is the duty of all state authorities to respect and protect it.*

The constitutional lawyer Reinhold Weber states: When weighing the individual's right to his or her fundamental rights against the general welfare on the other hand, the focus is always on three aspects: “Are the measures taken suitable for limiting the pandemic? Are they necessary – and are they appropriate?” In view of Article 1 of the Basic Law, which is “a very special fundamental right because it allows no exceptions” dilemmas arise such as whether “the dignity of an old person in a nursing home is touched if that person has to die in involuntary isolation without being able to be visited by relatives” (Weber, 2021). Accordingly, a critical attitude toward measures seems to be entirely reasonable from the perspective of the Basic Law. In this context, sociologist Matthias Quent concluded in May 2020 that it is not only “absolutely legitimate to take discontent and protest to the streets”, but rather that it is precisely “the task of a vigilant civil society to critically accompany government policy in a crisis”. In contrast, according to Quent, those who “encourage right-wing extremism” and “absurd conspiracy thinking” endanger democracy and social cohesion (in: Gensing, 2020). Yet, it is precisely this juxtaposition that goes to the root of the problem: how to soberly define what may be considered to be legitimate criticism and what should be branded as an ‘absurd conspiracy’?

Also in May 2020, for example, *Die Tageszeitung* (TAZ) commented on demonstrations against government measures with clear political divisions as follows: The participants of the gatherings are a “colourful mix”. “Hippies” and “enraged citizens” [orig. Wutbürger], “conspiracy ideologues” and “right-wing extremists” come. The “feeling of being lied to by the government and the media” unites them. They are “looking for other truths” and let themselves be talked into comforting but only “apparent certainties” by “alternative

physicians and world enlighteners [orig. Welterklärer]". Behind the supposed civil rights protests, "strange beliefs" emerge: the dangerousness of Covid-19 is denied, and the mask requirement is rejected. It is "popular to stir up fear of compulsory vaccinations". They regard themselves as "enlightened", "contrarians" [orig. Querdenker] or simply as "the people" (Peter, 2020b). Many of these terms employed in this TAZ article in May 2020 (as elsewhere at that time, too) were to become a fixed vocabulary of the months to come and into the present day, applied to those making any criticism of government measures. There is talk of 'crude theories' of certain 'conspiracy mystics' and 'covidiot' who 'talk gibberish' [orig. schwurbeln] and only under the 'pretext of civil rights' would 'seduce the people' and steer them along the 'irrational' paths of 'conspiracy thinking' toward 'irrational delusion'. Regardless of how specific criticisms are to be evaluated, it is certainly striking that this vocabulary is applied to the most diverse positions. Above all, however, it serves primarily to polarise, to demarcate from seemingly sheer madness, and thus to comfortably elevate one's own point of view into the realm of pure reason. It does not serve to arouse any actually reasonable and factual discussion of the serious points of contention. The disadvantages are evident, for example, with regard to the issue of compulsory vaccination. While it was still dismissed here in March 2020 as a 'strange fear' to stir up the masses, in December 2021 this 'strange fear' is being seriously considered by Chancellor Olaf Scholz. It is easy to say in retrospect, but was it impossible for those who wanted to convince vaccination sceptics of the necessity of vaccinations to foresee from the beginning that a factual discussion of the advantages and disadvantages of vaccinations would be far more beneficial than disparagement?

Since November 2021, the introduction of compulsory vaccination has been seriously discussed. The Minister Presidents of Bavaria and Baden Württemberg, Markus Söder and Winfried Kretschmann in FAZ called for the introduction of a general vaccination obligation as it would "protect freedom" (Kretschmann ve Söder, 2021). When the first vaccinations were given in December 2020, they write, the end of the pandemic seemed in sight. Even considering wide-spread scepticism toward vaccinations and the danger of the virus overall – "we were convinced: in the end, common sense, the pursuit of a life without the virus, and virtues such as community spirit and solidarity would prevail – and enough people would get vaccinated." Now that this is not the case, in their view, there should be compulsory vaccination, which they claim would not be "a violation of civil liberties" but rather "a prerequisite for regaining our freedom." Without considering the freedom of the individual they only find in the Basic Law "the principle of freedom in responsibility. It obliges us to weigh the freedoms of all those affected and to make decisions on this basis" (Kretschmann ve Söder, 2021). However, this

reading did not pass unchallenged in parliamentary circles. The FDP state chairman and Bundestag parliamentary group vice-chairman Michael Theurer said in response:

“A general vaccination obligation is a massive encroachment on various fundamental rights. We Free Democrats therefore consider it unconstitutional. If the two now simply claim that there would be no encroachment on fundamental rights and freedoms in the case of compulsory vaccination that is deeply irritating.” (Ulrich vd., 2021)

Two things stand out here in particular: first, the fact that something repeatedly labelled as a ‘crude conspiracy theory’ last year, namely a general vaccination obligation, is actually about to be implemented. Regardless of one’s personal views on the subject of vaccination, this should be a reason to question whether any concerns in these uncertain times should simply be brushed aside as ‘strange fears’. After all, those who were once ridiculed may only feel vindicated in this way, and both camps may only further isolate themselves from each other. Secondly, the use of the concept of freedom. In Söder’s and Kretschmann’s case, it appears as something unambiguous, which inevitably results from rational consideration. If one only uses one’s intellect, one will come to it sooner or later – everyone who does not arrive at this conclusion therefore has no intellect and is therefore unreasonable. Any claim to the freedom of individual decision-making on the subject of vaccination can therefore also only be unreasonable. That such intrusiveness is criticised by a liberal is hardly surprising. What is surprising, on the other hand, is the way in which the concept of freedom is appropriated from all sides, especially in the vaccination debate, as if there had not been centuries- and millennia-old philosophical discussions about what exactly freedom means. And if Söder and Kretschmann take up a classical definition according to which the individual may claim freedom up until that of another individual is affected (Art. 2 (1) of the Basic Law¹), then there should be clarity about the fact that this corresponds to a rather formal definition, which in itself makes little statement about how individual freedom can be filled with a concrete content. I.e., of course, opponents of the vaccination can also invoke freedom, the freedom, for example, to dispose of their physical integrity, in order to legitimise their point of view (Art. 2 (2) of the Basic Law²). There may be reasons to reject this conception of freedom, or to interpret Article 2 differently (crucial is for

1 Basic Law for the Federal Republic of Germany. Article 2 (1): Every person shall have the right to free development of his personality insofar as he does not violate the rights of others or offend against the constitutional order or the moral law.

2 Basic Law for the Federal Republic of Germany. Article 2 (2): Every person shall have the right to life and physical integrity. Freedom of the person shall be inviolable. These rights may be interfered with only pursuant to a law.

example the reading of the interference ‘pursuant to a law’), but this does not mean that it is not also a conception of freedom that is in principle itself reasonable. The argument that ‘reason’ allows only one interpretation of freedom, and therefore any other interpretation is unreasonable, un-solidaristic and opposed to ‘actual’ freedom, only contributes to the polarisation of society – and certainly does not lead to any increase in the vaccination rate.

However, this very narrative seems to be becoming entrenched. It can be found all over the newspapers, for example in SPIEGEL: one article finds that a “vehement minority”, insisting upon their individual freedom is driving the majority before it and the government can really only find one solution, namely compulsory vaccination. All arguments against this are based on a “false definition of the term freedom” (Garbe, 2021). Here, too, the inherent ambiguity of the concept of freedom is itself denied and dissenting voices are accused of simply not having understood it and therefore of not representing a legitimate position. Again, a representative of the liberals does not want to let according appropriations of the concept of freedom pass. In the ongoing discussion about “the right level of restrictions” Konstantin Kuhle finds simplifications on both sides. After citing the benefits of vaccination in preventing an overwhelming of the health care system, he goes on to criticise the critique of people who refer to freedom when arguing against state restrictions at all. Here, “invoking personal freedom has plainly become a dirty word. Voices are being raised everywhere calling for the state to ‘now really crack down’ on them. The concept of freedom is transfigured into an indecent and immoral reference” (Kuhle, 2021).

As early as March 2020, Hans-Jürgen Papier, the former president of the Federal Constitutional Court, held out the prospect that the Corona crisis would be “a challenge and a test for constitutional democracy”. In this context, the “state and its legislation have to strike an appropriate balance between freedom and security” and even “the current emergency measures to protect the life and health of the population do not justify the abandonment of civil liberties” (Papier 2020). The juxtaposition of freedom and security was constantly taken up in the Corona crisis. On the subject of vaccination, Söder’s and Kretschmann’s reading of freedom seems to swing in the direction of security; individual freedom ultimately only arises (again) when the security of all appears to be guaranteed. The insistence on individual freedom and civil liberties, on the other hand, is suspected of being of selfish self-interest. In this sense, Kuhle finds himself in need to reiterate that the argument of freedom is “not always used in the sense of a ruthless contrarian [orig. Querdenker] and anti-vaccination-freedom,” and whoever argues in this way “overlooks where freedom was lacking everywhere during the pandemic fight” (Kuhle, 2021).

Kuhle emphasises that the claim to individual freedom can be legitimate, but in order to substantiate this, he stresses not to make this claim as a 'contrarian'. It is only by distinguishing himself from this group that his claim seems to him to become truly legitimate.

Security in this context means the guarantee or at least the state provision of health. When asked about this calculation, namely "health in return for a temporary restriction of some fundamental rights", which seems to be "not a bad offer", constitutional lawyer Indra Spiecker responds that the promise of security is "always very seductive", but that there is the problem or danger that fundamental rights are thus "eroded bit by bit", which is why people over time become accustomed to it, so to speak. As an example, she cites the increase in "various forms of surveillance" over the past 20 years:

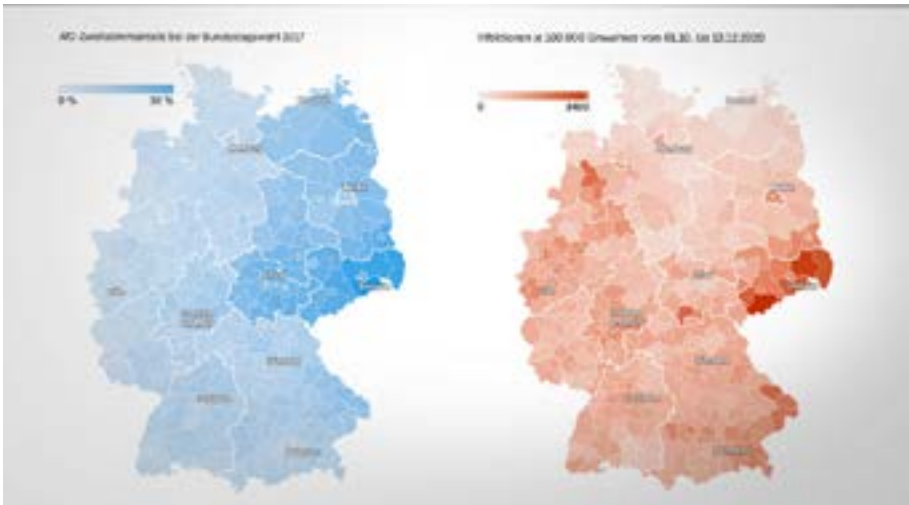
"Taken individually, each step sounds understandable and necessary. But taken as a whole, the density of surveillance is now very high and actually no longer appropriate for a free and democratic [orig. *freiheitlich*] society" (Spiecker, 2021).

This warning could introduce the commentary of another constitutional lawyer and former judge of the Federal Constitutional Court, Udo di Fabio, which in retrospect seems rather appeasing. When asked about the state of parliamentary democracy in Germany and explicitly whether it is still the government that makes decisions or whether it is some virologists, he replied that this criticism was understandable, but that one could certainly not speak of a "disempowerment of parliaments". The Bundestag had been decisively involved, for example by amending the Federal Infection Protection Act several times, and thus a central norm of the rule of law has been fulfilled. From a formal point of view, then, di Fabio can cite good reasons why the rule of law character of the German state was preserved during the Corona crisis. However, he seems well aware of the danger of a gradual slippage as indicated by Spiecker. This is at least how his subsequent comment can be interpreted, according to which one can "certainly learn" from the experience of the Corona crisis "that our society is actually more receptive to political impulses, to regulations, to limitations than we may have believed before" (Di Fabio, 2021).

III. REASON AND SCIENCE

Many analyses initially adopted classic ideological categories in assessing the different attitudes toward the government measures to contain the pandemic and stuck to the classic left-right pattern. While for many it seemed clear from the beginning that the critics expressed an overall rejection of

the system which thus would be a “point of contact for the extreme right” (Peter 2020b), it became apparent over time however, that the traditional political classification might not hold. Already in March 2020, when not much information about the pandemic was available, the above cited TAZ author rated one of the leading protesters against the restriction of Art. 8 of the Basic Law in his article “With the Basic Law against Reason [orig. *Mit dem Grundgesetz gegen den Verstand*]” as a “conspiracy theorist” who had moved “from left to scattered [orig. *Von links nach wirr*]” (Peter, 2020a). The obvious presence of leftist ideas at the demonstrations ran counter to the tendency to let them be absorbed into the AfD’s supporters – a tendency for example suggested by the following graph from SPIEGEL in December 2020:

Source: <https://www.spiegel.de/panorama/gesellschaft/afd-und-corona-so-haengen-inzidenzen-und-wahlergebnisse-zusammen-a-235e885c-b1f9-4a53-915d-505b677ad04a>

With regard to Saxony, for example, sociologist Karl-Heinz Reuband presented the results of his regional analysis in November 2021:

“The analysis yielded a clear correlation between the prevalence of critical attitudes toward Corona danger and Corona-related government measures, on the one hand, and AfD voter share, on the other: a sign that AfD voter share in a region is a symptom of the presence of critical Corona-related attitudes. At times, Corona-specific attitudes in the form of conspiracy thinking exerted the largest effects on incidence” (Reuband, 2021).

Reuband's analysis takes a step back and does not identify critics of government measures with AfD voters but emphasises that a certain "conspiracy thinking" is the basis for both, which do not necessarily have to coincide. The sociologist Oliver Nachtwey, who has conducted surveys at demonstrations throughout Germany and Switzerland, also concluded in January 2021 that it is "a novel and also surprising movement because it sometimes links very disparate milieus." However, he also tends to stick to the left-right schema and therefore judges that the movement "partly comes from the left but tends to go to the right." From this analysis, he does not seem to be able to make sense of his data. The increased presence of academics at the protests also does not fit into the picture here. He finds: "What we can see is: A low qualification makes conspiracy thinking somewhat more pronounced, but even highly qualified people then tend to do so" (Nachtwey, 2021a). 10 months later, Nachtwey still seems to want to stick to the left-right pattern. His conclusion in November 2021 is: "Quasi-left-wing cultural traits come together with right-wing politicisation, and that's what makes this extremely toxic mix of vaccine refusal right now" (Nachtwey, 2021b). It remains somewhat unclear what is meant by this. To raise the relatively low vaccination rate in Germany (22.8% of the total population over 12 years), he also argues for a compulsory vaccination at least for certain professional groups. His experience shows, he says, that even "improved communication, factual, scientifically evidence-based education with critics of measures is relatively ineffective." About vaccination refusers, he says, "They're very, very often in a certain tunnel and cognitively they actually only perceive the information that fits their argument" (Nachtwey, 2021b). Here, too, the juxtaposition of rational arguments and irrational obstinacy appears, whereby the assignment is unambiguous. Whoever arrives at a 'deviating' result automatically argues unreasonably, biased, while whoever arrives at the 'correct' result proceeds rationally and factually, i.e. is unbiased. The train of thought itself expresses what it sets out to criticise: bias. The problem that arises here is related to the understanding of the scientific and touches upon a central point of criticism in the Corona crisis.

For Udo di Fabio, one of the most controversial issues in the Corona crisis was and still is the question "to what extent one should not only listen to science, but possibly follow it politically". He considers it problematic, for example, that for a long time the focus was only on Merkel's chief advisor Christian Drosten from the Charité and that other scientists with possibly differing assessments did not have their say at this level. However, this for him reveals a central problem of modernity in general:

"We are epistemic societies, which means that we need a scientific basis in order to be able to make rational decisions. But everyone who works in science knows how incomplete our knowledge is, how controversial our assessments sometimes are. Every scientific field knows the dispute of opinions. Not only lawyers, but also physicists, biologists, virologists, and physicians argue, and they cannot give an answer to everything" (Di Fabio, 2021).

Thus, should democratically legitimised decisions be enforced even if they seem unreasonable from the standpoint of a scientific consensus? Di Fabio takes a clear position here: yes! For to demand that politics should only follow scientific advice would be basically an elitist and old-conservative idea which is undemocratic at its core.

A broad, representative, and empirical study on the role of the media in the Corona crisis concluded that among most journalists of the major daily newspapers and online news in Germany, however, it is just such a somewhat naive and uncritical understanding of science that prevails (Maurer vd., 2021). The study argues that the media had "largely assumed a consensus in the scientific community regarding the medical aspects of the pandemic" (Maurer vd., 2021: 5) and that there is a lack of understanding in journalism "that science can also be wrong, that a scientific consensus may first have to develop, and that forecasts can be wrong". In this respect, "an awareness of the uncertainty and provisional nature of scientific findings" has to be created and a corresponding journalistic routine developed. For often "the agreement of the (presumed or known) position of the experts with what journalists themselves think or want to express" seemed to have been the guiding motive of journalistic work (Maurer vd., 2021: 58). In addition, there had been "a strong concentration on politicians", while only "at some distance doctors and scientists" had their say, and "people affected by an infection and also so-called corona sceptics" had received hardly any attention at all. Of the political voices, mainly the government and hardly any opposition parties were heard, and of the scientific voices in the broadest sense, for a long time only the virologist Christian Drosten and later increasingly the SPD health politician Karl Lauterbach (Maurer vd., 2021: 5). While all this is typical of journalism in times of crisis, the study states, it leads to a failure to meet the usual quality standards, to a "focus on negative information" and to the "conviction that readers will not understand complex issues anyway" (Maurer vd., 2021: 58). On the other hand, it can be observed that critics of the supposed mainstream media do not judge the quality of concrete contributions, but that "sometimes individual unfortunate contributions" are considered representative of the reporting of a medium or even 'the media' in general, "without systematically checking corresponding claims on a broad basis" (Maurer vd., 2021: 55).

From these observations of the study, it can be concluded that a tendency to generalise, to only seek the confirmation of pre-existing attitudes and a certain bias is equally present on all sides. The polarisation in society can only increase along the way. In this sense, Udo di Fabio diagnosed in November 2021 that the debate had meanwhile taken on the “zealous features of a religious struggle” in which “dissenters are regarded as the enemy” (Schuster ve Gaschke, 2021). And in WELT, in view of Söder’s image of the imminent “apocalypse”, which he chose to describe the current situation in the hospitals, one wonders what will happen then: “Civil war between ‘contrarians’ [orig. Querdenker] and vaccination advocates?” (Wiedemann, 2021) In any case, pollster Renate Köcher of the Allensbach Institute notes as “collateral damage” of the Corona crisis that “aggressiveness in the country is growing” and “the image of the media is deteriorating” (Tuma, 2021). However, this confirms a trend that had already begun before Corona. Already in 2019, she found that due to the work of the grand coalition that overall, “confidence in the political stability of the state had fallen in a landslide” (Köcher, 2019).

Now, inextricably linked to the assessment of the quality of reporting is the question of what role one attributes to news media in crises such as this pandemic.

“In a pandemic like this, is it also part of the role of media reporting to address critics and negative side effects of measures that are desirable from the point of view of pandemic control, even if this may reduce the social acceptance of these measures? Or is fighting the pandemic such an obvious priority here that the principle of diverse and balanced reporting can or even must be overridden?” (Maurer vd., 2021: 5)

Such question and comparison assume that the acceptance of the measures would be limited in the case of the discussion of negative consequences of these measures. It furthermore suggests that journalists tend to see themselves as political actors aiming at guiding the population through a crisis rather than reporting about it. Such guidance, however, is based on a political decision, on unambiguity and definiteness. Thus, reason took on the notion of pragmatism: reasonable seems what needs to be done (in the eyes of those who decide). A brief reference to Descartes may suffice at this point to suggest that reason may be understood as the exact opposite of this understanding. Rationalism appears to him as resulting from a mind-set based on methodological doubt. Rational is someone who is sceptical, even critical of all opinions (including, above all, their own) and of all ‘established’ knowledge. Doubt in Descartes’ thinking is not associated with malicious distrust, but with the understanding that human knowledge must be permanently doubted to be (relatively) certain. Accordingly, it seems

reasonable to find that there is no single understanding of 'the science', that there cannot be a single position and concrete political demand attributed to 'science'. The experience of the crisis could thus also strengthen the argument that, contrary to the reading of Maurer et al, acceptance would increase if it were not for the one-sidedness of the media, which is quite perceptible to the (quite reasonable) 'normal population'. Then an automatic upvaluation of the dissenting attitudes, which by not being mentioned are endowed with the nimbus of the suppression of an inconvenient truth could also be avoided. For the decision of the encroachment upon various fundamental rights, the central questions are those of suitability, necessity and appropriateness; all of these questions would be more likely to be answered in the affirmative if the population had been able to perceive representative and balanced reporting in the major media (refraining from stigmatising certain voices as irrational and deluded by default), which naturally leads to trust and therefore considers an assessment to be in good hands, whereas now the suspicion is being fuelled that critical voices are being suppressed intentionally, i.e. with evil and hidden intentions.

IV. CONCLUSION

One reproach that this text has to accept is that the accused polarisation of society is itself taken up when there is talk of two sides or two camps. However, this text was not at all interested in confirming the existence of two hermetically demarcated camps, but rather in showing that the public debate assumes such a juxtaposition, that itself produces it, by commentaries participating in it taking up other contributions primarily as annunciators of belonging to one group. It can be seen that a fixed vocabulary is used to signal membership in a particular community, with the respectively excluded group marking the realm of unreasonable attitudes and thus of illegitimate claims. This text considered this mechanism in relation to communication in established media about the so-called 'contrarian' movement. However, the same mechanism can also be found in the other direction when considering communication in new and alternative media about the supposed mainstream media. Such polarised communication, however, leads to arguments about issues that affect the whole of society being conducted in a way that itself excludes parts of society from the outset. It is thus made impossible for the treatment of the issue to be considered as a matter for society as a whole. Rather, one group will always see itself as the legitimate community, the only one that knows how to address the issue in a legitimate way. In today's Germany, different understandings of reasonable politics collide, i.e., of how scientific discussions and research are to be understood and how they should

influence political measures. Communication does not take place with each other, but only among themselves within delimited groupings that no longer seem to have much to say to the other. This confirms a trend of the early 21st century, which of course is not exclusive to Germany, which is taking place in many different societies. It has led to polarisation and fragmentation everywhere and has produced so-called echo chambers, in which people enjoy having their own opinions confirmed, but are hardly willing to challenge them from the bottom up. No discussion on equal terms can take place, however, if certain participants are branded as illegitimate from the outset and for a society, this in turn means that a basic societal consensus is rendered impossible.

LIST OF REFERENCES

Di Fabio, U., Rabhansl, C. (16.10.2021). *Corona hat unsere Demokratie nicht aus den Angeln gehoben*, 6 Kasım 2021 tarihinde Deutschlandfunk sitesi: <https://www.deutschlandfunkkultur.de/verfassungsrechtler-udo-di-fabio-corona-hat-unsere-100.html> adresinden alındı.

Garbe, S. (16.11.2021). *Impfpflicht für alle – das wäre jetzt die fairste Lösung*, 16 Kasım 2021 tarihinde SPIEGEL sitesinde: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/coronavirus-und-die-diskussion-ueber-impfpflicht-das-grosse-missverstandnis-a-b5ca0832-1d3e-4f31-a9c4-23e3935105d1> adresinden alındı.

Gensing, P. (04.05.2020). *Warnung vor rechter Vereinnahmung*, 10 Kasım 2021 Tagesschau sitesinde: <https://www.tagesschau.de/investigativ/corona-proteste-rechtsextremismus-101.html> adresinden alındı.

Köcher, R. (19.11.2019). *Wie die große Koalition das Vertrauen in die Stabilität zerstörte*, 16 Kasım 2021 tarihinde Frankfurter Allgemeine Zeitung sitesinde: <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/wie-die-grosse-koalition-das-vertrauen-in-die-stabilitaet-zerstoerte-16493444.html> adresinden alındı.

Koschorke, A. (2018). *Fact and Fiction: Elements of a General Theory of Narrative*. Çev. Joel Golb, Berlin: De Gruyter.

Kretschmann, W., Söder, M (22.11.2021). *Die Impfpflicht schützt die Freiheit*, 22 Kasım 2021 tarihinde Frankfurter Allgemeine Zeitung sitesinden: <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/corona-impfpflicht-von-soeder-und-winfried-kretschmann-gefordert-17647078.html> adresinden alındı.

Krüger, K. (25.11.2021). *Was ist bloß los mit den disziplinierten Deutschen?*, 25 Kasım 2021 tarihinde Frankfurter Allgemeine Zeitung sitesinde: <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/deutschlands-desaster-bei-den-corona-impfungen-verstoert-italien-17650269.html> adresinden alındı.

Kuhle, K. (17.11.2021). *Freiheit ist kein Schimpfwort*, 17 Kasım 2021 tarihinde Frankfurter Allgemeine Zeitung sitesinde: <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/fdp-politiker-zu-corona-massnahmen-freiheit-ist-kein-schimpfwort-17638809.html> adresinden alındı.

Maurer, M., Reinemann, C., Kruschinski, S. (2021). *Einseitig, unkritisch, regierungsnah? Eine empirische Studie zur Qualität der journalistischen Berichterstattung über die Corona-Pandemie*, 25 Kasım 2021 tarihinde Rudolf Augstein Stiftung sitesinde: <https://rudolf-augstein-stiftung.de/aktuelles/wissenschaftliche-studien-zur-rolle-und-qualitaet-der-medialen-berichterstattung-in-der-corona-krise/> adresinden alındı.

Nachtwey, O., Weber, B. (21.01.2021). *Studie zur ‚Querdenker‘-Bewegung. ‚Kommt zum Teil von links, geht aber eher nach rechts‘*, 16 Kasım 2021 Deutschlandfunk sitesinde: <https://www.deutschlandfunk.de/studie-zur-querdenker-bewegung-kommt-zum-teil-von-links-100.html> adresinden alındı.

Nachtwey, O., May, P. (16.11.2021). *Impfverweigerer – Soziologe Nachtwey: Mit sachlicher Aufklärung sind viele nicht zu erreichen*, 16 Kasım 2021 tarihinde Deutschlandfunk sitesinde: <https://www.deutschlandfunk.de/soziologe-nachtwey-zu-impfverweigerern-100.html> adresinden alındı.

Papier, H.-J. (26.03.2020). *Balance von Freiheit und Sicherheit: Was Ausgangssperre für Demokratie bedeuten würde*, 21 Kasım 2021 tarihinde Focus sitesinde: https://www.focus.de/perspektiven/ehemaliger-praesident-des-bundesverfassungsgerichts-balance-von-freiheit-und-sicherheit-was-ausgangssperre-fuer-demokratie-bedeuten-wuerde_id_11815272.html adresinden alındı.

Paret, C. (24.11.2021). *Die Ansteckung wagen*, 27 Kasım 2021 tarihinde Frankfurter Allgemeine Zeitung sitesinde: <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/corona-pandemie-philosoph-betrachtet-impfverweigerer-und-politik-17647589.html> adresinden alındı.

Peter, E. (31.03.2020). *Mit dem Grundgesetz gegen den Verstand*, 9 Kasım 2021 tarihinden Die Tageszeitung sitesinde: <https://taz.de/Corona-und-Verschwoerungstheoretiker/!5675712/> adresinden alındı.

Peter, E. (07.05.2020). *Alu mit Bürgerrechtsfassade*, 9 Kasım 2021 tarihinde Die Tageszeitung sitesinde: <https://taz.de/Koepfe-der-Corona-Relativierer/!5681132/> adresinden alındı.

Redaktionsnetzwerk Deutschland (13.11.2021). *Mediziner dringen in Brandbrief auf Corona-Kurswechsel: Vierte Welle kann alles ‚in den Schatten stellen‘*, 16 Kasım 2021 tarihinde Redaktionsnetzwerk Deutschland sitesinden: <https://www.rnd.de/politik/corona-top-mediziner-draengen-auf-kurswechsel-vierte-welle-kann-alles-bisherige-in-den-schatten-4XJSBDR25HI7NPQXMMWVH6MRQ.html> adresinden alındı.

Reuband, K.-H. (2021). Der Einfluss politisch-kultureller Orientierungen auf Corona-Inzidenzen und Corona-Impfquoten. Ergebnisse einer Regionalanalyse in Sachsen, MIP (*Zeitschrift für Parteienwissenschaften*) 27 (2), 206-214.

Röhn, T. (14.09.2021). *Der leise Zweifel impfender Ärzte*, 13 Kasım 2021 tarihinde WELT sitesinde: <https://www.welt.de/politik/deutschland/plus233646739/Corona-Impfung-Der-leise-Zweifel-impfender-Aerzte.html> adresinden alındı.

Schmitt, C. (1996). *The Concept of the Political*. Çev. George D. Schwab, Chicago: University of Chicago Press.

Schuster, J., Gaschke, S. (08.11.2021). *Eifernde Züge eines Glaubenskampfes, der Andersdenkende als Feind betrachtet*, 8 Kasım 2021 tarihinde WELT sitesinde: <https://www.welt.de/politik/deutschland/plus234885426/Udo-di-Fabio-ueber-Corona-Andersdenkende-werden-als-Feind-betrachtet-mit-Hass-verfolgt.html> adresinden alındı.

Spiecker, I., Röhl, I. (12.05.2021). *Rechtsexpertin sicher: ‚Nach der Pandemie werden viele klagen‘*, 9 Kasım 2021 tarihinde FOCUS sitesinde: <https://focus-anwalt.de/magazin/rechtsexpertin-sicher-nach-der-pandemie-werden-viele-klagen> adresinden alındı.

Dambeck, H., Maxwill, P. (19.11.2021). *Je AfD, desto Corona*, 19 Kasım 2021 tarihinde SPIEGEL sitesinde: <https://www.spiegel.de/panorama/gesellschaft/afd-und-corona-so-haengen-inzidenzen-und-wahlergebnisse-zusammen-a-235e885c-b1f9-4a53-915d-505b677ad04a> adresinden alındı.

Tuma, T. (19.01.2021). *Allensbach-Chefin Köcher warnt: ‚Viele Existenzen sind vernichtet‘*, 19 Kasım tarihinde Handelsblatt sitesinde: <https://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/interview-allensbach-chefin-koecher-warnt-viele-existenzen-sind-vernichtet/26793552.html?ticket=ST-1422196-dA9B0gVKaxbMaTBkplDv-cas01.example.org> adresinden alındı.

Ulrich, V., Bolle, W., Mikhail, J., Ott, C. (22.11.2021). *Kretschmann und Söder fordern allgemeine Impfpflicht*, 22 Kasım 2021 tarihinde WELT sitesinde: <https://www.welt.de/wissenschaft/article235201154/Corona-Kretschmann-und-Soeder-fordern-allgemeine-Impfpflicht.html> adresinden alındı.

Weber, R. (Mayıs 2021). *Grundgesetz & Grundrechte in Zeiten der Corona-Pandemie*, 19 Kasım 2021 tarihinde Landeszentrale für politische Bildung Baden-Württemberg sitesinde: <https://www.lpb-bw.de/grundrechte-und-corona#c57094> adresinden alındı.

WELT (01.12.2021). *Allgemeine Impfpflicht, Booster-Pflicht, Ablauf des Impfschutzes – Was Scholz plant*, 1 Aralık 2021 tarihinde WELT sitesinde: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article235374832/Corona-Impfpflicht-Olaf-Scholz-ist-fuer-Impfpflicht-und-Ablauf-des-Impfstatus.html> adresinden alındı.

Wiedemann, J. (17.11.2021). *Söder sieht die Corona-‚Apokalypse‘ nahen – geht’s noch?*, 17 Kasım 2021 tarihinde WELT sitesinde: <https://www.welt.de/politik/deutschland/plus235097830/Markus-Soeder-sieht-die-Corona-Apokalypse-nahen-geht-s-noch.html> adresinden alındı.

EU NATIONAL HUMAN RIGHTS INSTITUTIONS IN THE COVID-19 CRISIS

ABSTRACT

Although old in idea, National Human Rights Institutions (NHRI) are new organizations in modern human rights understanding in terms of standardization and institutionalization. However, since the end of the 20th century, their importance has been increasing in the context of the protection and development of human rights. Although the starting point is based on the initiatives of the United Nations (UN), the European Union (EU) has contributed a lot to the standardization and development of NHRIs. In other words, the principles and standards accepted by the UN have been carried forward by the EU both in theory and in practice. However, the COVID-19 pandemic, which broke out towards the end of 2019, constituted an important turning point in the increasingly continuing development process. Likewise, COVID-19, which emerged in the city of Wuhan, the capital of the Hubei region of China, on December 1, 2019, turned into a terrible epidemic in a short time and infected more than 250 million people worldwide as of November 20, 2021, causing the death of more than 5 million people. Difficult times in world history have always brought with them strict measures: The COVID-19 pandemic has also brought strict measures, and in this context, governments have had to implement measures that will affect almost all areas of daily life, especially many human rights. The COVID-19 pandemic, which is called a crisis that affects the world, has affected many human rights as well as the NHRIs that are dedicated to protecting human rights. At this point, the activities and situation of the NHRIs within the EU, which can be considered successful in terms of protection and development of human rights, in such a difficult period gain more importance than in ordinary periods. In this context, the activities of the A status accredited NHRIs within the EU in the period of COVID-19 are discussed.

Keywords: Protection and Promotion of Human Rights, National Human Rights Institutions, European Union, COVID-19.

COVID-19 KRİZİNDE AB ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARI

İhsan Deniz AY*

ÖZ

Fikir olarak eski olsa da standardizasyon ve kurumsallaşma bakımından Ulusal İnsan Hakları Kurumları (UİHK) modern insan hakları anlayışında yeni organizasyonlardır. Bununla beraber 20. yüzyılın sonlarından itibaren insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bağlamında önemleri giderek artmaktadır. Çıkış noktası Birleşmiş Milletlerin (BM) teşebbüslerine dayansa da Avrupa Birliği (AB), UİHK'lerin standardizasyonuna ve gelişimine çok şey katmıştır. Diğer bir deyişle BM tarafından kabul edilen ilkeler ve standartlar, AB tarafından hem teoride hem de uygulamada daha ileri noktalara taşınmıştır. Ancak artarak devam eden gelişim sürecinde 2019 yılının sonlarına doğru patlak veren COVID-19 pandemisi önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Keza 1 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei bölgesinin başkenti konumunda olan Wuhan kentinde ortaya çıkan COVID-19, kısa zaman içinde korkunç bir salgına dönüşerek 20 Kasım 2021 tarihi itibarıyla dünya çapında 250 milyondan fazla kişiye bulaşmış, 5 milyondan fazla kişinin de ölümüne sebep olmuştur. Dünya tarihinde zor dönemler, daima sıkı tedbirleri de beraberinde getirmiştir: COVID-19 pandemisi de beraberinde sıkı tedbirler getirmiş ve bu bağlamda hükümetler, gündelik hayatın neredeyse bütün alanlarını özellikle de çok sayıda insan hakkını etkileyecek tedbirleri hayata geçirmek zorunda kalmıştır. Dünyayı etkisi altına alan bir kriz olarak adlandırılan COVID-19 pandemisi, pek çok insan hakkını etkilediği gibi kendini insan haklarını korumaya adanmış UİHK'leri de pek tabii etkisi altına almıştır. Bu noktada insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bakımından başarılı sayılabilecek düzeyde olan AB bünyesindeki UİHK'lerin böylesine zor bir dönemdeki faaliyetleri ve durumu olağan dönemlere nazaran daha çok önem kazanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada AB bünyesindeki A statüsü akredite UİHK'lerin COVID-19 dönemindeki faaliyetleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi, Ulusal İnsan Hakları Kurumları, Avrupa Birliği, COVID-19.

* İnsan Hakları ve Eşitlik Uzman Yardımcısı, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, ihsandeniz.ay@tihek.gov.tr, ORCID: 0000-0002-3941-4185.

GİRİŞ

İkinci dünya savaşının yıkıcı sonuçları, tarih boyunca çeşitli şekil ve tonlarda dile getirilmiş insan haklarının etkin şekilde korunması ve normlara dökülmesi ihtiyacını doğurmuştur. Normlaşma sürecinin daha en başından itibaren insan haklarının hem ulusal hem de uluslararası boyutta korunması fikri doğsa da başlangıçta ulusal boyut atıl kalmış, gelişmeler genellikle uluslararası boyutta cereyan etmiştir. Ulusal boyut için adım, 20 Aralık 1993'te BM Genel Kurulunun teşebbüsüyle kabul edilen ve UİHK'lerin anayasası olan Paris Prensipleri ile atılmıştır. Paris Prensiplerinin kabul edilmesi, çeşitli ülkelerde UİHK'ler kurulması ve bu kurumların kurumsallaşması bakımından önemli bir adım olmuştur.

Uygulamadaki farklı türleri nedeniyle UİHK'lerin net ve ortak bir tanımlı yapılamasa da Paris Prensiplerinde temelde bir kurumun bir UİHK olabilmesi; insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasına ilişkin geniş yetkilerle donatılmış, anayasal veya kanuni dayanağa sahip, hükûmetten bağımsız ve özerk olma gibi kriterlere bağlanmıştır. Bu kriterleri taşıyan UİHK'lerin temel görevleri ise insan hakları konusunda farkındalık yaratma ve bilgilendirme, ulusal düzeydeki gelişmeleri ve insan hakları ihlallerini izleme, raporlar tanzim etme, mevzuat çalışmalarına katılma olarak sıralanabilir.

Normlaşma sürecinin başından beri inişli çıkışlı bir grafik seyretse de gelişmelerin genel olarak yukarı yönde olduğu insan hakları alanındaki gelişmeler, ikinci dünya savaşından sonraki en büyük kriz (Deutsche Welle, 2020) olarak adlandırılan COVID-19 pandemisi nedeniyle önemli ölçüde etkilenmiştir. Kamu sağlığı gerekçesiyle toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, ifade özgürlüğü, seyahat özgürlüğü gibi pek çok hak ve özgürlük kısıtlandığı gibi bu dönemde birçok ekonomik ve sosyal hakka yönelik olarak devlet tarafından yerine getirilmesi gereken pozitif yükümlülükler de akamete uğramıştır. Öte yandan özellikle nefret söylemi, var olan eşitsizlikler ve dezavantajların daha da arttığı gözlemlenmiştir (United Nations, 2020). Dahası bu döneme özgü olarak insan haklarının yeniden ele alınması gerektiği dahi ileri sürülmektedir (ÖZTÜRK, 2021). Tam da bu noktada UİHK'lere insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bakımından büyük bir görev düşmektedir. Diğer bir deyişle temel misyonu insan haklarının korunması ve geliştirilmesi olan UİHK'lerin özellikle zor zaman ve şartlarda insan haklarının daha fazla erozyona uğramaması için etkili faaliyetlere girişmesi önem arz etmektedir.

Açıklamalar ışığında bu çalışmanın amacı; UİHK'lerin kriz zamanı olarak kabul edilen COVID-19 dönemindeki faaliyetleri tespit edilerek bu faaliyetlerin etkililiği ve bir UİHK olmanın gereklerini ne ölçüde yerine getirdiklerinin değerlendirilmesidir. Çalışmanın kapsamı ise AB üyesi ülkelerin A statüsü düzeyin-

de akreditasyona sahip ÜİHK'leridir. Çalışmada özellikle ilgili çatı kuruluşlar ile ÜİHK'lerin raporları ve bunların resmi internet sitelerindeki verilerden yararlanılmıştır. Ancak söz konusu rapor ve verilerden resmi olarak İngilizce çevirisi ya da dil desteği olanlarla sınırlı kalınmaya çalışılmıştır. Çalışma iki ana bölümden müteşekkil olup çalışmaya dair genel bir giriş yapıldıktan sonra ilk bölümde ÜİHK'lere dair bilgiler ve akreditasyon süreci yer alacaktır. İkinci bölümde çalışma kapsamındaki ÜİHK'lere ilişkin genel bilgilerle bunların COVID-19 özelinde çeşitli faaliyetleri yer alacaktır. Sonuç bölümündeyse bir önceki bölümde yer verilen faaliyetlerin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARI

En basit tanımıyla ÜİHK; *“insan haklarını korumak ve geliştirmek için devlet tarafından kurulan ulusal ve bağımsız”* organizasyondur (European Union Agency for Fundamental Rights, 2020, s. 5). Birleşmiş Milletlerin 1993 tarihli İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması İçin Kurulan Ulusal Kuruluşların Statüsüne İlişkin İlkeler (Paris Prensipleri) başlıklı metnine göre; *“Ulusal kuruluşlar, insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasına ilişkin yetkilerle donatılır.”* Paris Prensiplerinde çekirdeği net ve kapsamlı şekilde ortaya konsa da ÜİHK kavramının bir fikir olarak ortaya çıkması, kabul görmesi, yaygınlaşması ve kurumsallaşması bir çırpıda gerçekleşmemiştir. Bu açıdan daha en başta ÜİHK kavramının hem insan hakları alanında hem de uluslararası zeminde ağırlığının ölçülmesi bunun için de öncelikle insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bağlamında ihdas edilen ulusal kurumların arka planı ve felsefesine göz atılması gerekmektedir.

ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Bir fikir olarak ÜİHK, uluslararası zeminde 80 yıldan az bir zamandan beri literatürdedir. Fikrin ortaya atılması BM'nin ana organlarından biri olan ve temel görevleri insan hakları alanında toplanan Ekonomik ve Sosyal Konseyin (ESK) 1946 yılındaki toplantısına atfedilir.¹ İkinci Dünya Savaşı'nın bitişine denk gelen bu tarihten sonra insan haklarının korunması ve geliştirilmesine duyulan ihtiyaç daha çok artmış ve bu ihtiyacın ulusal zeminde gerçekleştirilmesi fikri gelişmeye başlamıştır (AÇIK, 2011).

1 Her ne kadar teorik olarak takvim, 1946 yılında başlatılmaktaysa da Estonya Adalet Şansölyesine burada bir parantez açmak gerekir. Estonya Anayasasına dayanılarak 1938 yılında kanunların anayasa uygunluğu ve temel hakların korunması görevleriyle donatılan Estonya Adalet Şansölyesi kurulmuştur. Ancak 1940 yılında Sovyetler Birliği'nin Estonya'yı işgaliyle daha yeni faaliyete geçmiş olan Adalet Şansölyesi kapatılmıştır. Yine de kuruluş felsefesi ve temel hakları koruma misyonu bakımından Estonya Adalet Şansölyesinin, ÜİHK'lerin ilkel bir örneği olarak ele alınabileceği kanaatindeyiz.

ÜİHK'lerin tarihsel gelişimi, üç ana aşamada ele alınmaktadır. İlk aşama olarak 1946 yılında ESK'nin bir toplantısında insan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacını haiz yapıları tamamen ilgili ülke inisiyatifinde olan ulusal kurumların kurulması fikri ortaya atılmıştır (European Union Agency for Fundamental Rights, 2020, s. 6). Ortaya atılan bu fikir, birkaç ülke dışında pek rağbet görmemiştir (GÜNAYDIN, 2017).

Derin bir sessizlik dönemine giren ÜİHK fikri, 1960'lı yıllarda başka bir BM organı olan İnsan Hakları Komisyonu (İHK) tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. Ancak yine kabul görmeyen ÜİHK fikri bunun yanı sıra birtakım eleştirilere de maruz kalmıştır. Eleştiriler; ulusal kurumların gereksiz olduğu, ülkelerdeki mevcut kurumların insan haklarına yeterince koruma sağladığı, BM'nin devletlerin egemenlik ilkesini ihlal etmemesi gerektiği gibi hususlarda toplanmıştır. Buna rağmen İHK, meseleyi gündemde tutma konusunda kararlılık göstermiş konuyla ilgili bir rapor tanzim etmiştir. Rapor doğrultusunda 1962 yılında bir toplantı gerçekleştirilmiş ve böylelikle ikinci önemli aşamaya geçilmiştir. Toplantı neticesinde ülkelere ÜİHK'ler kurulması yönünde çağrı yapılsa da bu çağrı da yukarıda belirtilen benzer eleştirilere maruz kalmıştır (DÜĞMECİ, 2018).

1966 tarihli İkiz Sözleşmelerle² insan hakları alanında standardizasyona duyulan ihtiyaç artmış ve henüz yeterince taraftar bulmayan ÜİHK fikri yeniden ateşlenerek üçüncü aşamaya geçilmiştir. BM Genel Kurulu tarafından İHK'den ulusal kurumlar konulu bir seminer düzenlenmesi talep edilmiştir. Bu bağlamda ÜİHK teriminin resmi olarak literatüre girdiği Cenevre'de 1978 yılında düzenlenen seminer neticesinde birtakım rehber ilkeler belirlenmiştir. Ne yazık ki BM'nin bu teşebbüsü de istenen ilgiyi çekmeyi başaramamıştır. Ancak BM'nin otuz yılı aşkın verdiği yoğun çalışmalar 1990'lı yıllarda meyvelerini vermeye başlamıştır (GÜNAYDIN, 2017).

1993 yılı bir dönüm noktasıdır. Keza bu yılda BM'nin bir dizi teşebbüsü neticesinde ÜİHK'lerin anayasası niteliğindeki Paris Prensipleri kabul edilmiştir (European Union Agency for Fundamental Rights, 2020, s. 6). Bu tarihten sonra 1946 yılından beri elde edilmek istenen ilgi toplanmış ve ÜİHK'lerin kurulması dünya çapında bir ivme kazanmıştır. ÜİHK fikrine bu tarihten sonra sıcak bakılmaya başlanmasının temel nedenleri; BM'nin bu konuda belirli bir hafıza yaratmış olması, gelişim süreci içinde az sayıda da olsa ÜİHK'lerin kurulması ve çalışmalara bu kurumların da dâhil olması, uluslararası alanda insan haklarına duyulan ihtiyacın ve saygının artması olarak sıralanabilir (GÜNAYDIN, 2017).

2 “Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi” ve “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi”.

Yukarıdaki gibi özetlenen UİHK'lerin tarihsel gelişimi noktasında temel olarak 1946, 1962, 1978 ve 1993 yılları ön plana çıksa da kanımızca tarihsel gelişime 2019 yılının sonları ve 2020 yılının başları da eklenmelidir. Keza 2 yıla yakın bir süredir tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını UİHK'leri çeşitli yönlerden etkilemiştir ve UİHK'ler, doğumlarından bu yana böylesine küresel bir olağanüstülük ve zorluk dönemi geçirmemiştir. Bu etkileme, başlarda olumsuzluklara yol açsa da neredeyse bütün UİHK'ler, olağanüstü koşullara ve yeni normale uyum sağlamayı başarmışlardır. Dahası insan haklarının korunması ve geliştirilmesi noktasında COVID-19 salgını, UİHK'lerin ağırlığını ve önemini daha da arttırmıştır (OHCHR, GANHRI, UNDP, 2021, s. 9, 10).

ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARININ GÖREVLERİ VE YAPISAL ÖZELLİKLERİ

UİHK'lerin görevleri ve yapısal özelliklerine de kısaca değinmek gerekirse; Paris Prensipleri, UİHK'lerin temel ilkelerini, görevlerini ve yapısal özelliklerini ortaya koymaktadır (OHCHR, t.y.). Buna göre UİHK'ler:

Anayasal veya yasal dayanağa sahip,

İdari ve mali açıdan özerk,

Ne tam bir klasik kamu kurumu ne de tam bir hükümet dışı örgüt niteliğinde,

Devlet ve sivil toplum arasında köprü vazifesi gören,

Ulusal nitelikte,

İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik çalışmalar yürüten kurumlardır.

Mümkün olduğu kadar geniş yetkiler verilmesi gereken UİHK'lere özetle şu görevler tayin edilmiştir (Kamu Denetçiliği Kurumu, t.y.):

Hükümete, Parlamento ve diğer herhangi bir yetkili organa, ilgili makamların talebi üzerine istişari görüş, tavsiye, öneri sunmak.

Ulusal mevzuat, tüzük ve uygulamaların Devletin taraf olduğu uluslararası insan hakları belgelerine uyumunu ve bunların etkin bir şekilde uygulanmasını teşvik etmek ve sağlamak.

Uluslararası insan hakları belgelerinin onaylanmasını veya bu belgelere katılımı teşvik etmek ve bunların uygulanmasını sağlamak.

Devletlerin, uluslararası kuruluşlara sundukları raporların hazırlanmasında katkıda bulunmak.

Uluslararası aktörlerle insan haklarını geliştirme ve koruma konusunda iş birliği yapmak.

İnsan hakları eğitimi-öğretimi ve araştırma programlarının geliştirilmesini desteklemek.

İnsan haklarını ve ayrımcılığa karşı mücadeleyi, bilgilendirme ve eğitim yoluyla kamuoyunu duyarlı hale getirerek ve bütün kitle iletişim araçlarına başvurarak tanıtmak.

İhtiyari olarak başvuru almak.

Paris Prensipleri, ÜİHK'lerin çoğulcu bir yapıda oluşturulmasına, yeterli mali kaynağa sahip olmasına, bağımsızlık içinde çalışmalarını yürütmesi imkânı tanınmasına özel olarak vurgu yapmaktadır.

Paris Prensipleri, modele ilişkin bir tanımlama yapmamış olup bu konuda ülkelere serbesti tanımıştır. Böylelikle ülkelere büyük oranda bir esneklik sağlanmıştır (Kjaerum, 2003, s. 20). Keza önemli olan ÜİHK'lerin modelleri değil; Paris Prensiplerine uyup uymadıklarıdır (European Union Agency for Fundamental Rights, 2020, s. 25). Bununla birlikte doktrinde çeşitli model sınıflandırmaları bulunmaktadır. Örneğin; ombuds-danışma komitesi-enstitü-komisyon (AÇIK, 2011, s. 68 vd.; DÜĞMECİ, 2018, s. 26 vd.), komisyon-ombuds (GÜNAYDIN, 2017, s. 45 vd.), ombuds-danışma komitesi-enstitü-komisyon (DİDİNMEZ, 2019, s. 12 vd.), komisyon-ombuds-diğer (European Union Agency for Fundamental Rights, 2020, s. 27) görece yeni model sınıflandırmalarındandır.³

ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARININ AKREDİTASYONU

Birtakım standartlar getirilmesi ve çeşitli kurumlar kurularak kâğıt üzerinde insan haklarını koruma ve geliştirme görevi verilmesi bir temenni ya da retorikten öteye gidememektedir. Bu nedenle istenen amaca ulaşılabilirlik için teorelinin uygulamaya dönüştürülmesi zorunludur (European Union Agency for Fundamental Rights, 2020, s. 41). Bu bağlamda insan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacına hizmet eden ÜİHK'ler için Paris Prensiplerine uyumu denetlemeyi içeren bir akreditasyon sürecinin ihdas edilmesi gerekmiştir.

3 Daha eski sınıflandırmalar için bkz. GÜNAYDIN, H. (2017). Paris Prensipleri Çerçevesinde Ulusal İnsan Hakları Kurumu Modeli Olarak Ombudsmanlık: Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s.47 vd.

ÜİHK'lerin standardizasyonu için önemli olan 1993 tarihli Dünya Konferansının bir başka özelliği de Ulusal İnsan Hakları Kurumları Uluslararası Koordinasyon Komitesinin kurulmasına ön ayak olmasıdır (European Union Agency for Fundamental Rights, 2020, s. 7). Daha sonra GANHRI⁴ adını alacak olan bu kuruluşun işlevleri ÜİHK'lere yönelik iş birliği, güçlendirme ve akreditasyon süreci faaliyetleri şeklinde belirlenmiştir. (DİDİNMEZ, 2019, s. 19, 20)

Akreditasyon süreci, BM'nin İnsan Hakları Yüksek Komiserliği sekretaryasıyla GANHRI bünyesindeki Akreditasyon Alt Komitesi ve GANHRI Bürosu tarafından yürütülmektedir (DİDİNMEZ, 2019, s. 39; European Union Agency for Fundamental Rights, 2020, s. 7). Akreditasyon süreci, temel olarak, birtakım metinler üzerinden inceleme yapılmasına dayanmaktadır. Bunlar; ilgili ÜİHK'nin mevzuatı, ilgili ÜİHK'nin faaliyetlerini içeren rapor, ilgili ÜİHK'nin idari yapısı ve yıllık bütçesine dair bilgi notu, ilgili ÜİHK'nin ayrıntılı beyan metnidir (DİDİNMEZ, 2019, s. 21, 22). Güncel uygulamaya göre temelde iki ana hususa bakılmaktadır: Paris Prensipleri kapsamındaki temel gereksinimler ve uygulamada Paris Prensiplerine uyum (European Union Agency for Fundamental Rights, 2020, s. 8).

İki tip akreditasyon statüsü bulunmaktadır: A statüsü ve B statüsü. Paris Prensiplerini tam anlamıyla karşılayan bir ÜİHK, A statüsü akredite edilmektedir. A statüsü akreditasyon; toplantılarda oy kullanma, BM mekanizmalarına daha kolay erişme, ilgili organlarda temsil edilme gibi ayrıcalıklar sağlamaktadır. B statüsü akreditasyon, ÜİHK'nin Paris Prensiplerini kısmen karşıladığını belirlemekte ve sadece toplantılar bağlamında konuşma ve katılma gibi daha az ayrıcalıklı haklar sağlamaktadır (DİDİNMEZ, 2019, s. 24, 25; European Union Agency for Fundamental Rights, 2020, s. 32).

2021 yılı itibarıyla 118 üyesi bulunan GANHRI bünyesinde A statüsü akredite 86, B statüsü akredite 32 ÜİHK bulunmaktadır (OHCHR, GANHRI, 2021, s. 1). A statüsü akredite ÜİHK'lerin bölgeler bağlamında dağılımına bakıldığında 30 ÜİHK ile Avrupa bölgesi (ENNHRI⁵) en çok A statüsü akredite ÜİHK çıkaran bölge unvanına sahiptir (OHCHR, GANHRI, 2021, s. 10).

4 Global Alliance of National Human Rights Institutions.

5 European Network of National Human Rights Institutions.

A STATÜSÜ AKREDİTE AB'YE ÜYE ÜLKELERİN ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARI

AB VE ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARI

Avrupa, çoğu zaman iki büyük dünya savaşının yaşandığı, tarihteki vahim olayların geliştiği, sömürgeciliğin doğduğu topraklar olarak pay biçilen bir coğrafyadır (AYBAY, 2019, s. 27; Galtung, 2013, s. 9). Özellikle insan hakları bağlamında bir hegemonya kurmak ve kendisinden başka kültür- lere bu konuda söz hakkı tanımamakla itham edilmektedir (Hunt, 2021, s. 14). Yine de genel olarak kabul edilen yaklaşım, Avrupa'nın sadece bu yönüyle ele alınmaması, insan hakları alanındaki kazanımlarına odaklanılması (SAYGILI, 2017, s. 23, 24) ve yapıcı eleştirilerle (Galtung, 2013, s. 9, 35) insan hakları alanındaki meselelerin geliştirilmesi ve benimsenmesi gerektiğidir.

Tarihin farklı dönemlerinde birçok edebiyat ve fikir insanı tarafından birlik şeklinde bir Avrupa coğrafyası fikri dile getirilmiştir. Ancak bu fikrin hayata geçmesi için 20'nci yüzyılın ikinci yarısının beklenmesi gerekecekti. İkinci Dünya Savaşının bitişinden beş yıl sonra iki Avrupa devleti tarafından kömür ve çelik üretiminin çatı bir kuruluş tarafından denetlenmesi için bir adım atılmıştır. Kömür ve çelik üretiminin denetimi için Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunun kurulması, AB'ye doğru uzanan zaman çizgisinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (BAYRAM, 2020).

Başta ekonomik hedeflerle temelleri atılan AB daha kurumsallaşma sürecinin en başından itibaren temel değerlerinden biri olarak kabul edeceği (KESKİN ATA, 2013, s. 27) insan haklarına hemen hemen her ana düzenlemede yer vermiştir. Bu kapsamda giriş kısmında temel hak ve özgürlükleri ibarelerine açıkça yer veren 1986 tarihli Avrupa Tek Senedini 1992 tarihli Maastricht Anlaşması izlemiştir (OĞUŞGİL, Avrupa Birliği ve Ulusal İnsan Hakları Kurumları, 2015, s. 86, 87). Maastricht Anlaşmasında açık şekilde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne atıfta bulunularak temel hak ve özgürlüklere saygı duyulacağı hüküm altına alınmıştır (European Union, t.y.). Bu gelişmelerin devamı olarak, özetle, AB'nin insan hakları politikası sırasıyla Kopenhag Kriterleri, Amsterdam Anlaşması, Temel Haklar Şartı (Şart), Nice Anlaşması ve Lizbon Anlaşması ile şekillenmiştir (KESKİN ATA, 2013). Bu gelişmeler arasında Şart, insan hakları açısından AB bağlamında özel bir önem taşımaktadır. Keza resmi bir haklar belgesi olan ve zaman içinde bağlayıcı nitelik kazanan Şart, AB'nin insan hakları politikasının temel belgelerinden olup AB'yi sadece ekonomik amaçlarla hareket eden bir topluluktan daha fazlası yapmıştır (KESKİN ATA, 2013, s. 37, 38). Buna karşın özellikle COVID-19 döneminde Şart'ın gereklerinin yerine getirilmesi ve uygulamada yaygınlaştırılması noktasında birtakım eksikliklerin halen var

olduğu da dile getirilmektedir (European Union Agency for Fundamental Rights, 2021, s. 5). Özellikle COVID-19 dönemine özgü olarak üye devletlerin sağlık sistemi ve AB tarafından yapılması gereken ekonomik yardımlar konusunda da eleştiriler yapılmaktadır (ÖKTEN SİPAHİOĞLU, 2021).

İnsan hakları alanındaki gelişmelerin yanı sıra daha özelde ÜİHK'lere ilişkin gelişmeler de hemen hemen aynı tarihlerde başlamış bulunmaktadır. Bu noktada ÜİHK'lerin anayasası niteliğindeki Paris Prensiplerinin etkisi açık şekilde hissedilmektedir. Keza Paris Prensiplerinin kabulünden iki yıl sonra 22 Kasım 1995 tarihli ve 567 sayılı Bildirim ile AB tarafından ÜİHK'lere ilişkin ilk net adım atılmıştır. Ardından 1997 tarihli iki adet Tüzük ile AB'ye finansal destek sağlama yetki ve sorumluluğu yüklenmiştir. Hem teori hem de uygulamaya dönük mezkûr düzenlemeleri, bir dizi bağlayıcı belge ve metin izlemiştir. Böylelikle AB nezdinde ÜİHK'ler yeterince benimsenmiş ve bunların yeri giderek sağlamlaştırılmıştır (OĞUŞGİL, Avrupa Birliği Belgelerinde Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Yeri ve Önemi, 2015).

AB sınırları içinde mevcut ÜİHK'lere ilişkin bilgiler şu şekildedir: AB'ye üye ülke sayısı 27'dir. Bunlar: Almanya, Avusturya, Belçika, Kıbrıs (GKRY), Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İsveç, İspanya, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, Yunanistan'dır. Öte yandan Arnavutluk, Karadağ, Kuzey Makedonya, Sırbistan ve Türkiye uyum sürecinde olup Bosna Hersek ve Kosova ise potansiyel aday statüsündedir (About the EU: Countries, t.y.). AB bünyesinde ülkelerin tamamında ÜİHK mevcut olup sayısı toplam 32 adettir. Belçika, Bulgaristan, Finlandiya, İsveç ve Romanya'nın ikişer adet ÜİHK'si bulunmaktadır (European Union Agency for Fundamental Rights, 2021). Ayrıca üst kuruluş olarak FRA⁶ isimli bir organ da mevcuttur.

FRA, 2007 yılında insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bağlamında destek ve uzmanlık sağlamak amacıyla kurulmuş bir AB organıdır (OĞUŞGİL, Avrupa Birliği Belgelerinde Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Yeri ve Önemi, 2015). Adı konmasa da bir ÜİHK gibi ihdas edilen FRA, bir noktada AB bünyesindeki ÜİHK'lerin koordinasyonunu yürüten bir çatı kuruluş niteliğini de haizdir. Mezkûr amaçlara yönelik FRA; periyodik olarak raporlar tanzim etmekte ve araştırma faaliyetleri yürütmektedir. Böylelikle hem ÜİHK'leri bir bakıma izlemekte hem de insan haklarının korunması ve geliştirilmesi noktasında farkındalık yaratmaktadır. FRA tarafından AB üye ülkeleri kapsamında 16 yaşından büyük 26.000 kişiyle yapılan bir anket, hem çalışmamız bakımından hem de FRA'nın faaliyetleri bakımından

6 European Union Agency for Fundamental Rights.

dikkate değerdir. Kendi ülkelerinde UİHK ismini duyanların ölçüldüğü bu ankete göre; ankete katılanların %68'i kendi ülkelerindeki UİHK'den haberdardır (European Union Agency for Fundamental Rights, 2020, s. 8).

Görüldüğü üzere AB bağlamında UİHK'lere özel bir önem verilmektedir. Gerek yetkili makamlar nezdinde gerekse yürütülen proje ve programlar çerçevesinde genel olarak AB'nin temel değerlerinden olan demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları ideallerine ulaşmak için UİHK'ler sürekli olarak merkezi bir konumda tutulmaktadır (European Union Agency for Fundamental Rights, 2020, s. 77).

A STATÜSÜ AKREDİTE AB'YE ÜYE ÜLKELERİN ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARINA DAİR BİLGİLER

Yukarıda belirtildiği üzere 2021 yılı itibarıyla 118 adet üyeye sahip GANHRI, 86 adet UİHK'yi A statüsünde akredite etmiştir (OHCHR, GANHRI, 2021, s. 1). GANHRI bünyesindeki bölge ağlarından ENNHRI, 30 adet A statüsü akredite UİHK ile en çok A statüsü akredite üye çıkaran bölge ağıdır (OHCHR, GANHRI, 2021, s. 10). Ancak ENNHRI'nin kapsadığı ülkelerle AB'nin kapsadığı ülkeler farklılık arz etmektedir: AB bünyesinde 32 adet UİHK bulunmakta olup bunlardan sadece 19 adedi A statüsünde akredite olmuştur. Bunlar (European Union Agency for Fundamental Rights, 2021):

A STATÜSÜ AKREDİTE AB'YE ÜYE ÜLKELERİN UİHK'LERİ	
Kurum Adı	Ülke
Almanya İnsan Hakları Enstitüsü	Almanya
Bulgaristan Ombudsluğu	Bulgaristan
Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü	Danimarka
Estonya Adalet Şansölyesi	Estonya
Finlandiya Ombudsluğu	Finlandiya
Finlandiya İnsan Hakları Merkezi	
İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu	Fransa
Hırvatistan Ombudsluğu	Hırvatistan
Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü	Hollanda
İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu	İrlanda
İspanya Ombudsluğu	İspanya

Letonya Ombudsluğu	Letonya
Litvanya Ombudsluğu	Litvanya
Lüksemburg İnsan Hakları Komisyonu	Lüksemburg
Macaristan Temel Haklar Komiseri	Macaristan
Polonya Ombudsluğu	Polonya
Portekiz Ombudsluğu	Portekiz
Slovenya Ombudsluğu	Slovenya
Yunanistan Ulusal İnsan Hakları Komisyonu	Yunanistan

A STATÜSÜ AKREDİTE AB'YE ÜYE ÜLKELERİN ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARININ COVID-19 DÖNEMİ FAALİYETLERİ

Çalışmanın hacmini artırmamak ve bütüncül bakış açısını kaybetmemek amacıyla çalışma kapsamındaki her UIHK'nin sadece COVID-19 odaklı ve daha fazla öne çıkan faaliyetleri ele alınmıştır. Öte yandan UIHK'lerin İngilizce olarak yayımını gerçekleştirdiği faaliyetlere daha fazla ağırlık verilmiştir.

Almanya İnsan Hakları Enstitüsü

Almanya'da ilk COVID-19 vakası, 27 Ocak 2020 tarihinde tespit edilmiştir.⁷

COVID-19 dönemi boyunca özellikle yaşlı hakları ve engelli hakları konularına yoğunlaşan Almanya İnsan Hakları Enstitüsü tarafından salgının başlarından itibaren şu faaliyetler gerçekleştirilmiştir:

COVID-19 krizinde bir pusula olarak insan hakları çevrim içi etkinliği ve raporu (Almanya İnsan Hakları Enstitüsü, 2021).

15 Haziran Uluslararası Yaşlı İstismarıyla Mücadele Günü vesilesiyle şikâyet prosedürlerinde yaşlılara özel rehber (Almanya İnsan Hakları Enstitüsü, 2021).

COVID-19'un yaşlılar üzerindeki etkilerine dair röportaj (Almanya İnsan Hakları Enstitüsü, 2021).

COVID-19 önlemlerinin insan haklarının korunmasına özel olarak önem vermesini tavsiye eden yayın (Almanya İnsan Hakları Enstitüsü, 2020).

⁷ Çalışmadaki bütün ilk vaka tespit tarihleri, Wikipedia Web sitesinden (<https://en.wikipedia.org/>) alınmıştır.

Federal hükümetin ürün ve hizmetlere ilişkin erişilebilirlik gerekleri konusundaki AB direktifi doğrultusunda hazırlanan yasa taslağına görüş (Almanya İnsan Hakları Enstitüsü, 2021).

Kütüphaneler bağlamında erişilebilirliğe yönelik çevrim içi etkinlik (Almanya İnsan Hakları Enstitüsü, 2020).

COVID-19 döneminde özgü rehber niteliğindeki materyaller (Almanya İnsan Hakları Enstitüsü, 2020).

COVID-19 döneminin engelli haklarına olan etkileri konusunda yayın (Almanya İnsan Hakları Enstitüsü, 2021).

Bunlar dışında çeşitli basın açıklamaları ve uluslararası yayınların çevirileri yapılmıştır.

Bulgaristan Ombudsluğu

Bulgaristan'da ilk COVID-19 vakası, 8 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir.

Bulgaristan Ombudsluğu, 2020 yılı içinde toplam 13.244 adet başvuru almış olup başvuruların büyük bir kısmının COVID-19 ile ilgili olduğu belirtilmiştir (Bulgaristan Ombudsluğu, 2021, s. 112). Öte yandan bünyesindeki bütün uzmanlarının iletişim bilgilerini resmi web sitesinde yayınlayarak vatandaşların erişimine açmıştır (Bulgaristan Ombudsluğu, 2021, s. 18). Bulgaristan Ombudsluğu tarafından COVID-19 döneminde şu faaliyetler gerçekleştirilmiştir:

COVID-19'un aile içi şiddet vakalarını daha da fazla artırması nedeniyle bu konuda alınacak önlemlere dair tavsiyeler (Bulgaristan Ombudsluğu, 2021, s. 14).

COVID-19 nedeniyle işsiz kalan ve borçlarını ödeyemeyen vatandaşlara mali destek sağlanması için tavsiyeler (Bulgaristan Ombudsluğu, 2021, s. 19).

Çocuklara ve Romanlara yönelik sosyal hizmet faaliyetlerinin artırılması tavsiyeleri (Bulgaristan Ombudsluğu, 2021, s. 67).

Mevzuat kaynaklı ayrımcı uygulamaların COVID-19 ile birlikte daha derinleşmesi nedeniyle ilgili yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi tavsiyesi (Bulgaristan Ombudsluğu, 2021, s. 90).

Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü

Danimarka'da ilk COVID-19 vakası, 27 Şubat 2020 tarihinde tespit edilmiştir.

Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü tarafından COVID-19 döneminde şu faaliyetler gerçekleştirilmiştir:

COVID-19 döneminde en fazla etkilenen haklara dair yayın (Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü, 2020).

COVID-19 döneminde savunmasız gruplara dair yayın (Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü, 2020).

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve insan hakları konulu çevrim içi kaynak (Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü, 2020).

Kamusal alanda nefret söylemi analizi (Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü, 2020).

Devlet tarafından alınan COVID-19 dönemi önlemlerine dair yayın (Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü, 2020).

COVID-19'un neden olduğu eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına dair yayın (Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü, 2021; Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü, 2020).

Estonya Adalet Şansölyesi

Estonya'da ilk COVID-19 vakası, 27 Şubat 2020 tarihinde tespit edilmiştir.

Estonya Adalet Şansölyesi tarafından COVID-19 döneminde şu faaliyetler gerçekleştirilmiştir:

COVID-19 önlemleri bağlamında insan hakları konusunda dilekçe üzerine yapılan bilgilendirmeler (Estonya Adalet Şansölyesi, 2021).

COVID-19 krizini hafifletmek için alınabilecek ekonomik önlemlere dair mektup (Estonya Adalet Şansölyesi, 2020).

Özgürlüğünden alıkonulanların COVID-19'a karşı korunmasına dair mektup (Estonya Adalet Şansölyesi, 2020).

COVID-19 özelinde çıkarılacak kanun tasarısı hakkında görüş (Estonya Adalet Şansölyesi, 2020).

Okullarda COVID-19 aşısı yapılmasına dair bilgilendirme (Estonya Adalet Şansölyesi, 2021).

Finlandiya Ombudsluğu

Finlandiya'da ilk COVID-19 vakası, 29 Ocak 2020 tarihinde tespit edilmiştir.

Finlandiya bünyesindeki UİHK'nin bir ayağında Finlandiya Ombudsluğu diğer ayağında Finlandiya İnsan Hakları Merkezi yer almaktadır. İki Kurum da A düzeyi akreditasyona sahip olup çalışmalarını ortaklaşa ve koordineli şekilde yürütmektedir. Keza ombudsluk daha çok şikâyet alma ve bunlara çözüm getirmenin yanı sıra ulusal önleme mekanizması odaklı çalışırken insan hakları merkezi insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bakımından bilgilendirme yapma, farkındalık artırma gibi faaliyetler yürütmektedir.

Ombudsluğun 2020 yılı raporuna göre; yıl içinde COVID-19 ile ilgili olarak toplam 931 adet başvuru yapılmıştır. Bu sayı, 2020 yılı toplam başvuru sayısının yaklaşık %15'ine tekabül etmektedir. COVID-19 ile ilgili başvurular genelde eğitim, sosyal refah ve sağlık alanlarında toplanmaktadır. Mezkûr başvuruların yarısından fazlasına çözüm getirildiği ifade edilmektedir (Finlandiya Ombudsluğu, 2021). 2014 yılından itibaren ulusal önleme mekanizması olarak da faaliyet gösteren ombudsluğun hükümet tarafından olağanüstü hal ilan edilmesi nedeniyle ziyaretlerine ara vermek zorunda kaldığı görülmektedir (Finlandiya Ombudsluğu, 2021).

Finlandiya İnsan Hakları Merkezi

Yukarıda belirtildiği üzere; Finlandiya bünyesindeki UİHK'nin diğer ayağında Finlandiya İnsan Hakları Merkezi yer almaktadır. İnsan hakları merkezi, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bakımından bilgilendirme yapma, farkındalık artırma gibi faaliyetler yürütmektedir. Bir ankete göre (Finlandiya İnsan Hakları Merkezi, 2021) insan hakları konusunda farkındalık ve inancın oldukça yüksek olduğu Finlandiya'nın UİHK'si tarafından şu faaliyetler gerçekleştirilmiştir:

COVID-19 kapsamında hükümet tarafından alınan tedbirler, COVID-19 ile ilgili yararlı kaynaklar ve bu alanda çalışma yürüten hükümet dışı kuruluşların faaliyetleri gibi hususlarda sürekli bilgilendirme (Finlandiya İnsan Hakları Merkezi, 2021).

Yaşlı hakları ve engelli hakları gibi konularda kamuoyu yoklamaları ve tavsiyeler (Finlandiya İnsan Hakları Merkezi, 2021).

COVID-19'un yaşlılar üzerindeki etkilerine ve yaşlıların bilgilendirilmesine yönelik tematik rapor (Finlandiya İnsan Hakları Merkezi, 2021).

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesine nefret söylemi konusunda bir tavsiye taslağı sunumu (Finlandiya İnsan Hakları Merkezi, 2021).

COVID-19 döneminde ve sonrasında insan haklarının korunmasına ilişkin tavsiyeler (Finlandiya İnsan Hakları Merkezi, 2021).

Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu

Fransa'da ilk COVID-19 vakası, 24 Ocak 2020 tarihinde tespit edilmiştir.

1947 yılından beri faaliyetlerini sürdüren Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu, COVID-19 döneminde sağlık hakkı, eğitim hakkı gibi ekonomik ve sosyal haklara ağırlık vermiş olup Komisyon tarafından şu faaliyetler gerçekleştirilmiştir:

COVID-19 döneminde sağlık hakkının korunmasına yönelik hükümete kanun tasarısı önerisi (Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu, 2020).

COVID-19 döneminde eğitim sisteminin daha kapsayıcı ve eşitlikçi şekilde dizayn edilmesine dair görüş (Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu, 2020).

Hükümet tarafından alınan olağanüstü hal süresinin uzatılmasına dair karara yönelik eleştiri bildirimi (Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu, 2020).

Muhtelif mevzuattan kaynaklanan insan haklarına aykırı kısıtlamaların kaldırılmasına yönelik yasama organına çağrı (Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu, 2020).

Hırvatistan Ombudsluğu

Hırvatistan'da ilk COVID-19 vakası, 25 Şubat 2020 tarihinde tespit edilmiştir.

COVID-19 döneminde sağlık hakkı, yaşlı hakları, nefret söylemi, sosyal haklar gibi kategorilere ağırlık veren Hırvatistan Ombudsluğu tarafından şu faaliyetler gerçekleştirilmiştir:

COVID-19 döneminde insan haklarına dair genel bilgilendirmeler (Hırvatistan Ombudsluğu, 2020).

COVID-19 döneminde evsizlerin normal zamanlardan daha zor şartlara sahip olduğu ve bu nedenle özellikle ek tedbirler alınması gerektiğine dair tavsiye (Hırvatistan Ombudsluğu, 2020).

Emeklilere COVID-19 bağlamında yardım ödemesi yapılmasına dair tavsiye (Hırvatistan Ombudsluğu, 2020).

İklim hareketi ve COVID-19 ilişkisine dair özel rapor (Hırvatistan Ombudsluğu, 2021).

Alıkonulma merkezlerinde COVID-19 döneminde gerçekleşen ölümlerin özel olarak soruşturulması (Hırvatistan Ombudsluğu, 2021).

Zorunlu aşı uygulamasının insan haklarına saygılı şekilde yürütülmesine dair tavsiye (Hırvatistan Ombudsluğu, 2021).

COVID-19'un Roman nüfus üzerindeki etkilerine dair açıklama ve tavsiyeler (Hırvatistan Ombudsluğu, 2021).

COVID-19 kaynaklı enfekte olduğu düşünülenlere karşı damgalama riskine dair bilgilendirme (Hırvatistan Ombudsluğu, 2020).

Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü

Hollanda'da ilk COVID-19 vakası, 27 Şubat 2020 tarihinde tespit edilmiştir.

Hukuken tanınmış haklarda her türlü ayrımcılığın önlenmesi temel görevine sahip Eşitlik Kurumu özelliklerini de bünyesinde barındıran Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü, COVID-19 döneminde insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bağlamındaki çalışmalarının yanı sıra ayrımcılıkla mücadeleyle ilgili kararlarıyla da faaliyette bulunmuştur. Hükümet tarafından alınan maske zorunluluğu gibi salgınla mücadele önlemlerinin ayrımcılık teşkil etmediğine karar veren İnsan Hakları Enstitüsü tarafından insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bağlamında şu faaliyetler gerçekleştirilmiştir:

İstihdam ve iş gücünde COVID-19 dönemi sorunlara dair rapor (Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü, 2020).

COVID-19 test sertifikasına dair yasa teklifi hakkında tavsiye (Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü, 2020).

Hükümet tarafından alınan önlemlere dair acil durum tavsiyeleri (Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü, 2020).

COVID-19 döneminde insan haklarına dair genel bilgilendirme notu (Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü, 2020).

İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu

İrlanda'da ilk COVID-19 vakası, 29 Şubat 2020 tarihinde tespit edilmiştir.

İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu da Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü gibi hem bir UİHK hem de Eşitlik Kurumu niteliğini haizdir. COVID-19 döneminde İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu tarafından şu faaliyetler gerçekleştirilmiştir:

COVID-19'un azınlık ve gençler üzerindeki etkilerine dair rapor (İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu, 2021).

COVID-19 ile mücadele tedbirlerinin sınır ve gereklerine dair hükümete hitaben hazırlanmış rehber (İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu, 2021).

COVID-19 ile ilgili acil durum mevzuatı hakkında tavsiye (İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu, 2020).

COVID-19 ile ilgili düzenlemelerde engelli haklarının da dikkate alınması, engellilerin sürece dâhil edilmesi yönünde tavsiye (İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu, 2021).

Kamu sektörü bağlamında COVID-19 kılavuzu (İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu, 2020).

İspanya Ombudsluğu

İspanya'da ilk COVID-19 vakası, 30 Ocak 2020 tarihinde tespit edilmiştir.

İspanya Ombudsluğunun 2020 yılı raporuna göre; yıl içinde toplam 29.335 dosya işleme alınmış olup bunların büyük bir bölümünü COVID-19 ile ilgili şikâyetler ve olaylar işgal etmiştir. Ombudsluk nezdinde ele alınan dosyalarda en çok adalet hizmetleri ile istihdam ve sosyal güvenlikle ilgili konular gündeme gelmiştir (İspanya Ombudsluğu, 2021). Ombudsluk tarafından COVID-19 dönemine özgü olarak verilen tavsiye konularından bazıları şunlardır:

Maske ve dezenfeksiyon malzemelerinin satımına ilişkin tavsiye ve açıklama (İspanya Ombudsluğu, 2020).

COVID-19'un sosyal ve ekonomik sonuçlarına dair tavsiyeler (İspanya Ombudsluğu, 2020).

18 yaş altı kişilerin hareket özgürlüğüne ilişkin tavsiyeler (İspanya Ombudsluğu, 2020).

COVID-19 bağlamında yaşlı haklarına yönelik tavsiyeler (İspanya Ombudsluğu, 2021).

Alikonulma merkezlerine yönelik COVID-19 bağlamında tavsiyeler (İspanya Ombudsluğu, 2020).

Letonya Ombudsluğu

Letonya'da ilk COVID-19 vakası, 2 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir.

Ele aldığı başvuruların büyük kısmını COVID-19 ile ilgili meselelerin oluşturduğu Letonya Ombudsluğu tarafından şu konularda tavsiyeler verilmiştir:

COVID-19 salgınının yayılmasının önlenmesine dair yasal düzenlemeler bağlamında tavsiyeler (Letonya Ombudsluğu, 2021).

Temel gıdalara erişim ile ilgili düzenlemelere dair tavsiyeler (Letonya Ombudsluğu, 2021).

COVID-19 ile mücadele kapsamında getirilen kısıtlamalara dair tavsiyeler (Letonya Ombudsluğu, 2021).

Sosyal bakım merkezlerinde COVID-19 ile mücadeleye yönelik tavsiyeler (Letonya Ombudsluğu, 2021).

Çocukların eğitim hakkına dair tavsiyeler (Letonya Ombudsluğu, 2021).

Zorunlu aşı uygulamasına dair tavsiyeler (Letonya Ombudsluğu, 2021).

Litvanya Ombudsluğu

Litvanya'da ilk COVID-19 vakası, 28 Şubat 2020 tarihinde tespit edilmiştir.

COVID-19 ile ilgili meselelerde birçok başvuru almasının yanı sıra Litvanya Ombudsluğu tarafından şu faaliyetler gerçekleştirilmiştir:

COVID-19 kısıtlamalarının insan hakları bağlamında alınması tavsiyesi (Litvanya Ombudsluğu, 2020).

Sosyal bakım merkezleri için çevrim içi seminer (Litvanya Ombudsluğu, 2020).

Aile içi şiddet mağdurlarına dair rapor (Litvanya Ombudsluğu, 2020).

Engelli ve yaşlı haklarına dair rapor (Litvanya Ombudsluğu, 2020).

Mevzuat ve acil durum tedbirlerine dair rapor (Litvanya Ombudsluğu, 2020).

Lüksemburg İnsan Hakları Komisyonu

Lüksemburg'da ilk COVID-19 vakası, 29 Şubat 2020 tarihinde tespit edilmiştir.

Lüksemburg'un UIHK'si olan İnsan Hakları Komisyonunun temel niteliği, insan hakları alanında hükümete görüş ve tavsiyelerle yardım eden bir danışma organı olmasıdır. Hükümetin talebi üzerine veya kendi inisiyatifiyle görüş, araştırma ve tavsiyeler vermek, insan haklarına dair çalışmalar yürütmek, devlet tarafından bölgesel ve uluslararası insan hakları organlarına sunulması gereken raporların hazırlanmasına yardımcı olmak gibi görev ve yetkileri bulunmaktadır (Lüksemburg İnsan Hakları Komisyonu, 2021). Bu bağlamda İnsan Hakları Komisyonu, COVID-19 dönemine özgü yasal düzenlemelerde insan haklarını koruma bakış açısıyla getirdiği öneri ve tavsiyelerle öne çıkmıştır (Lüksemburg İnsan Hakları Komisyonu, 2021).

Macaristan Temel Haklar Komiseri

Macaristan'da ilk COVID-19 vakası, 4 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir.

Macaristan'ın UIHK'si olan Temel Haklar Komiseri, bünyesinde Eşitlik Kurumu ve ulusal önleme mekanizmasını da bulundurmaktadır. Yanı sıra Anayasa Mahkemesine yasal düzenlemelerle ilgili şikâyetle bulunmak gibi yasamayla ilgili yetkileri de haizdir. Faaliyet alanı oldukça geniş çizilen Temel Haklar Komiseri tarafından COVID-19 döneminde zorunlu maske ve zorunlu aşı uygulamaları gibi spesifik konularda çalışmalar gerçekleştirilse de alıkonulma merkezlerine ziyaretlere ve uluslararası toplantılara ağırlık verilmiştir (Macaristan Temel Hakları Komiseri, 2021).

Polonya Ombudsluğu

Polonya'da ilk COVID-19 vakası, 4 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir.

Alıkonulma merkezlerine ziyaretler düzenleyen, vatandaşlardan kamu hizmetlerine dair şikâyetleri alıp inceleyen Polonya Ombudsluğu tarafından COVID-19 döneminde şu faaliyetler gerçekleştirilmiştir:

Aşı olmamış kişilerin spor müsabakalarına alınmamasına dair tavsiyeler (Polonya Ombudsluğu, 2021).

Engellilerin sağlık hizmetlerine erişimine dair rapor (Polonya Ombudsluğu, 2020).

Kolluk davranışına dair rapor (Polonya Ombudsluğu, 2021).

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkında mektup (Polonya Ombudsluğu, 2021).

COVID-19 döneminde huzurevleri konulu çevrim içi seminer (Polonya Ombudsluğu, 2020).

COVID-19'un sosyal medya üzerindeki etkisine dair açıklama (Polonya Ombudsluğu, 2020).

Portekiz Ombudsluğu

Portekiz'de ilk COVID-19 vakası, 2 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir.

2020 yılı için büyük kısmını COVID-19 ile ilgili meselelerin oluşturduğu toplam 11.557 adet şikâyet alan Portekiz Ombudsluğu tarafından şu faaliyetler gerçekleştirilmiştir:

COVID-19 dönemi bağlamında hukuk kurallarına, evsizlere ve eğitim hakkına dair kılavuzlar (Portekiz Ombudsluğu, 2021).

Yaşlı hakları konulu anket çalışması (Portekiz Ombudsluğu, 2021).

Sosyal güvenlik hakkına dair tavsiyeler (Portekiz Ombudsluğu, 2021).

İstihdam ve COVID-19 döneminde işsiz kalanlara dair tavsiyeler (Portekiz Ombudsluğu, 2021).

Olağanüstü hal ilanına dair açıklama (Portekiz Ombudsluğu, 2020).

Serbest meslek faaliyetleri yürütenlere destek paketi verilmesine dair tavsiyeler (Portekiz Ombudsluğu, 2020).

Slovenya Ombudsluğu

Slovenya'da ilk COVID-19 vakası, 4 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir.

Slovenya'nın ÜİHK'si olan Slovenya Ombudsluğu tarafından COVID-19 döneminde tavsiyeler ve basın açıklamaları merkezli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Özellikle ücretsiz test, engelli hakları, ekonomik destek paketleri, sağlık hizmetlerine erişim, adalete erişim, zorunlu maske uygulaması gibi konularda sürekli biçimde tavsiyeler vermiştir (Slovenya Ombudsluğu, 2021). Öte yandan 2020 yılındaki şikâyetlerin büyük bir kısmını COVID-19 ile ilgili sağlık hizmetleri, ayrımcılık yasağı, özgürlük ve güvenlik hakkı gibi konular oluşturmaktadır (Slovenya Ombudsluğu, 2021).

Yunanistan Ulusal İnsan Hakları Komisyonu

Yunanistan'da ilk COVID-19 vakası, 26 Şubat 2020 tarihinde tespit edilmiştir.

Yunanistan Ulusal İnsan Hakları Komisyonu tarafından çalışma kapsamında ele alınan bazı UIHK'ler gibi hükümet odaklı çalışmalar yürütülmüştür. Başka bir deyişle COVID-19 dönemine özgü olarak alınan tedbirlere ilişkin raporlama faaliyetleri yürütülmüş, tavsiye ve basın açıklaması yolları sıklıkla kullanılmıştır (Yunanistan Ulusal İnsan Hakları Komisyonu, 2021). Gerçekleştirilen faaliyetlerin temelinde salgınla mücadele amacıyla alınan tedbirlerin hukuka uygunluğu konusu olağanüstü dönemlerde insan hakları bakış açısıyla hareket edilmesi ihtiyacı bağlamında ele alınmıştır.

SONUÇ

2019 yılının sonlarından itibaren başlayan COVID-19 salgını, iki yılı arında bırakmasına rağmen dünya üzerindeki etkisini ne yazık ki kaybetmemiştir. Salgına sebep olan virüsün sık sık mutasyona uğraması, bu konunun uzun bir süre daha güncelliğini ve ciddiyetini koruyacağına işaret etmektedir. Sonunu görmenin pek mümkün olmadığı böylesi bir dönemde hayatın bütün alanlarında olduğu gibi insan hakları alanında da birtakım olumsuz gelişmeler yaşanmaktadır. Hükümetler tarafından insan haklarına yapılan müdahaleler, başlangıçta olağanüstü bir dönemin getirdiği şartlar nedeniyle makul görünse de bunların farklı açılardan ele alınarak titiz şekilde incelenmesi zorunludur. Keza insan haklarının korunması ihtiyacı özellikle zor zamanlarda net şekilde ortaya çıkmaktadır.

İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi bağlamında ulusal ve uluslararası birçok mekanizma bulunmaktadır. Aslolan ulusal mekanizmalar, yargısal nitelikte veya idari nitelikte farklı mekanizmaları bünyesinde barındırmaktadır. Uzun bir kabul sürecinden sonra insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bağlamında kendine yer bulmayı başaran UIHK'ler şüphesiz klasik mekanizmalara göre daha farklı ve önemli bir yer işgal etmektedir. Keza UIHK'ler anayasal veya yasal dayanağa sahip, idari ve mali açıdan özerk, ne tam bir klasik kamu kurumu ne de tam bir hükümet dışı örgüt niteliğinde, devlet ve sivil toplum arasında köprü vazifesi gören, ulusal nitelikte kurumlardır. İhtiyari olarak şikâyet mercileri niteliğini haiz olsalar da asıl önemleri farkındalık çalışmaları ve izleme faaliyetlerinde ortaya çıkmaktadır.

UIHK'ler için adeta bir tescil sistemi olan akreditasyon ise bahsi geçen niteliklerin kâğıt üzerinde kalmamasına hizmet eden bir müessesedir.

GANHRI tarafından yürütülen akreditasyon süreci neticesinde Paris Prensiplerini tam anlamıyla karşılayan bir UİHK, A statüsü akredite edilmektedir. A statüsü akreditasyon; toplantılarda oy kullanma, BM mekanizmalarına daha kolay erişme, ilgili organlarda temsil edilme gibi pek çok ayrıcalıklar tanımaktadır. 2021 yılı itibarıyla 86 adet A statüsünde akredite UİHK'den 19 adedi AB bünyesindeki ülkelerin kurumlarıdır. Bu bakımdan bir BM fikri olan UİHK'lerin standardizasyonu ve gelişiminde AB'nin oynadığı rol dikkate değerdir. Öte yandan AB bünyesinde koordinasyon çalışmaları yürüten bir çatı kuruluş niteliğindeki FRA isimli bir organ da kurulmuştur. Nitekim AB'nin demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları temel değerleri bağlamında UİHK'lere özel bir önem atfedilmektedir.

Çalışmada A statüsü akredite AB üyesi ülke UİHK'lerinin çalışma kısıtları dâhilinde bazı faaliyetlerine yer verilmiştir. Keza Paris Prensiplerine tam anlamıyla uygun olduğu tescillenmiş bu mekanizmalara kanımızca COVID-19 döneminde önemli görevler düşmektedir.

Başta belirtmek gerekir ki çalışma kapsamındaki tüm UİHK'ler, COVID-19 dönemi boyunca çeşitli faaliyetler yürüterek bu döneme kayıtsız kalmadıklarını göstermiştir. Öte yandan özellikle Almanya İnsan Hakları Merkezi, Finlandiya Ombudsluğu, Finlandiya İnsan Hakları Merkezi ve Hırvatistan Ombudsluğu faaliyet çeşitliliği ve sayısı bakımından diğer UİHK'lere nazaran daha çok ön plana çıkmıştır.

Yürütülen faaliyetlerin genelinde, UİHK'lerin ruhuna uygun olarak, insan hakları alanında farkındalık artırma temel misyonu ön planda tutulmuştur. Bu bakımdan çevrim içi programlar, basın açıklamaları, özel raporlar gibi yöntemler sıkça tercih edilmiştir. Almanya İnsan Hakları Merkezi, Finlandiya İnsan Hakları Merkezi gibi UİHK'ler adı geçen yöntemleri sıklıkla kullanmıştır. Ombudsluk tipi yapılanmada faaliyet gösteren UİHK'ler ise daha çok şikâyet üzerine veya resen incelemelerde bulunarak nihayetinde tavsiyeler vermek yoluyla COVID-19 döneminde faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Keza bu dönemdeki şikâyetlerin büyük bir kısmı doğal olarak COVID-19 ile ilgili meselelerde toplanmıştır. Komisyon tipi UİHK'ler ise daha çok yasal düzenlemeler noktasında görüş ve tavsiyelerle öne çıkmıştır. Bu bağlamda Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu, Lüksemburg İnsan Hakları Komisyonu ve Yunanistan Ulusal İnsan Hakları Komisyonu, hükümetin salgınla mücadele tedbirlerinde insan haklarının korunması bakış açısıyla hareket edilmesine dair sık sık görüş ve tavsiyelerde bulunmuştur.

Faaliyet konuları bakımından ise yaşlı hakları, engelli hakları, ekonomik ve sosyal haklar en çok işlenen alanlar olmakla beraber daha özelden aile içi şiddet, zorunlu maske uygulaması, zorunlu aşı uygulaması, azınlık hakları,

nefret söylemi gibi alanlarda da çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yaşlı hakları ve engelli hakları konularında Almanya İnsan Hakları Merkezi, İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu; ekonomik ve sosyal haklar konusunda Letonya Ombudsluğu, Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü, Portekiz Ombudsluğu çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır. Danimarka İnsan Hakları Enstitüsünün savunmasız gruplar, nefret söylemi; Hırvatistan Ombudsluğunun azınlık hakları, damgalama tehlikesi; Polonya Ombudsluğu, Letonya Ombudsluğu gibi UIHK'lerin ise zorunlu aşı uygulamasına yönelik çalışmaları bulunmaktadır.

Çalışma kapsamında ele alınan faaliyetlerin etkililik değerlendirmesi yapılmamakla beraber genel olarak devletlerin bünyelerindeki UIHK'lerin çalışmalarına kayıtsız kalmadığı gözlemlenmiştir. Bu noktada özellikle Macaristan Temel Haklar Komiseri, yetkili makamlar sık sık bir araya gelerek yaşanan sorunları ilk elden ilgili mercilere iletmıştır.

UIHK'lerin istişari görüş, tavsiye, öneri sunmak, insan hakları belgelerine uyumu teşvik etmek, bilgilendirme ve eğitim yoluyla kamuoyunda duyarlılığı geliştirmek ve ihtiyari olarak başvuru almak gibi temel görevleri bağlamında çalışma kapsamındaki tüm UIHK'lerin görevlerini farklı tür ve zamanlarda yerine getirdikleri özellikle tavsiye ve görüşler vasıtasıyla sivil toplum ile devlet arasında köprü kurabildiği söylenebilir.

Neticede verimlilik yönünden tartışmaya açık olsa da çalışma kapsamında ele alınan tüm UIHK'ler yapılanma tipleri çerçevesinde insan haklarının korunması ve geliştirilmesine COVID-19 dönemi boyunca kesintisiz şekilde hizmet etmişlerdir. Böylelikle kanımızca UIHK'ler için ayrı bir dönem ve sınav niteliğinde olan COVID-19 krizi, zorluklara rağmen A statüsü akredite AB üye ülke UIHK'leri bakımından olumlu gelişmelerle seyretmektedir. Bununla birlikte salgının henüz bitmediği göz önüne alınırsa UIHK'lere düşen görev ve sorumlulukların henüz sonlanmadığını da ayrıca ve önemle vurgulamak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

About the EU: Countries. (tarih yok). European Union Web Sitesi: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_en adresinden alındı

AÇIK, C. (2011). Ulusal İnsan Hakları Kurumları ve Türkiye Örneğine Eleştirel Yaklaşım. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Almanya İnsan Hakları Enstitüsü. (2020). *Im Fokus*. Kasım 21, 2021 tarihinde Almanya İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://www.institut-fuer-menschenrechte.de/im-fokus/menschenrechtsbildung-in-pandemie-zeiten> adresinden alındı

Almanya İnsan Hakları Enstitüsü. (2020, Mart). *Publikationen*. Kasım 19, 2021 tarihinde Almanya İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://www.institut-fuer-menschenrechte.de/publikationen/detail/corona-krise-menschenrechte-muessen-das-politische-handeln-leiten> adresinden alındı

Almanya İnsan Hakları Enstitüsü. (2020, Kasım 12). *Veranstaltungen*. Kasım 20, 2021 tarihinde Almanya İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://www.institut-fuer-menschenrechte.de/veranstaltungen/detail/barrierefreiheit-in-bibliotheken> adresinden alındı

Almanya İnsan Hakları Enstitüsü. (2021, Haziran 14). *Aktuelles*. Kasım 19, 2021 tarihinde Almanya İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://www.institut-fuer-menschenrechte.de/aktuelles/detail/welttag-gegen-die-misshandlung-aelterer-menschen-am-15-juni> adresinden alındı

Almanya İnsan Hakları Enstitüsü. (2021, Ağustos 28). *Aktuelles*. Kasım 19, 2021 tarihinde Almanya İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://www.institut-fuer-menschenrechte.de/aktuelles/detail/deutschland-hat-nachholbedarf> adresinden alındı

Almanya İnsan Hakları Enstitüsü. (2021, Mayıs). *Publikationen*. Kasım 19, 2021 tarihinde Almanya İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://www.institut-fuer-menschenrechte.de/publikationen/detail/zum-gesetzentwurf-der-bundesregierung-entwurf-eines-gesetzes-zur-umsetzung-der-richtlinie-eu-2019882-des-europaeischen-parlaments-und-des-rates-ueber-die-barrierefreiheitsanforderungen-fuer-> adresinden alındı

Almanya İnsan Hakları Enstitüsü. (2021, Mayıs). *Publikationen*. Kasım 19, 2021 tarihinde Almanya İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://www.institut-fuer-menschenrechte.de/publikationen/detail/covid-19-auswirkungen-auf-die-rechte-von-menschen-mit-behinderungen#> adresinden alındı

Almanya İnsan Hakları Enstitüsü. (2021). *Veranstaltungen*. Kasım 19, 2021 tarihinde Almanya İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://www.institut-fuer-menschenrechte.de/veranstaltungen/detail/menschenrechte-als-kompass-in-und-aus-der-covid-19-krise> adresinden alındı

AYBAY, R. (2019). *İnsan Hakları Hukuku* (4 b.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

BAYRAM, M. H. (2020). *Avrupa Birliği Hukuku Dersleri* (5 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Bulgaristan Ombudsluğu. (2021). *Annual Report on the Activities of the Ombudsman 2020*.

Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü. (2020, Mayıs 05). *News*. Kasım 20, 2021 tarihinde Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://www.humanrights.dk/news/recovering-covid-19-crisis-human-rights-sdgs-can-guide-us-through> adresinden alındı

Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü. (2020, Mayıs 06). *Publications*. Kasım 20, 2021 tarihinde Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://www.humanrights.dk/publications/covid-19-human-rights-law> adresinden alındı

Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü. (2020, Mayıs 02). *Publications*. Kasım 19, 2021 tarihinde Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://www.humanrights.dk/publications/facts-specially-vulnerable-groups-during-covid-19-gre-enland> adresinden alındı

Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü. (2020, Haziran 30). *Publications*. Kasım 19, 2021 tarihinde Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://www.humanrights.dk/publications/hate-public-space-during-covid-19-epidemic-analysis-minority-experiences> adresinden alındı

Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü. (2020, Haziran 05). *Publications*. Kasım 20, 2021 tarihinde Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://www.humanrights.dk/publications/covid-19-measures-denmark> adresinden alındı

Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü. (2020, Mayıs 27). *Publications*. Kasım 20, 2021 tarihinde Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://www.humanrights.dk/news/using-human-rights-leave-no-one-behind-covid-19-responses-beyond> adresinden alındı

Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü. (2021, Ocak 19). *Publications*. Kasım 20, 2021 tarihinde Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://www.humanrights.dk/publications/covid-19-inequality-guidance-resources-using-human-rights-build-back-equal> adresinden alındı

Das Institut. (tarih yok). 10 29, 2021 tarihinde Almanya İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://www.institut-fuer-menschenrechte.de/das-institut/faq> adresinden alındı

Deutsche Welle. (2020, Mart 31). *BM: İkinci Dünya Savaşı'ndan beri en büyük kriz*. Deutsche Welle Türkçe Web sitesi: <https://www.dw.com/tr/bm-ikinci-d%C3%BCnya-sava%C5%9F%C4%B1ndan-beri-en-b%C3%BCy%C3%BCK-kriz/a-52974468> adresinden alındı

DİDİNMEZ, M. A. (2019). *Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel Ağına Akreditasyon Çerçevesinde Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu İncelemesi. Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DÜĞMECİ, F. (2018). *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun Yapısı ve İdare Üzerindeki Ayrımcılık Denetimi. Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EREN, A. (2012). *Ulusal İnsan Hakları Kurumları*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Estonya Adalet Şanşölyesi. (2021, Nisan 05). *COVID-19 piirangutest tingitud majandusraskused*. Kasım 20, 2021 tarihinde Estonya Adalet Şanşölyesi: chrome-extension://efaidnbmnnpbpcjpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.oiguskantsler.ee%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Ffield_document%2FCOVID-19%2520piirangutest%2520tingitud%2520majandusraskused.pdf&clen=202014&chunk=true adresinden alındı

Estonya Adalet Şanşölyesi. (2020, Nisan 06). *COVID-19 haigust põhjustava viiruse leviku tõkestamise meetmed*. Kasım 20, 2021 tarihinde Estonya Adalet Şanşölyesi Web sitesi: chrome-extension://efaidnbmnnpbpcjpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.oiguskantsler.ee%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Ffield_document%2FCOVID-19%2520haigust%2520p%25C3%25B5hjustava%2520viiruse%2520leviku%2520t%25C3%25B5kestamise%2520meetme adresinden alındı

Estonya Adalet Şanşölyesi. (2020, Ekim 20). *Majandusmeetmed Covid-19 levikuga seotud kriisi leevendamiseks*. Kasım 10, 2021 tarihinde Estonya Adalet Şanşölyesi Web sitesi: <https://www.oiguskantsler.ee/et/seisukohad/seisukoht/majandusmeetmed-covid-19-levikuga-seotud-kriisi-leevendamiseks> adresinden alındı

Estonya Adalet Şanşölyesi. (2020, Nisan 07). *Tähelepanekud abipolitseiniku seaduse ja teiste seaduste muutmise seaduse (COVID-19 haigust põhjustava viiruse SARS-Cov-2 levikuga seotud meetmed) eelnõu kohta*. Kasım 20, 2021 tarihinde Estonya Adalet Şanşölyesi Web sitesi: chrome-extension://efaidnbmnnpbpcjpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.oiguskantsler.ee%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Ffield_document%2FT%25C3%25A4helepanekud%2520abipolitseiniku%2520seaduse%2520ja%2520teiste%2520seaduste%2520muutmise%2520 adresinden alındı

Estonya Adalet Şaşıölyesi. (2021, Mart 22). *Covid-19 läbipödenute juurdepäas teenuste*. Kasım 18, 2021 tarihinde Estonya Adalet Şaşıölyesi Web sitesi: <https://www.oiguskantsler.ee/et/seisukohad/seisukoht/covid-19-l%C3%A4bip%C3%B5denute-juurdep%C3%A4%C3%A4s-teenuste> adresinden alındı

Estonya Adalet Şaşıölyesi. (2021, Ocak 12). *Covid-19 levikuga seotud pii-rangutest*. Kasım 18, 2021 tarihinde Estonya Adalet Şaşıölyesi Web sitesi: chrome-extension://efaidnbmninnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.oiguskantsler.ee%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2F-field_document%2F%2FCovid-19%2520levikuga%2520seotud%2520piirangutest.pdf&cflen=135778&chunk=true adresinden alındı

Estonya Adalet Şaşıölyesi. (2021). *Nõusoleku kúsimine lapse vaksineerimiseks koolis*. Kasım 20, 2021 tarihinde Estonya Adalet Şaşıölyesi Web sitesi: <https://www.oiguskantsler.ee/et/n%C3%B5usoleku-k%C3%BCsimine-lapse-vaksinee-rimiseks-koolis> adresinden alındı

European Union Agency for Fundamental Rights. (2020). *Strong and Effecti-ce National Human Rigths Institutions*. Luxembourg: Publication Offica of the European Union.

European Union Agency for Fundamental Rights. (2021). *Fundamental Rights Report - 2021*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

European Union Agency for Fundamental Rights. (2021). September 2021 up-date – NHRI accreditation status and mandates.

European Union Agency for Human Rights. (2010). *National Human Rights Institutions in the EU Member States*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

European Union. (tarih yok). *Treaty on European Union*. European Union Web sites: https://europa.eu/european-union/sites/default/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf adresinden alındı

Finlandiya İnsan Hakları Merkezi. (2021, Mayıs). *Covid-19*. Kasım 20, 2021 tarihinde <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/covid-19/> adresinden alındı

Finlandiya İnsan Hakları Merkezi. (2021, Ağustos 13). *Uutiset*. Kasım 20, 2021 tarihinde Finlandiya İnsan Hakları Merkezi Web sitesi: <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/uutiset/vanhusneuvostot/> adresinden alındı

Finlandiya İnsan Hakları Merkezi. (2021, Ekim 08). *Uutiset*. Kasım 20, 2021 tarihinde Finlandiya İnsan Hakları Merkezi: <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/uuti-set/ihmisoikeuskeskus-lausui-en-n-minis/> adresinden alındı

Finlandiya İnsan Hakları Merkezi. (2021, Haziran 21). *Uutiset*. Kasım 20, 2021 tarihinde Finlandiya İnsan Hakları Merkezi Web sitesi: <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/uutiset/ensimmäinen-suomen-kansallinen-peru/> adresinden alındı

Finlandiya İnsan Hakları Merkezi. (2021, Haziran 18). *Uutiset*. Kasım 15, 2021 tarihinde Finlandiya İnsan Hakları Merkezi Web sitesi: <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/uutiset/koronapandemia-ja-ikaantyneet/> adresinden alındı

Finlandiya İnsan Hakları Merkezi. (2021, Ocak 27). *Uutiset*. Kasım 15, 2021 tarihinde Finlandiya İnsan Hakları Merkezi Web sitesi: <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/uutiset/koronapandemialla-on-merkittavia-va/> adresinden alındı

Finlandiya Ombudsluğu. (2021). *Documents*. Kasım 12, 2021 tarihinde Finlandiya Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.oikeusasiamies.fi/documents/20184/39006/summary2020/2de02ec5-378a-4cf3-8948-89f346b2be3a> adresinden alındı

Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu. (2020, Mayıs 26). *Publications*. Kasım 20, 2020 tarihinde Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu Web sitesi: <https://www.cncdh.fr/fr/publications/acces-leducation-lurgence-de-retablir-un-systeme-educatif-inclusif-et-egalitaire> adresinden alındı

Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu. (2020, Mart 20). *Publications*. Kasım 10, 2021 tarihinde Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu Web sitesi: <https://www.cncdh.fr/fr/publications/observations-de-la-cncdh-concernant-le-pjl-et-le-pjlo-durgence-pour-faire-face> adresinden alındı

Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu. (2020, Mayıs 20). *Publications*. Kasım 10, 2021 tarihinde Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu Web sitesi: <https://www.cncdh.fr/fr/publications/etat-durgence-sanitaire-il-est-urgent-de-mettre-fin-aux-atteintes-aux-droits-et-aux> adresinden alındı

Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu. (2020, Mayıs 26). *Publications*. Kasım 10, 2021 tarihinde Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu Web sitesi: Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu adresinden alındı

Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu. (2020, Nisan 28). *Publications*. Kasım 20, 2021 tarihinde Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu Web sitesi: <https://www.cncdh.fr/fr/publications/avis-une-autre-urgence-le-retablissement-dun-fonctionnement-normal-de-la-justice-2020-4> adresinden alındı

Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu. (2021, Ocak 28). *travaux-en-cours*. Kasım 10, 2021 tarihinde Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu Web sitesi: <https://www.cncdh.fr/fr/travaux-en-cours/covid-19-et-droits-de-lhomme> adresinden alındı

Galtung, J. (2013). *İnsan Hakları Başka Bir Açıdan* (2 b.). (M. Sözen, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

GÜNAYDIN, H. (2017). Paris Prensipleri Çerçevesinde Ulusal İnsan Hakları Kurumu Modeli Olarak Ombudsmanlık: Türkiye Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hırvatistan Ombudsluğu. (2020, Nisan 02). News. Kasım 20, 2020 tarihinde Hırvatistan Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.ombudsman.hr/en/additional-efforts-needed-to-care-for-the-homeless-during-the-coronavirus-epidemic/> adresinden alındı

Hırvatistan Ombudsluğu. (2020, Eylül 30). News. Kasım 20, 2021 tarihinde Hırvatistan Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.ombudsman.hr/en/following-ombudswomans-recommendation-deadline-for-pensioners-covid-relief-payments-extended/> adresinden alındı

Hırvatistan Ombudsluğu. (2020, Nisan 14). News. Kasım 10, 2021 tarihinde Hırvatistan Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.ombudsman.hr/en/what-does-the-pandemic-have-to-do-with-human-rights/> adresinden alındı

Hırvatistan Ombudsluğu. (2020, Nisan 08). News. Kasım 10, 2020 tarihinde Hırvatistan Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.ombudsman.hr/en/the-pandemic-may-have-a-particularly-heavy-impact-on-the-roma-population/> adresinden alındı

Hırvatistan Ombudsluğu. (2020, Nisan 13). News. Kasım 12, 2020 tarihinde Hırvatistan Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.ombudsman.hr/en/stigmatization-can-lead-to-violation-of-rights-discrimination-and-impair-the-efforts-in-containing-the-epidemic/> adresinden alındı

Hırvatistan Ombudsluğu. (2021, Ekim 19). News. Kasım 20, 2021 tarihinde Hırvatistan Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.ombudsman.hr/en/ombudswoman-undertakes-investigation-procedure-following-inmate-deaths-in-zagreb-county-prison/> adresinden alındı

Hırvatistan Ombudsluğu. (2021, Temmuz 03). News. Kasım 10, 2021 tarihinde Hırvatistan Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.ombudsman.hr/en/the-government-is-responsible-for-the-success-of-the-vaccination-uptake/> adresinden alındı

Hırvatistan Ombudsluğu. (2021, Şubat 19). Reports. Kasım 20, 2020 tarihinde Hırvatistan Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.ombudsman.hr/en/download/vjesce-o-pravu-na-zdrav-zivot-i-klimatskim-promjenama-u-republici-hrvatskoj-2013-2020-u-kontekstu-globalnog-pokreta-za-klimu-i-pandemije-covid-19/> adresinden alındı

Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü. (2020, Kasım 06). Kasım 10, 2021 tarihinde Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://mensenrechten.nl/nl/publicatie/5fa5080c1e0fec037359c5f4> adresinden alındı

Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü. (2020). *Coronavirus en mensenrechten*. Kasım 10, 2021 tarihinde Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://mensenrechten.nl/en/node/2712> adresinden alındı

Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü. (2021, Mart 15). *Publicatie*. Kasım 12, 2021 tarihinde Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://mensenrechten.nl/nl/publicatie/604f8d121e0fec037359c9c1> adresinden alındı

Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü. (2020, Temmuz 05). *Publicatie*. Kasım 10, 2021 tarihinde Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü Web sitesi: <https://mensenrechten.nl/nl/publicatie/60e326b35d726f72c45f9a7d> adresinden alındı

Hunt, L. (2021). *İnsan Haklarını İcat Etmek Tarihsel Bir Anlatı*. (E. ALBAL, Çev.) Ankara: Lykeion Yayıncılık.

İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu. (2020, Ağustos 04). *Document*. Kasım 20, 2021 tarihinde İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu Web sitesi: <https://www.ihrec.ie/documents/guidance-note-covid-19-and-the-public-sector-equality-and-human-rights-duty/> adresinden alındı

İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu. (2020, Ağustos 09). *Press Releases*. Kasım 20, 2021 tarihinde İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu Web sitesi: <https://www.ihrec.ie/emergency-legislation-around-covid-must-be-the-exception-not-the-norm/> adresinden alındı

İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu. (2021, Şubat 24). *Document*. Kasım 20, 2021 tarihinde İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu Web sitesi: <https://www.ihrec.ie/documents/irelands-emergency-powers-during-the-covid-19-pandemic/> adresinden alındı

İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu. (2021, Şubat 25). *Press Releases*. Kasım 09, 2021 tarihinde İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu Web sitesi: <https://www.ihrec.ie/governments-blurred-lines-on-covid-emergency-powers-exposed-in-new-research/> adresinden alındı

İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu. (2021, Ocak 14). *Press Releases*. Kasım 20, 2021 tarihinde İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu Web sitesi: <https://www.ihrec.ie/state-covid-planning-must-not-discriminate-against-people-with-disabilities/> adresinden alındı

İspanya Ombudsluğu. (2020, Aralık 09). *Documentación*. Kasım 20, 2021 tarihinde İspanya Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.defensordelpueblo.es/resoluciones/medidas-contra-el-covid-19-en-calabozos-policiales/> adresinden alındı

İspanya Ombudsluğu. (2020, Kasım 11). News. Kasım 20, 2021 tarihinde İspanya Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.defensordelpueblo.es/en/news/fiscality-masks-hydroalcoholic-gel/> adresinden alındı

İspanya Ombudsluğu. (2020, Haziran 11). News. Kasım 20, 2021 tarihinde İspanya Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.defensordelpueblo.es/en/news/consequences-of-the-pandemic/> adresinden alındı

İspanya Ombudsluğu. (2020, Nisan 17). News. Kasım 20, 2021 tarihinde İspanya Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.defensordelpueblo.es/en/news/ombudsman-contemplates-possibility-letting-children-outdoors-limited-way-necessary-precautions/> adresinden alındı

İspanya Ombudsluğu. (2021). *Documentación*. Kasım 10, 2021 tarihinde İspanya Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.defensordelpueblo.es/resoluciones/derechos-de-los-mayores-en-los-centros-residenciales-y-covid-19/> adresinden alındı

İspanya Ombudsluğu. (2021, Haziran 05). News. Kasım 20, 2021 tarihinde İspanya Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.defensordelpueblo.es/en/news/ombudsman-pandemic-demonstrated-need-appreciate-role-states-well-public-services-assistanc/> adresinden alındı

Kamu Denetçiliği Kurumu. (tarih yok). *Paris Prensipleri*. <https://www.ombudsman.gov.tr/document/mevzuat/717Paris-Prensipleri.pdf> adresinden alındı

KESKİN ATA, F. (2013). *Avrupa Birliği ve İnsan Hakları*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kjaerum, M. (2003). *National Human Rights Institutions Implementing Human Rights*. Copenhagen, Denmark: The Danish Institute for Human Rights.

Letonya Ombudsluğu. (2021, Kasım 15). News. Kasım 20, 2021 tarihinde Letonya Web sitesi: <https://www.tiesibsargs.lv/news/lv/tiesibsargs-nav-pielaujama-ilgstosi-nevienlidziga-attieksme-pret-mazaizsargatajam-sabiedribas-grupam> adresinden alındı

Letonya Ombudsluğu. (2021, Kasım 11). News. Kasım 19, 2021 tarihinde Letonya Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.tiesibsargs.lv/news/lv/tiesibsargs-atbild-par-ierobezojumiem-tirdzniecibas-vietu-apmeklejumam> adresinden alındı

Letonya Ombudsluğu. (2021, Kasım 05). News. Kasım 15, 2021 tarihinde Letonya Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.tiesibsargs.lv/news/lv/par-covid-19-pandemiju-cilvektiesibu-ierobezojumiem-un-to-samerigumu> adresinden alındı

Letonya Ombudsluğu. (2021, Ocak 01). News. Kasım 20, 2021 tarihinde Letonya Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.tiesibsargs.lv/news/lv/socialas-aprupes-iestades-konstate-atskirigu-noteikumu-interpretaciju-covid-19-jautajumu-risinasana> adresinden alındı

Letonya Ombudsluğu. (2021, Ağustos 04). *News*. Kasım 20, 2021 tarihinde Letonya Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.tiesibsargs.lv/news/lv/bernu-tiesibas-uz-izglitibu-covid-19-ierobezojumu-laika> adresinden alındı

Letonya Ombudsluğu. (2021, Mayıs 18). *News*. Kasım 10, 2021 tarihinde Letonya Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.tiesibsargs.lv/news/lv/tiesibsargs-atbild-par-privilegiju-pieskirsanu-pret-covid-19-vakcinetajiem> adresinden alındı

Litvanya Ombudsluğu. (2020, Aralık 31). Kasım 10, 2021 tarihinde Litvanya Ombudsluğu Web sitesi: https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2020/11/NTI-2019_1-1_3D-482.pdf adresinden alındı

Litvanya Ombudsluğu. (2020, Aralık 31). Kasım 10, 2021 tarihinde Litvanya Ombudsluğu Web sitesi: https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2021/01/NZTI-2020-1-2_2020-12-31.pdf adresinden alındı

Litvanya Ombudsluğu. (2020, Kasım 12). Kasım 10, 2021 tarihinde Litvanya Ombudsluğu Web sitesi: https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2020/11/NTI-2020-1-3_2020-11-12.pdf adresinden alındı

Litvanya Ombudsluğu. (2020, Mayıs 12). *Naujienos*. Kasım 10, 2021 tarihinde Litvanya Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.lrski.lt/naujienos/surengtas-virtualus-seminaras-socialines-globos-istaigu-darbuotojams-apie-zmogaus-teisiu-uztikrinima-covid-19-pandemijos-metu/> adresinden alındı

Litvanya Ombudsluğu. (2020, Mart 27). *Naujienos*. Kasım 10, 2021 tarihinde Litvanya Ombudsluğu: <https://www.lrski.lt/naujienos/seimo-kontrolierius-primena-kad-zmogaus-teisiu-apsauga-net-ir-ekstremalios-padeties-metu-turi-islikti-valstybes-prioritetu/> adresinden alındı

Lüksemburg İnsan Hakları Komisyonu. (2021, Ağustos 22). *Comission*. Kasım 15, 2021 tarihinde Lüksemburg İnsan Hakları Komisyonu Web sitesi: <https://ccdh.public.lu/fr/commission.html> adresinden alındı

Lüksemburg İnsan Hakları Komisyonu. (2021). *Support*. Kasım 10, 2021 tarihinde Lüksemburg İnsan Hakları Komisyonu Web sitesi: <https://ccdh.public.lu/fr/support/recherche.html?q=covid> adresinden alındı

Macaristan Temel Hakları Komiseri. (2021). *News*. Kasım 20, 2021 tarihinde Macaristan Temel Hakları Komiseri Web sitesi: <https://www.ajbh.hu/en/web/ajbh-en/news> adresinden alındı

OĞUŞGİL, V. A. (2015). *Avrupa Birliği ve Ulusal İnsan Hakları Kurumları*. Ankara: Legal Yayıncılık.

OHCHR. (tarih yok). *Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles)*. OHCHR Web Sitesi: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/statusofnationalinstitutions.aspx> adresinden alındı

OHCHR, GANHRI. (2021). *Accreditation status as of 3 August 2021*. GANHRI Web Sitesi: <https://ganhri.org/wp-content/uploads/2021/08/StatusAccreditationChartNHRIs.pdf> adresinden alındı

OHCHR, GANHRI, UNDP. (2021). *Covid-19 and National Human Rights Institutions*. UNDP.

ÖKTEN SİPAHİOĞLU, B. (2021). Covid-19 Küresel Salgını Döneminde Hak ve Özgürlüklerin Kısıtlanması: Avrupa Birliği Örneği. *TİHEK Akademik Dergi*, 193-208.

ÖZTÜRK, C. (2021). Salgın Sürecinde Temel Hak ve Özgürlükleri Yeniden Düşünmek. *TİHEK Akademik Dergi*, 303-326.

Polonya Ombudsluğu. (2020, Aralık 02). *Home*. Kasım 10, 2021 tarihinde Polonya Ombudsluğu Web sitesi: <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/dostepnosc-uslug-opieki-zdrowotnej-dla-osob-z-niepelnosprawnosciami> adresinden alındı

Polonya Ombudsluğu. (2020, Aralık 14). *Home*. Kasım 20, 2021 tarihinde Polonya Ombudsluğu: <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/o-sytuacji-dps-w-pandemii-webinarium-udzial-przedstawicielki-kmpt> adresinden alındı

Polonya Ombudsluğu. (2020, Mayıs 13). *Home*. Kasım 10, 2021 tarihinde Polonya Ombudsluğu Web sitesi: <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/koronawirus-odpowiedzi-dla-rpo-w-sprawie-pseudoporad-w-sieci> adresinden alındı

Polonya Ombudsluğu. (2021, Kasım 22). *Home*. Kasım 22, 2021 tarihinde Polonya Ombudsluğu Web sitesi: <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-niezaspzeczepieni-sport-ograniczenia-interwencja-bortniczuk> adresinden alındı

Polonya Ombudsluğu. (2021, Ocak 14). *Home*. Kasım 10, 2021 tarihinde Polonya Ombudsluğu Web sitesi: <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/Policja-zatrzymania-demonstracje-strajk-kobiet-raport-KMPT> adresinden alındı

Polonya Ombudsluğu. (2021, Kasım 14). *Home*. Kasım 20, 2021 tarihinde Polonya Ombudsluğu Web sitesi: <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-kgp-zgromadzenia-spontaniczne-kontrmanifestacje-ochrona> adresinden alındı

Portekiz Ombudsluğu. (2020, Mart 20). *Home*. Kasım 20, 2021 tarihinde Portekiz Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.provedor-jus.pt/en/ombudsmans-statement-on-the-state-of-emergency/> adresinden alındı

Portekiz Ombudsluğu. (2020, Mart 21). *Home*. Kasım 20, 2021 tarihinde Portekiz Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.provedor-jus.pt/en/documentos/>

estado-emergencia-covid-19-apoios-extraordinarios-aos-trabalhadores-independentes-5-b-2020/ adresinden alındı

Portekiz Ombudsluğu. (2021). *Atividade*. Kasım 20, 2021 tarihinde Portekiz Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.provedor-jus.pt/atividade/publicacoes/> adresinden alındı

Portekiz Ombudsluğu. (2021). *Atividade*. Kasım 20, 2021 tarihinde Portekiz Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.provedor-jus.pt/atividade/outros-relatorios/> adresinden alındı

Portekiz Ombudsluğu. (2021, Mayıs 19). *Home*. Kasım 20, 2021 tarihinde Portekiz Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.provedor-jus.pt/en/covid-19-ombudsman-urges-social-security-to-pay-extraordinary-support-to-companies/> adresinden alındı

Portekiz Ombudsluğu. (2021, Mart 08). *Home*. Kasım 20, 2021 tarihinde Portekiz Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.provedor-jus.pt/en/covid-19-ombudsman-questions-the-government-on-the-impact-of-lay-offs-and-family-support-on-the-contribution-career-of-workers-and-warns-about-the-situation-of-unprotected-unemployed-people/> adresinden alındı

SAYGILI, A. (2017). *İnsan Haklarının Omfalosu*: Avrupa. Ankara: İmaj Yayınevi.

Slovenya Ombudsluğu. (2021). *Covid-19*. Kasım 10, 2021 tarihinde Slovenya Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.varuh-rs.si/covid-19/> adresinden alındı

Slovenya Ombudsluğu. (2021). *Covid-19*. Kasım 10, 2021 tarihinde Slovenya Ombudsluğu Web sitesi: <https://www.varuh-rs.si/covid-19/iz-letnega-porocila-2020-v-zvezi-z-covid-19/31-statistika-obravnavanih-zadev/> adresinden alındı

TANGÖR, B. (2017). AB Temel Haklar Politikası ve Eleştirileri. *İnsan Hakları Yılı*, 115-139.

United Nations. (2020). *COVID-19 and Human Rights We are all in this together*. UN.

Wikipedia. (2021). *Search*. Wikipedia The Free Encyclopedia: <https://en.wikipedia.org/w/index.php?search=&title=Special:Search&go=Go> adresinden alındı

Yunanistan Ulusal İnsan Hakları Komisyonu. (2021). *Home*. Kasım 20, 2021 tarihinde Yunanistan Ulusal İnsan Hakları Komisyonu Web sitesi: <https://www.nchr.gr/en/component/search/?searchword=covid&searchphrase=all&Itemid=149> adresinden alındı

TRANSFORMATION OF GLOBAL HUMAN RIGHTS POLITICS AND THE IMPACT OF NATION STATES IN THE SHADOW OF THE PANDEMIC

ABSTRACT

The Universal Declaration of Human Rights, proclaimed by the United Nations General Assembly on December 10, 1948, gained a global character with the end of the Cold War era, accompanied by arguments that the end of history and ideologies. In this period, the view that nation-states will be replaced by global actors, politics will be replaced by economy, and universal human rights policy will create a transnational understanding of law has become widespread. The western bloc and classical liberal thought imposed rights and freedoms on nation states as a moral and legal concept, which was constructed outside of political discussions, as Moyn (2010) states. Thus, the concept of human rights began to be handled in an apolitical context that instilled in nation states an ideal of life worthy of human dignity by introducing universal criteria that protect the fundamental rights of individuals, and forced states to compromise their own sovereignty.

However, like many discourses that have been circulating since the end of the 1990s with the global victory of the market economy, the global human rights discourse, aside from realizing the picture it promised on societies, has been discredited for reasons such as opening the door to military operations under 'humanitarian intervention' and being the bearer of certain political interests. started to lose. In recent years, it has been stated that the pandemic process has started a return to politics based on state intervention, and within the framework of the globalization and nation-state dialectic, it has created profound effects on human rights in the fight against the pandemic by nation-states by directing the pendulum in favor of the nation-state (Morillas, 2020).

As a matter of fact, the fact that the world economy, which is based on the principles of globalization, sees health policies as a cost and the health sector is freed from public support in many parts of the world, has revealed the global policy gap that will create a solution in the face of a global health crisis, and the fight against the pandemic is carried out within the framework of the national security doctrine, not global. (Lucchese & Pianta, 2020). Thus, the nation-state mechanism was once again assigned an interventionist role that had to coordinate a global crisis. The historically recurring role of the interventionist state is undoubtedly a manifestation of a need that shifts between a "strong state" and a "limited state" and this time emerged within the framework of a global health crisis. However, it is thought that the measures taken by nation states against the pandemic have led to the centralization of executive power and human rights violations (Brown et al., 2020). In many countries, severe and sometimes socially discriminatory measures have been taken that violate human rights, media freedom has been restricted, disproportionate limitations on the role of the legislature and excessive sanctions have been imposed on rules that are not followed. In this study, the argument that human rights discourse is overshadowed by the pandemic process and the effects of nation states are included.

Within the scope of the study, examples of countries that successfully and unsuccessfully managed the pandemic process were discussed and these countries were also evaluated in the context of increasing human rights violations. The study focused mostly on presenting a theoretical framework and in this context, qualitative research method was used. In the qualitative research, the descriptive model and the case study model were used to analyze the country examples. Thus, it is aimed to draw attention to the transformation of human rights policy, which was thought to form an important part of international law for a period, during the pandemic period when national norms rose again.

Keywords: Pandemic, Global Human Rights Policy, Nation States.

PANDEMİNİN GÖLGESİNDE KÜRESEL İNSAN HAKLARI SİYASETİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE ULUS DEVLETLERİN ETKİSİ

Şadiye ARSLAN*

ÖZET

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948’de ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile birlikte tarihin ve ideolojilerin sonunun geldiği gibi argümanlar eşliğinde, küresel bir nitelik kazanmıştır. Bu dönemde ulus devletlerin yerini küresel aktörlere, siyasetin yerini ekonomiye bırakacağı ve evrensel insan hakları siyasetinin ise ulus ötesi hukuk anlayışını oluşturacağı görüşü yaygınlaşmıştır. Batı bloğu ve klasik liberal düşünce, hak ve özgürlükleri Moyn’un (2010) da ifade ettiği gibi siyasal tartışmaların dışında kurgulanan ahlaki ve hukuki bir kavram olarak ulus devletlere kabul ettirmiştir. Böylece insan hakları kavramı bireylerin temel haklarını koruyan evrensel ölçütler getirerek insan onuruna yaraşır bir hayat idealini ulus devletlere aşıl原因an apolitik bir kapsamda ele alınmaya başlanmış ve devletleri kendi egemenliklerinden ödün vermeye zorlamıştır.

Bununla birlikte 1990’lı yılların sonlarından itibaren piyasa ekonomisinin küresel zaferi ile dolaşıma giren birçok söylem gibi küresel insan hakları söylemi de toplumlar üzerinde vaat ettiği tabloyu gerçekleştirmek bir yana, ‘insani müdahale’ altında askeri operasyonlara kapı aralaması ve bir takım siyasi çıkarların taşıyıcısı olması gibi gerekçelerle itibarını kaybetmeye başlamıştır. Son yıllarda ise pandemi sürecinin devlet müdahalesini esas alan siyasete geri dönüşü başlattığı ve küreselleşme ile ulus devlet diyalektiği çerçevesinde sarkacı ulus devlet lehine yönelterek (Morillas, 2020) ulus devletlerin pandemi ile mücadele sürecinde insan hakları üzerinde derin etkiler yarattıkları ifade edilmektedir.

* Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, ORCID: 0000-0002-3598-3209, sdyngnr85@gmail.com.

Nitekim küreselleşme ilkeleri üzerine kurulu dünya ekonomisinin sağlık politikalarını bir maliyet olarak görmesi ve sağlık sektörünün dünyanın birçok yerinde kamusal destekten arındırılması küresel bir sağlık krizi karşısında çözüm yaratacak küresel politika boşluğunu ortaya koymuş ve pandemiye karşı mücadelenin ise küresel değil ulusal güvenlik doktrini çerçevesinde yürütülmesi sonucunu doğurmuştur. (Lucchese ve Pianta, 2020). Böylece ulus devlet mekanizmasına yeniden küresel bir krizi koordine etmesi gereken müdahaleci bir rol biçilmiştir. Tarihsel açıdan tekerrür eden müdahaleci devlet rolü hiç şüphesiz "güçlü devlet" ile "sınırlı devlet" arasında değişen ve bu kez küresel bir sağlık krizi çerçevesinde hasıl olan bir ihtiyacın tezahürüdür. Bununla birlikte ulus devletlerin pandemiye karşı almış oldukları önlemlerin yürütme yetkisinin merkezileşmesine ve insan hakları ihlallerine yol açtığı düşünülmektedir (Brown vd., 2020). Birçok ülkede insan haklarını ihlal eden ağır ve kimi zaman toplumsal ayrımcılık yaratan önlemler alınmış, medya özgürlüğü kısıtlanmış, yasama organının rolüne ilişkin orantısız sınırlamalar ile uyulmayan kurallara aşırı yaptırımlar getirilmiştir.

Bu çalışmada insan hakları söyleminin pandemi sürecinin gölgesinde kaldığı savına ve ulus devletlerin etkilerine yer verilmiştir. Çalışma kapsamında devletlerin pandemi ile mücadeleleri artan insan hakları ihlalleri bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışmada daha çok teorik bir çerçeve sunulmasına odaklanılmış ve bu kapsamda nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Nitel araştırmada ise betimsel modelden ve ülke örneklerinin incelenmesi için örnek olay modelinde yararlanılmıştır. Böylece bir dönem uluslararası hukukun önemli bir parçasını oluşturacağı düşünülen insan hakları siyasetinin ulusal normların yeniden yükseldiği pandemi dönemindeki dönüşümüne dikkat çekilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Küresel İnsan Hakları Siyaseti, Ulus Devletler.

GİRİŞ

Aralık 2019 tarihinde Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkıp tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi kısa sürede hem bedensel hem ruhsal hem de sosyal anlamda bütün toplumları enfekte etmiştir. İnsanlık dünya tarihinde buna benzer çok sayıda salgın ve pandemiye yaşamış ve pandemilerin bütün toplumsallığı etkileyen yıkıcılığına maruz kalmıştır. Bu pandemiler değerlendirildiğinde her birinin bir takım zihinsel dönüşümlere, onto-epistemik kopuşlara ve sosyo-kültürel değişimlere kapı araladığı görülmüştür. Covid-19 pandemisinin de toplumlar üzerinde benzer şekilde kırılmaları beraberinde getireceği düşünülmektedir (Kılıç, 2020: 18). Covid-19 pandemisinin toplumlar üzerinde yarattığı etkilerden birisinin de son otuz yıldır giderek kırılanlaşan küresel insan hakları siyasetine yönelik olduğu söylenebilir. Son yıllarda bireyi ulus devletin orantısız gücünden kurtarmak amacıyla yapılan insani müdahalelerin uluslararası hukuktaki meşruluğunu sağlayan küresel insan haklarının, bu kez pandeminin gölgesinde yeni bir kırılma yaşadığı ifade edilebilir.

Tarihsel açıdan küresel insan hakları söylemi menşeyini on sekizinci yüzyılın sonunda Batı düşünce dünyasında vuku bulan sınıfsal mücadelelerden almıştır. Bu dönemde imtiyazlarla donatılmış sınıfın (aristokrasi) politik habitatını oluşturan mutlak monarşinin sonlanması büyük bir devrimin başlangıcını oluşturmuş ve ulus, özgürlük, laiklik, eşitlik gibi ilkelerle yeni bir politik söylemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu politik söylemin ana unsurunu oluşturan ve kolektif bir politik özne olarak ortaya çıkan ulus devlet karşısında normatif kurallara dayalı insan hakları söylemi, bireysel özgürlüğü (burjuva özgürlüğünü) garanti altına alan bir uygarlık ideolojisine dönüşmüştür (Kılıç, 2018: 3).

Pandemi sürecinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslarüstü kurumların ortaya çıkan bu küresel sorun karşısında etkisiz kalması ve algılanan tehditlerin devletler tarafından ulusal güvenlik doktrini kapsamına alınması küresel insan hakları siyasetine konu olan özgür birey-sınırlandırılmış devlet fikrini yeniden şekillendirmiştir. Devlet tarihsel açıdan bir döngü haline gelen güçlü devlet-sınırlı devlet anlayışı çerçevesinde yeniden güç kazanarak merkezi ve eşsiz bir yapı haline gelmiştir. Bu süreçte yüzyıllar önce büyük mücadeleler ile kazanılmış insan haklarından da belli şartlar altında belirli kısıtlamalarla feragat edilebileceği kabul edilmiş ve kısıtlamaya gidilebilecek istisnai koşullar ile bu koşullarda hangi ölçütlerin dikkate alınabileceği belirlenmiştir. Bu çalışmada küresel insan hakları alanında yapılan kısıtlamaların istisnai koşulları ve ulus devletlerin kısıtlama ölçütlerine ne kadar duyarlı şekilde hareket ettikleri değerlendirilecek, post-pandemi döneminde küresel insan hakları siyasetinde ortaya çıkması muhtemel yeni dönüşümün izleri aranacaktır.

İNSAN HAKLARI SİYASETİNİN NORMATİF DOĞASI VE İSTISNAİ KOŞULLARI

İnsan hakları, insan onurunun bir gereği olarak ortaya çıkan ve insanın sırf insan olması nedeniyle kişiliğini korumayı hedefleyen evrensel ilke ve kuralların tümünü ifade etmektedir. Tarihsel açıdan kökenini Aydınlanma döneminde modern devlete karşı verilen mücadelelerden alan insan hakları, devleti oluşturan yetkinin belli kişilerin elinde toplanması durumunun doğal hukuk anlayışına¹ aykırı olması noktasında kuramsal dayanağını bulmuştur (Frezzo, 2012: 3-14). Devlet ve birey arasındaki çekişmeli ilişkinin bir çıktısı olarak görülebilecek insan hakları devletin gücünü sınırlandırma ile bireye özerk bir yaşam alanı sunma açısından devlete önemli sorumluluklar yüklemektedir (Algan, 2007: 96-101). Çünkü devlet insan haklarının hem en büyük garantörü hem de en potansiyel ihlal edicisi konumundadır. Bu nedenle insan haklarını ele alan evrensel ilke ve kuralların da bir ülkenin rejimine ya da mevzuatının insan haklarını tanıyıp tanımamasına bakılmaksızın tüm insanların sahip olduğu hakları tanımladığı kabul edilmektedir (Nickel, 2004). Dolayısıyla insan haklarının uluslararası apolitik bir kavram olarak algılandığı söylenilebilir.

Günümüzde uluslararası insan haklarını oluşturan temel metin göz önünde bulundurulduğunda küresel ölçekte kabul görmüş normatifsel hakların odak noktasını insan onurunun oluşturduğu görülmektedir. İnsan onuruna yaraşır bir hayat sürdürmenin koşulları ise literatürde genel olarak birey ve devlet arasındaki ilişkiyi de tayin eden Georg Jellinek (1905: 87, 94; Aktaran Gören, 2016: 3304) tarafından sınıflandırılan negatif, pozitif ve aktif statü haklarına dayandırılmıştır. Negatif statü hakları, devlet iktidarını sınırlandırmaya yönelik devlete müdahil olmaktan kaçınma yükümlülüğü atfeden haklar kümesine işaret etmektedir. Pozitif statü hakları, bireylerin hak temelli beklentilerini karşılamaya yönelik devlete kamusal sorumluluk yükleyen haklara karşılık gelmektedir. Aktif statü hakları ise vatandaşlık hakları olarak da ifade edilen ve bireyin kendi özgürlüğünü devlet için kullanabildiği hakları (seçme ve seçilme, kamu hizmetlerine girme, dilekçe verme vb.) ifade etmektedir.

“İnsan hakları, devlete atfedilen normatif kurallara dayalı bu yükümlülüklerin yanı sıra olağan dışı koşulları da içinde barındıran istisnai durumlara yönelik belli kurallara sahiptir. Kamu hukuku doktrininde önemli bir düzenleme konusu olan olağanüstü hal bu istisnai duruma önemli bir

1 Doğal hukuk teorisi günümüzde evrenselliği kabul edilen insan hakları olgusuna benzer şekilde sonsuz ve değişmez bir adalet duygusu üzerine inşa edilmiş olup, insan iradesi tarafından oluşturulan hukukun üstünde bulunan ve siyasi iradeye baskı kurarak bireyler lehine onu sınırlayan bir anlayışa sahiptir.416.s.ömer.s.178.

argüman oluşturmakta ve doktrinde “hemen harekete geçmeyi gerektiren ve genellikle tehlikeyi içeren beklenmedik, ani, öngörülemez bir kriz hali” olarak yorumlanmaktadır. Bu noktada olağanüstü hal, öngörülemez bir duruma yönelik ivedi bir eylemselliğe işaret etmektedir (Kılıç, 2020: 21). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin “Olağanüstü hallerde yükümlülükleri askıya alma” başlıklı 15. maddesi istisnai koşullarda, sözleşme kapsamındaki hak ve özgürlüklerin geçici, kısıtlı ve denetimli bir şekilde askıya alınabileceğine gönderme yapmaktadır (www.echr.coe.int, 2021). İstisnai durumlarda hak ve özgürlüklerin kısıtlanması ya da askıya alınması, sözleşme öncesi dönemlerde devletler açısından herhangi bir sorun teşkil etmemekle birlikte, küresel insan hakları sonrasında bu durum değişmiştir (Kapani, 2011: 111-112).

”

Bu nedenle her ne kadar istisnai durumlarda hakların kısıtlanması ve askıya alınmasına izin verilse de, bu hükmün uygulanması birtakım koşulların ortaya çıkmasına bağlıdır. Bu koşullar ise şu şekilde sıralanabilir (www.echr.coe.int, 2021);

Askıya alma hakkına sadece savaş zamanı ya da ulusal varlığı tehdit eden başka bir genel tehdidin varlığı durumunda başvurulabileceği;

Devletin kesinlikle durumun gerektiği ölçüde sözleşmeye aykırı tedbirler alabileceği;

Devletin yükümlülüklerine aykırı tedbirleri ise uluslararası hukuktan kaynaklı başka yükümlülüklerine ters düşmemesi şartıyla alabileceğidir.

Dolayısıyla devlet sadece ulusal varlığı tehdit eden durumlarda kanunilik (yürürlükte bulunan yasalar kapsamında olması), öz/çekirdek garantisini (hakkın temel özüne hiçbir surette dokunulmaması), belirginlik ilkesi (sınırlandırmanın sınırlarının açık ve somut olması), gereklilik (Sözleşmede izin verilen durumlardan birinin korunması için zorunlu olması), insan onuru kriteri, demokratik toplum gerekleri ve oranlilik (kısıtlamanın korunması gereken menfaatlerle orantılı olması ve istenilen sonucu elde etmek için mevcut seçeneklerden en az müdahaleci olanın uygulanması) ilkeleri doğrultusunda ayrımcılık gözetmeden kısıtlama ve sınırlamalara gidebilecektir (Gören, 2007: 39-59; BM, 2020: 1).

Bu ilkeler doğrultusunda COVID-19 pandemi sürecinde de durumun aciliyetine ve alınan tedbirlerin gerekliliğine göre devletlerin bazı kısıtlama ve sınırlamalara gidebileceği genel kabul görmüştür (BM, 2020: 1). Küresel salgınla mücadelede devletlerin uygulamaya koydukları tedbirlerin insan hakları ihlallerine sebebiyet vermemesi açısından BM’in belirlediği temel kriterler şu şekilde sıralanabilir (Voule, 2020):

Alınan tedbirlerin küresel insan haklarını gözetmesi;

Sağlığın korunmasına yönelik acil durumların insan hakları ihlallerine ilişkin 'mazeret' olarak kullanılmaması;

Demokrasinin süresiz bir şekilde ertelenmemesi;

Dezavantajlı grupları kapsayan eşitlikçi politikalar izlenmesi;

Çalışma hayatında toplanma ve örgütlenme hakkının ve internet üzerinden toplanma ve örgütlenme hakkının teminat altına alınması, sivil toplum örgütlerinin politik sürece katılımlarının sağlanması;

Küresel dayanışmanın sağlanması;

Küresel salgının geleceği ile ilgili muhtemel sonuçların değerlendirilerek reformların yürütülmesidir.

Pandemi döneminde alınan tedbirlerin insan hakları ihlallerine sebebiyet vermemesi için başvurulacak diğer bir kaynak ise BM'in 1984 yılında kabul ettiği olağanüstü hal ve durumlarda Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin Sınırlandırma ve Derogasyon Hükümlerine İlişkin Siracusa İlkeleri (kısaca Siracusa İlkeleri)'dir. Bu ilkeler doğrultusunda alınacak tedbirlerin zorunlu bir kamusal ya da toplumsal gereksinime yönelik olması, orantılı olması, meşru bir amaç gütmesi ve yapılan kısıtlamanın hedeflenen amaçtan daha ağır olmaması gerekmektedir (www.icj.org/, 2021). Kamusal sağlığı ilgilendiren durumlarda da yapılacak kısıtlamaların Dünya Sağlık Örgütü düzenlemelerine uygun olması gerekliliği belirtilmiştir.

Pandeminin küresel insan haklarının korunması ve kullanılması önünde bir engel teşkil etmemesi için kurulan bu güvence mekanizmalarının işlevselliği ise oldukça tartışmalıdır. Bu noktada pandemi sürecinde küresel insan hakları siyasetini elinde bulunduran üst örgütsel akıl ile ulusal uygulamalar arasında birçok yönden gerilimli bir ilişkinin ortaya çıktığı ifade edilebilir (Kılıç, 2020: 17). Söz konusu ilişkinin ele alınması insan hakları siyasetinin dönüşümünde ulus devletlerin etkisinin ve pandemi sonrasında ortaya çıkması muhtemel yeni dinamiklerin değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu kapsamda ulus devletler tarafından alınan tedbirler küresel insan haklarının temel doktrininde yer alan 'özgürlük-güvenlik dengesi; ölçülülük prensibi; hukukilik ilkesi'; ve 'yerindelik esası' gibi esaslar çerçevesinde ülke uygulamaları üzerinden ele alınacaktır.

PANDEMİ İLE MÜCADELEDE ORTAYA ÇIKAN İSTİSNAİ KOŞULLAR VE ULUS DEVLETLER

II. Dünya Savaşı'ndan sonra en büyük küresel sorun olduğu düşünülen Covid-19 pandemisi, ulus devletler açısından da zorlu bir mücadele sınavının başlamasına neden olmuştur. Bu mücadelede uluslararası barışın ve güvenliğin korunmasından sorumlu Birleşmiş Milletler (BM), pandeminin sadece bir sağlık krizine değil aynı zamanda "kamu kurumlarına güvenin aşınması, ekonomik krizin getireceği istikrarsızlık, seçimlerin ertelenmesi riski, siyasi gerginlikler ve meşruiyet sorunu, şiddet ve çatışmaların körüklenmesi, terör tehdidi, biyolojik terör saldırıları ile insan hakları ihlalleri" gibi farklı krizlere de neden olduğunu ifade etmiştir. Pandemi ile mücadele etmek için ise devletlere iş birliği yapma çağrısında bulunmuş, fakat devletlerin bu krize karşı çok taraflı mücadele yöntemlerini uygulamaktan çok tek taraflı ulusal mücadele yöntemlerini kullandıkları görülmüştür (Ulusoy, 2020: 528).

Bunun en temel nedeni neoliberal küreselleşme ilkelerine dayalı dünya düzeninin ekonomik açıdan refah ve sağlık politikalarını bir maliyet olarak görmesi ve bu zamana kadar sağlığın küresel değil daha çok ulusal politikalar aracılığıyla düzenlenmiş olmasıdır. Sınırlı devlet ve özelleştirme gibi reformlar ise ulusal sağlık sektörünün dünyanın birçok yerinde zayıflamasına neden olmuştur. Bu nedenle COVID-19 pandemisi, hem ulusal sağlık ve refah sistemlerinin zayıflatılmış olmasından hem de küresel kurallar ve iş birliği ortamının eksikliğinden kaynaklanan ekonomik ve sosyal maliyetler ortaya çıkarmıştır (Lucchese & Pianta, 2020).

Bu noktada pandeminin kendi kendine yeten güçlü ulus devlet fikrini tekrar ön plana çıkararak aşılmaya çalışıldığı görülmektedir. Başka bir çalışmanın konusu olma niteliğini taşısa da sağlık, güvenlik ve refah sağlayıcısı olan devlet, küresel iş birliği ortamının sağlanamamasından dolayı küresel bu salgınla mücadelede tek başına kalmıştır. Ulus devletler bu mücadelede küresel bir sağlık krizinin üstesinden gelmeye çalışırken, aynı zamanda BM'nin de işaret ettiği diğer krizlere karşı önemli bir sınav vermişlerdir. Söz konusu krizlerden bir tanesi de artan insan hakları ihlallerine yönelik olanlardır.

Bilindiği gibi insan hakları yargısı salgın hastalıklar ve doğal afetler gibi kamusal yaşamı önemli ölçüde tehlikeye sokan olağanüstü durumlarda idareye birtakım önlemler alabilme yetkisi tanımıştır. BM Genel Kurulu'nun 16 Aralık 1966'da kabul ettiği 'Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde² de "herkesin erişilebilir en yüksek

2 Türkiye sözleşmeyi 15 Ağustos 2000 tarihinde imzalamıştır. Bkz. <https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/06turkish/TIntCovEcSocCulRights.pdf>

bedensel ve ruhsal sağlık standardından yararlanma” (Madde 12) hakkı olduğuna ve hükümetlerin halkın sağlığına yönelik her türlü tehdidin önlenmesi ve hastalıkların tedavisi ile kontrolün sağlanması için etkin adımlar atması gerektiğine işaret edilmektedir. Bunun yanı sıra insan hakları hukuku halkın sağlığını tehdit eden acil durumlarda, bazı hakların sınırlandırılabilceğini (yasal bir temele sahip olması, keyfi ve ayrımcı uygulamalara yol açmaması, sınırlı süreli, insan onuruna saygılı, denetime tabi ve amaca yönelik ölçülülükte olması şartıyla) kabul etmektedir. Bu kapsamda kimi Avrupa ülkelerinde (Arnavutluk, Ermenistan, Romanya, Sırbistan, Makedonya gibi) dahi pandemi ile mücadele adına AİHS’nin askıya alındığı görülmüştür.

Dünya genelindeki hemen hemen her popülasyon için istisnai koşullara neden olan pandemi sürecinde alınan tedbirler ve yapılan kısıtlamalar insan haklarının korunması üzerinde büyük bir baskı yaratmıştır (McCann ve O hAdhmaill, 2020: 37). Pandemi döneminde hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması bağlamında en kapsamlı yetkiye sahip olan devletin bu yetkisini kullanması kimi zaman bir ihlal olarak kimi zaman ise meşru bir sınırlandırma olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda BM pandemiye karşı mücadelede devletlerin sivil özgürlük alanına etkilerini izlemek amacıyla sivil toplum ortaklarından oluşan küresel ağlardan (ICNL ve ECNL) elde edilen veriler ışığında “COVID-19 Sivil Özgürlük İzleyicisi”ni (The COVID-19 Civic Freedom Tracker) oluşturmuş ve küresel açıdan en çok gündeme gelen insan hakları ihlallerine ve ülke örneklerine yer vermiştir. Yine Uluslararası Af Örgütü (UAÖ) 2020/2021 yılı değerlendirme raporunda pandeminin yaygın biçimde görülen hak ihlalleri ve eşitsizlikleri görünür kıldığına işaret ederek en yaygın görülen hak ihlallerine değinmiştir. Bu çalışmada da söz konusu değerlendirmeler ışığında pandemi döneminde en sık karşılaşılan hak ihlalleri ve ülke örneklerine yer verilmiştir.

İfade Özgürlüğünün ve Bilgi Alma Hakkının Kısıtlanması: Uluslararası insan hakları hukuku uyarınca, devletlerin her türlü bilgiyi arama, alma, verme hak ve yükümlülükleri ile bireylerin ifade özgürlüğü hakları bulunmaktadır. Kamusal sağlığın korunması için pandemi döneminde izin verilen kısıtlamaların, hakkın kendisini tehlikeye atmayacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir (www-hrw-org., 2020).

Bununla birlikte başta Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerindekiler olmak üzere pandemi döneminde birçok ülkede insan hakları savunucuları ve gazeteciler yanlış bilgi yaymak, devlet sırlarını sızdırmak ve yetkililere hakaret etmek gibi muğlak suçlarla yargılanmışlardır. Amerika kıtasında, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde, pandemi hakkında yorum yapmayı suç haline getiren yasalar çıkarılmış ve insanlar yalan haber yaymak ve devlet kararlarına karşı olmak suçlamalarıyla yargılanmışlardır.

(UAÖ, 2021: 14). Macaristan'da 'yanlış bilgi' yayan kişiler hakkında hapis cezası uygulaması başlatılmıştır. Ürdün'de gazetelerin basım ve satışı askıya alınmıştır (Kılıç, 2020: 17-55). Amerika'da, devlet arşivlerine ulaşma talepleri askıya alınmıştır (www.icnl.org, 2021).

Teksas eyaletinde birçok kişi pandemi ile ilgili yanlış bilgi yaymakla suçlanarak polis ve FBI tarafından tutuklanmıştır. Bangladeş'te hükümetin pandemi ile ilgili politikalarını eleştiren doktor, aktivist ve öğrenciler süzlenti yaymak ve yanlış bilgi vermek nedeniyle tutuklanmıştır. Brezilya'da hükümet pandemi yönetimini eleştiren ve protesto eden halka karşı plastik mermi ve göz yaşartıcı gaz kullanmıştır. Çin'de sosyal medyada salgın hakkında haber yapanlar hakkında gözaltılar gerçekleştirilmiştir. Sosyal medya aracılığıyla yapılan salgınla ilgili tartışmalar sansürlenmiş ve medya haberleri engellenmiştir. Ocak ayının başlarında, Wuhan'da enfekte hastaların tedavi edildiği bir hastanede doktor olan Li Wenliang, halkı Covid-19 hakkında uyardıktan hemen sonra polis tarafından gözaltına alınmış ve ilerleyen günlerde de bu virüs nedeniyle yaşamını yitirmiştir (www.icnl.org, 2021).

Tüm bu uygulamalara karşılık pandemi döneminde virüsten etkilenen herkesin, sağlık hizmetlerine ilişkin bilgiye daha kolay ve zamanında erişmeleri gerekmektedir. Bu hakkın gereğini yerine getirmek halkın devlete olan güvenini tesis etmek açısından büyük önem arz etmektedir. Virüsün yayılmasını etkili bir şekilde kontrol altına almak, ihtiyacı olanlara tıbbi bakım sağlamak ve kaynakların yanlış yönlendirilmesine engel olmak için güven esastır. Pandemi döneminde bu güvenin riske atılmasının çaresizlik, öfke ve hayal kırıklığı duygusunu artırdığı görülmüş ve uygulanan sağlık politikalarını baltaladığı ve insan hakları ihlallerini artırdığı görülmüştür (www.amnesty.org, 2021).

Karantina Uygulamaları ve Seyahat Yasakları: Uluslararası insan hakları hukuku, özellikle Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICCPR), istisnai koşullarda haklara getirilen kısıtlamaların yasal, gerekli ve orantılı olmasını öngörmüştür. Nitekim meşru bir amaca ulaşmak için kısıtlamaların kesinlikle gerekli, bilimsel kanıtlara dayalı, bu amaca ulaşmak için orantılı, uygulamada ne keyfi ne de ayrımcı, sınırlı süreli, insan onuruna saygılı ve incelemeye tabi olması gerekmektedir. Pandemi döneminde de semptomatik kişilerin izolasyonu ve zorunlu karantina gibi kısıtlamaların en azından yasalara uygun şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir (www-hrw-org).

Seyahat yasakları kişinin kendi ülkesi de dâhil, herhangi bir ülkeden ayrılma ve o ülkeye dönme hakkını (madde 13) ifade eden hareket özgürlüğünü etkileyen uygulamalardandır. Bununla birlikte Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (International Covenant on Civil and Political Rights-ICCPR)'ne göre, sınırlı koşullar altında ve belirli gerekçelere tabi olarak hareket özgürlüğüne kısıtlamalar getirilebilmektedir (www.amnesty.org, 2021). Bu koşullar ise 12. maddede "ulusal güvenlik, kamu düzeni (ordre public), genel sağlık veya genel ahlak veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli sebepler ile hukuken öngörülmüş sınırlamalar" şeklinde sıralanmıştır (inhak.adalet.gov.tr).

Pandemi sürecinde karantina uygulamaları ve seyahat kısıtlamalarının insan hakları üzerindeki etkisi ülkelerdeki uygulama farklılıklarına göre değişkenlik göstermiştir. Nitekim karantinalar, bireylerin hareket özgürlüğünü etkiledikleri gibi nasıl uygulandıklarına bağlı olarak keyfi şekilde özgürlükten mahrum etme, özel hayata karışma ve ayrımcılık gibi hak ihlallerine de sebebiyet verebilmektedir. Bazı ülkelerde birçok insan uygulanan karantinalar nedeniyle gıda, hijyen malzemeleri ve sağlık bakımı gibi temel ihtiyaçlara erişimden mahrum kalmış, işsizlik sorunu ile yüzleşmiş ve gelir düzeyi olumsuz yönde etkilenmiştir (www.amnesty.org, 2021). Özellikle kayıt dışı ekonomide çalışan birçok insan işsiz kalarak sosyal güvence imkânlarından faydalanamamıştır. Bazı ülkelerde ise yapılan kısıtlamalara uyulmadığı gerekçesiyle halka orantısız güç kullanılmıştır.

Batı Avustralya'da Acil Durum Yönetimi Değişikliği (COVID-19 Müdahale) Yasası, hükümete karantina yasaklarına uyumun denetlenmesi için evlere gözetleme cihazı yerleştirme yetkisi vermiştir. Karantina yasaklarına uymayan kişilerin ise 12.000 dolar para cezası ya da bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılmasına izin vermiştir. Bulgaristan'da kabul edilen "Olağanüstü Halde Tedbir ve İşlemler Hakkında Kanun" ile pandeminin yayılmasıyla mücadele etmek için ülke içinde ve dışında zorunlu olmayan seyahatler yasaklanmış ve bunun yanı sıra kişilerin karantinalarını ihlal etmeleri durumunda cep telefonu verilerinin gözetime tabi tutulabilmesi yetkisi de verilmiştir. Çin'de ise karantinaya alma bahanesiyle hükümete muhalif isimler, ailelerinin bilgisi dışında gözaltında tutulmuşlar ve dış dünya ile iletişimleri kesilmiştir. Çin'de yapılan bu tür gözaltıların, ulusal olağanüstü hal yasası kapsamında hükümete verilen olağanüstü hal yetkilerinin bile ötesine geçtiği öne sürülmektedir (www.icnl.org, 2021).

Hindistan'da, karantina altına alınan kişilerin telefonlarına yüklenen programla kişilerin konumları izlenmiş ve karantina sürecinde her saat başı evlerinden özçekim yaparak ilgili birimlere göndermeleri talep edilmiştir. Bunun yanı sıra karantinada bulunması gereken kişilerin, karantina sürele-

ri boyunca ellerinden pul ile damgalanmaları yöntemine başvurulmuştur. Pullar, damgalı kişinin iki hafta boyunca evde kalması gerektiğini ve kişinin gerekli tecrit tarihlerini belirtmektedir. Filipinler’de ise karantina uygulamasına uymayanlara karşı “ateş etme” izni verilmiştir (Kılıç, 2020: 17, 33).

Arjentina’da COVID-19 karantinaları ve seyahat kısıtlamalarına uymayıp tutuklanan 40.000 kişinin çoğunun, ekonomik sıkıntı nedeniyle çalışmaya mecbur olduklarından bu yasağa uymadıkları anlaşılmıştır (www.icnl.org, 2021). Kenya’da ülke çapında uygulanan sokağa çıkma yasaklarına uyulmadığı gerekçesiyle insanların öldürüldüğü ve güvenlik güçlerinin bu türden güç kullanımına yöneldiği kaydedilmiştir. Güney Afrika’da Collins Khosa’nın sokağa çıkma yasağını uygulayan ordu ve polis memurları tarafından vahşice dövüldükten sonra hayatını kaybetmesi, güvenlik güçlerinin aşırı güç kullanımına ilişkin süregelen kaygıları açığa çıkarmıştır (UAÖ, 2021: 21).

Eğitim Hakkının Kesintiye Uğraması: Birçok ülkede, COVID-19 salgını yerel ya da ulusal bazda okulların kapatılmasına neden olmuş ve yüz milyonlarca öğrencinin eğitim ve öğrenimini aksatmıştır. Eğitim sistemlerinin sürekliliğini sağlamak üzere birçok ülkede uzaktan eğitime geçiş yapılmış ve bunun için teknolojik imkânlardan yararlanılmıştır. Bununla birlikte her ülke veya bir ülkedeki her aile bu teknolojik imkânlardan eşit düzeyde faydalanamamıştır (<https://www-hrw-org>). Bu durum yeterli imkâna sahip olmayan birçok öğrenciyi dezavantajlı hale getirmiş ve toplumsal sınıf ayırımına dayalı tabakalaşmayı daha görünür kılmıştır. Dolayısıyla gerek ülkeler gerekse de aynı ülkede yaşayan bireyler arasında görülen sosyo-ekonomik eşitsizlik bir kez daha eğitim eşitsizliğini gündeme getirmiştir (UAÖ, 2021: 14).

Gelişmiş ülkelerde de gelir düzeyi düşük aileler uzaktan eğitimi mümkün kılacak teknolojik imkânlarla sahip olmadıkları için bu eşitsizliğin dezavantajlarını daha fazla hissetmişlerdir. Bazı ülkelerde bu ailelere bilgisayar ve tablet temin edilmesi yoluna gidilmiş, birçok ülkede ise bu sorunun giderilmesine yönelik hiçbir girişimde bulunulmamıştır (The World Bank, 2021). Örneğin Amerika’da okullar yerel bazda kapatılma kararlarıyla kapatılmış öğrencilerin %17’sinin evlerinde bilgisayarın bulunmaması ve %18’inin ise internet erişiminin bulunmaması nedeniyle uzaktan eğitim süreci sekteye uğramıştır. Üstelik ABD Eğitim Bakanlığı, ulusal acil durum nedeniyle öğrencilerini bu gibi nedenlerle değerlendiremeyen okullara bir yıl süreyle sınavlardan feragat hakkı vermiştir. Avrupa’da ise birçok ülkede okullar ulusal çapta kapatılmıştır. Hatta ulusal çapta okulları kapatma kararını en son alan ülkelerden İngiltere dünya basınında pandemi için gereken tedbirleri zamanında almadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunlukta olduğu Asya’da nüfusun büyük bir bölümü internet ve teknolojik imkânlarla sahip olmadığı için eğitim hakkını

eşit şekilde alamamıştır. Afrika'da ise çoğu bölgede yaşanan ekonomik sıkıntılar uzaktan eğitim sisteminin neredeyse durmasına neden olmuştur. Örneğin Tanzanya'da toplumun temel bilgi kaynağının halen radyo olması eğitimin internet destekli yürütülmesini imkânsız hale getirmiştir (Eken vd., 2020: 120-123).

Tedbirlerin Toplumsal Ayrımcılık Yaratması: Pandeminin insan hakları üzerindeki bir diğer etkisi toplumsal ayrımcılığı daha belirgin hale getirmesi olmuştur. Bu sorun dezavantajlı grupları etkilediği gibi aynı zamanda etnik kökenden kaynaklı ayrımcılık hususunda da ortaya çıkmıştır. Örneğin Çin'in virüsün yayılmasından sorumlu tutulması nedeniyle dünyanın birçok yerinde Doğu Asya'dan geldiği düşünülen kişiler ırkçı saldırılara maruz kalmıştır (www.amnesty.org, 2021). Çoğu ülkede benzer şekilde göçmenler de ayrımcı politikalarla dışlanmışlardır. Venezuela'lı göçmen işçiler kendi ülkelerine girmeden önce sınırlı yiyecek, su ve maske yardımı sağlanarak haftalar ve hatta aylarca kalabalık askeri koruma alanlarında karantina altında tutulmuşlardır. Bazıları hastalık üzerindeki etkinliği kanıtlanmamış ilaçlarla zorla tedavi edilmeye zorlanmışlardır. Ülkeye gelen daha varlıklı olanlarının ise belli bir ücret karşılığında karantinadan kurtulabilmelerinin önu açılmıştır. Hükümetin sınır kontrollerinden kaçmaya çalışanlar ise biyoteröristler olarak suçlanmışlardır (www.icnl.org, 2021).

Pandemi süreci mültecileri ve göçmenleri hijyen koşulları yetersiz yaşam alanlarında mahsur bırakmış ve sınırların kapatılması ise dolaşım olanaklarını ortadan kaldırmıştır. UAÖ (2021, 12) raporlarına göre 149 ülkeden 42'si pandemi döneminde bu insanları sınır dışı etmiştir. Öyle ki bu insanların kalabalık yurt ve kamplarda yaşamak zorunda bırakılmaları virüsün yayılma hızını arttırmıştır. Singapur'da yapılan bir araştırma vakaların %94'ünün bu alanlarda yaşayan göçmen işçilerde rastlandığını ortaya koymuştur (www.icnl.org, 2021).

Çoğunlukla siyasi ve dini liderler tarafından ötekileştirilen bu gruplar dünyanın birçok yerinde virüsü yaymakla suçlanmışlar ve toplumsal ayrımcılığa maruz kalmışlardır (UAÖ, 2021: 12, 25). Bu suçlamanın bir örneği de Malezya'da gerçekleşmiş yüzlerce göçmen farklı suçlamalara maruz kalarak tutuklanmışlardır. Malezya İçişleri Bakanı bu tutuklamaları göçmenlerin aşılmasına yardımcı olacağı ve Malezya halkını koruyacağı gerekçesiyle haklı göstermeye çalışmıştır (www.icnl.org, 2021). Bunun yanı sıra pandemi sürecinde mülteci, göçmen ve sığınmacıların sosyal güvenlik sistemlerine erişim hususunda da sorun yaşadıkları kaydedilmiştir. Güney Afrika'da mülteciler ve sığınmacılar, hükümetin Covid-19 ile ilgili sosyal yardım programı kapsamına alınmamışlardır.

Pandemi sürecinde ülkelerin almış oldukları bu tedbir ve uygulamaların, küresel insan haklarının kısıtlanabileceği istisnai koşullar göz önünde bulundurulduğunda, özellikle gerekli olma, yasal olma, ölçülü olma, demokratik toplum gereklerine uyma ve insan onurunu gözetme gibi temel kriterleri ihlal ettiğine yönelik tartışmalara kapı araladığı söylenebilir (Özel, 2021: 249-250). Küresel ölçekte büyük bir çaresizlik ortamı ve istisnai koşullar yaratan pandemi, ulus devletlerden federal devletlere; demokratik siyasal rejimlerden otoriter rejimlere, bölgesel birliklerden (Avrupa Birliği gibi) uluslararası örgütlere (BM, DSÖ, UAÖ gibi) kadar her türden güç merkezini aynı çaresizliğe mahkûm etmiş ve devletlerin pandemi ile benzer şekilde mücadele etmelerine neden olmuştur (Kılıç, 2020: 44). Bu durum küresel dünyanın tüm yapı ve dinamikleriyle sorgulanarak, hukuki zeminini temellendiren küresel insan hakları siyasetinin tartışma zeminine çekilmesine kapı aralamıştır.

PANDEMİNİN GÖLGESİNDE KÜRESEL İNSAN HAKLARI SİYASETİNİN DÖNÜŞÜMÜ

1970’li yıllardan sonra hızla yayılan küresel insan hakları normları ulus devletler üzerinde ciddi bir baskı yaratarak, ulusal hukukun bir parçası haline getirilmeye zorlanmıştır. İnsan hakları normlarının, genel olarak bireylerin devlete karşı ileri sürebilecekleri haklar olduğu düşünülürse, bu normların ulus devletler üzerindeki etkisinin yetki ve egemenlik ilişkisi çerçevesinde açıklanacağı düşünülebilir (Gürcan, 2012: 169). Literatürde küresel insan haklarının ulus devletler üzerindeki etkisini açıklayan sınıflandırmalara rastlanılmaktadır. Bununla birlikte insan haklarının ulus devletlere aktarım sürecinden çok insan hakları siyasetinin devlet davranışı üzerindeki baskısını değerlendiren Cardenas’ın sınıflandırmasına burada yer verilmiştir.

Cardenas (2004: 214-216) küresel insan hakları siyasetinin ulus devletler üzerindeki baskısını üç yaklaşım altında açıklamıştır. Bu yaklaşımlardan ilki güç faktörüdür. Güç faktörünün ortaya çıkması da belli koşullara bağlıdır:

Küresel insan haklarının ulus devletler üzerindeki etkisi güçlü devletler tarafından ne kadar sık uygulandığına bağlıdır. Yani hegemonik devletler tarafından ne kadar çok uygulanırsa devletler üzerindeki baskının da o kadar artacağı beklenir;

Küresel insan haklarının yaptırımları ne kadar ağır olursa ulus devletler üzerindeki baskısının da o kadar fazla olması beklenir;

Zayıf olan ulus devletler üzerindeki baskının daha fazla olması beklenir;

Ulus devletin yönetim yapısında küresel insan hakları yanlısı ne kadar organ varsa baskının o kadar etkili olması beklenir.

Cardenas’a göre ikinci faktör menfaat üzerinedir. Menfaat faktörünü ise şu şekilde açıklamaktadır:

Küresel insan hakları baskısı, devletin uluslararası topluluklar ve özellikle de Uluslararası İnsan Hakları Kurumu’na dâhil olma derecesine göre şekillenmektedir. Nitekim insan hakları normlarına uymamanın maliyeti bu devletler açısından daha ağır olacaktır;

Küresel insan hakları baskısı devlet rejimi ve kurumsal yapısıyla ne kadar örtüşüyorsa (örneğin hukuk devleti olmak gibi), baskının etkisi de o kadar fazla olacaktır. Yine bu tür devletler için küresel insan haklarına uymamanın maliyeti daha yüksek olacaktır;

Ulus devletin ulusal düzeydeki belirsizliklerini azaltması istikrar için ne kadar gerekliyse insan hakları normlarının kurumsallaştırması da o kadar menfaatine olacaktır.

Cardenas’ın sınıflandırmasında üçüncü faktör ise norm üzerinedir. Bu faktör küresel insan hakları normlarının ulus devletler üzerindeki baskısını normatiflik ölçütüne bağlı şekilde açıklamaktadır.

Küresel insan hakları normları ne kadar yerleşik ve yoğun bir nitelik taşıyorsa, ulus devlet üzerindeki baskının o kadar etkili olması beklenir;

Küresel insan hakları normları yerel bağlam ile ne kadar örtüşüyorsa (normative fit/cultural match) ya da ne kadar meşru görülüyorsa ulus devlet üzerindeki insan hakları baskısının o kadar etkili olması beklenir.

Cardenas’ın güç, menfaat ve norm üzerine kurulu bu yaklaşımı, modern Batı dünyasına özgülünen insan hakları söyleminin nasıl küresel bir varlık bulduğunu açıklamaktadır. Güç faktörü ile modern çağların en saygın politik icadı olan küresel insan hakları siyasetinin nasıl hiyerarşik bir yapıda dünyaya sirayet ettiği, menfaat faktörü ile zayıf olan devletlerin menfaatleri doğrultusunda küreselleşen dünyaya ve küresel insan hakları söylemine nasıl uyumlandıkları ve norm faktörü ile küresel insan hakları siyasetinin tüm dünyaya dayattığı normatif altyapının nasıl anlamlandırılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Covid-19 pandemisinin yarattığı istisnai koşullarda, insan haklarını yöneten üst örgütsel akıl ile ulusal uygulamalar arasındaki gerilimli ilişkinin küresel insan hakları siyasetindeki dönüşümün sinyallerini verdiği söylenebilir. Uluslararası örgütlerin süreci yönetmekteki başarısızlığı insan sağlığına yönelik ağır bir tehdit altında travmatize olmuş bir toplumsallığın yönetilmesinde ve güvenliğin sağlanmasında ulus devletlere yeni sorumluluklar yüklemiştir. Küresel insan haklarını yöneten üst

örgütsel akıl, sürecin yönetilmesinde ulus devletlere insan haklarının kısıtlanabileceği istisnai koşulları ve bu koşullar altında yapılacak kısıtlamaların belirli kriterlerini sunarken, devlet-birey ilişkisini yüzyıllar önce kazanılmış temel haklar çerçevesinde düzenleyen küresel normlar, haklar ve güvenlik dengesini yeniden şekillendirmiştir.

Pandemi yirmi birinci yüzyılın en önemli yönetim sorunu olan geleceğin öngörülemezliğini ve güvenlik alanının her zaman sürprizlerle dolu olduğunu bir kez daha göstermiştir. Nitekim ortaya çıkan koşullar tüm dünyanın olası krizleri yönetme hususunda öngördüğü anlayışın, normların ve karar alma süreçlerinin ne kadar yetersiz olduğunu göstermiştir. Bu nedenle pandemi küresel açıdan algılanan tehditler listesindeki yerini almıştır. Kamusal sağlığın yanı sıra uzun vadede ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlar çıkaran bu tehdidi kontrol altına alma girişimlerinin uzaması siyaset yapma biçimlerinin değişmesine, tepki ve radikalleşmenin gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Bu durum ise artık tehdidin tanımının kendisi değil, insanların derinden etkileyen ve sonuçları şimdiden kestirilemeyen yeni küresel sorunlar olarak görülmesine yol açmıştır. Nasıl 11 Eylül sonrasında küresel bir terör eylemi algısı uluslararası dengeleri güvenlik mimarisi kapsamında dönüştürdüyse, pandeminin de küresel bir dönüşüm yaratacağı beklenebilir (SAM, 2020: 93-94, 99).

Devletlerin pandemi sürecinde aldıkları güvenlik temelli olağanüstü tedbirler, Batılı devletlerde dahi orantısız ve ayrımcı uygulamalara neden olmuş, küresel insan hakları açısından ortaya çıkan trajik bu tablonun sistematik şekilde politik bir tutuma evrilmesinde etkili olmuştur. 1990'lı yıllardan sonra insani müdahale altında askeri operasyonlara kapı aralayan ve birtakım siyasi çıkarların taşıyıcısı olması gibi gerekçelerle itibarını kaybetmeye başlayan küresel insan hakları söylemi bu amaçsal sapma ile birlikte küresel bir pandemi sorunu ile yüzleşmiştir. Douzinas (2018: 410-411) tarafından '*İnsan Haklarının Sonu*' eserinde ifade edildiği gibi devrimci bir mücadele ile somutlaşan küresel insan hakları siyasetinin son günlerde özsöl bir yok oluşa doğru sürüklendiği endişesi yaşanmaktadır.

SONUÇ

Tüm dünyanın son bir buçuk yıldır deneyimlediği Covid-19 pandemisi, salgının yıkıcı etkilerini minimize etmek amacıyla devletlerin almış oldukları önlemler çerçevesinde yönetilmeye çalışılmaktadır. Bu doğrultuda alınan önlemlerin sadece otoriter devletleri değil, tüm dünyada küresel insan haklarını test ettiğini ifade etmek mümkündür (Spadaro, 2020: 318). Küresel çapta yaşanan bu pandemi krizinin demokrasi, hukukun üstünlüğü

ve insan hakları gibi kazanımı zor temel değerlere zarar verilmeden yönetilmesini sağlayacak uluslararası tavsiyeler bulunsun da krizle mücadelede ulus devletlerin etkinliklerini kanıtlamaya çalıştıkları yeni düzenin, insan hakları siyasetinin normatif çerçevesine zarar verdiği düşünülmektedir.

Giorgio Agamben (2018: 11, 35) çağdaş siyasette istisna hâli olarak yorumlanan durumun son yıllarda giderek egemen bir yönetim paradigmasına dönüşme eğilimi taşıdığına ve güç kazandığına işaret etmektedir. Geçici ve istisnai koşullara dayanan bir önlemin bu şekilde zemin değiştirerek bir yönetim tekniği haline dönüşmesinin ise anayasal sistem anlayışını kökten etkilediğini vurgulamıştır. Bu nedenle Agamben istisna hâlinin yarattığı olağanüstü iktidar tekniklerinin “demokrasi ile mutlakiyet arasında bir belirsizlik eşiği” ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Pandemi döneminde de toplumsal sağlığın korunması kapsamında devlet pozitif bir yükümlülük olarak sosyal devlet sorumluluğunu yerine getirmeye yönlendirilmiş, fakat devlet aygıtının bu işlevsel dönüşümü devletler üstü bir yükümlülük olan insan haklarını sekteye uğratmıştır.

Tarihte tanık olunduğu üzere yaşanan her büyük kriz düşünsel açıdan ürettiği yeni kodlarla toplumsal ve siyasal dönüşümlere kapı aralamıştır. Pandemik bir şiddetin bulgularını taşıyan mevcut tedbirlerin de küresel insan hakları siyasetinin ideolojik zeminini kayganlaştıran ve ağır bir tehdit unsuru oluşturma eğilimi bulunan yeni dönüşümlere neden olabileceği düşünülmektedir. UAÖ’nün (2021: 10) raporunda vurgulandığı gibi bu süreç dünyanın krizlere karşı hala etkili ve eşitlikçi bir şekilde iş birliği yürütemediğini ortaya koymuştur. Dünyanın iş birliği kapasitesini ise üç temel ilke çerçevesinde hareket edilmesine bağlı tutmuştur: “Küresel düzeyde düşünmek, yerel düzeyde adım atmak ve uzun vadeli plan yapmak”. Bu durumu ise bir metaforla açıklayarak her nasıl bisikletin el freni ile bir yolcu uçağı durdurulamayacaksa sadece kendi çıkarını gözeterek tek başına hareket eden egemen ulus devlet de bu türden küresel zorluklarla baş edemeyecektir. Bu nedenle post-pandemi döneminde insan haklarının güçlendirilmesi ve uygulanmasını sağlamak için küresel düzeyde bir reform yapılması ve yönetişimin yeniden tanımlanarak insan hakları siyasetinin gerçek anlamda küreselleştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Algan, B. (2007). *Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, 1. Basım, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Agamben, G. (2018). *İstisna Hâli* (Çev. Kemal Atakay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BM (2020). *Acil Durum Önlemleri ve Covid-19: Rehberlik Notu*. 15 Kasım 2021 tarihinde <https://etkiniz.eu/wp-content/uploads/2020/06/acil-durum-onlemleri-ve-covid-19.pdf> adresinden alındı.

Brown, F. Z., Brechenmacher, S. ve Carothers, T. (2020). How Will the Coronavirus Reshape Democracy and Governance Globally? *Carnegie Europe*. 16 Kasım 2021 tarihinde <https://carnegieendowment.org/2020/04/06/how-will-coronavirus-reshape-democracy-and-governance-globally-pub-81470> adresinden alındı.

Douzinas, C. (2018). *İnsan Haklarının Sonu*, (Çev. Kasım Akbaş ve Umre D. Tuna). Ankara: Dipnot Yayınları.

Eken, Ö., Tosun, N. ve Eken T. D. (2020). Covid-19 Salgını İle Acil ve Zorunlu Uzaktan Eğitime Geçiş: Genel Bir Değerlendirme. *Milli Eğitim Dergisi*, 49 (1), 113-128.

Frezza, M. (2012). What are Universal Human Rights?, Judith Blau and Mark Frezza içinde *Sociology and Human Rights: A Bill of Rights for the Twenty-First Century* (3-14), New York: Sage Books.

Gören, Z., (2007). Temel Hakların Sınırlanması- Sınırlamanın Sınırları, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (12), 39-59.

Gören, Z., (2016). Aktif Statü Hakları, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22 (3), 3303-3322.

Gürçan, C. Ertuğrul (2012). Küresel İnsan Haklarının Yerele Etkisi: Açıklayıcı Yaklaşımlar Üzerine Kısa Bir İnceleme, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 159-192.

Kapani, M. (2011). *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*. 4. Basım, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Kılıç, M. (2020). Pandemi Dönemi İnsan Hakları Siyaseti: Hak ve Özgürlükler Düzeninin Kırılma Noktası, *Adalet Dergisi*, (64), 17-55.

Kılıç, M. (2018). Mit ile Gerçeklik Arasında İnsan Hakları Anlatısı, *TİHEK Sempozyumu*, İstanbul 06 Aralık 2018-07 Aralık 2018.

Lucchese, V. M., Pianta, M. (2020). The Coming Coronavirus Crisis: What Can We Learn?, *Intereconomics Review of European Economic Policy*, 55 (2), 98-104.

Mccann, G., O Hadhmaill, F. (2020). International Human Rights and Global Welfare in the Midst of the Covid-19 Pandemic, P. Carmody İcinde, *Covid-19 İn The Global South* (29-38), Bristol: Bristol Universty Press.

Morillas, P. (2020), Coronavirus: Between the Global and the National. *CIDOB Opinion*.

18 Kasım 2021 tarihinde https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/opinion/seguridad_y_politica_mundial/coronavirus_between_the_global_and_the_national adresinden alındı.

Moyn, S. (2017). *Son Ütopya: Tarihte İnsan Hakları*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Nickel, J. (2004). *Making Sense of Human Rights*. Washington, D.C.: Georgetown University Press.

Özel, C. (2021). Küresel Salgın Döneminde İnsan Hakları ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması, *TİHEK Akademi Dergisi*, 4 (7), 233-256.

Spadaro, A. (2020). Covid-19: Testing the Limits of Human Rights, *European Journal of Risk Regulation*, 11 (2), 317-325.

Stratejik Araştırmalar Merkezi-SAM (2020). *COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler*. Ankara: MATSA Basımevi.

UAÖ (2021). Uluslararası Af Örgütü 2020/21 Raporu: Dünyada İnsan Hakları'nın Durumu. 10 Kasım 2021 tarihinde <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/3202/2021/tr/> adresinden alındı.

The World Bank (2020). *How Countries Are Using Edtech (Including Online Learning, Radio, Television, Texting) To Support Access To Remote Learning During The Covid-19 Pandemic*. 10 Kasım 2021 tarihinde <https://reliefweb.int/report/austria/how-countries-are-using-edtech-including-online-learning-radio-television-texting> adresinden alındı.

Ulusoy, H. Ülkü (2020). Birleşmiş Milletler'in Covid-19 İle Mücadele Sınavı. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11 (2), 527-541.

Voule, C. (2020). *Covid-19 Tedbirlerinin İnsan Hakları Yükümlülükleriyle Uyumluluğu İçin 10 Temel Prensip*, 20 Kasım 2021 tarihinde <https://www.esithaklar.org/2020/05/bm-ozel-raportoru-c-voule-covid-19-tedbirlerinin-insan-haklari-yukumlulukleriyle-uyumlulugu-icin-10-temel-prensip/> adresinden alındı.

https://www.echr.coe.int/documents/fs_derogation_tur.pdf (20.11.2021)

<https://www-hrw-org.translate.goog/news/2020/03/19/human-rights-dimensions-covid-19-response?> (20.11.2021)

<https://www.icnl.org/covid19tracker/?location=&issue=3&date=&type=>
(15.11.2021)

https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093321bm_05.pdf
(20.11.2021)

<https://www.icj.org/wp-content/uploads/1984/07/Siracusa-principles-IC-CPR-legal-submission-1985-eng.pdf> (11.11.2021)

<https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/05/PO-L3019672020ENGLISH.pdf> (15.11.2021)

İKİNCİ OTURUM

(MAVİ SALON)

8 ARALIK 2021

“PANDEMİ HUKUKU: ANAYASAL VE İDARİ YÖNDEN BAKIŞ”

OTURUM BAŞKANI:

Doç. Dr. Fatma Ebru GÜNDÜZ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Konuşmacılar

1. Dr. Öğr. Üyesi Fatma Didem SEVGİLİ GENÇAY Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi

“Bilgi Edinme Hakkından Bilgilendirme Yükümlülüğüne Covid-19 Pandemi Süreci”

2. Dr. Öğr. Üyesi Çağlar Burak BURTAN Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu

“Sağlık Hakkı Çerçevesinde Aşı Karşıtlığının Kamu Düzeni Bakımından Değerlendirilmesi”

3. Dr. Enver KAŞLI Ankara Emniyet Müdürlüğü

“Koronavirüs Salgını Tedbirleri Uygulamasında Sağlık Kolluğunun Kanunilik İlkesi Açısından İncelenmesi”

COVID-19 PANDEMIC PROCESS FROM RIGHT TO INFORMATION TO OBLIGATION TO INFORM

ABSTRACT

The information obligation of the administration, governed by the law on access to information, is valid when information is requested. However, apart from this, in a democratic state of law, it is accepted that the administration has an obligation of information as a requirement of democracy and transparency in the administration. This obligation requires the administration to spontaneously inform people without their request. Within the framework of the information obligation, the administration's most fundamental obligation is undoubtedly to inform individuals of the acts and regulations it has established. However, the question of who and on what legal basis took the measures taken during the pandemic has also created confusion. While the decisions of the scientific committee are considered as recommendations, the provincial health councils established based on the public health law have the power to make certain executive decisions. However, these decisions were announced to the public by the Ministry of Interior, creating a false idea about the author of the act.

The obligation to provide information in the fields of personal data protection or health law is specially regulated. However, in our country, there is no general rule requiring the obligation to inform the administration without the request of individuals. While in health law the receiver of the duty to inform is generally the patient, it was necessary to inform society during the pandemic. There are two types of information: general information and personalized information. In our country, during this general information, making distinction between patient and case was rightfully criticized. Information about the presence of covid + people where individuals live, work, or study is another issue to consider in the study, as it requires personalized information.

Keywords: Right to Information, Information Obligation, Transparent Administration, Active Transparency, Covid-19.

BİLGİ EDİNME HAKKINDAN BİLGİLENDİRME YÜKÜMLÜLÜĞÜNE COVID-19 PANDEMİ SÜRECİ

Fatma Didem SEVGİLİ GENÇAY*

ÖZET

İdarenin, Bilgi Edinme Kanunu'nda düzenlenen bilgilendirme yükümlülüğü, kendisinden bilgi talep edilmesi durumunda söz konusudur. Ancak bunun dışında, demokratik bir hukuk devletinde, yönetimde demokrasinin ve şeffaflığın bir gereği olarak idarenin bilgilendirme yükümlülüğü olduğu kabul edilmiştir. Bu yükümlülük bireyin talebi olmadan idarenin kendiliğinden kişileri bilgilendirmesini gerektirir. Bilgilendirme yükümlülüğü kapsamında idarenin en temel borcu şüphesiz koyduğu kuralların, tesis ettiği düzenlemelerin bireylere duyurulmasıdır. Ancak Covid sürecinde alınan tedbirlerin kim tarafından hangi yasal temele dayanılarak alındığı hususu da karmaşa yaratmıştır. Bilim kurulu kararları tavsiye niteliğinde görünmekteyken Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'na dayanılarak kurulmuş olan İl Sağlık Kurulları icrai bazı kararlar alma yetkisini haizdir. Oysa kamuoyuna bu kararlar İçişleri Bakanlığı tarafından duyurularak, işlemin yapıcısı hakkında yanlış yaratılmıştır.

Kişisel verilerin korunması ya da sağlık hukuku alanlarında bilgilendirme yükümlülüğü özel olarak düzenlenmiştir. Ancak ülkemizde idarenin, bireylerin talebi bulunmaksızın bilgilendirme yükümlülüğünün varlığına dair genel bir kural bulunmamaktadır. Sağlık hukuku alanında bilgilendirme yükümlülüğünün muhatabı genel olarak hasta iken pandemi sürecinde toplumun bilgilendirilmesi gerekmiştir. Bilgilendirme, genel bilgilendirme ve özelleştirilmiş bilgilendirme olarak ikiye ayrılabilir. Ülkemizde bu genel bilgilendirme sırasında hasta/vaka ayrımı gibi ayrımlar yapılması haklı olarak eleştirilmiştir. Bireylerin yaşadıkları, çalıştıkları ya da eğitim gördükleri yerde covid+ kişi bulunup bulunmadığı bilgisi ise özelleştirilmiş bir bilgilendirmeyi gerektirdiği için çalışmada ayrıca incelenecek bir husustur.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Edinme Hakkı, Bilgilendirme Yükümlülüğü, Şeffaf İdare, Aktif Şeffaflık, Covid-19.

* Dr. Öğretim Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi, didemsevgili@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8927-8874.

COVID-19

GİRİŞ

Bilgi edinme hakkı ile doğrudan bağlantılı olan bilgilendirme yükümlülüğü hukukun farklı alanlarında kendini göstermektedir. İlk akla gelebilecek olanlar iş hukuku alanında işverenin işçiyi iş koşulları hakkında bilgilendirme yükümlülüğü ya da tüketicinin korunması mevzuatı çerçevesinde tacirin tüketiciyi bilgilendirme yükümlülüğü olabilir. Bu çalışmanın alanı idarenin bilgilendirme yükümlülüğü olacaktır. Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun kabul edilmesi ile birlikte bireylerin bilgi edinme hakları ve bu haklarının sınırları ile ilgili literatürde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak idarenin bilgilendirme yükümlülüğü bu kanunla sınırlı değildir. Bu kanun bilgi edinme hakkı ile ilgili olduğu için, bu kanunun idareye yüklediği bilgi verme yükümlülüğü de bireyin talebine bağlı bir yükümlülüktür. Oysa idarenin hiçbir talep olmaksızın kendiliğinden kişileri bilgilendirme yükümlülüğü de mevcuttur. Günümüzde, bilgi edinme hakkının sadece bir talep hakkı içermediği, bireylerin bir talebi olmadan da devletin kamu yararı taşıyan konularda halkı bilgilendirmesi gerektiği kabul edilmektedir (Soykan,2007:63-74).

Günümüzde bilgi teknolojileri sayesinde bilgiye ulaşmak çok kolaylaşmış görünse de aslında bu teknolojiler bilgi kirliliğine de yol açmakta ve doğru bilgiye ulaşmak zorlaşmaktadır. Bu nedenle, özellikle içinde bulunduğumuz pandemi zamanında idarenin bilgilendirme yükümlülüğü daha da önem kazanmaktadır.

I. İDARENİN BİLGİLENDİRME YÜKÜMLÜLÜĞÜNÜN ANATOMİSİ

A. BİLGİLENDİRME YÜKÜMLÜLÜĞÜNÜN ANLAMI ve KAYNAĞI

1. Bilgilendirme Yükümlülüğünün Anlamı

Dilekçe ve bilgi edinme hakkı, Anayasa'nın 74. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir: *"Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir. / Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu, gecikmeksizin dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir. / Herkes, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir. (...)".*

Bilgi edinme hakkı bireyi korumaya yöneliktir, kişi kendisini alakadar eden her türlü bilgiyi talep etme hakkına sahiptir. Ancak bazı bilgiler belli kişi ya da kişileri değil tüm toplumu ilgilendirir. Bu bilgilerin bireylerce bilinmesi ise tamamen idarenin iradesine bağlıdır.

Bilgi edinme hakkı, yönetimde gizliliğin değil şeffaflığın esas alınmaya başlanması ile söz konusu olabilmektedir. Yönetimde şeffaflık günümüzde kabul gören anlayış olsa da gizliliğin de devletin güvenliği gibi nedenlerle gerekli olduğu belirtilmektedir (Döner, 2010: 68-77; Soykan, 2007: 63-74). Nitekim AİHM de Leander kararında, kendisi hakkında tutulan ve askeri bir deniz üssü yakınlarındaki müzedeki görevine son verilmesini gerektiren gizli belgenin içeriğini öğrenmek isteyen başvurusunun bu talebinin ulusal güvenlik nedeniyle uygun görülmemesinde hak ihlali bulunmamıştır. Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nda bilgi verme yükümlülüğünün sınırları 15 ila 28. maddeler arasında özel olarak düzenlenmiştir. Devlet sırrı niteliğinde bilgiler bilgi edinme hakkı kapsamında bulunmamaktadır. Gizliliği gerektiren başkaca sebep olarak günümüzde akla mutlaka kişisel verilerin korunması gelecektir. Gerçekten de bireylerin kişisel verilerinin veri depolayıcıları tarafından korunması bir zorunluluktur ve bu zorunluluğa önemli bir veri depolayıcısı olan devlet de elbette tabidir.

Bu gizlilik gerekçeleri savunulabilir olsa da başka gerekçelerle de yönetimin gizli davrandığı görülebilmektedir. Örneğin kamu yararını sağlama gerekçesiyle gizlilik korunabilmektedir. Bu tip bir gizlilik, bürokratik bir gelenek haline gelebilmektedir ve aslında hikmetinden sual olunmayan devlet anlayışının evrimsel kalıntısı niteliğindedir.

Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'na dayanılarak hazırlanan yönetmeliğin 6 ve 7'nci maddelerinde bilgi edinme hakkının etkin bir şekilde kullanılabilmesi için bazı bilgilerin alenileştirilmesi gereği düzenlenmiştir. Bilgilerin alenileştirilmesi, herhangi bir talep bulunmaksızın toplumun bilgilendirilmesi anlamını taşımaktadır. O halde, şeffaflığın talebe bağlı olarak bilgi verilmesi ve talep gerekmezsizin bilgi verilmesi şeklinde iki yönü olduğu söylenebilir. Gerçekten de aktif şeffaflık, idarenin bireylerin herhangi bir talebi olmaksızın devlet organları ve idari makamların bazı konularda açıklamalar yapması, bazı bilgi ve belgeleri herkesin ulaşımına sunması anlamına gelirken, pasif şeffaflık bireyin talebi ile gerçekleşen şeffaflıktır. Kısaca, *"aktif şeffaflık devletin bilgi verme ödevini, pasif şeffaflık ise vatandaşın bilgi edinme hakkını ifade eder"* (Döner, 2010: 29-30). Pasif şeffaflıkta idare bireyin bilgiye erişim talebini beklediği için bu şeffaflığa başvuru üzerine şeffaflık da denilebilir (Döner, 2010: 29).

Akıllıoğlu'nun söylediği gibi, *"açıklığın sağlanmasında en önemli işlev bilgi vermeye düşmektedir (bu nedenle de) Bilgi alma hakkı ve bilgi verme ödevi genel olarak düzenlenmelidir"* (Akıllıoğlu, 1991: 1-12). Bilgi edinme hakkı ile ilgili olarak, Türk hukuk literatürünün gayet geniş olduğu görülmekte ise de idarenin bilgilendirme yükümlülüğü veya bilgi verme ödevi veya aktif şeffaflık üzerinde daha fazla durulması gerektiği görülmektedir.

Çünkü “Bilgi edinme hakkının gereken başarıya ulaşması da kişilerin bilgi edinme konusunda ne kadar imkânı olduğunun yanında, idarenin bu konuda ne kadar yükümlülüğü olduğuyula yakından ilgilidir” (Güran, 1992: 101-112). Ayrıca, Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’nun gerekçesinde, bireylere bu hakkın tanınmasının devlete olan güveni artıracığı, devletin demokratik karakterini güçlendireceği belirtilmişse de güvenin artabilmesi için bilginin açıklıkla verilmesi gerekmektedir.

2. Bilgilendirme Yükümlülüğünün Kaynağı

a. Demokratik Hukuk Devleti İlkesi

Hukuk devleti ilkesi durağan olmayan, sürekli gelişen bir devlet idealidir. 1990’larda hukuk devleti tanımına giren kavramlardan biri de şeffaf idare olmuştur. Şeffaflık ya da açıklık diyebileceğimiz bu ilke ile devlet, topluma açılmış ve kapalı kapılar ardında kararlar alan devletten topluma bilgi veren, kararların alınmasında açık olan devlete geçilmiştir. Elbette şeffaflığın sağlanması topluma doğru ve güvenilir bilgi verilmesini gerektirir.

Demokratik bir hukuk devletinde idare, tahakküm eden konumundan çıkmalıdır. İdarenin kararlarının hatta karar alma süreçlerinin açık olması, bu süreçlerle ilgili bireylere bilgi verilmesi demokratik bir hukuk devletinin gerekleri arasındadır. Bu süreçlerin idare içinde tamamlanarak, sadece ilgiye kararın açıklandığı devlet günümüzde kabul görmemektedir. Gerçekten de 90’lara kadar idarenin ayırıcı özelliği olarak kamu gücü kullanması gösterilmiş ve bu kamu gücünün en açık görüntüsü olarak da idarenin tek taraflı irade beyanı ile hukuki sonuç doğurabilmesi yani idari işlem tesis edebilmesi gösterilmiştir. Geleneksel olarak ilgili, süreci değil sadece işlemi öğrenir: “Yönetmelik işlemin yapıldığı kullanılan bilgiler “dosyaya” aittir” (Akıllıoğlu, 1991: 1-12).

Günümüzde ise gizlilik esasından sıyrılmış, şeffaf idare amaçlanmaktadır. Bilgi edinme hakkı idarede şeffaflığın sağlanmasında çok önemli bir yere sahiptir.

İl Han Özay’a göre:

Yönetimin kuruluşunun demokratik olması, yani kamu görevlerine seçimle gelmesi ve saydamlık, işleyişin de demokratik olabilmesinin ilk şartıdır, ancak, tek başına yeterli değildir. İşleyişin de demokratik olabilmesi için:

Yönetimin karar alma mekanizmasının, tıpkı yargı ve yasamada olduğu gibi bir usul yasası ile belirlenmesi,

Karar alma mekanizmasına ilgililerin aktif bir biçimde ve yetki ile donatılmış olarak katılabilmesi için yönetimin elindeki, doğası gereği gizli kalması gerekmeyen, her türlü bilgi ve belgeye ulaşabilme hakkının sağlanması ve

Özellikle kurul halinde karar veren yönetim birimlerinin toplantılarının herkese açık olması ve ilgililerin söz alarak görüşlerini açıklama olanağının bulunması

Bu üç unsur hem demokratik hem de saydam, yani tam anlamıyla bir gün ışığında yönetimi sağlar ve gerçekleştirir. (Özay, 2003: 166-169)

Görüldüğü üzere Özay öncelikle idari usul kanunu üzerinde durmaktadır. Ancak ülkemizdeki durumu yine yazar şu şekilde ifade etmektedir: *"(karar alma sürecinin) önceden belirlenmiş hiçbir yöntemi olmaması bir yana, izlenecek yolun yasalarla belli edildiği sayılı konularda bile, buna uyulup uyulmadığını bilebilmek için keramet sahibi olmak gerekir"* (Özay, 2004: 15). Gerçekten de kurul kararları ile ilgili olarak idare hukuku kitaplarında yazılanlarla pratikte yapıldığını bildiğimiz ayak divanı uygulamaları kıyaslanabilir değildir.

Devletin otoriter yapıdan vazgeçerek halka yakınlaşmasını sağlayacak olan şeffaflık aynı zamanda kişilerin, kamu politikası üreten organların toplantılarına dinleyici olarak katılabilmesi ile önemli proje ve kararların, halkın görüşlerine başvurularak alınması sonucunu doğuracak ve bu şekilde idarenin usule katılanlarca denetlenmesi (Döner, 2010: 21) ve bu yolla daha doğru, isabetli, faydalı ve şaibelerden uzak kararlar alınabilmesi mümkün olacaktır (İnan, 2020: 547-572). Böylece idarenin kendi meşruluğu yanında demokratik meşruluğu da güçlenecek; demokratik yönetimin gelişmesine katkı sağlanacaktır (Akyılmaz, 2000: 77-78). Gerçekten de *"yönetimin işleyişinin demokratik olabilmesi için hukuksal düzeyde bireylerin idarenin karar alma sürecine katılarak onu etkileyebilme yeteneğine yasal olarak kavuşturulmaları zorunludur"* (Özay, 2004: 15). Özellikle toplumun genelini ilgilendiren konularda gizlilik ve buna bağlı olarak bilinmezlik toplumsal düzeni olumsuz etkiler (İnan, 2020: 547-572).

Halkın katılımı ile bilgilendirme yükümlülüğü arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır: bireylerin idari işlemlerin tesisi aşamasına katılabilmeleri için öncelikle bir işlemin tesis edileceğinden haberdar olmaları gerekmektedir. İlerde ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, bu bilgilendirme gerekli ayrıntıda olmalıdır ki, bireyler fikir sahibi olabilsin, gerektiğinde kendi uzmanlık alanlarında teknik bilgileriyle idareyi ve tesis edilecek işlemi etkileme imkânları olsun (İnan, 2020: 547-572). Görüldüğü üzere demokratik hukuk devletin gerçekleşmesi için idarenin, bilgilendirme yükümlülüğünü gereği gibi yerine getirmesi gerekmektedir.

b. AİHM İçtihatlarında Bilgilendirme Yükümlülüğü

AİHM, bilgilendirme yükümlülüğüne 2. maddede korunan yaşam hakkı, 8. madde ile korunan özel ve aile hayatına saygı hakkı ve 10. madde ile korunan ifade özgürlüğü ile bağlantılı davalarda değinmiştir.

Doktrinde bilgilendirme yükümlülüğünün sözleşmenin 10. maddesi ile ilişkilendirmesi beklenmekte ise de Mahkeme, bu maddede düzenlenen ifade özgürlüğünün devlete pozitif bir yükümlülük yüklenmediği sonucuna varmaktadır (Soykan, 2007:63-74). Bireyin bilgilendirilme hakkının karşılığı olarak devletin pozitif yükümlülüğünü yani devletin bilgilendirme yükümlülüğünü ise 8. maddede ve Öneriyıldız c./ Türkiye davasında olduğu üzere 2. maddede bulabilmektedir (Paillissé, 2016).

AİHM, bilgilendirme yükümlülüğünü genel olarak sözleşmenin 8. maddesi ile ilişkilendirmektedir. Örneğin Guerra ve diğerleri / İtalya kararında (Başvuru no: 14967) çevresel konularda kişilerin bilgi edinme hakkına değinmiştir. Bu davada AİHM, devletin bilgilendirme yükümlülüğünü kabul etmiştir. Davada önceden zehirli atıkları nedeniyle bölgeyi etkileyen gübre fabrikası hakkında hazırlanan acil eylem planının yöre halkına duyurulmamasının bilgi edinme hakkını ihlal ettiği iddia edilmiştir. Kamu yararı yöre halkının içinde bulundukları tehlikeden ve alınması planlanan önlemlerden haberdar edilmesini gerektirir. Somut olayda, Mahkeme, başvuruçuların uzun yıllar boyunca maruz kaldıkları risk konusunda bilgilendirilmediğini tespit ederek, devletin bu konuda ihmalkâr davrandığı sonucuna varmıştır (§.60). Böylece Mahkeme, kişilerin sağlığını tehdit eden faaliyet özel işletmelerden kaynaklansa dahi, ilgili kişilere bu faaliyetin taşıdığı riskler hakkında bilgi verme pozitif yükümlülüğünü devlete yüklemektedir (Duymaz, 2012: 121-160).

Gerçekleşen patlama nedeniyle can ve mal kaybına neden olan Ümraniye çöplüğü ile ilgili Öneriyıldız c./ Türkiye kararında (Büyük Daire, Başvuru no:48939/99) ise Mahkeme, hükümetin, söz konusu gecekondü bölgesinin sakinlerini burada yaşamının arz ettiği riskler konusunda bilgilendirmemiş olduğunu gözlemlemiş; hükümet bu konuda bilgilendirme yapmış olsaydı dahi insanların hayatını tehlikeden koruyacak gerekli uygulama tedbirlerini alma sorumluluğunun devam edeceğini belirtmiştir. Bu olayda, patlama tehlikesini öngören raporların varlığına yani tehlikenin tamamen farkında olmasına rağmen devlet patlamayı önlemek için gerekli tedbirleri almadığı gibi hayatı tehlikede olan kişileri de patlama riski konusunda bilgilendirmemiştir. AİHM bu nedenlerle Türkiye'yi olayda yaşam hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir.

Mahkeme, benzer bir şekilde Tatar/Romanya kararında (Başvuru no:67021/01) da devletin bilgilendirme yükümlülüğünü yerine getirmediğini tespit etmiştir. Di Sarno ve diğerleri/İtalya kararında ise başvuru sahiplerinin maruz kaldıkları sağlık tehdidi ile ilgili olarak idarenin iki halka açık rapor hazırlamış olması nedeniyle bilgilendirme yükümlülüğünün ihlal edilmediğine karar vermiştir.

Görüldüğü üzere AİHM idarenin bilgilendirme yükümlülüğünün varlığını tespit etmekte, bu yükümlülüğü farklı haklarla bağlantılı olarak ortaya koymakta ve Di Sarno kararında (Başvuru no: 30765/08) olduğu gibi halka açık rapor hazırlamanın bu yükümlülüğü karşılayacağını belirtmektedir.

B. BİLGİLENDİRME YÜKÜMLÜLÜĞÜNÜN İŞLEVİ

İdarenin bilgilendirme yükümlülüğü kimi zaman bireyi koruma, kimi zaman doğabilecek uyuşmazlıkların önüne geçme amacına hizmet ederken; kimi zaman ise bir hakkın veya özgürlüğün kullanılması için bir gereklilik niteliği taşımaktadır.

1. Bireyi Koruma Amacına Yönelik Bilgilendirme

Değişik örnekler içinde ilk akla gelen, kişisel verilerin korunması alanında veri sorumlusunun ilgili kişiyi bilgilendirme yükümlülüğü ya da sağlık hukuku alanında doktorun hastasını bilgilendirme yükümlülüğü olabilir.

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun 10. maddesinde veri sorumlusunun ilgili kişiyi aydınlatma yükümlülüğü düzenlenmiş; veri sorumlusunun ilgiliyi sahip olduğu haklar konusunda bilgilendirmesi gereği ve bu hakların neler olduğu ise 11. maddede belirtilmiştir.

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, bireye ait olan, bireyi işaret eden bilgi ve veriler üzerinde bireyin kontrol sahibi olmasını sağlayarak bireyi, bireyin kimliğini, başta özel hayatın gizliliği olmak üzere bireyin temel hak ve özgürlüklerini korumayı amaçlamaktadır. Bilgilendirme sayesinde birey kişisel verilerinin kontrolünü elinde tutabilecektir.

Sağlık hukuku alanında öngörülmüş olan Bilgilendirilmiş onam da benzer bir şekilde bireyi korumayı hedeflemektedir. Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu ve 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 355. ve 508. maddelerine dayanılarak hazırlanmış olan Hasta Hakları Yönetmeliğinin üçüncü bölümünde hastanın, sağlık durumu ile ilgili bilgi alma hakkı düzenlenmiş, bu kapsamda 15. maddede bilgilendirmenin kapsamı şu şekilde belirlenmiştir:

Hastaya;

- a) Hastalığın muhtemel sebepleri ve nasıl seyredeceği,
 - b) Tıbbi müdahalenin kim tarafından nerede, ne şekilde ve nasıl yapılacağı ile tahmini süresi,
 - c) Diğer tanı ve tedavi seçenekleri ve bu seçeneklerin getireceği fayda ve riskler ile hastanın sağlığı üzerindeki muhtemel etkileri,
 - d) Muhtemel komplikasyonları, reddetme durumunda ortaya çıkabilecek muhtemel fayda ve riskleri,
 - e) Kullanılacak ilaçların önemli özellikleri,
 - f) Sağlığı için kritik olan yaşam tarzı önerileri,
 - g) Gerekğinde aynı konuda tıbbi yardıma nasıl ulaşabileceği,
- hususlarında bilgi verilir.

Yönetmeliğin 18. maddesinde ise bilgi vermenin usulü düzenlenmiş, öncelikle bilginin mümkün olduğunca sade şekilde, tereddüt ve şüpheye yer verilmeden, hastanın sosyal ve kültürel düzeyine uygun olarak anlayabileceği şekilde verilmesi gereği belirtilmiştir. Bu düzenleme hastanın gerçek anlamda kendisine yapılacak müdahaleyi kavraması ve karar oluşturabilmesi için önemlidir.

Bireyin, kendisine yapılacak her türlü tıbbi müdahale ile ilgili olarak bilgilendirilmesi ile, müdahalenin tüm tıbbi yan etkilerini, alternatif uygulamaları ve elbette riskleri öğrenerek geleceği ve kendisine yapılacak müdahale ile ilgili kendi kararını vermesi, kendisine yapılacak müdahale veya tedaviye dahil olması sağlanarak fiziksel vücut bütünlüğü ve sağlık hakkı korunmaktadır.

Bireyi koruma amacı ile ilişkili olarak idarenin çalışanını bilgilendirme yükümlülüğünden de bahsedilebilir. Türk Tabipleri Birliğinin, "Covid-19: Hekimlerin (Sağlık Çalışanlarının) Hak ve Yükümlülükleri, Sağlık Bakanlığı ve İşverenlerin Sorumlulukları" bildirisine (TTB, 2020) göre covid sürecinin özellikle ilk zamanlarında yaşanan önemli sorunlardan biri de sağlık çalışanlarına çalıştıkları kurumlar tarafından gerekli eğitimin verilmemesi, iş organizasyonunda yapılacak değişiklikler hakkında yeterli bilgilendirme yapılmamasıdır. Covid-19 ile ilgili özel tanı, tedavi şemaları ile ilgili rehber ve eğitim materyali verilmemesi de TTB tarafından belirlenen sorunlardandır. Bu problem, sağlık hizmetinin olması gerektiği gibi işleyememesine neden olarak, idarenin hastaya karşı sorumluluğunu doğurabilecektir.

2. Doğabilecek Uyuşmazlıkları Önleme Amacına Yönelik Bilgilendirme

Doğabilecek uyuşmazlıkları önleme amacıyla bilgilendirmeye bir örnek olarak 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun toplantı ve gösteri yürüyüşünün dağıtılması kenar başlıklı 24. maddesinin 6. fıkrası gösterilebilir. Bu hükme göre, topluluğa Kanuna uyularak dağılmaları, dağılmazlarsa zor kullanılacağı ihtar edilir, topluluk dağılmazsa zor kullanılarak dağıtılır. Teorik olarak, idari makamların göstericilere müdahale etmeden önce yerine getirmeleri gereken bu bilgilendirme yürüyüş katılanların kendiliklerinden dağılmasını sağlayarak muhtemel uyuşmazlıkları önlemeye ve toplumsal barışın tesisine hizmet edebilir (İnan, 2020: 547-572).

Ülkemizde bildirimle ilgili bireyi koruyucu en önemli kural işleme karşı gidilebilecek kanun yolları ve süresinin belirtilmesi zorunluluğudur. Bu zorunluluk özellikle adil yargılanma hakkı ile bağlantılıdır ve sistemin karmaşıklığı nedeniyle bu hakkını kullanamaması nedeniyle ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklar da bildirim ile engellenebilecektir.

Ancak bu bilgilendirme yeterli değildir. İşlemin hangi hukuk normlarına dayanılarak hangi gerekçelerle tesis edildiğinin belirtilmesinin bireye daha sağlam bir koruma sağlayacağı açıktır. Ayrıca işlemin hangi mevzuata dayanılarak hangi gerekçelerle tesis edildiğini öğrenen ilgili bu bilgi ile tatmin olabilecek ve işlemin hukuka uygunluğuna ikna olarak iptal davası açmaktan vazgeçebilecektir. Bu bakımdan hukukumuzda gerekçe ilkesinin kabul edilmesi olumlu olacaktır. Bu yönde bazı özel kanunların bulunduğu bilinmektedir. Örneğin, idari yaptırım kararlarının gerekçeli olma kuralı (KK. M. 25/1) mevcuttur (Bkz. Kangal, 2019: 283). Kabahatler Kanunu'nun bu hükmü, ilgilinin talebi olmaksızın idarenin işlemi tebliğ aşamasında yerine getirmesi gereken bir yükümlülüktür.

Akıllıoğlu, " ... ilgililer istedikleri takdirde, idarenin işlem kurma nedeni ni bildirmesinin ayrıca açık kurala gerek kalmaksızın genel olarak ödev biçiminde düzenlenmesi"ni salık vermektedir (Akıllıoğlu, 1991: 1-12). Böyle bir genel gereklilik, bir yandan işlemi tebliğ aşamasında varlığı gerekmediği için idarenin iş yoğunluğunu anormal düzeyde artırmayacak ve talep halinde ilgiliye bu yönde bilgi verilmesiyle doğabilecek uyuşmazlıklar önlenmiş olacaktır. Ancak bilindiği üzere hukukumuzda gerekçenin bildirilmesi talebi ile başvuru yapılması düzenlenmemiştir. Aksine İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 11.maddesinde düzenlenen üst makama başvuru müessesesi başvurunun idari işlemin kaldırılması, geri alınması, değiştirilmesi veya yeni bir işlem yapılması talebi ile yapılmasını gerektirmekte, işlemin sadece gerekçesinin sorulması şeklindeki başvurunun dava açma süresini durdurmayaacağı kabul edilmektedir (Akyılmaz vd., 2019: 812).

Oysa, öncelikle gerekçeyi öğrenmek üzere başvuru yapılabilmesinin kabulü ve ayrıca İYUK m.11 başvurusu neticesinde idarece verilecek bir ret kararının gerekçeli olması zorunluluğunun getirilmesi doğacak uyuşmazlıkları önlemek bakımından etkili olacaktır. M.11 başvurusunda kişi hakkında zaten bir işlem tesis edilmiştir ve kişi, tesis edilen bu işlemin hukuka aykırı olduğu kanaati ile üst makama, üst makam yoksa işlemi tesis etmiş olan makama başvuruda bulunmaktadır. İlk işlemle ilgili belli bir kanaat geliştirilmiş olan ilgilinin, işlemin geri alınması, düzeltilmesi ya da yeni işlem tesis edilmesine yönelik talebine gerekçesiz bir şekilde ret kararı verilmesi kişinin idareye güvenini sarsıcı etki yaratacağı gibi bireyi dava açma yoluna da sevk edecektir. Oysaki idarenin cevabının gerekçeli olması ile birey, işlemin hukuka uygunluğuna ikna olabilecek ve böylece uyuşmazlığın ortadan kalkması sağlanabilecektir.

3. Bir Hakkın veya Özgürlüğün Kullanılmasının Ön Koşulu Olarak Bilgilendirilme

Bilgilendirme bazı hakların kullanılabilmesi için ön koşul olarak karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin yukarıda tüm devlet organlarının işlemlerinde ilgili kişilerin başvurabilecekleri kanun yollarını ve sürelerini belirtme zorunluluğundan bahsedilmiş ve bu zorunluluğun adil yargılanma hakkı ile yakından ilgili olduğu belirtilmiştir. Adil yargılanma hakkı ile bağlantılı olarak savunma hakkının sağlanması için Avukatlık Kanunu'nun 2. maddesinde: *"Diğer kamu kurum ve kuruluşları ile kamu iktisadi teşebbüsleri, özel ve kamuya ait bankalar, sigorta şirketleri ve vakıflar avukatlara görevlerinin yerine getirilmesinde yardımcı olmak zorundadır. Kanunlardaki özel hükümler saklı kalmak kaydı ile bu kurumlar avukatın gerek duyduğu bilgi ve belgeleri incelemesine sunmakla görevlidir. Bu belgelerden örnek alınması duruşma günü beklemeksizin mahkemeden alınabilir"* hükmü mevcuttur. Bireyin savunma hakkını kullanabilmesi için yasal temsilcisinin gerekli bilgi ve belgelere ulaşması sağlanmakta ve bu yönde kamu kurum ve kuruluşlarına yükümlülük yüklenmektedir.

Anayasa'nın 56. maddesinde *"Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. / Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir..."* şeklinde düzenlenmiş olan çevre hakkının hayata geçirilebilmesi için tanınması gereken bazı usuli haklar vardır ve bunlardan biri de bilgi edinme hakkıdır. Nitekim, Çevre Kanunu'nun 30. maddesinde bilgi edinme ve başvuru hakkı düzenlenmiştir. Ancak bu maddede düzenleniş tarzı, talep üzerine bilgi verilmesine yöneliktir. Bu bilgilendirme çevre hakkının kullanılması için yeterli kabul edilemez. İdarenin, çevresel varlıklara/öğelere ya da

kirlenmelere ilişkin topladığı bilgileri ve hazırladığı raporları kamuoyu ile paylaşması gerekmektedir.

Talep bulunmaksızın bilgi verilmesini gerektiren düzenleme Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliğinde bulunmaktadır. Bu yönetmeliğe göre yapılması planlanan ve çevresel etki değerlendirmesine tabi olan projelerle ilgili olarak halkın katılımı toplantıları düzenlenmesi ve bu toplantılarda yatırım hakkında bilgilendirilen halkın proje hakkında görüş, soru ve önerilerinin alınması gerekmektedir. Ayrıca Çevresel Etki Değerlendirmesi sürecinin her aşaması hakkında Bakanlık ve Valilik tarafından ilan veya internet gibi araçlarla halka duyurulmalıdır.

II. BİLGİLENDİRME YÜKÜMLÜLÜĞÜNÜN KAPSAMI VE PRATİĞİ

Resen bilgilendirme ile talep üzerine bilgilendirme farkı, hangi bilgilerin verileceğinin belirlenmesi bakımından önem kazanmaktadır. Talep üzerine bilgilendirme durumunda idarenin cevap yükümlülüğünün sınırı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ile çizilmiştir. Resen bilgilendirme durumunda ise bu şekilde belirtebileceğimiz genel bir hüküm bulunmamaktadır.

A. DUYURUNUN KİM TARAFINDAN, NASIL ve KİME YAPILACAĞI MESELESİ

1. Kim Tarafından?

Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun 2. maddesinde, kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarının faaliyetlerinin kanun kapsamında bulunduğu belirlenmiştir. Aynı kanunun 5. maddesinde de bu kurum ve kuruluşlar, kanunda yer alan istisnalar dışındaki her türlü bilgi veya belgeyi başvuranların yararlanmasına sunmak ve bilgi edinme başvurularını etkin, süratli ve doğru sonuçlandırmak üzere, gerekli idari ve teknik tedbirleri almakla yükümlü tutulmuşlardır. Elbette her kurum veya kuruluş kendi elinde bulunan veya görevi gereği bulunması gereken bilgi veya belgeleri vermekle sorumlu olacaktır (m.7).

İşin doğası, talep üzerine veya kendiliğinden, her idarenin ancak kendi görev alanı nedeniyle sahip olduğu bilgileri ve kendi tesis ettiği bireysel ya da düzenleyici işlemleri duruma göre ilgisine ya da herkese bildirmesini gerektirir. Yani bilgilendirme yükümlülüğü kural olarak ilgili idareye düşmektedir.

Ayrıca bilgilendirme yükümlülüğü kapsamında idarenin en temel görevi şüphesiz bireye idare tarafından kendisi hakkında tutulan/toplanan

bilgileri bildirme yükümlülüğüdür. Günümüzde elektronik ortamda bilgi depolanması ve bu bilgileri depolayanların bireylere karşı sorumlulukları Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında oldukça gündemdedir ve veri toplayanın idare olması durumunda, ki bireylerle ilgili devlet tarafından birçok veri toplanmaktadır, kanunda öngörülen yükümlülüklerle devlet de tabi tutulmaktadır.

2. Nasıl?

Kişiyi yapılacak bildirimler genel olarak tebligat yoluyla yapılmakta, genele yönelik bilgilendirmenin nasıl yapılacağı, yani duyuru için hangi yolların kullanılabileceğine ilişkin olarak ise “...kurumlar, yalnız kendi internet siteleri değil yasal dayanaklarla ya da reklam vermek suretiyle diğer internet sitelerini de kullanmaktadır. Fakat bilgi iletişim teknolojileri internet siteleri ile sınırlı değildir. Günümüzde kamu kurum ve kuruluşlarının yoğun olarak kullandıkları sosyal medya hesapları bu konuda bir diğer yöntem olarak gösterilebilir. Diğer yandan e-posta ya da kısa mesaj göndermek veya telefonla aramak gibi yöntemler de diğer iletişim teknolojileri olarak sık sık kullanılmaktadır” (İnan, 2020: 547-572). Günümüzde bilgilendirme yükümlülüğünün yerine getirilme yolları geniş kabul edilmektedir. Duyurma/bilgi verme/bilgilendirme faaliyeti zamanın şartlarına göre değişim göstermektedir. İlan, panolara asılmak suretiyle olabileceği gibi, Resmi Gazete veya yerel gazetede yayımlanma şeklinde ya da resmi internet sitesinde yayımlanma şeklinde de olabilmektedir. Hatta Covid-19 sürecinde bu duyurma faaliyetinin sosyal medya araçları ve özellikle twitter üzerinden de yapıldığı görülmüştür. Bu durum genel olarak bilgilendirme konusunun genele yayılmasının sağlanması bakımından olumlu görünse de Covid sürecinde hangi makamın hangi işlemi ne zaman ne şekilde tesis ettiği bazen karışmış hatta bir tweet’in idari işlemin şekil unsuru oluşturduğu izlenimi yaratılmıştır.

3. Kime?

Hukuki belirlilik ilkesi, devletin aktif şeffaflığını yani bireyleri bilgilendirmesini gerektirmektedir. Hukuk devletinde ilk akla gelecek hususlardan biri şüphesiz devletin kendi koyduğu kuralları duyurmasıdır. Türk hukukunda kanunların, Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin ve Cumhurbaşkanı yönetmeliklerinin Resmi Gazete’de yayınlanması zorunludur. Bakanlıkların ve kamu tüzel kişilerinin çıkaracağı yönetmelik ve diğer düzenleyici işlemlerin ise tamamının Resmi Gazete’de yayınlanması zorunluluğu bulunmasa da ilan yoluyla duyurulması zorunludur (Bkz. Gözler, 2019: 1397 vd.). Bu ilanlar

kamuya açık olarak yapılacak yani idare tarafından tüm bireylerin bilgilendirilmesi söz konusu olacaktır. O halde ilk olarak bilgilendirmenin **“herkese”** yönelik olarak yapılması gerektiği birtakım işlemler söz konusudur.

Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’na dayanılarak çıkarılan, Bilgi Edinme Hakkı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmeliğin 6. maddesine göre, bireylerin bilgi edinme hakkını etkin bir şekilde kullanabilmeleri için bazı bilgilerin talep olmaksızın kamuya duyurulması gerekmektedir. Bu şekilde yönetmelik, her ne kadar bilgi edinme hakkı kanunu genel olarak talep üzerine verilecek bilgiyi düzenlese de talep edilmeksizin kamu bilgisine sunulması gereken bilgileri de belirlemiştir. Buna göre:

“Kurum ve kuruluşlar, Kanunda yer alan istisnalar dışındaki her türlü bilgi veya belgeyi, Kanunda ve bu Yönetmelikte belirlenen esas ve usullere göre başvuruların yararlanmasına sunmak ve bilgi edinme başvurularını etkin, süratli ve doğru sonuçlandırmak üzere gerekli idari ve teknik tedbirleri almakla yükümlüdür.

Kurum ve kuruluşlar, ellerinde mevcut olan ve bilgi edinme başvurusuna konu olabilecek bütün bilgi veya belgeleri, bilgi edinme hakkının kullanımını kolaylaştıracak şekilde tasnif ederler. Bu amaçla kurum ve kuruluşların belge kayıt, dosyalama ve arşiv düzeniyle ilgili gerekli idari ve teknik tedbirler alınır.

Bilgi edinme hakkının etkin olarak kullanılabilmesi ve bilgi edinme başvurularından kaynaklanan iş yükünün en aza indirilebilmesi amacıyla kurum ve kuruluşlar;

a) Görev ve hizmet alanlarına giren konulardaki bilgi veya belgelerin konularını ve bunların hangi birimde mevcut olduğunu ihtiva eden kurum dosya planlarını,

b) Görev ve hizmet alanlarına giren konulardaki temel nitelikli karar ve işlemlerini, mal ve hizmet alımlarını, satımlarını, projelerini ve yıllık faaliyet raporlarını,

c) Görev ve hizmet alanlarına giren konulardaki kanun, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, tüzük, yönetmelik, Bakanlar Kurulu kararı veya diğer düzenleyici işlemlerin neler olduğunu, yayımlanmışsa hangi tarihli ve sayılı Resmi Gazete’de yayımlandığını, görev ve hizmet alanlarıyla ilgili mevzuatın değişiklikleri işlenmiş halini,

bilgi iletişim teknolojilerini kullanmak suretiyle kamuoyunun bilgisine sunarlar.

Kesinleşen faaliyet ve denetim raporları uygun vasıtalarla kamuoyunun incelemesine açık hale getirilir.”

Ayrıca, yukarıda değinilen çevre hakkının kullanılmasının sağlanması amacıyla yapılacak bilgilendirmelerin de herkese yönelik olarak yapılacağı açıktır.

İdarenin birel işlemlerine gelince, bu işlemlerden bazıları, Cumhurbaşkanı tarafından yapılan atama işlemlerinde olduğu üzere, Resmi Gazete’de ilan edilse de kural **ilgili ya da ilgililere** bildirilmesidir. Birel işlemler her kim üzerinde hukuki sonuç doğuracaksa o kişi işlemin ilgilisidir ve işlemin o kişiye bildirilmesi zorunludur ve Anayasa’nın 40. maddesi gereğince bu bildiride idarenin, bu işleme karşı gidilebilecek idari ve yargısal başvuru yolları ve süresini de bildirmesi zorunludur. Tek “ilgili” işleminden etkilenen olmayıp, başvuru sahibi ya da hasta da “ilgili” konumunda bulunabilir. Şöyle ki:

Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’nun 6.maddesinde bilgi verme yükümlülüğünün muhatabı belirlenmiştir. Bu maddeye göre, “kurum ve kuruluşlar bu kanunda yer alan istisnalar dışındaki her türlü bilgi veya belgeyi **başvuranların** yararlanmasına ve bilgi edinme başvurularını etkin, süratli ve doğru sonuçlandırmak üzere, gerekli idari ve teknik tedbirleri almakla yükümlüdür”.

Hasta Hakları Yönetmeliğinin 18.maddesinin 3.fıkrasında ise, “Hastanın kendisinin bilgilendirilmesi esastır. Hastanın kendisi yerine bir başkasının bilgilendirilmesini talep etmesi halinde, bu talep kişinin imzası ile yazılı olarak kayıt altına alınmak kaydıyla sadece bilgilendirilmesi istenilen kişilere bilgi verilir” şeklinde düzenleme bulunmaktadır.

O halde denilebilir ki, bireylere verilecek bilginin kapsam ve içeriği, bilgilendirme yükümlülüğünün ilişkin olduğu konuya ve bu konunun mevzuatta düzenlenişine bağlı olarak belirlenmektedir.

B. COVID-19 PANDEMİSİ SÜRECİNDE BİLGİLENDİRME

Şeffaflık “siyasi, idari ve mali bakımdan, devletin faaliyetlerine ilişkin güvenilir, konu ile ilgili bilginin zamanında halk tarafından elde edilebilmesi, devletin hedeflerini, bu hedeflere ulaşmak için hayata geçirdiği politikaları ve bu politikaların yarattığı sonuçları izlemek için gerekli olan bilgiyi düzenli, anlaşılabilir, tutarlı ve güvenilir bir biçimde sunması” anlamına geldiğine göre (Döner, 2010: 20); Covid-19 pandemi sürecinde de bu tanıma uygun olarak şeffaf bir yönetimin, halkı açık ve güvenilir bir biçimde bilgilendirmesi gerekmektedir.

Covid-19 pandemisi tüm dünyayı uzun süre etkisi altında tutmuş, insanların günlük hayatlarını ve “normal” algılarını ciddi şekilde

dönüştürmüştür. Bu süreçte diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de çok çeşitli önlemler uygulanmıştır. Bunların hukuka uygunluğu bu çalışmanın konusu edilmeyecektir ancak bu çalışmanın konusu olan idarenin bilgilendirme yükümlülüğü söz konusu tedbirler bakımından önemlidir. Öncelikle bu tedbirlerin duyurulması tedbirlere uyulmasının sağlanması bakımından önemlidir. Bu tedbirlere uyulmasının sağlanması sadece tedbirin kendisinin duyurulması ile değil aynı zamanda genel olarak pandeminin etkilerinin, bu etkilerin en aza indirilmesi için idarece yapılan çalışmaların kamuoyuna açıklanması ile mümkün olabilir. Bu bilgilendirme hem tıbbi açıdan hem ekonomik/sosyal açıdan hem de hukuk açısından olmalıdır. Aksi takdirde toplumda idareye karşı güvensizlik oluşacak ve günümüzde yaşanan aşı tereddüdü gibi sorunlarla karşılaşılacaktır.

Sait Güran'ın dediği gibi, yönetimde açıklığa gidilmesi ile idarenin tek yanlı işlem gücü karşılık ağırlıkla dengelenirken, yani idarenin işlemlerini takip edebilen kamuoyu güçlenerek yönetimle arasındaki eşitsizlik ilişkisini dönüştürürken, kamu makamları hem daha sağlıklı karar alma ortamına ve olanağına sahip olacak -çünkü kamuoyu da idareye yön verebilecek ve bu şekilde doğruya ulaşması daha olası olacak- hem de işlemin yapılış sürecini görebilen, izleyebilen, bazı ihtimallerde katılabilen bireyin, idareye karşı güveni artacaktır (Güran, 2011: 101-112).

Devletin pandemi sürecinde doğru ve güvenilir bilgiyi güncelleyerek kamu ile paylaşması özellikle önem arz etmektedir. Bilimsel belirsizlikle başlayan ve hızlı bir şekilde bilgi toplanmaya, bilimsel çalışmalarla virüsün bulaşma ve etki yolları ile ilgili sürekli yenilenen bilgi ve hasta sayısının çokluğu nedeniyle deneyim kazanmaya evrilen süreçte "infodemi" adı verilen bilgi kirliliğinin oluşması ihtimali de kuvvetle muhtemeldir. Öyle ki; sosyal ağlarda paylaşılan ve yanlış bilgi içeren haberler, kitlelerce doğru olduğu düşünülerek paylaşılmakta ve netice itibarıyla hızla yayılmaktadır (Özel, 2021: 233-256). Infodemiye engelleyecek en önemli şey şüphesiz yetkili makamların güvenilir ve güncel bilgi paylaşmasıdır.

1. Genel Bilgilendirme

Bilim kurulu hangi kanuna dayanılarak kuruldu? Bilim kurulu kararlarının niteliği nedir? Kararları neler? Yani kurul hangi kararları aldı? Bu sorular pandemi sürecinde sıkça adından bahsedilen kurulla ilgili olarak bir hukukçunun hemen aklına gelen ama cevaplama zor sorulardır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, kurul kararlarına eğer bir karar alınıyorsa ulaşılamamaktadır.

Bilim kurulunun 10 Ocak 2020’de kurulduğu bilinmektedir. Covid-19’un Mart 2020’de pandemi olarak ilan edildiği düşünüldüğünde, kurulun kurulması zamanlama olarak erken düşünülmüş olumlu bir adım olarak yorumlanabilir. Bu sayede bilimden yararlanıldığı izlenimi oluşmakla birlikte, bilim kurulu üyelerinin, tavsiyelerine uyulmadığını söyledikleri de olmuştur.

Sağlık Bakanlığı internet sayfasında yapılan araştırmada Bilim Kurulunun kuruluşu ile ilgili hiçbir bilgiye ulaşılamamaktadır.

Bakanlığın internet sayfasında sağlık mevzuatına girilip kanunlar linki tıklanıldığında çıkan listede 181 sayılı Sağlık Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK da bulunmaktadır (Sağlık B. a; Sağlık B. b). Bu KHK yürürlükte değildir ancak bu yönde herhangi bir açıklama Sağlık Bakanlığının sayfasında bulunmamaktadır. Bu KHK’nın 31. maddesinde kurullar düzenlenmiş ancak KHK yürürlükte olmadığı için bu madde Korona virüs Bilim Kuruluna dayanak oluşturulabilir nitelikte değildir.

İl Hıfzısıhha Kurullarının ise hukuki dayanağı bulunmaktadır. Bu kurullar Umumi Hıfzısıhha Kanunu’nun 27. maddesinde düzenlenmiştir. Kanun’un 72. maddesinde ise bu kurullar tarafından alınabilecek tedbirler belirtilmiştir. Ancak, İl Umumi Hıfzısıhha Kurulları, İçişleri Bakanlığının gönderdiği genelgelere göre karar oluşturmaktadır ki bu durum, mevzuata göre önlem alma konusunda yetkili olan tek merciin, kararlarını yetkisiz olan idarenin iradesine göre tesis ettiği anlamına gelmektedir.

İçişleri Bakanlığının 2.3.2021 tarihli genelgesinde, alınan önlemlerin Cumhurbaşkanı başkanlığında gerçekleşen “kabine toplantısı”nda belirlendiği ifade edilmektedir (İçişleri B., 2021). “Kabine” pozitif hukukumuzda düzenlenmemiştir (Gözler, 2021). Eski sistemde bakanlar kurulu idari bir merci olarak çok çeşitli konularda karar alma yetkisine sahip iken, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Bakanlar Kurulu/Kabine varlığını kaybetmiştir. Bakanlar Kurulu toplantısı özünde, ortak bir karar almak için yapılan görüşmeler, lehe ve aleyhe konuşmalarla üyelerin birbirlerini ikna etme süreci olsa gerektir. Günümüzdeki “kabine” toplantısında ise tek başına yetkili olan Cumhurbaşkanı yetkisiz olan bakanları ile bir toplantı yapmaktadır. Ancak halka verilen bilgi Kurulun var ve yetkili olduğu illüzyonu yaratmaktadır.

İdari işlemlerde dayanak maddesinin bulunması hem bireylerin idarenin hangi mevzuata dayandığını görmesi/değerlendirebilmesi bakımından faydalıdır hem de idarenin kendi işlemini tesis ederken daha sağlam hareket etmesini sağlayıcı etki yaratmaktadır. İçişleri Bakanlığı, olmayan yetki ile o denli geniş önlemler almıştır ki ulaşılan sonuç akıl almaz boyutlara ulaşmıştır. Covid-19 sürecinde alınan önlemlerin hukuka uygunluğu istisna

teşkil etmekte, önlemlerin geneli yetki unsuru bakımından açık sakatlıklar içermektedir.

Kamuoyunun genel bilgilendirilmesi amacı ile Sağlık Bakanlığının internet sitesinde Covid-19 Bilgilendirme Platformu kurulmuştur ve bu platformda Genel koronavirüs tablosu bulunmaktadır. Bu tabloya ilk veri 11 Mart 2020’de 1 vaka olarak girilmiştir. 27 Mart 2020’de iyileşen hasta sayısı, bugünkü hasta sayısı, bugünkü vefat sayısı ve bugünkü test sayısı başlıklı veriler verilmeye başlanmış, 25 Kasım 2020’den sonra ise vaka/hasta ayrımı yapılmaya başlanmış ancak toplam vaka sayısı toplam hasta sayısını göstermeye devam etmiştir. 10 Aralık 2020’de tablo değiştirilmiş, toplam vaka sayısı 9 Aralık’a göre 1.180.050 kişi artmış ve bu tarihten sonra toplam vaka sayısı “gerçek (?)” vaka sayısı olarak açıklanmaya devam edilmiştir.

3 Temmuz 2021’de toplam vaka sayısı 5.440.368, toplam vefat sayısı 49.874 olarak verilmiş ve sonrasında bu veriler tabloya işlenmemeye başlanmıştır. Ayrıca 5 Temmuz’dan itibaren tabloda günlük vaka sayıları yazarken günlük hasta sayısı belirtilmemektedir.

Tabloda değişiklik yapılması bir pandemi sürecinde normal karşılanabilir. Ancak hasta/vaka sayılı ayrımında uzunca bir süre kamuoyuna sağlıklı bilgi verilmediği açıktır. Benzer olarak hastalarda klorokin içerikli ilacın kullanılması ile ilgili de güvensizliğe neden olunmuştur. Aşıların hatırlatma dozu ile ilgili olarak Sağlık Bakanının yaptığı açıklama ise TTB Merkez konseyi tarafından eldeki bilimsel verilerle uyuşmaması nedeniyle eleştirilmiş; Bakanlığın elinde bilimsel araştırma sonuçları bulunup bulunmadığı sorularak, bilimsel veriye dayanmadan bu şekilde bir açıklama yapılmasının etik olmadığı konusunda Bakanlık uyarılmıştır (TTB, 2021). Süreçte yaşanan bu gibi durumlar devletin şeffaflıktan uzaklaştığı, açık ve güvenilir bilgi paylaşmadığı endişesine neden olmaktadır.

2. Özelleştirilmiş Bilgilendirme

Yukarıda anlatılan genel bilgilendirmeler dışında pandemi sürecinde insanlar apartmanında, sitesinde ya da işyerinde covid+ kişi bulunup bulunmadığını öğrenmek istemiştir. 2020-2021 eğitim öğretim yılında okulların yüz yüze eğitim vermeye başlamasıyla da bir sınıf kapatıldığında hangi öğrenci/lerin covid+ olduğu bilgisinin diğer veli ya da öğrencilere verilip verilmeyeceği merak konusu olmuştur. Şu soru da aynı şekilde sorulabilir: Sağlık Bakanlığı covid+ bilgisi olan kişinin okuluna/işyerine bunu haber verebilir mi?

Bilindiği üzere sağlık bilgileri nitelikli veri olarak kabul edilmekte ve özel korumaya tabi tutulmaktadır.

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun 6. maddesine göre kamu sağlığını koruma amacıyla kişisel veri işlenebilir. Sağlık Bakanlığının covid+ olan hastalara ilişkin bilgileri tutması, bu kişilerin karantinaya alınmaları ve aile hekimi ya da sahada çalışan ekiplerce kontrol edilmeleri pandemi sürecinde önem taşımaktadır. Bu konuda bir yetkinin Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'ndan ve 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin "Bilgi Toplama, İşleme ve Paylaşma Yetkisi" yan başlıklı 378. maddesinden kaynaklandığı da görülmektedir. Ancak bu bilgi acaba başka kurumlarla paylaşılabilir mi? Paylaşılması hukuka uygun olur mu?

3 Eylül 2021 tarihinde Milli Eğitim Bakanı Mahmut ÖZER, Sağlık Bakanı başkanlığında toplanan Koronavirüs Bilim Kurulu Toplantısı'na katılmış ve toplantı çıkışında konumuzla ilgili şu açıklamayı yapmıştır: *"Geçen haftalarda açıkladığımız gibi tüm il, ilçe, belde ve köylerdeki okullarımızda vaka, temas ve aşı durumunu, Sağlık Bakanlığımızla koordineli bir şekilde almış olduğumuz tüm bilgileri okul bazında takip eden bir elektronik sistem kurduk. Bu elektronik sistemi de okullarımıza açtık, oradaki yöneticilerimiz, ilçe millî eğitimi müdürlerimiz, il millî eğitim müdürlerimiz süreçte almaları gereken önlemleri veya durum değerlendirmesini çok rahat bir şekilde elektronik sistemde yapabilecekler. Tabii burada büyük emek Sağlık Bakanlığımıza ait. Çünkü Sağlık Bakanlığımız anlık olarak tüm verileri bizlerle paylaşıyor. Dolayısıyla biz, kimlerin PCR yapması gerektiğini, sağlık durumunu, diğer konuları elektronik takip sisteminden izleme imkânına sahibiz".* (MEB, 2021)

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun 6. maddesine göre özel nitelikli veri olduğu kabul edilen sağlık verilerinin işlenebilmesi için ilgilinin açık rızası gerekmektedir. Bu kuralın istisnaları da aynı maddede düzenlenmiştir: *"...Sağlık ve cinsel hayata ilişkin kişisel veriler(...) ancak kamu sağlığının korunması, koruyucu hekimlik, tıbbî teşhis, tedavi ve bakım hizmetlerinin yürütülmesi, sağlık hizmetleri ile finansmanının planlanması ve yönetimi amacıyla, sır saklama yükümlülüğü altında bulunan kişiler veya yetkili kurum ve kuruluşlar tarafından ilgilinin açık rızası aranmaksızın işlenebilir."*

Verinin işlenmesi ile başka kurum ya da kuruluşa aktarılması ayrı konulardır. Veri aktarımı KVKK'nda (m.8) ilgilinin açık rızasının alınması şartına bağlanmışsa da kamu sağlığını koruma amacıyla açık rıza aranmaksızın paylaşılabilceği de düzenlenmiştir. Ancak bu paylaşım kamu kurum ve kuruluşları ile olabilecek ve verinin alıcı kurum tarafından korunması şar-

tına bağılı olacaktır. Şu durumda Sağlık Bakanlığının hasta bir çocuğun devam ettiği okula durumu bildirmesi mümkün ancak okulun bu bilgiyi diğer öğrencilerle paylaşması hukuka aykırı görünmektedir.

Bu durumda, hasta kişi ile aynı apartman veya sitede oturanlara bu bilginin verilmesi söz konusu olamaz. Ancak cep telefonlarına yüklenen Hayat Eve Sığar uygulaması ile kişiler çevrelerinde covid+ bireyler bulunup bulunmadığını, o kişilerin kim olduklarını bilmeseler de görebilmektedirler. Bu durumun hukuka uygun olup olmadığı da değerlendirilmelidir. Benzer bir uygulama Fransa'da da kullanılmaktadır ve Fransa'daki Kişisel Verileri Koruma Kurumu, kişisel sağlık verisinin anonimleştirilmiş olması dolaşısıyla, uygulamayı indirmenin gönüllü olması ve indirmemenin bir kamu hizmetinden yararlanamama gibi herhangi bir yaptırıma bağlanmaması şartıyla uygulanabileceği yönünde görüş vermiştir.

SONUÇ

Halen içinde bulunduğumuz günlerde pandemi yönetiminin kolay bir süreç olmadığını uygulamalı olarak görmekteyiz. Sadece ülkemizde değil, tüm dünyada problemlerle karşılaşmış, sorunlar yaşanmıştır. Ancak pandemi nedeniyle yaşanan sorunlar Türkiye idaresinde var olan sorunları da gözler önüne sermiştir. Mevzuatımızda pandemi yönetimi için gerekli düzenlemeler bulunmadığı gibi, şeffaf bir idare anlayışımızın olmadığı da açıkça görünmektedir. Ülkemizde bireyler idari işleyişte söz sahibi eşit vatandaşlar olarak değil, idare edilen olarak görülmektedir. Bu süreçte bireylere "gerektiği kadar" bilgi verilmiş, yetki ise kanundan değil şartların olağanüstülüğünden alınmıştır. Bireylerin "yönetilen" olmaktan çıkıp, etkin rol oynayabilmeleri için, ki bu yönetimde demokrasinin gereğidir, idarenin bilgilendirme yükümlülüğünü hakkıyla yerine getirmesi yani bireylere doğru, açık, anlaşılır ve güncel bilgi sunması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akıllıoğlu, T. (1991), Yönetimde Açıklık-Gizlilik ve Bilgi Alma Hakkı, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 46(3-4), 1-12.

Akılmaz, B. (2000). *İdari Usul İlkeleri Işığında İdari İşlemin Yapılış Usulü*, Ankara: Yetkin Yayınları.

Akılmaz, B., Sezginer, M., Kaya, C. (2019) *Türk İdari Yargılama Hukuku*, Ankara: Savaş Yayınevi.

Döner, A. (2010). Şeffaf Devlette Bilgi Edinme Hakkı ve Sınırları, İstanbul: Oniki Levha Yayınları.

Duymaz, E. (2012). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (47), 121-160.

Gözler K. (2021). "CB Kabinesi: Var mı böyle bir şey?", <https://www.anayasa.gen.tr/cb-kabinesi.htm>, Yayın Tarihi: 16.05.2021.

Gözler, K. (2019) *İdare Hukuku, Cilt I*, Bursa: Ekin Yayınevi.

Güran, S. (1992). Hak Arama Özgürlüğünün İki Boyutu, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 3(1), 101-112.

Güran, S. (2011). Yönetimde Açıklık, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 3 (1-3), 101-112.

İnan, F. (2020). Bir Kamu Hizmeti Ya Da Kamu Hizmetlerinin Tamamlayıcısı Olarak İdarenin Kamuoyunu Bilgilendirme Yükümlülüğü, *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (2), 547-572.

Kangal Z. (2019) *Kabahatler Hukuku*, İstanbul: Oniki Levha Yayınları.

Özay, İ. H. (2003). Yolsuzlukla Mücadelenin Yasal ve Hukuksal Çerçevesi, H. Ökçesiz içinde, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi Kitap 7*, (166-169) İstanbul: İstanbul Barosu Yayını.

Özay, İ. H. (2004). *Günüşiğinde Yönetim*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Özel, C. (2021). Küresel Salgın Döneminde İnsan Hak Ve Özgürlüklerinin Sınırlandırılması, *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 4 (7), 233-256.

Paillissé, É. (2016). Le droit à l'information, préalable essentiel du droit à l'autodétermination en matière sanitaire et environnementale. Étude de jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme, *La Revue des droits de l'homme* [En ligne], 10 | 2016, mis en ligne le 28 juin 2016, erişim tarihi 13 Kasım 2021. URL : <http://journals.openedition.org/revdh/2343> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/revdh.2343>

Soykan, C. (2007). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında Bilgi Edinme Hakkı, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 56(2), 63-74

Web Kaynakları:

İçişleri Bakanlığı (2021). <https://www.icisleri.gov.tr/koronavirus-ile-mucadelede-kontrollu-normallesme-sureci> (erişim tarihi: 21.11.2021).

KVKK, (2020). <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/6721/KAMUOYU-DUYURUSU-Co-vid-19-ile-Mucadele-Surecinde-Kisisel-Verilerin-Korunmasi-Kanunu-Kapsaminda-Bilinmesi-Gerekenler-> (erişim tarihi: 9.8.2020).

MEB, (2021). <https://www.meb.gov.tr/bakan-ozer-koronavirus-bilim-kurulu-toplantisi-sonrasi-aciklama-yapti/haber/23970/tr> (erişim tarihi: 19.11.2021)

Sağlık Bakanlığı (a), <https://www.saglik.gov.tr/TR,10369/tarihi13121983--sayisi181--rg-tarihi14121983--rg-sayisi18251-saglik-bakanliginin-teskilat-ve-gorevleri-hakkinda-kanun-hukmunde-kararname.html> (erişim tarihi: 20.11.2021)

Sağlık Bakanlığı (b), <https://tuk.saglik.gov.tr/TR-31585/181.html#> (erişim tarihi: 20.11.2021)

TBMM. <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss248m.htm>. (erişim tarihi: 21.11.2021).

Türk Tabipleri Birliği (2021). https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=878d0836-fe5c-11eb-a6fd-a8691427893b (erişim tarihi: 21.11.2021).

Türk Tabipleri Birliği, (2020a). https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=-68602c1a-89f3-11ea-911b-f85bdc3fa683 (erişim tarihi: 21.11.2021).

Türk Tabipleri Birliği, (2020b). https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=70e89cf6-75a2-11ea-b329-aa051764b049 (erişim tarihi: 21.11.2021).

THE EVALUATION OF ANTI-VACCINE IN THE FRAMEWORK OF THE RIGHT TO HEALTH IN TERMS OF PUBLIC ORDER

ABSTRACT

The right to health states that individuals are entitled to live in a healthy environment and benefit from preventive health services. In this context, administrations (governments) are responsible for providing a healthy environment in a sustainable way. The responsibility in question arises from the constitutional provision that regulates the right to live in a healthy environment, and it is thus reasonable to accept that individuals have a justified expectation from the administration to fulfill this responsibility. The world (including Turkey) has been battling the Covid-19 pandemic since 2020. Covid-19 vaccines developed by scientists are considered the most effective way to defeat the virus. On the other hand, within the framework of freedom of thought and expression it is natural for individuals to have various opinions regarding health services and practices. The presence of individuals who are against Covid-19 vaccines has made it crucial to investigate the anti-vaccination movement in relation to the right to health and public order in accordance with human rights. In this study, we examine the justified expectations arising from the right to health and the consequences of anti-vaccination movement in terms of public order in accordance with protection of human rights.

Keywords: Public Order, Law Enforcement Authorities, Fundamental Human Rights and Freedoms, Public Health, Legitimate Expectations.

SAĞLIK HAKKI ÇERÇEVESİNDE AŞI KARŞITLIĞININ KAMU DÜZENİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çağlar Burak BURTAN*

ÖZET

Sağlık hakkı, bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşayabilmelerini, aynı zamanda koruyucu nitelikte olan sağlık hizmetlerinden de yararlanabilmelerini açıklamaktadır. Bu bağlamda, idarenin sağlıklı bir çevrenin oluşmasını, daha da önemlisi sağlıklı bir çevrenin devamını sağlayıcı bir görevi bulunmaktadır. Söz konusu görev, aynı zamanda herkesin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunu bildiren Anayasa hükmünün de beklenen bir sonucu kabul edilebilecektir. Dolayısıyla, bireylerin, idareye yönelik olarak bu görevi yerine getirmesi zorunluluğu uyarınca bir haklı beklentiye sahip olduklarını söylemek mümkündür. Bilindiği üzere, dünyamız ve ülkemiz, 2020 yılından beri Covid-19 salgını ile mücadele etmektedir. İlgili salgına karşı, bilim insanlarınca geliştirilen aşılardan uygulanması, virüsten korunma yolunda en etkili tedbir olarak kabul edilmektedir. Diğer yandan, düşünce ve kanaat özgürlüğü çerçevesinde, bireylerin sağlık hizmetleri ve uygulamalarına yönelik fikir ve yorumlara sahip olmaları doğaldır. Özellikle, son zamanlarda Covid-19 aşısına karşı olan bireylerin varlığı dikkat çekmektedir. Buna göre, aşı olmama etkinliğinin, sağlık hakkı ve kamu düzeni karşısındaki durumunun, insan hakları uyarınca değerlendirilmesi zorunluluğu meydana gelmektedir. Dolayısıyla, çalışmamız içeriğinde bireylerin sağlık hakkı uyarınca idareden haklı beklentileri ile aşı karşıtı etkinliklerin kamu düzeni bakımından sonuçları, insan haklarının korunması kapsamında ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Kamu Düzeni, Kolluk, Temel Haklar ve Özgürlükler, Kamu Sağlığı, Haklı Beklenti.

* Doktor Öğretim Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Adalet Meslek Yüksek Okulu, cburtan@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5792-531X

GİRİŞ

1982 Anayasası, genel olarak, devletin yönetim biçimini ve temel siyasi oluşumunu ifade etmekle birlikte aynı zamanda temel hak ve özgürlükleri tanıyarak, bu temel hak ve özgürlüklerin nelerden ibaret olduklarını ve hangi koşullar uyarınca sınırlandırılacaklarını düzenlemektedir. Dolayısıyla, 1982 Anayasası dâhil olmak üzere oluşturulmuş tüm anayasalar, iktidar ile millet arasında, yönetenler ile yönetilenler arasında kabul edilmiş bir sözleşme niteliğini haizdirler. Anayasaların, bahsedilen sözleşme niteliği, aynı zamanda yönetilen toplum nezdinde, yönetimden, özellikle buhranlı zamanlarda gereğini yapmasına dair bir beklentinin oluşmasını mümkün kılmaktadır. 1982 Anayasası'nın Cumhuriyetin nitelikleri başlıklı 2'nci maddesinde sosyal devlet kavramı açık bir biçimde kabul edilmiştir. Sosyal hukuk devleti insan hak ve hürriyetlerine saygı göstermekle birlikte, kişilerin sosyal haklarını en üst seviyede tanıyarak, huzurlu, refah ve mutluluk dolu bir şekilde yaşamlarını devam ettirmelerine dair güvenceleri kabul eden, bunu sağlarken de beraberinde kişi ile toplum arasında bir denge kurarak sosyal adaleti gerçekleştiren, dolayısıyla bireylerin kendilerine sunulan sağlık hizmetlerinden olabildiğince yararlanmasını sağlayan devlettir (Any. Mhk., E. 2019/13, K. 2021/31, T. 29.4.2021, 9 Temmuz 2021 tarihinde Anayasa Mahkemesi: www.anayasa.gov.tr adresinden alındı.). Bu tanım, devletin, sosyal bir başlık çerçevesinde, dönemin değişen yaşam koşullarına uyumlu olarak etkin bir sağlık hizmeti görme yükümlülüğünü göstermektedir. Çünkü sosyal devlet, genel itibarıyla toplumdaki korunma gereksinimi olan bireylerden teşekkül çoğunluğun sahip olduğu koşulları daha iyi duruma getirmeyi amaç olarak kabul etmektedir (Tanör B., Yüzbaşıoğlu N. (2018). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Beta Yayınları, 111.).

Bu çerçevede çalışmamızda, idarenin kamu düzenini korumak adına sahip olduğu kolluk gücü ile zorunlu aşı uygulaması etkinlikleri, düşünce özgürlüğünün getirmiş olduğu aşı karşıtlığının sosyal devlet ilkesi uyarınca bireylerin sahip olduğu haklı beklentiler ile karşılaştırılmasıyla değerlendirilecektir.

1. SAĞLIK HAKKI KAVRAMI

Temel hak ve özgürlükler, bireylerin bu özgürlükleri doğuştan elde etmesinden ötürü vazgeçilmez bir niteliğe ve devletlerin anayasal eksende tanınması gereken bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, temel hak ve özgürlükler, varlıkları itibarıyla birey odaklı bir bakış açısıyla değerlendirilmektedirler (Tezcan,D.,Erdem M.R., Sancakdar O., Önok R.M. (2019). İnsan Hakları

El Kitabı, Ankara: Seçkin Yayınları, 50.). Devleti meydana getiren üç önemli unsurdan biri de insan ögesidir. Dolayısıyla, devletlerin de birey odaklı olacak biçimde ve onların sahip oldukları temel hak ve özgürlüklerini tanıyıp güvence altına alacak şekilde anayasal düzenlemeler meydana getirmesi, hukuk devleti uyarınca beklenendir.

Temel hak ve özgürlüklerin devlet tarafından tanınması ve anayasa ile korunması, hak ve özgürlük kavramının bireyci düşünceyi esas alan varlığını desteklemektedir. Şüphesiz ki, anayasal bir güvence, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin sınırsız olamayacağına da işaret etmektedir. Çünkü bireylerin sahip oldukları hak ve özgürlüklerin varlığı, aslında çerçeve bir kavram olarak kabul edilmelidir. Söz konusu kavramın sınırları ise, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasına dair kimi kurallar ile çizilebilmektedir. Temel hak ve özgürlüklere ilişkin sınırlamaların hukuka uygun bir şekilde yapılması, hak ve özgürlük ekseninde bir baskı unsuru değildir. Aksine, hukuka bağlı idarelerin etkinliklerini yine aynı hukuk kurallarına uygun bir şekilde yerine getirmesinin teminatı olarak görülmelidir.

Dönemsel açıdan dünyadaki toplumsal, siyasi ve hukuki gelişmeler aynı zamanda farklı kuşaklar içinde kimi hakların ifade edilmesi sonucunu ortaya koymuştur. Sağlık hakkı, bu bağlamda ikinci kuşak haklar arasında yer almaktadır. İkinci kuşak haklar, bireylerin sosyal haklarının tanınmasına yönelik bir düşünce içinde doğmuştur. Bu düşüncenin kaynağı, bireylerin sahip oldukları insan haklarından yararlanabilmelerinin sadece özgür olmaları ile sağlanamayacağı; aynı zamanda bağlı oldukları en üst otoritenin (devletin) insan haklarına ilişkin hizmetleri vermek zorunda olması, dolayısıyla bu haklara dair taleplerin devletten istenebileceği esasına dayanmaktadır (Uygun O., (2013). *Kamu Hukuku İncelemeleri – İnsan Hakları Demokrası, Hukuk Devleti, Egemenlik*, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 18.). Özet olarak, ikinci kuşak haklar aynı zamanda bireylerin içinde bulundukları ekonomik zorluklar ve maddi yetersizlikler sebebiyle temel haklardan tam olarak yararlanamamaları nedeniyle yapılan mücadeleler sonucu ortaya çıkmıştır (Akad M., Dinçkol B.V., Bulut N., (2017). *Genel Kamu Hukuku*, İstanbul: Der Yayınları, 287.).

Sağlık hakkı her ne kadar ikinci kuşak haklar arasında yer alsaydı da esasen varlığı oldukça uzun zamandan beri devam eden bir niteliği haizdir. Öyle ki, milattan önce 18'inci yüzyıla kadar gidilebilecek bir geçmişi bulunmaktadır. Çünkü M.Ö. 18'inci yy.'da kabul edilen Hammurabi yasalarında, bireylerin vücut bütünlüklerinin korunmasına dair hükümler ile yine ilk kez tarihte hekim ve hasta ilişkisine dair düzenlemelerin yer aldığı görülebilmektedir (Yücel Ö., (2021). *Sağlık ve Tıp Hukukunda Uluslararası ve Ulusal Belgeler* (Editörler Özge Yücel, Gürkan Sert, Sağlık ve Tıp Huku-

kunda Sorumluluk ve İnsan Hakları, Ankara: Seçkin Yayınları, 51.). Bahse konu dönemde, Hammurabi'nin doğrudan ilgili zaman diliminde yaşayan toplumca kabul edilen Tanrılar tarafından görevlendirildiğine inanılan bir kral olması, aynı zamanda kendisine ve dolayısıyla yasalarına karşı gelinmesinin günah olarak değerlendirileceği inanışını da beraberinde getirmiştir (Işık A., (Güz 2018). "İlk Şehirler ve Yazılı Medeniyete Giriş", *Mavi Atlas Dergisi*, 6(2), 55.). Bu durum, Hammurabi yasalarının hitap ettiği toplum nezdinde oldukça güçlü bir uygulanabilme etkisinin varlığını kanıtlamaktadır. Dolayısıyla, sağlık hakkının izlerinin görüldüğü ilk metinlerde dahi, bireylerin kimi haklarının korunmasına yönelik çabanın varlığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, sağlık hakkının, insanlık tarihi içinde toplumsal yaşam ile birlikte uzun süredir var olduğu ifade edilebilecektir.

Sağlık hakkı, 1982 Anayasası'nın (56)'ncı maddesinde düzenlenmiştir. Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması başlıklı maddenin birinci fıkra hükmünde; herkesin, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir. İlgili tümcede, bireylerin sahip oldukları bu hakkın varlığının kesin bir biçimde belirtildiği değerlendirilebilmektedir (Şaşmaz İ., (Ocak-Şubat 2009). "Bir Sosyal Hak Olarak Sağlık Hakkı", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (86), 411.). Dolayısıyla anılan haktan vazgeçmek ya da bu hakkı kullanmayı ertelemek gibi bir seçeneğin ne bireylerin özgürlükleri kullanma istemleri açısından ne de kamu düzeninin korunması zorunluluğu bakımından söz konusu olmadığı kabul edilebilecektir. Kaldı ki, maddenin devamında yer alan üçüncü fıkrasında, devlete yüklenen bir sorumluluktan bahsedilmekte ve devletin, herkesin bedensel ve ruhsal sağlıklarının tam olduğu bir yaşama sahip olmasını yerine getirmesi gerektiği anlatılmaktadır.

Devlete, sağlık hakkı kapsamında yüklenen ödev, aslında sadece ülkemiz anayasası hükümleri uyarınca düzenlenen bir kavram değildir. Uluslararası insan hakları uyarınca da, devletin bu konudaki sorumluluğunu ortaya koyan bir bakış açısı egemendir. Örneğin, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri Mary Robinson, sağlık hakkını tanımlarken, bireylerin sağlıklı bir yaşama sahip olmasından öte, devlete ve idarecilere sorumluluk yükleyen bir bakış açısı sergilemiş ve bireylerin sorunsuz ve eksiksiz bir şekilde ulaşabileceği bir sağlık sisteminin meydana getirilmesinin, sağlık hakkı kavramını daha doğru bir şekilde ifade edebileceğini belirtmiştir (Sağlık ve İnsan Hakları Üzerine 25 Soru 25 Cevap, 21 Temmuz 2021 tarihinde World Health Organization: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42526/9241545690_tur.pdf;jsessionid=6B6BBEC3A3D-589D7365E1AF3083333FE?sequence=10 adresinden alındı.).

Sağlık hakkı, korunduğu sürece, salt bireysel çerçevede bir etkiyi değil aynı zamanda toplumun tamamını ilgilendiren bir yararı gerçekleştirecektir. Çünkü sağlık hakkı kapsamında, bireylerin bu hak doğrultusunda elde ettikleri yaşamsal seviye, içinde yaşadıkları toplumda da bulaşıcı ve salgın hastalık tehlikesini en aza indirecektir. Bu da, kamu düzeninin bozulmasının önüne geçecek, onun korunmasını sağlayacaktır.

2. HAKLI BEKLENTİ KAVRAMI

Haklı beklentiler ilkesi olarak adlandırılan kavram, Almanya’da idarenin kararlarını serbest bir şekilde geri alabilmesine yönelik bir tepki olarak doğup, dolayısıyla Alman idare hukukundan Avrupa hukukuna girmiş olan bir ilke olarak değerlendirilmektedir (Örücü E., (1988). “Avrupa Hukukunda İdare Hukukunun Genel İlkeleri”, İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, 9(1), 249.).

İngiliz Hukuku uygulamasında ise 1969 yılında Schmidt v Secretary of State for Home Affairs dosyasında alınan karar ile birlikte, haklı beklenti kavramı ilk kez görülmüştür (Forsyth C.F., (1986). “Haklı Beklentilerin Doğuşu ve Korunması” (Çev. Esin Örücü). İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, 7(1-3), 121.). Bahsedilen karara göre, idarenin (bir kamu makamının) almış olduğu bir karardan etkilenen birini, kendisine bir duruşma hakkı tanınacağına veya kendisini bir fayda veya avantajdan (çıkardan, kazanımdan) yoksun bırakan bir karar alınmadan önce başka bir yolun, yöntemin izleneceğine dair makul bir beklentiye sokması durumunda, usule ilişkin haklı bir beklenti ortaya çıkmaktadır (Legitimate Expectation, 21 Temmuz 2021 tarihinde Oxford Reference: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110810105248783> adresinden alındı.). Bu bağlamda, haklı beklenti kavramının İngiliz Hukuku’nda (dolayısıyla aynı zamanda Common Law (Common Law teriminin doğuşu ve değerlendirilmesi için ayrıca bkz: King E., Hawley J., (1959). “İngiliz (Common Law)’unun Gelişmesi” (Çev. İlhan Lütem). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 16(1-4), 178-233.) olarak adlandırılan Ortak Hukukun egemen olduğu yönetimlerde) son derece güçlü ve etkin bir şekilde var olduğu kabul edilebilmektedir (Erguvan Deviner D., (2019). “Türk İdare Hukuku’nda Haklı Beklentilerin Korunması İlkesi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi - Prof. Dr. Durmuş Tezcan’a Armağan, 21(Özel Sayı), 1719.).

Alman Hukuku kaynaklı olan haklı beklenti ilkesi kavramı, Türk Hukuku’nda özellikle kazanılmış haklara saygı ilkesi ekseninde ele alınmaktadır (Oğurlu Y., (2018). *Kazanılmış Haklara Saygı ve Haklı Beklentiler Sorunu*, Ankara: Seçkin Yayınları, 28.). Kazanılmış hak kavramı, hukuk devleti ekseninde oldukça önemlidir, çünkü idarenin almış olduğu kararlarla bireylerin

sahip olduğu hukuki güvenlik ilkesinin olumsuz bir şekilde etkilenmesi aynı şekilde bireyleri korkuya ve tedirginliğe sürükleyecektir ki idarenin böyle bir uygulama yöntemini benimsemeye hakkı bulunmamaktadır (Gözler K., (2018). *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 221.). Bu tanımdan çıkacak sonuç; haklı beklentinin, idarenin, genel olarak bilinen ve alışlagelmiş uygulamaları çerçevesinde bireyler nezdinde oluşan bir umut etmeden ibaret olduğudur. Kanımızca, var olan bu umudun hukuki güven-cesi de idarenin istikrar kazanmış uygulamaları ile değerlendirilebilecektir. Gerek İngiliz gerek Türk Hukuku'nda bir haklı beklentinin korunabilmesi için aranan ana koşulun, baskın bir kamu yararının olmaması şeklinde yorumlandığı görülmektedir (Saygın E., (2016). "Haklı Beklentilerin Korunması İlkesine Yönelik Türk ve İngiliz İdare Hukuku Yaklaşımı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 29(126), 232.).

Danıştay, vermiş olduğu kimi güncel kararlarında da, haklı beklenti kavramının hukuki güvenlik ilkesi ile olan bağına değinmiştir. Buna göre Danıştay; hukuki güvenlik ilkesini, hukuk kurallarının öngörülebilir olması, bireylerin yapmış oldukları işlem ve eylemlerinde devlete güven duyulabilmesi ve devletin de yasal düzenlemeler uyarınca bireylerin sahip oldukları güven duygusunu koruyabilmesi ekseninde açıklamıştır. Danıştay'a göre, bireylerin mevcut yasalara, daha doğrusu ilgili yasa hükümlerinin uygulanmasına devam edileceğine dair beklentiye göre yerine getirdikleri iş ve işlemler sonucunda bahse konu beklentinin olabildiğince korunması da hukuki güvenlik ilkesinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, bir beklentinin de hukuksal çerçevede korunması için hakkaniyet ölçütü uyarınca haklı bir seviyeye erişmesi gerekmektedir (Danıştay 10. D., E. 2019/6994, K. 2020/6098, T. 10.12.2020; Danıştay 10. D., E. 2019/6988, K. 2020/6744, T. 21.12.2020; Danıştay 10. D., E. 2019/5378, K. 2020/5094, T. 19.11.2020; Danıştay 10. D., E. 2019/6977, K. 2020/6105, T. 10.12.2020, 22 Temmuz 2021 tarihinde Danıştay: www.danistay.gov.tr adresinden alındı.).

Danıştay, haklı bir beklentinin varlığından bahsedilebilmesi için, bireylerin dava konusu çerçevesindeki durumlarının hukuki güvenlik ilkesi ile birlikte aynı zamanda hukuki belirlilik ve eşitlik kavramlarıyla da değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Danıştay 10. D., E. 2019/5432, K. 2020/5106, T. 19.11.2020; Danıştay 10. D., E. 2019/5384, K. 2020/5107, T. 19.11.2020, 23 Temmuz 2021 tarihinde Danıştay: www.danistay.gov.tr adresinden alındı.).

İdarenin, istikrar kazanmış uygulamalarının bireyleri herhangi bir endişeye sevk etmemesi gerekmekte, söz konusu uygulamalar sonucunda idarenin hangi durumlarda nasıl bir işlem ya da eylem meydana getireceğinin belirli olması beklenmektedir. Aynı zamanda, istikrarın yaratmış olduğu hukuki güvenliğin ve mevzuata uygun davranma sorumluluğunu da içeren

hukuki belirliliğin, herkes için eşit bir biçimde uygulanması, oluşacak olan haklı beklentinin 1982 Anayasası'nın kanun önünde eşitlik kenar başlıklı 10'uncu maddesinde düzenlenen eşitlik ilkesi ile birlikte değerlendirilmesi zorunluluğunu da göstermektedir.

Bireylerin sahip oldukları haklı bir beklentinin değerlendirilmesinde sorumluluğun sadece idareye yüklenmesi, daha doğrusu haklı beklenti-yi oluşturacak ilkelere uyma yükümlülüğünün salt idare ile sınırlı olması yetersiz kalacaktır. Özellikle yasa yapma süreci çerçevesinde yasa koyucunun aynı konuya ilişkin olmak üzere sıklıkla değişiklik meydana getirmesinin belirsiz bir durum yaratacağı düşünülebilecektir (Danıştay 10. D., E. 2019/1537, K. 2020/6728, T. 21.12.2020, 23 Temmuz 2021 tarihinde Danıştay: www.danistay.gov.tr adresinden alındı.). Çünkü devletin, kabul etmiş olduğu yasal düzenlemelerde bireylerin kendisine duyduğu güveni zedeleyici usul ve etkinliklerden kaçınması bir gerekliliktir (Any. Mhk., E. 2016/32, K. 2017/168, T. 13.12.2017, 25 Temmuz 2021 tarihinde Anayasa Mahkemesi: www.anayasa.gov.tr adresinden alındı.).

Bu bağlamda, özetle haklı beklenti kavramının hukuk güvenliği ve idari istikrar ilkeleri ve hukuki belirlilik ve eşitlik ilkeleri ile birlikte değerlendirileceği anlaşılmaktadır. Kaldı ki, tüm bu kavramların bir arada yorumlanmasından çıkacak sonuç da, idareye güven ilkesinin tartışmasız bir şekilde korunması gerektiği olarak kabul edilebilecektir. Bireylerde, idarenin doğru işlem yapacağına dair oluşan güven duygusu, bu sonucun önemli bir dayanağıdır.

Belirtmek gerekir ki, hukuki güvenlik ilkesi uyarınca her türlü beklentinin koruma görmesi mümkün değildir; çünkü böyle bir varsayım da yasa koyucunun görevi gereği hukuk düzeninde değişiklik meydana getirmesi oldukça zor, imkânsız bir duruma gelecektir (Any. Mhk., E. 2016/195, K. 2017/158, T. 16.11.2017, 25 Temmuz 2021 tarihinde Anayasa Mahkemesi: www.anayasa.gov.tr adresinden alındı.).

3. SAĞLIK HAKKI İLE İLGİLİ DÜZENLEMELERDE HAKLI BEKLENTİ

Haklı beklenti kavramının konumuz başlığı çerçevesinde değerlendirilmesi sonucunda, yasa koyucunun, özellikle yaşam hakkını ilgilendiren ve sağlığın korunması odaklı olan yasal düzenlemeleri oluşturması ve idarenin buna ilişkin olarak kimi uygulamaları yerine getirmesi, bireyler açısından oldukça güçlü ve haklı bir beklenti olarak kabul edilebilecektir.

Ülkemizde, 2020 yılında Covid-19 virüsü nedeniyle sırayla alınan okulların uzaktan eğitime geçmesi, maske takma ve mesafeye uyma zorunluluğu, seyahat ve sokağa çıkma yasağı ve kısıtlamaları gibi birçok önlem ve tedbir başarıyla uygulanmıştır. Özellikle, ilgili kararların alınması çerçevesinde, Umumi Hıfzısıhha Kanunu (RG, S. 1489, T. 6.5.1930, 25 Temmuz 2021 tarihinde Resmi Gazete: www.resmigazete.gov.tr adresinden alındı.) başta olmak üzere yasaların vermiş olduğu yetkilerden yararlanılmıştır.

Umumi Hıfzısıhha Kanunu, yapılan kısıtlamalarda yasal gerekçeyi ortaya koyan temel bir düzenleme olarak incelenirken, aynı zamanda Türk Tabipleri Birliği Kanunu (RG, S. 8323, T. 31.1.1953, 25 Temmuz 2021 tarihinde Resmi Gazete: www.resmigazete.gov.tr adresinden alındı.), Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu (RG, S. 19461, T. 15.5.1987, 25 Temmuz 2021 tarihinde Resmi Gazete: www.resmigazete.gov.tr adresinden alındı.) gibi kimi diğer yasalar ile de sağlık hakkının kullanımında ya da korunmasında sağlık çalışanlarının görev esasları ve yükümlülükleri gibi başlıklar da uygulamaya yönelik olmak üzere yararlanılan düzenlemeler arasında yer almıştır.

Sağlık hakkına ilişkin söz konusu uygulamaların odağında, bireylerin sahip oldukları yaşam hakkı gibi son derece önemli ve hem ulusal hem de uluslararası mevzuatta korunan bir kavramın olduğu açıktır. Yaşam hakkının yanı sıra, ilgili sağlık uygulamalarının ayırım gözetmeksizin eşitlik ilkesi çerçevesinde yerine getirilmesi de, hem kamu yararı açısından gözetilmesi gereken bir zorunluluk hem de sağlık çalışanlarının görevlerini eksiksiz ve tarafsız bir biçimde ifa etmeleri bakımından aranan bir yükümlülük olarak değerlendirilebilmektedir. Aynı zamanda, sağlık hakkına ilişkin uygulamaların anılan esaslar çerçevesinde tam ve eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesi, kamu düzeninin sağlanmasında da olumlu bir etkiye sahip olacaktır.

3.1. Kamu Düzeni Uyarınca İdarenin Temel Haklara Müdahalesi

Kamu düzeni, idarenin öncelikli olarak sağlaması gereken bir öneme haiz olmakla birlikte, kamu yararının gerçekleşmesini de doğrudan destekleyici bir özelliğe sahiptir. Çünkü kamu düzeninin gerçekleşmesi ile sağlanacak olan kamu yararı kavramı, kamu düzeninin bozulması durumunda artık ciddi bir şekilde zedelenme ya da gerçekleşememe gibi sonuçlarla karşı karşıya kalacaktır. Bu durum, idarenin kontrolünü yitirmesi ve kaotik bir ortamın oluşması gibi hem bireylerin yaşam hakkı hem de devletin devamlılığı unsurlarını son derece olumsuz bir şekilde etkileyecek süreçlere sebep olabilecektir.

İdare, kamu düzenini sağlarken, kolluk tedbirlerine başvurmaktadır. Bu bağlamda, kolluk kavramı kamu özgürlüklerine yönelik olarak getirilen sı-

nırlamalar şeklinde tanımlanmaktadır (Akgüner T., (2021). İdare Hukuku, İstanbul: Der Yayınları, 951.). Adli kolluk, kamu düzeni bozulduktan sonra devreye giren ve bozulan kamu düzenini yeniden eski durumuna getirmek üzere Cumhuriyet Savcısının emir ve talimatları ile etkinlik gösteren bir kolluktur. İdari kolluk ise, kamu düzeninin bozulmasını önlemek amacıyla alınan tedbirlerden ibarettir. Dolayısıyla hiyerarşik amirlerine bağlı olarak görev yapan idari kolluk görevlilerinin önleyici bir misyonları ve görev tanımları bulunmaktadır.

Genel sağlığın korunması, kamu düzeninin bilinen anlamda temel unsurlarından birisidir. İdare, idari kolluk tedbirleri ile özellikle sağlıklı bir çevrenin mümkün olmasını gerçekleştirmekte, aynı zamanda bulaşıcı hastalıkların ülke geneline yayılmasının önüne geçebilmektedir. Söz konusu tedbirlerin alınması, 1982 Anayasası'nın temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması başlıklı 13'üncü maddesinde yer alan esaslar dâhilinde olmaktadır. Buna göre, temel hak ve özgürlükler, öze dokunma yasağı (Bir temel hak ve özgürlüğe yönelik getirilen sınırlama, o hakkın kullanılmasını olanaksız duruma getirecek biçimde yorumlanıp uygulanamaz.) çiğnenmeden, Anayasa'nın sınırlamaya ilişkin ilgili maddelerine uygun ve o maddelerde açıklanan sebeplere bağlı olarak ve ancak yasa ile sınırlanabilmektedir. İdari kolluğun, kamu düzeninin sağlık unsurunu sağlarken bireylerin temel hak ve özgürlüklerine yönelik yapmış olduğu müdahalelerin de yasal kaynağı genel itibarıyla Umumi Hıfzısıhha Kanunu'dur.

Kamu düzeninin geleneksel unsurlarından olan sağlığın korunması kapsamında alınan tedbirler çeşitlilik gösterebilmektedir. Bireylerin bulaşıcı hastalıkların yıkıcı etkilerinden korunması, yaygınlık gösteren hastalıkların önüne geçilerek bireylerin daha sağlıklı ve kaliteli bir yaşam sürmesinin sağlanması gibi tedbirler öncelikli olarak ifade edilebilmektedir. Bu kapsamda, yine bulaşıcı hastalıkların önlenmesi ile ilgili olan ve bu amacı gerçekleştirmek üzere zorunlu bir şekilde başvurulana aşılama uygulamaları da yine sağlık kolluğu etkinlikleri içinde kabul edilebilmektedir (Turhan Kasapoğlu M., (2019). "İdari Kolluk Yetkisi Bağlamında Zorunlu Aşı Uygulaması", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1), 17.).

3.2. Aşı Karşıtlığı Çerçevesinde Vücut Bütünlüğüne Rıza Dışı Dokunulamaması Karşısında Aşı Olmayan Bireylerin Yaşam Haklarına Dair Haklı Beklentilerinin Korunması Çelişkisi

1982 Anayasası'nın kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı kenar başlıklı 17'nci maddesinin ikinci fıkrasına göre, tıbbi zorunluluklar ve yasada yazılı durumlar hariç olmak üzere, bireylerin vücut bütünlüğüne do-

kunulamayacağı gibi; hiç kimse isteği olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamayacaktır.

Kaldı ki, anayasanın ilgili maddesinde açıkça aranan istek durumu birey tarafından verilse bile, bireyin vücut bütünlüğü üzerinde sahip olduğu bu isteğe bağlı kararı alabilme yeterliliği tamamen kendi üzerinde değildir. Türk Medeni Yasası'nın (RG, S. 24607, T. 8.12.2001, 27 Temmuz 2021 tarihinde Resmi Gazete: www.resmigazete.gov.tr adresinden alındı.) 24'üncü maddesinin ikinci fıkrasına göre, bireyin isteğinden daha üstün olacak şekilde özel ya da kamusal bir yararın varlığı da hem aranması gereken bir koşul hem de bireyin vücut bütünlüğü üzerinde sahip olduğu tasarruf yetkisinin bir sınırı olarak değerlendirilebilecektir.

Kişi dokunulmazlığının sınırını ancak ilgili yasal düzenlemenin varlığı ile belirleyen bir diğer belge de taraf olduğumuz Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'dir. Sözleşme'nin 8'inci maddesinin ikinci fıkra hükmünde, özel hayatın ve aile hayatının korunmasına yönelik müdahalelerin özellikle zorunlu olan ölçüde ve yasada öngörülmüş olmak kaydıyla yapılabileceği kabul edilmektedir. İlgili hükmün düzenlenmesinin amacı özel hayata, aile hayatına karşı idarece yapılacak olan keyfi müdahalelere karşı bir koruma sağlamaktan ibarettir (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 8 Rehberi, 27 Temmuz 2021 tarihinde European Court of Human Rights: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_TUR.pdf adresinden alındı.). Dolayısıyla, gerek ulusal gerek uluslararası düzenlemede, kişilere yönelik idare tarafından yapılacak müdahalelerin yasal bir dayanak çerçevesinde ve ölçülü bir şekilde yerine getirilmesi gereği ifade edilmektedir. Ancak, söz konusu durum aşı karşıtı fikirler ve buna bağlı gelişen aşı olmama kararları olduğunda, henüz konuya ilişkin yasal bir düzenlemenin bulunmaması, idareyi de bu yönde zorlayıcı kararlar almaktan alıkoymaktadır (Turhan Kasapoğlu, agm., 36.).

Aşı karşıtı olmak, demokrasinin ve hukuk devleti ilkesinin yarattığı hür ve bağımsız bir düzen içinde bireylerin sahip olduğu düşünce özgürlüğünün görünümüdür. Ancak, aşı karşıtı söylem ve fikirlerin sonucunda bireylerin aşı olmayı reddetmesi ise, salt bireysel değil, bulaşıcı hastalığın zararlarının tam olarak önlenememesi adına toplumun tümü nezdinde bir tehlike meydana getirmektedir. Hükümlerini kabul ettiğimiz Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2'nci maddesinin birinci fıkrasının ilk tümcesinde herkesin yaşam hakkının yasa koruması altında olduğu açık bir biçimde belirtilmektedir.

Yaşam hakkı ile sağlık hakkı arasında birbirlerini etkileyen bir bağ bulunmaktadır. Öyle ki, sağlık hakkının sağlanmasında yeterli ve etkili aynı zaman-

da yasaya dayanan tedbirler alındığında, bireylerin yaşam hakkının korunmasına da katkıda bulunulacağı açıktır. Hatta, yaşam hakkının korunması amacıyla, bu hakkın zarar görmesinin önlenmesi aynı zamanda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni imzalayan taraf devletler bakımından da bir ödev olarak kabul edilmektedir (Kılıç M., (2020). "Pandemik Tehdit Karşısında Sağlık Hakkının Sosyo-Legal Dinamiği", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 5(2), 20.).

1.12.2021 tarihi itibarıyla, tüm dünyada Covid-19 virüsüne yakalanmış olan insanların toplam sayısı 263.199.969 kişi, toplam ölüm sayısı ise 5.236.544 kişidir. Ülkemizde ise, virüse yakalanan toplam insan sayısı 8.795.588, vefat eden insan sayısı 76.842'dir (Güncel Koronavirüs vaka sayıları, 1 Aralık 2021 tarihinde worldometer: <https://www.worldometers.info/coronavirus/> adresinden alındı.). Ülkemizde ve dünyada, vefat sayısının artmasının önlenmesi, aşı tedbiri ile mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla günümüzde, Covid-19 virüsünün bulaşıcı ve zarar verici etkisinin önüne geçebilmek adına, aşılama etkinlikleri başlatılmış ve ilgili virüsün yarattığı olumsuz sonuçları engelleyip ortadan kaldırmak için Cumhurbaşkanlığı'nın emir ve talimatları ve Sağlık Bakanlığının konuya ilişkin kararları ile adeta milli bir seferberlik ilan edilmiştir.

Bu çerçevede, aşı uygulaması etkin bir şekilde yerine getirilmeye çalışılmış, ancak, toplumda mesnetsiz bir şekilde oluşan aşı karşıtlığı sebebiyle ülkenin genelinde aşılama gerçekleştirilememiştir. Kanımızca bu durumda, bireylerin açık izni olmadan onların vücut bütünlüklerine müdahale edilemeyeceği karşısında aynı bireylerin sağlık haklarının korunması çerçevesinde sahip oldukları haklı beklenti kavramları karşı karşıya gelmektedir. Gerçekten bireylerin idareden ve genel itibarıyla devletten, onların sağlık haklarının her anlamda korunması gerektiğine ilişkin bir beklentileri bulunmaktadır.

Bu durum, kanımızca bir çelişki ve belirsizlik yaratmaktadır. Çünkü bir yanda yaşam hakkının da zarar görmemesi adına devletin bireylerin sağlık hakkını koruyacak önlemler alması bir zorunluluk çerçevesinde yerine getirilirken; diğer yanda yine devletin bireylerin vücut bütünlüklerine rızaları dışında müdahale edememesi durumu karşısında devletin bireylerin yaşam haklarını koruyacağına yönelik oluşan haklı beklentiyi de karşılama yükümlülüğü yer almaktadır.

Sağlık hakkının korunması aynı zamanda yaşam hakkının da sağlanması sonucunu ortaya koyacağından ötürü, devletin bunu yerine getirmesi ve gözetmesi beklenmekte; ancak, sağlık hakkının korunup Covid-19 virüsünün tıbben ölümcül etkisine karşı aşı tedbirinin uygulanmasına karşılık düşünce özgürlüğü çerçevesinde geliştirilen aşı karşıtı fikirler ise kamu düzenini yıkıcı bir etkiye neden olmaktadır.

SONUÇ

Günümüz yönetim anlayışı uyarınca, çağdaş bir bakış açısını temsil eden demokratik rejimlerde, temel hak ve özgürlüklerin en etkin bir şekilde güvence altına alındığı kabul edilmekte; temel hak ve özgürlüklere yönelik oldukça geniş bir kısıtlama getiren ve temel hak ve özgürlükleri kullanılamaz bir duruma sokan sınırlamaların da hakkın özüne dokunduğu ifade edilmektedir (Any. Mhk., E. 2016/150, K. 2017/179, T. 28.12.2017, 30 Temmuz 2021 tarihinde Anayasa Mahkemesi: www.anayasa.gov.tr adresinden alındı.). Öte yandan sosyal devlet anlayışı uyarınca da, yönetimin, tüm bireylere yönelik olarak sağlıklı bir çevrenin gerçekleştirilmesini sağlama yükümlülüğü ile sağlık hizmetlerinin herkes için ulaşılabilir ve uygulanabilir olmasını gerçekleştirme yönünde sorumluluğu bulunmaktadır.

Bu bağlamda idarenin, aşı olmayanlara yönelik olarak aldığı kararlar, örneğin Covid-19 aşısı olmayanların haftada bir kez PCR testine tabi olması zorunluluğu gibi uygulamalar (İş Yerlerinde Covid-19 Tedbirleri, 5 Eylül 2021 tarihinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: <https://www.csgb.gov.tr/duyurular/is-yerlerinde-covid-19-tedbirleri/> adresinden alındı.), bir yaptırım etkisi yaratamamış ve bireyleri genel olarak aşı yaptırmaya zorlamamıştır. Çünkü TURHAN'ın da makalesinde belirttiği üzere, Covid-19 aşısı ile ilgili hala yöntemine uygun bir yasal düzenlemenin yapılamamış olması (Aşı zorunluluğunu düzenleyen bir yasanın yapımında, özellikle Türk Klinik Mikrobiyoloji ve Enfeksiyon Hastalıkları Derneği'nin, aşı karşıtlarının tezlerini çürüten bilimsel açıklamaları ve hastaların yüzde 98'inin aşısız ya da eksik aşı olduğu dair istatistiksel çalışması; ilgili yasa metinlerinin tıbbi gerekçeleri arasında gösterilebilecektir. Ayrıca bkz: Aşı Karşıtlarının İddiaları ve Gerçekler, 1 Aralık 2021 tarihinde Türk Klinik Mikrobiyoloji ve Enfeksiyon Hastalıkları Derneği: <https://www.klimik.org.tr/2021/08/04/asi-karsitlarinin-iddialari-ve-gercekler/> adresinden alındı.), toplumun genelinde aşı yapılabilmesi karşısında en büyük engel olarak görülmektedir.

1982 Anayasası'nın yargı yolu kenar başlıklı 125'inci maddesinin birinci fıkrasına göre, idare, yapmış olduğu her türlü işlem ve eylem ile yargı yolu denetimine bağlıdır. Yine taraf olduğumuz Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin yaşam hakkı kenar başlıklı 2'nci maddesine göre, devletin, gerekli önlemleri almaması nedeniyle bireylerin yaşam hakkının ihlali çerçevesinde sorumluluğu bulunmaktadır. Toplumun aşı olabilme evresinde bulunan tüm bireylerine yönelik kapsamlı bir aşılama etkinliğinin yapılamaması ve bu nedenle hastalığın yıkıcı etkisinin tam olarak kontrol altına alınamaması, devletin sorumluluğunu gerektirebilecektir. Buradaki sorun, halen aşı karşıtı olan bireylerin, rızaları dışında vücut bütünlüklerine müdahale edilemiyor olmasından öte, bu konuda kapsamlı bir hukuki düzenle-

me yapılamamış olmasıdır. Çünkü 3.12.2003 tarihinde 5013 numaralı yasa ile onaylanması uygun bulunan ve kabul edilen İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'nin 5'inci maddesine göre, bireylere yönelik sağlık alanındaki müdahaleler ancak yöntemine uygun bir bilgilendirme sonucunda bireyin özgür iradesi ile izin vermesiyle yapılabilecek; üstelik bireyler vermiş oldukları izni istedikleri zaman geri de alabileceklerdir. Anayasa'nın milletlerarası antlaşmaları uygun bulma kenar başlıklı 90'ıncı maddesinin beşinci fıkrasının ilk tümcesi uyarınca yöntemine göre yürürlüğe girmiş olan milletlerarası antlaşmaların yasa hükmünde olduğu açıktır. Aynı fıkranın son tümcesinde, yine yöntemine göre yürürlüğe girmiş olan ve temel hak ve özgürlüklere dair hükümler içeren milletlerarası antlaşmalarla yasa metinlerinin aynı konuda ama birbirinden farklı esaslar içermesi durumunda ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümünde milletlerarası antlaşma hükümlerinin dikkate alınacağı belirtilmektedir. Yine, Hasta Hakları Yönetmeliği'nin (RG, S. 23420, T. 1.8.1988, 30 Temmuz 2021 tarihinde Resmi Gazete: www.resmigazete.gov.tr adresinden alındı.) hastanın rızası ve izin kenar başlıklı 24'üncü maddesinde tıbbi müdahaleler için hasta rızasının gerekliliği kabul edilmiştir. Üstelik aynı yönetmeliğin tedaviyi reddetme ve durdurma kenar başlıklı 25'inci maddesinde de yasa çerçevesinde zorunlu durumlar dışında ve sorumluluk kendilerine ait olmak üzere bireylerin "tedavinin her aşamasında" red hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir. Söz konusu maddeler değerlendirildiğinde, aşı olmayan bireylere yönelik tıbbi bir zorlamanın mümkün olamayacağı anlaşılabilmektedir. Ancak, aşı olunmaması nedeniyle Covid-19 salgınının halen tam olarak kontrol altına alınamaması da toplumun genelini kamu düzeninin sağlık unsuru bakımından ilgilendiren önemli bir durumdur. Bu çerçevede, aşı olmayan bireylere zorunlu bir biçimde aşı uygulamasını yapmak mümkün değildir. Ancak, kabul edilecek olan yasal düzenlemeler ile, aşı olmayan bireylerin, örneğin zorunlu gereksinimleri dışında toplumsal, kamusal hayata karışması engellenebilecektir. Bu doğrultuda gerekli hukuki düzenlemenin hazırlanarak uygulanması, tıbbi müdahalede aranan izin hakkına dayanarak aşı olmayı reddedenlere yönelik hukuka ve yöntemine uygun bir karar olacaktır. Kaldı ki, kamu düzeni ve genel sağlık gibi toplumun genelini ilgilendiren haklı nedenler çerçevesinde daha önce elde edilmiş olan bir hakkın kullanımı bakımından ek koşulların getirilmesi, mevcut hak sahipleri açısından da gözetilebilecektir; çünkü hukuk kuralları, uygulandıkları toplumun değişim ve gelişimi ile aynı doğrultuda değişime açık ve yaşayan, güncel bir kavramlar bütünüdür (Any. Mhk., E. 2016/133, K. 2017/155, T. 15.11.2017, 30 Temmuz 2021 tarihinde Anayasa Mahkemesi: www.anayasa.gov.tr adresinden alındı.).

Kanımızca, bireylerin vücut bütünlüklerine müdahalenin onların rızası doğrultusunda olmasının getirdiği bireysel özgürlüğün, Covid-19 virüsünün herkesin sağlığını etkiler bir şekilde yarattığı tehdit karşısında toplumun sağlık ve yaşam hakkı uyarınca sahip olduğu genel özgürlük ve üstün kamu yararı karşısındaki durumu incelendiğinde; aşı olmayanlara yönelik olarak getirilebilecek kısıtlamalar çerçevesinde kimi özgürlükleri sınırlandırıcı yasal düzenlemeler yapılması mümkündür. Üstelik bu durum, salt ülkemizde değil, Almanya başta olmak üzere Avrupa’da da tartışılmakta; hatta kimi Alman hukukçuları konuyu daha ileri bir seviyeye taşıyarak, zorunlu aşı uygulamasının Anayasa’ya aykırı olmayacağını ifade etmektedirler (Almanya’da Aşı Zorunluluğu Getirilmesi Tartışılıyor, 1 Aralık 2021 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/almanyada-asi-zorunlulugu-getirilmesi-tartisiliyor/2428435> adresinden alındı.). Dolayısıyla, bireysel özgürlüğe ancak toplumun genelinin sağlığı ve yaşam hakkı karşısında müdahale edilebileceği ve kamu yararı uyarınca aşı olmayanların toplumsal ve kamusal yaşama katılmasının önemli ölçüde kısıtlanmasına ilişkin gerekli yasal düzenlemenin yapılmasının ve bu doğrultuda kararlar alınmasının hukuka uygun kabul edilebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Akad, M., Vural Dinçkol, B., Bulut, N., (2017), *Genel Kamu Hukuku*, İstanbul: Der Yayınları.

Akgüner, T., (2021), *İdare Hukuku*, İstanbul: Der Yayınları.

Gözler, K., (2018), *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Oğurlu, Y., (2003), *Kazanılmış Haklara Saygı ve Haklı Beklentiler Sorunu*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Tanör, B., Yüzbaşıoğlu, N., (2018), *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınları.

Tezcan, D., Erdem, M. R., Sancakdar, O., Önok, R. M., (2019), *İnsan Hakları El Kitabı*, Ankara: Seçkin Yayınları.

Uygun, O., (2013), *Kamu Hukuku İncelemeleri – İnsan Hakları, Demokrasi, Hukuk Devleti, Egemenlik*, İstanbul: On İki Levha Yayınları.

Yücel, Ö., (2021), *Sağlık ve Tıp Hukukunda Uluslararası ve Ulusal Belgeler* (Editörler Özge Yücel, Gürkan Sert, Sağlık ve Tıp Hukukunda Sorumluluk ve İnsan Hakları). Ankara: Seçkin Yayınları.

MAKALELER

Işık, A., (2018), "İlk Şehirler ve Yazılı Medeniyete Giriş", *Mavi Atlas Dergisi*, C:6 Sy:2, 46-74.

Erguvan Deviner, D., (2019), "Türk İdare Hukuku'nda Haklı Beklentilerin Korunması İlkesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Durmuş Tezcan'a Armağan C:21 Özel Sayı, 1711-1765.

Forsyth Christopher, F., (1986), "Haklı Beklentilerin Doğuşu ve Korunması" (Çev. Esin Örüçü), *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, C:7 Sy:1-3, 121-139.

Kılıç, M., (2020), "Pandemik Tehdit Karşısında Sağlık Hakkının Sosyo-Legal Dinamiği", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, Yıl:5 S:2, 1-46.

King, E., Joseph, H., (1959), "İngiliz (Common Law)'unun Gelişmesi" (Çev. İlhan Lütem), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:16 Sy:1-4, 178-233.

Örücü, E., (1988), "Avrupa Hukukunda İdare Hukukunun Genel İlkeleri", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, C:9 Sy:1-3, 243-254.

Saygın, E., (2016), "Haklı Beklentilerin Korunması İlkesine Yönelik Türk ve İngiliz

İdare Hukuku Yaklaşımı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Yıl:29 Sy:126, 211-234.

Şaşmaz, İ., (2009), "Bir Sosyal Hak Olarak Sağlık Hakkı", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sy:86, 405-424.

Turhan Kasapoğlu, M., (2019), "İdari Kolluk Yetkisi Bağlamında Zorunlu Aşı Uygulaması", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:9 Sy:1, 1-40.

EXAMINATION OF THE HEALTH LAW ENFORCEMENT IN ENFORCEMENT OF CORONAVIRUS EPIDEMIC MEASURES IN TERMS OF LAWFUL PRINCIPLE

ABSTRACT

In administrative law, law enforcement is examined by classifying it according to law enforcement organizations and the duties of the law enforcement. Law enforcement agencies are divided into general and private law enforcement agencies. As it is known, the duty of law enforcement is to protect public order. Public health is also among the elements that make up public order. In the basic legislation on public health, it is foreseen that law enforcement activities will be carried out by "health officers", which can be described as private health law enforcement officers (Annex article 1 of the Law No. 1593). It is a known fact that, as in many parts of the world, in our country, with the coronavirus epidemic, health law enforcement practices are not limited to health officers, and the general law enforcement (police-gendarme) helps the health police in the implementation of epidemic measures. Although discussions on epidemic measures continue in the context of the principle of legality, which aims to protect fundamental rights and freedoms, this principle has not been discussed in terms of law enforcement. In this study, the health law practices of the general law enforcement are examined in the principle of legality, and it is concluded that it would be appropriate to make a new legal regulation that gives the general law enforcement duties and powers in the epidemic periods.

Keywords: General Law Enforcement, Health Law Enforcement, Legality Principle, Public Order, Coronavirus.

KORONAVİRÜS SALGINI TEDBİRLERİ UYGULAMASINDA SAĞLIK KOLLUĞUNUN KANUNİLİK İLKEİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dr. Enver KAŞLI*

ÖZET

İdare hukukunda kolluk, kolluk teşkilatları ve kolluğun görevlerine göre sınıflandırılarak incelenmektedir. Kolluk teşkilatları, genel ve özel kolluk olarak ayrılmaktadır. Bilindiği üzere kolluğun görevi kamu düzenini korumaktır. Kamu sağlığı da kamu düzenini oluşturan unsurlar arasındadır. Kamu sağlığıyla ilgili temel mevzuatta kolluk faaliyetlerinin özel kolluk olarak nitelendirilebilecek sağlık kolluğunu oluşturan "sıhhat memurları" tarafından yürütülmesi öngörülmektedir (1593 sayılı Kanun Ek m.1). Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi ülkemizde de koronavirüs salgınıyla birlikte sağlık kolluğu uygulamalarının sıhhat memurlarıyla sınırlı olarak yürütülmediği, genel kolluğun (polis-jandarma) sağlık kolluğuna salgın tedbirlerinin uygulanmasında yardımcı olduğu bilinen bir gerçektir. Temel hak ve hürriyetlerin korunmasını amaçlayan kanunilik ilkesi bağlamında salgın tedbirlerine yönelik tartışmalar devam etmesine rağmen bu ilke, kanun uygulayıcılar açısından tartışılmamıştır. Bu çalışmayla genel kolluğun sağlık hukuku uygulamaları kanunilik ilkesinde incelenmiş olup salgın dönemlerinde genel kolluğa, sağlık kolluğu görev ve yetkileri veren yeni bir kanuni düzenleme yapılmasının uygun olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Genel Kolluk, Sağlık Kolluğu, Kanunilik İlkesi, Kamu Düzeni, Koronavirüs.

* Ankara Emniyet Müdürlüğü, ORCID: 0000-0001-7738-1233, kaslienver@gmail.com

GİRİŞ

Koronavirüs salgını Dünya Sağlık Örgütü(DSÖ) tarafından ülke sınırlarını aşan salgın hastalık anlamına gelen pandemi olarak ilan edilmiştir. Pandemi, birçok kişiyi sağlık yönünden etkilediği gibi pandeminin kontrol altına alınması ve genel sağlığın korunması amacıyla alınan tedbirler sosyal hayatı da yeniden şekillendirmiştir. Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi ülkemizde de koronavirüs salgınından dolayı anayasal güvence altına alınmış temel hak ve hürriyetleri sınırlayan tedbirlerin uygulanmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Türkiye’de pandemi sürecinin yönetiminde yasama, yürütme ve yargı açısından değerlendirme yapıldığında yürütmenin(idarenin) baskın bir rolü olduğunu söylemek mümkündür. Bu süreçte yapılacak işlemler hakkında yasama tarafından koronavirüs salgınının ekonomik ve sosyal hayata etkilerinin azaltılması amacıyla kanun çıkarılmış ve yargı tarafından özel hukuk uyumsuzlukları dâhil birçok hukuki uyumsuzlukta pandemi koşulları dikkate alınsa da hukuki açıdan yapılan tartışmaların önemli bir kısmı idare tarafından alınan tedbirleri incelemektedir.

İdare tarafından pandemi tedbirleriyle ilgili olarak temel hak ve hürriyetlerin kanunla sınırlandırılabileceği yönündeki anayasal hüküm dikkate alınarak idarenin genelgeler veya kurul kararları aracılığıyla yaptığı sınırlamaların hukuka uygunluğu tartışılmaktadır. Temel hak ve hürriyetlerin korunmasını amaçlayan kanunilik ilkesi bağlamında salgın tedbirlerine yönelik tartışmalar devam etmesine rağmen bu ilke, kanun uygulayıcılar açısından tartışılmamıştır. Bu çalışmada önce kolluk teşkilatlanması ve sağlık kolluğu ele alınacak, ardından koronavirüs salgını tedbirleri uygulamasında kanunilik ilkesi açısından sağlık kolluğu ve genel-özel kolluk ilişkisi incelenecek sonuç kısmıyla tamamlanacaktır.

KOLLUK TEŞKİLATLANMASI VE SAĞLIK KOLLUĞU

İdarenin faaliyetleri kamu hizmetleri ve kolluk faaliyetleri olarak iki temel başlıkta incelenmektedir. Kamu hizmeti faaliyetlerinde toplumun ortak ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik verilirken kolluk faaliyetlerinin tanımında kamu düzeninin sağlanması önem taşımaktadır. Kolluk geniş ve kapsamlı bir kavramdır(Tan ve Bayazıt, 2021:371). Kolluk faaliyetlerini kamu hizmetinden ayıran birçok husus bulunmaktadır. Kolluk faaliyetleriyle temel hak ve hürriyetler sınırlandırılabilen, kolluk faaliyetleri esnasında direnmeyle karşılaşılması halinde zor kullanılabilen ve kolluk tedbirlerine aykırı faaliyette bulunanların hukuki ve/veya cezai sorumlulukları doğmaktadır. Kolluk kavramını ifade etmek amacıyla geçmiş dönemlerde “zabıta” teriminin de kullanıldığını da belirtmek gerekir(Tan ve Bayazıt, 2021:371).

İdare, kolluk faaliyetlerini bizzat kendisi idari usullere göre yürütmek mecburiyetinde olduğundan, sözleşme yoluyla bu faaliyetin başkasına gördürülmesi mümkün olmadığından dolayı kolluk faaliyetleri, farklı kolluk teşkilatları aracılığıyla yerine getirilmektedir (Gözler, 2006: 564). Türk idare hukukunda kolluk, kolluğun görevlerine ve kolluk teşkilatlarına göre sınıflandırılarak incelenmektedir. Kolluğun görevlerine ilişkin yapılan sınıflandırmaya göre kolluk faaliyetleri adli kolluk ve idari kolluk olarak ikiye ayrılmaktadır. İdari kolluk, önleyici niteliği ile öne çıkarken adli kolluğun bastırıcı niteliği öne çıkmaktadır (Ulusoy, 2021: 531). İdari kolluk (önleyici kolluk, suç öncesi kolluk), kamu düzeninin korunmasını hedeflerken adli kolluk (suç kolluğu) suç işlenmesi halinde faillerin yakalanması ve delillerin toplanmasını sağlayan kolluktur (Tan ve Bayazıt, 2021:375). İdari ve adli kolluk ayrımı sadece teorik bir ayrım olmayıp uygulama açısından da oldukça önem taşımaktadır. Adli veya idari kolluk faaliyeti ayrımı; kolluğun sahip olduğu yetkilerde karar verici merciin tayini (Cumhuriyet savcısı, mülki amir, kolluk amiri vb.), görevle ilgili suç işleyen personel hakkında yapılması gereken soruşturma işlemleri (soruşturma izni alınıp alınmaması), bu faaliyetlerin uyması gereken yasal mevzuatın belirlenmesi (CMK, PVSK vb.), görevli yargı kolunun (adli-idari yargı) belirlenmesi gibi birçok yönden önem taşımaktadır (Gözler, 2006: 563; Sancakdar ve diğerleri, 2021:755; Tan ve Bayazıt, 2021:376-377).

Ülkemizde kolluk yapılanması, çoklu kolluk yapılanması şeklinde olduğu için organik anlamda kolluk teşkilatlanması öncelikle genel kolluk (umumi zabıta) ve özel kolluk (hususî zabıta, hizmet zabıtası) olmak üzere ayrılmaktadır. Bu ayrımın temelinde (Tan ve Bayazıt, 2021:378) Emniyet Teşkilat Kanunu (ETK) m.3’de yer alan hükme göre; “Zabıta teşkilatı: Umumi ve hususî olmak üzere iki kısma ayrılır. Umumi zabıta : Silahlı bir kuvvet olan (polis) ve (jandarma)dır. Hususî zabıta : Umumi zabıta haricinde kalan ve mahsus kanunlarına göre teşekkül edip muayyen vazifeleri gören zabıta kuvvetleridir” hükmüne dayanmaktadır (ETK m.3). Yakın dönemde yürürlüğe giren genel kolluk disiplin hükümlerini düzenleyen 7068 sayılı kanun hükümlerine göre genel kolluk; polis, jandarma ve sahil güvenlik teşkilatından oluşmaktadır.

Özel kolluk, genel kolluğun dışında kalan kendi kanunlarına göre belirli (özel) kolluk faaliyetlerini yürüten kolluk birimleridir (Sancakdar ve diğerleri, 2021:759; Ulusoy, 2021: 533). Bilim ve teknikteki gelişmelere bağlı olarak kamu düzenine yönelik tehlikeler değişebildiğinden dolayı bu tehlikelerin önlenmesi amacıyla genel kolluk ile iş birliği içinde çalışan ve genel kolluktan farklı teşkilatlara ihtiyaç duyulmaktadır (Atay, 2021:632). Genel kolluk teşkilatlanmasında olduğu gibi özel kolluk teşkilatları da çok sayıdadır (Tan ve Bayazıt, 2021:379). Gümrük kolluğu, çevre kolluğu, hayvan kolluğu, orman kolluğu gibi özel kolluk teşkilatları kendi kanunlarına ve

konularına göre faaliyet göstermektedir. Salgınla birlikte önemi daha iyi anlaşılan sağlık kolluğu da özel kolluk teşkilatları arasında yer almaktadır.

“Sağlık kolluğu” kavram olarak mevzuatta benimsenmemiştir. Kanun, kararname ve yönetmeliklerde sağlık kolluğu şeklinde bir kullanım bulunmamaktadır. İdarenin genel sağlığın korunmasına ilişkin görev ve yetkilerini düzenleyen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nda (UHK) sağlık kolluğu yerine sıhhi zabıta (UHK m.267, 283) ve sıhhat memurları(UHK m.9, 40, 42, 49, 66, 68 vd.) kavramı kullanıldığı görülmektedir. Sağlık kolluğu, kamu düzeninin unsurları arasında sayılan genel sağlığın korunması amacıyla faaliyet yürüten kolluktur. Nitekim umumi hıfzıssıhha, genel sağlık anlamına gelmektedir (Sancakdar ve diğerleri, 2021:758).Genel sağlık, toplum hayatında bulaşıcı ve salgın hastalıkların olmamasıdır. Dolayısıyla bir kamu hizmeti olarak sağlık, insanların hastalıklarının tedavi edilmesiyle ilgiliyken bir kolluk faaliyeti olarak sağlık kolluğu, bulaşıcı hastalıkların ve salgınların önlenmesini amaçlamaktadır (Ulusoy, 2021: 530; Kasapoğlu Turhan, 2019: 17; Tan ve Bayazıt, 2021:373; Atay, 2021:615). Sağlık kolluğu faaliyetlerinin yürütülmesinden esas olarak Sağlık Bakanlığı sorumludur. Bakanlığın görevleri arasında halk sağlığının korunması ve geliştirilmesi için çalışmalar yapmak (CTHCK m.352). Yine sağlık kolluğuyla ilgili olarak genel sağlığın korunması kanununa göre sıhhat memuru olarak sayılan belirli tabipler ve küçük sıhhat memurlarının sağlık kolluğu olarak değerlendirilmesi mümkündür (UHK m.303).

KORONAVİRÜS SALGINI TEDBİRLERİ UYGULAMASINDA KANUNİLİK İLKESİ AÇISINDAN SAĞLIK KOLLUĞU VE GENEL-ÖZEL KOLLUK İLİŞKİSİ

Genel veya özel kolluk teşkilatları tarafından yürütülen adli veya idari kolluk faaliyetleriyle kamu düzeninin sağlanması amaçlanmaktadır. Kamu düzeninin bozulmasının önlenmesi veya kamu düzeninin bozulması durumunda yeniden tesis edilmesi de kamu düzeninin sağlanması amacına dâhildir. Kamu düzeni, toplumun dış ve maddi düzeni olup (Atay, 2021:607) toplumun barış, güven ve gelişme içinde yaşamasıdır (Sancakdar ve diğerleri, 2021:753). Kolluk faaliyetlerinin odak noktasında yer alan kamu düzeninin güvenlik, dirlik ve esenlik ile sağlık unsurlarından oluştuğu kabul edilmektedir. Kamu sağlığının korunması için bulaşıcı ve salgın hastalıkların önlenmesi gerektiğinden dolayı bu tehlikenin azaltılması ve ortadan kaldırılması için kolluk tedbirlerinin alınması gerekir (Kasapoğlu Turhan, 2020: 554).

Kamu düzeninin ne pahasına olursa olsun sağlanması, bir amaç olmayıp kamu düzeni temel hak ve hürriyetlerini korumak için araçtır. Ko-

ronavirüs salgını, genel sağlık düzenini bozduğundan dolayı toplumun bu hastalıktan korunması için devlet tüzel kişiliği altında çeşitli tedbirler alınmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bununla birlikte salgının kontrol altına alınması amacıyla alınan tedbirler ile bu tedbirlerin ilişkili olduğu anayasada güvence altına alınan temel hak ve hürriyetler listesi incelendiğinde idare tarafından genelgeler veya kurul kararları aracılığıyla Anayasa m. 17’de yer alan “kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı hakkının” maske takma zorunluluğu, PCR testi ve aşı tedbirleriyle, m. 19’da yer alan “kişi hürriyeti ve güvenliği hakkının” sokağa çıkma yasağı ve yurtlarda zorunlu kalma tedbirleriyle, m. 23’de yer alan “yerleşme ve seyahat hürriyetinin” şehirler arası seyahat yasağı, sokağa çıkma yasağı tedbiriyle, m. 35’de yer alan “mülkiyet hakkının” iş yerlerinin geçici süre kapatılması tedbiriyle, m.42’de yer alan “eğitim ve öğretim hakkının okulların tatil edilmesi tedbiriyle sınırlandırılmasının hukukiliği tartışılmaktadır(Gözler, 2020). Bahsedilen sınırlamalarla ilgili olarak “Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir”(Anayasa m.13) hükmüne dayanarak idarenin genelgeler veya kurul kararları aracılığıyla yaptığı sınırlamaların ve uygulanan yaptırımların hukuka uygunluğu tartışılmaktadır(Ulusoy ve Özkaya Özlüer, 2021: 15-42).

Kanunilik ilkesine dayanan tartışmalarda salgının kontrol altına alınması amacıyla alınan tedbirlerin alınma usulüne yönelik eleştiriler getirildiği görülmekteyse de bu ilke, kanun uygulayıcılar açısından tartışılmamaktadır. Veleve ki idarenin bu tedbirleri alma yetkisinin genelge yerine kanuna açıkça dayandığı varsayılsa bile bu tedbirleri uygulamaya yetkili kolluk teşkilatının belirlenmesinde de kanunilik ilkesine ihtiyaç duyulmaktadır. İdarenin bütününe hâkim olan ve “İdare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir”(Anayasa m.123) hükümlerinde düzenlenen kanuni idare ilkesi kolluk teşkilatları için de geçerlidir. İdarenin belirli konularda faaliyette bulunabilmesi için kanuni bir yetkisi olması gerekir(Sancakdar ve diğerleri, 2021: 55). Başka bir ifadeyle bir kanun hükmünü uygulayacak kolluk teşkilatının da yine kanunla belirlenmesi gerekmektedir. 2017 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle Bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri, teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulmasının Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenebileceği de öngörülmektedir (Anayasa m.113).

Koronavirüs salgını tedbirleri uygulamasında sağlık kolluğu ile birlikte genel kolluk teşkilatlarının birlikte görev aldığı bilinmektedir. Sokağa çıkma yasağı, maske yasağı gibi toplumun geneline yönelik sınırlandırma yapan tedbirler, genel kolluk tarafından uygulanmıştır. Bu noktada koro-

navirüs salgını tedbirleri uygulamasında kanunilik ilkesi açısından sağlık kolluğu ve genel-özel kolluk ilişkisi incelenirken mevcut düzenlemelerin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Genel sağlığın korunmasına ilişkin temel düzenlemelere göre toplumun sağlığına zarar veren hastalıklarla mücadele etmenin ve gelecek neslin sağlıklı olarak yetişmesinin devlet hizmetlerinden olduğu belirtilmektedir (UHK m.1). Devlet tüzel kişiliği adına sağlık kolluğu faaliyetlerini yürütmekle görevli sıhhi teşkilatla ilgili olarak; Sıhhat ve İctimai Muavenet teşkilatı, Yüksek Sıhhat Şûrası, Vilayet Hususi İdareleri ve Belediyeler, Vilayetler ve kazalar umumi hıfzıssıhha meclislerine ilişkin hükümler bulunmaktadır (UHK m.1-28). Aynı kanunda sağlığın korunmasıyla ilgili işlemleri yapmaya yetkili sıhhat memurlarıyla ilgili olarak “Bu kanunda zikredilen sıhhat memurları; Devlet, belediye ve idarei hususiye işlerinde kullanılan tabipler ve Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletinin lüzum göreceği ve mezuniyet vereceği hususlarda tabiplerin maiyetinde bulunan küçük sıhhat memurlarıdır” hükmü mevcuttur (UHK m.303). Umumi Hıfzıssıhha Kurulları tarafından alınan kararların uygulanmasından mülki amirler sorumlu olarak belirlenmişse de salgınla ilgili yetki taleplerinin(istizan) Sağlık Bakanlığından istenmesi gerekmektedir (UHK m.28). Ülkede salgın hastalık ortaya çıkması halinde salgının önlenmesi amacıyla UHK’da düzenlenen tedbirleri uygulamaya Sağlık Bakanlığının yetkili olduğu vurgulanmaktadır (UHK m.64). Genel sağlığın korunmasıyla ilgili temel kanun olan UHK, 1930 yılında yürürlüğe girmiş olup sağlık alanındaki günümüz ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu belirtilmektedir(Akbulut, 2021: 243). Kanuni düzenlemelerin yanı sıra Sağlık Bakanlığının görevlerini belirleyen Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nde (CTHCK) “Sağlık Bakanlığının görev ve yetkileri şunlardır: a) Halk sağlığının korunması ve geliştirilmesi, hastalık risklerinin azaltılması ve önlenmesi için çalışmalar yapmak” hükmü bulunmaktadır(CTHCK m.352). Sağlık Bakanlığı teşkilatı içinde yer alan Halk Sağlığı Genel Müdürlüğünün görev ve yetkileri arasında “a) Halk sağlığını korumak ve geliştirmek, sağlık için risk oluşturan faktörlerle mücadele etmek, ... e) Sağlık tehditlerine yönelik erken uyarı ve cevap geliştirilmesi amacıyla gerekli organizasyonu sağlamak, halk sağlığını tehdit eden konularda gereken tüm tedbirleri almak ve gerektiğinde müeyyide uygulamak” sayılmaktadır (CTHCK m.361). Belirtilen düzenlemeler birlikte incelendiğinde genel sağlığın korunması amacıyla yürütülecek kolluk faaliyetlerinde Sağlık Bakanlığı teşkilatının yetkili olduğu aşkırdır.

Sağlık Bakanlığı ve Koronavirüs Bilim Kurulunun tavsiyeleri doğrultusunda İl Umumi Hıfzıssıhha Kurulları tarafından koronavirüs salgın tedbirlerinin uygulanmasında vali ve kaymakamların gerekli hassasiyeti göster-

mesi ve sokağa çıkma yasağı, şehirler arası seyahat yasağı gibi tedbirlerde kolluk kuvvetlerinin denetim faaliyetlerine katılımının sağlanması emredilmektedir. Bu noktada genel kolluk teşkilatları içinde sayılan polis ve jandarmanın bu tedbirlerin uygulanmasında görev ve yetki veren kanuni düzenlemelerin incelenmesi gerekmektedir. Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu (PVSK) m.2'ye göre polis, "Kanunlara, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine, yönetmeliklere, Hükümet emirlerine ve kamu düzenine uygun olmayan hareketlerin işlenmesinden önce bu kanun hükümleri dairesinde önünü almak" ile görevlidir (PVSK m.2). Yine Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu (JTGYK) m.3'e göre "Türkiye Cumhuriyeti Jandarması, emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan ve diğer kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin verdiği görevleri yerine getiren silahlı genel kolluk kuvvetidir" (JTGYK m.3). Kanunlarda yer alan bu hükümlere göre genel kolluğun, kamu düzeninin korunmasıyla görevli olduğu açık olsa bile genel sağlığın korunmasıyla ilgili açık hüküm bulunmamaktadır. Her ne kadar "kamu düzeni" kavramının sınırları kanun tarafından belirlenmemişse de kamu düzeni unsurları içinde genel sağlığın yer aldığı üzerinde fikir bulunduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca genel kolluğun kamu düzeninin her unsuruyla ve her faaliyet alanında devlet adına yetkili olduğu belirtilmektedir (Gözler, 2006: 565; Sancakdar ve diğerleri, 2021:759; Ulusoy, 2021: 532; Atay, 2021:631). Umumi Hıfzıssıhha Kurul kararlarının valiler ve kaymakamlar tarafından uygulanması istenmektedir (UHK m.28). Bu noktada İl İdaresi Kanunu'nda (İİK) yer alan hükümlere göre "Vali, il sınırları içinde bulunan genel ve özel bütün kolluk kuvvet ve teşkilatının amiridir. Suç işlenmesini önlemek, kamu düzen ve güvenliğini korumak için gereken tedbirleri alır. Bu maksatla Devletin genel ve özel kolluk kuvvetlerini istihdam eder, bu teşkilat amir ve memurları vali tarafından verilen emirleri derhal yerine getirmekle yükümlüdür" (İİK m.12). Belirtilen düzenlemelere genel kolluğun, kamu düzenini korumak amacıyla sağlık kolluğu faaliyetlerini yürütmeye görevli ve yetkili olduğunu değerlendirmek mümkün olsa bile genel kolluğun, genel sağlığın korunmasıyla ilgili görev ve yetki veren veya kısıtlayan açık bir hüküm bulunmamaktadır. Benzer yorumla genel kolluğun başı olan İçişleri Bakanlığının ETK m.1 ve PVSK m.22'ye göre sağlık kolluğu faaliyetleri dâhil kamu düzenine ilişkin tüm kolluk faaliyetlerinin yürütülmesinden sorumlu olduğu söylenebilir.

Salgın tedbirlerinin uygulamasında, tedbirlere aykırılık nedeniyle yapılan işlemler yerine "sağlık kolluğunun" yetkisi güçlendirilirken "genel kolluk" tarafından yapılan işlemlere aynı hukuki netice bağlanmadığı da görülmektedir. UHK ek m.1'de yer alan "Bu kanunda yazılı suçları işleyenler hakkında 303'üncü maddede yazılı kimseler tarafından düzenlenen tutanaklar aksi sabit oluncaya kadar muteberdir" hükmü sıhhat memuru olarak sayılan sağlık

kolluğu tarafından düzenlenen tutanaklara tanınan güçlendirme genel kolluk tarafından tutulan tutanaklara yapılmamaktadır. Belirtilen düzenlemenin yapıldığı tarih dikkate alındığında(1971 yılı), 2008 yılında yapılan yasal değişiklikle kanunda sayılan birçok suç, hukuki niteliği itibariyle kabahate dönüştürülmüştür. UHK'da düzenlenen ceza hükümleri başlıklı kısım incelendiğinde bazı hükümlerin suç olmaktan çıkarılarak kabahat(m. 282, 287, 288, 289, 291, 292, 294, 295, 301) olarak yaptırım uygulanması öngörülmektedir. Dolayısıyla kanunda sağlık kolluğuna verilen bu yetkide suç kelimesi geçtiğinden dolayı bu yetkinin güncellenmesine de ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Buna ek olarak UHK içinde genel kollukla ilgili sadece bir yerde "zabıta" olarak bahsedilmektedir. Cebri tecrit uygulaması tanımlanırken "zabıta murakabesi" altında bulundurulmaktan bahsedilmektedir (UHK m.73).

SONUÇ

Koronavirüs, dünyanın farklı bölgelerine hızlıca yayılıp birçok insanın hastalanmasına ve ölümüne sebebiyet verdiğinden dolayı pandemi olarak ilan edilmiştir. Koronavirüs salgınının genel sağlığı tehdit etmesi üzerine devlet tarafından kamu düzeninin korunması amacıyla temel hak ve hürriyetleri sınırlandıran tedbirlere başvurulmuştur. Genel veya özel kolluk teşkilatları tarafından yürütülen adli veya idari kolluk faaliyetleriyle kamu düzeninin sağlanması amaçlanmaktadır. Kamu sağlığı da kamu düzenini oluşturan unsurlar arasındadır. Kanunilik ilkesine dayanan tartışmalarda salgının kontrol altına alınması amacıyla alınan tedbirlerin alınma usulüne yönelik eleştiriler getirildiği görülmekteyse de bu ilke, kanun uygulayıcılar açısından tartışılmamaktadır.

Sokağa çıkma yasağı, maske yasağı gibi toplumun geneline yönelik sınırlandırma yapan tedbirler, genel kolluk tarafından uygulanmıştır. Oysa ki idari teşkilatı düzenleyen mevzuatta sağlık kolluğu faaliyetlerinin yürütülmesinden esas olarak Sağlık Bakanlığının sorumlu olduğu, idarenin genel sağlığın korunmasına ilişkin görev ve yetkilerini düzenleyen UHK'da salgın hastalıkların önlenmesinde sağlık kolluğu olarak sıhhat memurları tarafından faaliyette bulunulması öngörülmekte, sağlık kolluğu tarafından tutulan tutanakların hukuki etkisi güçlendirilmekte ve bu kanunda genel kolluğa bir yer hariç hiç değinilmemektedir. Genel kolluğun sağlık kolluğu faaliyetlerinde görevi ve yetkisiyle ilgili UHK m.28, İİK m.12, PVSK m.2 ve JTGYK m.3'de yer alan kamu düzeni kavramına dayanmak mümkündür. Sonuç olarak pandemi sürecinin yönetiminde mevcut düzenlemelerin gözden geçirilerek yeni düzenlemeler yapılmasının uygun olacağı, salgın dönemlerinde genel kolluğa, sağlık kolluğu görev ve yetkileri veren yeni bir kanuni düzenleme yapılmasının uygun olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, B. (2021). "Kabahatler Hukukunda Kanunilik İlkesi ve Covid-19 Nedeniyle Alınan Tedbirlere Aykırılık", *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*, S. 9(1), s. 197-253.
- Atay, E. E. (2021). *İdare Hukuku*, Turhan Kitabevi, 7. Bası, Ankara.
- Gözler, K. (2006). *İdare Hukuku Dersleri*, Ekin Yayınevi, 4. Baskı, Bursa.
- Gözler, K. (2020). "Korona Virüs Salgınıyla Mücadele İçin Alınan Tedbirler Hukuka Uygun mu?" www.anayasa.gen.tr/korona.htm (Erişim Tarihi: 15 Kasım 2021).
- Kasapoğlu Turhan, M. (2019). "İdari Kolluk Yetkisi Bağlamında Zorunlu Aşı Uygulaması", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 9(1), s. 1-40.
- Kasapoğlu Turhan, M. (2020). "COVID-19 Pandemisinde İlan Edilen Sokağa Çıkma Yasaklarının İdare Hukuku Yönüyle Değerlendirilmesi", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 11(2), s.550-566.
- Sancakdar, O., Önüt, L.B., Doğan, E.U., Kasapoğlu Turhan, M., Seyhan, S. (2021). *İdare Hukuku Teorik Çalışma Kitabı*, Seçkin Yayıncılık, 10. Bası, Ankara.
- Tan, T., Bayazıt, B., (2021). *İdare Hukuku*, Turhan Kitabevi, 10. Bası, Ankara.
- Ulusoy, A. (2021). *Yeni Türk İdare Hukuku*, Yetkin Yayınları, 4.Baskı, Ankara.
- Ulusoy, A., Özkaya Özlüer, I. (2021). "Covid-19 Pandemisi Kapsamındaki İdari Kolluk Önlemlerinin İdare Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", Murat Batı ve Sezai Çağlayan(Ed.), *Bir Küresel Salgın ve Hukuk: Covid 19*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, s. 15-42.

BİRİNCİ OTURUM
(İTRİ KONFERANS SALONU)

9 ARALIK 2021

"SALGIN DÖNEMİNDE KIRILGAN GRUPLAR VE SOSYAL HİZMETLERE ERİŞİM"

OTURUM BAŞKANI

Doç. Dr. Taylan BARIN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Konuşmacılar

1. Uz. Dr. Meltem Derya ŞAHİN

**Muğla Eğitim ve Araştırma Hastanesi Toplum Ruh Sağlığı
Merkezi Sorumlu Psikiyatri Uzman Hekimi**

"Pandemi Sürecinde Dezavantajlı Grup ve Hakları"

2. Arş. Gör. Elif KÖSESOY

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi

"Buzdağının Görünmeyen Kısmı: Çocuklar, Pandemi ve Çocuk Hakları"

3. Öğr. Gör. İhsan ESEN

Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi

"Koronavirüs (Covid-19) Salgını Döneminde Sosyal Hizmetlere Erişimin İnsan Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi"

PANDEMİ SÜRECİNDE DEZAVANTAJLI GRUP VE HAKLARI

Uz. Dr. Meltem Derya ŞAHİN*
Hakim Abdulkadir ARASAN**

ÖZET

Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri (TRSM); ağır ruhsal rahatsızlığı olan hasta ve ailelerin bilgilendirildiği, hastanın ayaktan tedavisinin yapılıp takip edildiği, rehabilitasyon, psikoeğitim, iş-uğraş terapisi, grup veya bireysel terapi gibi yöntemlerin kullanılarak hastanın toplum içinde yaşama becerilerinin artırılmasını hedefleyen birimlerdir. TRSM'lerde sunulan sağlık hizmetinin kesintisiz devam edebilmesi, hastaların iyileşme sürecinde büyük önem arz etmektedir. Küresel salgın dönemlerinde tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de birçok kısıtlamaya gidilmektedir. Bu kısıtlamaların zaman zaman insan haklarının ve hatta engelli haklarının ihlali anlamına gelecek kısıtlamalar olduğu da gözden kaçmamalıdır.

Ruh sağlığı hizmetlerinde toplum temelli müdahaleler planlanırken aciliyet gerektiren durumların kapsamı tıbbın diğer bölümlerince dahi tartışılırken; sağlık sektörünün dışından kaynaklanabilecek bu uyuşmazlığın sonuçları temel yaşam ihtiyaçlarını gidermeye engel olacak düzeyde olabilmektedir. Birçok ilde TRSM'lerin kapatılması nedeniyle, toplumun oldukça geniş bir kesiminin yeni duruma adaptasyonu oldukça zorlaşmıştır. Sokağa çıkma yasağının uygulandığı dönemlerde, ağır ruhsal hastalığı olan kişilerin fazlaca kural ihlali nedeniyle ceza alması; bu duruma dikkat çekici bir örneği oluşturmaktadır. Bazı vakalarda salgın döneminde adliyelerde işler

* Muğla Eğitim ve Araştırma Hastanesi Toplum Ruh Sağlığı Merkezi Sorumlu Psikiyatri Uzman Hekimi /e-posta: arasanmd@gmail.com [Sorumlu Yazar]

** Karşıyaka Asliye Ceza Hâkimi

yavaş ilerlediği için vesayetin kaldırılmasıyla ilgili, bazı vakalarda bireye vasi atanmasıyla ilgili süreçler aksamıştır. Salgın döneminde; sağlanması normal şartlar altında dahi zor olan kurumlar arası iş birliğini ruh sağlığı profesyonelleri ikili ilişkilerle sağlamaya çalışmışlardır. Çoğu vakanın yönetiminde ise bu durum mümkün olamayıp; ne yazık ki hasta bazında ihmal-ler meydana gelmiştir.

Küresel salgın döneminde toplum sağlığını korumayı ön plana alarak yapılan düzenlemelerin sağlık çalışanlarının yaşam kalitesinde ve aynı zamanda ağır ruhsal hastalığı olan bireyler gibi dezavantajlı grupların iyileşme sürecinde oldukça olumsuz etkiler oluşturmuş olabileceği gerçeği; bizleri salgın yönetiminde mortalite mi yoksa morbidite mi daha önemlidir sorusu üzerinde düşünmeye yöneltmelidir.

Anahtar Kelimeler: TRSM, Pandemi, Engelli Hakları.

GİRİŞ

Ruhsal hastalıklar, işlevsellikte önemli bozulmalara neden olduğunda ve yaşam aktivitelerini önemli ölçüde sınırladığında, “ağır ruhsal hastalık” olarak adlandırılır (Health, N.I.o.M., 2020). Amerika’daki 10 milyon ağır ruhsal hastalık tanılı bireyin yaklaşık dörtte birinin yoksulluk sınırının altında yaşadığı ve bu sayının Amerika’daki tüm yoksulluk sınırının altındakilerin yarısından fazla olduğu belirtilmektedir (SAMSHA, 2020)

Ağır ruhsal hastalıklar en dar tanımıyla “psikotik-spektrum bozuklukları” ve “şiddetli bipolar bozukluk” olarak düşünülebilir. Psikotik spektrum şeklinde bahsedilen grupta da şizofreni, şizoafektif bozukluk gibi ruhsal hastalık tanıları yer almaktadır. Ağır ruhsal hastalıklar süregelen ve yeti yitimiyle giden hastalıklar olarak değerlendirilmesine karşın, özellikle antipsikotik ilaçların keşfinden sonra uzun süreli izlem çalışmalarında hastaların önemli bir kısmında iyileşme görüldüğü belirtilmektedir (American Psychological Association & Jansen, M.A., 2014). Günümüzde de farmakoterapi ve psikososyal müdahalelerin birlikte kullanılmasının iyileşme üzerinde sinerjik etki oluşturduğu ve umut verici sonuçlara neden olduğu bilinmektedir. Diğer yandan bu grupta damgalanma olasılığı oldukça yüksektir. Bu durum genel sağlık hizmetleri, eğitim, barınma ve istihdama erişimi sınırlandırabilen ayrımcılığa neden olabilmektedir (World Health Organisation [WHO], 2019; American Psychological Association [APA], 2020).

Ağır ruhsal hastalıklarda iyileşme kavramı farklı gruplar farklı tanımlamalar kullandıkları için sınırları tam belirli olmayan ve değişik yaklaşımları içeren bir biçimde kullanılmaktadır. Klinisyenler geleneksel olarak semptomları ve genel işlevsellik düzeyini temel alan iyileşmeyi tanımlarken; hastalar iyileşmeyi kendini kontrol edebilmeyi ve üretkenliği içeren, anlamlı ve tatmin edici bir yaşam oluşturarak zihinsel hastalığın üstesinden gelme süreci olarak tanımlar (Schrack, 2007; Oliveira-Maia 2016; Warner, 2009).

Son yıllarda üzerinde çalışılan iyileşme kavramı her ne kadar bireysel olsa da, yaygın olarak tanımlanmış bazı iyileşme bileşenleri mevcuttur; bunlar bağlılık (ilişkiler, akran desteği, destek grupları toplumun parçası olabilmek vb.), gelecekle ilgili umut ve iyimserlik (iyileşme ihtimaline inanmak, değişime motivasyon vb.), kimlik (kimlik bileşenleri, stigmaların üstesinden gelme), yaşamdaki anlam (yaşam kalitesi, yaşamı yeniden inşa etme, sosyal roller vb.) ve güçlendirme olarak sıralanabilir (Leamy, 2011).

Hasta odaklı iyileşme kavramı yenidir. Otonomi ve kişiselleşmiş bakım ilkelerini kapsayan ruh sağlığı hizmeti yaklaşımını tanımlamakta ve çoğunlukla hastaların kişisel deneyimlerinden kaynaklanmaktadır (Leamy, 2011; Şenocak, 2019) . Hasta odaklı iyileşme kavramının sınırları henüz net

olmasa da; Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Avustralya, Kanada, Yeni Zellanda gibi ülkelerde politika ve sağlık uygulamalarına yıllardır yön vermektedir.

Dünyada ruh sağlığı alanında 3 farklı hizmet modeli bulunmakta; bunlar hastane temelli, toplum temelli modeller ve toplum hastane denge modeli olarak sayılabilir. Hastane temelli model hastanın yalnızca tıbbi ihtiyacını karşılamaya yönelik tasarlanmıştır. Bu modelde çoğu kez yaşam boyu sürebilen hastalığın iyi tasarlanmış medikal tedavisinin yönetimi, alevlenme ve hastaneye yatışta tedavinin sürdürülebilir olmasının sağlanması, uygun rehabilitasyon programlarıyla hem bakımverenin yükü azaltılıp hem de hastanın en azından kendi özbakımını sağlayabilmesi gibi becerilerinde artış olması amaçlanmaktadır. Hastane temelli modelde hastaların yalnızca tedavi ihtiyacı karşılanabilirken; ağır ruhsal hastalığın sosyal, ekonomik, hukuki ve tıbbi boyutları bütüncül olarak değerlendirilip uygun müdahale planlanamamaktadır. Toplum temelli psikiyatri modeli hastanın tek başınalığına bir çözüm üretmesi açısından değerlidir. Toplum temelli ruh sağlığı modeli, modern batı ülkelerinin sağlık hizmet sunumunda temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Hizmetin coğrafi temelli yapılandırılması, hizmetin multidisipliner ve çok yönlü olarak sağlanması, her tanımlanmış bölgeye Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri (TRSM), bakım kurumları, koruyucu evler, korumalı işyerleri ve genel hastaneler içinde psikiyatri yataklarının yer alması şeklinde tasarlanmıştır. İtalya’da 1961 yılında başlayan ruh sağlığı reformuyla son 40 yılda Avrupa ülkelerinin hemen hepsinde mevcut uygulamaya geçiş sağlanmıştır.

Ülkemizde Sağlık Bakanlığı tarafından 2006 yılında hazırlatılan ulusal ruh sağlığı politika metninde toplum temelli modele geçiş tavsiye edilmiş ve Bakanlığımız ruh sağlığı politikasında hastane temelli modelden toplum temelli modele geçme kararı almıştır. Bu modelin ilk basamağı olarak da TRSM açma kararı Sağlık Bakanlığı tarafından Nisan 2009’da alınmış ve pilot çalışmaların sonuçları değerlendirilerek ilgili yönerge Şubat 2011’de yayınlanmış ve uygulaması başlamıştır (Ulusal Ruh Sağlığı Eylem Planı, 2011).

TRSM; Ulusal Ruh Sağlığı Eylem Planı’nda belirtildiği üzere; kendisine bağlanmış coğrafi bölgedeki ağır ruhsal rahatsızlığı olan hasta ve ailelerin bilgilendirildiği, hastanın ayaktan tedavisinin yapıp takip edildiği, rehabilitasyon, psikoeğitim, iş-uğraş terapisi, grup veya bireysel terapi gibi yöntemlerin kullanılarak hastanın toplum içinde yaşama becerilerinin artırılmasını hedefleyen birimlerdir. İncinebilir olarak adlandırabileceğimiz bu grupla çalışan TRSM’lerde sunulan sağlık hizmetinin kesintisiz devam edebilmesi, hastaların iyileşme sürecinde büyük önem arz etmektedir.

TRSM’de ağır kronik ruhsal hastalığı olan bireyler, multidisipliner bir ekip yaklaşımıyla değerlendirilerek; ihtiyaçları doğrultusunda bir iyileşme planı hazırlanıp; bu planın oluşumuna hastanın kendisi ve yakınları da ortak karar alma mekanizmasıyla dahil edilmektedir. Bireyin gerçekliğine, yaşantısına, önceliklerine, değerlerine önem verilerek; yeti yitimlerinin geri kazanımı ve hatta yitimin öncesinden daha da ileriye taşınması amaçlanmaktadır. Bu merkezlerde çalışan multidisipliner ekipte; sorumlu uzman psikiyatri hekimi önderliğinde psikolog, sosyal hizmet uzmanı, sağlık memuru, hemşire, ergoterapist yer almaktadır. Gerek görüldüğünde diyetisyen gibi diğer meslek gruplarının görevlendirme ile sağlık hizmet sunumuna katkıda bulunmaları sağlanabilmektedir. Multidisipliner bu ekip çalışmasıyla barınma, istihdam, eğitim, yasal ve sosyal haklara erişim, sosyalleşme, kısaca insanca yaşama hakkına yönelik çalışmalar üretilmektedir.

TRSM’lerde sağlık hizmet sunumu sırasında engellilerin haklarına ilişkin sözleşme (EHİS) zemininde, hak temelli yaklaşım önem arz etmektedir. EHİS, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 13 Aralık 2006 tarihli ve A/RES/61/106 tarihli kararıyla kabul edilmiş ve 3 Mayıs 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Sözleşme’yi 30 Mart 2007 tarihinde imzalamıştır. Sözleşme’nin onaylanması 3 Aralık 2008 tarih ve 5825 sayılı Kanun’la uygun bulunmuştur. Sözleşme’nin onayına ilişkin 27 Mayıs 2009 tarih ve 2009/15137 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ve resmi Türkçe çeviri, 14 Temmuz 2009 tarih ve 27288 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Onay belgeleri 28 Eylül 2009 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği’ne tevdi edilmiş ve Sözleşme Türkiye bakımından, 28 Ekim 2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

İlerleyen bölümlerde bahsedilecek olgular Muğla TRSM’nin klinik pratiğinde tecrübe edilmiş olup; bilgi gizliliği gözetilerek takdim edilecektir. Muğla TRSM, Muğla Eğitim ve Araştırma Hastanesi’ne bağlı olarak 2014 yılında kurulmuş olup; pandemi sürecinde 1 yıl kadar hizmetine ara vermek zorunda kalmıştır. 2021 Şubat ayında yeni ve Sağlık Bakanlığı ile Dünya Sağlık Örgütü’nün bu özel alana özgü oluşturduğu eğitimler ile donanımlı ekibi eşliğinde tekrar faaliyete geçmiş olup; birçok kurum ve kuruluşla iş birliği içerisinde Muğla ili geneline ruh sağlığı hizmeti vermeye devam etmektedir.

HAK İHLALLERİNE DAİR OLGU ÖRNEKLERİ

Küresel salgın dönemlerinde tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de birçok kısıtlamaya gidilmektedir. Ağır ruhsal hastalık tanısı olan bireyler açısından hayatın normal akışı sırasında dahi hem ruh sağlığı kurumlarında hem de toplum içerisinde hak ihlaline maruz kalma riski mevcutken; bu

dönemde uygulanan kısıtlamaların zaman zaman insan haklarının ve hatta engelli haklarının ihlali anlamına gelebileceği gözden kaçmamalıdır.

COVID-19 pandemik aşı uygulamasında ülkemizce öncelikli gruplar belirlenip, aşı uygulanacak grup sıralaması yapılmıştır. Bu sıralamada 1. Aşama B grubunda “Yaşlı, engelli, koruma evleri gibi yerlerde kalan ve çalışanlar” ve 3. Aşama A grubunda “Kronik hastalığı olan kişiler” kapsamında değerlendirilebilecek kronik ruhsal hastalığı olan ve/veya ruhsal engelli bireyler yer almaktadır. (COVID-19 aşı uygulanacak grup sıralaması). Mevcut uygulama birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de öncelik açısından olumlu bir planlamadır. Fakat uygulama esnasında yorumlamada farklılıklar olması nedeniyle kamu çalışanlarının idari izinli sayılması noktasında kronik ruhsal hastalığı olan birçok kişi kronik hastalık kapsamında değerlendirilmemiştir. Bu hususta dikkati çeken noktalardan biri de bilgi gizliliğinin ve mahremiyetin korunması adına, Sağlık Bakanlığının e-nabız kişisel sağlık sisteminde yer alan ruhsal hastalık tanılarının tümünün “psikiyatrik muayene tanısı” olarak görünmesi nedeniyle; bireylerin örneğin şizofreni, bipolar affektif bozukluk gibi ağır/kronik ruhsal hastalık tanılarının varlığında bunları belgeleyemediklerinin fark edilmesidir. Oysaki ağır kronik ruhsal hastalık tanılı bireylerin beklenen yaşam süresi toplum ortalamasından daha kısa olabilmektedir. COVID-19 enfeksiyonunun olumsuz seyri açısından risk teşkil eden kalp damar hastalıklarının, diyabet ve solunum yolu hastalıklarının, ağır ruhsal hastalığı olan bireylerin ölüm nedenlerinin %90’ını oluşturduğu bilinmektedir. Ayrıca sigara kullanımının bu grupta toplum ortalamasından daha sık olduğu söylenebilir. Pandemi sürecinin erken dönemlerinde maalesef birçok ilde ruh sağlığı hizmet sunumunun kesintisiz olmasının uygun olacağı TRSM’ler kapatılmış ve kronik ağır ruhsal hastalığı olan bireylere sunulan hizmet aksamıştır. Bu durumun, hastaların pandemi süreciyle bahsetmelerinde güçlük oluşturabileceği, varolabilecek bilişsel kayıpları nedeniyle alınabilecek önlemlere uyum göstermede yetersizlik oluşturabileceği öngörülememiş ve ne yazık ki birçok kişide hastalık seyrinde alevlenme oluşumunun önüne geçilememiştir. Sonuç olarak sağlık harcamalarında hem bireysel hem de toplumsal açıdan yük oluşturabilecek bir artış riskinin olduğu söylenebilir. Mevcut bilgiler ışığında ağır kronik ruhsal hastalığı olan bireylerin pandemi döneminde başlı başına bir risk grubunu oluşturacak şekilde değerlendirilmesinin uygun olacağı; bireylerin hem kendilerinin hem de bakımveren/yakınlarının aşı önceliği gerektiren grup kapsamına dahil edilmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir (De Her ,2021).

Diğer yandan COVID-19 pandemik aşılmasının yasal anlamda zorunlu olmayışı; uygulanması esnasında aşağıdaki vaka örneğinde olduğu gibi,

ruh sağlığı çalışanları açısından zorluk oluşturabilmektedir. Örneğin; 47 yaşında, bekâr, çalışmayan, uzun zamandır şizofreni tanısıyla takip edilen ve ciddi oranda yeti yitimi olan erkek hasta halen Muğla TRSM'de takip edilmekte olup; vasisinin kendisine ve hatta hastaya aşı yaptırmayı reddettiği öğrenilmiştir. Hastanın annesinin covid-19 enfeksiyonu nedeniyle yoğun bakımda yatarak tedavi gördüğü dönemde dahi, şüpheli semptomlar varlığına rağmen vasisinin reddetmesi nedeniyle COVID-19 PCR testi için numune vermediği anlaşılmış ve karantinada kalması gereken süre kadar TRSM'den uzak kalması gerektiği aileye bildirilmiştir. Mevcut yaklaşımın ruh sağlığı tedavisi açısından değerli olan hasta-hekim ilişkisini oldukça zedelediği de gözlemlenmiş olup; engelli hakları, etik ilkeler ve yasal zorunluluk zemininde daha ayrıntılı düzenlemelere ihtiyaç olduğunu düşündürmektedir.

Kronik ruhsal hastalık tanısına sahip bireylerde; bahsedildiği üzere organizasyon, planlama, konsantrasyon gibi bilişsel yetilerde yitim görülebilmekte; bu nedenle özbakım becerilerinde güçlük, hijyende yetersizlik gibi sorunlarla karşılaşılabilir. TRSM'lerde sunulan sağlık hizmeti; hastanın ihtiyacı değerlendirilerek tasarlanmakta ve günlük yaşam aktivitelerinin harekete geçirilmesi, temel yaşam ihtiyaçlarının olabildiğince bağımsız şekilde karşılanabilmesi amacıyla hizmet eden toplum temelli müdahalelerden oluşmaktadır. Pandeminin erken dönemlerinde Muğla ili dâhil birçok ilde TRSM'lerin kapatılması yönünde karar verilmiş olup; hastaların sağlık hizmeti belirsiz bir süreyle kesintiye uğramıştır. Bilişsel anlamda yetersizliği olan ve incinebilir bu hasta grubuyla maske takmanın önemi veya sosyal mesafe kavramının ne anlama gelebileceği gibi yaşamlarında henüz yeni olan önemli konularda ruh sağlığı profesyonelleri eşliğinde çalışabilecekleri ortamın olmayışı, toplumun oldukça geniş bir kesiminin yeni duruma adaptasyonunu oldukça zorlaştırmıştır. Sokağa çıkma yasağının uygulandığı dönemlerde, ağır ruhsal hastalığı olan kişilerin fazlaca kural ihlali nedeniyle ceza alması; bu duruma dikkat çekici bir örneği oluşturmakta ve TRSM'lerin tedavi ve iyileşme sürecinde ne denli önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

TRSM'lerde verilen sağlık hizmetinin sürekliliğini sağlamak yalnızca merkez içerisindeki multidisiplinle mümkün olmayıp; tıbbın diğer birimlerinin de görüşlerini almanın gerekli olduğu durumlar da oluşabilmektedir. Pandemi sürecinde hastanelerde özellikle yalnızca acil vakaların müdahalesinin yapıldığı dönemlerde; ruh sağlığı açısından aciliyet gerektiren durumun diğer bölümlerce benzer şekilde değerlendirilmeyişi ve/veya acil olarak adlandırılmayışi; sunulan hizmetin kesintiye uğramasına sebebiyet verebilmektedir. Örneğin; ihmal edilebilir düzeyde bir tiroid hormon düzey

değişikliği bipolar afektif bozukluk tanılı bireyde hastalığın atağa girmesine neden olabilir veya atağın yatıştırılmasına engel teşkil edebilir. Bu gibi bir değerlendirmenin acil serviste yapılması teknik anlamda mümkün değildir ve elektif poliklinik hizmeti kapsamında değerlendirilmesi süreci de pandemi nedeniyle beklenenden uzun olabilmektedir. Görüldüğü üzere; ruh sağlığı hizmetlerinde toplum temelli müdahaleler planlanırken aciliyet gerektiren durumların kapsamı tıbbın diğer bölümlerince dahi tartışılırken, sağlık sektörünün dışından kaynaklanabilecek bu uyuşmazlığın sonuçları temel yaşam ihtiyaçlarını gidermeye engel olacak düzeyde olabilmektedir. Özellikle pandemi dönemindeki kısıtlamaların düzenlendiği geneltelerde belirtilen adli önceliğin tıbbi öncelik arz eden durumlarla uyuşmaması, hasta bazında uygulamalarda yetersizlikler, bazen de ihmaller meydana gelmesine sebebiyet verebilmektedir. Konunun klinik pratikteki yansımalarının birkaç vaka örneği üzerinden değerlendirilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

21 yaşında bekar, annesi ile birlikte yaşayan, birkaç yıl önce araç dışı trafik kazası geçirmesinin ardından organik duygudurum bozukluğu olarak adlandırılan ve yargılamasının kısmen bozulduğu bir klinik görünüm mevcut olan, kazadan sonra bir kamu kuruluşunda engelli kadrosunda çalışmaya başlayan erkek hastanın Muğla TRSM'de ilaçlı tedavisi yürütülmekte olup; ergoterapi ekibi tarafından hem günlük yaşam aktiviteleri düzenlenmesine hem de mesleki rehabilitasyona yönelik çalışmalara devam edilmektedir. Kendisi ve yakınından alınan detaylı öyküden yakın tarihte yargılamasında bozukluk olması sonucu arkadaş çevresi tarafından ekonomik anlamda istismar edildiği, birçok bankadan kredi çekip ailenin ödeyebileceği miktarın üzerinde borçlanması olduğu anlaşılmış olup; buna yönelik vesayet kurumu gibi yasal haklar açısından uygun destek alabileceği mekanizmalara yönlendirilmesinde pandemi sürecindeki hizmetlerde yavaşlama olması nedeniyle güçlükle yaşanmış ve hastanın ailesinin başlatılan icra süreçleri ile baş etmede oldukça zorlandığı gözlenmiştir.

Bir başka vaka örneğinde 47 yaşında, hukuk fakültesi mezunu, avukat, halen çalışmayan, bekar, annesi ile birlikte yaşayan erkek hastanın Muğla TRSM takiplerine alındığında hastalık belirtilerinin remisyonda olduğu bir dönemde olmasına rağmen; yargılamada bozukluğu olması nedeniyle arkadaşlarının çektiği kredilere kefil olması sonucu ödemekte zorlanacağı miktarda borçlandıkları bir dönemde yasal vasi atanması talebiyle adli merciye başvurularının yanıtlanmasının aylar sürdüğü gözlenmiştir.

Geçtiğimiz 2 yıl içerisinde 2020 ve 2021 yılında toplamda 3 hafta olmak üzere yargılamalar sınırlandırılmış (Hakimler ve Savcılar Kurulu [HSK], 2021), icra takipleri işleme konmamış, ceza mahkemelerinde sadece tu-

tuklu dosyalarla ilgili yargılama yapıp hukuk mahkemelerinde ise aileyi koruma kapsamında sadece tedbir konulu talepler dahilinde yargılamalar yapılmıştır. Bu da göstermektedir ki hukuk alanında aciliyetler kısıtlı olarak kalmış; yukarıda bahsedilen en somut ve tıbbi önceliklerden birine dahi öncelik verilememiştir. Bu da öncelikle gerek tıbbi gerekse hukuki anlamda korunması gereken kişilerle ilgili olarak anayasal teminat altına alınmış olan ve yukarıdaki paragraflarda açıklanan temel hakların ihlal ve hatta ihmal edildiğini düşündürebilmektedir.

43 yaşında, evli, 3 çocuğu ve eşi ile beraber aynı iş yerinin işletmeciliğini yapan, eşinden ayrı yaşayan ve sosyal destek mekanizmaları zayıf olan, bipolar affektif bozukluk tanısı nedeniyle çeşitli dış merkez sağlık kuruluşlarında mükerrer yatışları olan ve son yatışında vesayet altına alınan erkek hastanın; Muğla TRSM takibine alınmasının ardından yapılan multidisipliner değerlendirmede bedensel hastalıkları nedeniyle hareketliliği oldukça azalmış olan annesinin yasal vasiliği yerine getirmekte zorlandığı tespit edilmiştir. Yasal işlemlerinin bu nedenle bir dönem oldukça aksadığı anlaşılan hastanın çocuklarından birinin vesayeti alma talebiyle adli mercilere vermiş olduğu dilekçenin ardından 3 ay boyunca süreç ile ilgili bilgi alınamamış ve hastanın yasal vasisi de bu süreçte değişmemiştir. Mevcut örnekte bahsedildiği üzere; koruma altına alınmış fakat vasisinin engelleri nedeniyle başka bir vasi atanması uygun olabilecek hastanın talebine ilişkin adliyeye yapılan başvuru dilekçelerine dahi işlem yapılamamış ve kısıtlanmış olan kişinin vasisi tarafından fiilen yerine getirilemeyen en temel hakları karşılanamamıştır.

37 yaşında, ailesi ile birlikte yaşayan, bekâr, çalışmayan, uzun zamandır şizofreni tanısıyla çeşitli psikiyatri kliniklerince takip edildiği bilinen ve halen Muğla TRSM takibinde olan erkek hasta; pandemi sürecinde kısıtlamalar nedeniyle ruh sağlığı takiplerine düzenli devam edememiş ve hastalığının nüksetmesinin ardından yakınları merkeze başvuru gerçekleştirmiştir. Yapılan değerlendirmenin ardından Türk Medeni Kanunu'nun 432. maddesi kapsamında zorunlu tedavisinin sağlanabilmesi hakkında merkezimiz çalışanları tarafından bilgilendirilen hasta yakınlarının adli mercilere başvuru dilekçesine yanıt almaları 2 aya yakın zaman almış olup; bu süreçte hasta ve yakınlarının mevcut durumla baş etmede oldukça güçlük yaşadığı gözlemlenmiştir. Örnekte görüldüğü gibi tam kapanmadaki istisnai adli faaliyetlerden sayılmadığı için dilekçeleri işlem görmeyen kişiler özellikle EHİS madde 13 ve madde 25'te belirtilen hakları açısından ihmale uğrayabilmektedirler.

Anayasamızın 50. Maddesi kimsenin yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmayacağını belirtmiştir. Yine aynı maddede

dinlenmek çalışanların hakkıdır düzenlemesi mevcuttur. Küçüklerin, kadınların, bedeni ve ruhi yetersizliği olanların çalışma şartları bakımından özel olarak korunması da anayasal teminat altına alınmış ise de; neredeyse tüm hastane personeli (doktor, hemşire, sağlık memuru, güvenlik görevlisi, hizmetli ayrımı gözetmeksizin her çalışan) COVID-19 pandemi hizmet birimlerinde görev yapmıştır. Bununla beraber; çocuğu olan sağlık çalışanları için ilk etapta özel bir düzenleme planlanmadan okul ve kreşlerin kapanmasında olduğu gibi; birçok kurum ve kuruluşta sunulan hizmetin sürekliliği dönem dönem aksamıştır. Kimi sağlık çalışanı çalışıyor olduğu bu süreçte kendini izolasyona almak zorunda kalmış, zorlayıcı olabilecek bu dönemde sosyal destek mekanizmalarından uzak kalmıştır. Bazı sağlık çalışanları kendisine sunulan ücretsiz konaklama, ücretsiz ulaşım ve ek ödemelerden faydalanabilmişse de; bu imkânlar tüm sağlık personeline eşit olarak sağlanamamıştır. Bu süreçte yıllık izin hakkının kullanılmadığı, tayin ve istifaların durdurulduğu dönemler olmuş ve bu uygulamalar da dinlenmeye imkân vermeden iş yükünün artmasına sebebiyet vermiştir. Mevcut bilgiler ışığında; bahsedilen uygulamalar ile Anayasa'nın 50. ve hatta ücrette adalet sağlanması başlıklı 55. madde metinlerinin tezat oluşturduğu söylenebilir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası).

Salgın döneminin zor koşullarında çalışmaya devam eden sağlık personelinin kendi beden ve ruh sağlığını korumanın yanı sıra; verilen hizmetin kesintisiz sürdürülebilmesindeki çabası diğer kamu kurum ve kuruluşlarındaki yavaşlama nedeniyle oldukça zorlayıcı durumlar ortaya çıkarmıştır. Sağlanması normal şartlar altında dahi bir hayli güç olan kurumlar arası iş birliğini ruh sağlığı profesyonelleri çoğu zaman resmi kanal dışından, ikili ilişkilerle sağlamaya çalışmışlardır. TRSM'lerde ülke genelinde Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS) dahilinde çalışılmamaktadır. İyileşme sürecinde ihtiyaç duydukları desteğe uygun şekilde erişim sağlayabilmeleri adına gerekli yönlendirmeleri yapan ve randevu usulü hizmet sunumu yapmayan ruh sağlığı çalışanları tarafından; 29 Nisan- 17 Mayıs 2021 tarihleri arasındaki tam kapanma döneminde, İçişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan genelgede "zorunlu haller sayılabilecek durumlar" maddesi ve "sokağa çıkma kısıtlamasından muaf yer ve kişiler listesinin 5. ve 27. maddeleri"ne atıfta bulunarak randevularının geçerli olduğuna ve refakatçi eşliğinde ikamet adresleri ve TRSM arası güzergahta seyahat edebilmelerine imkan kılabileceğine dair ifadelerle mobil cihazlarına mesaj gönderilmiş ve bu konuda kolluk kuvvetlerinin de inisiyatif göstermeleri sonucu ihtiyaç duydukları ruh sağlığı hizmetine kesintisiz erişebilmeleri sağlanabilmiştir. Bahsedilen düzenleme ruh sağlığı hizmetinde rutin bir uygulama prosedürü olmayıp; Muğla ve diğer birkaç ilde bulunan TRSM çalışanları tarafından tespit edilen ihtiyaç dahilinde

tasarlanan ve hastane yönetimleriyle değerlendirilerek uygulamaya koyulan bir düzenleme olması açısından değerli olduğu düşünülmektedir. Mevcut örneğin; genelgede açıkça kapsam dışında kaldığı belirtilmeyen kronik ruhsal hastalık tanılı ve ruhsal engelli bireylerin birçok açıdan ihmale uğrayabileceği bu zorlu dönemin uygun şekilde yönetilebilmesi açısından sağlık profesyonellerinin özverisine ve olağan dışı durumlarda dahi engelli hakları zemininde hizmet sunumunu önlemesine işaret ettiği söylenebilir.

SONUÇ

Özetle; küresel salgın döneminde toplum sağlığını korumaya yönelik yapılan düzenlemelerin sağlık çalışanlarının yaşam kalitesinde ve aynı zamanda ağır ruhsal hastalığı olan bireyler gibi dezavantajlı grupların iyileşme sürecinde oldukça olumsuz etkiler oluşturmuş olabileceği gerçeği; bizleri salgın yönetiminde mortalite (ölüm) mi yoksa morbidite (iyilik hali dışında olduğu düşünülen herhangi bir fiziksel veya psikolojik durum) mi daha önemlidir sorusu üzerinde düşünmeye yöneltmelidir.

KAYNAKÇA

Alataş, G., A. Kahiloğulları, and M. Yanık (2011), Ulusal Ruh Sağlığı Eylem Planı (2011-2023). Erkoç Y, Çom S, Torunoğlu MA, Alataş G, Kahiloğulları AK, editörler. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.

American Psychological Association & Jansen, M.A. (2014), Recovery to Practice Initiative Curriculum: Reframing Psychology for the Emerging Health Care Environment. Washington DC: American Psychological Association

American Psychological Association- APA - Schizophrenia. 01.12.2021 tarihinde <https://www.apa.org/topics/schiz/> adresinden alındı.

Aşı Uygulanacak Grup Sıralaması, 01.12.2021 tarihinde <https://COVID-19asi.saglik.gov.tr/TR-77707/asi-uygulanacak-grup-siralamasi.html> adresinden alındı.

De Hert M, Mazereel V, Detraux J, Van Assche K. (2021) Prioritizing COVID-19 vaccination for people with severe mental illness. World Psychiatry. ;20(1):54-5

Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS), 01.12.2021 tarihinde https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf adresinden alındı.

Hakim ve Savcılar Kurulu, 27.04.2021 tarihli Tam Kapanma Tedbirleri, 01.12.2021 tarihinde <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/files/KARAR-27-04-2021.pdf> adresinden alındı.

Health, N.I.o.M., 01.10.2021 tarihinde <https://www.nimh.nih.gov/health/statistics/mental-illness.shtml> adresinden alındı.

Oliveira-Maia, A.J., et al.(2016), The mental health recovery measure can be used to assess aspects of both customer-based and service-based recovery in the context of severe mental illness. Frontiers in psychology. 7: p. 1679.

SAMSHA, SERIOUS MENTAL ILLNESS AMONG ADULTS BELOW THE POVERTY LINE, 01.12.2021 tarihinde https://www.samhsa.gov/data/sites/default/files/report_2720/Spotlight-2720.html adresinden alındı.

Schrank, B. and Slade, M. (2007) Recovery in psychiatry. Psychiatric Bulletin. 31(9): p. 321-325.

Şenocak, S.Ü., H. Arslantaş, and R. Yüksel, (2019), Psikiyatrik iyileşmede yeni bir yönelim: İyileşme odaklı yaklaşım. Arşiv Kaynak Tarama Dergisi. 28(2): p. 83-97.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 01.12.2021 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> adresinden alındı.

Warner, R. (2009), Recovery from schizophrenia and the recovery model. *Current opinion in psychiatry*. 22(4): p. 374-380.

World Health Organisation - WHO - Schizophrenia. 01.12.2021 tarihinde <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/schizophrenia>. adresinden alındı

THE INVISIBLE PART OF THE ICEBERG: CHILDREN, PANDEMIC AND CHILDREN'S RIGHTS

ABSTRACT

The Covid-19 pandemic, which caused a crisis at the global level, has spread to all areas of human existence and has threatened the well-being of every member of society. Undoubtedly, while not ignoring the overall effect of the pandemic in this aspect, it is obvious that some groups of societies have settled in a vulnerable position with the pandemic. Children are at the foremost of these vulnerable groups. Children are actually less affected clinically by the Covid-19 pandemic than adults. However, the clinical impact of the pandemic on children is only the tip of the iceberg. The invisible part of the pandemic, which we describe as an iceberg, attracts special attention for children. As an extraordinary situation, viewed within the framework of a holistic and multidimensional approach, the pandemic, jeopardizes the living conditions and quality of children's lives, their satisfaction, and ultimately their well-being. In the 20th century, children who found their expression on the world agenda with their rights and special protection, with the pandemic; faced the risk of losing their gains as a result of painful processes. In particular, the interruption of social life due to public health measures such as curfew, closure of schools, travel restrictions have caused the deprivation of children's fundamental rights. In addition to this state of deprivation, the pandemic has deepened the inequality among the children of the world. While some children experience negative aspects of the pandemic such as hunger, access to education-health services, maltreatment, exploitation, lack of parental support; some children have benefited from all the opportunities and conveniences provided by the pandemic. Despite all these negativities, the pandemic has reminded the necessity of realizing many rights such as the right to play, which is often forgotten to be a child's right. This study, it is aimed to look at the pandemic from the point of view children's rights. For this purpose, first of all, the scope and content of human dignity as a value criterion and children's rights arising from this value will be revealed. Afterward, the impact of the Covid-19 pandemic on the struggle of children to be subjects of rights will be evaluated in the light of quantitative and qualitative data and concrete country practices. Finally, in the study, it will be examined whether the pandemic can act as a catalyst in the rights-based protection of children and solutions will be presented.

Keywords: Covid-19 Pandemic, Human Rights, Vulnerable Groups, Children's Rights, Child Well-being.

BUZ DAĞININ GÖRÜNMEYEN KISMI: ÇOCUKLAR, PANDEMİ VE ÇOCUK HAKLARI

Ar. Gör. Elif KÖSESOY*

ÖZ

Küresel düzeyde bir krize yol açan Covid-19 pandemisi, insanın varlık gösterdiği bütün alanlara sirayet etmiş ve toplumun her ferdinin iyi olma halini tehdit etmiştir. Hiç şüphesiz pandeminin bu yöndeki topyekün etkisini göz ardı etmemekle beraber, pandemi ile toplumların bazı gruplarının kırılgan konuma yerleştiği aşikârdır. Bu kırılgan grupların başında ise çocuklar gelmektedir. Çocuklar esasında klinik açıdan Covid-19 pandemisinden yetişkinlere göre daha az etkilenmektedirler. Ancak pandeminin çocuklar üzerindeki klinik etkisi sadece buz dağının görünen kısmıdır. Buz dağı olarak nitelendirdiğimiz pandeminin görünmeyen kısmı ise çocuklar için ayrı bir dikkati celbetmektedir. Bütünsel ve çok boyutlu bir yaklaşım çerçevesinde bakıldığında olağanüstü bir durum olarak pandemi, çocukların yaşam koşullarını ve kalitesini, memnuniyetini ve en nihayetinde refahını tehlikeye atmaktadır. 20. Yüzyıl ile hakları ve özel olarak korunmalarıyla dünya gündeminde ifadesini bulan çocuklar, pandemi ile; sancılı süreçler sonucunda elde ettikleri kazanımlarını kaybetme riski ile karşı karşıya kalmıştır. Özellikle sokağa çıkma yasağı, okulların kapatılması, seyahat kısıtlamaları gibi halk sağlığı önlemleriyle toplumsal yaşamın kesintiye uğraması çocukların temel haklarından yoksunluğuna sebebiyet vermiştir. Bu yoksunluk halinin yanında pandemi, dünya çocukları arasındaki eşitsizliği de derinleştirmiştir. Bazı çocuklar pandeminin açlık, eğitim-sağlık hizmetlerine erişim, kötü muamele, sömürü, ebeveyn desteğinden eksiklik gibi menfi yönlerini deneyimlerken; bazı çocuklar pandeminin sağladığı bütün olanak ve kolaylıklardan yararlanmıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen pandemi, çoğu zaman bir çocuk hakkı olduğu unutulmuş oyun hakkı gibi pek çok hakkın hayata geçirilmesi gerekliliğini hatırlatmıştır. İşte bu çalışmada pandemiye çocuk hakları gözünden bakılması hedeflenmektedir. Bunun için öncelikle, bir değer kriteri olarak insan onurunun ve bu değerden neşet eden çocuk haklarının kapsam ve içeriği ortaya konulacaktır. Sonrasında nicel ve nitel veriler ile somut ülke uygulamaları ışığında Covid-19 pandemisinin çocukların hak öznesi olma mücadelesine olan etkisi değerlendirilecektir. Son olarak çalışmada pandeminin çocukların hak temelli korunmasında bir katalizör görevi üstlenip üstlenemeyeceği irdelenerek çözüm önerileri sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Pandemisi, İnsan Hakları, Kırılgan Gruplar, Çocuk Hakları, Çocuğun İyi Olma Hali.

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku ABD, ORCID: 0000-0003-1868-305X, elif34.kosesoy@gmail.com

Giriş

Dünya ilk olarak Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan ve bugün itibariyle yayılım olarak düşüşe geçmesine rağmen hala etkisini her yönden gösteren Covid-19 adı verilen yeni nesil Coronavirüs salgını ile karşı karşıyadır. Dünyanın karşı karşıya kaldığı diğer salgın hastalıklar gibi Coronavirüs salgını da nüfusun büyük bir çoğunluğunu ölüm ile yüz yüze getirmiştir. Salgın hastalıkların demografik yapı üzerinde önemli etkiler yarattığı aşikâr olmakla beraber başka sorunların da peşi sıra geldiği bilinmektedir. Hiç şüphe yoktur ki başta ekonomik sorunlar olmak üzere, siyasal, sosyolojik, kültürel, psikolojik sorunların salgın ortamında ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bunun yanında salgın hastalıklar birçok veçhesiyle insan hakları ile temas etmekte ve kimi zaman bu hakların ihlaline varan uygulamalara sebebiyet vermektedir. Ulusal ve uluslararası mevzuatlar çerçevesinde koruma altına alınmış haklar olarak insan hakları, her koşulda insan onurunun korunmasına hizmet eden standartlardır. Elbette bu standartların sınırsız olduğu anlamına gelmemektedir. Özellikle salgın gibi olağanüstü hallerde devletlerin, insan haklarına sınırlama getirmesi bir ödev ve yükümlülük olarak görülmektedir. Ancak burada önem arz eden husus, sınırlamanın da sınırlarına riayet etmek ve insanları haklarından keyfi olarak mahrum etmemektir.

Salgın hastalıkların insan hakları ile olan ilişkisi kırılğan ya da dezavantajlı grupların hakları bağlamında daha görünürdür. Zira olağan zamanlarda dahi bu grupların haklarının gerçek anlamıyla güvencelendiğini söylemek oldukça zordur. Kırılğan ya da dezavantajlı gruplar içerisinde zikredilen çocuklar ve onların hakları da Coronavirüs salgınında göz ardı edilen bir alana tekabül etmektedir. Salgında çocukların göz ardı edilmesinin en temel sebebi ise onların klinik olarak salgının mağdurları olarak kabul edilmemesidir. Bu kabul yüzeysel bir değerlendirmede doğru olarak addedilse de, geniş bir perspektiften bakıldığında yanlışlanabilirliği mümkündür. Zira salgın, çocukların esenliği ve iyi olma halleri için bir kriz niteliğini haizdir. Çocuklar salgından virüsün kendilerine bulaşması ile doğrudan etkilenirken, salgını kontrol etmek için alınan sosyo-ekonomik tedbirlerden dolayı olarak etkilenmektedirler. Salgının özellikle sürdürülebilir kalkınma hedeflerini sekteye uğratması, çocuk haklarının da hayata geçirilmesinin gecikmesi anlamına gelmektedir.

İnsan haklarında olduğu gibi çocuk haklarında da salgın süresince keyfiliğe varan sınırlamaların olması, salgının çocuklar üzerindeki etkisinin dikkate değer bir boyutudur. Bir başka boyut ise, salgının sınıfsallığının çocuklar söz konusu olduğunda ulaştığı orantısız seviyedir. Yoksul ülke çocuklarının ve hâlihazırda özel olarak korunması gereken çocukların salgın ile imtihanının görüldüğünden daha zor geçtiği ülkeler nezdinde hazır-

lanan raporlar ile sabittir. Coronavirüs salgını çocuklar üzerindeki tüm bu olumsuzluklarına rağmen, unutulmaya yüz tutmuş pek çok çocuk hakkının da gerekliliğini ve önemini hatırlatmıştır. İşte bu çalışma Coronavirüs salgınının çocuklar özelindeki etkilerini görünmeyen kısımları ile irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, gerekli kavramsal çerçeve çizildikten sonra salgın sürecine çocuk hakları gözüyle bakılmıştır. Söz konusu bakış açısının sağlıklı olması için raporlara yansıyan ülke uygulamalarına ve nicel verilere başvurulmuştur. Bu yönüyle çalışma, salgının çocuğun eğitimine, güvenliğine, sağlığına, refahına ve en nihayetinde çocuk olma hakkına uzun vadede ne ölçüde etki ettiği ve bu etkilerin çocuklara yatırım yapma biçimlerimizi değiştirip değiştirmeyeceğini tartışmaya açmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Coronavirüs kaynaklı Covid-19 salgınının çocuklar özelindeki etkilerini ele almadan önce hastalık, salgın hastalık ve veba kavramlarının ele alınmasında fayda vardır.

HASTALIK, SALGIN HASTALIK VE BULAŞICI HASTALIK KAVRAMLARI

Salgın hastalık kavramının bileşenlerine bakıldığında salgın ve hastalık kavramlarından oluştuğu görülmektedir. Hastalık kavramı, Güncel Türkçe Sözlükte “Organizmada birtakım değişikliklerin ortaya çıkmasıyla sağlığın bozulması durumu, rahatsızlık, çor, dert, sayrılık, illet, maraz, maraza, esenlik karşıtı” olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2021). Bu tanım dışında başta tıp literatüründe olmak üzere farklı tanımlamalar mevcuttur. Genellikle hastalığın fonksiyon kaybı, aksaması ya da bozukluğu anlamına geldiği kadar kişiyi hekime başvurmaya zorlayan yakınmalar anlamına da geldiği kabul edilmektedir (Arda, 1993: 10 vd.). Diğer bir bileşen olarak salgın kavramı ise sözlükte “kısa zamanda çevredeki insan, hayvan veya bitkilerin büyük bir bölümüne bulaşan, müstevli” ve “bir hastalığın veya başka bir durumun yaygınlaşması ve birçok kimseye birden bulaşması, epidemi” şeklinde tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2021).

Salgın ve hastalık kavramları ile birlikte anılan temel iki kavram daha bulunmaktadır: Epidemi ve pandemi. Salgının sözlük anlamında geçen epidemi kavramı, tıp dilinde bulaşıcı bir hastalığın daha sınırlı bir bölgede salgına dönüşmesi anlamına gelmektedir. Epidemi ile ilişkili olan ve güncel covid-19 salgını ile gündeme taşınan pandemi ise; geniş bir alana, kıtalara ve hatta tüm evrene yayılan salgın hastalıkları nitelendirmek için kullanılan bir kavramdır (Aslan, 2020: 35). Tanımdan da anlaşılacağı üzere bir salgın

hastalığın pandemi olarak addedilmesi, bazı koşulları gerektirmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki bugün itibarıyla bir salgın hastalığın pandemi olup olmadığına karar verme yetkisi Dünya Sağlık Örgütüne aittir. Dünya Sağlık Örgütü, daha önce maruz kalınmayan bulaşıcı bir salgın hastalığın devamlı ve kolaylıkla yayıldığını ve tehlike arz ettiğini tespit ettiğinde hastalığı pandemi olarak ilan etmektedir (Aslan, 2020: 36). Pandemiye esas dikkat çeken koşul bulaşıcılıktır. Şirin, bulaşıcılığın bir hastalığın nitel yönüne denk düştüğünü belirtmektedir (Şirin, 2020:53). Nitekim sözlükte de bulaşıcı hastalık; *“mikrop, parazit, virüs gibi hastalık etkenleriyle yayılan hastalık”* (Türk Dil Kurumu, 2021) olarak tanımlanmış ve bu tanım ile bulaşıcılığın; hastalığın nicel özelliğinden ziyade nitel bir özelliği olduğuna işaret edilmiştir.

Epidemilerin ve pandemilerin, değişik isimler ile adlandırılmış olmaları ya da farklı coğrafyalarda ortaya çıkmaları insanlığın değişmez gerçeği oldukları kanısını değiştirmemektedir. Tarihsel kayıtlar ise bu kanıyı daha da güçlendirmektedir. Bu kayıtlarda kaynağı bilinen salgın hastalıklar var olduğu gibi kaynağı hala çözölemeyen sayısız salgın yer almaktadır. Kızamık, verem, cüzam, kolera gibi hastalıklar görece daha eski tarihli pandemiler arasında yer alırken; İspanyol gribi, domuz gribi, kuş gribi, ebola yakın tarihte şahit olunan pandemiler arasındadır. Bazı pandemiler, zamanla etkilerini yitirebildiği gibi HIV/AIDS gibi aktif olarak devam eden pandemiler de bulunmaktadır (Aslan, 2020: 38). Çalışmamızın konusunu teşkil eden Coronavirüs kaynaklı Covid-19 pandemisi de bugün itibarıyla aktif olan pandemiler arasındadır.

BİR SALGIN HASTALIK OLARAK COVID-19

Bir salgın hastalık olarak Covid-19, 2019 yılının son ayında Çin'in Hubei eyaletine bağlı Wuhan kentinde yeni tip Coronavirüs (SARS-CoV-2) kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır. Hastalığın Çin'de kısa sürede yayıldığının ve bulaşıcılığının tespit edilmesi üzerine, Dünya Sağlık Örgütü pek çok halk sağlığı önleminin Çin yetkililerince ivedilikle yerine getirilmesini talep etmiştir. Ancak bu önlemler virüsün yayılımını durdurmamış, tam aksine pek çok ülkede etkisini artırmıştır. Tüm bu gelişmeler neticesinde Covid-19 salgını, Sağlık Örgütü tarafından ilk olarak halk sağlığı acil durumu (30 Ocak 2020), sonrasında ise pandemi (11 Mart 2020) olarak ilan edilmiştir.

Covid-19 salgınının nasıl ortaya çıktığı konusunda bilim çevresinde tartışmalar devam etmektedir. Bazı çevrelerce salgının etkeninin bir laboratuvar kazasına bağlı olarak ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Bu iddianın taraftarları az iken; çoğunluk Covid-19 salgınının bir zoonotik hastalık ola-

rak doğadan veya muhtemelen yarasalardan ya da başka hayvanlardan geçtiğini kabul etmektedir (Ergönül, 2020: 84). Covid-19 hastalığının insandan insana bulaşması ise konuşma, öksürük, hapşırma yoluyla çevreye yayılan damlacıkların solunum yollarına girmesiyle olmaktadır (Kayı, 2020: 102). Covid-19 pandemisinin etkeni ve bulaşma yolu ne olursa olsun, dünya için global bir felaket olduğu açıktır. Zira bu kadar kısa bir süre içerisinde gelişmiş-gelişmemiş tüm ülkeleri etkisi altına alan bir pandemiden söz edilmektedir. Hal böyle iken salgına müdahalede koruma aşamasından ziyade hastalık bulaşmış kişilerin hızlı ve erkenden tespit edilmesi aşamasına geçilmiştir. Hasta tespitini takip eden aşama ise izolasyon ve filyasyondur. Bu aşamalarda toplumdaki sağlıklı bireylerin virüs ile karşılaşma olasılıkları azaltılmaya çalışılmıştır (Kayı, 2020: 104). Covid-19 salgını bu yönü ile halk sağlığı önlemlerinin de hayati öneme sahip olduğunu göstermiştir.

Covid-19 hastalığı hiç şüphesiz toplumun bütün kesimlerini klinik açıdan etkilemektedir. Lakin hastalığın seyrine bakıldığında en çok kronik rahatsızlığı olan kişileri etkilediği ve bu kişilerde ölümcül bir hal aldığı görülmektedir. Kronik hastalığı olanların genellikle yaşlı nüfus olması ise farklı uygulamaları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda salgını kontrol altına almak için sokağa çıkma yasağı, seyahat kısıtlaması gibi uygulanan tedbirlerden yaşlı nüfusun özellikle etkilendiğini söylemek mümkündür.

ÇOCUK HAKLARININ GELİŞİMİ VE NORMATİF ÇERÇEVESİ

Bireyin ve birey haklarının önemsenmesi, ulusal ve uluslararası düzenlemelere konu olması, hümanist düşüncelerin yaşamın her alanına yerleştirilmeye çalışılması yakın bir dönemin getirisidir. İnsan hakları rejimine geçiş olarak adlandırılan bu süreç, Fransız Devrimi ile başlayan aydınlanma dönemine karşılık gelmektedir. Bu dönemin etkisiyle beraber insan hakları doğadan ve tanrı fikrinden soyutlanarak, akılla temellendirilen bireysel haklara dönüşmüştür. Ortaya çıkan bu bireysel hakların özünü ise, bir değer kriteri olarak insan onuru oluşturmaktadır. İnsan onuru, insanın gerek maddi gerekse de manevi yönden kendine has bir değer taşıması ve bu değerden feragatin mümkün olmaması, her türlü müdahaleye karşı mutlak olarak ileri sürülebilmesi şeklinde ifade edilen insana saygının özel bir görünümüdür (Doğan, 2020: 69). İnsanın salt insan olduğu için değerli olduğu fikrinin yansımaları olan insan onuru kavramı, insan haklarının kaynağını teşkil etmektedir. Bugün uluslararası insan hakları metinlerinin odak noktasında da insan onurunun bulunduğu rahatlıkla söylenebilir.

İnsan onuru ile temellendirilen insan hakları kuramı, zaman içerisinde pek çok hak listesini kapsayacak şekilde gelişmiştir. Bu gelişimde özel

olarak korunması gereken toplumsal grupların da hakları gündeme gelmiştir. İnsan haklarının kavramlaştırılması sonucu ortaya çıkan bu hak kategorilerinden biri de çocuk haklarıdır. Çocuk hakları, insan hakları mücadelesi sonrasında ortaya çıkan ve insanın varlık kategorileriyle ele alınmasının özel bir formudur (Mourgeon, 1991: 50). Bu özel formda çocukların tarihsel, sosyal, ekonomik, biyolojik gibi çeşitli sebeplerden kaynaklanan güç durumlarının bertaraf edilmesi amaçlanmaktadır.

İnsan hakları rejimi içerisinde yeni bir alanı ifade eden çocuk hakları, bünyesinde farklı dinamikleri barındırmaktadır. Bu alan bir anda değil; toplum yaşamındaki değişikliklere paralel olarak ortaya çıkmıştır. Geleneksel aile yapısının değişmesi, üretim ve tüketim ilişkilerinde yaşanan farklılaşma, bilim sahasındaki yeni gelişmeler gibi pek çok dinamik çocuk hakları anlayışını şekillendirmiştir. Çocuk haklarına asıl hüviyetini kazandıran yenilik ise, çocuğun korunmasında ailelerin yanında devletin de sorumluluk alması gerektiğinin anlaşılmasıdır (Serozan, 2017: 18). Böylesi bir anlayışın benimsenmeye başlanması, çocuğun nesne konumundan özne konumuna yükselişinin en belirgin göstergesidir.

Modern çağ ile anlam kazanan çocuk hakları, odağına çocuğun onurunu yerleştirmekte ve çocuğun insan haklarının hayata geçirilmesine hizmet etmektedir. Bu amaç doğrultusunda 20. Yüzyılda çocuklara özgü uluslararası metinler kaleme alınmıştır. Çocuk haklarının uluslararası düzeyde güvenceye kavuşturulması Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi ile başlamış, neredeyse tüm dünya ülkelerinin imzaladığı 1989 Tarihli Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin kabul edilmesiyle devam etmiştir. Çocuklara özgülenmiş uluslararası belgeler dışında Avrupa Sosyal Şartı, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi gibi insan hakları belgelerinin de çocukların haklarına yönelik standartlar getirdiğini belirtmek gerekir.

Çocukların haklarının normatif çerçevesi en ayrıntılı olarak Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde çizilmiştir. On sekiz yaşına kadar her insanı çocuk sayan Sözleşme'nin sadece çocuklara odaklanması, çocuğun üstün yararını dikkate alması, çocukların yaşamın her alanında etkin katılımının savunuculuğunu yapması, çocukları toplumun dışlayıcı ögesi olarak değil de bir parçası olarak görmesi ve en önemlisi de hiçbir çocuğa ayrımcılık yapılmamasının öncülüğünü üstlenmesi, çocuk hakları açısından son derece önem arz etmektedir (Kösesoy, 2020: 48).

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin içeriğine bakıldığında ise, devletlerin uymak zorunda olduğu ve çocuk haklarına dair her uygulamada dikkate alınması gereken dört temel ilkeden ve hak listelerinden oluştuğu

görülmektedir. Bu temel ilkeler ayrımcılık yasağı ilkesi, çocuğun yüksek yararı ilkesi, çocuğun görüşlerine saygı ilkesi ve yaşama ve gelişme hakkı şeklindedir ve Sözleşme’de yer alan tüm hakları kapsayıcı niteliği haizdir. Sözleşme, insan haklarını çocuklara özgü bir şekilde kaleme alarak bütüncül bir yaklaşımla pek çok hakka yer vermiştir. Bu kapsamda Sözleşme’de kişisel haklara, sosyal, ekonomik ve kültürel haklara, korunma haklarına, katılım haklarına ve özel olarak korunması gereken çocukların haklarına yer verildiği söylenebilir (Kösesoy, 2020: 129).

Çocuğun ve haklarının önemsendiğinin en somut örneği olan Çocuk Hakları Sözleşmesi, Sözleşme’yi imzalayan tüm taraf devletlere genel ve objektif yükümlülükler yüklemiştir. Bunun yanında Sözleşme, insan hakları sistematüğinde olduğı gibi devletlere negatif ve pozitif yükümlülükler de yüklemektedir. Çocuk hakları bakımından negatif yükümlülük, Taraf Devletler’in “çocuğun Sözleşme ile tanından haklarından herhangi birini ihlal eden eylemlerden kaçınmaları” anlamına gelirken; pozitif yükümlülük Taraf Devletler’in “çocukların Sözleşme’de yer alan haklardan yararlanıp bu hakları kullanabilmelerini sağlayacak her tür önlemi alması” anlamına gelmektedir. Nitekim bu yükümlülükler Sözleşme’nin 2. maddesinde “*Taraf Devletler bu Sözleşme’de yazılı olan hakları ... hiçbir ayırım gözetmeksizin tanır ve taahhüt ederler.*” ve 4. maddede “*Taraf Devletler, bu Sözleşme’de tanınan hakların uygulanması amacıyla gereken her türlü yasal, idarî ve diğer önlemleri alırlar. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin olarak, Taraf Devletler eldeki kaynaklarını olabildiğince geniş tutarak, gerekirse uluslararası iş birliğı çerçevesinde bu tür önlemler alırlar.*” şeklinde ifade bulunmaktadır. Her ne kadar ekonomik, sosyal ve kültürel haklar için kaynakların yeterliliğı kriteri mevcutsa da, Çocuk Hakları Komitesi, Taraf Devletler’den her birinin çocuk haklarının hiç olmazsa özünü oluşturan bölümlerinin hayata geçirilmesini sağlama gibi bir yükümlülüğünün olduğunu düşünmektedir. Herhangi bir taraf devlet, bu yükümlülüğü yerine getirememesi gerekçesi olarak eldeki kaynaklarının yetersizliğini ileri sürebilmesi için, elindeki bütün kaynakları kullanıp çaba gösterdiğini sergilemelidir. (Hodgkin vd., 2003: 22, 57,66). Komite’nin bu yöndeki görüşü önemli sayıda çocuğun temel besin maddelerinden, en temel eğitim imkânlarından, konut ve barınma ihtiyacından yoksun olduğı salgın gibi olağanüstü hallerde yol göstericidir.

COVID-19 PANDEMİSİ ÇOCUKLARIN İYİ OLMA HALİNE BİR TEHDİT Mİ?

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana dünyanın karşı karşıya kaldığı en büyük kriz Covid-19 Pandemisidir. Pandeminin bir kriz olarak addedilmesi, bütün insanlığın sağlığını tehdit etmesinin yanı sıra, ekonomiden hukuk sistemine, sanattan sosyal yaşama, eğitimden ekolojik hayata kadar tüm alanlara sirayet etmesinden kaynaklanmaktadır. Pandeminin ne zaman sona ereceğinin bilinmemesi ise krizin etkilerini derinleştirmektedir. Bu krizden toplumların her ferдинin etkilendiği konusunda ise şüphe bulunmamaktadır. Ancak diğer olağanüstü hallerde olduğu gibi salgının uzun vadedeki etkilerinden en çok etkilenecek olan çocukların, görmezden gelindiği rahatlıkla söylenebilir. Çocuklara böylesi bir görünmezlik algısı ile bakılmasının en temel sebebi, çocukların klinik açıdan salgından daha az etkilenmeleridir. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü de Covid-19 pandemisinden hayatını kaybeden çocukların oranının oldukça düşük olduğunu dile getirmektedir. Bununla birlikte gerek Dünya Sağlık Örgütü gerekse de çocuk alanında çalışan diğer uluslararası kuruluşlar pandemi sürecinden çocukların ziyadesiyle etkilendiğinin altını her platformda çizmiştir.

Covid-19 pandemisinden çocukların, hastalık ile enfekte olarak etkileneceği doğrudan bir etkidir. Bu doğrudan etkinin oranı düşük olsa da, özellikle kronik rahatsızlığı olan çocuklar için tehlike arz etmektedir. Bununla birlikte kendileri doğrudan enfekte olmamakla beraber, anne ya da babalarını veya aile üyelerinden herhangi birini salgından dolayı kaybeden çocuklar için durum daha vahimdir ve oldukça yaygındır. Bu tür ayrılma ve kayıpların çocukların psiko-sosyal gelişimini etkilediği ise aşîkârdır (UNICEF, 2020: 3).

Olağanüstü bir hal olarak varlığını sürdüren Covid-19 pandemisi, devletlerin ivedilikle yaşamın her alanında görünür önlemlere başvurmaları sonucunu doğurmuştur. Bu süreçte sosyal mesafe uygulamaları, sokağa çıkma yasakları, seyahat özgürlüğü kısıtlamaları, gözetim ve denetleme stratejileri gibi ulusal ve uluslararası ölçekte önlemler alınmıştır. Alınan önlemlerin ölçülülüğü, yerindeliği ve kısa-uzun vadede etkileri tartışılmakla beraber, bu önlemlerin çocukların iyi olma hallerine müdahale niteliğinde olduğu kabul edilmektedir. Çocuğun iyi olma hali (child well-being), çocuğun yaşam kalitesini ve memnuniyetini ve en nihayetinde refahını artıran bütünsel koşulların tümünü kapsamaktadır. Sağlık, eğitim, katılım, ev ve çevre şartları, güvenlik, kişisel ilişkiler ve geleceğe dair tüm beklentiler, çocuğun iyi olma hali bünyesinde değerlendirilmektedir. (Semerci vd., 2012:7). Bu bağlamda düşünüldüğünde Covid-19 salgınına durdurmaya yönelik önlemlerin, çocuğun iyi olmasına engel teşkil ettiği rahatlıkla söy-

lenebilir. Zira okulların kapanması çocukların öğrenme becerisini; sağlık sistemlerinin kapasitesinin zorlanması çocukların sağlık ve bakım hizmetlerinden yararlanmasını; iş yerlerinin faaliyetlerinin durdurulması ailelerin ve dolayısıyla çocukların gıdaya erimini zorlaştırmıştır (The Lancet, 2021: 298). Çocuğun yaşam kalitesini ve yaşamdan aldığı zevki azaltan hatta yok eden salgın ve salgına karşı alınan tedbirler, fiziksel gelişimin ötesinde bir etkiye sahiptir. Bu etki, çocukların ruh sağlığından sosyal gelişimlerine, güvenliklerinden mahremiyetlerine, ekonomik refah seviyelerinden korunmalarına kadar uzanmaktadır (UNICEF, 2020: 3).

Covid-19 Pandemisi uzun vadede, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmayı geciktirmektedir. İlk kez 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nda dile getirilen sürdürülebilir kalkınma kavramı, *"bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma"* şeklinde tanımlanmış ve ülkelerden bu tanım doğrultusunda atılan adımlardan Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'ni haberdar etmeleri istenmiştir (Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1991: 51, 71). Tanımdan da anlaşılacağı üzere sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin belirlenmesi, esasında gelecek nesilleri yani yarının çocuklarını korumak ile ilgilidir. Özellikle çocukların yetersiz beslenme ve okulsuz kalma oranlarını azaltmak, çocukları bulaşıcı hastalıklara karşı korumak, çocukların temiz suya erişimini sağlamak, mülteci, sığınmacı, yerinden edilmiş, çalışan, silahlı çatışma ortamlarındaki dezavantajlı çocuk gruplarını öncelikli olarak korumak gibi hedefler çocuklar için önem arz eden sürdürülebilir kalkınma hedeflerindendir. Bu hedeflerin tam olarak yerine getirildiğini söylemek ise oldukça zordur. Pandemiden önce de çocuklara yeterli bakım sağlamaktan, onları şiddetin tüm biçimlerine karşı korumaktan uzak bir dünyada yaşamaktaydık. Özellikle yoksul dünya ülkelerinde çocukların gıda sorunu çektiği, her beş saniyede bir 15 yaşından küçük bir çocuğun yaşamını yitirdiği, her beş çocuktan birinin yetersiz beslendiği, beş yaşın altındaki dört çocukta birinin nüfus kaydının olmadığı, 10 yaşındaki çocukların yarısından fazlasının özellikle olumsuz koşullardan kaynaklı olarak öğrenim güçlüğü çektiği, her beş çocukta ikisinin yoksul olduğu raporlar ile sabittir (UNICEF, 2020a: 4). Mevcut Covid-19 Pandemisi devam ettikçe, dünya çocuklarının hâlihazırdaki kötü durumunun daha da kötüleşeceği, sürdürülebilir kalkınma için atılan adımlardan sapılacağı ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmanın imkânsızlaşacağı yüksek bir olasılık olarak öngörülmektedir (UNICEF, 2021: 100).

Çocukların iyi olma hali daha önce de belirttiğimiz üzere onların yaşam koşullarını belirleyen pek çok gösterge ile birlikte anlaşılabilen bir haldir. Covid-19 Pandemisi ise bu göstergelerin tümüne sirayet etmiştir. Bu başlık

altında pandemiden etkilenen göstergelere yakından bakmak, Covid-19 Pandemisinin çocuğun iyi olma haline bir tehdit oluşturup oluşturmadığı sorusuna kesin bir cevap niteliğinde olacaktır.

ÇOCUK YOKSULLUĞU VE PANDEMİ

Yoksulluk çocuğun iyi olma halini belirleyen en temel göstergelerden biridir. Zira çocuklar için yoksulluk onları yaşama, büyüme ve gelişme açısından ihtiyaç duydukları imkânlardan yoksun bırakmak anlamına gelmektedir ve çocuğun refahını zedelemektedir. Maddi mahrumiyet, fiziki zafiyet, izolasyon, güçsüzlük, katılımın yeterli olmaması, zamanın yetersiz olması, çevre kirliliği ve çevrenin bozulması gibi farklı boyutları olan yoksulluk, çocuğun fiziksel, bilişsel ve ruhsal gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir (Semerci vd., 2012: 35, 36; Aktan vd., 2002:41, 42). Nitekim Dünya Sağlık Örgütü de, özellikle çocuğun fiziksel sağlığının belirlenmesinde yoksulluğu en önemli etken olarak görmektedir (WHO, 2002: 49).

Parasızlığın ötesinde çocukların eğitim, sağlık, gıda, su ve sanitasyon gibi alanlarda yoksunlukları içeren yoksulluk, evrensel bir çocuk sorunudur. Zira pandeminin hemen öncesinde yayımlanan bir raporda 356 milyon çocuğun (dünya nüfusunun %17,5) ve 5 yaşından küçük çocukların neredeyse yüzde yirmisinin aşırı yoksulluk içinde yaşadığı belirlenmiştir. Tüm boyutları ile çocuk yoksulluğu düşünüldüğünde ise, yaklaşık 644 milyon çocuk, yoksulluk kategorisinde değerlendirilmiştir (UNICEF, 2021: 86) Bu rakamların pandemi gibi olağanüstü koşullarda artması pek muhtemeldir. Gerçekten de salgın ile birlikte tüm büyük ekonomilerde düşüş yaşanmış ve küresel bir durgunluk yaşanmıştır. Bu durgunluk, Uluslararası Para Fonu tarafından da tespit edilmiş ve küresel gelirde %3 oranında bir daralmanın olacağı (pandeminin 2020 yılı sonunda sona ereceği varsayımına dayanılarak) belirtilmiştir (IMF, 2020: 1). Küresel gelirde yaşanan bu daralmadan dünya genelinde hane halkı ile beraber pek çok çocuğun etkilendiği ise apaçık ortadadır. Pek çok aile artan ekonomik güvensizlik ile beraber işlerini kaybetme riski ile karşı karşıya kalmış ya da kaybetmiştir. Söz konusu kaybın olumsuz sonuçlarını ise yine savunmasız durumdaki çocuklar deneyimlemiştir (CDENF, 2020: 7). Bu yönde yapılan analizlere göre, düşük ve orta gelirli ülkelerde yoksulluk sınırı altında yaşayan çocukların sayısı %15 oranında artmıştır. Artışın en çok yaşanacağı yerler ise Avrupa ve Orta Asya'dır. Hâlihazırda gıda ve su gibi temel besin ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan Afrika'daki çocuklar için ise yoksulluk derinleşmiştir (UNICEF, 2020b). Covid-19 Pandemisi, çocuk yoksulluğu oranlarının en yüksek olduğu ülkeler arasında yer alan Türkiye'de de maddi yoksunluğu artırmıştır. İstanbul özelinde 103 hane ile görüşmeler yapılarak elde edilen verilere göre, görüşülen hanelerin %85'inin gıdaya

erişim sorunu yaşamakta, hane üyeleri ile birlikte çocuklar yeterli olmayan besinlerle beslenmek zorunda kalmakta, temiz içme suyuna erişimleri daha da zorlaşmakta, hanelerin %10'u çocukların sağlığını tehdit edecek baraka ve çadırlarda yaşamakta ve %38,8'i evini kaybetme riskiyle karşı karşıyadır (Derin Yoksulluk Ağı, 2021: 4).

Yoksulluğun gıda boyutu Covid-19 Pandemisi ile görünür hale gelmiştir. Söz konusu görünürlüğe dikkat çeken Dünya Gıda Programı, Covid-19 Pandemisinin açlık salgınına yol açabileceği uyarısında bulunmuştur. Bu uyarıya göre Temmuz 2021 itibariyle, dünya çapında 40'tan fazla ülkede 41 milyondan fazla insan açlık riski altındadır (WFP, 2021: 6). Pandeminin patlak verdiği 2020'de, 2019'a kıyasla 20 milyon daha fazla insanın aç uyuduğu ve bunların neredeyse 12 milyonunun çocuk olduğu uyarısında da eşi görülmemiş bir küresel açlık vurgusu yapılmıştır (FSIN, 2021: 3). Bununla birlikte, pandemi bir yandan gıdaya erişimi azaltırken gıda güven-sizliğinde ve fiyatlarında ters etki yapmıştır. Bu etkiyi inceleyen raporlarda, Şubat 2020'den bu yana, gıda fiyatlarının İngiltere'de %2,9, ABD'de %3,6, Japonya ve Kanada'da %4,8, Myanmar'da %53,5, Lübnan'da %48, Vene-züella'da %29 ve Uganda'da %21, Sudan'da %17, Afganistan'da %10,7'e varan oranda arttığı tespit edilmiştir. Gelişmiş ve gelişmemiş tüm ülkelerde gıda fiyatlarının artışı, insanları daha ucuz, daha az besleyici gıdalara yönelmeye zorlamıştır. Çocuklar için bu durumun yetersiz beslenme krizine dönüşebileceği ve Covid-19'dan kaynaklanan beslenme krizinin 2022'ye kadar 13,6 milyondan daha fazla çocuğu etkileyebileceği tahmin edilmektedir. Covid-19'un küresel açlık ve gıda güvenliği üzerindeki dalgalı etkisinin, özellikle çocuklar üzerinde önümüzdeki yıllarda daha çok hissedileceği düşünülmektedir. Zira tahminler 2030'a kadar 656,8 milyon insanın açlık çekeceği yönündedir. Bu tahmin Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi bağlamında 193 devletin açlığa son vermeyi taahhüt ettiği 2015 yılındaki aç insan sayısından ise %6 daha fazladır ve ciddiyet arz etmektedir (World Vision, 2021: 4, 11).

ÇOCUK İŞÇİLİĞİ VE PANDEMİ

Çocuğun iyi olma halinin bir başka göstergesi, çocuğun çalışma hayatına dâhil olmasıdır. Çocuğun kendi potansiyelini gerçekleştirecek veya kendini geliştirecek işler yapması olumlu olarak addedilirken, çocuk işçiliği çeşitli boyutlarıyla önemli bir çocuk sorunu olarak varlığını sürdürmektedir. Önemli bir sosyal sorun ve insan hakları ihlali olarak çocuk işçiliği; yoksulluğun, çocuk işçiliğine göz yuman normların, insan onuruna yakışır iş imkanlarının yoksunluğunun, göçün ve olağanüstü durumların ortak sonucudur (Semerci vd., 2012: 122; UNICEF vd., 2020: 5). Arz yönün-

den yoksulluk, çocukları işçi olmaya zorlayan en önemli güç iken; talep yönünden ailelerin kendisi çocukları işçi olmaya zorlamaktadır. Hal böyle iken çocuk işçiliğinin aslında ekonomiden ziyade toplumların topyekün refah seviyesi ile ilişkili olduğu açıktır (Yayla, 2017: 420). Tam da bu noktada pandeminin ortaya çıkması, refah seviyesini düşürerek çocuk işçiliğini artırmıştır. Son yıllarda gerek ulusal gerekse de çocuk işçiliği ile mücadelede önemli adımlar atılmışken, pandemi tüm bu adımlar için tehlike yaratmıştır. Özellikle hane gelirlerinde yaşanan kayıplar, çocuklardan mali olarak beklentiyi, aile bütçesine katkı sağlamayı zorunlu hale getirmiştir. Dar çerçevede ailelerde, geniş çerçevede toplumlarda ve ülkelerde pandemi ile beraber düşen yaşam standartları, çocukları tehlikeli ve sömürücü işlere itmiştir. Yetişkinlere kıyasen daha düşük ücretler ile çalışmaya kolayca ikna edilen çocuklar, pandemiden önce de işverenlerin giderlerini azaltmak ve kazançlarını artırmak için daha çok tercih edilmekteydi (ILO vd., 2019:25) Pandemi gibi kötüye giden istihdam zamanlarında ise çocuklara iş gücü bağlamında yönelim daha fazladır. Nitekim ekonomide daralmaya yol açan, iş gücü piyasasında hareketi kısıtlayan ve küresel düzeyde çalışma sürelerini azaltan pandemi, ekonomik faaliyetleri duraklatmış ve kayıt dışılığı artırmıştır. Bunun neticesinde çalışmadan hayatını idame edemeyecek durumda olan pek çok hane, daha düşük ücretlerde daha kötü işlerde çalışmayı kabul etmiştir. Pandemi ile yükselişe geçen kayıt dışı istihdamın en yaygın alanı çocuk işçiliğidir. Başta gıda olmak üzere pek çok sektörde yaşanan kopmalar sebebiyle pek çok işverenin gelirinin azalması, çocukların kayıt dışı çalıştırılmasına kapı aralamıştır (UNICEF vd., 2020: 12).

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında çocuk işçiliğinin tüm biçimlerinin 2025'e kadar kaldırılacağı taahhüdü, bugün küresel salgın sebebiyle ifası zor bir taahhüde dönüşmüştür. Son yirmi yılda 94 milyon çocuk işçiliğini azaltan dünya, yeniden çocuk işçiliği hususunda tehdit altındadır (UNICEF vd., 2020: 22). 2020'nin başında dünya genelinde 160 milyon çocuk işçinin olduğu tespit edilmişken, pandeminin bir sonucu olarak 2022'nin sonuna kadar 8,9 milyon çocuğun daha çocuk işçiliğine itilme riski altında olduğu tahmin edilmektedir. Bu çocukların büyük bir çoğunluğu ise 5-11 yaş aralığında iken, erkek çocuk işçilerin oranı kız çocuklara göre daha fazladır. Ancak kız çocuklarının haftada en az 21 saat yaptıkları ev işleri dikte alındığında, çocuk işçiliğinde cinsiyet farkının azaldığı görülmektedir. Fiziksel ve ruhsal sağlıkları ile güvenlikleri açısından riskli işlerde çalışan çocukların sayısının ise 2016'dan beri yaklaşık 6,5 milyon artış gösterdiği düşünülmektedir. Özellikle Sahra altı Afrika'da nüfus artışı, aşırı yoksulluk ve yetersiz sosyal koruma önlemlerinin, 2016 itibarıyla 16,6 milyon çocuğun daha çocuk işçi olmasına yol açtığı tespit edilmiştir (ILO vd., 2021: 12,13).

Salgın nedeniyle pek çok devlette okulların kapanması, hâlihazırda savunmasız durumdaki çocuklar için büyük bir risk oluşturmaktadır. Zira okula devam etmeyen çocukların çalıştırılma olasılığı daha da fazladır. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün Gana, Nepal ve Uganda'daki gözlemleri de bunu doğrulamaktadır. Buralarda bizzat çocuklar ile yapılan görüşmelerde, çocuklar, ailelerinin pandemi ile beraber yeterli gıdaya erişemediklerini ve çalışmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Çocuk işçiliğine itilen bu çocuklar en az 10 saat çalıştıklarını, çalışmalarının zahmetli olduğunu da ayrıca belirtmişlerdir. Pandeminin başlaması ile kakao işletmeleri ile pamuk ekimi ve diğer tarımsal işlerde çocuk işçiliğinin önceki dönemlere kıyasen önemli bir artış gösterdiği de bilinmektedir. Özellikle Brezilya'da çocuk işçiliğinin Mayıs-Temmuz 2020 arasında hanelerde yüzde yirmi altı arttığı tahmin edilmektedir (ILO vd., 2021: 54). Türkiye'de İstanbul özelinde görüşme usulü yapılan çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmanın verilerine göre, pandemi sürecinde hane gelirinin eve düzenli bir şekilde gıda alamayacak şekilde düşmesi nedeniyle daha önce çalışmayan çocuklar da kâğıt, hurda toplayıcılığı, seyyar satıcılık, tekstil işçiliği gibi işlerde uzun çalışma saatleri ile çalışmaya başlamıştır. Görüşülen 103 hanenin %6'sında eve sadece çocukların gelir getirdiği görülmüştür. (Derin Yoksulluk Ağı, 2021: 3)

EĞİTİM VE PANDEMI

Çocuğun iyi olma halinin bir göstergesi olarak eğitim, pandeminin tahripkâr etkisinin en çok hissedildiği alanların başında gelmektedir. Daha önceki salgınlara göre yayılma hızı fazla olan Covid-19 salgınında okullar, daha salgın yayılmadan önce tedbir amacıyla kapatılmış ve kapatmalar pek çok ülkede uzatılmıştır. Bugün pandeminin üzerinden bir yıl geçmesine rağmen dünyadaki öğrencilerin yarısına yakını hala okulların kısmen veya tamamen kapatılmasından etkilenmektedir. Aşıların kullanıma sunulmasının ardından birçok gelişmiş ülkede okullar yeniden açılmış olsa da, Asya ve Pasifik bölgesindeki çocukların yüzde kırkı okullarının hala kapalı olduğunu belirtmiştir (World Vision, 2021: 12). Bu eğitim krizinin bir sonucu olarak 100 milyondan fazla çocuğun okumada minimum yeterlilik seviyesinin altına düşeceği, 5 milyondan daha fazla ilkökul ve ortaokul çağındaki kız çocuğunun okul sisteminden ayrılabilmesi tahmin edilmekte ve nesiller boyu sürecek bir eğitim felaketi için devletlere uluslararası örgütler tarafından çağrıda bulunmaktadır (UNESCO, 2021).

Covid-19 Pandemisi, geleneksel öğrenme modellerinin yetersizliğini ve olası bir salgında alternatif öğretim mekanizmalarının hazır bulundurulması gerekliliğini gözler önüne sermiştir. Bu çerçevede uzaktan eğitim ya da

çevrim içi eğitim uygulamaları gündeme gelmiş ve bu uygulamalar öğrencilerin öğrenme yoksunluğu çekmemesi için kullanılmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanmak suretiyle inşa edilen uzaktan ya da çevrim içi sistemler, eğitimi kesintiye uğratmamak adına olumlu bir adımdır. Ancak devletler ve toplumlar nezdinde derin eşitsizliklerin varlığı düşünüldüğünde, dijital eşitsizlik olarak adlandırılabilir yeni bir alanın doğması muhtemeldir. Nitekim bu öngörü gerçekleşmiş ve her yaştan çocuk dijital eğitime ulaşmakta zorluk çekmiştir. Düşük gelirli ülkelerin sadece %30'unda çevrim içi uygulamaların bulunduğu, bu ülkelerin bazılarında hala temel bilgi kaynağının internet olmadığı göz önüne alındığında, sosyo-ekonomik yönden zor koşullardaki ailelerin çocukları için dijital eğitimin çifte eşitsizlik hali yarattığı rahatlıkla söylenebilir (UNESCO, 2021). Bunun yanında insani gelişmenin yüksek olduğu ülkelerde de dijitalliğe erişimin istenilen seviyede olmadığı raporlar ile sabittir. Raporlardaki verilere göre, gelişmiş ülkelerde 100 kişiden ancak 28,3'ü geniş bant internet aboneliğine sahiptir (UNDP, 2020: 17). Derin Yoksulluk Ağı'nın İstanbul özelindeki verilerinde ise yoksulluk koşulları altında yaşayan 103 hanenin %57,8'inde çocukların uzaktan eğitime devam edemediği; bu çocukların %60'ının uzaktan eğitime katılabilecek teknolojik cihaza erişiminin olmadığı, %54'ünün internete erişiminin olmadığı, %45'inin kendilerini takip eden bir yetişkine sahip olmadığı ve %39'unun uzaktan eğitime erişim konusunda yeterli bilgiden yoksun olduğu ve %7'sinin çalışmak zorunda olması sebebiyle uzaktan eğitime katılamadığı ortaya çıkmıştır. Görüşme yapılan hanelerde uzaktan eğitimin "okulların tamamen kapanması" olarak algılandığı ve bu algı sebebiyle çocukların çalışmaya başladığı verisi ise oldukça dikkat çekicidir (Derin Yoksulluk Ağı, 2021: 6). Zira bu veri uzaktan eğitimin tam olarak tanıtılmadığı, uygulamaya konulmadığı ve verimliliğin sağlanmadığını göstermektedir.

Uzaktan ya da çevrim içi eğitimin salgın dönemlerinde okullara ikame bir hizmet olarak kullanılması, küresel düzeyde bir dijital eşitsizliğe veya uçuruma yol açmıştır. Bu hizmetin gerekli altyapısının her ülkede aynı olmaması, hizmete dair bazı ülkelere uzmanlaşmış kişilerin yokluğu, çocukların bu sistemlere adapte olmasının bölgesel olarak farklılık arz etmesi gibi pek çok sebep, eğitimdeki eşitsizliği derinleştirmiştir. Dijitalleşen eğitimin her ne kadar yüz yüze eğitime göre daha az maliyetli olduğu ifade edilse de, benzer mali sıkıntılar uzaktan eğitimde de devam etmiştir. Bazı çocuklar uzaktan eğitimin bütün olanaklarından ve kolaylıklarından yararlanırken, bazı çocuklar uzaktan eğitim araçlarından yoksun kalmıştır. Söz konusu yoksunluğu gidermek ve eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak adına bazı devletler destekleyici adımlar atmışsa da, bu adımların pandeminin çocuklar üzerinde uzun yıllar sürecektir etkisini bertaraf etmeyeceği öngörülmektedir (Kılıç, 2021: 30)

ÇOCUĞUN GÜVENLİĞİ VE PANDEMİ

Çocuğun güvenliğinin temin edilmiş olması, onun gelişimini engelleyen her türlü sorun, tehlike, engel veya riskin yokluğu ya da en az düzeyde varlığı anlamına gelmektedir. Bu yönüyle güvenlik, çocuğun iyi olma halinin bir başka göstergesidir. Çocuğun şiddetin tüm görünüm biçimlerine karşı korunması, çocuk ölüm oranlarının azaltılması gibi tüm önlemler esasında çocuğun emniyetli bir şekilde hayatını idame etmesine hizmet etmektedir. Ancak çocuk güvenliğinin tamamen sağlandığı bir dönemin ya da toplumun olduğunu söylemek oldukça zordur. Özellikle savaş, doğal afet, salgın gibi olağanüstü durumlarda çocukların güvenliğinin tehlike altında olduğu hususunda şüphe bulunmamaktadır. Covid-19 pandemisinin ortaya çıkmasından bu yana çocukların güvenliği hususu genellikle göz ardı edilmektedir. Lakin daha önceki salgınlarda olduğu gibi bu salgının da çocukların güvenliklerini zedelediği aşîkârdır. Özellikle pandemi sürecinde aileleri ile sürekli olarak kapalı ortamda, kaygı içinde yaşayan çocukların şiddet görmesi, şiddete tanık olması ve şiddet görme korkusu ile yaşaması pek muhtemeldir.

Çocuklar için bir savunma ve korunma olarak görülen ev ortamının, Covid-19 ile ilişkili stres etmenlerinden kaynaklı olarak tehlike arz edecek bir ortama dönüşebilmektedir. Dünya genelinde ailelerin ve çocukların bakımını üstlenenler pandemiyle birlikte iş kaybı, sağlık ve gıda tedirginliği, hareket kısıtlamaları gibi birçok konu ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bunun yanında çocuklar da sokağa çıkma kısıtlamaları ile evde ya da kurumda kalma tedbirleri gibi çeşitli tecrit koşullarının muhatabı olmuştur. Ailelerin (bakım verenlerin) çocuğa karşı sorumluluklarını sınırlı bir alanda yürütmek zorunda kalması ve çocuğun bu sınırlı alanda kendini gerçekleştirememesi, güvenlik bakımından sorunlar doğurmaktadır. Güvenlikleri tehlikeye giren çocukların, tecrit koşullarında bulunması ise çocukların onları koruyabilecek kişilere ve uzmanlara erişimini azaltmakta ve çocuk koruma mekanizmalarının işletememesine yol açmaktadır (The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action vd., 2020: 2).

Pandemi süreci ile birlikte toplumların tüm bireyleri gibi çocuklar da evlerinden çıkamadıklarında okuldan, akranlarından, sağlık ve koruma hizmetlerinden mahrum kalmışlardır. Bu mahrumiyetin uzun sürmesi, çocukların kaygı ve depresyon düzeylerini ve aile içi şiddete maruz kalma risklerini artırmaktadır. Çocukların özellikle Covid-19 dolayısıyla damgalanması, onları şiddete ve psikolojik strese açık hale getirmektedir. Bunun yanında kız çocuklarının cinsiyetlerine özgü ihtiyaçlarını ve güçlüklerini dikkate almayan koruma önlemlerinin de, cinsel sömürüyü, istismarı ve çocuk evliliği riskini artırabileceği öngörülmektedir. Çocukların pande-

mide uzaktan eğitim için çevrim içi platformları kullanması çocuk pornografisi riskini de beraberinde getirmektedir. Artan dijitalleşme, çocukların uygunsuz içeriklere ve pedofiliye maruz kalma riskini derinleştirmektedir. Tüm bu platformların varlığı eğitim hakkının tesisine yönelik olsa da, çocukların mahremiyet hakkının zedelendiği söylenebilir (UNICEF, 2020a: 9, The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, 2019: 1)

ÖZEL OLARAK KORUNMASI GEREKEN ÇOCUKLAR VE PANDEMİ

Özel olarak korunması gereken çocuklar, kimi haklarından veya tüm haklarından diğer çocuklara göre daha az yararlanmak zorunda bırakılan çocuklardır ve biyolojik veya sonradan gelişen çevresel, toplumsal ve kültürel faktörlerin etkisiyle daha güç ve kırılgan konumdadırlar (Kösesoy, 2020: 199). Covid-19 pandemisi, işte bu çocukların kırılganlığını derinleştirmiş ve çifte dezavantajlılık haline sebebiyet vermiştir. Hâlihazırda yoksulluk, açlık, yetersiz sağlık hizmeti, eğitimsizlik, şiddet, kötü çalışma koşulları ile mücadele eden çocukların sayısı fazla iken, pandemi bu koşulların hepsine sirayet ederek sayının artışına yol açmıştır. Bu çerçevede pandeminin engelli çocuklara, özgürlüklerinden mahrum bırakılan çocuklara, göçmen, sığınmacı ya da mülteci çocuklara, silahlı çatışma ortamındaki çocuklara, sokakta çalışan ya da yaşayan çocuklara, yerli ve azınlık halklarının çocuklarına, kız çocuklarına etkisi ziyadesiyle fazladır.

Pandemide yaşamsal sorunlarla diğer çocuklara göre daha fazla karşı karşıya kalan çocuklardan ilkin, evsiz, yoksul veya sokakta yaşayan çocuklar oluşturmaktadır. Bu noktada evsiz çocukların, Covid-19 pandemisi gibi bulaşıcılık sistemini tehlikeye sokan bir hastalıktan hem doğrudan hem dolaylı olarak muzdarip olduğu görülmektedir (Rights and Security International, 2021: 20) Evsiz çocukların yanında dünya genelinde bir milyar insanın geçekundu mahallelerinde, kayıt dışı yerleşim yerlerinde ve elverişsiz şartlarda bulunan konutlarda yaşamını sürdürdüğü düşünüldüğünde, salgının bu konutlarda yaşayan çocuklar için orantısız etkide bulunduğu söylenebilir. Evlerinde genellikle çeşme suyu veya el yıkama alanları bulunmadığı için çoğu zaman ortak kullanılan sanitasyon alanlarına bağımlı olan bu çocuklar için, sosyal mesafe ve karantina tedbirleri, salgının yayılmasını hızlandırma riski taşımaktadır. Bu tedbirler, söz konusu alanlarda yaşayan insanların geçim kaynaklarını ortadan kaldırarak çocuklar açısından şiddetli etkiler doğurmaktadır. Benzer sorunları kamplarda ve kalabalık yerleşim yerlerinde yaşayan 17 milyon mülteci, sığınmacı veya yerinden edilmiş çocuk da yaşamaktadır. Sosyal koruma sistemlerinin dışında kalan bu çocuklar, daha güvenli bir duruma ulaşmak için gerekli olabilecek hareket serbestisine

sahip olmadıklarından, salgından olumsuz etkilenme olasılığı en yüksek çocuklardır. Göçmenler dâhil, kurum bakımı altında olan veya alıkonulan çocukların ise, salgın gibi kriz zamanlarında bakımlarının kesintisiz devam etmesi zorlaştığından tehlike altında oldukları söylenebilir (UNICEF, 2020a: 8,9).

Ağır insani kriz bölgelerinde ve silahlı çatışma ortamlarında yaşayan çocukların Covid-19 kapsamında aşırı risk altında olduğu aşîkârdır. Bugün Suriye, Yemen, Sudan gibi silahlı çatışmaların devam ettiği bölgelerde yaşayan çocuklar için Covid-19 pandemisi yoksunluk halini derinleştirmektedir. Buralarda yaşamını idame etmek zorunda kalan çocuklar için salgın özellikle gıda ve sağlık hizmetleri açısından tehlike arz etmektedir. Söz konusu bölgelerde çözülemeyen yetki tartışmaları, salgının yayılmasını kontrol altına almaya ve azaltmaya yönelik tedbirlerin uygulanması bakımından son derece bariz sorunlar doğurmaktadır ve çocukların tecrit koşullarında yaşaması riskini beraberinde getirmektedir (UNICEF, 2020a: 9; Rights and Security International, 2021: 21).

Özgürlüklerinden mahrum bırakılan kişilerin pandemi ile imtihanında yine en zorluk yaşayanlar çocuklardır. Hükümlü ya da gözaltında tutulan ve geri gönderme merkezlerindeki çocuklar, hem doğrudan virüs riski hem de uygun sağlık önlemlerine erişim yoksunluğu ile karşı karşıya kalabilmektedir. Özellikle Amerika gibi sert göçmen politikalarına sahip ülkelerde, idari hapsetme nedeniyle tutulan çocukların enfeksiyona daha fazla maruz kaldığı tespit edilmiştir (Rights and Security International, 2021: 22)

COVID-19 salgını yerli ve azınlık halk çocuklarının sağlık hizmetlerine, sosyal hizmetlere, eğitime ve istihdama erişim gibi karşı karşıya kaldığı var olan eşitsizlikleri ve problemleri ağırlaştırmıştır. Özellikle karantina ve sokağa çıkma kısıtlaması tedbirlerinin uygulanması sırasında Roman çocuklara yönelik aleni ırksal profillemeye de dâhil olmak üzere polis tarafından gerçekleştirilen sert ve ayrımcılık gözetken eylemler gündeme gelmiştir. Pandemi sürecinde bazı etnik gruplar ve onların çocukları, salgının ortaya çıkmasıyla ilişkilendirilmiştir. Tüm bunların yanında resmi diller dışında pandemi hakkında bilgi ve talimatlara erişimin olmaması ya da sınırlı olması, salgının kırılma noktası çocuk grupları üzerindeki orantısız etkisini göstermiştir (Ayrımcılığın Önlenmesi, Çeşitlilik ve İçerme Yönlendirme Sekreterliği, 2020: 1)

Ebola salgınının kız çocuklarının okula kayıt oranını düşürdüğü, çocuk evliliklerini ve çok erken yaşlarda gebe kalma olasılıklarını artırdığı gibi Covid-19 salgınının da benzer etkilerde bulunduğu bilinmektedir. Bu yönüyle eşitsizliğe yol açan bir kriz olarak Covid-19 salgınının kız çocuklarına daha çok zarar verdiği söylenebilir. Nitekim Asya-Pasifik bölgesindeki dokuz ül-

kedeki çocuklar ve ailelerle yapılan görüşmelerde, evli çocukların %82'sinin pandeminin başlamasından sonra evlendiği görülmüştür. Pandemi ile daha da yoksullaşan hanelerde hane halkı maliyesi üzerindeki yükü hafifletmek için kız çocuklarının evlendirildiği de raporlanmaktadır (World Vision, 2021: 6). Kız çocukları sadece çocuk yaştaki evlilikler bahsinde değil; dijital teknolojiye ve dolayısıyla çevrim içi eğitim hizmetlerine erişim ve aile içi şiddet mağduru olma bakımından da dezavantajlı konuma geçmiştir. Pandemide kız çocukları dışında engelli çocuklar da, askıya alınan sağlık, eğitim, koruma, bakım gibi yüz yüze hizmetlere erişim konusunda sıkıntı yaşayarak kırılğan gruplara dâhil olmuştur (UNICEF, 2020a: 4,5).

SONUÇ YERİNE: COVID-19 PANDEMİSİNE ÇOCUK HAKLARI GÖZÜYLE BAKMAK MÜMKÜN MÜ?

Pandemi sürecinden hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkilenen çocuklar için yeni bir bakış açısının gerekliliği hissedilmiştir. Özellikle çocukları merkeze alan hak temelli yaklaşımların, pandemi gibi olağanüstü nitelik taşıyan hallerde daha elzem olduğu anlaşılmıştır. Zira hak temelli yaklaşımlarla amaçlanan, hak sahiplerini özellikle de yoksul, güçsüz ve ayrımcılığa uğrama riski olan grupları haklarını talep etmeye teşviktir. Bu yönüyle çocuklara hak temelli yaklaşımda gönüllülüğten ziyade herkesin sorumluluk aldığı, gerektiğinde hesap verilebilirliğin olduğu ve ayrımcılık yapılmadan tüm çocukların hak öznesi olarak korunduğu anlayışı hâkimdir. Hak temelli anlayışın en temel özelliği ise devletin çocukların haklarını hayata geçirmede başat rol oynamasıdır. Devletin bu başat rolü, çocukların anayasası niteliğini haiz Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde de vurgulanmaktadır (Kösesoy, 2020: 48,49). Söz konusu vurgu, sadece olağan zamanlar için değil, doğal afet, savaş ve içinde bulunduğumuz pandemi gibi olağanüstü zamanlarda da geçerlidir.

Olağanüstü bir hal kategorisindeki Covid-19 Pandemisine çocuk hakları gözüyle bakıldığında önem arz eden ilk hak çocuğun hayatta kalma ve gelişme hakkıdır. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin dayandığı temel ilkelerden de olan bu hak, çocukların pandemiden doğrudan ve dolaylı olarak korunmasına hizmet etmektedir. Yaşama ve gelişme hakkı, çocuğun maddi ve manevi açıdan korunmasının yanında onurunun da korunması hakkıdır. Özellikle bu hak kapsamında Sözleşme'ye taraf devletlerden, çocuğun salt hayatta kalmasını sağlamak değil; çocuk için en elverişli yaşama koşullarını oluşturması beklenmektedir. Nitekim Çocuk Hakları Komitesi'ne göre devletlerin çocukları silahlı çatışmalardan, erken evliliklerden, idam cezasından, intihardan, cinayet ve diğer şiddet olaylarından koruması, yetersiz beslenmeyi ve salgınları ortadan kaldırması, anne ve bebek ölümlerini

azaltması yaşama-gelişme hakkının sağlanması için gösterilen azami çabaya işaret etmektedir (Hodgkin vd., 2003: 108). Pandemide çocuklar için önem arz eden bir diğer ilke ayrımcılık yasağı ilkesidir. Zira çocuklar büyük eşitsizliklerle şekillenen bir süreç yaşamaktadırlar. Hâlbuki çocuk hakları açısından ayrımcılık yasağı, tüm çocukların Çocuk Hakları Sözleşmesi ile tanınan haklardan yararlanmasını garanti altına almayı hedeflemektedir. Çocukları etkileyen ayrımcı uygulamaların başlıca nedeni ise yoksulluktur ve bu yoksulluk kriz zamanlarında katlanmaktadır. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin ve Komitesi'nin niyeti de ayrımcılık yasağı ilkesinin, bütçe hazırlanırken ve kaynaklar tahsis edilirken en başta gözetilmesini sağlamak ve böylece olası bir kriz anında ayrımcı muamelelerin önünü almaktır (Hodgkin vd., 2003: 108). Ayrımcılık yasağı ilkesinin bir diğer görünümü ise, dezavantajlı durumda olan ya da özel duruma sahip çocuklara farklı muamelede bulunulması gerekliliğidir. Özellikle pandemi koşulları ile birlikte düşünüldüğünde pozitif ayrımcılığa yönelik girişimlerin her devlette eksik olduğu anlaşılmıştır. Özel bir ilgiye muhtaç sayısız çocuğun varlığı ve bu çocukların ancak devletlerin farklı ve etkin politikalarıyla kötü konumlardan kurtulmayı beklediği pandemide daha görünür olmuştur.

Çocukların eğitim hakkının her zaman alternatiflerini içerecek şekilde planlanmasının hayati önem taşıdığı, pandemi ile anlaşılmıştır. Pandeminin bir anda hayatın tüm alanlarına sirayeti eğitimi de derinden sarsmış ve geleneksel eğitim kurumlarının işlevselliğini sorgulatmıştır. Devletlerin eğitim hakkının tesisi bağlamında, uzaktan ya da çevrim içi eğitim uygulamalarını ikame bir hizmet sağlayıcısı olarak sağlama yükümlülüğü gündeme gelmiştir. Yeni bir pozitif yükümlülük anlamına gelen bu yükümlülük, eğitimin fırsat eşitliği temelinde gerçekleşmesinin gereği olarak anlaşılmaktadır. Fırsat eşitliliği vurgusu ile düzenlenen Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28. Maddesinde hüküm altına alınan çocuğun eğitim hakkı, mevcut ve erişilebilir bir eğitimden bahsetmektedir. Erişilebilirlik ise ayırım gözetmeme, fiziksel erişilebilirlik ve ekonomik erişilebilirlik olmak üzere üç boyutludur (Hodgkin vd., 2003: 423, 424). İşte pandemi eğitimin özellikle erişilebilirliğinin kırılganlığını taraf devletlere göstermiş ve devletleri somut adımlar atmaya teşvik etmiştir. Ancak eğitim hakkının sosyal haklar içerisinde değerlendirilmesi ve bu sebeple devletlerin mali güçlerini ileri sürmeleri pandemide pek çok çocuğun eğitim hakkını zedelemiştir. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin varlık amacı gereği olması gereken ise, devletlerin çocuğun eğitim hakkına yönelik bütün kaynaklarını seferber ettiğini ispat etmesidir.

Covid-19 Pandemisi bir başka sosyal hak olarak çocuğun sağlık ve sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkını hatırlatmıştır. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 24. Maddesinde tüm boyutları ile düzenlenen bu hak, pandemide

çocuğun hayatta kalma ve gelişme hakkının koruyucusu olarak işlev görmüştür. Devletler bu hakkın gereği olarak, bebek ve çocuk ölüm oranlarının düşürülmesi, bütün çocuklara gerekli tıbbî yardım ve tıbbî bakımın, temel sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine önem verilerek sağlanması, temel sağlık hizmetleri çerçevesinde ve başka olanakların yanı sıra kolayca bulunabilen tekniklerin kullanılması ve besleyici yiyecekler ve temiz içme suyu sağlanması yoluyla ve çevre kirlenmesinin tehlike ve zararlarını göz önüne alarak, hastalık ve yetersiz beslenmeye karşı mücadele edilmesi, koruyucu sağlık bakımının geliştirilmesi, çocukların sağlığı için zararlı geleneksel uygulamaların kaldırılması gibi yükümlülükler ile yükümlüdürler. Çocukların beslenmesi ile temiz suya erişiminin azaldığı, ağır ve kötü koşullarda çalışmasının arttığı, okulların kapalı kalmasının çocukları erken evliliğe ittiği ve dolayısıyla ergen hamileliklerinin yükselişe geçtiği pandemi süreçlerinde bu yükümlülüklerin kaynak yetersizliği savına dayandırılmadan ivedilikle yerine getirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bir neslin kaybindan bahsedilecektir (UNICEF, 2020a: 6).

Pandemide hareket kısıtlamaları hane gelirlerinde büyük bir azalmaya yol açmış ve aileleri pek çok stres faktörü ile kuşatmıştır. Bu kuşatmanın neticesinde aile içi şiddet vakaları artmış ve çocuklar şiddetin mağduru ya da tanığı konumuna geçmiştir. Hal böyle iken çocuğun şiddetin tüm biçimlerine karşı hak temelli korunmasının aciliyeti hâsıl olmuştur. Bu çerçevede Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 19. Maddesindeki yasal, idari, eğitsel önlemlerin salgın zamanlarını da kapsayacak şekilde yeniden geliştirilmesi ve Sözleşme'ye taraf devletlerin çocuk koruma politikalarını gözden geçirmesi zorunlu bir hal almıştır. Tüm bunların yanında çocukların pandemi ile insan ticaretinin, sömürünün ve pornografinin kurbanı olmalarının kolaylaşması karşısında, Sözleşme'de ifadesini bulan uluslararası iş birliğinin kâğıt üzerinde kalmayacak şekilde hayata geçirilmesi zaruryeti doğmuştur.

Pandeminin çocuk grupları üzerindeki orantısız etkisi, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde de yer verilen özel olarak korunması gereken çocukların haklarını gözler önüne sermiştir. Pandemide çocuk işçiliğinin tüm boyutları ile görünür olması, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 32. Maddesini; mülteci çocukların pandemide görünmez kılınmaya çalışılması Sözleşme'nin 22. Maddesini; engelli çocukların yüz yüze hizmetlere erişimlerinin azalması Sözleşme'nin 23. Maddesini; silahlı çatışmaların ortasında kalan çocukların salgınla mücadele etmesi Sözleşme'nin 38. Maddesini ve cezaevlerinde veya tutulma merkezlerinde alıkonulan çocukların sosyal mesafe dâhil virüse karşı hiçbir koruyucu mekanizmaya sahip olmaması Sözleşme'nin 37. Maddesini hatırlatmış ve devletlere bu maddelerde yer alan hakların tesisi için bir imkân sunmuştur.

Pandemi, çocuk hakları içerisinde yer alıp çoğu zaman unutulmuş oyun hakkının önemini ortaya koymuştur. Pandemi öncesinde “unutulmuş hak” olarak nitelendirilen oyun hakkı, çocuklar için gerekli bir hak olarak değil de bir lüks olarak görülmekteydi. Ancak pandemi oyunun çocukların gelişiminin vazgeçilmez bir parçası olduğunu ve oyun imkânı bulamayan çocukların önemli sosyal ve kişisel becerilerden yoksun kalabileceğini göstermiştir. Salgının önlenmesi için alınan kısıtlama tedbirleri, çocukları eve hapsedmiş ve çocukların uğraş alanlarını daraltmıştır. Özellikle birçok sosyal becerinin kazanıldığı ve çocukların hareket halinde olduğu okulların pandemide kapanması, evde ya da bakım kurumlarında kalan çocukların yaşam becerisini azaltmıştır. Hal böyle iken yeni hak alanlarına yönelimin olması kaçınılmazdır. Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 31. Maddesinde de ifadesini bulan oyun hakkı, bu alanların en başında gelmektedir. Sözleşme çocuğun yaşına uygun ve eğlence etkinliklerinde bulunma hakkını tanıyarak, çocuğun hayatta kalma ve gelişme hakkının kapsamını genişletmiştir. Çocuk Hakları Komitesi ise oyun hakkına ayrı bir önem atfetmiş ve taraf devletlerden çocuklar için yeni oyun alanları açmalarını talep etmiştir. Komite, kent planlamasında çocuklar için oyun yerlerinin ve çocuğa uygun parkların yapılmasını önermiştir (Hodgkin vd., 2003: 423, 424). Söz konusu önerinin haklılığı ve bir an önce eyleme dökülmesi gerekliliği ise pandemide ziyadesiyle anlaşılmıştır.

Pandemi, ihtiyaçların, beklentilerin ve bilhassa hayatın kırılganlığını hepimize göstermiştir. Bu kırılganlık karşısında yapılması gereken ise etkin ve dinamik mekanizmalar üretmektir. Zira durağan bir yaklaşım, görülmesi gerekenlerin göz ardı edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Nitekim pandemi sürecinde çocuklara ve onların haklarına statik bir biçimde bakılması, buz dağının sadece görünen kısmına odaklanmaya yol açmıştır. Esasında asıl olan görünmeyen kısımdır. Bu görünmeyen kısımda çocukların pandemi ile esasında tüm haklarının tehlike altında olduğu gerçeği ve pandemide çocukların yaşadıkları tüm sorunların hak temelli bir çözümünün varlığı bulunmaktadır. Dijitalin kutsal hale gelmesi ile çocuğun eğitim hakkı, hane gelirlerinin artması ile çocuğun ekonomik sömürüden korunma hakkı, hastalık etkeni olarak görülmesi sebebiyle farklı etnik kökenlere mensup çocukların dışlanması çocuğun ayırım gözetmeme hakkına, salgının fiziksel ve ruhsal etkilerine karşı savunmasız bırakılması çocuğun yaşama-gelişme hakkı ile sağlık hakkı gibi pek çok hakkını zedelemektedir. Pandemi çocuk haklarına bu yönde bir olumsuz etki yapsa da, hakların tesisinin zorunlu, mutlak, ivedi olması yönünde bir katalizör görevi üstlenmektedir. Bu görev neticesinde hayatın her alanının çocuk dostu bir şekilde dizayn edilmesi gerekmektedir.

Pandemi süreci devam ederken çocukların geleceklerinin ve özellikle de dezavantajlı konumdaki çocukların geleceklerinin tehlike altında olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çocukları risk faktörleri ile kuşatsa da pandemi, yeni çö-

zümelerin mümkün olduğunu da göstermiştir. Pandemi en temelde kamusal alan dâhil olmak üzere sektörler ve topluluklar arasında çocuk merkezli koordinasyon gerekliliğinin altını çizmiştir. İyi toplum inşasının ancak iyi halde olan çocuklar ile olabileceğini bize hatırlatan pandemi, çocukların refahına yatırımın uzun vadeli ve nesiller arası fayda sağlayacağını göstermiştir. Pandemi, kamu maliyesi zorlansa da çocuk hakları alanındaki kazanımlardan dönüşün olmaması gerektiği; tam aksine Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin çocuk-salgın ilişkisi dikkate alınarak yeniden oluşturulması fikrini güçlendirmiştir.

Pandemide uygulamaya konulan tedbirlerde hiçbir şekilde çocukların fikrinin sorulmaması, bir kez daha çocuk katılımı konusunda dünyanın yetersizliğini kanıtlamıştır. Hâlbuki Çocuk Hakları Sözleşmesi, çocuğun katılımının etkin savunuculuğunu yapmaktadır. Bu çerçevede olması gereken yerel ve merkezi yönetimlerin karar organlarına çocukları ve onların haklarını entegre etmektir. Ülke yöneticileri, çocuk sağlığını ve esenliğini kurtarma planlarını merkeze almalı, ilgili görev güçlerine ve yasama çalışma gruplarına çocuklarla ilgili konulardaki uzmanları ve bakanlıklarını çocuklar için birlikte çalışmaya dâhil etmelidir (The Lancet, 2021: 298).

Pandemi çocuklar için daha fazla bilginin, dayanışmanın ve eylemin zaruriyetini anımsatmıştır. Anlık, günü kurtarmaya yönelik çözümlerin çocuğun iyi olma haline hizmet etmediği konusunda pandemi gerçek bir sınavdır. Pandemi çocuk sorunlarına bütünsel açıdan bakılmasını ve bu sorunların temeline inilmesini teşvik etmektedir. Özellikle çocuk yoksulluğunun, çocuk işçiliğinin, çocuk açlığının, çocuk evliliğinin ve çocuk sömürsünün ancak kapsayıcı politikalarla çözülebileceği artık apaçık ortadadır.

Pandemi, çocuklar için eşit erişime özel önem vererek hizmetlerin yürütülmesini sağlamak için iyi bir fırsattır. Bu kapsamda, temel çocuk koruma hizmetlerini zaruri hizmetler olarak sınıflandırmak, yetersiz kalan hizmet sunum yaklaşımlarını dönüştürmek, dijital kamu mallarına yatırım yaparak değişim sağlamak ve bunu yaparken çocukların mahremiyetini koruyacak dinamik tedbirlere de yatırım yapmak, olası insani krizlere daha dayanıklı ve uyarlanabilir hizmet tedarik sistemleri inşa etmek, pandemi sürecini çocuk haklarının tüm aktörleri ile yönetmek, pandemide daha da kırılganlaşan çocuklar için spesifik koruma tedbirleri almak, ailelere ve bakım verenlere pandemi hakkında uygulamalı destek sağlamak, çocuğun hareket serbestisini kısıtlayan önlemleri esnetmek ve Covid-19 Pandemisine ilişkin tüm dokümanlara, çözümlere çocukların erişimlerini sağlamak mümkündür.

Sonuç olarak bütün dünya çocukları için bir kriz olan Covid-19 Pandemisini, hak temelli yaklaşımların revize edilmesiyle aşmak zordur ama imkânsız değildir.

KAYNAKÇA

Aktan, C.C., Vural, İ.Y. (2002). Yoksulluk: Terminoloji, Temel kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri, C.C. Aktan içinde, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri* (s. 39-70), Ankara: Hak-İş Sendikaları Konfederasyonları.

Arda, B. (1993). *Batı Ortaçağında Hastalık Kavramı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi.

Aslan, R. (2020). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19, *Ayrıntı Dergisi*, 8(85), 35-41.

Ayrımcılığın Önlenmesi, Çeşitlilik ve İçerme Yönlendirme Sekreterliği CDADI (2020). *Covid-19'la Mücadelenin Ayrımcılıkla Mücadele, Çeşitlilik ve İçerme Boyutları*, https://insanhaklariizleme.org/vt/yayin_view.php?editid1=1568, Erişim Tarihi: 16.11.2021.

Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, (1991). *Ortak Geleceğimiz*, (çev. Belkis Çırakçı) Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.

CDENF, (2020). *COVID-19 Pandemic Responses: Lessons learnt from management and adaptation to ensure that children are treated as rights holders during the pandemic and beyond*, <https://www.coe.int/en/web/children/covid-19>, Erişim Tarihi: 14.11.2021.

Derin Yoksulluk Ağı, (2021). *Türkiye’de Çocuk Yoksulluğu*, <https://derinyoksullukagi.org/raporlar/>, Erişim Tarihi: 14.11.2021.

Doğan, İ. (2020). İnsan Hakları Hukukunun Temel Kavramları, İ. Doğan içinde, *İnsan Hakları Hukuku* (s. 49-86), Ankara: Astana Yayınları.

Ergönül, Ö. (2020). Pandemi ve Bilim, D. Bayındır içinde, *Salgın: Tükeniş Çağında Dünyayı Yeniden Düşünmek* (s. 81-95), İstanbul: Tellekt.

FSIN, (2021). *Global Report on Food Crises- 2021*, <https://www.wfp.org/publications/global-report-food-crises-2021>, Erişim Tarihi: 14.11.2021.

Hodgkin, R., Newell, P. (2003). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama El Kitabı* (çev. Şebnem Akipek), Cenevre: UNICEF Yayınları.

IMF, (2020). *World Economic Outlook: The Great Lockdown*, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020>, Erişim Tarihi: 14.11.2021.

ILO, OECD, IOM, UNICEF, (2019). *Ending Child Labour, Forced Labour and Human Trafficking in Global Supply Chains*, https://www.ilo.org/ipecc/Informationresources/WCMS_716930/lang--en/index.htm, Erişim Tarihi: 14.11.2021.

ILO, UNICEF, (2021). *Child Labour: Global Estimates 2020, Trends and The Road Forward*, <https://data.unicef.org/resources/child-labour-2020-global-estimates-trends-and-the-road-forward/>, Erişim Tarihi: 15.11.2021.

Kayı, İ. (2020). Pandemiyle Halk Sağlığını Hatırlamak, D. Bayındır içinde, *Salgın: Tükeniş Çağında Dünyayı Yeniden Düşünmek* (s. 97-122), İstanbul: Tellekt.

Kılıç, M. (2021). Pandemi Döneminde Dijital Eğitim Teknolojisinin Dönüştürücü Etkisi Bağlamında Eğitim Hakkı ve Eğitim Politikaları, *Yükseköğretim Dergisi*, 11(1), 25-37.

Kösesoy, E. (2020). *Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Çocuğun İhmal ve İstismardan Korunma Hakkı*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Mourgeon, J. (1991). *İnsan Hakları*, (çev. Alev Türker, Ayşen Ekmekçi), İstanbul: İletişim Yayınları.

Rights and Security International (2021). *Covid-19: Toolkit. for Civil Society Partners*, <https://www.rightsandsecurity.org/impact/entry/rights-and-security-international-and-our-partners-publish-the-covid-19-toolkit-for-civil-society-partners-emergency-powers-and-crisis-responses-human-rights-risk>, Erişim Tarihi: 16.11.2021.

Semerci, P., Müderrisoğlu, S., Karatay, A., Akkan, B., Kılıç, Z., Oy, B., Uran, Ş. (2012). *Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Serozan, R. (2017). *Çocuk Hukuku*, İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Şirin, T. (2020). Tehlikeli Salgın Hastalıklarla Anayasal Mücadeleye Giriş, *Anayasa Hukuku Dergisi*, 9(17), 43-146.

Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 08.11.2021

The Lancet, After COVID-19, a future for the world's children?, [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)31481-1/fulltext?dgcid=raven_jbs_etoc_email#section-3d6acba1-acea-4be2-8dc9-b7e14e5b6583](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)31481-1/fulltext?dgcid=raven_jbs_etoc_email#section-3d6acba1-acea-4be2-8dc9-b7e14e5b6583), Erişim Tarihi: 10.10.2021.

The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, End Violence Against Children, UNICEF, WHO (2020). *COVID-19: Protecting Children from Violence, Abuse and Neglect in the Home*, https://www.alliancecpha.org/en/system/tdf/library/attachments/vac_turkish_translation.pdf?file=1&type=node&id=39021, Erişim Tarihi: 16.11.2021.

The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action (2019). *Technical Note: Protection of Children during the Coronavirus Pandemic*, <https://www.unicef.org/media/65991/file/Technical%20note:%20Protection%20of%20children%20>

during%20the%20coronavirus%20disease%202019%20(COVID-19)%20pandemic.pdf, Erişim Tarihi: 17.11.2021.

UNDP, (2020). *Covid-19 and Human Development: Assessing the Crisis, Envisioning the Recovery*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/covid-19_and_human_development_0.pdf?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=nu-i,sc&_x_tr_sch=http, Erişim Tarihi: 15.11.2021.

UNESCO, (2021). *More On UNESCO's Covid-19 Education Response*, <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/>, Erişim Tarihi: 15.11.2021.

UNICEF, (2020a). *Politika Notu: Covid-19 Salgınının Çocuklar Üzerindeki Etkileri*, <https://www.unicef.org/turkey/documents/covid-19-salgınının-çocuklar-üzerindeki-etkileri>, Erişim Tarihi: 09.11.2021.

UNICEF, ILO (2020). *Covid-19 ve Çocuk İşçiliği: Kriz Zamanı, Harekete Geçme Zamanı*, https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_751230/lang--tr/index.htm, Erişim Tarihi: 14.11.2021.

UNICEF, (2020b). *Çocuk Yoksulluğu Artabilir*, https://www.unicefturk.org/yazi/covid19_yoksulluk, Erişim Tarihi: 14.11.2021.

UNICEF, (2021). *The State Of the World's Children 2021: On My Mind-Promoting, protecting and caring for children's mental health*, <https://www.unicef.org/reports/state-worlds-children-2021>, Erişim Tarihi: 14.11.2021.

World Vision, (2021). *Price Shocks: How COVID-19 is triggering a pandemic of child malnutrition and what is needed to prevent this from happening*, <https://reliefweb.int/report/world/price-shocks-how-covid-19-triggering-pandemic-child-malnutrition-and-what-needed>, Erişim Tarihi: 14.11.2021.

WHO, (2002). *World Health Report: Reducing Risks, Promoting Healthy Life*, <https://apps.who.int/iris/handle/10665/67454>, Erişim Tarihi: 14.11.2021.

WFP, (2021). *Hunger Hotspots: FAO-WFP early warnings on acute food insecurity (August to November 2021 Outlook)*, <https://www.wfp.org/publications/hunger-hotspots-fao-wfp-early-warnings-acute-food-insecurity-august-november-2021>, Erişim Tarihi: 14.11.2021.

Yayla, Y. (2017). *Küresel Dünya'da ve Türkiye'de Çocuk İşçiliği: Uluslararası ve Ulusal Yasal Düzenlemeler ve Ampirik Göstergeler*, *TBB Dergisi*, 17(128), 413-436.

KORONAVİRÜS (COVID-19) SALGINI DÖNEMİNDE SOSYAL HİZMETLERE ERİŞİMİN İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

**Ömer Faruk CANTEKİN*,
İhsan ESEN****

I. GİRİŞ

2019'da Çin'in Hubei eyaletine bağlı Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve yaklaşık 2 ay içinde de tüm dünyayı sarıp küresel bir salgın haline gelen COVID-19 pandemisi (İşlek vd.,2020) 21. yüzyılın en belirgin sağlık krizi olarak tanımlanmak ile birlikte sosyal, ekonomik ve siyasi krizlere yol açmış; sağlık, eğitim, istihdam, aile ve toplumsal yaşam gibi birçok alan normal seyrinden farklı olarak bir dönüşüm geçirmiştir.

Bu dönüşümler nedeniyle özellikle toplumun dezavantajlı kesiminde yer alan çocuk, yaşlı, engelli, genç, kadın, mülteci gibi bireyler ve toplumlar güçlendirme müdahalelerine ve sosyal işlevselliklerinin artırılmasına ihtiyaç duymuşlardır. Sosyal değişim ve gelişimi destekleyen, bireyler ve toplumları güçlendiren, ortak sorumluluk temelinde sorun yaşayan yaşlı, engelli, kadın, çocuk, genç, mülteci, yoksul bireylerin ve toplumdaki dezavantajlı grupların sorunlarını çözüp yaşam kalitelerini artırarak refahlarını sağlamaya yönelik çalışmalar yapan sosyal hizmet alanına olan ihtiyaç, Covid-19 salgını sürecinde yaşanan çeşitli sosyal sorunlarla mücadele kapsamında net şekilde ortaya konmuştur. Bu noktada insan hakları ve sosyal adalet ilkelerine dayanan bilimsel bir disiplin olan (Kuruhalil vd. 2020) sosyal hizmet mesleği savunucu, bağlantı kurucu, danışman, vaka yöneticisi, kaynak yönetici ve güçlendirici roller üstlenerek faaliyetlerini sürdürmüştür.

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, cantekin@gazi.edu.tr

** Öğr. Gör., Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ihsanesen@gazi.edu.tr

Uluslararası Sosyal Hizmet Çalışanları Federasyonu (IFSW), COVID-19 salgınına yönelik sosyal hizmet mesleğinin ve meslek elemanlarının süreç içerisinde yapması gereken mesleki çalışmaları şu şekilde açıklamıştır:

Dezavantajlı ve savunmasız bireylerin planlama ve müdahaleye dâhil edilmesini sağlamak,

Gıda ve temiz su gibi temel yaşam unsurlarının hazır olmasını sağlamak için toplulukları organize etmek,

Fiziksel mesafeyi ve sosyal dayanışmayı kolaylaştırıcı rolde olmak,

Sosyal hizmetlerde ve bu hizmetlerin uyum sağlayıp desteklediği topluluklar ve savunmasız nüfusu destekleyen politika ortamlarında savunuculuk faaliyetlerinde bulunmak.

Bu çalışmada eğitim, sağlık, sosyal yardım, çalışma hayatı, psiko-sosyal destek gibi salgın döneminin temel gündem maddeleri üzerinden yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklar, yoksulluk sınırının altında olan bireylerle ilgili salgınla mücadele sürecinde ilgili kurumların hizmetlerinin nasıl yapıldığına dair bilgiler paylaşılmıştır. Covid-19 pandemisi sürecinde yaşanan sosyal sorunlar ve dezavantajlı durumda olan bireylerin aldıkları hizmetlerin insan hakları bağlamında değerlendirilmesi sağlanmıştır.

II. COVID-19 SALGINININ DEZAVANTAJLI BİREYLERE ETKİSİ

Dezavantajlı kesimler toplumun genelinin rahatlıkla ulaşıp kullandığı kaynaklara ulaşamayan bireylerden oluşmakta ancak geçmişten beri ırk, cinsiyet, ekonomik yoksunluk gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılmıştır (Birinci ve Bulut, 2020).

Daha geniş bir tanımla özel şekilde korunma gereksinimi olup risk altında bulunan, yaşadıkları ülkenin sosyo ekonomik kaynak ve fırsatlarından yeterince yararlanamayan ya da bu kaynak ve fırsatlara hiç ulaşamayan bireyler dezavantajlı gruplar arasında sayılmaktadır. Bu gruplar içerisinde başta çocuk olmak üzere genç, yaşlı, engelli, kadın, yoksul, göçmen ve azınlıklar yer almaktadır. Her toplumda, her çağda bulunmuş ve bulunmakta olan dezavantajlı grupların sayıları giderek artmaktadır (Es ve Menteşe, 2018). Bütüncül bir bakış açısı ve çevresi içinde birey odağı ile toplumda ki dezavantajlı grupların hayatlarında yaşadıkları problemlerin çözümü ve sosyal, psikolojik, fiziksel, spiritüel boyutlarda güçlendirilmeleri noktasında çalışmalar yapan sosyal hizmet; meslek elemanları aracılığıyla dezavantajlı grupların topluma adaptasyon süreçlerine destek olarak, sosyal işlevselliklerinin artırılmasına olanak sağlamışlardır (Kuruhalil vd., 2020)

Dünya’da Covid-19 salgını süreciyle mücadele edilirken sosyal hizmetlere olan ihtiyacın artması nedeniyle salgın döneminde oluşan sosyal sorunların etkisini en aza indirmek için sosyal hizmet sunan kurumlar da sağlık kurumları kadar kesintisiz çalışmış ve kritik çalışanlar olarak tanımlanmışlardır. Covid-19 salgınında dezavantajlı gruplara yönelik koruyucu-önleyici, eğitici, destekleyici ve rehabilite edici çalışmalar sunan sosyal hizmet kurumları dezavantajlı grupları destekleyerek pandemi sürecini daha rahat geçirebilmelerini sağlamışlardır (Taş ve Kayma, 2020).

II.I. Covid-19 Salgınının Yaşlı Bireyler Üzerinde Etkileri

Covid-19 pandemisinin ortaya çıkışı ile birlikte bu virüsün yaşlıların yaşamını daha fazla tehlikeye soktuğu anlaşılarak bir yaşlı hastalığı olarak görülmüş ve yaşlılar diğer toplumsal gruplara göre salgın sürecinden çok daha fazla etkilenmişlerdir. Bu süreç içerisinde yaşlı bireyler fonksiyonel ve yapı olarak değişiklikler, biyo-psiko-sosyal ve spiritüel boyutlarda gerilemeler yaşamış, korunma, gözetim ve bakım ihtiyaçlarında artış ve gündelik hayatlarında kendi kendilerine yetebilirliklerinde düşüş gözlemlenmiştir.

Bir yaşlı hastalığı olarak görülen Covid-19’un gençlere göre yaşlıları enfekte etme riski çok daha yüksek görülmüş bu da yaşlıların savunmasız olduğu görüşünü destekleyerek yaşlıların sosyal dışlanması ve damgalanmasına neden olmuştur. Covid-19 salgını sürecinde yaşlılar farklı sorunlar yaşamış, bu sorunlar yaşlıların yalnız ya da aile bireyleri ile yaşamayı, kronik rahatsızlıklarının bulunup bulunmaması, kırdı veya kentte yaşama gibi faktörlere göre şekillenmiştir. (Kara, 2020)

II.II. Covid-19 Salgınının Engelli Bireyler Üzerinde Etkileri

Covid-19 döneminde engellileri korumak ve alınan önlemlere uyum sağlayabilmek için engellilere verilen bazı hizmetler kesintiye uğramış, evde bakım ve ev temizliği gibi hizmetler pandemi döneminde verilmemeye başlanmış; engelliler, sosyal mesafe, karantina ve sokağa çıkma kısıtlamalarının uygulandığı dönemlerde izole olmak durumunda kalmışlardır(Kara, 2020).

Bu süreç içerisinde engelli bireylere yönelik özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerinin kesintiye uğraması hem eğitim veren kuruluşları ekonomik olarak olumsuz etkilemiş hem de engelli ve engelli yakınlarının psikolojik problemler yaşamalarına neden olmuştur (Ayata ve Çamur, 2020). Psikolojik problemlerin yanı sıra pandemi sürecinde engellilerin sağlık kuruluşlarına gidemedikleri için çok sayıda sağlık sorunu yaşadıkları da bazı çalışmalarda ifade edilmektedir (Kuruhalil vd., 2020)

Covid-19 salgını döneminde bireylerin kendilerini virüsten korumaları amacıyla kişisel bakım gibi önleyici tedbirler tavsiye edilmiştir ancak bu tavsiyeler engelli bireyler için zorluklar getirebilmektedir (WHO, 2020a). Örneğin engelli bireylerin bazıları, bulunulan ortamın temiz tutulması ve kişisel temizlik gibi enfekte olmamak amacıyla gereken bazı tedbirleri fiziksel problemleri ve kesintiye uğramış hizmetler sebebiyle uygulamakta güçlük çekebilirler. (Kara, 2020)

II.III. Covid-19 Salgınının Kadınlar ve Aileler Üzerinde Etkileri

Covid-19 pandemi sürecinde sağlık, ekonomi, güvenlik ya da sosyal koruma açısından oluşan olumsuzlukların kadınlar tarafından yoğun şekilde hissedildiği öngörülmektedir (Kara, 2020). Nitekim sundukları veri sayısı az olmakla beraber medyada yer alan ve kadına yönelik şiddet üzerine çalışan kurum ve kuruluşların düzenledikleri raporlarda kadınların yakın ilişkide oldukları erkeklerden gördükleri şiddetin endişe verici düzeydeki boyutlarda olduğu, pandemi süreci sebebiyle alınan sosyal izolasyon, sosyal mesafe gibi tedbirler sebebiyle psikososyal desteklere ve kaynaklara ulaşmakta güçlük yaşadıkları görülmektedir. (Ayata ve Çamur, 2020).

Covid-19 pandemisinde özellikle sosyal izolasyon tedbirleri sebebiyle kadınların hem ev işleri ile hem de aile üyelerinin (çocuklarına, engellilere, yaşlılara) bakımlarıyla ilgilenmek durumunda olmaları sebebiyle psikolojik iyi olma halleri bozulmuştur. (Pinho-Gomes vd., 2020; Power, 2020) Özellikle eğitimde yaşanan uzaktan eğitim tedbirleri sebebiyle çocukların evde daha çok vakit geçirmeye başlayarak okul ortamından uzak kalmış olmaları hem çocukların gelişimi açısından hem de kadınların üstlenmek durumunda kaldığı sorumluluğun çoğalması açısından zorluk yaşatmış, çalışan kadınlar bu süreçte kreş eğitimlerinin durdurulması sebebiyle daha da çok zorlanmışlardır. (Kara, 2020).

II.IV. Covid-19 Salgınının Çocuklar ve Gençler Üzerinde Etkileri

Covid-19 salgını sürecinde eğitime ara verilerek uzaktan eğitime geçilmesi, çocukların okul ortamından uzak kalarak evde geçirdikleri vaktin artması psikososyal iyilik hallerinde olumsuzluklara sebebiyet vermiştir. (Alisinanoğlu vd., 2020). Gençlerde stres, öfke, sosyalleşmenin kısıtlanması, spor ve hareket alanlarından uzak kalma gibi problemlerin ortaya çıkmasına sebep olan pandemi süresindeki sosyal izolasyon, sokağa çıkma yasakları gençlerin dinamik hayat tarzını doğrudan etkisi altına almıştır. (Ayata ve Çamur, 2020)

Gençlerin eğitim hayatları da pek parlak görünmemektedir. Pandemi sürecinde dünya çapında bir milyardan fazla öğrenci okullarda ve üniversitelerde eğitime ara verilmesinden etkilenmiştir. (UNESCO, 2020) Eğitimde örgün eğitimden çevrim içi dersler ve sınavlar yoluyla uzaktan eğitime hızlıca geçiş yapılması da özellikle sınavlara hazırlanan son sınıflardaki öğrencilerin olumsuzluklarla karşı karşıya kalmalarına sebebiyet vermiştir. (Kuruhalil vd., 2020)

III. SOSYAL HİZMET UZMANI ROLLERİ VE TÜRKİYE'DE SALGIN DÖNEMİNDE SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI

Sosyal hizmet; temelinde insan hakları ve sosyal adalete dayanan, birey ve toplumların sosyal işlevselliğini arttırmayı hedefleyen, yaşanan sorunlarda bireyleri, grupları ve toplumu güçlendirmek, refah seviyelerini arttırmaya yönelik çalışmalar yapan (Kuruhalil vd., 2020) ayrımcılık gözetmeksizin tüm bireylerin etkin ve insancıl bir şekilde hizmet alabilmesini sağlamak için insanlarla hizmetleri buluşturan, sosyal politikaların gelişimi ve iyileşmesi için katkı sunmayı içeren uygulamaya dayalı bir meslektir. Bu nedenle sosyal hizmet uzmanlarının yerine getirmesi gereken rol ve sorumlulukları bulunmaktadır başlıca;

Müracaatçılar ve hizmetleri buluşturmak için bağlantı kurma rolü,

Hak edilen kaynakların eşit ve adil dağılımını sağlamak için savunucu rolü,

Müracaatçıların becerilerini ve işlevselliklerini arttırmak için eğitici ve öğretici rolü,

Psikososyal rahatsızlıkları keşfetmek ve tedavi etmek için danışmanlık rolü,

Kaynakların kullanımı ve dağılımını koordine etmek ve takip etmek için vaka yöneticisi rolü,

Verilen hizmetlerin uygulanabilirliği ve faydalarını değerlendirme, hizmet ve politika geliştirme alanında yönetici rolü (Sheafor ve Horejsi (2016),

Covid-19 salgını öncesi Sosyal Hizmet Uzmanlarının rolleri yukarıdaki gibi sıralanabilirken, salgın sırasında bu rol ve sorumluluklar farklılık göstermiş, oluşan sorunların etkisini en az ve zararsız şekilde atlatmak için sosyal hizmet kurumları kesintisiz çalışmıştır. Tüm dünya üzerinde etkili olan bu tür salgınlar ve kriz durumlarında sosyal hizmet mesleği ihtiyaç duyulan hizmetlere erişimi kolaylaştırmak, yoksulluğu azaltmak, sosyal adalet ve insan haklarını teşvik etmek, şiddet, istismar ve aile bölünmelerini önlemek ve bunlara müdahale etmek için çalışmıştır ("Social Service Workforce", t.y.).

III. I. Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları

İçişleri Bakanlığı Vali ve Kaymakamların başkanlık ettiği temel gıda ihtiyaçları, ilaç temini ve gündelik yapılması gereken rutin işlerin yapılması için jandarma, polis, bekçi ve sosyal hizmet merkezlerinde çalışan meslek elemanlarından oluşturulan Vefa Sosyal Destek Grupları salgın sürecinde 65 yaş üstü yaşlıların ve kronik rahatsızlığı bulunan vatandaşların temel ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamıştır. 22 milyon vatandaş ve hanenin taleplerine Vefa Sosyal Destek Grupları cevap vermiştir.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 13 Mart 2020 tarihinde raporlarla ilaç alan yaşlıların hastaneye tekrar başvurmadan, rapor süresi dolduğunda ilaçlarını doğrudan alabilmesi hususunda düzenleme yapmış ve uygulamaya geçilmiştir. Ayrıca salgın döneminde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı kuruluşlarda kalan 65 yaş üstü yüksek risk grubunda yer alan yaşlılara günlük altı saatte bir tekrarlanan göz, kulak ve boğaz taramaları yapılmış ve ateş ölçümleri takip edilmiştir. Yaşlılara yapılan ekonomik desteklerde ise 76 yaş üstü emeklilerin maaşlarının karantina ve izolasyon süreçlerinde evlerine teslim edilmesi uygulaması başlatılmış, emekli aylıklarının artırılması ve bayram ikramiyelerinin öne çekilmesi, emekli maaşlarının en düşüğünün 1500 TL'ye yükseltilmesine karar verilmiştir.

III. II. Engellilere Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları

Salgın döneminde engelli bireylere yönelik bazı koruyucu ve önleyici hizmetler kesintiye uğramış, bulaş ihtimalinden dolayı evde bakım hizmetleri vb. hizmetler verilememiştir, fakat olumsuz durumları en aza indirmek için Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı kuruluşlarındaki engelliler, yaşlılar ve kurum personeline öncelikli aşı imkânı sağlanmış, psiko-sosyal destek, kültürel ve sportif faaliyetler yapılmıştır. İşitme engelli vatandaşlar için bakanlık bünyesinde virüsün nasıl bulaştığını ve alınması gereken tedbirleri anlatan "Koronavirüs Riskine Karşı Uymamız Gereken 14 Kural" adında işaret dilinde bir video hazırlanmıştır (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020d). Covid-19 rehberleri hazırlanarak kuruluşlarda uygulama birliği oluşturulmuş, kitap okuma ve mektup yazma etkinlikleri, şiir dinletileri yapılmış, kurumlarda yatılı kalan bireyler için teknoloji odaları kurularak aileleriyle dijital ortamda görüşme imkânları sağlanmıştır.

III. III. Yoksullara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları

Salgın döneminde Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından Ekonomik İstikrar Kalkanı adımları kapsamında 200 milyar TL kullanıma sunulmuş paket

içerisinde; asgari ücret desteği, vergi ötelemeleri, bireysel ihtiyaç desteği, kısa çalışma ödeneği, ticari hayatın aksamaması için devreye alınan tedbirler ve esnaf destek paketi yer almıştır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından salgın döneminde öncelikle eğitim yardımları olmak üzere yoksulluk yaşayan hanelerin temel ihtiyaçlarının karşılanması için Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarına ilave ek kaynak aktarımı yapılmıştır. Salgın Sosyal Destek Programı FAZ I, II, III uygulaması, “Biz Bize Yeteriz Türkiye” kampanyası ve tam kapanma sosyal destek programları içerisinde 7,2 milyon aileye 10,9 milyar TL nakdi yardım sağlanmıştır.

III. IV. Gençlere ve Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları

Gençlik ve Spor Bakanlığı spor tesislerini, havuzları, stat ve salonları kullanan vatandaşların hijyen konusunda bilinçlendirilmesi, antiseptik ve dezenfektan ihtiyacının temini için çalışmalar başlatmıştır (T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2020c). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı kuruluşlarında kalan çocuklara ve personele yönelik Sağlık Bakanlığının önerdiği tedbirleri almıştır.

III. V. Covid-19 Salgını Döneminde Türkiye’de Dezavantajlı Gruplara Yapılan Sosyal Hizmetlerin İnsan Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 23. maddesinde “Herkesin çalışma, işsizliğe karşı korunma hakkı vardır.” ilkesinden yola çıkılarak salgın döneminde çalışma hayatında olan bireylere dönük olarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı :

3 milyon 505 bin çalışan için toplam 10 milyar TL Kısa Çalışma Ödeneği,

1 milyon 358 bin çalışana, toplam 1 milyar 701 milyon TL Nakdi Ücret Desteği,

İşsizlik Sigortası Fonu’ndan 717 bin kişiye toplam 2 milyar 71 milyon TL İşsizlik Ödeneği aktarmıştır.

Pandemi sürecinde insan hakları bağlamında sosyal hizmet yararlanıcılarının en temel hakları arasında:

Ülkemizde aşının herkes için erişilebilir, sürekli ve ücretsiz olarak sağlanması, Covid- 19’un tedavisinin ücretsiz yapılması,

Salgından etkilenerek işsiz kalan her bireye ve yoksul hanelere temel ihtiyaçları için sosyal koruma kalkını kapsamında 50 Milyar TL kaynak aktarılması,

Emekli aylıklarının yükseltilmesi ve en düşük emekli aylığının 1500 TL'ye çıkarılması,

Engelli ve yaşlı bireylerin bakımı için ekonomik, sosyal hizmetlerin etkin bir şekilde uygulanması,

Salgın döneminde uzaktan/çevrim içi eğitim hakkı imkanının sunulması, ancak uygun fiyatlı internet hizmetleri ile bilgisayar, akıllı telefon ve tablet gibi ekipmanlara erişimdeki eşitsizliklerin derinleşmesi riskinin de göz önünde bulundurulması,

Sağlık hakkı dâhil olmak üzere tüm ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tam olarak gerçekleştirilmesini sağlamak için mevcut kaynakları en üst seviyede ayırmak için çaba harcanması,

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 06 Nisan 2020 Tarihli Bildirisi'nde belirtilen "Pandemi, özellikle en kırılgan grupların sağlık hakkı olmak üzere ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan faydalanma bakımından derin olumsuz etkilere neden olmuştur. (...) devletler bu etkileri önlemek ya da en azından hafifletmek için önlemler almakla yükümlüdür.Pandemi ile mücadelede gerekli önlemleri alırken kimse geride bırakılmamalıdır" önerilerinde belirtildiği gibi kırılgan gruplara yönelik koruyucu-önleyici tedbirlerin alınması yer almaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Covid-19 salgını dünya çapında ülkelerde sağlık, eğitim, ekonomi, siyaset gibi alanlarda ciddi krizlere yol açmıştır. Oluşturduğu ciddi yaşam, sağlık ve kişisel güvenlik riskleri nedeniyle insan haklarının tam olarak kulanılmasını etkilemesinin yanı sıra toplumların tamamına yakınında özellikle savunmasız, incinebilir grupta olan yaşlı, engelli, kadın ve çocuk gibi bireylerde ani ve orta-uzun vadede bir etkiye sahip olmuştur. Dezavantajlı gruplar başta olmak üzere toplumun her kesiminde bireyin karşı karşıya kaldığı bu tür salgın hastalıklar gibi kriz anlarında; temel ihtiyaçlar, ekonomik yeterlilikler, kaynaklara ulaşma, sosyal işlevsellik, sosyal dayanışma gibi olgulara olan ihtiyaç artmaktadır.

İçişleri Bakanlığı kapsamında oluşturulan Vefa Sosyal Destek Ekipleri 22 milyon haneye ve insana ulaşarak Covid-19 salgını sürecinde sosyal izolasyon ile toplumdan uzak kalan ve temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çeken vatandaşların temel gıda ihtiyaçlarının giderilmesi, ilaç temininin sağlanması ve günlük yapılması gereken işleri hususunda yardımcı olmuş ve sorunlarına hızlı bir çözüm getirmiştir. Dünyanın birçok ülkesinde yatılı kurumlarda insanlar yalnız başına terk edilirken, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)

ülkemizi, huzurevlerinde Covid-19 salgını ile mücadele kapsamındaki çalışmalara "Türkiye, huzurevlerindeki sağlık çalışanlarına gerekli tedbirleri aldırarak yaşlılarını Covid-19'dan korudu" çalışması ile örnek göstermiştir.

Covid-19 salgını sırasında müracaatçılarla doğrudan temas halinde olan sosyal hizmet uzmanlarının rol ve sorumlulukları artmış kritik ihtiyaçlarda sağlık çalışanları kadar önemli hizmetler vermişlerdir. Fakat salgın sürecinde bulaş ihtimalinden dolayı yüz yüze verilen hizmetler tehlikeli hal almaya başlamıştır. Hizmet veren personellerin ve hizmet alan vatandaşların virüse yakalanma ve virüsü çevreye yayma kaygısı dolayısıyla sosyal hizmet uygulamalarında değişimler yaşanmıştır. Sosyal hizmet uzmanlarının yeterli destek ve koruyucu ekipmana sahip olmadıkları Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu'nun yaptığı araştırma (Banks vd., 2020;DeJonge vd., 2020) ile ortaya konmuş, müracaatçıya doğrudan verilen hizmetler sekteye ugradığı için yeterli verim alınamamıştır.

Bu çalışmada özellikle Türkiye'de incinebilir, korunma ihtiyacı olan dezavantajlı grupta olan yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklar, yoksulluk sınırının altında olan bireylerin Covid-19 salgını sürecinden nasıl etkilendikleri ile bu gruptan insanlara eğitim- öğretim, sağlık hizmetlerinden yararlanma, sosyal yardım, çalışma hayatı, psiko-sosyal destek gibi salgın döneminin temel gündem maddeleri üzerinden salgınla mücadele sürecinde ilgili kurumların hizmetlerinin nasıl yapıldığına dair bilgiler paylaşılmıştır. Covid-19 pandemisi sürecinde yaşanan sosyal sorunlar ve dezavantajlı durumda olan bireylerin aldıkları hizmetlerin insan hakları bağlamında değerlendirilmesi yapılarak Covid-19 salgını içerisinde sunulan sosyal hizmetlerle ilişkilendirilmesi sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

Banks, S. ,Cai, T. , DeJonge, E. , Shears, J. , Shum, M. , Sobočan, A.M. , Strom, K. , Truell, R. , Úriz, M. J. ve Weinberg, M. (2020). Ethical challenges for social workers during Covid-19: A global perspective. International Federation of Social Workers. [www.ifsw.org/wp-](http://www.ifsw.org/wp-content/uploads/2020/07/2020-06-30-Ethical-Challenges-Covid19-FINAL.pdf)

Birinci, M. ve Bulut, T. (2020). Covid-19'un Sosyo-Ekonomik Yönden Dezavantajlı Gruplar Üzerindeki Etkileri: Sosyal Hizmet Bakış Açısından Bir Değerlendirme . *Sosyal Çalışma Dergisi*, 4 (1) , 62-68.

[content/uploads/2020/07/2020-06-30-Ethical-Challenges-Covid19-FINAL.pdf](http://www.ifsw.org/wp-content/uploads/2020/07/2020-06-30-Ethical-Challenges-Covid19-FINAL.pdf), Erişim tarihi: 29.03.2021

İşlek, E., Özatkan, Y., Bilir, M.K., Arı, H.O., Çelik, H. ve Yıldırım, H.H. (2020). CO-VID-19 Pandemi Yönetiminde Türkiye Örneği: Sağlık Politikası Uygulamaları ve Stratejileri. TUSPE Rapor: TUSPE Yayınları, Ankara.

Kara, E. (2020). KOVİD-19 Pandemisindeki Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet İşgücünün İşlevi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* , COVID-19 Özel Sayısı , 28- 34

Kuruhalil, İ., Özyazıcı, A. ve Hosseinnezhad, F. (2020). Türkiye’de Covid-19 Pandemisi Döneminde Sosyal Hizmet. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 5 (1), 1- 18

Sheafor, B. W. ve Horejsi, C. R (2016). Sosyal Hizmet Uygulaması: Temel Teknikler ve İlkeler. Çev. Ed. Durdu Baran Çiftci, Ankara, Nika Yayınevi.

Social Service Workforce. (t.y.). Erişim Tarihi 23 Nisan 2020, <http://socialserviceworkforce.org/workforce>

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2020, 18 Mart), Strateji Geliştirme Başkanlığı, bildiri 2020/2, sayı: 96007696-010-06-49, konu: koronavirüs (covid- 19)tedbirleri.<https://kms.kaysis.gov.tr/Home/kurum/24304011>.

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2021) “Koronavirüs Salgını ile Geçen Bir Yılda Bakım Kuruluşlarımızda Neler Yaptık?”, erişim adresi: <https://www.csgeb.gov.tr/haberler/koronavirus-salgini-ile-gecen-bir-yilda-bakim-kuruluslarimizda-neler-yaptik/>

BİRİNCİ OTURUM

(MAVİ SALON)

9 ARALIK 2021

“SALGIN DÖNEMİNDE ALINAN TEDBİRLER, ETİK, MEDYA VE KİTLE İLETİŞİM”

OTURUM BAŞKANI:

Mehmet Emin GENÇ
TIHEK Kurul Üyesi

Konuşmacılar

1. Doç. Dr. Dikran M. ZENGİNKUZUCU

İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi

“Koronavirüs Önlemlerinin Algılanması ve Uyum Motivasyonu”

Prof. Dr. Ahmet Nezih KÖK

Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi

“Covid-19 Pandemisinde Ölüm Süreci ve Sonrası Ortaya Çıkan Sorunların Tıp Etiği, Hukuk ve İnanç Özgürlüğü Açısından Değerlendirilmesi”

Dr. Öğr. Üyesi Özgür AYDIN

Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi

“Salgınla Mücadelede Kitle İletişim Hakkının Önemi ve Sınırları”

Doç. Dr. Aslıhan ARDIÇ ÇOBANER

Mersin Üniversitesi İletişim Fakültesi

“Covid-19 Aşılarına Erişimin Etik ve İnsan Haklarını İlgilendiren Boyutları: Haberler Üzerine Bir Analiz”

KORONAVİRÜS ÖNLEMLERİNİN ALGILANMASI VE UYUM MOTİVASYONU

Dikran M. ZENGİNKUZUCU*

Özellikle 30 Ocak 2020’de Dünya Sağlık Örgütü’nün COVID-19 (Koronavirüs) için küresel acil durum yani salgın bildiriminde bulunması ardından hemen hemen tüm dünyada bir panik ve kaos havası esmeye başladı (World Health Organization [WHO], 2020). 31 Aralık 2019 günü Çin’in Hubei Eyaleti Wuhan Bölge Sağlık Komisyonu yeni bir zatürre vakası kümesi bildirdi ve sonunda yeni bir koronavirüs hikayesi tanımlandı. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 5 Ocak 2020’de Wuhan’da bir salgının baş gösterdiğini dünyaya duyurdu. Çin ilk ölüm vakasını 11 Ocak’ta dünyaya duyurdu, 13 Ocak’ta ise Çin dışındaki ilk vaka Tayland’da gözlemlendi. Birkaç ay içerisinde salgın dünyanın tamamına yakınına sardı ve tüm insanlığın korkusu haline geldi. Salgından dünya çapında milyonlarca kişinin etkilendiği tespit edildi ve yüzbinlerce can kaybı yaşandı. Türkiye’de ise ilk vakanın açıklandığı 11 Mart 2020 günü ülke olarak bir panik havası yaşandı ve bir hafta sonra kısıtlama önlemleri alınmaya başlandı. İlk vakanın üzerinden henüz bir hafta geçmeden okullar kapanmıştı (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu [TRT], 2020). İstatistikler düzenli olarak yayınlanmaya başlanınca dünyadaki bu panik havası iyice tırmanış gösterdi. Öte yandan, salgın nedeniyle yüksek miktarda hasta ile karşılaşan ancak hastane donanımı ve kapasitesi eksik kalan bazı yerlerde hastalar arası ayrımcılık yapıldığı, hastalar arasında seçim yapılarak bazı grupların sistematik olarak tedavide geri bırakıldığı ya da ölüme terk edildiği haberleri gelmekteydi (Sabah, 2020; British Broadcasting Corporation [BBC], 2020a; BBC, 2020b; Dunn, 2020). Aslında durum şuydu; insan kontrolü dışında meydana gelen bir küresel

* Doç. Dr., İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İng) Bölümü.
ORCID: 0000-0002-4521-4868. E-posta: dikranzenginkuzucu@esenyurt.edu.tr.

tehdit ve afet vardı ve nasıl mücadele edilecek, nasıl önlemler alınacak, bu önlemlerin niteliği ne olacak ve kim tarafından alınacaklardı? Bir yandan düşman bu kez bir başka devlet değildi, öte yandan etkileri sınır aşırı ve küreseldi. DSÖ eski Genel Direktörü Lee Jong-wook'un işaret ettiği gibi "hastalıkların ulusal sınırlara saygısı yok"tu (WHO, 2005). Bu durum ile mücadele ve yönetim küresel mi olmalı idi yoksa yerel/ulusal mı olmalı idi? Aslında kulağa doğru gelen dıştan gelen küresel bir tehditle küresel, ortaklaşa bir mücadele gibi durmaktaydı. Bu durumun küresel yönetime ve uluslararası örgütlere güç kazandıracağını iddia edenler olduysa da (Nye, 2020; Kibaroglu, 2020: 51; Müftüler-Baç, 2020: 23) kısa sürede devletlerin örgütlülükleri ve güçleri ağır bastı. (Allen, 2020; Köse, 2020: 115) Her devlet küresel rehberlik alsa da kendi yetki alanındaki mücadeleyi kendi yönetti, kararları kendi aldı ve uyguladı.

Bu süreçte hükümetler salgına karşı koruma önlemleri alırlarken bu önlemler doğal olarak bireylerin temel haklarına ilişkin kısıtlamaları da içermekteydi. İnsanlığın hazırlıksız yakalandığı ölümcül Koronavirüs salgınının yarattığı korku ve endişe ortamı insanların doğa durumundaki tehlikelere ve tehditlere karşı temel hak ve özgürlüklerinden vazgeçerek bir otoritenin kontrolünü kabul etmelerini savlayan Hobbes'vari bir laburatuvar ortamı sunduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu durum kişilerin tehditler karşısında bir otoritenin temel haklarını kısıtlamasına karşı algılarını ve tavırlarını ölçmek için bir ortam sunmuştur. Bu çalışma toplumun Koronavirüs tehlikesi karşısında temel hakları kısıtlayıcı önlemleri nasıl karşıladıkları ve uyum konusunda taşıdıkları motivasyonu açıklamayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede 'olağanüstü durum' ya da 'istisna hali'nde temel hakların kısıtlanması üzerine literatürün tartışılacağı ilk bölümün ardından ikinci bölümde çalışmanın yöntemi ve varsayımları ortaya konulacaktır. Üçüncü bölümde elde edilen bulgular yorumlanacaktır. Son bölümde sonuçlar ve değerlendirmeler paylaşılacaktır.

LİTERATÜR

Thomas Hobbes doğa durumunda insanların güvenlik kaygısıyla yaşamlarının korunması karşılığında özgürlüklerini hükümete devrettiklerini söylemişti (Hobbes, 2007: 127-130). Bu sav aslında devletin ve hukukun temellerini açıklamaya yönelikti. Carl Schmitt (1985: 5) olağanüstü durumu bir 'istisna durumu' olarak tarif etmiş ve birincil kurucu güç yani egemenin bu durumda kendini gösterdiğini ve "anayasanın *in toto* [tamamen] as-kiya alınıp alınmayacağına karar vermek' bu birincil egemenin elindedir" demiştir. Aslında bu durum Bodin'in (1967: 29) tarif ettiği "kendi sözüyle bağlı" egemen tarifine dayanmaktaydı. Ünlü İtalyan siyaset felsefesi Gi-

orgio Agamben (2013: 25-27), Scmitt'in "istisna durumunu" tarif ederek hukuksal yönetimin olabirirliğinin koşullarını ve hukukun kendi geçerliliği için ihtiyaç duyduğu durumu yarattığını ve garanti ettiği koşulları yarattığını açıklamaktadır. Agamben'e göre istisna durumu egemenin "aynı anda hukuk düzeninin hem dışında hem de içinde" olduğunu göstermektedir. Koronavirüs salgını sırasında özellikle ilk dönemlerde ortaya çıkan panik, endişe ve korku ortamının böyle bir istisna durumu yarattığını iddia edenler olmuştur (De Angelis, 2021; Salzani, 2021; Corradetti ve Pollicino, 2021: 1068-1070). Diğer bazı yazarlar da insanların hukuka cezalar değil çıkarları gereği uyma eğiliminde olduğunu öne sürmektedirler (Tyler, 2006; Ellickson, 1991; Tyran ve Feld, 2002). Bu yaklaşıma göre sağlanacak fayda yasa koyucunun başarısını ve alanını belirleyecektir. Buna karşın artık uluslararası insan hakları hukukunun gelişmesi ile "olağanüstü hal" ya da "istisna durumu"nda egemenin yetkilerini sınırlayan bir evrensel çerçevenin oluştuğunu savunan yazarlar da olmuştur (Greene, 2020: 265-272). Greene (2015: 1773) insan hakları sözleşmelerinin tanıdığı "olağanüstü hal" durumunun egemenin "istisna durumu"ndaki yetkilerini kısıtlamaktadır. ABD Yüksek Mahkemesi'nin ünlü *ex Parte Milligan* kararında somutlaşan "olağan işleyiş" (*business as usual*) olarak da adlandırılabilir bir diğer yaklaşım ise olağanüstü durumlar ve kriz durumları ile anayasal ve hukuksal değişiklikler ile mücadele edilmesine karşı çıkmaktadır (Gross ve Nì Aolàin, 2006: 86). Bu anlayışa göre hukuksal olarak olağan ve olağanüstü hal arasında bir fark gözetilemez ve hiçbir hükümet veya diğer bir toplumsal güç anayasal ve yasal düzenin dışına çıkmak, hak ve özgürlükler üzerinde tasarrufta bulunmak yetkisine sahip olamaz (Corwin, 1947: 39-80). Ancak bu yaklaşım olağanüstü durumlarda egemen güçlerin anayasal ve yasal çerçeveyi esnetmeleri ve bunu normalleştirmeleri sonucu otoriterliğe yol açabileceği nedeniyle eleştirilmiştir (Greene, 2020: 263-265).

Amaç ve Yöntem

Sosyal bilimler araştırmalarında bir laboratuvar çalışması yapmak neredeyse imkansızdır. İnsanların en değerli varlıklarının yani yaşamlarının tehlikeye girdiği bir anda diğer hak ve özgürlüklerinden vazgeçmeye ne kadar gönüllü olabildikleri bu bakımdan test edilemeyecek ve kanıtlanamayacak bir varsayımdır. Öte yandan, Koronavirüs salgınının özellikle ilk dönemlerinde yaşanan karmaşa, endişe ve korkular ile oluşan çaresizlik ortamı böyle bir soruyu test etmek için bir toplumsal laboratuvar ortamına yakın koşullar ortaya çıkardı. Bu bağlamda araştırmanın hipotezleri şöyledir;

H₀: Toplum Koronavirüs tehlikesi karşısında temel hakları kısıtlayıcı önlemleri gerekli buluyor; ve

H_0 : Toplum Koronavirüs tehlikesi karşısında temel haklarının bir siyasi otorite tarafından kısıtlanmasını kabul ediyor.

İlk hipotezin doğrulanması yaşam hakkını tehdit eden olağanüstü bir durumda toplumun temel hak ve özgürlükler alanında işlerin olağan şekilde yürütülemeyeceğini düşündüğünü, ikinci hipotezin doğrulanması durumunda ise toplumun başta yaşam hakkı endişesi hakim olduğunda diğer haklarından feragat etmeye gönüllü olabileceği ve bu hakları üzerinde tasarrufta bulunmak üzere bir üst otoriteye güvenmeye hazır olabileceğini gösterecektir. Bu çerçevede "istisna durumu"nda doğan güven boşluğunu doldurmak için toplumun en örgütlü ve meşru gördüğü hükümet lehine haklarından feragat edebileceği görülecektir. Bu hipotezlerin yanlışlanması durumunda toplumun "olağanüstü durum"da dahi temel hak ve özgürlüklerinin kısıtlanması hakkında bir üst otoriteye güvenmediği ve mücadelenin olağan şartlarda (*business as usual*) sürdürülmesine taraf oldukları anlaşılabacaktır.

Bu araştırma İstanbul Esenyurt Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler 4. sınıf İnsan Hakları dersi öğrencilerinin yürüttükleri bir anket çalışmasına dayanmaktadır. Anket çalışması Mart – Mayıs 2021 tarihleri arasında, dönemin şartları ve kısıtlama önlemleri nedeniyle çevrim içi olarak gerçekleştirilmiştir. Anket çalışmasında kar topu ve zincir örnekleme tekniği kullanılmıştır. Bu tekniğin seçilmesinde etkin olan en önemli unsur örnekleme ulaşmayı zorlaştıran kısıtlama koşullarıdır. Bu gibi evreni oluşturan birimlere ulaşmanın zor olduğu durumlarda kar topu ve zincir örnekleme tekniğini tercih edilebilecek en verimli tekniklerden biri olarak saymak mümkündür (Patton, 2002: 237). Ayrıca kısıtlama koşullarında anketi yürütenler katılımcılarla uzaktan da olsa bire bir iletişim kurabilmiş ve kişisel görüşlerini de alarak raporlamışlardır. Anket çalışmasında 1780 katılımcıya ulaşılmıştır. Aralarında yüksek korelasyon olan ve güvenilir bulunmayan anketler elendikten sonra düzeltilmiş örneklem sayısı 1506 kişi olmuştur. Araştırmacının en önemli kısıtını zaman unsuru ve kısıtlama koşulları oluşturmaktadır. Örneklem ana kütleyi temsil etmesi amacıyla geniş tutulmuş ve ülkenin farklı bölgelerine yönelinmiştir.

TÜİK'in adrese dayalı nüfus kayıt istatistiklerine göre 2020 yılı 15-65 yaş arası Türkiye nüfusu 56.592.570 kişidir. Örneklem büyüklüğünün yeterliliğinin ölçülmesi için evren standart sapması (s) bilinmediği için aşağıdaki formüle başvurulmuştur (Özdamar, 2003: 116-118) ve $\alpha=0,05$ için $p=0,5$ 'te yeterli örneklem büyüklüğü 1066 kişi olarak hesaplanmıştır:

$$n = \frac{N \cdot p^2 \cdot t^2_{\alpha, sd}}{(N-1) \cdot d^2} \text{ ya da } n = \frac{t^2_{\alpha, p} \cdot (1-p)}{d^2}$$

n= Örneklem büyüklüğü

N= Evren birim sayısı

d= Örneklem hatası

p= Ana kütle oranı

$t_{\alpha, sd}$ = sd serbestlik dereceli t dağılımı kritik değerleridir (sd=n-1)

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK NİTELİKLERİ

Araştırmanın anlamlılığı bakımından örneklemin mümkün olduğunca Türkiye'nin genel dağılımını yansıtmaması ve bu bakımdan da belirli bölgelere dayanmaması gerekmektedir. Kar topu ve zincir örnekleme yönteminin zorluklarından biri de ülke çapında dağılımı gözlemlemede yaşanabilecek sıkıntılardır. Ancak anket çalışmasına katılan öğrencilerin ülkenin farklı bölgelerinden geliyor olmaları ve yukarıda açıklanan kısıtın bilinciyle davranmaları bu sorunu en aza indirmiştir. Anket katılımcılarının coğrafi dağılımı Şekil 1'deki gibidir:

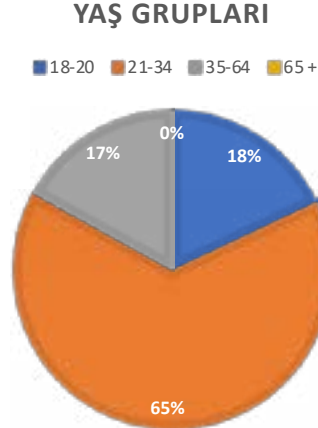

Şekil 1: Katılımcıların coğrafi dağılımı

Ankete katılanların % 55'lik kısmını kadın ve % 45'lik kısmını erkekler oluşturmaktadır (Şekil 2). Katılımcıların ağırlıklı olarak 21-34 yaş aralığından olduğu görülmektedir (Şekil 3).

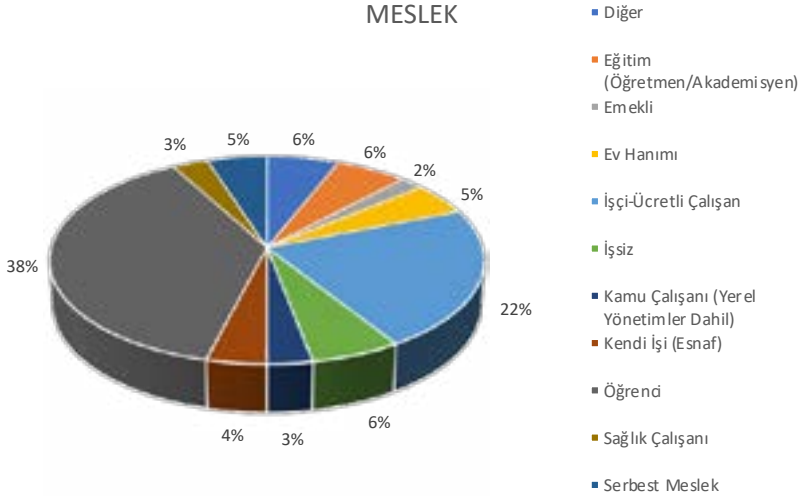

Şekil 2: Cinsiyet

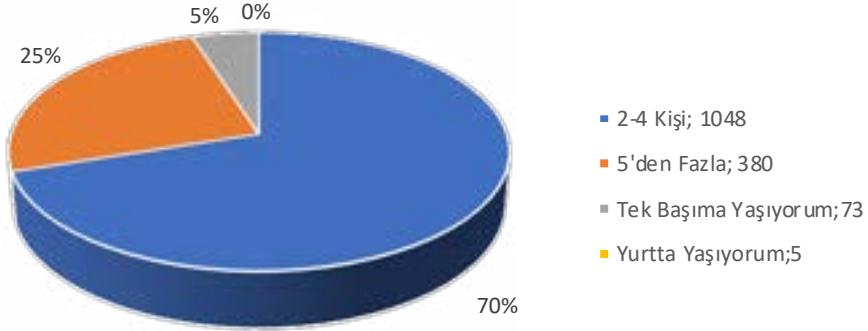
Şekil 3: Yaş aralığı

Katılımcıların % 38'i öğrenci, % 22'si işçi ve ücretli olarak çalışmaktadır, % 6'sı ise eğitimcidir. Buna ek olarak katılımcıların % 6'sı işsiz, % 6'sı kamu çalışanı, % 5'i ev hanımı olduğunu söylemiştir, % 5 oranında da serbest meslek çalışanı araştırmaya katılmıştır (Şekil 4). Katılımcıların % 70'i 2-4 kişilik aileleri ile yaşamaktadır (Şekil 5).

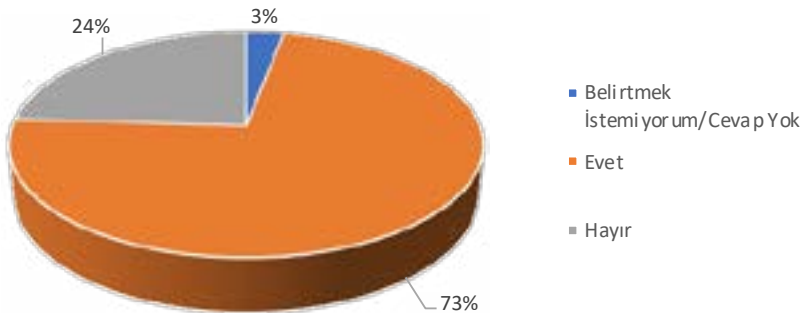
Şekil 4: Meslek grupları

HANE BÜYÜKLÜĞÜ

Şekil 5: Hane büyüklüğü

Katılımcıların büyük bir kısmının ya kendisi ya da bir yakını Koronavirüse yakalanmış ve bu salgından etkilenmiştir (Şekil 6). Bu oran yüksek gibi görülse de ortalama hane halkı büyüklükleri dikkate alınırsa Türkiye koronavirüs istatistikleriyle karşılaştırıldığında normal bir oran olduğu anlaşılabılır. Burada önemli olan katılımcıların büyük kısmının koronavirüs ile bir şekilde tanışmış, etkilenmiş olmasıdır.

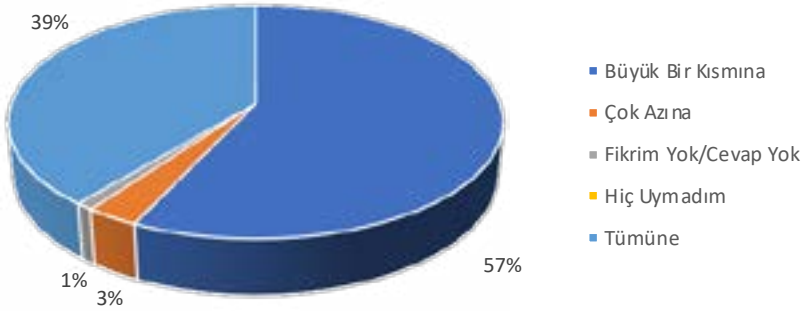
KORONAVİRÜSE YAKALANMA
(KENDİSİ YA DA YAKINI)

Şekil 6: Koronavirüs ile karşılaşma

KORONAVİRÜS ÖNLEMLERİNE UYUM GÖNÜLLÜLÜĞÜ

Katılımcıların büyük bir kısmı Koronavirüs önlemlerine uyduğunu beyan etmişlerdir. Katılımcıların % 39'u tüm önlemlere, % 57'si ise önlemlerin büyük bir kısmına uyduğunu düşünmektedir. Önlemlerin çok azına uyduklarını ya da hiç uymadıklarını beyan edenler ise toplam % 4 oranındadır (Şekil 7).

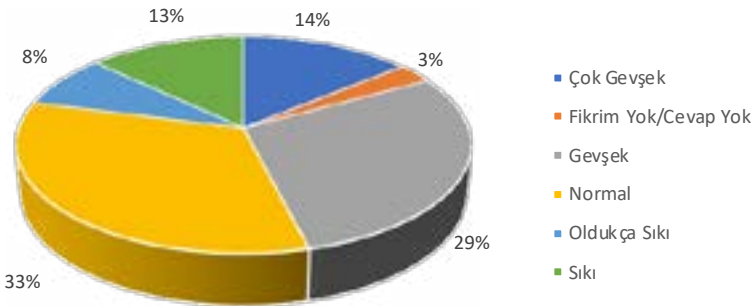
ÖNLEMLERE UYUM

Şekil 7: Koronavirüs önlemlerine uyuma

Katılımcıların alınan önlemlere ilişkin değerlendirmelerine yönelik sorulara verdikleri cevaplarından anlaşıldığı üzere katılımcıların çoğunluğu önlemleri normal (% 33) ve hatta gevşek (% 29) bulduklarını beyan etmişlerdir. Önlemleri oldukça sıkı bulan kesim % 8 civarındadır (Şekil 8).

ÖNLEMLERİN SIKLIĞI

Şekil 8: Koronavirüs önlemlerinin sıklığı

Önlemlerin gerekliliği konusunda ise genelde alınan önlemler gerekli olarak değerlendirilmişse de en az destek gören önlemlerin yaş gruplarına uygulanan kısıtlamalar ile belirli saatlerde sokağa çıkma kısıtlamaları olduğu görülmektedir. Özellikle toplu halde bir araya gelinen park, piknik alanları, sinema, tiyatro veya aile toplantılarına getirilen yasak ve kısıtlamalar ile seyahat kısıtlamaları ise yüksek oranda kabul ve onay almış görülmektedir (Şekil 9 ve 10).

Şekil 9: Koronavirüs önlemlerinin gerekliliği

Şekil 10: Koronavirüs önlemlerinin gerekliliği (Ağırlıklı ortalama)

KORONAVİRÜS ÖNLEMLERİNE UYUM MOTİVASYONU

Katılımcıların büyük bölümü Koronavirüs'ün sağlık ve toplum için ciddi bir tehdit oluşturduğuna inanıyor (% 92) ve kendisi ve yakınları için endişe duymuş olduğunu beyan ediyor (% 91). Öte yandan, önlemden sosyal hayatının etkilendiğini söyleyenler % 89 ve ekonomik olarak etkilenenler ise % 73 oranındadır (Şekil 11). Bu korku ve endişenin kısıtlamaları, özellikle de temel haklar üzerindeki kısıtlamaları onaylamaya ne oranda etkisi olduğuna bakmak ise araştırmanın ana amaçlarından.

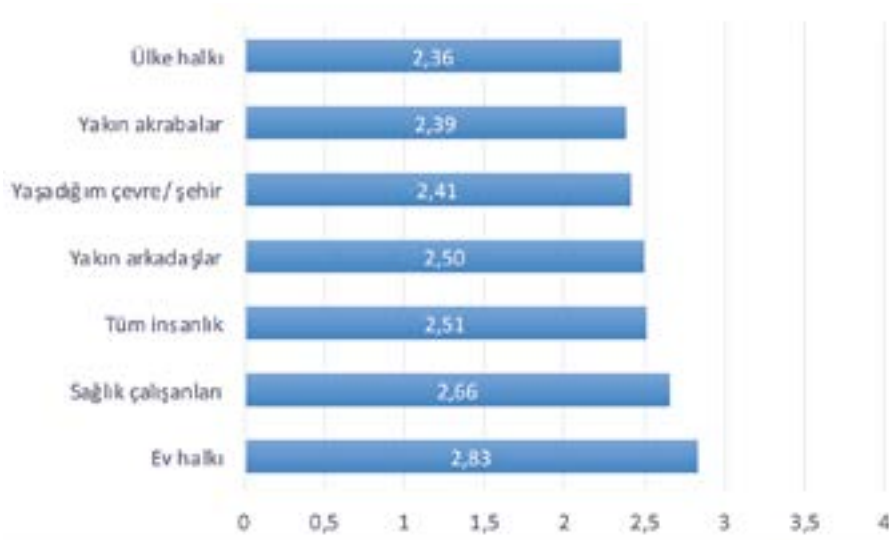

Şekil 11: Koronavirüs'ten korku ve etkileri

Katılımcılar önlemlere ağırlıklı olarak aile bireylerinin iyiliği ve sağlığı için uyduklarını belirtmişlerdir. Öte yandan sağlık çalışanlarının fedakarlıklarının katılımcıları oldukça etkilediği de görülmektedir. Önlemlere uyar-ken katılımcılar tüm insanları ve yakın arkadaşlarını da düşündüklerini belirtmişlerdir ancak yakın akrabaların arka sıralarda çıkması şaşırtıcı bir sonuç olarak değerlendirilebilir (Şekil 12 ve 13).

Şekil 12: Önlemlere uyum motivasyonu

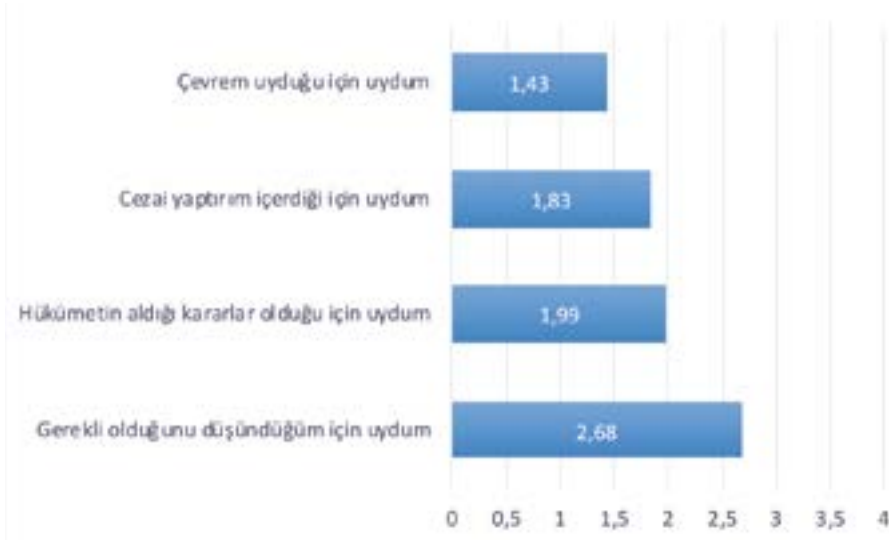

Şekil 13: Önlemlere uyum motivasyonu (Ağırlıklı ortalama)

Katılımcılar büyük ağırlıkla önlemlere gerekli olduğunu düşündükleri için uyduklarını beyan etmişlerdir. Cezai yaptırımlar ise katılımcıları önlemlere uymaya yönlendirmede görece çok daha az etkin olmuştur. (Şekil 14 ve 15)

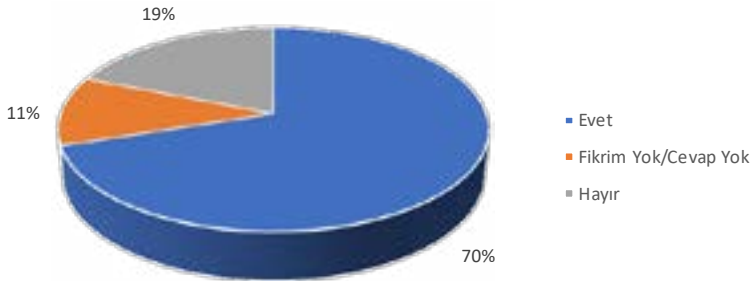
Şekil 14: Önlemlere uyma nedeni

Şekil 15: Önlemlere uyma nedeni (Ağırlıklı ortalama)

Buna karşın, katılımcılar önlemlerin bir cezai yaptırıma bağlanmasını da gerekli bulduklarını beyan etmişlerdir (Şekil 16). Bu karşılık katılımcıların kendilerine değil diğerlerine karşı güvensiz oldukları yönünde yorumlanabilir. Katılımcıların ağırlıklı olarak kendi aile bireylerini düşünerek önlemlere uyduklarını söylemiş oldukları göz önüne alınırsa bu sonuç şaşırtıcı olmayacaktır.

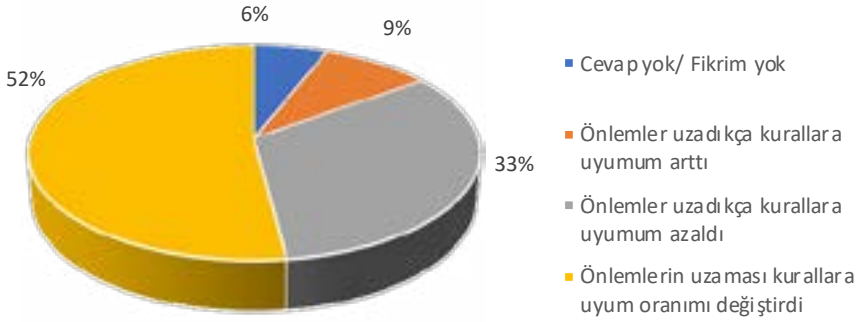
ÖNLEMLER CEZAYA BAĞLANMALI MIDIR?

Şekil 16: Koronavirüs önlemlerinin cezai yaptırıma bağlanması

Katılımcıların % 52'si önlemlerin uzamasının uyum motivasyonunu de-
ğiştirmediğini belirtirken % 33'lük bir kesim önlemlerin uzamasının uyu-
munda zayıflamaya neden olduğunu belirtmiştir (şekil 17).

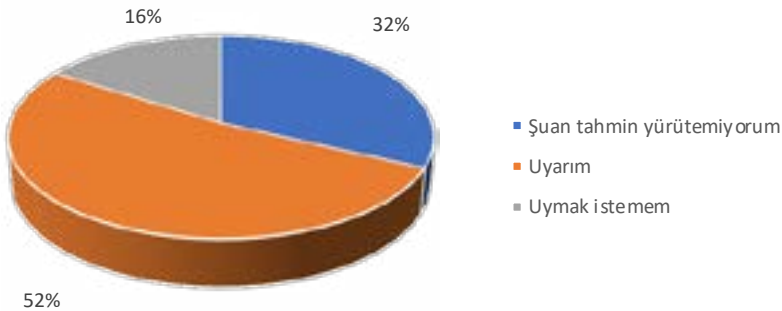
ÖNLEMLERİN UZAMASININ ETKİSİ

şekil 17: Koronavirüs önlemlerinin uzamasının uyum motivasyonuna etkisi

Benzer şekilde % 52'lik bir katılımcı kesimi gelecekte meydana çıkabi-
lecek benzer bir salgın durumunda da önlemlere uyacağını beyan etmiştir
(şekil 18).

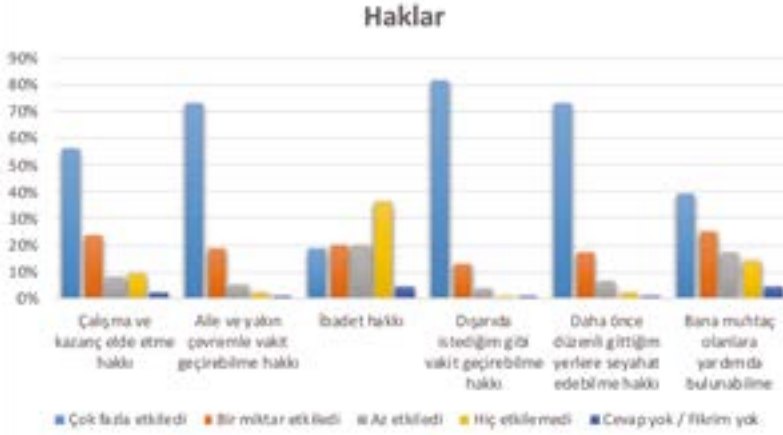
İLERİDEKİ YENİ BİR SALGIN DURUMU

şekil 18: Gelecekteki bir salgın durumunda önlemlere uyma motivasyonu

KORONAVİRÜS ÖNLEMLERİ VE HAKLAR

Koronavirüs önlemlerinin en fazla hangi temel hak ve özgürlüklerini etkilediği yönündeki soruda katılımcıların en fazla dışarıda serbestçe vakit geçirebilme ile aile bireyleri ve diğer yakınları ile görüşebilme haklarında yaşadıkları kayıpları hissettikleri anlaşılmaktadır. Bunları seyahat özgürlüğü izlemektedir. Çalışma ve kazanç elde etme hakkı ise yukarıdakilerin ardından gelmektedir. Oysa ki katılımcıların % 73'ü kendi veya yakınlarının çalışma ve kazançlarının etkilendiğini söylemişlerdir. Katılımcıların % 56'sı çalışma ve kazanç elde etme hakkının çok fazla etkilendiğini söylerken % 24'ü bir miktar etkilendiğini söylemiştir (Şekil 19 ve 20).

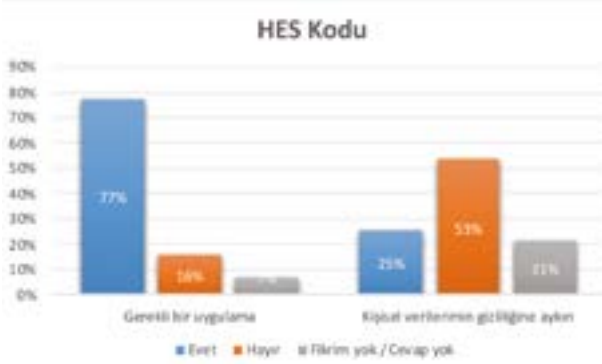

Şekil 19: Koronavirüs önlemlerinde etkilenen haklar

Şekil 20: Koronavirüs önlemlerinde etkilenen haklar (Ağırlıklı ortalama)

Katılımcıların % 77'si HES kodu uygulamasını gerekli görürken, bunun kişisel verilerin gizliliğine ve özel hayatın gizliliğine aykırı olduğunu beyan edenler sadece % 25'te kalmıştır (Şekil 21).

Şekil 21: HES Kodu uygulamasının gerekliliği ve özel yaşama saygı

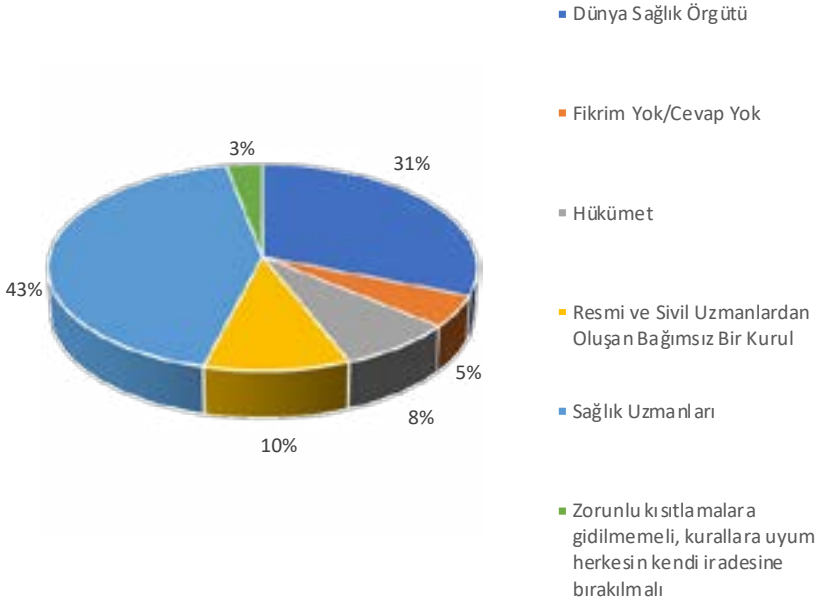
Katılımcıların büyük çoğunluğu koronavirüse karşı alınan önlemleri anlamış olduğunu beyan etmişlerdir (% 85). Katılımcıların büyük bölümü salgın durumunda sağlık alanı dışında toplum hayatına yönelik önlemleri (% 89) ve kişisel haklarının toplum yararına kısıtlanmasını (% 80) onaylıyor ve doğru olarak karşılıyor. Katılımcılar koronavirüs önlemlerinin yaptırıma bağlanmasının uygulanması için gerekli olduğunu düşünüyorlar (% 79) ancak bu yaptırımların hukuksal olarak uygun olduğunu düşünenler sadece % 59 oranında kalmıştır. Ayrıca önlemler alınırken yetkililerin hukuksal sınırlamalarla bağlı olması gereğine inanıyorlar. Öte yandan Koronavirüse karşı alınan önlemlerin amacına uygun olduğu konusunda tam bir destek ortaya çıkmamaktadır (Şekil 22).

Şekil 22: Koronavirüs önlemlerinin gerekliliğine ve hukuksallığına yaklaşım

Katılımcılar Koronavirüs gibi bir salgın ve olağanüstü bir durumda gerekli önlemler hakkında kararların ve kısıtlamaların uzman sağlıkçılar tarafından verilmesini (% 43) desteklemektedirler. Bunun ardından destek verilen karar mekanizmasını ise kamu sağlığı alanında hem uzman hem küresel bir örgüt olarak DSÖ oluşturmaktadır (% 31). Üçüncü sırada ise resmi ve sivil uzmanlardan oluşan bir kurulun önlemlere ve kısıtlamalara karar vermesi olmuştur (%10). Hükümetlerin tek başına karar vermesini destekleyen oranı ise sadece % 8’de kalmıştır. Katılımcıların % 5’i ise herhangi özel bir kısıtlamaya gidilmeksizin mücadelenin “olağan işleyiş” (*business as usual*) içerisinde yürütülmesini istemektedir (Şekil 23).

Koronavirüse ilişkin önlemlere hangi makam karar vermeli?

Şekil 23: Koronavirüse ilişkin önlemlere karar verecek makam

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma “toplum Koronavirüs tehlikesi karşısında temel hakları kısıtlayıcı önlemleri gerekli buluyor” ve “toplum Koronavirüs tehlikesi karşısında temel haklarının bir siyasi otorite tarafından kısıtlanmasını kabul ediyor” temel hipotezini test ederken önlemlerin hangi koşul ve kesimler için gerekli görüldüğü, önlemlere uyumda hangi güdülerin etkin olduğu, katılımcıların hangi haklarının etkilendiğini düşündükleri, önlemlere yaklaşımları ve Koronavirüs önlemlerine hangi makamların karar vermesi gerektiğini savundukları gibi bazı soruları da yanıtlamayı amaçlamıştır. Katılımcılar en çok boş vakitlerini değerlendirebilme ve sevdikleriyle beraber olabilme haklarının etkilendiğini düşünürken çalışma ve kazanç elde etme haklarının ve seyahat özgürlüklerinin kısıtlamalar nedeniyle eksildiğini belirtmişlerdir. Katılımcılar böyle bir “olağanüstü durum”da önlemlerin gerekli olduğunu düşünmektedirler ancak alınmış önlemlerin amacına uygun olduğu konusunda destek vermemektedirler. Araştırmanın sonuçları ilk hipotezi doğrularken ikinci hipotezi doğrulamamaktadır. Katılımcıların Koronavirüs salgını gibi olağanüstü bir durumda yani “istisna durumu”nda temel hak ve özgürlüklerin belli oranda kısıtlanması gerekliliğini ve kısıtlamalara uymamanın cezai yaptırıma bağlanmasını onayladıkları yukarıda görülmüştür. Bu çerçevede görülmektedir ki insanlar yaşam güvenliklerini tehdit eden salgın veya benzeri ellerinde olmayan bir küresel tehdit durumunda haklarını kısıtlayıcı önlemler alınması ve bunlara uyum konusunda gönüllülerdir ancak bu kısıtlama hakkını ve yetkisini bir makama sonsuz ve kısıtsız şekilde vermemektedirler. Söz konusu olacak önlemlerin ve kısıtlamaların uzman kişi veya kurumlar tarafından belirlenmesi gerektiğine inanılmaktadır. Buna karşın hükümetlerin ve siyasi gücün bu kısıtlamalar konusunda tam yetkili olması konusunda destek verilmemektedir.

KAYNAKÇA

Agamben, G. (2013). *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*. İstanbul: Ayrıntı.

Allen, J. (2020). The History of COVID-19 Will Be Written by the Victors. B. Stauffer içinde, *How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic*. Foreign Policy. 27 Mayıs 2020 tarihinde <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coronavirus-pandemic/> adresinden alındı.

British Broadcasting Corporation [BBC]. (2020a). *Spanish army finds care home residents 'dead and abandoned'*, 24 March 2020. 5 Kasım 2021 tarihinde <https://www.bbc.com/news/world-europe-52014023> adresinden alındı.

BBC. (2020b). *Coronavirus: Older people being 'airbrushed' out of virus figures*, 14 April 2020. 5 Kasım 2021 tarihinde <https://www.bbc.com/news/uk-52275823> adresinden alındı.

Bodin, J. (1967). *On Sovereignty: Six Books of the Commonwealth*. Oxford: Alden Press.

Corradetti, C. ve Pollicino, O. (2021). The "War" Against Covid-19: State of Exception, State of Siege, or (Constitutional) Emergency Powers?: The Italian Case in Comparative Perspective. *German Law Journal*, 22(6), 1060-1071. doi:<https://doi.org/10.1017/glj.2021.48>

Corwin, E. (1947). *Total War and the Constitution*. New York: A.A. Knopf.

De Angelis, G. (2021). COVID-19 and the "state of exception": assessing institutional resilience in consolidated democracies – a comparative analysis of Italy and Portugal. *Democratization*, 28(1), 1602-1621. doi:10.1080/13510347.2021.1949296

Dunn, A. (2020, 3 21). *Fact check: Were elderly Italians left to die? And is socialized health care to blame?* USA Today. 5 Kasım 2021 tarihinde <https://www.usatoday.com/story/news/factcheck/2020/03/20/fact-check-were-italians-left-die-socialized-medicine-blame-coronavirus/2887743001> adresinden alındı

Ellickson, R. (1991). *Order without Law: How Neighbors Settle Disputes*. Cambridge: Harvard University Press.

Greene, A. (2015). Separating normalcy from emergency : the jurisprudence of Article 15 of the European. *German law journal*, 12(10), 1764-1785.

Greene, A. (2020). Derogating from the European convention on human rights in response to the coronavirus pandemic: If not now, when? *European Human Rights Law Review*, 2020(3), 262-276.

Gross, O. ve Nì Aolàin, F. (2006). *Law in Times of Crisis: Emergency Powers in Theory and Practice*. Cambridge: CUP.

Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. İstanbul: YKY.

Kıbaroğlu, M. (2020). COVID-19 Sonrası Dönemde Pozitif Ayırışma. SAM içinde, *Trendler, COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni* (s. 50-53). Ankara: SAM. 27 Mayıs tarihinde <http://sam.gov.tr/tr/wp-content/uploads/2020/04/sam-covid-kitap.pdf> adresinden alındı.

Köse, T. (2020). Koronavirüs ve Küresel Çatışma Dinamikleri. SAM içinde, *COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler* (s. 112-117). Ankara: SAM Yayınları. 27 Mayıs 2020 tarihinde <http://sam.gov.tr/tr/wp-content/uploads/2020/04/sam-covid-kitap.pdf> adresinden alındı.

Müftüler-Baç, M. (2020). Küresel Salgın Tehditi Altında Küresel Sistem. SAM içinde, *COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler* (s. 20-23). Ankara: SAM. 27 Mayıs 2020 tarihinde <http://sam.gov.tr/tr/wp-content/uploads/2020/04/sam-covid-kitap.pdf> adresinden alındı.

Nye, J. (2020). American Power Will Need a New Strategy. B. Stauffer içinde, *How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic*. Foreign Policy. 27 Mayıs 2020 tarihinde <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coronavirus-pandemic/> adresinden alındı.

Özdamar, K. (2003). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: Kaan Kitapevi.

Patton, M. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. London: Sage.

Sabah. (2020). Avrupa'da binlerce yaşlı corona virüs nedeniyle ölüme terk edildi! 14 Nisan 2020. 5 Kasım 2021 tarihinde <https://www.ahaber.com.tr/ya-sam/2020/04/14/avrupada-binlerce-yasli-corona-virus-nedeniyle-olum-terk-edildi> adresinden alındı.

Salzani, C. (2021). *COVID-19 and State of Exception: Medicine, Politics, and the Epidemic State*. 5 Kasım 2021 tarihinde The Paris Institute: <https://parisinstitute.org/depictions-article-covid-19-and-state-of-exception-medicine-politics-and-the-epidemic-state/> adresinden alındı.

Scmitt, C. (1985). *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. Cambridge: MIT.

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu. (2020). Türkiye'de ilk koronavirüs vakası tespit edildi, 11 Mart 2020. 2 Kasım 2021 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiyede-ilk-koronavirus-vakasi-tespit-edildi-466216.html> adresinden alındı.

Tyler, T. (2006). *Why People Obey the Law Revised Edition*. New Haven: Yale University Press.

Tyran, J.-R. ve Feld, L. (2002). *Why People Obey the Law: Experimental Evidence from the Provision of Public Goods*. CESifo Working Paper No. 651 (2). Munich: Center for Economic Studies & Ifo Institute for Economic Research.

World Health Organization [WHO]. (2020). *Statement on the second meeting of the International Health Regulations (2005) Emergency Committee regarding the outbreak of novel coronavirus (2019-nCoV)*, 30 December 2020. 11 Kasım 2021 tarihinde [https://www.who.int/news/item/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-\(2019-n-cov\)](https://www.who.int/news/item/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-(2019-n-cov)) adresinden alındı.

WHO. (2005). *World Health Assembly adopts new International Health Regulations (23.05.2005)*. 27 Mayıs 2020 tarihinde https://www.who.int/mediacentre/news/releases/2005/pr_wha03/en/ adresinden alındı

THE EVALUATION OF PROBLEMS OCCURING DURING THE DEATH PROCESS AND AFTER DEATH IN COVID-19 PANDEMIC IN TERMS OF MEDICAL ETHICS, LAW AND FREEDOM OF BELIEF

SUMMARY:

The COVID-19 pandemic, caused by SARS-CoV-2, a new coronavirus named after the detection of pneumonia cases reported from Wuhan in People's Republic of China at the end of 2019, caused the death of 5 million 207 thousand 634 people according to the World Health report until 30 November 2021.

In the context of human rights the COVID-19 epidemic has not only dealt an irreparable blow to the right of life, which is the precondition of all rights, but also has caused the restriction of both negative status rights and positive status rights to different degrees within the scope of human rights made by Jellinek.

Death, which is the inevitable end of life process that starts with birth, has a different understanding in terms of law, ethics, and religion, based on the problems it brings with it during and after its occurrence. This different understanding of death in the normal process has evolved in a different direction during the COVID-19 pandemic.

In order for the dead and their relatives, which should be considered as a fragile interest group, in the process of the difficulties brought by the COVID-19 pandemic and in an unbearable psychology brought by death, the practices they will encounter should be carried out in a manner befitting human dignity, so that their fragility does not become more inextricable.

In the communicate to be presented, the death process that emerged in the COVID-19 pandemic and the problems that arise in practice after it will be discussed, the measures taken for the said problems, the applications to solve the problems will be evaluated in terms of medical ethics, law and freedom of belief.

Keywords: COVID-19 Pandemic, Death, Human Rights, Medical Ethics, Solidarity.

COVID-19 PANDEMİSİNDE ÖLÜM SÜRECİ VE SONRASI ORTAYA ÇIKAN SORUNLARIN TIP ETİĞİ, HUKUK VE İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Prof.Dr. Ahmet Nezih KÖK*

ÖZET

2019 yılı sonunda Çin Halk Cumhuriyeti'nin Hubei eyaletinin merkezi Wuhan'dan bildirilen nedeni bilinmeyen pnömoni vakalarının tespit edilmesi sonrasında adı konulan yeni bir koronavirüs olan SARS-CoV-2'nin meydana getirdiği COVID-19 pandemisi 30 Kasım 2021 tarihine kadar Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre 5 milyon 207 bin 634 kişinin ölümüne neden olmuştur.

COVID-19 salgını insan hakları bağlamında yalnızca tüm hakların ön şartı olan yaşama hakkına onulmaz bir darbe vurmakla kalmamış, insan haklarının Jellinek tarafından yapılan sınıflaması kapsamında hem negatif statü haklarının hem de pozitif statü haklarının farklı derecelerde kısıtlanmasına neden olmuştur.

Doğumla başlayan yaşam sürecinin kaçınılmaz sonu olan ölüm, meydana geliş sürecinde ve sonrasında beraberinde getirdiği sorunlara dayalı olarak hukuk, etik ve din açısından farklı bir anlayışa sahiptir. Normal süreçteki ölüme bu farklı anlayış, COVID-19 pandemisi sürecinde daha da bir farklı bir yöne evrilmiştir.

Kırılgan nitelikteki bir ilgi grubu olarak kabulü gereken ölü ve ölü yakınlarının, COVID-19 pandemisinin getirdiği zorluk sürecinde bir de ölümün getirdiği dayanılmaz bir psikoloji içerisinde kırılganlıklarının daha da içinden çıkılmaz bir hale gelmemesi için karşılaşılabilecek uygulamaların insan onuruna yakışır bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekir.

Sunulacak tebliğde COVID-19 pandemisinde ortaya çıkan ölüm süreci ve sonrasında uygulamada ortaya çıkan sorunlar ele alınarak, söz konusu sorunlara yönelik alınan tedbirler, sorunların çözümüne yönelik yapılan uygulamalar tıp etiği, hukuk ve inanç özgürlüğü açısından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19 Pandemisi, Ölüm, İnsan Hakları, Tıp Etiği, Dayanışma.

* Erzurum Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı Başkanı Adli Tıp Uzman / Hukukçu

GİRİŞ

Hızla Adem ile Hz.Havva'nın yere indirilişi ile başlayan insanlık, yaklaşık on bin yılı bulan tarihinde farklı dönemlerinde doğa, insan ya da teknoloji kaynaklı afetlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu afetler içerisinde çeşitli hastalık etkenlerine bağlı olarak ortaya çıkan salgınlar, sadece yüksek sayıda insan ölümlerine neden olmakla kalmamış, ağır maddi harcamalara ve sosyal hayatın sekteye uğramasına neden olmuştur (Kök, 2020: 45). 2019 yılının son gününde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Hubei eyaletinin merkezi Wuhan'da ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılarak pandemiye neden olan COVID-19 nedeni ile Dünya Sağlık Örgütü bildirimine göre 30 Kasım 2021 itibarı ile 5 milyon 207 bin 634 kişi ölmüştür.

Canlılığın doğal bir sonucu olarak ölüm, din, felsefe, edebiyat, tıp ve hukuk gibi farklı disiplinler tarafından hakkında çalışmalar yapılan en önemli olgudur. "Her nefis ölümü tadacaktır." gerçeğinin bilinci ile ölüm üzerinde yapılan bu çalışmalar, "insan hakları" bağlamında ele alındığında özellikle tıp etkinlik alanının bilimsel ve etik ilkeleri ışığında hukukun sınırları kapsamına girmektedir. Farklı disiplinlerin çalışma konusu içerisine giren ölüme ilişkin çalışmalarda ölüm öncesi, ölüm anı ve ölüm sonrası süreçte alınan kararların insanın ve toplumun değerler sistemi yönünden kabul edilebilirliğinin en üst oranda gerçekleştirilmesi, beklenen ve arzu edilen bir sonuçtur. Ancak bu beklenen ve arzu edilen sonucun gerçekleştirilmesi salgın dönemlerinde her zaman mümkün olmamaktadır. Nitekim COVID-19 pandemisinde farklı değerler sistemine sahip farklı coğrafi bölgelerde karşılaşılan farklı sorunlara uygulanan çözüm yolları da farklı olmaktadır. Bu farklılıkların evrensel temel insan haklarına uygun olarak en aza indirilmesinin insanlığın ortak çabası olması bilinci ve dileği ile bu makale kaleme alınmıştır.

TÜM İNSAN HAKLARININ ÖN ŞARTI OLARAK YAŞAMA HAKKI

10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, insan hakları kavramının yazılı olarak yer aldığı tarihsel bir hukuk metnidir. Bildirgede, doğuştan ya da sonradan kazanılmış herhangi bir fark gözetilmeksizin herkesin tekml haklardan yararlanabileceği belirtilerek bütün insanların hür, onur ve haklar bakımından eşit doğdukları ilan edilmiştir. Bildirgede belirtilen hakların kullanılabilmesi için öncelikli olarak insanın yaşama hakkının sürdürülebilirliği gereklidir. Bu nedenle yaşama hakkının bu hakkın en önemli bileşeni olarak sağlık hakkı ile birlikte kaliteli bir şekilde gerçekleşmesi için gayret gösterilmesi taraf devletlere görev olarak verilmiştir.

Birleşmiş Milletler Evrensel Bildirgesi çarpan etkisini kendisinden sonra açıklanan insan haklarına ilişkin hukuki metinlerde de göstermiş, özellikle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne, İnsan Hakları Biyotıp Sözleşmesi'ne ve Birleşmiş Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne esin kaynağı olmuştur. Bu sözleşmeler insanın yaşama hakkını esas alırken bu hakkın kalitesini artırmada gerekli olan haklara da yer vermişlerdir.

İNSAN HAKLARI KAVRAMININ SAĞLIK HİZMETLERİNE YANSIMASI

Dünyanın en eski mesleklerinden birisi olarak hekimlik, M.Ö. 5'inci yüzyılda tarih sahnesine çıkan Hipokrat ile birlikte bir yandan bilimsel bir nitelik kazanırken diğer yandan ilk kez yararlılık, zarar vermeme, mahremiyet gibi meslek etik ilkelerine sahip olmuştur. Söz konusu etik ilkeler 2500 yıldır tıp uygulamalarında geçerliliğini korurken Hipokratik tıp uygulamasının özelliği olan "Paternalist" yani babacıl tutum yerini 20'nci yüzyılın ikinci yarısında "Özerkliğe Saygı İlkesi"ne bırakmıştır. Paternalist yaklaşımla özerkliğe saygı ilkesi arasındaki en önemli fark hasta-hekim ilişkisinde uygulanacak tıbbi müdahale ile ilgili kararın hangi süjenin yetkisi dâhilinde olacağı ile ilgilidir. Tıbbi uygulamanın olmazsa olmaz sükeleri olarak hasta ve hekimden hangisi tanı ve/veya tedavi amaçlı gerekli uygulamanın yapılıp yapılmamasına karar verecektir. Hipokrat'a göre karar verici taraf hekimdir. Çünkü hekim bilgi sahibidir. Hasta için en yararlı ve zararsız olana bilgiye sahip kişi olarak en doğru şekilde hekim karar verir. Hipokrat'a göre hasta, hekimin önerisini yerine getirmelidir. Paternalist olarak bilinen bu uygulama anlayışı dünyamızda yaşanan düşünsel anlayıştaki değişmeye ve gelişmeye bağlı olarak 20'nci yüzyılın ikinci yarısında terk edilmiştir. Paternalist anlayışın yerine geçen özerkliğe saygı ilkesi ile tanı ve/veya tedavi amacı ile kendi vücudunda müdahale yapılacak hastanın özerkliği kabul edilerek tıbbi uygulamanın yapılıp yapılmayacağını ancak ve tek başına hasta ya da hastayı temsil edebilme yetkisine sahip kişi verebilecektir. İşte bu anlayış tıbbi uygulamalarda köklü bir değişikliğe neden olmuştur. Özerkliğe saygı ilkesi somut olayda kendisini "Bilgilendirilmiş rıza" ya da "Aydınlatılmış onam" adı verilen süreçle gösterecektir.

Hekim-hasta arasındaki ilişki, insan hakları bağlamında yeniden değerlendirilme sürecine girmiş, özellikle 1997 yılında Oviedo'da imzaya açılan İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi ile tıp etkinlik alanında önemli ilkeler belirlenmiştir. Sözleşme'nin 2'nci maddesinde insanın önceliği vurgulanarak, "İnsanın menfaatleri ve refahı, bilim veya toplumun menfaatlerinin üstünde tutulacaktır" ifadesine yer verilmiştir. Bu ifade aslında hem hukuki manada hem de sosyolojik manada büyük bir değişimi yansıtmaktadır.

Ülkemizde 1998 yılında yürürlüğe giren “Hasta Hakları Yönetmeliği” hasta haklarını temel insan haklarının sağlık hizmetleri sahasındaki yansıması olarak tanımlarken özerkliğe saygı ilkesini de tıbbi uygulamaların merkezine yerleştirerek hasta odaklı bir sağlık hizmeti anlayışını kabul etmiştir.

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİ VE DAYANIŞMA

2019 yılı Aralık ayının son günlerinde dünya gündemine girerek dillendirilen COVID-19 sonucu ilk ölüm 9 Ocak 2020 tarihinde bildirilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü’nün gelişmelere bağlı olarak durumu pandemi olarak ilan ettiği 11 Mart 2020 tarihinde Türkiye’de de ilk COVID-19 vakası bildirilmiştir. Ülkemizde koronavirüse bağlı ilk ölüm de 15 Mart 2020 tarihinde bildirilmiştir. Pandeminin ilk günlerinde, önceden geçirilmiş deneyimler ışığında alınan tedbirlerde, süreç içerisinde farklılaşmalar yapılarak pandeminin en az zararla atlatılmasına çaba harcanmıştır.

Süreçte salgınla mücadele ekseninde yapılan çalışmalar aslında bilinen ancak unutulmuş bazı kavramların yeniden hayata geçirilmesine vücut vermiştir. Nitekim insanlık, hep birlikte bir gemide bulunduğunu en gerçekçi bir şekilde fark etmiş, içinde bulunulan geminin aslında çok küçük olduğunu anlamaya başlamıştır. Bu anlayış “Dayanışma” kavramını ortaya koymuştur. Pandeminin ikinci yılını tamamlamaya ramak kalmışken insanlığın dayanışma adına verilen sınavdan başarılı bir şekilde çıkıp çıkmadığı sorgulanmalıdır.

Ünlü Fransız sosyolog Emile Durkheim tarafından ilke bahsi geçen sosyal dayanışma, sosyal hayatın temel olgusu olarak toplumun ihtiyaçlarının karşılanması çabasına toplumun her bir bireyinin katılımını ifade eder (Güriz, 2011: 5).

Toplumsal dayanışmanın, içinden geçilen pandemi sürecinde ve sonrasında çok önemli olduğu, her bir insanın pandemiden aynı şekilde etkilenmeyeceği, pandeminin ekonomik ve sosyal kaynaklar açısından farklı etkilere sahip olduğu bilinci ile en üst seviyede toplumsal bir dayanışmanın olması gerektiği anlayışı yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır (European Group on Ethics in Science and New Technologies, 2020).

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE NORMALDEN FARKLILIKLAR

Pandemi sebebiyet verdiği toplumsal sağlığın bozulması nedeni ile evrensel ve iç hukukta temel norma dayanarak bazı temel hakların ve özgürlüklerin kısıtlanmasına neden olmaktadır. Bu kısıtlamalar hiç kuşkusuz ki temel haklar ve hürriyetlerin özlerine dokunulmaksızın ancak kanunla sınırlandırılabilir. Pandemiler, olağan sağlık önlemlerinin kamu sağlığını güvence altına almak için yeterli olmadığı dönem olarak hasta veya sağlıklı olduğuna bakılmaksızın bireylerin özerkliğinin ve özgürlüğünün sınırlandırıldığı bir süreçtir. Ancak bu sınırlandırma insan onurunu zedelemekten, kişileri ötekileştirmeden ve damgalamadan gerçekleştirilmelidir (Türk Tabipleri Birliği Etik Kurulu Görüşü, 2020).

Pandemi sürecinin normalden farklılığının bilinci ile bu süreçte Halk Sağlığı Etik ilkelerinin bireylere yönelik etik ilkelere göre daha öncelikli uygulanması da sağlanmalıdır. Ortak fayda, eşitlik, dayanışma gibi kavramlar merkeze alınırken özerklik, mahremiyet gibi bireysel değerlerin önemli etik hususlar olmadığı anlamına gelmez (WHO Guidelines, 2017).

Hemen belirtmek gerekirse pandemi sürecinde yapılan tıbbi uygulamalarda karma bir anlayış oluşturularak toplumsal faydayı artırma, kamunun sağlığını koruma adına etik ilkelerde yeni bir yorum yapılması ancak bu yorumun insan onuruna aykırı olmamasına özen gösterilmesi gerekmektedir.

PANDEMİ SÜRECİNDE TIP ETİĞİ, HUKUK VE İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ PARADİGMASI

Temel tıp etiği ilkelerinden birisi olan adalet ilkesi, kıt sağlık kaynaklarının hak sahiplerine hakça dağıtılmasını nitelerken sağlık hizmetlerinden yararlanma öncelik sırasını da ortaya koyar. İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi ile Hasta Hakları Yönetmeliği'nde de yer alan ilk öncelik sırası acil hastalara aittir. Bu ilke hiçbir tereddüte yer vermeden pandemi sürecinde de yerine getirilmiştir. Diğer yandan pandeminin doğasına uygun olarak pandemi sürecinde farklı zamanlarda yapılan risk değerlendirmesine göre 70 yaş üzerinde bireyler, bağışıklık sistemini olumsuz etkileyen kronik hastalıkları olanlar ve sağlık çalışanları morbidite ve mortalite yönünden riskli gruplar olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle bu gruptaki bireylere tıp etiği ilkelerinden adalet ilkesi kapsamında sağlık hizmetlerine ve hastalık önleme tedbirlerine erişim önceliği tanınmıştır. Koruyucu ekipmanların dağıtılması ve özellikle aşının bulunup uygulama sürecinde riski yüksek olarak belirlenen gruplara öncelik tanınması adalet ilkesinin bir gereği olarak kabul edilmelidir.

Diğer yandan özellikle hastane doluluk oranlarının makul seviyelerde tutulması ve toplumsal yayılımın önlenmesi adına hastaların var olan hastalıklarına yönelik sağlık hizmetlerini istedikleri zaman alabilmelerine yönelik kısıtlamalar pandemi yönetimine uygun bir uygulama olmakla birlikte bu hastalarda hastalıklarının ilerlediği düşüncesi ile yaşam hakkına bir risk olarak algılanmıştır.

Özellikle henüz aşının bulunmadığı dönemlerde maske-mesafe-hijyen üçlemesi esnasında yapılan PCR testlerinde, testin pozitif çıkması hallerinde ve hastaların belirli bir süre izolasyona tabi tutulması sürecinde hastalığın ilerleyerek hastaneye yatışlarının yapılacağı düşüncesi hastaları olumsuz bir psikolojiye sevk ederek, bazı hastaların tedaviyi reddetme kararı almalarına neden olmak suretiyle yaşam hakkının örselenmesine neden olmuştur. İzolasyon sürecinde ya da özellikle hastaneye yatış sürecinde kişilerin refakatçi ya da ziyaretçi haklarını kullanamamış olmaları bireysel hasta hakları bağlamında bir eksiklik olsa da halk sağlığı etik ilkeleri çerçevesinde değerlendirildiğinde bu eksikliğin pandemi sürecinde kabulünün gerekliliği ortadadır. Bu süreçte izolasyona tabi tutulananların ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik oluşturulan kamu görevlilerinin ya da sivil toplum örgütlerinin çabası pandemi sürecinde gerçekleştirilen dayanışma açısından önemlidir.

Pandemi sürecinde gerçekleştirilen tıbbi müdahalelerde özellikle hastanın yoğun bakım ünitesinde olduğu, bilincinin kapalı olması nedeni ile hakkında karar verme yeteneğinin olmadığı ve ek olarak hasta hakkında karar verebilecek hasta yakınının da olmadığı durumlarda özerkliğe saygı ilkesinin uygulanamaması sorunu ile karşılaşmıştır. Bu durumda süreç, Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 24'üncü maddesi kapsamında yönetilmiştir. Kuramsal olarak 24'üncü maddede "Tıbbi müdahale sırasında isteğini açıklayabilecek durumda bulunmayan bir hastanın, tıbbi müdahale ile ilgili olarak önceden açıklamış olduğu istekleri göz önüne alınır." hükmünün ne kadar hayata geçirildiği tartışmalı bir durumdur. Bu tartışmayı gideren bir hüküm olarak yine aynı maddede yer alan "Hastanın rızasının alınmadığı, hayati tehlikesinin bulunduğu ve bilincinin kapalı olduğu acil durumlarda hastaya tıbbi müdahalede bulunmak rızaya bağlı değildir." ifadesi pandemi sürecinde çoğunlukla uygulanmıştır.

Hayatla bağın kesildiği özellikle kardiyak arrest (kalp durması) sürecinde yapılması gereken kardiyopulmoner resusitasyon (CPR) hayatla bağın tekrar tesis edilmesini sağlayan bir tıbbi müdahaledir. Bu işlemin COVID-19 hastalarında özellikle yoğun bakım ünitesinde nasıl uygulandığı ile ilgili istatistiki bilgiler çok azdır. Yapılan bir çalışmada; CPR'nin izolasyon yöntemi ve ileri yaşam destek kaynaklarının az olması nedeni ile geciktiği, ek ola-

rak, virüs bulaşım riskinin yüksek olması nedeni ile CPR'dan imtina edildiği kayıtlıdır (Modes ME, Lee R, Curtis JR. 2021: 281-282). Hastanın önceden yazılı şekilde açıkladığı "Do Not Resuscitate (DNR)" talimatı olmaksızın sağlık personelinin CPR işleminden imtina etmesinin hukuki ve etik açıdan karşılığının ne olduğu hususu tartışmalı bir konu olsa gerektir.

Organ yetmezliklerinin tedavisinde kullanılan organ nakilleri pandemi sürecinde olumsuz etkilenmiştir. Yapılan nakillerin sayılarında azalma olurken solid organ nakli yapılan hastalarda COVID-19 nedeni ile ölüm oranı %35'e kadar artış göstermiştir. Bunun nedeni, nakil yapılan hastaların geçirmiş olduğu ağır COVID-19 süreci ile birlikte uygulanan immunosupresyon olarak belirtilmiştir (Zaidan M, Legendre C. 2021: 61-66). Kalp, böbrek, karaciğer gibi organ yetmezliği halinde bulunan hastaların yaşama haklarının zaten büyük bir tehlike altında bulunduğu ve bu kişilerin yaşama haklarını kaliteli bir şekilde kullanamadıklarının bilinci ile pandemi sürecinde yapılacak organ nakillerinin de başarı oranlarının nakil sonrası organın reddini engellemek için yapılan immunosupresyon uygulaması ile azalacağı bilimsel gerçeği karşısında çözümün oldukça zor olduğu aşikârdır.

COVID-19 sürecinde hastanın ölümü sonrasında cesedin defnedilmesi ile ilgili olarak sosyal mesafe kuralının ihlal edilmesi sonucu bulaşın artacağı riski gerekçesi ile kamu sağlığının korunması adına cenaze törenine katılım sayısında kısıtlama getirilmiştir. Kısıtlamaya yönelik halk sağlığı etiği açısından yerinde uygulanabilir bir tedbir olmakla birlikte herkesin inançlarının gereği olan ritüellere uygun bir şekilde cenaze töreninin yapılması inanç özgürlüğünün bir gereğidir. Son yolculuğuna çıkan cesedin sevdikleri tarafından uğurlanması sadece ölen için değil sevdikleri için de bir hak niteliğindedir. Örnek olarak bir Müslümanın inandığı İslam dininin gereği olarak cenazesinin yıkanması, cenaze namazının bir camide yakınlarınca kılınarak mezarlıkta toprağa verilmesi istenilen ve olması gereken bir süreçtir. COVID-19 pandemisinde sayısal bir kısıtlama nedeni ile ölen kişinin geniş bir aileye sahip olması durumunda yakınlarının ne kadar zor bir durumda kalacağına empati yapmak gerekir. Diğer yandan pandemi sürecinde camilerde ibadet yapılamadığı, Kabe'nin umre ve hac ziyaretlerine kapalı olması pandemi sürecinde zor gerçekler olarak yaşanmıştır.

COVID-19 pandemisinde yaşanan ölüm süreci ile sıkıntıların bir diğeri de zorlamalı ya da şüpheli ölüm olarak nitelendirilen olgularda hukukun gereği olarak yapılması gereken adli otopsiler olmuştur. Adli Tıp Kurumu Başkanlığı pandemi sürecinde Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu'nun tavsiyeleri doğrultusunda adli otopsilerde uyulacak iş akışını güncellemiştir.

SON SÖZ

COVID-19 pandemisi dünyamızın yaşayacağı son salgın olması dileklerimizle, ancak; son salgın olmayacağı duyarlılığı ile geleceğe hazırlıklı olmamıza katkı sağlayacak bir deneyim olarak algılanmalıdır. Salgının toplumsal hayatımızda neden olduğu hasarı onarmaya çalışırken toplumsal dayanışmayı sağlamlaştırmak, sağlıktaki kıt kaynakları artırmaya çalışmak, birey ile toplum arasındaki öncelikleri belirlemede rasyonel kararlar alabilmek ve insan onurunu her koşulda öncелеmek hususunda gerekenleri yapmalıyız.

KAYNAKÇA

Kök, A. N., (2020) COVID-19 salgınında tıp uygulamalarına etik bakış. Toprak Ergönen A, editör. Adli Tıp ve COVID-19. 1.Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri, 65-70.

Güriz, A. (1994), Hukuk Başlangıcı, Siyasal Kitabevi, Ankara.

European Group on Ethics in Science and New Technologies. Statement on European solidarity and the protection of fundamental rights in the COVID-19 pandemic. (This statement was initiated on 26 March 2020 and issued on 2 April 2020).

Salgınlara Yönelik Türk Tabipleri Birliği Etik Kurulu Görüşü TTB Etik Kurulu,04.04.2020, Ankara.

WHO guidelines on ethical issues in public health surveillance. Geneva: World Health Organization; 2017. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO

Matthew, E., Modes, Robert y. Lee, J.Randall Curtis. (2021), Outcomes of cardiopulmonary resuscitation in patients with COVID-19-limited data, but further reason for action. JAMA Internal Medicine, 181(2), 281-282.

Zaidan, M., Legendre, C. (2021), Solid organ transplantation in the Era of COVID-19: Lessons from France. Transplantation. 105(1), 61-66.

THE IMPORTANCE AND LIMITS OF THE RIGHT TO MASS MEDIA IN FIGHTING THE EPIDEMIC

ABSTRACT

The right to mass communication, which is a form of appearance related to the use of freedom of expression and thought, emerges as a right that has constantly affected social life in the historical process and attracted attention again today with the technological development of mass media. In today's complex and crowded societies, individual freedom of expression has largely lost its importance and has been replaced by the right of mass communication. The level of a state's adherence to the principles of a democratic state of law is evaluated by weighing it on the scales that take the right of mass communication based on freedom of expression as a criterion. Determining the level of this right in times of crisis ensures that the evaluation can be made under the most objective conditions. The most up-to-date practices regarding the use of mass media and therefore the level of the right to mass media in times of crisis can be found in the epidemic period. In this paper, the importance of the right of mass communication in the COVID-19 process is emphasized. In order to see the social value of the right and the damages that may occur in case of abuse, evaluations are made on the examples experienced in the current global epidemic.

Keywords: Right of Mass Media, Internet, Global Epidemic, Abuse of Right.

SALGINLA MÜCADELEDE KİTLE İLETİŞİM HAKKININ ÖNEMİ VE SINIRLARI

Özgür AYDIN*

ÖZET

İfade ve düşünce özgürlüğünün kullanılmasına ilişkin bir görünüm biçimi olan kitle iletişim hakkı, tarihsel süreçte sosyal hayatı sürekli etkileyen ve kitle iletişim araçlarının teknolojik gelişimiyle birlikte günümüzde yeniden dikkatleri üzerine çeken bir hak olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzün karmaşık ve kalabalık toplumlarında, bireysel ifade özgürlüğü önemini büyük ölçüde yitirmiş ve bunun yerini kitle iletişim hakkı almıştır. Bir devletin demokratik hukuk devleti ilkelerine bağlılığının seviyesi, ifade özgürlüğüne dayanan kitle iletişim hakkını ölçü kabul eden terazide tartılarak değerlendirilmektedir. Bu hakkın kriz dönemlerinde ne seviyede olduğunun tespiti ise değerlendirmenin en objektif koşullar altında yapılabilmesini sağlamaktadır. Kitle iletişim araçlarının kullanımına ve dolayısıyla kitle iletişim hakkının kriz anlarında ne seviyede olduğuna dair en güncel uygulamalar, içinde yaşanan salgın döneminden bulanabilir. Bu bildiride COVID-19 sürecinde kitle iletişim hakkının önemi üzerinde durulmaktadır. Hakkın toplumsal değerini ve kötüye kullanımı durumunda meydana gelebilecek zararları görebilmek adına, içinde bulunulan küresel salgında deneyimlenen örnekler üzerine değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kitle İletişim Hakkı, İnternet, Küresel Salgın, Hakkın Kötüye Kullanılması.

* Dr. Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Öğretim Üyesi, ORCID: 0000-0002-9827-5015, ozguraydin@akdeniz.edu.tr

GİRİŞ

İfade ve düşünce özgürlüğünün kullanılmasında ve gelişmesinde önemli bir tamamlayıcı olan kitle iletişim hakkı, tarihsel süreçte sosyal hayatı sürekli etkileyen ve kitle iletişim araçlarının teknolojik gelişimiyle birlikte günümüzde yeniden dikkatleri üzerine çeken bir hak olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitle iletişim araçları; dünyada meydana gelen olaylar, gelişmeler ve değişen şartlarla ilgili bilgi vermek suretiyle, tüm sorunların toplum ve bireyler tarafından öğrenilmesini ve bu sorunlar konusunda toplumsal görüş oluşturulmasını sağlayan, dolayısıyla bireysel ve toplumsal yaşamı önemli ölçüde etkileyen araçlardır.(Çetin,2021: 3). Özellikle herhangi bir verinin hızlı, kolay ve düşük maliyetle milyonlarca insana yayılmasını sağlayan internet(Gedik, 2010: 424); ortaya çıkan olağanüstü durumlarda ihtiyaç duyulan haberleşmeye katkı sağlayabildiği gibi zarar da verebilmektedir. Halen içinde bulunulan COVID-19 salgını döneminde; internet aracılığı ile hızlı şekilde kullanılabilen kitle iletişim imkânı sayesinde salgınla mücadelede kolaylaştıran tedbirlerin topluma kolaylıkla ulaştırılabildiğine dair örneklerle şahit olunduğu kadar, bilimsel açıdan insan sağlığına faydalı tedbirlerin toplum tarafından benimsenmesini önleyen haber manipülasyonlarına da rastlanmaktadır.

Çeşitli sebeplerle kötüye kullanılan kitle iletişim araçlarının sonucu olarak kimi haber ve bilgilere itibar edilmemesi gerektiğine dair toplumsal deneyim, salgın ve benzeri sebeplerle ortaya çıkan olağanüstü dönemlerde hayat kurtarıcı tedbirlerin topluma açıklanabilmesini zorlaştırmaktadır. Örneğin COVID-19 salgınından önce bazı bölgelerden yayılması muhtemel salgın hastalıklara ilişkin haberlerin manipülatif niteliği, salgın haberlerinin ilk dönemlerinde insanların konuya yeterince önem göstermemesine neden olmuştur. Dünyanın diğer ülkelerine nazaran nüfus yoğunluğunun fazla olması gibi nedenlerle başta ifade özgürlüğü, düşünce özgürlüğü ve iletişim özgürlüğü gibi özgürlükler olmak üzere bazı özgürlüklerin kimi ülkelerin yurttaşları tarafından yeterince kullanılamaması, bu bölgeler hakkında haber yapan yayın organlarının gerçek bilgiden ziyade ilgisinin maksadına hizmet ettiği varsayımını kuvvetlendirmektedir. COVID-19 salgınına dair ilk haberlere karşı küresel tepkisizlik ve uluslararası örgütlerin salgının yayılmasını önlemek maksatlı alabileceği tedbirlerin gecikmesi, kitle iletişim hakkını kötüye kullanan haber manipülasyonlarından etkilenmiş olabilir.

Bildiride, hukuk düzeni bakımından kitle iletişim hakkını kullananların tüm eylemlerinde iyi niyetli ve dürüst davranacağı varsayımıyla kitle iletişim hakkının önemi üzerinde öncelikle durulacaktır. Daha sonra hakkın kötüye kullanımı durumunda meydana gelebilecek zararlar, bu za-

rarların önlenmesi maksadıyla alınabilecek tedbirler incelenecektir. Kitle iletişim hakkının önemi ve hakkın kötüye kullanılabilmesinin önüne geçilmek maksadıyla alınacak tedbirler incelenirken, içinde bulunulan küresel salgında deneyimlenen örnekler üzerinde durulacaktır.

II. BİR İNSAN HAKKI OLARAK KİTLE İLETİŞİMİ

Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, iletişim anlamında kullanılan iletişim(Türk Dil Kurumu[TDK],2021); telefon, telgraf, televizyon, radyo ve internet gibi imkânların gelişmesiyle her geçen gün farklı yöntemlerle yürütülebilmektedir. Bir durumun yeni gelişen farklı yöntemlerle kullanılabiliyor olması, o durumun gelişmelerden önceki anlamını ve bir hak olarak algılanışındaki doğasını değiştirebilmektedir. Dolayısıyla iletişim hakkı da tıpkı diğer haklar gibi yeni gelişmeler doğrultusunda yeniden anlamlandırılma ihtiyacı hissetmektedir. Örneğin yazının icadından önce resimlerle ve işaretlerle haberleşen insanların tarihe bıraktığı notları yorumlarken bilimselliğine atfedilen değer ile yazının icadından sonra iletişime ve dolayısıyla iletişim hakkının kullanımına ilişkin bilimsel yaklaşım farklı olmuştur.

İletişimin bir yerde toplanmış, bir araya gelmiş insan topluluğu arasında gerçekleşme biçimi olarak adlandırılabilen kitle(TDK,2021) iletişimi açısından da durum çok farklı değildir. İfade ve düşünce özgürlüğünün kullanılmasına ilişkin bir görünüm biçimi olan kitle iletişim hakkı, tarihsel süreçte sosyal hayatı sürekli etkileyen ve kitle iletişim araçlarının teknolojik gelişimiyle birlikte günümüzde yeniden dikkatleri üzerine çeken bir hak olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzün karmaşık ve kalabalık toplumlarında, bireysel ifade özgürlüğü önemini büyük ölçüde yitirmiş ve bunun yerini kitle iletişim hakkı almıştır(Gözübüyük ve Gölcüklü, 2021: 360). Dayanağını ifade ve düşünce özgürlüğünden alıyor olması, kitle iletişim hakkını da özel bir yere yerleştirmektedir. Bilindiği üzere ifade özgürlüğünün özel konumu; gerçeğin araştırılmasına ilişkin vazgeçilmez bir hak olduğunda, bireysel gelişimin en temel araçlarından birisi olduğunda ve demokratik karar alma sürecine her bireyin katılma imkânını sağlamasında toplanmaktadır(Uygun, 2012: 580). Bu özel konumu sebebiyle ifade ve düşünce özgürlüğü, hem uluslararası sözleşmelerde hem de ulusal mevzuatlarda evleviyetle korunacak haklar arasında sayılmaktadır. Örneğin AİHS m. 10 ifade özgürlüğünü şu şekilde düzenlemiştir: "Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin, kanaat özgürlüğünü ve haber ve görüş alma ve de verme özgürlüğünü de kapsar..."(Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi[AİHS], 2021). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ise kitle iletişim hakkının dayandığı

ifade özgürlüğüne ilişkin düzenlemeyi şu şekilde kaleme almıştır: “ Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet Resmî makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar...”(Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 2021). Bu düzenlemenin Türkiye’de kitle iletişim hakkını kapsadığı, kanunun metninin gerekçesinde açıkça belirtilmiştir. Kitle iletişim hakkına ilişkin maddenin gerekçesinde geçen açıklama şu şekildedir: “Madde ile kişiye, düşünce ve kanaatlerini her türlü araçla açıklama ve yayma hürriyeti tanınmaktadır. Hüküm, statik düşünce ve kanaat hürriyetinin dinamik uzantısını teşkil eder. Birinci fıkrada, ayrıca kitle haberleşmesinin de ifade hürriyetine dâhil bulunduğu açıkça belirtilmiştir. Gerçekten günümüz toplumunda ifade hürriyeti ancak kitle haberleşme araçları aracılığıyla kullanılabilenmekte; ancak bu yoldan etkili olabilmektedir. Bu nedenledir ki, serbest kitle haberleşmesinin sağlanması, bir anlamda, düşünceyi açıklama hürriyetinin varlığı için zorunludur.”.(Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Gerekçesi, 2021) Gerekçeden de anlaşılacağı üzere; kitle iletişim araçları dünyada meydana gelen olaylar, gelişmeler ve değişen şartlarla ilgili bilgi vermek suretiyle, tüm sorunların toplum ve bireyler tarafından öğrenilmesini ve bu sorunlar konusunda toplumsal görüş oluşturulmasını sağlayan, dolayısıyla bireysel ve toplumsal yaşamı önemli ölçüde etkileyen araçlardır(Çetin,2021:3).

Dinlerin, devletlerin, siyasi anlamda teşkilatlanmış tüm yapılanmaların ya da başkaca sebeple bir araya gelmiş toplulukların temel dayanağı olan kitle iletişimi; matbaanın bulunmasından önce farklı yöntemlerle, matbaanın bulunmasından sonra farklı yöntemlerle ilerlemiştir. Kimi araştırmacılara göre; dumandan sosyal medyaya kadar yaşanan tüm kitle iletişim araçlarının içinde, matbaanın bulunuşu bir milat niteliğindedir(Esen, 2019: 14). Matbaanın kullanılmaya başlanması ile birlikte, kitlelere ulaştırılmak istenen haberlerin belirginliği ve kalıcılığı değişmiştir. İçinde yaşanan koşullara dair bilgi vermek ya da ilgisinden herhangi bir gerekçeyle bilgi istemek maksatlı iletişimin açık ve anlaşılabilirliği noktasında matbaanın katkısı yadsınamaz. Matbaanın sağladığı yazılı metinlerin hızlı çoğaltılabilme imkânı; kitap, dergi, gazete gibi süreli ya da süresiz yayınların kitle iletişiminde etkililiğini arttırmıştır. Bu yönüyle matbaa yatay iletişimi hem hızlandırmış hem de kolaylaştırmıştır. Dikey iletişim amacıyla tarihe not düşmek isteyen habercinin belirtmek istediği iletinin yaygın, açık ve kalıcı şekilde çoğaltabilmesini de matbaa sağlamıştır. İnsanlığın ortak mirası olarak kabul edilen kütüphanelerin savaş ve benzeri çatışma durumlarında dahi evleviyetle korunması gerektiğine dair beklenti, dikey iletişimin önemli araçlarından birisi olan basılı eserlerin değerini ortaya koymaktadır. Tarihten geleceğe mesaj taşıyan her sanat eseri gibi, kitle iletişimin önemli aracı olan basılı eserlerin de korunmasında gerekli olan hassasiyet, iletişim araçlarının insani gelişimdeki değerini göstermektedir.

Matbaanın kullanılmasıyla yaygınlaşan basılı eserlerden çok sonra ortaya çıkan sinema, radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçları, kitle iletişim hakkına dair algıyı daha farklı boyutlara taşımıştır. Burada sinema, televizyon ve radyonun kayıttan yayın yapması ile canlı yayın yapması arasında da bir ayırım yapmakta yarar görünmektedir. Kayıttan yapılan yayın ile canlı yapılan yayın arasındaki fark, iki iletişim şeklinin zamanı kullanım biçiminde ortaya çıkmaktadır. Kabul edileceği üzere, kayıttan yapılan yayınlardaki iletilerin muhatabına ulaşma süresi ile canlı yapılan yayının iletiyi muhatabına ulaştırma süresi arasında önemli fark bulunmaktadır. 20. yüzyılın ilk on yılında ekonomik, sosyal ve siyasal hayatın tamamını etkileyen sinema ile iletişim imkânı(Gönenç, 2014: 87), iletilerini sadece kayıt üzerinden muhataplarına ulaştırabilen bir araçtır. Oysa canlı yayın yapılabilme imkânını sağlayan radyo ve televizyon, ileti sahibinin muhataplarına iletmek istediği mesajı anında ulaştırabilen araçlardır. Yine 20. yüzyılın ilk on yılında yapılan radyo üzerinden canlı yayın ile birçok özgürlüğe yüklenen anlam değişmiştir. Yapılan ilk canlı yayında dinletilen şarkı, denizlerde telsizle haberleşmeye çalışan askerlere ulaşmış ve radyo yayını yapan Reginald Fessenden bu yayında kendisini dinleyenlere bir çağrıda bulunmuştur. Yayının ulaştığı kişileri tespit edebilmek adına yaptığı bu çağrıda, “Eğer beni duyan birileri varsa, lütfen Brant Rock’taki Bay Fessenden’e mektup yazsın.” diye seslenmiştir(Gönenç,2014: 114). Fessenden’in bu çağrısı, mektupla haberleşen kitlelere yeni bir kitle iletişim aracının gelişimini haber vermekten ibarettir. Ancak bu haberleşme aracı, denizlerde ulaşım sağlamaya çalışan askerlerden tutun da, sanatsal faaliyet gerçekleştiren bir müzisyenin bilinirliğine kadar birçok hak ve özgürlüğü etkilemiştir. Artık bir mektubun götürmek için haftalarca zaman harcadığı mesaj, aynı anda ilgisinin sesinden karşı tarafa ulaşabilir hale gelmiştir. Canlı yayın imkânıyla, denizde alabora olacak geminin mürettebatı ya da yolunu kaybetmiş bir ulaşım aracının şoförü, yardım talebine karşılık verebilecek ilgisine anında ulaşabilir duruma gelmiştir.

Kitle iletişimin dönüşümü noktasında ne kadar etkisinin olduğu üzerine yorum yapabilmek içinde bulunduğumuz dönemde zor olsa da, internetin kitle iletişimde yeni bir çağı aralayacak kadar etkili olduğunu ifade eden araştırmalar bulunmaktadır(Sakin, 2021: 271). Özellikle herhangi bir verinin hızlı, kolay ve düşük maliyetle milyonlarca insana yayılmasını sağlayan internet(Gedik,2010: 424); ortaya çıkan olağanüstü durumlarda ihtiyaç duyulan haberleşmeye büyük katkı sağlamaktadır. Bilginin kitlelere yayılımı hususunda meydana getirdiği yenilik ile ileti sahibinin çok kısıtlı imkânlarla iletilisini çok hızlı yayabilmesini sağlayan internet, iletişim hakkının kullanılmasında vazgeçilmez bir noktaya gelmiştir. Özellikle bir yönüyle tasarruf edilemeyen, yani biriktirilemeyen zamanın efektif kullanımındaki çok yönlü

etkililiği ile yoğun olarak tercih edilen internet imkânı, dijital dönüşümün iletişime getirdiği yeniliğin baş aktörüdür. Kitle iletişiminin dijital araçlarla sağlanmasında hızı arttıran yakıt niteliği taşıyan internet, bilinen bir yolu beklenen süreden çok daha kısa sürede tüketmeyi sağlamaktadır. Ancak; zamana ayak uydurmak gayesiyle hızlanan her şey gibi, öngörülebilirliği ve dolayısıyla bilgi güvenliğini tehdit etmektedir. Hızlı arttırıp zamanı kısaltan her şeyde olduğu gibi, internet yöntemiyle gerçekleşen iletişim süreçlerinde tarafların kaza yapabilme ihtimali ya da kazasında meydana gelebilecek zarar ihtimali beklenenden daha çok olmaktadır. Dolayısıyla, zamanın hızla akışına uyum sağlamak üzere tempo tutturmaya çalışan iletişimin araçlarını kontrol etmek ve bu araçların kazasında oluşan tahribatı azaltmak da zorlaşmaktadır. İnternet imkânıyla kitle iletişim hakkını kullananların meydana getirebileceği kazaları ve bir kaza durumunda meydana gelebilecek tahribatı azaltmak için, öncelikle hakkı kullananların gerekli özeni göstermesi, iyi niyetli ve dürüst olması beklenmelidir.

Hukuk düzeninde hak ve özgürlükler, bireylerin bu haklarını ve özgürlüklerini gerekli özeni göstererek, iyi niyetli ve dürüst kullanacağı varsayımıyla kabul edilmektedir. Bir insanın tüm eylemlerinde iyi niyetli olduğu ve her hareketinde dürüst davrandığı var sayılır. Eylemlerin herhangi bir hakkın kullanılması ya da bir sözleşme yükümlülüğünün yerine getirilmesi maksadıyla yapılmış olmasına bakılmaksızın iyi niyetle yapıldığına dair varsayım, iyi niyet karinesi olarak kabul edilmektedir. Dürüstlük kuralı ve iyi niyet karinesi, hukuk düzeninin temel mevzuatlarından birisi olarak kabul edilerek medeni kanunda ele alınmıştır. Buna göre; herkes, haklarını kullanırken ve borçlarını yerine getirirken dürüstlük kurallarına uymak zorundadır(Türk Medeni Kanunu, 2021) ve kanunun iyi niyete hukukî bir sonuç bağladığı durumlarda, asıl olan iyi niyetin varlığıdır(Türk Medeni Kanunu, 2021). Kitlelere ulaşabilen ifadelerin özgürce kullanılması durumunda da iyi niyet ve dürüstlük kuralına uyulması esastır. Keza ifade özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü başta olmak üzere birçok özgürlüğün kullanılmasını kolaylaştıran kitle iletişim araçları, kullanıcısının iyi niyetle hareket etmesi durumunda sosyal hayatta meydana gelebilecek krizlerle mücadeleyi de kolaylaştırmaktadır.

III. KRİZ DÖNEMİNDE KİTLE İLETİŞİM HAKKININ ÖNEMİ: COVID-19 ÖRNEĞİ

Kitle iletişim araçlarının kriz anlarında toplumsal mücadeleye yardımcı olduğuna dair en güncel uygulamalar, içinde yaşanan salgın döneminden bulunabilir. Bilindiği üzere bütün dünyayı tehdit eden COVID-19 salgınının henüz tedavisi bulunamamıştır. Başta yaşam hakkı olmak üzere birçok

insan hakkını tehdit eden salgın hastalık hakkındaki bilgiler, yeryüzündeki tüm insanlar tarafından merak edilmektedir. Küresel salgın hakkında doğru bilgilere ulaşabilmek, salgının oluşturduğu kargaşa ortamından faydalanmak isteyen aktörlere karşı tedbirli olmayı sağlamaktadır. Dolayısıyla, salgın hastalığa neden olan virüsün yayılım hızı, bulaşma potansiyeli ve bulaşma potansiyeli yüksek olan virüsten korunma yolları gibi bilgilerin güvenilir kaynaklardan sağlanabilmesi önemlidir. Bu kargaşa ortamında ulusal ve uluslararası makamlar tarafından güncel olarak doğru bilgilerin sürekli paylaşılması gerekmektedir. Keza, salgın hastalığa sebep olan virüsün yaşadığı her mutasyon uluslararası kuruluşlarca raporlanmakta ve kitle iletişim araçlarıyla duyurulmaktadır. Dünyanın her yerinden ulaşılabilen raporlar, farklı ülkelerdeki bilim çalışanlarınca tahlil edilebilmektedir. Örneğin; Dünya Sağlık Örgütü, COVID-19 hakkında en son uluslararası bilimsel bulguları ve bilgileri toplayarak uygulanabilecek tedbirler hakkında tavsiyeler yayınlamaktadır. COVID-19 hakkındaki küresel literatür, düzenli olarak güncellenmektedir. Dünya Sağlık Örgütünün topladığı veri tabanı, konuyla ilgili güncel literatürün kapsamlı bir kaynağını temsil eder ve düzenli olarak yeni yayınlanan araştırmalar eklenmesiyle çözüm önerilerinin geliştirilmesine yardımcı olur(World Health Organization [WHO], 2021). Ancak uluslararası örgütlerin yayınlamış olduğu bilimsel çalışmaları ve tavsiye kararlarını uygulayıcı olan modern devletlerin tutumu da salgınla mücadelede önemlidir. Tüm dünyada meydana gelen gelişmeleri takip etme olanağı sağlayan kitle iletişim araçlarının kullanımına ilişkin imkânlar önemlidir. Malum olduğu üzere, salgınla mücadele sürecinde kitle iletişim araçları üzerinden duyurulan tedbirlere toplumun kolektif uygulanabilme potansiyeli yüksektir.

Kriz dönemlerinde kitle iletişim araçlarının her zaman krizi atlatmak için verilen mücadeleye olumlu katkıda bulunduğu söylenemez. Kitle iletişim araçlarının kullanım şekli, yani bu araçları kontrol edebilenlerin maksadı, herhangi bir krizle mücadeleyi olumlu etkileyebildiği gibi olumsuz da etkileyebilmektedir. Keza uluslararası sözleşmelerde ve ulusal düzenlemelerde, sahip olunan hakkın kötüye kullanılabileceği şüphesiyle düzenlemeler kaleme alınmıştır. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 17. maddesi şu şekildedir: "Bu Sözleşme'deki hiçbir hüküm, bir devlete, topluluğa veya kişiye, Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerin yok edilmesi veya bunların Sözleşme'de öngörülmüş olandan daha geniş ölçüde sınırlandırılmalarını amaçlayan bir etkinliğe girişme ya da eylemde bulunma hakkı verdiği biçiminde yorumlanamaz." (AİHS, 2021). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması başlığını taşıyan 14. maddesi şu şekildedir: "Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve

insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz. Anayasa hükümlerinden hiçbirisi, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 2021). Bu düzenlemelerle öncelikle devletlerin hakları kötüye kullanarak demokrasi dışı bir yönetim biçimini uygulamamaları, daha sonra bireylerin hakları kötüye kullanarak başkalarının haklarını ihlal etmemeleri amaçlanmıştır. Hakların kötüye kullanılmasına ilişkin bu düzenlemeleri nazara alarak içtihat geliştiren mahkemelerin en çok üzerinde durduğu konulardan birisi ifade özgürlüğüdür. Özellikle AİHM içtihatlarında hakkın kötüye kullanılması gerekçesiyle verilen kararlar, ifade özgürlüğüne ilişkin başvurularda ortaya çıkmıştır (Doğan, 2015: 709-710). Bu minvalde kitle iletişim hakkının kötüye kullanılabilirliği-ne dair 21. yüzyıldan çok örnek bulunabilir.

21. yüzyılın ilk çeyreği, neredeyse dünya tarihinde yaşanan tüm olağanüstü vakalara birer örnek sunarak geçmektedir. Yüzyılın başında yaşanan terör saldırıları bütün dünyaya kitle iletişim araçlarıyla servis edilmiş ve insanlığın zalim şiddet eylemleriyle yok edilebileceğine dair tehdit her zihne tüm dehşetiyle kazınmıştır. 11 Eylül 2001 tarihinde, içinde masum yolcuların bulunduğu sivil hava araçlarının binlerce insanın yaşadığı ikiz kulelere çarpma anı, bazı insanların yardım çığlıkları içinde kulelerden atlayarak kurtulmaya çalışması ve binlerce insanın yıkılan kulelerin enkazının altında kalışı televizyonlar tarafından kan kırmızısı vurgulu görüntülerle servis edilmiştir. Teneffüs eden her insanın tanımak durumunda kaldığı devlet, siyasi iktidar ve din gibi kavramların meşruiyetini sağlamada başrolü oynayan şiddet; olanca kudretiyle 11 Eylül’de de gösterisini yapmış, tüm teknolojik imkânlardan faydalanarak kitlelerin dikkatlerini üzerine çekmiştir. Vahşi sonuçlar doğuran şiddet eylemlerinin faillerini bulmak için seferber olduğunu beyan eden süper güçler, eylemlerinin meşruiyetini herkesin zihnine kazınan görüntülerle sağlamaya çalışmıştır. Nitekim ABD’nin uluslararası hukuk bakımından incelemeye alınan Bush Doktrini, kitleleri vahşi şiddetle karşılaşabilecekleri tehdidine dayanarak meşruluk aramıştır. Dolayısıyla; terör saldırılarının ortaya koyduğu şiddet görüntüleri, sadece terör eylemlerinin faillerini bulmak için yapılan girişimlerin değil, bir başka egemen devletin egemenliğine karşı kalkışılan hukuksuz müdahalelerin ve savaşların gerekçesi de olabilmektedir. Böylelikle tarihin belirli bir döneminde dünyanın büyük kesimini etkilemesiyle betimlenen dünya savaşları, terörle mücadele adı altında sürekli savaş alanına dönen dünya nedeniyle 21. yüzyılın başından itibaren betimlenemez hale gelmiştir. Dünyanın sürekli savaş hali olarak algılanmasını isteyenlerin ve bu savaş halini yönetmek

arzusunda olanların kitle iletişim araçlarını kötüye kullanmayacağını söylemek çok iyimser olur. Keza böyle kurguların önemli oyuncularından birisi olan "Şeytan"; pasif oyunculardan oluşan toplumun güce rıza göstermesi için, sürekli tehdit niteliği taşıyan kötülüğün temsilcisi rolünü üstlenmiştir. Şeytan ve ekibi; 15. ve 16. yüzyıldaki gelişmelere gebe karanlığın oluşmasında, 17. yüzyılda toplumsal düzene bir tehdit olarak değerlendirilen çok sayıda kadının peşine düşülüp idam edilmesinde(cadı avı), 20. yüzyılda komünistlerin yakalanıp yok edilmesinde ve 21. yüzyılın büyük çatışmalarına gerekçe gösterilen 11 Eylül olaylarında başarıyla rollerini oynamıştır(Neocleos, 2016: 140-141).

Her türlü haberleşme araçlarının kötüye kullanılabileceği şüphesini geçmişinde barındıran toplumun COVID-19 salgını döneminde de tedirgin olması olağandır. İnternet aracılığı ile hızlı şekilde kullanılabilen kitle iletişim imkânı sayesinde salgınla mücadeleyi kolaylaştıran tedbirlerin topluma kolaylıkla ulaştırılabildiğine dair örneklerle şahit olunduğu kadar, bilimsel açıdan insan sağlığına faydalı tedbirlerin toplum tarafından benimsenmesini önleyen haber manipülasyonlarına da rastlanmaktadır. Çeşitli sebeplerle kötüye kullanılan kitle iletişim araçlarının sonucu olarak kimi haber ve bilgilere itibar edilmemesi gerektiğine dair toplumsal deneyim, salgın ve benzeri sebeplerle ortaya çıkan olağanüstü dönemlerde hayat kurtarıcı tedbirlerin topluma açıklanabilmesini zorlaştırmaktadır. Örneğin COVID-19 salgınından önce bazı bölgelerden yayılması muhtemel salgın hastalıklara ilişkin haberlerin sahte niteliği, salgın haberlerinin ilk dönemlerinde insanların konuya yeterince önem göstermemesine neden olmuştur.

Kitle iletişim araçlarının kötüye kullanılabilirliğine dair üzerinde önemle durulması gereken konulardan birisi de sahte ya da yalan haber kavramıdır. Dönmezer yalan haberin gerekçesini, süreli yayıncılıkta heyecan yaratıcı haber bulmak ve bunları yayınlamaya çalışmak olarak açıklamıştır. Yazarın kurgusuna dayalı yalan haberler, toplumu heyecana getirir ve habere olan ilgiyi arttırır. Dolayısıyla toplum içindeki ilişkileri bozucu niteliği karşısında, yalan haber yayının zorlaştırılması ve caydırıcı cezaların uygulanması bir önlem olarak değerlendirilmiştir(Dönmezer ve Bayraktar, 2016: 342-343). Demokratik açıdan gelişmişliği belirli seviyelerin üstünde olan ülkelerde yalan haberle mücadele konusundaki tedbirler karşılığını bulabilse de, dünyanın diğer ülkelerine nazaran nüfus yoğunluğunun fazla olması gibi nedenlerle başta ifade özgürlüğü, düşünce özgürlüğü ve iletişim özgürlüğü gibi demokratik özgürlükler olmak üzere bazı özgürlüklerin kimi ülkelerin yurttaşları tarafından yeterince kullanılamaması nedeniyle yalan habere karşı alınan caydırıcı tedbirler sonuç bulamayabilmektedir. Bu bölgelerde herhangi bir konuda hakkında haber yapan yayın organlarının gerçek bilgi-

den ziyade ilgisinin maksadına hizmet ettiği varsayımı kuvvetlenmektedir. COVID-19 salgınına dair dehşet uyandırıcı görüntüler içeren ilk haberlere karşı küresel tepkisizlik ve uluslararası örgütlerin salgının yayılmasını önlemek maksatlı alabileceği tedbirlerin gecikmesi de, benzer gerekçelerle kitle iletişim hakkını kötüye kullanan haber manipölasyonlarının olmasından kaynaklanmış olabilir.

Salgına ilişkin haberleri ilk gününden takip edenlerin hatırlayacağı üzere, küresel salgının hastalarda oluşturduğu tahrifatı ortaya koymak üzere verilen ilk görüntüler Çin'den sunulmuştur. Bu görüntülerde sokak ortasında birden yere yığılan insanlar ve kamu görevlileri tarafından kontrol altına alınmak istenen ama çığlıklar içinde kafeslenen hastalar tüm dünyaya yayınlanmıştır (Sabah Gazetesi, 2021). Ancak bu haberlere rağmen küresel salgının doğurabileceği tehlikeye uzun süre kayıtsız kalınmıştır. Özellikle yalan haberler ve süreli yayının yanında aynı haberi resmi web sitelerinde de yayınlayan gazetelerin web sitelerinde tık sayısını artırmak için haber başlığını ilgi çekici hale getirmesi yani tık tuzağı(Kart, 2021) yöntemini uygulaması neticesinde tehlike doğurabilecek gelişmelere karşı toplumun duyarsızlığı gelişmiştir. Küresel kriz aşamalarında doğru habere ihtiyaç insanların ilgisini çekmek maksatlı hazırlanmış tık tuzaklarının toplumsal duyarsızlığın yanında kargaşa ortamına da sebebiyet verdiği ifade edilebilir. Salgının geldiği seviyeyi ve salgın hastalıkla mücadele yöntemini yoğun olarak kitle iletişim araçlarından takip edenler bakımından tık tuzakları kargaşanın boyutunu çok yüksek noktalara taşıyabilmektedir. Salgın hastalık başta olmak üzere sağlıkla ilgili konuları kitle iletişim araçlarından elde edenlerin sayısı ülkemizde hiç azımsanamayacak seviyelerdedir. Sağlık bilgisine erişmek için kişilerin yarısından fazlası öncelikle doktora danışmayı tercih ederken, üçte biri ise öncelikle televizyon ve internet gibi kitle iletişim araçlarından bilgiye erişmeye çalıştığını belirtmektedir(Tanrıöver, 2014: 50). Böyle bir oran dikkate alındığında, sadece salgınla mücadele değil kitle iletişim araçlarıyla manipüle edilen her türlü toplumsal ilişkilerin tehdit altında olduğu ifade edilebilir. Toplumsal ilişkilere yönelmiş tehdidin sonucu olarak karşılaşılan toplumsal duyarsızlığın ne gibi sonuçlara yol açabileceği, COVID-19 salgını sürecindeki gelişmeleri kaygıyla takip edenler tarafından farklı örneklerle deneyimlenmiştir. Bu noktada aşı karşıtlığının körüklenmesi neticesinde meydana gelen kargaşa ortamı bir çırpıda gösterilebilecek en basit deneyimdir. Aşı karşıtlığına dair kitle iletişim araçlarıyla yürütülen propagandanın sonuçlarını meydana çıkarmak için dünya çapında bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmaya göre; en az güvene sahip on ülkeden dokuzunun Fransa, Bosna Hersek, Rusya, Ukrayna, Yunanistan, Ermenistan, Slovenya, Japonya ve Moğolistan olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık; Güneydoğu Asya bölgesinde yer alan Bangladeş,

Endonezya, Tayland ve Hindistan’da yapılan anketlerde aşılaraya güvenin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Özellikle aşılaraya yaygın erişim göz önüne alındığında, Avrupa bölgesindeki daha olumsuz aşı güvenliği algıları dikkat çekicidir. Araştırmanın yazarlarına göre; Fransa’da bildirilen aşı güvenliği konusundaki aşırı olumsuz görüş, son yirmi yılda Fransa’da gelişen çok sayıda aşı tartışması ve güvensizlik üzerine kuruludur(Heidi vd, 2021). Yani aşı karşıtlığı noktasında kitle iletişim araçları üzerinden yürütölen tartışmaların neticesi, aşırıya olan güveni yüksek oranda ortadan kaldırmıştır.

IV. SONUÇ

Elbette, ifade edilebilecek en korkunç fikirlerin dahi demokratik bir ülkede sınırlandırılmaya muhatap olmadan ortaya konması esastır. Bir devletin demokratik hukuk devleti ilkelerine bağılılığının seviyesi, ifade özgürlüğüne dayanan kitle iletişim hakkını ölçü kabul eden terazide tartılarak değerlendirilebilir. Ancak; roman yazarlarının okurun beklentisine ve ilgisine göre kurguladığı eserlerine benzetilebilen yalan haberlerin(Lessenski, 2021: 7-8) tık tuzakları gibi yöntemlerle kitlelere sunulması, hem toplumsal yaşama hem de bireysel yaşama zarar verebilmektedir. Esasen yalan haberin toplumsal duyarsızlığa sebebiyet verebildiğini sadece yukarıda açıklanan örneklerle öğrenmek trajik olur. Bu tehlikeyi masallarla öğrenen birçok çocuk bulunmaktadır. Birçokları tarafından hatırlanacağı üzere, toplumsal duyarsızlığın neden olabileceği tehlikeleri ortaya koymak üzere anlatıla gelmiş güzel bir çocuk masalı bulunmaktadır. Bu masal şu şekildedir: Ülkelerin birinde vaktiyle küçük bir köyün koyunlarını otlatan çoban varmış. Bu çoban her gün koyunlarını bir dağın eteğine götürür orada otlatırmış. Günlerden bir gün, koyunlarını otlatırken çobanın canı sıkılmış. Ne yapsam da eğlensem diye düşünmüş. Aklına bir fikir gelmiş. Yerinden fırlamış köye doğru koşmaya başlamış. Köye varınca: İmdat! İmdat! İmdat! Yardım edin! Kurtlar koyunlarımıza saldırıyorlar diye bağırmış. Köylüler ellerine kazma küreklerle koyunların yanına doğru koşmuşlar. Koyunların yanına varınca, kurtları aramaya başlamışlar. Bir yandan da çobana soruyorlarmış: Hani nerede kurtlar? Çoban kahkahayla gülmeye başlamış. Yalnız başıma burada çok sıkıldım ve bu olayı biraz eğlenmek için uydurdum demiş. Köylüler hem şaşırmış hem de öfkelenmişler. Söylene söylene köye dönmüşler. Birkaç gün sonra çoban yine koşarak köye gelmiş. Köylülerden yine yardım istemiş. Köylüler yine ona inanmışlar. Çoban: Gerçekten kurtlar geldi. İnanın diye bağırmış. Köylüler yine yardıma koşmuşlar. Meğer çoban yine oyun yapıyormuş. Kurt falan yokmuş. Ertesi gün çobanın sürüsüne gerçekten kurtlar saldırmış. Bunun üzerine küçük çoban var gücüyle köye koşmuş. Olanları anlatıp yardım istemiş. Fakat köylüler bu kez anlattıklarına

inanmamışlar. Çoban gözyaşı dökmüş, yalvarmış yine de köylüler oralı olmamışlar. Kurtlar da çobanın bir kaç kuzusunu kapıp *götürmüşler*.(The Boy Who Cried Wolf, 2021) Doğru söyleseler bile yalancılara inanılmaz fikriyle özetlenebilen bu masalın, COVID-19 sürecinin başlangıcında yaşanan toplumsal duyarsızlığa işaret ettiği ifade edilebilir. Bu masalın sonunda, çobanın dürüst olmak için söz verdiği ve tekrar köylülerin güvenini toplamak için gayret gösterdiği anlatılır. Umarım kitle iletişim araçlarını kullananlar bakımından da COVID-19 sürecinin sonucunda aynı ödev çıkartılmış olur. Aksi takdirde yalancı çobanların hikâyesinde kuzular, kitle iletişim araçlarının kötüye kullanıldığı sahte sağlık haberlerinde insanlar hayatını kaybetmektedir.

KAYNAKÇA

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 15 Kasım 2021 tarihinde AİHM: https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf adresinden alındı.

Çetin, E.(2016). *Kitle İletişim Aracı Olarak İnternet ve Hukuk İlişkisi: Türkiye Örneği*, 11 Ekim 2021 tarihinde [https://dergipark.org.tr /tr/download/article-file/593964](https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/593964) adresinden alındı.

Doğan, İ.(2015). *İnsan Hakları Hukuku*, Ankara: Astana Yayınları.

Dönmezer, S., Bayraktar, K. (2016). *Basın Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınları.

Esen, F. S.(2019). *Dumandan Sosyal Medyaya Kitle İletişiminin Kısa Tarihi*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Gedik, Ö.(2010). "İnternet Özgürlüğü: Önemi ve Unsurları", *Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları*, Ed. Çağlar, S., İstanbul: Beta Yayınları.

Göneng, Ö.(2014). *İletişim Dünyası*, İstanbul: DER'İN Yayınları.

Gözübüyük, A. Ş., Gölçüklü, F.(2011). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Ankara: Turhan Kitabevi.

Heidi, J. L., Alexandre, F., Zhao, X., William, S. S., Pierre, V., Iain, G. J., Alex, R. C., Nick, S. J., *The State of Vaccine Confidence 2016: Global Insights Through a 67-Country Survey*, 15 Kasım 2021 tarihinde <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5078590/> adresinden alındı.

KART, Erdal, "Türkiye’de Sağlık Haberlerine ve Sağlık Haberciliğine Eleştirel Bir Bakış", 15 Kasım 2021 tarihinde <https://evrimagaci.org/turkiyede-saglik-haberlerine-ve-saglik-haberciligine-elestirel-bir-bakis-7201> adresinden alındı.

Lessenski, M., *Common Sense Wanted Resilience To ‘Post-Truth’ And Its Predictors in The New Media Literacy Index 2018*, 15 Kasım 2021 tarihinde https://osis.bg/wp-content/uploads/2018/04/Media_LiteracyIndex2018_publishENG.pdf adresinden alındı.

Neocleous, M.(2016). *Evrensel Hasım*, çev. Aydaş, B.S., İstanbul: NotaBene Yayınları.

Sabah Gazetesi, Çin’den şoke eden görüntüler! *Koronavirüs’ten etkilenenler sokakta yere yığıldı.*, 15 Kasım 2021 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/cinden-soke-eden-goruntuler-koronavirusten-etkilenenler-sokakta-yere-yigildi>, adresinden alındı.

Sakin, B. A., *Temel Hakların Korunması Bağlamında İnternet Aktörlerinin Sorumlulukları*, 15 Kasım 2021 tarihinde https://ayam.anayasa.gov.tr/media/6507/anayasa_yargisi_37-2_tumu.pdf, adresinden alındı.

Tanrıöver, D. M., Yıldırım, H. H., Ready, F. N. D., Çakır, B., Akalın, H. *Erdal Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Araştırması*, 15 Kasım 2021 tarihinde <http://www.sagliksen.org.tr/cdn/uploads/gallery/pdf/8dcec50aa18c21cdaf86a2b33001a409.pdf>, adresinden alındı.

The Boy Who Cried Wolf, 15 Kasım 2021 tarihinde <https://fablesdfaesop.com/the-boy-who-cried-wolf.html>, adresinden alındı.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu: 15 Kasım 2021 tarihinde <https://sozluk.gov.tr>, adresinden alındı.

Türk Medeni Kanunu, 15 Kasım 2021 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>, adresinden alındı.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Gerekçesi, Anayasa Mahkemesi: 15 Kasım 2021 tarihinde https://www.anayasa.gov.tr/media/6382/gerekceli_anayasa.pdf, adresinden alındı.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 15 Kasım 2021 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, adresinden alındı.

Uygun, O.(2012)., *Devlet Teorisi*, İstanbul: XII Levha Yayınları.

World Health Organization, WHO: 15 Kasım 2021 tarihinde <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/global-research-on-novel-coronavirus-2019-ncov>, adresinden alındı.

COVID-19 AŞILARINA ERİŞİMİN ETİK VE İNSAN HAKLARINI İLGİLENDİREN BOYUTLARI: HABERLER ÜZERİNE BİR ANALİZ

Aslıhan ARDIÇ ÇOBANER*

ÖZET

Birleşmiş Milletler (BM)'e göre bir sağlık krizi olmasının yanı sıra, insani, ekonomik ve sosyal boyutları ile bir kriz olarak nitelenen Covid-19 salgını; aynı zamanda yarattığı etkiler ve eşitsizlikler boyutuyla da tartışılmıştır. Salgın ile baş edebilmenin en etkili çözümünün aşı olduğunun anlaşılması ile birlikte, aşılarda hızlı, güvenli ve aynı zamanda adaletli bir şekilde dağıtım ve uygulanması ile ilgili endişeler ilk günlerden itibaren dile getirilmiştir. Bu çalışma Türkiye’de ve dünyada Covid-19 aşılarının geliştirme, dağıtım ve uygulanma aşamalarının etik ve insan haklarını ilgilendiren boyutlarını bir nitel içerik analizi çalışması ile ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla alexa.com verilerine dayanarak Türkiye’deki internet haber medyasında en fazla ziyaret edilen ilk 3 haber sitesinde (Ensonhaber.com, Hurriyet.com.tr, Milliyet.com.tr) 2021 yılı 1 Ocak – 30 Eylül tarihleri arasından seçilen Covid-19 aşıları ile ilgili haberler analiz edilmiştir. Aşılarla erişimle ilgili haberler üç ana temada incelenmiştir: Bunlar: 1) Aşılarla erişimde ülkeler arasında yaşanan eşitsizlikler, 2) Aşı geliştirme çalışmaları açısından ülkeler arasında yaşanan eşitsizlikler ve aşı patentleri tartışması, 3) Aşının ülkelerin içerisinde uygulanması ve dezavantajlı gruplardır. Analiz sonucunda medyanın aşılarda ile ilgili haberlere ilgi göstermesine rağmen, aşılarla erişimde yaşanan sorunların medyada yeterince yer bulamadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Salgını, Covid-19 Aşısı, Etik, Eşitsizlikler, Medya.

* Doç. Dr. Mersin Üniversitesi, İletişim Fakültesi, acobaner@gmail.com, ORCID:0000-0002-8634-8336

GİRİŞ

Aralık 2019'dan itibaren Çin'in Wuhan kentinin ardından tüm dünyada yayılmaya başlayan yeni tip koronavirüs (Covid-19) salgını, 2021 yılının sonlarına yaklaştığımız bu günlerde bile farklı boyutları ile etkisini sürdürmeye devam etmektedir. Dünyada bilim ve teknolojiye yaşanan tüm gelişmelere rağmen Covid-19 salgını bulaşıcı hastalıklar karşısında toplumların ne kadar dirençsiz olabileceklerini ortaya koymuştur. Bu süreçte dünyanın birçok ülkesinde insanlar yeterli ve eşit bir sağlık hizmetine erişimden yoksun kalırken, Covid-19 salgını sağlık hizmetlerine erişimde ülkeler arasında yaşanan eşitsizlikleri gün yüzüne çıkarmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından evrensel bir insan hakkı olarak kabul edilen sağlık hakkı Covid-19 sürecinden en çok olumsuz etkilenen haklardan birisi olmuştur.

Salgının ilk ortaya çıktığı andan itibaren alınan önlemler salgını kısmen kontrol altına almayı sağlamış olmakla birlikte, salgının asıl kontrolünün ancak aşılarla ve aşıların küresel olarak hızlı, güvenli ve aynı zamanda adaletli bir şekilde dağıtımı ve uygulanması ile olacağı bilim çevrelerince sıklıkla dile getirilmiştir (Satioğlu, 2021). Bu nedenle belki de tarihteki en büyük bağışıklık geliştirme çabası olarak Covid-19 aşılarının geliştirilmesi Aralık 2020 itibarıyla başlamıştır. Bu bir dönüm noktası olsa da, bu çabalar özellikle aşıların nasıl üretileceği ve dağıtılacağına yanı sıra ne zaman, kim için ve hangi bedelle erişilebilir olacakları konusunda küresel, bölgesel ve ulusal insan hakları açısından birçok zorluğu da içerisinde barındırmaktadır (Amnesty International, 2020:7). Dünya Sağlık Asamblesi, Covid-19'a karşı kapsamlı bağışıklık sağlamayı "küresel bir kamu yararı" olarak kabul etmiştir (DSÖ, 2020).

Aşıların adil ve eşit dağılımını etkileyen temel faktörlerin ilki; aşı araştırmalarının başından itibaren, çalışmalara nerede başladığı, nelere nasıl öncelik verildiği ve nasıl finanse edildiği olmakta; daha sonra aşıların yüksek ve düşük gelirli ülkeler arasında dağılımı; erişimi daha da kısıtlayacak olan yapısal ve sağlık eşitsizlikleri ile herhangi bir tedavi veya aşının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına halkın güveni ve katılımı olmaktadır. Ayrıca ulusal ve uluslararası ticari gizlilik yasaları, fikri mülkiyet hakları ve fiyatlandırma kararları aşıların erişimi etkilemektedir (Nuffield Council on Bioethics, 2020). İnsan haklarının gereği olarak, güvenli ve etkili aşıların zamanında geliştirilmesini, satın alınabilir fiyatlarla yeterli dozlarda üretilmesini ve dünya çapında yaygın ve ayrımcı olmayan bağışıklık kapsamı elde etmek amacıyla ülkeler arasında adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamak için ülkelerin küresel çapta iş birliği yapmaları gerekli olmakla birlikte bu iş birliğinin önündeki engellerden birisi "aşı milliyetçiliği" diğeri de "aşı patentleri"dir.

Covid-19 salgını uygulanan sınırlandırmalar ve alınan önlemler nedeni ile hukuk ve insan hakları açısından özel bir döneme işaret etmektedir. Bu bağlamda “yaşam hakkı” başta olmak üzere, “sağlık hakkı; doğal çevre hakkı; seyahat hakkı; kişisel verilerin korunması hakkı; güvenli ve sağlıklı koşullarda çalışma hakkı; sosyal güvenlik hakkı ve özel hayatın gizliliği hakkı” gibi çok sayıdaki hak alanlarında yaşanabilecek ihlaller (Kılıç, 2020: 32) salgın ve insan haklarını yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Uluslararası Af Örgütü /Amnesty International Covid-19 aşılarının geliştirilmesi ve dağıtımına bağlı olarak ortaya çıkan temel insan hakları sorunlarını dört başlıkta ele almıştır (2020). Bunlar:

Aşıların küresel çapta adaletsiz bölüşümü ihtimalini yaratan “aşı ulusalcılığı” ve fikri mülkiyet hakları ile ilgili endişeler.

Aşıların ülkelerin içerisinde yeterli sayıda ve erişilebilir olamaması ve ulusal sağlık sistemlerinin karşı karşıya kaldığı zorluklar.

Ulusal düzeyde Covid-19 aşılarını satın alınabilir olma ve fiyatlandırma sorunları.

Klinik deneylere, zorunlu aşı programlarına ve bazı kişilerin aşı olmaya karşı olmasına ilişkin kaygılar.

Covid-19 salgınının başlangıcından ancak bir yıl sonra güvenli ve etkili bir aşılama süreci başlayabilmiş olmakla birlikte, salgının ilk günlerinde tıbbi malzeme ve ilaçların üretimi ve dağıtımında yaşanan eşitsizliklerin bir benzeri aşıların üretiminde, temininde ve dağıtımında yaşanmış ama bu eşitsizliklerin etkilerinin daha geniş olduğu görülmüştür. Aşı üreten ülkeler öncelikle kendi ülkelerine yönelik aşı teminine öncelik verirken, gelişmekte olan ülkeler aşıya erişimde sorunlar yaşamıştır. Daha dünyada aşıların klinik aşamaları devam ederken çoğu zengin ülkenin ön sipariş anlaşmaları yaparak kendi aşılarını temin etmeye başladığı görülmüştür. Our World in Data’ya göre ise 22 Ekim 2021 itibarıyla dünya nüfusunun yüzde 48,4’ü en az bir doz Covid-19 aşısı olurken dünya genelinde 6.82 milyar doz aşı uygulanmıştır. Düşük gelirli ülkelerdeki insanların ise sadece yüzde 3’ü en az bir doz aşılanmıştır. Birleşik Arap Emirlikleri %96 aşılama oranı ile ilk sıradaki ülke olmaktadır. Onu Portekiz (%88) ve Küba (%86) takip etmektedir. Türkiye bu sıralamada ABD ve Almanya’dan sonra 17. sıradadır ve %65 aşılama oranına sahiptir. Listenin en altında ise Tanzanya (%1.4), Nijerya (%2.6) ve Etiyopya (%2.6) bulunmaktadır (<https://ourworldindata.org/covid-vaccinations>).

Aşıların uygulanmasında yaşanan eşitsizliklere karşı bazı uluslararası girişimler de olmuştur. Birleşmiş Milletler (BM) ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) yetkilileri aşılama oranlarındaki bu eşitsizliğe dikkati çekerek, “CO-

VAX: Covid-19 Aşılarının Adil Paylaşımı İçin Küresel Planı” ile bu eşitsizliği gidermeye yönelik olarak bir girişim başlatmıştır. Girişim belli başlı aşı üretici ülke ve firmaları (Pfizer-BionTech, AstraZeneca-Oxford Üniversitesi, Johnson & Johnson ve Sanofi/GSK) ile aşı anlaşmaları yaparak gelir düzeyi ne olursa olsun, tüm ülkelerin koronavirüs aşısına eşit erişimini sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak bu girişim aynı zamanda önlemlerin hayata geçirilmesinde yaşanan gecikmeler/yetersizlikler ve zengin ülkelerin aşı bağışını bir hayır faaliyeti olarak görmemesi gibi nedenlerle eleştirilmekte; aşıların telif haklarının kaldırılması da dile getirilen öneriler arasında yer almaktadır. DSÖ Bağışıklamaya İlişkin Stratejik Tavsiye Uzmanlar Grubu (The Strategic Advisory Group of Experts on Immunization - SAGE) tarafından 14 Eylül 2020’de yayımlanan *Covid-19 Aşılamasının Paylaştırılması* ve Önceliklendirilmesi için Değerler Çerçevesi Belgesi ise ülkeler arasında Covid-19 aşılarının paylaşımında küresel olarak rehberlik sunmanın yanı sıra ulusal ölçekte her bir ülkede aşılama için öncelikli grupların belirlenmesi için de tavsiyelerde bulunmaktadır. SAGE Değerler Çerçevesi’nin temel hedefi Covid-19 aşılarının küresel kamu malı olması ve tüm dünya insanları arasında insan sağlığının hakça bir şekilde korunması ve desteklenmesine katkı sunmak olarak açıklanmıştır.

Bu sorunlar ekseninde şekillenen bu çalışma dünyada internet ile ilgili en sık kullanılan web sitelerini yayınlayan alexa.com verilerine dayanarak, Türkiye’deki internet haber medyasında en fazla ziyaret edilen ilk üç haber sitesi olan “Ensonhaber.com, Hurriyet.com.tr, Milliyet.com.tr” üzerinde 2021 yılı 1 Ocak – 30 Eylül tarihleri arasından seçilen Covid-19 aşıları ile ilgili haberleri niteliksel içerik analizi ile analiz ederek, medyada yer alan içeriklerin Covid-19 aşılarına erişimin etik ve insan haklarını ilgilendiren boyutlarına yönelik bir analiz ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmada öncelikle salgının başından itibaren aşı geliştirme çabaları, aşıların geliştirilme süreçlerinin kamuoyu ile paylaşılması, bu süreçte aşıların geliştirilmesi, dağıtımı ve erişimi boyutunda tartışmalara dair bir alan yazın taraması yapılmıştır. Literatür taramasının sonucunda aşılarla erişimin etik ve insan haklarını ilgilendiren boyutları birkaç başlıkta toplanmıştır:

Aşı geliştirme çalışmaları ülkeler arasında yaşanan eşitsizlikler ve aşı patentleri

Aşılarla erişimde yaşanan eşitsizlikler: Aşı stokçuluğu/istifçiliği ve Aşı milliyetçiliği

Aşının ülke içerisinde uygulanması ve öncelikli gruplar

Öte yandan aşıların uygulanma süreçleri ile ilgili olarak “aşı reddi/aşı

karşıtlığı” ve “zorunlu aşılama” gibi etik ve insan haklarını ilgilendiren boyutları bulunmakla birlikte bu iki konu bu çalışmanın kapsamına alınmamıştır. Bu çalışmada alan yazında derlenen bilgilerin ışığında Covid-19 aşılarına erişimin etik ve insan hakları boyutuna dair tartışmanın izleri haberler üzerinden tartışılacaktır.

COVID-19 AŞILAMASININ ETİK VE İNSAN HAKLARINI İLGİLENDİREN BOYUTLARI

1.Aşı Geliştirme Çalışmalarında Ülkeler Arasında Yaşanan Eşitsizlikler ve Aşı Patentleri

Aşıların küresel anlamda eşit dağılımını etkileyen faktörlerden birisi de aşı araştırmalarını kimin yaptığı, nerede başladığı ve nelere öncelik verildiği ve nasıl finanse edildiğidir. Covid-19 pandemisinin başından itibaren hastalığa yönelik test, tedavi ve aşı geliştirilmesine küresel bir çaba vardır. Covid-19 için tedavi geliştirme çabalarının yanı sıra, salgının ilk üç ayında erken veya klinik öncesi 100’den fazla aşı ve klinik aşamada olan on aşı çalışması bulunmaktadır (Nuffield Council on Bioethics, 2020). Dünyada aşı geliştirme çalışmalarını izleyen ve raporlayan DSÖ 19 Kasım 2021 tarihi itibarıyla klinik aşamada 132, klinik öncesi aşamada 194 aşı çalışmasının olduğunu bildirmektedir. Bu aşılar: (Okyay, 2020: 239):

AstraZeneca Oxford Aşı çalışması: Oxford Üniversitesinden bir ekip ve aşı üretimi ve tedarik ortağı olan firma ise AstraZeneca’dır.

Çin Cansino Biological Inc./Beijing Institute of Biotechnology’nin Aşı Çalışması: Çin Cansino Biological Inc şirketi ile Askeri Tıp Bilimleri Akademisi’ndeki Biyoloji Enstitüsü ile ortaklaşa, Ad5 adlı bir adenovirüse dayalı bir aşı geliştirmiştir.

Rusya Sputnik V Aşısı: Rus adenovirüs vektör bazlı aşısı, 11 Ağustos 2020 tarihinde Rusya Sağlık Bakanlığı tarafından tescil edilmiştir.

Çin Coronavac, Sinovac, Instituto Butantan

Çin Wuhan Institute of Biological Products/Sinopharm

Çin Beijing Institute of Biological Products/Sinopharm

ABD Moderna Aşı Çalışması: Amerikan Ulusal Sağlık Enstitüleri ve Moderna şirketi

Almanya Biontech/Phizer Aşısı

İnsan haklarının gereği olarak, güvenli ve etkili aşılamanın zamanında

geliştirilmesini, satın alınabilir fiyatlarla yeterli dozlarda üretilmesini ve dünya çapında yaygın ve ayrımcı olmayan bağışıklık kapsamı elde etmek amacıyla ülkeler arasında adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamak için ülkelerin küresel çapta iş birliği yapmaları gerekli olmakla birlikte; bu iş birliğinin önünde engellerden birisi “aşı patentleri/fikri mülkiyet hakları” olarak durmaktadır (Amnesty International, 2020). Çok maliyetli bir süreç olan ilaç geliştirme süreci, şirketlere patent süresi boyunca gelir korumasını, araştırma ve geliştirme maliyetlerini telafi etmelerini ve ekonomik risk karşılamalarını sağlamak için patentlenmektedir. COVID-19 salgını ile birlikte bu salgınla baş edebilmenin en iyi yolu olarak ilaçlar ve aşılar görülmüştür. 2020 Mart ayı itibarıyla Covid-19 tanısında ve tedavisinde kullanılmak üzere birçok test, ilaç ve aşının geliştirilmesinde birçok çaba ortaya çıkmıştır.

Aşı Patentleri

İlaçlar, şirketlere patent süresi boyunca gelir koruması sağlamak, araştırma ve geliştirme maliyetlerini telafi etmelerini ve ekonomik risk karşılamalarını sağlamak için patentlenebilmektedir. Patentler 20 veya istisnai olarak 25 yıla kadar sürebilir. Patentler ulusal olarak verilir, bu da ilaçların bir ülkede patentli olabileceği ancak başka bir ülkede patentlenemeyeceği anlamına gelmektedir. İlaçlar fiyatlandırılmakta ve pazarlar arasında farklı maliyetlerde sunulmaktadır.

Özellikle az gelişmiş ülkelerin yeterli miktarda aşıya erişimde geri kalması Covid-19 aşılarının patent tartışmasını başlatmıştır. 2 Ekim 2020’de Güney Afrika ve Hindistan DTÖ’ye başvurarak salgının önlenmesi, sınırlandırılması ve tedavisi için tüm ülkelerin Covid-19 aşıları, teşhisleri ve tedavisi için TRIPS Anlaşmasının ilgili bölümlerindeki fikri mülkiyet haklarından (telif hakları, endüstriyel tasarımlar, patentler) küresel sürü bağışıklığı elde edilene kadar (geçici olarak) muaf tutulmasını istemiştir. Öneri başka ülkeler (Kenya, Esvatini, Mozambik, Pakistan, Bolivya, Venezuela, Moğalistan, Zimbabbe, Mısır, Afrika Grubu ve En Az Gelişmiş Ülkeler Grubu tarafından da desteklenmiştir. DSÖ’de bu öneriyi memnuniyetle karşıladığını söylerken, AB ve Avustralya, Brezilya, Kanada, Japonya, Norveç, İsviçre, Birleşik Krallık ve ABD gibi ülkeler bu öneriye karşı çıkmıştır. ABD daha sonra yaptığı açıklamalarla bu öneriyi desteklediğini açıklamıştır. Diğer taraftan aşı firmaları da patent hakkının kaldırılmasının inovasyon çalışmalarına zarar vereceği gibi gerekçelerle karşı çıkmışlardır (Özkök Gökmen, 2021: 204).

Dünyada yoksulluğu ve adaletsizliği sona erdirmek için eşitsizlikle mücadele eden küresel bir insan hareketi olan OXFAM (<https://www.oxfam.org/en/what-we-do/about>) ve Birleşmiş Milletler HIV/AIDS Ortak Prog-

ramı (UNAIDS) tarafından düzenlenen ve COVID-19 teşhisi, tedavileri ve aşıları konusunda küresel bir kamu malı olarak patentsiz bir “halk aşısı” içeren küresel bir anlaşma çağrısında bulunmuştur. Bu çağrı aşıların bir kez geliştirildikten sonra seri üretiminin ve dağıtımının zengin ülkeler tarafından finanse edilmesini ve tüm ülkelerde ücretsiz olarak insanlara hızla sunulmasını sağlayacaktır. Onlar benzer şekilde teşhis, test ve tedavilerin ücretsiz olarak yapılmasını istemektedirler (Nuffield Council on Bioethics, 2020). OXFAM, Eylül 2020 itibarıyla küresel nüfusun %13’ünü temsil eden hükümetlerin hâlihazırda Covid-19 aşısı adaylarının vaat edilen dozlarının yarısından fazlasını satın almak için anlaştığı sonucuna vardı. Oxfam (2020) bu durumu nüfusunun sadece yüzde 13’ünü temsil eden varlıklı ulusların, önde gelen aşısı adaylarının vaat edilen dozlarının yarısından fazlasını (%51) aldıklarını ve bu durumun dünya nüfusunun yaklaşık üçte ikisinin (%61) en az 2022 yılına kadar bir aşısıya sahip olamamasına neden olacağını açıklamıştır <https://www.oxfam.ca/news/small-group-of-rich-nations-have-bought-up-more-than-half-the-future-supply-of-leading-covid-19-vaccine-contenders/>

2. Aşılarla Erişimde Yaşanan Eşitsizlikler: “Aşı Stokçuluğu/İstifçiliği” ve “Aşı Milliyetçiliği”

Aşılamada yaşanan küresel sorunlardan bir diğeri de aşılarla erişimde ülkeler arasında gözlenen farklılıklardır. Ülkeler klinik araştırma aşamasındaki aşısı adaylarının üreticileri ile pandeminin ilk aylarından itibaren ikili anlaşmalar yapmaya başlamıştır. Örneğin, Japonya, Astrazeneca, Pfizer ve Biontech tarafından rezerve edilen neredeyse 250 milyon doz potansiyel aşısı ile kendi aşılarını sipariş etmiş; Sinovac Mart 2021’e kadar Endonezya’ya en az 40 milyon doz tedarik etme sözü verirken, Avrupa Birliği, 2020 Ağustos ayında denemelerin olumlu sonuç vermesi durumunda Astrazeneca’nın 400 milyon doz vermesi için bir anlaşmaya varmıştır. ABD yönetimi, vatandaşlarına aşısı sağlamak için özel bir yapı oluştururken 2020 Aralık ayına kadar 100 milyon doz için 1,9 milyar dolarlık bir sözleşme ve 500 milyon daha fazla doz alma anlaşması yapmıştır (Okyay, 2020: 247).

“Aşı Milliyetçiliği”

Covid-19 salgınına karşı geliştirilen aşıların sadece gelişmiş ve zengin devletlerin elinde toplanması ve kendi nüfuslarının ihtiyacını karşılayacak miktarı ve hatta çok daha fazlasını alarak, aşıların diğer nüfuslara dağıtımını geciktirmeleri olgusu “aşısı milliyetçiliği” olarak tanımlanmaktadır. Aşısı milliyetçiliği, yani hükümetlerin vatandaşlarını korumak için bu düzenlemeleri yapmaları çok masum gibi görünse de, bu ülkelerin hepsinin ekonomik

gücü yüksek ülkeler olması daha yoksul ülkelerin aşıya erişimden mahrum bırakılması anlamına gelmektedir. Uluslararası bir çaba ile geliştirilen aşılardan, bir ülkenin ürünü olarak etiketlemeye çalışmak, ülkelerin aşılara erişimini kısıtlamak aşırı milliyetçiliğidir (Inceoğlu, 2021). Küresel bu tür bir aşırı milliyetçiliği davranışı 2009 yılında Domuz Gribi adıyla anılan ve dünya çapında yayılan H1N1 virüsünün neden olduğu influenza salgınında geliştirilen aşıyla ilgili olarak tecrübe edilmiştir (Saribeyoğlu-Skalar, 2021:399).

Bazı ülkeler ise tüm nüfuslarını defalarca aşılama için yeterli doz siparişi verip ancak ihtiyaç duydukları kadarını kullandıktan sonra paylaşmayı kabul etmişlerdir. Aşıları olan bazı ülkeler ise halk sağlığından çok jeopolitik hedefleri için ikili bağışlar yapmışlardır (WHO, 2021b). Üstelik bu sorunun sadece ahlaki değil stratejik ve ekonomik boyutlarının da olduğu, dünya nüfusunun çoğunluğunun aşılama sürecinin Covid-19'un korunmasız nüfus içinde yayılmaya devam etmesine ve yeni virüs mutasyonlarına yol açacağına vurgu yapılmaktadır. Oysa aşının dağıtımını açısından öncelikler ve öncelikli gruplar sağlık ve tıp bilimleri alanlarındaki yetkin uzmanların kanıtlanmış verilere dayalı çalışmalarıyla belirlenmektedir. Pandemiyle etkili bir mücadele için, bu önceliklerin gerçekte, sadece tek bir ülkenin sınırları içinde değil, küresel ölçekte de dikkate alınması gerekmektedir. 14 Eylül 2020'de yayımlanan Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Bağışıklamaya İlişkin Stratejik Tavsiye Uzmanlar Grubu (The Strategic Advisory Group of Experts on Immunization - SAGE) Covid-19 Aşılama sürecinin Paylaştırılması ve Önceliklendirilmesi için Değerler Çerçevesi Belgesi/ WHO SAGE Value Framework for Vaccine Allocation and Prioritization of COVID-19 Vaccination bu konuya ilişkin esasları tespit etmektedir. Belge, ülkeler arasında Covid-19 aşılarının paylaşımında küresel olarak rehberlik sunmanın yanı sıra ulusal ölçekte her bir ülkede aşılama için öncelikli grupların belirlenmesi için de tavsiyelerde bulunmaktadır. Değerler Çerçevesi'nde temel hedef şöyle ifade edilmiştir:

"COVID-19 aşıları küresel kamu malı olmalıdır. En önemli hedef COVID-19 aşılarının tüm dünya insanları arasında insan sağlığının hakça bir şekilde korunması ve desteklenmesine önemli ölçüde katkıda bulunmasıdır."

Çerçeve, bu temel hedef doğrultusunda, altı ilke ve bu ilkeleri somutlaştıran on iki hedef belirlemektedir. Belge'de bu ilkeler; insan sağlığı (human well-being), eşit saygı (equal respect), küresel hakkaniyet (global equity), ulusal hakkaniyet (national equity), karşılıklılık (reciprocity) ve meşruiyet (legitimacy) olarak tespit edilmiştir. Bu altı ilkeden biri olan küresel hakkaniyet ilkesi altında, birinci hedef, aşı paylaşımının, özellikle düşük ve orta gelirli ülkeler başta olmak üzere, tüm ülkelerin özel epidemi risklerini ve ihtiyaçlarını hesaba katmasının sağlanması olarak belirlenmiştir.

İkinci hedef, tüm ülkelerin, kendi başlarına nüfuslarına gereken aşıyı sağlayamayacak durumda olan ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamayı taahhüt etmesinin sağlanmasıdır. Kendi nüfuslarına gereken aşıyı sağlayamayacak durumda olan ülkeler de elbette yine özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerdir. Meşruiyet ilkesi altında ise ülkeler arasında aşının paylaştırılması için karar alınırken hangi bilimsel, kamu sağlığı ve değerler kriterlerinin uygulanacağına şeffaf bir danışma süreci içerisinde belirlenmesine tüm ülkelerin katılımının sağlanması hedefi ortaya konmuştur. Ülkeler arasında aşının paylaştırılması olgusunu doğrudan hedef almayan ilkeler ise özellikle öncelik verilmesi gereken gruplar ile ilişkilidir (Sarıbeyoğlu-Skalar, 2021:400).

DSÖ COVAX Girişimi

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Stratejik Danışma Grubuna (Strategic Advisory Group of Experts on Immunization-SAGE) göre Covid-19 aşısının tahsisi ve önceliklendirilmesine ilişkin değerler çerçevesi aşılarda toplum refahı ve geleceği için rolüne vurgu yaparak, aşılarda küresel ve bölgesel bir kamu malı olması ve hakkaniyetli ve tarafsız olarak tüm insanlara açık olmasına vurgu yapmaktadır (Health Organization, WHO SAGE Value Framework for Vaccine Allocation and Prioritization of COVID-19 Vaccination. September 14, 2020)

Benzer bir kaygı ile Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Genel Direktörü Dr. Tedros aşı milliyetçiliğini önlemeye ve tüm DSÖ üyesi ülkeleri aşıya adil erişim amacıyla oluşturulan COVAX Küresel Aşı mekanizmasına katılmaya çağırıştır (<https://turkey.un.org/tr/87991-dso-baskani-asi-milliyetciligine-karsi-uyardi>). Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri António Guterres, aşı milliyetçiliği ve hatta zengin ülkelerde aşı istifçiliği olgusuna dikkat çekmesinin yanı sıra COVID-19 aşılarının küresel kamu malı olarak görülmesi çağrısında bulunmuştur(António Guterres, 'Only together can we end this pandemic and recover' (UN 11 March 2021) <<https://www.un.org/pt/node/132849>> Erişim Tarihi 5 April 2021).

DSÖ, Birleşmiş Milletler ve uluslararası kurumların Nisan 2020'de başlattıkları girişim Covid-19 Aşıları Küresel Erişim Programı (COVAX) ve Küresel Aşı ve Aşılama Birliği (GAVI) kapsamında, 2021'in ilk altı ayında yoksul ülkeler için en az 337 milyon doz Covid-19 aşısı tahsis etmeyi ve 2020'de 92 ülkeye 1.8 milyar aşı dozu sağlamayı hedeflemiştir. Bu da bu ülke nüfuslarının sadece yüzde 27'sini kapsamaktadır (İnceoğlu, 2021).

Türkiye’de aşılarla erişimdeki adaletsizliğe dikkat çeken ve kampanya yürüten STK’lardan biri olan Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi ise “Covid-19 aşılarının dağıtımındaki adaletsizlik hepimizin hayatını risk altına sokuyor” tespitini yaparak, küresel düzeyde bir imza kampanyası başlatmış ve ilaç şirketlerine herkese adil bir aşı vermeleri çağrısında bulunmuştur.

Aşının Ülke İçerisinde Uygulanması ve Öncelikli Gruplar

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 2020’de yayımladığı *Değerler Çerçevesi* metni ile aşının dağıtımıyla ilgili olarak ülkelerin alacakları kararlara yönelik çeşitli ilkeler belirlemiştir. *Bağışıklamaya İlişkin Stratejik Tavsiye Uzmanlar Grubu/The Strategic Advisory Group of Experts on Immunization – SAGE* belgesi aşıların küresel bir kamu malı olmasını hedeflemenin yanında; devletlerin aşıların dağıtımını adil gerçekleştirmesi, ulusal bir aşılama planı esas alınarak uygulanması, dezavantajlı grupların gözetilmesi/ önceliklendirilmesi gibi unsurların da etik değerlendirmenin bir parçası olduğunu ortaya koymuştur.

Türkiye’de aşı uygulaması tasarlanan dört aşamalı planı takiben 14 Ocak 2021’de başlamıştır. Aşılama aşamaları aşağıda yer aldığı şekilde başlatılmış ve Türkiye’nin aşılama stratejisi T.C. Sağlık Bakanlığı Covid-19 Aşısı Bilgilendirme Platformu aracılığı ile kamuoyu ile paylaşılmıştır(<https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77706/covid-19-asisi-ulusal-uygulama-stratejisi.html>). Aşılamada hastalığa maruz kalma, hastalığı ağır geçirme ve bulaştırma riskleri ile hastalığın toplumsal yaşamın işleyişi üzerindeki olumsuz etkisi değerlendirilerek Covid-19 aşısı uygulanacak gruplar belirlenmiş olup bu gruplara sırasıyla uygulanmıştır.

Aşama 1: Sağlık personeli ve 65 yaş üstü

Aşama 2: Öncelikli sektörlerde çalışanlar ve 50 ila 64 yaş aralığındakiler

Aşama 3: En az bir kronik hastalığa sahip 50 yaş altı kişiler ve genç erişkinler

Aşama 4: Halkın geri kalanı olarak ilerlemiştir.

Aşı uygulaması yapılan her kişiye dair detaylara (elektronik aşı kartı vb.) cep telefonuna gönderilecek kısa mesajdan (SMS) ve e-Nabız hesabından erişilebilmektedir .

Bu aşamada Türkiye’de göçmenler ve mültecilerin aşıya erişimi sorusu gündeme gelmektedir. Henüz Türkiye’de, yukarıda açıklanan aşılama aşamaları için uygun olanlar arasından sadece geçerli Kimlik Belgesine sahip ve kayıt altında oldukları şehirde yaşayan mülteciler randevu alabilmekte ve aşılanabilmektedir. Kayıtsız mülteciler ve kayıtlı oldukları şehir dışında başka bir şehirde yaşayanlar, geçerli yasal kanun kapsamında aşılanamamaktadır (IGAM, 2021).

COVID-19 SALGININDA MEDYA VE HABERLERİN ROLÜ: AŞI HABERLERİNİN ETİK BOYUTLARI

DSÖ, dünyanın pandemiye ek olarak bir “infodemi” ile de karşı karşıya olduğunu söyleyerek salgınla birlikte yayılan -bazıları doğru, bazıları olmayan- bilgi bolluğuna ve kirliliğine dikkati çekmektedir. Medya, Covid-19 karşısında kamuoyuna açık, net ve anlaşılır bilgi sağlamada kilit bir rol oynamış, bunun yanında kamuoyundaki endişe ve korkuları azaltmaya yardımcı olmuştur. Medya ayrıca hastalığın yayılmasını sınırlamak için davranışların değiştirilmesine, yoğun bakımlar ve acil servislerin kullanımının düzenlenmesine ve sağlık sistemlerine aşırı yüklenilmesinin önlenmesine de katkı sunmuştur. Benzer şekilde de medyanın, kamuoyu için önem arz eden ve haber değeri taşıyan aşı çalışmalarına yoğun ilgi gösterdiği (Kazaz vd., 2021: 343), aşılarla yönelik talebin devam ettirilmesinde medyanın rolüne vurgu yapılmıştır.

Gazeteciler için salgın dönemleri haber yapmanın çeşitli zorlukları olabilir. Bir acil sağlık sorunu “infodemi”yi, hataları, yanlış bilgileri ve söylen-tileri artırabilir. Ayrıca gereken yanıtların geliştirilmesini engelleyebilir ve hastalığı önlemek için verilen çözümler veya tavsiyeler hakkında kafa karışıklığı ve güvensizlik yaratabilir. Bu nedenle gazeteciler için haber yapmaya yönelik çeşitli tavsiyeler geliştirmiştir “COVID-19: An Informative Guide. Advice for Journalists” (COVID-19: An Informative Guide. Advice for Journalists (paho.org))

Etik ve sorumlu olun.

Sosyal sorumluluk sahibi olun.

Sansasyonel olmaktan kaçının.

Konuyla ilgili gerçekleri ve doğru bilgileri iletin.

Güvenilir, bilimsel gerçeğe uygun ve doğrulanmış bilgi ve kaynakları kullanın.

Salgınla ilgili kamu endişelerini açıklığa kavuşturmak için bilim adamları, araştırmacılar, halk sağlığı uzmanları ve diğer disiplinlerdeki uzmanlardan alıntılar yapın,

Salgını kontrol altına almaya yardımcı olan önlemleri doğru bir şekilde rapor edin.

Dünya Sağlık Örgütü, insanların aşı olmamayı tercih etmelerinin sebeplerinden birinin aşılarla olan güvensizlik olduğunu ortaya koymuştur. "Aşı kararsızlığı/tereddütü" olarak bilinen aşılarla yönelik isteksizlik veya aşılardan reddi, aşıların önemi, güvenliği ve etkinliğine duyulan güvenin sarsılmasından kaynaklanan küresel bir eğilim haline gelmiştir. Aşılarla karşı tereddütlerin oluşmasında özellikle sosyal medyadaki genellikle bilimsel olmayan kanıtlara dayanan dezenformasyon kampanyaları üzerinde durulmakta ve devletlerin aşıya güveni artırmak için her zaman açıklanması ve düzenlenmesi gereken çıkar çatışmalarıyla ilişkili risklerden kaçınmaları için önlem almasının önemi vurgulanmaktadır (Amnesty International, 2021: 32).

1.Araştırmanın Metodolojisi:

Bu çalışmada alexa.com verilerine dayanarak Türkiye'deki internet haber medyasında en fazla ziyaret edilen ilk üç haber sitesinde (Ensonhaber.com, Hurriyet.com.tr, Milliyet.com.tr) 2021 yılı 1 Ocak – 30 Eylül tarihlerini kapsayan bir tarama yapılmıştır. Taramada "aşı", "Covid-19 aşıları" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Bir medya takip ajansı aracılığı ile elde edilen 22 bin haber öncelikle bir elemenden geçirilmiş, benzer olan ve aşı ile ilgili olan ama araştırmanın bağlamı ile ilgili olmayan (Covid-19 aşılarının geliştirilmesi, dağıtımı ve erişimini konu almayan) haberler incelemeye dâhil edilmemiştir. Bu eleme süreci sonucunda 105 haber konunun bağlamına uygun olduğu için seçilmiştir.

İkinci aşamada bu haberler daha yakından incelenmiş ve yukarıda başlıklarla verilen tartışmaya dair haberlerin ön plana çıkardığı veya göz ardı ettiği konular belli tematik başlıklarla ele alınmıştır. Araştırmada medyanın Covid-19 aşılarının uygulanması ve geliştirilmesinde ortaya çıkan etik ve insan haklarını ilgilendiren ikilemleri, dünyada yürütülen tartışma ve uygulamaları nasıl değerlendirdiği ortaya konulmuştur.

Üç haber sitesinde (Ensonhaber.com, Hurriyet.com.tr, Milliyet.com.tr)
Toplam 22 bin haber

Tüm haberler çalışmanın bağlamında gözden geçirildi ve
Toplam 105 habere indirildi.

105 Haber
37(ensonhaber.com.tr)
33 (hurriyet.com.tr)
35 (milliyet.com.tr)

BULGULAR

Aşılar Erişimde Ülkeler Arasında Yaşanan Eşitsizlikler: "Aşı Stokçuluğu/İstifçiliği" ve "Aşı Milliyetçiliği"

2021 yılı Ocak Ayı başlarında medyanın gündemi aşıların dağıtımı olmuştur. Aşılamada yaşanan küresel sorunlardan ilki aşılar erişimde ülkeler arasında gözlenen farklılıklardır. Ülkelerin henüz klinik araştırma aşamasındaki aşı üreticileri ile ilk aylarından itibaren ikili anlaşmalar yapmaya başladığı; bunun da ülkeler arasında gerilimlerin artmasına neden olduğu görülmüştür. Örneğin AB Komisyonu ile İngiltere arasında aşılarla ilgili yaşanan gerilim yılın ilk aylarında medyada "aşı kavgaları" ve "aşı savaşları" olarak yer bulmuştur (*İngiltere-AB aşı kavgası*, hurriyet.com.tr; *Dünya umutla beklerken... Covid-19 aşı savaşları başladı!*, hurriyet.com.tr). Haberlerde ayrıca AB'nin aşı politikalarının eleştirildiği, "başarısızlık" olarak nitelendiği görülmüştür (*AB salgın döneminde 'birlik' olmayı başaramadı*, hurriyet.com.tr; *AB, Covid-19 ile Mücadeledeki Başarısızlığını Milyarlarca Doz Aşıyla Örtmeye Çalışıyor*, hurriyet.com.tr).

2021 yılının ilk aylarında medyaya yansıyan bir başka gelişme ise aşı tedarikinde yaşanan sıkıntıların ülkelerin iç siyasetinde yarattığı etkilere. Örneğin Almanya'da Merkel'in hükümetinin çok ağır bir aşı kriziyle baş başa olduğu ve aşı tedarikinde yaşanan darboğazın eylülde yapılacak genel seçimlerin akıbetini de belirleyeceği ve Merkel'in bu sorunu aşmak için eyalet başbakanları, aşı üreticileri ve ilaç şirketleri temsilcileriyle görüştüğü görülmüştür (*Merkel aşıda fena sıkıştı*, hurriyet.com.tr).

COVAX ve Diğer Girişimler

Aşıların uygulanmasında yaşanan eşitsizliklere karşı duyulan endişeler bazı girişimlerin de hayata geçmesine ve daha etkin olmasına yol açmıştır. Örneğin BM ve DSÖ "COVAX: Covid-19 Aşılarının Adil Paylaşımı İçin Küresel Planı" girişimi ve Küresel Aşı ve Aşılama Birliği (GAVI) belli başlı aşı üretici ülke ve firmaları ile yaptığı aşı anlaşmaları; gelir düzeyi ne olursa olsun, tüm ülkelerin aşıya eşit erişimini ve 2021'in ilk altı ayında yoksul ülkeler için en az 337 milyon doz Covid-19 aşısı tahsis etmeyi amaçlamıştır. UNICEF'in 15'ten fazla hava yolu şirketi ile yapılan küresel lojistik anlaşmasında bu gi-

rişimlere örnek verilebilir (İnsanlık virüsten daha güçlü ama sadece iş birliği yaptığında...”,hurriyet.com.tr; UNICEF’ten flaş aşısı adımı!, hurriyet.com).

Aşı Milliyetçiliği

Zengin ülkelerin aşı bağışını bir hayır faaliyeti olarak görmesi, Covid-19 salgınının karşı geliştirilen aşılardan sadece gelişmiş ve zengin devletlerin elinde toplanması ve kendi nüfuslarının ihtiyacını karşılayacak miktarı ve hatta çok daha fazlasını alarak, aşılardan diğer nüfuslara dağıtımını geciktirmeleri olgusu yani “aşı milliyetçiliği” haberlerde de yer bulmuştur (*Kanada’ya büyük tepki: Yoksul ülkelerin aşılardan göz dikti!*, hurriyet.com.tr); DSÖ Direktörü Tedros Adhanom Ghebreyesus aşı milliyetçiliğinin pandemiye derinleştirebileceğine vurgu yaptığı açıklaması (*Pandemi kadar tehlikeli bir kavram: Aşı milliyetçiliği*, hurriyet.com.tr) yanında küresel insani yardım kuruluşu Uluslararası Kurtarma Komitesi (IRC), ABD, İngiltere ve AB tarafından satın alınan ve ihtiyaç dışı kalacak aşılardan, aşıya erişimde güçlük yaşayan 20 ülkede 16 yaş ve üzerindeki on milyonlarca kişiye yeteceği tahmininde bulunmuştur (*Aşı çalışmalarına ülkeler arasında eşitsizlikler damgasını vurdu*,milliyet.com.tr).

AB’nin İngiltere başbakanı Boris Johnson’a yönelik söylemleri ve İngiltere’nin ürettiği aşılardan büyük bölümünü kendine sakladığına yönelik açıklamalara (*AB ile İngiltere arasındaki aşı kavgası sürüyor*,hurriyet.com.tr) mart ayında Fransa’nın da katıldığı, aşılardan tedarikinde İngiltere’nin tavrını şantaj olarak değerlendirildiği görülmüştür (*Fransa’dan İngiltere’ye koronavirüs aşısıyla ilgili şantaj suçlaması*,ensonhaber.com).

COVAX’a Eleştiriler

Ancak COVAX’ın aynı zamanda önlemlerin hayata geçirilmesinde yaşanan gecikmeler ve yetersizlikler nedeniyle de eleştirildiği (*Aşıda lojistik kaos! Dünya hedeflerin gerisinde kaldı*, hurriyet.com.tr) göze çarpmıştır. Örneğin BM Genel Sekreteri Antonio Guterres aşılardan eşit ve adil dağıtılmadığını belirterek, “Covid-19 aşılardan yüzde 75’ini sadece 10 ülke kullanırken, çok sayıda ülkeye tek bir doz aşı bile gitmedi.” diyerek bu konudaki tepkisini ortaya koymuş; DSÖ’nün 2021 yılının sonuna kadar yoksul ülkelere 2 milyar doz aşı ulaştırmayı hedeflemesine karşın COVAX’ın fon eksikliği, arz belirsizlikleri ve bürokratik tikanlıklar gibi nedenlerle bu hedefe ulaşamayacağı; COVAX’a rağmen aşılanmanın dörtte üçünün 10 ülkede gerçekleştiği ve dünyada 130 ülkede hiç aşılanma yapılmadığı açıklaması dikkati çekmiştir (*Aşı çalışmalarına ülkeler arasında eşitsizlikler damgasını vurdu*;milliyet.com.tr: *Aşıda zengin-fakir savaşı! Ulaşamıyorlar*, milliyet.com.tr; *DSÖ 130 ülkede hiç aşılanma yapılmadığını açıkladı*. ensonhaber.com.tr: *DSÖ, 2,5 milyar nüfuslu 130 ülkede hiç aşı uygulanmadığını bildirdi*-milliyet.com.tr; *Hızı yarıya düştü! Aşı adaletsizliği isyan ettiriyor*,milliyet.com.tr).

Afrika Vurgusu

Nisan ayında özellikle Afrika'da aşılarla erişimde yaşanan sorunlar gündeme gelmeye başlamıştır. Afrika Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi (CDC) Başkanı John Nkengasong dünyada yaşanan aşı milliyetçiliğine dikkati çekmiş ve Afrika'ya ikinci dozların varışındaki belirsizliğin «çok riskli» olduğunu belirterek, *“Eğer Afrika'dan ya da dünyadan daha önce kendi insanlarını aşılamayı bitirerseniz, kendinize adil şekilde davranmamış olursunuz çünkü yeni varyantlar ortaya çıkar ve sizin aşılama programınızı baltalar.”* İfadesini kullanmıştır (Son dakika... Afrika ülkelerinde ikinci dozlar ortada yok!, milliyet.com.tr).

DSÖ 2021 yılı Haziran-Temmuz ayında Afrika'da koronavirüs vakalarında yüzde 20 artış olduğu halde kıtaya aşı sevkiyatının durma noktasına geldiğine dikkati çekmiştir. Dünya nüfusunun yüzde 24'ü en az 1 doz aşı olmuş iken, Afrika'da nüfusun sadece yüzde 2'sinin aşı yaptırdığını vurgulayan DSÖ Afrika Direktörü Matshidiso Moeti, tüm ülkeleri elindeki aşıları paylaşmaya çağırmıştır (DSÖ: Afrika'ya koronavirüs aşısı sevkiyatı durma noktasına geldi, ensonhaber.com; Afrika'da korona krizi bitmiyor: Aşılamada kritik seviye!, hurriyet.com.tr; Afrika Birliği, Üye Ülkelere Johnson & Johnson Aşısının Dağıtımına Başlıyor-milliyet.com.tr). Örneğin Tanzanya ilk defa koronavirüs aşısına Temmuz ayı içinde ve COVAX kapsamında ulaşmıştır (Tanzanya İlk Defa Koronavirüs Aşısı Aldı-, ensonhaber.com.tr).

Aşı Geliştirme Çalışmaları Açısından Ülkeler Arasında Yaşanan Eşitsizlikler ve Aşı Patentleri Tartışması

Aşıların küresel anlamda eşit dağılımını etkileyen faktörlerden birisi de aşı araştırmalarını kimin yaptığı, nerede başladığı, nelere öncelik verildiği ve nasıl finanse edildiğidir. Covid-19 pandemisinin başından itibaren hastalığa yönelik test, tedavi ve aşı geliştirilmesine küresel bir çaba vardır. Aşıların geliştirme aşamalarında başlayan eşitsizlikler aşıların dağıtımına da yansımıştır. İnsan haklarının gereği olarak, güvenli ve etkili aşıların zamanında geliştirilmesini, satın alınabilir fiyatlarla yeterli dozlarda üretilmesini ve dünya çapında yaygın ve ayrımcı olmayan bağışıklık kapsamı elde etmek amacıyla ülkeler arasında adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamak için ülkelerin küresel çapta iş birliği yapmaları gerekli olmakla birlikte; bu iş birliğinin önündeki engellerden birisi “aşı patentleri/fikri mülkiyet hakları” olarak durmaktadır (Amnesty International, 2020).

Aşı Patentleri

Mart ayında aşılarda patent tartışmalarının da ilk defa konuşulmaya başladığı, aşı patentlerinin kaldırılması taleplerinde tarafların söylemlerinin medyada yer bulduğu, aşı patentlerinin, varlıklı ülkeler ve ilaç firmaları ile yoksul ülkeler ve sivil toplum kuruluşlarını karşı karşıya getirdiği görülmüştür (Aşı çalışmalarına ülkeler arasında eşitsizlikler damgasını vurdu-milliyet.com.tr-13 Mart 2021; Aşıda zengin-fakir savaşı! Ulaşamıyorlar...-milliyet.com.tr).

Aşı patentlerinin kaldırılması tartışmasında Nisan ayında yaşanan gelişmeye göre Bill Gates'in aşı patentlerinin kaldırılmasını istemediği, "Bill Gates ve vakfı, patent konusundaki katı tutumları nedeniyle fikri mülkiyetin kamu yararı için yeniden şekillendirilmesi konusundaki fırsatı kasıtlı olarak boşa harcamakla suçlanıyor" ifadeleri ile yer almıştır (Bill Gates, aşı patentlerinin kaldırılmasını istemiyor,ensonhaber.com).

Mayıs ayında aşı patentleri ile ilgili yaşanan gelişme ABD'nin aşı patentlerini geçici olarak askıya alma önerisi AB Komisyonu Başkanı Von der Leyen'in konuyu değerlendireceklerini söylemesi, Uluslararası İlaç Üreticileri ve Dernekleri Federasyonu'nun (IFPMA) ABD'nin kararını "hayal kırıklığı" olarak nitelendirmesi ve çok sayıda yardım kuruluşunun memnuniyetini dile getirmesi gibi açıklamalarla devam etmiştir (AB "Aşı Patentleri Kaldırılsın" Fikrini Görüşmeye Hazır, milliyet.com.tr; Son Dakika! Joe Biden'dan Dünyaya Çağrı! Kimileri İçin Kahramanca Kimileri İçin Hayal Kırıklığı-milliyet.com.tr).

ABD'nin bu önerisi ise Almanya tarafından aşı üretiminde sıkıntıların patent hakkından kaynaklanmadığı "fikri mülkiyet hakkının korunmasının bir inovasyon kaynağı olduğu ve bunun gelecekte de böyle kalması gerektiği" gibi gerekçelerle reddedildi. "(ABD'nin patent önerisine ret-milliyet.com.tr-8 Mayıs 2021). Mayıs ayı içinde Hindistan ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nin başını çektiği bazı ülkelerin, koronavirüs salgınının tedavisi, teşhisi ve yayılmasının önlenmesi için fikri mülkiyet haklarını düzenleyen Fikri Mülkiyet Haklarının Ticari Niteliklerine İlişkin Anlaşma'nın (TRIPS) belli hükümlerinin rafa kaldırılmasını talep eden önerisi Dünya Ticaret Örgütü'nde gündeme gelerek bu konuda müzakerelere başlanmıştır. Konuya taraf olan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Genel Direktörü, koronavirüs aşıları üzerindeki fikri mülkiyet haklarının kaldırılmasının arz sorununu çözmede yeterli olmayacağını söylemiştir (DTÖ: Aşılarda fikri mülkiyetin kaldırılması yetersiz-ensonhaber.com.tr).

Yerli Aşı

Türkiye aşısında yerli aşı çalışmalarında yaşanan gelişmelerin de haberlere yansıdığı görülmüştür. TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi bünyesinde üniversiteler ve ilaç şirketlerinin yer aldığı 49 kuruluş ve 436 araştırmacının ortak çalışmalarıyla geliştirdiği yedi aşıdan üçünün insan deneylerine başlama aşamasına geldiği Sağlık Bakanı tarafından duyurulmuştur (Bakan Koca: 3 inaktif aşı adayımız, insan deneylerine başlayabilecek safhaya gelmiştir, ensonhaber.com). Ayrıca TÜBİTAK Başkanı Prof. Dr. Hasan Mandal'ın, "Türkiye, ABD, Çin'den sonra en fazla aşı çalışması yapan platform olarak üçüncü ülke. Faz 1, Faz 2 çalışmaları bitince, bütün firmalar hocaların kapısında gezecek" ve "TÜBİTAK, aşı bulunduktan sonra kazançtan pay istemiyor. Sadece aşıyı yurt dışına transfer edip Türkiye'nin tedarikini zorlaştırırlarsa, o zaman aşıyı istediği yere üretme hakkını elinde tutuyor." açıklamasına yer verilmiştir (Koronayla savaşacak 7 Türk aşısı yolda, milliyet.com.tr). Yerli aşılardan diğer aşılardan farklı olarak virüse karşı etkinliği ve güvenilirliği daha yüksek olduğu (TÜBİTAK'tan yerli aşı açıklaması, ensonhaber.com), Cumhurbaşkanı tarafından da "Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, Amerika ve Çin'den sonra Covid-19 konusunda en çok aşı projesi yürüten 3'üncü ülke durumundayız. İnşallah kendi aşısını tasarlayan bir ülke olarak uluslararası arenada önde gelen bir oyuncu konumuna geleceğiz" olarak duyurulmuştur (Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan yerli aşı çalışmalarıyla ilgili çarpıcı açıklama, hurriyet.com.tr).

Mayıs ayı sonlarına doğru düzenlenen Küresel Sağlık Zirvesinde, AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen, Afrika'da aşı üretilmesine değinerek, "Afrika'da aşı üretim kapasitesini arttırmak istiyoruz. Afrika'da aşı üreten fabrikalara ihtiyaç var. Covid-19 salgınıyla etkin bir şekilde mücadele etmek için aşı bağışları tek başına yeterli değil. Uzun vadede üretim tesisleri lazım" derken (Küresel Sağlık Zirvesi sona erdi! 'Afrika'da aşı üretim kapasitesini arttırmak istiyoruz', hurriyet.com.tr); zirveye video mesaj ile katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan gelişmiş ülkelerde nüfusun çoğunluğunun en az bir doz aşılanmış olduğunu, Sahra Altı Afrika'da bu oranın yüzde 1'i dahi bulmadığını, yerli aşının hazır olur olmaz tüm insanlığın istifadesine sunulacağını söylemiştir (Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan 'Küresel Sağlık Zirvesi'nde yerli aşı açıklaması-milliyet.com.tr).

Aşının Ülkelerin İçerisinde Uygulanması Süreci ve Öncelikli /Dezavantajlı Gruplar

DSÖ'nün 2020'de yayımladığı Değerler Çerçevesi metni aşılardan dağıtımına ilgili olarak ülkelerin alacakları kararlara yönelik çeşitli ilkeler belirle-

miştir. *Bağışıklamaya İlişkin Stratejik Tavsiye Uzmanlar Grubu (SAGE)* belgesi aşılarda küresel bir kamu malı olmasını hedeflemenin yanında; devletlerin aşılarda dağıtımını adil gerçekleştirmesi, ulusal bir aşılama planı esas alınarak uygulanması, dezavantajlı grupların gözetilmesi/önceliklendirilmesi ve önceliklendirmelerin halka anlatılması gibi unsurların da etik değerlendirmenin bir parçası olduğunu ortaya koymuştur.

2021 yılı başlarından itibaren Türkiye’de aşı uygulamasına dair standartlar belli olmaya ve kamuoyu ile paylaşılmaya başlanmıştır. 14 Ocak’ta Çin’den gelen Sinovac aşısı ile Sağlık Bakanının kameraların karşısına geçerek canlı yayında aşı yaptırması ve ilk olarak sağlık çalışanlarının aşılanması ile birlikte aşılama kampanyası da başlamış oldu. Sağlık Bakanlığı, bu kapsamda riskli grupları ve takip edilecek öncelik sıralamasını dört aşamalı bir tablo halinde yayınlamıştır. (*Aşı Uygulamasında Takip Edilecek Grup Sıralaması Belli Oldu* ensonhaber.com; *Huzurevi, engelli ve bakımevleriyle 90 yaş üstü aşılanıyor*, ensonhaber.com). COVID-19 aşısının 14 Ocak’ta tüm ülkede kitlesel olarak uygulanmaya başlanmasının ardından 1.5 milyonu aşkın kişinin aşılanması ve DSÖ’den konu ile ilgili yapılan övgü haberlerde yer bulmuştur (*Türkiye’ye DSÖ övgüsü*, hurriyet.com.tr).

Türkiye ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) arasında sağlık alanında yapılan iş birliği çerçevesinde 40 bin doz Sinovac aşısının gönderilmesi (*Türkiye’den KKTC’ye aşı desteği*- milliyet.com.tr); Türkiye’de devam eden aşılama kampanyası ilk yerli aşının Faz-2 çalışmaları kapsamında gönüllülere uygulanmaya başlaması ile devam etmiştir (*Yerli aşıda ilk doz gönüllülere uygulandı*-milliyet.com.tr). Türkiye’de aşılama süreci devam ederken, Bloomberg’e göre Türkiye’nin aşılamada dünyada 7. sırada olduğu açıklanmış (*Türkiye aşılamada dünya genelinde 7’nci sırada*, ensonhaber.com). Türkiye’nin ayrıca daha önce Kıbrıs’ın ardından Bosna-Hersek’e hibe ettiği 30 bin doz Sinovac aşısı göndermesi de gündeme gelmiştir (*Türkiye’nin hibe ettiği korona aşıları Bosna Hersek’e ulaştı*, ensonhaber.com).

Nisan ayında Türkiye içerisinde aşılarda uygulanması süreci devam ederken, Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, DSÖ Genel Direktörü Dr. Tedros Adhanom Ghebreyesus ile Dünya Sağlık Örgütü’nün medya brifingine katılmış; aynı toplantıda Sağlık Bakanı koronavirüsün sağlık çalışanları üzerindeki etkisini ve Türkiye’nin salgınla mücadelesini uluslararası kamuoyu ile paylaşırken, 2021 yılının sağlık çalışanlarına adandığını söylemiştir (*Son dakika haberi: Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, DSÖ’nün medya brifinginde anlamlı mesaj: Tüm insanlığın şükran duyduğu insanlarsınız*, hurriyet.com).

Mültecilerin Aşılınması

Bunun yanında Türkiye’de aşılarla erişimde yaşanan sorunlar, dezavantajlı gruplara ulaşmasında yaşanan sorunlar da gündeme gelmiştir. İstanbul Tabip Odası Halk Sağlığı ve Çevre Komisyonu üyesi Dr. Deniz Mardin’in Covid-19 Pandemisi Sürecinde Türkiye’de Göçmen ve Mültecilerin Sağlığı başlıklı bir rapora dayanarak, kayıtsız göçmenlerin aşıya erişim imkânı olmadığı; Türk- Alman Üniversitesi Göç ve Uyum Araştırmaları Merkezi Müdürü Prof. Dr. Murat Erdoğan’ın bu kadar yüksek sayılarda olan ve hemen hepsi genç ve mobil olan kişilerin aşılınmaması salgın seyrini olumsuz etkileyebileceğine statülerinden bağımsız Türkiye’deki bütün yabancılara aşılamaya kapsamına alınması çağrısı aktarılmıştır (*Aşısız Göçmen Riski! Ya Onlar...*, milliyet.com.tr).

SONUÇ

Covid- 19 aşılamaya süreci küresel bir salgınla mücadelede aşılamanın ilaç şirketleri, sivil toplum örgütleri ve hükümetlerin birlikte çalışmasının gerekliliğini, dünyanın belli bir kesiminin değil genelinin aşılınmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu da beraberinde devletleri zorunlu aşı uygulaması gibi bir etik ikilemeyle karşı karşıya bırakmıştır.

“Aşıya adil erişim”. Bugüne değin yapılan aşıların yüzde 80’inin en yüksek gelirli on zengin ülkede uygulanmış olduğu gözleniyor. Ülkelerin aşılamaya oranları aynı şekilde ülkelerin vatandaşlarının refahına ve insan haklarına verdiği önemin bir göstergesi olurken, şimdiye kadar birçok gelişmiş ülke nüfusunun yüzde 60’ından fazlasını aşılamış, yoksul ve gelişmemiş ülkeler hala güvenli ve etkili aşılamaya oranlarına ulaşamamıştır. Aşılarla erişimde yaşanan etik ve insan haklarını ilgilendiren sorunlar hala devam etmektedir.

İncelenen sürede medyanın aşı haberlerine ilgi göstermiş olduğu ancak bu haberlerin çok küçük bir bölümünün eşitsizlikleri konu aldığı görülmüştür. 2021 yılı başlarında daha görünür olan etik sorunlar yılın ikinci yarısına doğru daha görünür hale gelmiştir. Ayrıca eşitsizlikler konusu daha çok uluslararası konulardan ve aktarma/çeviri haberler ile medyada yer buluyorken, aşıların ülke içinde uygulanması ve özellikle dezavantajlı grupların aşılamaya sürecinde yaşadığı problemler (örn. Kayıtsız mülteciler) haberlere çok konu olamamıştır.

KAYNAKÇA

AB "Aşı Patentleri Kaldırılsın" Fikrini Görüşmeye Hazır (6 Mayıs 2021). <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ab-asi-patentleri-kaldirilsin-fikrini-gorusmeye-hazir-6499344>

AB ile İngiltere arasındaki aşı kavgası sürüyor (11 Mart 2021). <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/ab-ile-ingiltere-arasindaki-asi-kavgasi-suruyor-41760826>

AB salgın döneminde 'birlik' olmayı başaramadı (9 Ocak 2021). <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ab-salgin-doneminde-birlik-olmayi-basaramadi-41710295>

AB, Covid-19 İle Mücadeledeki Başarısızlığını Milyarlarca Doz Aşıyla Örtmeye Çalışıyor (14 Ocak 2021). <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ab-kovid-19-i-le-mucadeledeki-basarisizligini-milyarlarca-doz-asiyla-ortmeye-calisi-yor-41714471>

ABD'nin patent önerisine ret (8 Mayıs 2021). <https://www.milliyet.com.tr/dunya/abd-nin-patent-onerisine-ret-6500613>

Afrika Birliği, Üye Ülkelere Johnson & Johnson Aşısının Dağıtımına Başlıyor (5 Ağustos 2021). <https://www.milliyet.com.tr/dunya/afrika-birligi-uye-ulkelere-johnson-johnson-asisinin-dagitimina-basliyor-6567562>

Afrika'da korona krizi bitmiyor: Aşılamada kritik seviye! (28 Temmuz 2021). <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/afrikada-korona-krizi-bitmiyor-asilamada-kritik-seviye-41861325>

Akbulut, Olgun (14 Haziran). "Covid-19'a Karşı Türkiye'de Zorunlu Aşı Mümkün mü?" İstanbul (İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü) Politika Notu.

Amnesty International (2020). Adil Bir Aşı Covid-19 Teşhis, Tedavi Ve Aşılarına Evrensel Erişim Sağlama. Amnesty International Ltd. Peter Benenson House, 1 Easton Street, London WC1X 0DW, Birleşik Krallık

Amnesty International (Nisan 2020). Covid-19 Response and Rebuilding Principles.

Aşı çalışmalarına ülkeler arasında eşitsizlikler damgasını vurdu (13 Mart 2021). <https://www.milliyet.com.tr/gundem/asi-calismalarina-ulkeler-arasinda-esitsizlikler-damgasini-vurdu-6452809>

Aşı çalışmalarına ülkeler arasında eşitsizlikler damgasını vurdu (13 Mart 2021). <https://www.milliyet.com.tr/gundem/asi-calismalarina-ulkeler-arasinda-esitsizlikler-damgasini-vurdu-6452809>

Aşı çalışmalarına ülkeler arasında eşitsizlikler damgasını vurdu (11 Mart 2021) <https://www.milliyet.com.tr/gundem/asi-calismalarina-ulkeler-arasinda-esitsizlikler-damgasini-vurdu-6452809>

Aşı savaşlarında gerilim yüksek (22 Mart 2021). <https://www.milliyet.com.tr/dunya/asi-savaslarinda-gerilim-yuksek-6461761>

Aşı Uygulamasında Takip Edilecek Grup Sıralaması Belli Oldu (14.01.2021). <https://www.ensonhaber.com/gundem/asi-uygulamasinda-takip-edilecek-grup-siralamasi-belli-oldu>

Aşıda lojistik kaos! Dünya hedeflerin gerisinde kaldı (3 Ocak 2021). <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/asida-lojistik-kaos-dunya-hedeflerin-gerisinde-kaldi-41704880>

Aşıda zengin-fakir savaşı! Ulaşamıyorlar (17 Mart 2021). <https://www.milliyet.com.tr/gundem/asida-zengin-fakir-savasi-ulasamiyorlar-6457887>

Aşıda zengin-fakir savaşı! Ulaşamıyorlar..(17 Mart 2021). <https://www.milliyet.com.tr/gundem/asida-zengin-fakir-savasi-ulasamiyorlar-6457887>

Aşısız Göçmen Riski! Ya Onlar (9 Mart 2021). <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ya-onlar-6450225>

Bakan Koca: 3 inaktif aşı adayımız, insan deneylerine başlayabilecek safhaya gelmiştir (06.01.2021). <https://www.ensonhaber.com/gundem/bakan-koca-3-inaktif-asi-adayimiz-insan-deneylerine-baslayabilecek-safhaya-gelmistir>

Bill Gates, aşı patentlerinin kaldırılmasını istemiyor (27 Nisan 2021). <https://www.ensonhaber.com/gundem/bill-gates-asi-patentlerinin-kaldirilmasini-istemiyor>

Bloomberg HT (2021) Küresel Aşı Günlüğü. <https://www.bloomberght.com/kuresel-asi-gunlugu-2272325>

Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan 'Küresel Sağlık Zirvesi'nde yerli aşı açıklaması (21 Mayıs 2021). <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cumhurbaskani-erdogan-dan-kuresel-saglik-zirvesinde-yerli-asi-aciklamasi-6511224>

Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan yerli aşı çalışmalarıyla ilgili çarpıcı açıklama(28.01.2021). <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-dan-onemli-aciklamalar-41726817>

DSÖ, 130 ülkede hiç aşılama yapılmadığını açıkladı. (5 Şubat 2021). <https://www.ensonhaber.com/dunya/dso130-ulkede-hic-asilanma-yapilmadigini-acikladi>

DSÖ, 2,5 milyar nüfuslu 130 ülkede hiç aşı uygulanmadığını bildirdi (5 Şubat 2021). <https://www.milliyet.com.tr/dunya/dso-2-5-milyar-nufuslu-130-ulkede-hic-asi-uygulanmadigini-bildirdi-6424222>

DSÖ: Afrika'ya koronavirüs aşısı sevkıyatı durma noktasına geldi (3 Haziran 2021). <https://www.ensonhaber.com/dunya/dso-afrikaya-koronavirus-asisi-sevkiyatı-durma-noktasına-geldi>

DTÖ: Aşılarda fikri mülkiyetin kaldırılması yetersiz (20 Mayıs 2021). <https://www.ensonhaber.com/dunya/dto-asilarda-fikri-mulkiyetin-kaldirilmasi-yetersiz>

Dünya umutla beklerken... Covid-19 aşısı savaşları başladı! (28 Ocak 2021). <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/dunya-umutla-beklerken-Covid-19-asi-savaslari-basladi-41726431>

Fransa'dan İngiltere'ye koronavirüs aşısıyla ilgili şantaj suçlaması (27 Mart 2021). <https://www.ensonhaber.com/dunya/fransadan-ingiltereye-koronavirus-asisiyla-ilgili-santaj-suclamasi>

Hızı yarıya düştü! Aşı adaletsizliği isyan ettiriyor (7 Şubat 2021). <http://www.milliyet.com.tr/galeri/hizi-yariya-dustu-asi-adaletsizligi-isyan-ettiriyor-6425439>

Huzurevi, engelli ve bakımevleriyle 90 yaş üstü aşılanıyor (14.01.2021). <https://www.ensonhaber.com/ic-haber/huzurevi-engelli-ve-bakimevleriyle-90-yas-us-tu-asilaniyor>

IGAMDER (16 Temmuz 2021). Covid-19 ve Aşıya Erişim. https://igamder.org/uploads/infohub/IGAM_Situational_Briefing_TR.pdf

İnceoğlu, Yasemin (17 Şubat 2021). Aşı milliyetçiliğinin panzehiri: Aşı dayanışması. <https://m.bianet.org/bianet/toplum/239377-asi-milliyetciliginin-panzehiri-asi-dayanismasi>

İngiltere-AB aşısı kavgası (27 Ocak 2021). <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ingiltere-ab-asi-kavgasi-41725247>

İnsanlık virüsten daha güçlü ama sadece iş birliği yaptığında (3 Ocak 2021). <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hurriyet-pazar/insanlik-virusten-daha-guclu-ama-sadece-isebirligi-yaptiginda-41704755>

İran, özel sektöre aşısı satın alma izni verdi (27 Mart 2021). <https://www.milliyet.com.tr/dunya/iran-ozel-sektore-asi-satin-alma-izni-verdi-6466683>

Kanada'ya büyük tepki: Yoksul ülkelerin aşılarına göz dikti!(8 Şubat 2021). <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kanadaya-buyuk-tepki-yoksul-ulkelerin-asilarina-goz-dikti-41735286>

Kazaz, M., Pala, S. ve Kazaz, A. (2021). Covid-19 aşısı haberlerinde çerçeveleme: Haber sitelerinde aşısı haberlerinin sunumu. *İNİF E- Dergi*, 6(1), 343-361

Kılıç, M. (2020). Pandemi Dönemi İnsan Hakları Siyaseti: Hak ve Özgürlükler Düzeninin Kırılma Noktası. *Adalet Dergisi*, (64), 17-55.

Koronayla savaşacak 7 Türk aşısı yolda (10.01.2021). <https://www.milliyet.com.tr/gundem/koronayla-savacak-7-turk-asisi-yolda-6402079>

Küresel Sağlık Zirvesi sona erdi! 'Afrika'da aşı üretim kapasitesini arttırmak istiyoruz (21 Mayıs 2021). <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/kuresel-saglik-zirvesi-sona-erdi-afrikada-asi-uretim-kapasitesini-arttirmak-istiyoruz-41815887>

Merkel aşıda fena sıkıştı (28 Ocak 2021). <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/merkel-asida-fena-sikisti-41728199>

Nicolas Maduro: Aşı karşılığında petrol vermeye hazırız (29 Mart 2021). <https://www.ensonhaber.com/dunya/nicolas-maduro-asi-karsiliginda-petrol-vermeye-haziriz>

Nuffield Council on Bioethic (29 Nisan 2020). Fair and equitable access to COVID-19 treatments and vaccines. <https://www.nuffieldbioethics.org/publications/fair-and-equitable-access-to-covid-19-treatments-and-vaccines>. Erişim: 4.11.2021.

Okay, P. COVID-19 Pandemisinin Mevcut Durumu ve Gelecek Öngörüler. *Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi*. 4(Suppl.1): S97-S103. <https://doi.org/10.26650/JARHS2021-986141>

Okay, P. (2020). "Covid-19 Aşı Çalışmaları". TTB Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu. Türk Tabipleri Birliği Yayını.

Özata, F. Z. & Kapusuz, S. (2019). Aşı Kararsızlığı Ve Aşı Reddi Konusuna Sosyal Pazarlama Bakış Açısından Çözüm Önerileri . *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 20 (1) , 65-83 .

Özkök Gökmen, B. (2021). COVID-19 Aşıları Üzerindeki Patent Hakkının Kapsamının Kamu Sağlığı Açısından Değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C. 25, S.3.

Pandemi kadar tehlikeli bir kavram: Aşı milliyetçiliği (22 Şubat 2021). <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/dunya-saglik-orgutu-uyardi-asi-milliyetciligi-pandemi-nasil-etkiler-41736528>

Saribeyoglu-Skalar M, "COVID-19 ve Aşının Adil Dağıtımı: Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmaları Bağlamında Ortaya Çıkan Sorunlar" (2021) 41(2) PPIL 395. <https://doi.org/10.26650/ppil.2021.41.2.910781>

Satioğlu, B. (11 Nisan 2021). Aşı Milliyetçiliği Küresel Bağışıklığa Engel mi? *Kriter* Nisan, yıl 5, sayı 56. Erişim: <https://kriterdergi.com/ekonomi/asi-milliyetciligi-kuresel-bagisikliga-engel-mi>

Son dakika haberi: Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, DSÖ'nün medya brifinginde anlamlı mesaj: Tüm insanlığın şükran duyduğu insanlarsınız (1 Nisan 2021). <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-haberi-saglik-bakani-fahrettin-koca-dsonun-medya-brifinginde-anlamli-mesaj-tum-insanligin-sukran-duyugu-insanlarsiniz-41777790>

Son Dakika! Joe Biden'dan Dünyaya Çağrı! Kimileri İçin Kahramanca Kimileri İçin Hayal Kırıklığı (7 Mayıs 2021). <https://www.milliyet.com.tr/dunya/son-dakika-joe-bidenden-dunyaya-cagri-kimileri-icin-kahramanca-kimileri-icin-hayal-kirikligi-6499782>

Son dakika... Afrika ülkelerinde ikinci dozlar ortada yok! (15 Nisan 2021). <https://www.milliyet.com.tr/dunya/son-dakika-afrika-ulkelerinde-ikinci-dozlar-ortada-yok-6482735>

Tanzanya İlk Defa Koronavirüs Aşısı Aldı (25 Temmuz 2021). <https://www.ensonhaber.com/saglik/tanzanya-ilk-defa-koronavirus-asisi-aldi>

TÜBİTAK'tan yerli aşı açıklaması (28.01.2021). <https://www.ensonhaber.com/gundem/tubitaktan-yerli-asi-aciklamasi>

Türkiye aşılama dünya genelinde 7'nci sırada (27 Mart 2021). <https://www.ensonhaber.com/gundem/turkiye-asilamada-dunya-genelinde-7nci-sirada>

Türkiye'den KKTC'ye aşı desteği (11 Şubat 2021). <https://www.milliyet.com.tr/gundem/turkiyeden-kktcye-asi-destegi-6429073>

Türkiye'nin hibe ettiği korona aşıları Bosna Hersek'e ulaştı (28 Mart 2021). <https://www.ensonhaber.com/gundem/turkiyenin-hibe-ettigi-korona-asilari-bosna-herseke-ulasti>

Türkiye'ye DSÖ övgüsü (28.01.2021). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-dso-ovgusu-41726212>

UNICEF'ten flaş aşı adımı! (17 Şubat 2021). <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/uniceften-flas-asi-adimi-41742603>

United Nations. Everyone Included: Social Impact of COVID-19. Available from: <https://www.un.org/development/desa/dspd/everyoneincluded-covid-19>. Accessed 22nd May 2021

World Health Organization –WHO (2020). "COVID-19 Response", A73/CONF./1 Rev. 1, 18 Mayıs 2020, OP6, https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA73/A73_CONF1Rev1-en.pdf

World Health Organization –WHO (2021a). World Health Statistics. Monitoring Health for the SDGs, Sustainable Development Goals. Geneva: World Health Organization: 2021. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. Available from: URL: <https://www.who.int/data/gho/publications/world-health-statistics>.

World Health Organization –WHO (2021b). COVAX Working for global equitable access to COVID-19 vaccines. Available from: <https://www.who.int/initiatives/act-accelerator/covax>. Accessed 10th May 2021.

Yerli aşıda ilk doz gönüllülere uygulandı (10 Şubat 2021). <https://www.milliyet.com.tr/milliyet-tv/yerli-asida-ilk-doz-gonullulere-uygulandi-video-6428280>

İKİNCİ OTURUM
(İTRİ KONFERANS SALONU)

9 ARALIK 2021

"SALGIN DÖNEMİNDE MÜLTECİLER, SIĞINMACILAR VE İNSAN TİCARETİ"

OTURUM BAŞKANI

Av. Zennure BER
TİHEK Kurul Üyesi

Konuşmacılar

1. Doç. Dr. Mahmut KAYA

Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

"Covid-19 Salgını Döneminde Mülteci Gruplara Yönelik İnsan Hakları İhlalleri"

2. Kübra ŞAHİN

"Covid-19 Salgın Döneminde Türkiye'de İkamet Eden Suriyeli Sığınmacıların Durumuna Yönelik Analiz"

3. Av. Tuğçe Duygu KÖKSAL

İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Başkanı

"Covid-19 Salgınının İnsan Ticareti ile Mücadele Üzerindeki Etkisi"

COVID-19 SALGIN DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE İKAMET EDEN SURİYELİ SĞINMACILARIN DURUMUNA YÖNELİK ANALİZ

Kübra ŞAHİN*

ÖZET

Covid-19 ile ilk olarak 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Hubei eyaletinde bulunan Wuhan şehrinde çeşitli semptomlarla (öksürük, yüksek ateş, solunum güçlüğü vb.) kendini gösteren SARS- CoV- 2 virüsünün neden olduğu bir hastalık olarak karşılaşılmıştır. İlk tanımı ise 13 Ocak 2021'de benzer belirtiler gösteren hastalara yapılan çeşitli araştırmalar/tetkikler sonucunda yapılmıştır. Covid-19 Dünya Sağlık Örgütü tarafından 12 Mart 2020 tarihinde ise küresel salgın olarak ilan edilmiştir.

Covid-19'un DSÖ tarafından küresel salgın olarak ilan edildiği Mart 2020'de Türkiye'de ilk korona virüs vakasının ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bazı haber siteleri Türkiye'de virüse bağlı ilk vakanın Ocak 2020 tarihine denk geldiğini iddia etse dahi T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından ilk vakanın Mart 2020'de görüldüğü resmi olarak açıklanmıştır. Çin'deki tespitinden sonra resmi olarak küresel salgın ilan edilmesi Mart 2020'yi bulmuş olsa da Ocak 2020'de Türkiye'de pandemiye danışmanlık amaçlı bilim kurulu ile operasyon merkezi kurulmuştur. Ayrıca bu dönemde Sağlık Bakanlığı tarafından virüse yönelik rehber hazırlanmıştır. Virüse yönelik bu başlangıç çalışmaları virüsün Türkiye'de de varlığını göstereceği nitelikte olmuştur. Nitekim üzerinden bir buçuk yıl geçmesine rağmen günümüz itibarıyla Türkiye'deki vaka sayısı toplamda 6.039.857 (11.09.2021) kişiye ulaşmıştır ve toplam vefat sayısı ise 52.860 (11.09.2021) kişiyi bulmuştur.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme, Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler
kubrasahin2796@gmail.com

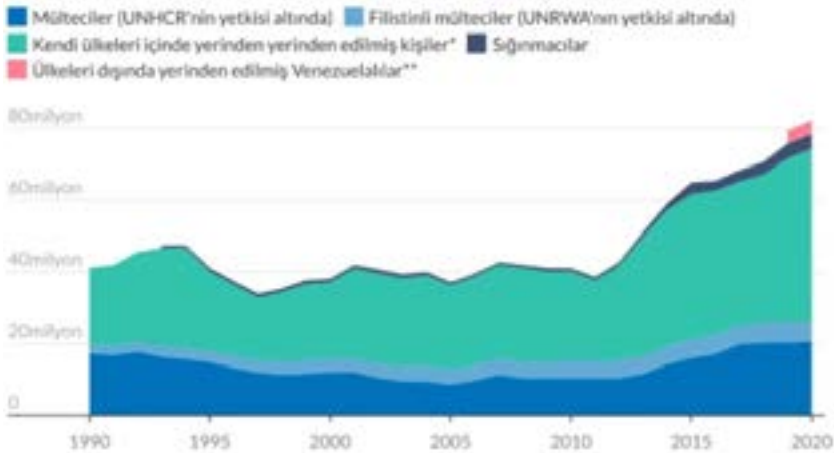
Tüm dünyayı etkileyen pandemi sürecinde ekonomik, siyasal, sosyal ve psikolojik olarak çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. İnsanlar, hiçbir şeyin artık eskisi gibi olmayacağını kabul ederek sürece uyum sağlamaya çalışmışlardır. Normal şartlarda uyum sürecini farklı boyutlarıyla yaşayan Suriyeli sığınmacılar ise pandemi süreciyle daha da zorlanmışlardır. Örneğin, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verileriyle Geçici Barınma Merkezleri'nde 53.130 Suriyeli sığınmacı bulunmaktadır(02.09.2021). Covid-19'a yönelik alınan önlemlerin başında "*sosyal mesafe*" gelirken özellikle sığınmacıların bir arada yaşadığı barınma merkezlerinde bu önlemin uygulanması pek mümkün olmamıştır. Fakat Toplum Temelli Göç Programları ve Göçmen Sağlığı Merkezleri ile sığınmacıların sağlığı konusunda önemli adımlar atılmıştır. Pandemi sürecinde de sığınmacıların virüse karşı bağışıklık kazanmaları adına aşı olmaları ve hastalıkta tedavi süreçleri normal koşullarda olduğu gibi mümkün olan en iyi şekilde devam etmiştir.

ORCID: 0000-0001-7219-7170

GÖÇ

Göç, tarih boyunca toplumları etkileyen bir kavram olma özelliği taşımıştır. Bu kavramda ön plana çıkan etken, kavramın tanımı içinde önemli ölçüde bireyleri etkileme özelliğinin barınması olmuştur. Göç, süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun kişilerin birey bazında ya da toplu olarak kendi devletleri içinde ya da uluslararası sınırı geçerek yer değiştirdiği nüfus hareketi olarak tanımlanmıştır.⁽¹⁾ Temelde göç, bireylerin yaşam koşullarını daha sağlıklı ve güvenli bir seviyeye taşıyabilmeleri adına gerçekleştirdikleri bir eylem olma özelliği taşımaktadır. Tanımdan da anlaşıldığı üzere bireylerin etkilendiği bir oluşum toplumun, devletin, küresel düzenin etki alanına kolayca girebilmektedir. Bireylerin göç etme eylemi her zaman gö-nüllülük esasına dayanmamaktadır. Bireyler çoğu zaman mecburi olarak da göç gerçekleştirebilmektedir.

UNHCR, Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından 2019 yılında yayımlanan 2018 yılı Küresel Eğilimler Raporu⁽²⁾'nda dünya genelinde 70,8 milyon zorla yerinden edilen insan olduğu belirtilmiştir. 2019 yılı sonu itibariyle ise bu sayının 79,5 milyona ulaştığı UNHCR tarafından açıklanmıştır. 45,7 milyon kendi ülkeleri içinde yerinden edilen kişilerin olduğu, bununla beraber 26 milyon mültecinin ve 4,2 milyon sığınmacının bulunduğu açıklanmıştır. 2020 yılı sonunda UNHCR tarafından 2020 yılı Küresel Eğilimler Raporu⁽³⁾'nda güncellenen verilerle zulüm, çatışma, şiddet, insan hakları ihlalleri veya kamu düzenini bozan olaylar neticesinde dünya genelinde 82,4 milyon zorla yerinden edilen insanın, 26,4 milyon mültecinin, 48 milyon kendi ülke sınırları içinde yerinden edilenlerin ve 4,1 milyon sığınmacının olduğu belirtilmiştir.

BM Mülteciler Yüksek Komiseri Filippo Grandi “Bu sayılar; savaş, çatışma ve zulümden kaçan, güvenlik ihtiyacı içindeki insanların sayısının uzun süre artmaya devam edeceğinin ispatıdır. Çoğu zaman mülteci ve göçmenlere yönelik ayrımcı bir dil kullanılırken, özellikle çok sayıda mülteciye kucak açmış toplulukların sergilediği bir cömertliğe ve dayanışmaya da tanık oluyoruz. Aynı şekilde, kalkınma aktörleri, özel şirketler ve bireyler olmak üzere yeni aktörlerden daha önce benzeri görülmemiş bir katılım olduğunu gözlemliyoruz. Bu, Mültecilere İlişkin Küresel Mutabakat’ın ruhunu yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda hayata geçiriyor. Bu olumlu örnekleri artırarak evlerini terk etmek zorunda kalmış binlerce masum insanla sağladığımız dayanışmayı iki katına çıkarmalıyız.” şeklindeki açıklamalarıyla durumun önemini altını çizmiştir.

Göç ve Pandemi

UNHCR 2020 Küresel Eğilimler Raporu’nda bir önceki yıla göre verilerdeki değişiklikleri kıyaslamıştır.⁽⁴⁾

2019 yılında dünya genelinde yerinden edilen kişi sayısı 79,5 milyon iken 2020’de bu sayı 82,4 milyona yükselmiştir.

2019 yılında mülteci sayısı 26 milyon iken 2020’de 26,4 milyon olmuştur. UNHCR yetkisi altında 2019 yılında 20,4 milyon mülteci varken bu sayı 2020’de 20,7 milyona ulaşmıştır.

2019 yılında kendi ülke sınırları içinde yerinden edilen kişi sayısı 45,7 milyon iken 2020’de 48 milyonu bulmuştur.

Sığınmacı sayısı 2019 verileriyle 4,1 milyon iken 2020’de de 4.1 milyon olarak belirlenmiştir.

Raporda ülkeleri dışına kaçanların üçte ikilik kısmının özellikle beş ülkeden olduğu açıklanmıştır. Bu ülkeler arasında 6,7 milyon kişi sayısı Suriye birinci sırada yer alırken, Suriye’yi 4 milyon kişi sayısı Venezuela, 2,6 milyonla Afganistan, 2,2 milyonla Güney Sudan ve 1,1 milyonla Myanmar takip etmektedir. UNHCR, Türkiye’nin ise dünya çapında en çok mülteci nüfusuna sahip ülke olduğunun da altını çizmiştir. Dünya genelinde 6,7 milyon Suriyeli sığınmacının toplamda 3,7 milyonunun Türkiye’de bulunduğu T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi tarafından açıklanmıştır. 2019 yılında Türkiye’deki Suriyeli sayısı 3.576.370 kişiyken, 2020’de bu sayı 3.641.370’e ve 2021’de 3.731.028’e yükselmiştir(11.11.2021).⁽⁵⁾

2019 yılının son aylarında ortaya çıkan ve 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan, başlangıçta “epidemi” olarak anılan ve sadece bölgesel olduğu düşünülen salgın Asya sınırlarını aşarak önce Avrupa’ya daha sonra Ame-

rika Birleşik Devletleri'ne ulaşarak küresel bir hal almıştır.⁽⁶⁾ Dünya Sağlık Örgütü(DSÖ) Başkanı Tedros Adhanom Ghebreyesus tarafından yapılan açıklamada koronavirüsün yayılma hızının ve etki alanının önemli düzeyde olduğu ve pandemi olarak değerlendirildiği açıklanmıştır.⁽⁷⁾ 1 Kasım 2021 tarihi itibarıyla pandemide son durumun, dünya genelinde 246.743.962 vaka sayısına ve 5.000.425 ölüm oranına ulaştığı belirtilmiştir.⁽⁸⁾ Türkiye'de ise covid-19 vakasına ait son durum Kasım 2021 itibarıyla ve T.C. Sağlık Bakanlığı güncel verileriyle toplamda 7.800.796 kişiye ulaşmıştır. Bununla beraber Türkiye'de virüs 68.700 kişinin ölümüne sebep olmuştur. Artan vaka sayısı ve covid-19'un küresel salgın olarak ilan edilmesine rağmen sıkı önlemlerin alındığı bu süreçte savaştan, şiddetten, zulümden kaçanların sayısının artmaya devam ettiği verilerde görülmüştür.⁽⁹⁾

Artan göçmen sayısı ve devam eden nüfus hareketliliğine yönelik Türkiye genelinde belirli yaklaşımlar gerçekleştirilmiştir. Pandemi sürecinden göçmenlerin olabildiğince az etkilenmesi için Toplum Temelli Göç Programları kapsamında Toplum Merkezleri söz konusu gruplara destek vermeyi hedeflemiştir. Toplum Merkezleri Sağlık ve Psikososyal Destek Ekipleri tarafından covid-19 sürecinde sadece yerel halka değil göçmenlere ve sığınmacılara yardım süreci başlamıştır.⁽¹⁰⁾

Pandemi sürecinin başlangıcında ilk olarak maskeye erişimlerinin kolaylaşması için ücretsiz maske dağıtımı gerçekleştirilmiştir.

Bireylerin sağlık taramaları ve Covid-19'a yönelik bilgilendirilmeleri sağlanmıştır.

Pandemi sürecinde maddi sıkıntı çeken hassas gruplara hijyen koli dağıtımı yapılmıştır.

Maddi zorluk içinde olan dezavantajlı yerel halk ve göçmenlere belirli marketlerde kullanabilecekleri gıda kartları verilmiştir ve kira desteği sağlanmıştır.

Süreci evde geçiren çocuklara oyun kitleri verilmiştir.

Göçmenlerin Sağlık Hakkı: Türkiye'de İkamet Eden Suriyeli Sığınmacılar

10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi *"Her şahsın, gerek kendisi gerekse ailesi için, yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dâhil olmak üzere sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkânlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer haller-*

de güvenliğe hakkı vardır (Md. 25).” maddesiyle tüm insanların sağlık haklarına erişimlerinin olması gerektiğini belirtmektedir.

Benzer şekilde Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme “Bu Sözleşme’ye Taraf Devletler, herkesin ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına sahip olma hakkını kabul ederler. (Md. 12)” maddesiyle herkesin temel hakkı olan sağlık hakkının önemini vurgulamıştır. Dolayısıyla bu maddeler kapsamına vatansızları ve göçmenleri de dâhil etmiştir. Uluslararası sözleşmeler de göçmenlerin sağlık haklarını sahip oldukları yasal statüye ve haklara göre bağımsız şekillendirmiştir.⁽¹¹⁾

Türkiye, son yıllarda komşu ülkelerde yaşanan krizler nedeniyle göçmenlerin tercih ettiği ülkelerin başında gelmektedir. Özellikle 2011 yılı ile beraber Türkiye’deki göçmenlerin çoğunluğunu Suriyelilerin oluşturduğu bilinmektedir. Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Türkiye’de ikamet eden göçmen ve mültecilerin sayısının 3,9 milyona ulaştığını, bu sayının 3,7 milyonunun Suriyeli olduğunu açıklamıştır. Türkiye’de ikamet eden Suriyeli sayısı toplam göçmen sayısının yaklaşık %94’ünü oluşturmaktadır.⁽¹²⁾ Türk Hükümeti de kendi topraklarında yaşayan her insana eşit haklarla yaklaşmayı hedef alan bir hükümet olduğu için yabancıların da temel haklarından yasal yollarla faydalanmasını istemiştir.

Türkiye, 2011 yılı sonrasında mülteciler ve sığınmacılar konusunda, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulumunu da sağlayan ilk kapsamlı yasal düzenlemeyi Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ile gerçekleştirmiş bulunmaktadır. Kanun kapsamında Türkiye’de bulunan yabancıların hak ve yükümlülükleri ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. YUKK’da yabancıların yardım ve hizmetlere erişimini ele alan 89. madde ile sağlık hakkı açıklanmıştır. Türkiye’de ikamet eden Suriyeliler ise uluslararası koruma kapsamında değerlendirilmeyen ve geçici koruma statüsü sahibi olan bireyler olup Suriyelilerin yararlanabilecekleri haklar Geçici Koruma Yönetmeliği (GKY)’nde ele alınmıştır. GKY, Suriyelilerin sağlık hakkını Yönetmelik’in altıncı bölümü olan “Geçici Korunanlara Sağlanacak Hizmetler” başlığı altında madde 27’de düzenlemiştir. Ayrıca Sağlık Bakanlığı 1 Aralık 2016 tarihli ve Avrupa Birliği destekli “Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Sağlık Statüsünün ve Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Sunulan İlgili Hizmetlerin Geliştirilmesi Projesi(SIHHAT)” ile sığınmacıların birinci ve ikinci basamak sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesini ve Suriyelilerin kendi dillerinde sağlık ihtiyaçlarına çözüm bulunmasını amaçlamıştır.⁽¹³⁾ Birinci basamak sağlık hizmetlerine Göçmen Sağlığı Merkezleri ve Güçlendirilmiş Göçmen Sağlığı Merkezleri girmektedir. Bu proje ile göçmen nüfusunun yoğun olduğu 29 ilde 117 merkezin faaliyette olduğu belirtilmiştir. Örneğin Mersin Suriyeli sığınmacıların en çok tercih ettiği iller arasındadır. Mersin’de altı adet göçmen sağlığı merkezi bulunmaktadır. Bu merkezlerde

pandemi sürecinde Covid-19 aşılansısı hariç göçmenlerin mümkün olan tüm sağlık hizmetlerinden faydalanmaları sağlanmaktadır. Göçmenlerin bağışıklanmalarının sağlanması ise aile hekimleri ve hastaneler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Pandemi Sürecinde Suriyelilerin Karşılaştığı Genel Sorunlar

Virüs ile “sınır tanımayan” bir sorun şeklinde karşılaşılmıştır. Buradan hareketle Covid-19’un doğası gereği hem insan hareketliliği ve sınırlarla hem de sınır ötesi bir mevzu niteliği taşıdığı belirtilmiştir.⁽¹⁴⁾ Küresel düzeni her açıdan alt üst eden salgında hassas grupların yaşayacağı sıkıntılar belki çoğu zaman fark edilmemiştir. Göçmen Sağlığı Merkezleri, Toplum Temelli Göç Programları, hastaneler ve aile hekimleri tarafından pandemi sürecinde kırılgan grup olarak nitelendirilen göçmen ve sığınmacıların sağlık hakkına erişimlerini kolaylaştırmak adına faaliyetler gerçekleştirmiş olsa dahi süreçte belirli sorunların da yaşanacağı bir gerçektir.

Salgın önlemleri arasında en temel olanları ‘maske’ ve ‘sosyal mesafe’ olmuştur. Göçmenlerin ve sığınmacıların maske ve hijyen kitlerine ulaşmaları Sağlık Bakanlığı, çeşitli projeler ve sivil toplum kuruluşları tarafından sağlansa da sosyal mesafe için yapılabilecek bir şey çoğunlukla olmamıştır. Türkiye genelinde Adana’da bir adet 17.101 nüfuslu, Hatay’da toplamda üç adet 8.405 nüfuslu, Kahramanmaraş’da bir adet 9.697 nüfuslu, Kilis ve Osmaniye’de birer tane ve sırasıyla 8.220 ve 8.309 nüfuslu barınma merkezi bulunmaktadır.⁽¹⁵⁾ Söz konusu illerde toplamda 51.732 Suriyeli birey geçici barınma merkezlerinde yaşamaktadır. Bu sayı Türkiye’de ikamet eden Suriyelilerin yaklaşık % 1,38’ine denk gelse de barınma merkezlerinin kapasitesi, sığınmacı ailelerin kalabalık nüfusu ve salgının yayılma hızı dikkate alındığında önemli bir sayıyı teşkil etmektedir.

Halk Sağlığı Uzmanları Derneği tarafından yayımlanan “Pandemi Sürecinde Göçmenler ve Mültecilerle İlgili Durum” başlıklı raporda göçmenlerin ve sığınmacıların Covid-19 sürecinde yaşadıkları sıkıntılar sıralanmıştır.⁽¹⁶⁾ Bunlardan birkaçı şu şekildedir:

Kayıtsız göçmenlerin testlerinin yapılabilmesi için sistemdeki kayıtlarının vatansız olarak geçmesi ve buna yönelik mevzuatın bulunmaması salgına yönelik hastalığın tespitinde sorunların oluşmasına sebep olmuştur.

Testi pozitif olanların dil yetersizliği sebebiyle filyasyon çalışmaları görüldüğü şekilde yapılamamıştır.

Aynı şekilde pozitif sonuçlanan testler bireylerde sınır dışı edilme korkusu oluşturmuştur.

Covid-19 testi pozitif olanlar damgalanma, evden ve işten atılma korkusu taşıyarak test sonucunu paylaşmamışlardır.

Barınma koşulları izolasyon sürecine uygun olmamıştır.

Genel olarak Covid-19 sürecindeki sorunlar göçmenler için sağlık hakkına erişimde değil Covid-19 sürecindeki iletişim ve sonrasında doğmaktadır. Özellikle sığınmacılar için yaşam koşullarının uygun olmaması, kalabalık ve hijyenik olmayan ortamda barınma pandemi sürecinde önemli sorunlar arasındadır.⁽¹⁷⁾

Değerlendirme

Salgın hastalıklar tarih boyunca toplumları ekonomik, siyasal, kültürel ve psikolojik birçok yönden etkilemiştir. Pandemi sürecinde her ülkenin hem kendi yerel halkı hem de topraklarında ikamet eden hassas grupları süreçten farklı boyutlarda etkilenmiştir. Türkiye, son 10 yılda farklı bir göçmen krizi boyutuyla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Suriye'den gelen gruplar zaten travmatik bir sürecin etkisini sürerken bu duruma Covid-19'un eklenmesiyle farklı zorluklar yaşamışlardır. Türk Hükümeti söz konusu hassas grupların süreçten en az etkilenmesi ve sağlık haklarına erişimlerinde olabilecek en az sorun için çeşitli önlemler almıştır. Buna rağmen oluşan sorunların da varlığı mevcut olmuştur. Bu sorunlar daha çok pozitif vakalar sonrası sığınmacılardaki yansımaya dayanmaktadır. Normal koşullarda da ayrımcılık, eşitsizlik gibi ötekileştirmeye giden eylemlerle karşılaşan hassas gruplar, pandemi sürecinde bunu daha fazla yaşabilmektedir ve kendilerini buna inandırmaktadır. Buradaki sorunların çözümü eğitim temelli yaklaşımla olabilmektedir. Daha insancıl yaklaşım söz konusu bireylerin korkularının önüne geçmeye fırsat teşkil edebilmektedir. Bu durumda da pandemiyle savaşmak onlar için daha kolay bir hal alabilmektedir.

KAYNAKÇA

Uluslararası Göç Örgütü, Göç Terimleri Sözlüğü, Erişim: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf

UNHCR, Birleşmiş Milletler Örgütü, Küresel Eğilimler Raporu 2018, Erişim: <https://www.unhcr.org/5d08d7ee7.pdf>

UNHCR, Küresel Eğilimler Raporu 2020, Erişim: <https://www.unhcr.org/tr/>

UNHCR, Erişim: <https://www.unhcr.org/tr/29009-unhcr-world-leaders-must-act-to-reverse-the-trend-of-soaring-displacement.html>

GİGM, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Erişim: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

Erişim: 06.11.2021 <https://tr.euronews.com/2020/05/04/dunyada-covid-19-salg-n-n-ilk-100-gununde-yasananlar-ilk-nerede-ortaya-c-kt-nas-l-yay-l-d>

Erişim: 06.11.2021 <https://www.dw.com/tr/ds%C3%B6-koronavir%C3%BCs%C3%BC-pandemi-ilan-etti/a-52727627>

Erişim: 06.11.2021. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51719684> Erişim Tarihi:

Erişim: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunyada-gecen-yil-82-milyondan-fazla-insan-yerinden-edildi/2279084>

Türk Kızılay Toplum Temelli Göç Programları Sağlık ve Psikososyal Destek Programı: Covid-19 Pandemisi ve Göçmenler, 2021

Keleşmet H. (2018) Dünyada ve Türkiye’de Göçmen Sağlığı. Jour Turk Fam Phy; 09 (4): 119-126. Doi: 10.15511/jtftp.18.00419.

Erişim Adresi: <https://turkey.iom.int/tr/t%C3%BCrkiyede-g%C3%B6%C3%A7>

Erişim Adresi: http://www.sihhatproject.org/saglik_hizmetleri.html

Sirkeci, İ& Özerim, M. & Bilecen, T. (2020) Covid-19’un Uluslararası Hareketlilik ve Göçmenliğe İlişkin Etkisi Üzerine. *Göç Dergisi* 7(1): 1 – 8.

DOI: <https://doi.org/10.33182/gd.v7i1.688>,

GİGM, Erişim: 18.11.2021 <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

Halk Sağlığı Uzmanları Derneği, Erişim: <https://korona.hasuder.org.tr/pandemi-surecinde-gocmenler-ve-multecilerle-ilgili-durum/>

Doğan, B.K. ve Pekasıl, A.N. (2021). Covid-19 pandemisi bağlamında evsizler, mevsimlik tarım işçileri, mülteci, şartlı mülteci ve geçici koruma kapsamında bulunan Suriyelilerin sorunları üzerine bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(1), 275-292. DOI: 10.33417/tsh.770342

İKİNCİ OTURUM

(MAVİ SALON)

9 ARALIK 2021

"SALGIN DÖNEMİNDE ÇALIŞMA HAYATI"

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Ali Cengiz KÖSEOĞLU

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Konuşmacılar

1. Dr. Öğr. Üyesi Murat Can PEHLİVANOĞLU İstanbul Kent Üniversitesi Meslek Yüksekokulu

"Tam Kapanma" Sürecinde Açık Kalan İşletmeler, Kapalı Olan İşletmeler ve Temel Hak ve Özgürlüklerin "Haksız Rekabet" Sorumluluğu Açısından Değerlendirilmesi

2. Öğr. Gör. İdil YILDIRIM ARI İstanbul Arel Üniversitesi Meslek Yüksekokulu

"Türkiye'de İşyerinde Uygulanan Zorunlu Aşı Uygulamalarının Değerlendirilmesi"

3. Doç. Dr. Aziz MUSLU Ordu Üniversitesi Fatsa Deniz Bilimleri Fakültesi

"Covid-19 Sürecinde Gemi Adamlarına Yönelik Ortaya Çıkan İnsan Hakları İhlalleri"

4. Ayşe KAŞIKIRIK

"Her Dönemin Görünmezi: Pandemi Döneminde Tarım İşçiliğinde Kadın Emeği"

UNFAIR COMPETITION LIABILITY, CLOSED BUSINESSES, OPEN BUSINESSES AND FUNDAMENTAL RIGHTS AND FREEDOMS DURING THE “FULL LOCKDOWN” PERIOD

ABSTRACT

During the period in which the measures known as “full lockdown” were being applied, it was criticized that some businesses were selectively shut down and some were left open. For example, while a stationary store on a main street was closed, a supermarket on the same main street was left open and it was allowed to sell the same products with the stationary store. The fact that open businesses acquired commercial advantage against the closed businesses brings up the unfair competition liability issue for open businesses pursuant to the 6102 numbered Turkish Commercial Code (TCC). While such an action may not be regarded as breach of business conditions under TCC Art. 55(1)(e), TCC Art. 54(2) would still apply. After all, to avoid any action of unfair competition, businesses are required to assess the validity of governmental circulars used to effectuate the full lockdown precautions before taking any business action, due to their responsibility to act as a prudent businessman and the provisions about the liability of commercial company managers. On the other hand, civil courts adjudicating the unfair competition cases are required to consider the validity of the governmental circulars before applying it, due to the hierarchy of norms principle and the state’s positive obligations concerning fundamental rights and freedoms. In the case the governmental circular is deemed invalid, the rule of good faith under the unfair competition law would require accepting that the open businesses committed an act of unfair competition against the closed businesses.

Keywords: Unfair Competition, Full Lockdown, Breaching Business Conditions, Fundamental Rights and Freedoms, Merchant.

"TAM KAPANMA" SÜRECİNDE AÇIK KALAN İŞLETMELER, KAPALI OLAN İŞLETMELER VE TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN HAKSIZ REKABET SORUMLULUĞU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Murat Can PEHLİVANOĞLU*

ÖZET

COVID- 19 salgını sürecinde halk arasında "tam kapanma" olarak ifade edilen tedbirlerin uygulandığı dönemde, bir kısım işletmelerin açık bırakılırken bir kısım işletmelerin ise kapalı tutulmasının tartışma yarattığı görülmüştür. Örneğin, bir cadde üzerindeki kırtasiye kapatılırken aynı ana cadde üzerindeki süpermarketin açık bırakılması ve bu süpermarketin içerisinde kırtasiyede satılan malların da satışının gerçekleştirilmesinin işletmeler arasında haksızlık yarattığı eleştirileri olmuştur. Genelge istisnalarından faydalanarak açık kalan işletmelerin ilgili süreçte kapalı olan işletmelere nazaran ticari olarak avantajlı hale gelmiş olmaları, bu işletmelerin 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) uyarınca haksız rekabet temeliyle hukuki sorumluluklarına başvurulmasını gündeme getirmektedir. Bununla beraber, eylemin TTK m. 55(1)(e) dairesinde "iş şartlarına uymamak" olarak görülemeyeceği açık olmakla beraber, eylemin her durumda TTK m. 54(2) tahtında hükmün amacı bağlamında ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira açık kalan işletmelerce bir haksız rekabete sebep olunmaması adına, tedbirleri yürürlüğe koymak üzere kullanılan genelgenin hukuki geçerliliğinin bulunup bulunmadığının bu işletmelerce değerlendirilmesi ve buna göre eylem gösterilmesi basiretli bir iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğünün bir gereği olduğu kadar ticaret şirketlerinde yöneticilerin hukuki sorumluluğuna ilişkin hükümleri de ilgilendirmektedir. Diğer taraftan, haksız rekabet davasında yargılamayı yürütecek olan hukuk mahkemesinin genelge hükümlerini uygulamadan önce mutlaka genelgenin hukuki geçerliliğini de ele alması, gerek normlar hiyerarşisi gerekse devletin temel hak ve özgürlüklere ilişkin pozitif yükümlülüklerinin bir gereği durumundadır. Genelgenin hukuken geçersiz görülmesi halinde, haksız rekabet hükümleri dairesinde dürüstlük kuralına aykırı hareket ettiği kabul edilecek açık işletmelerin, kapalı bulunan işletmelere karşı haksız rekabet temelinde sorumluluğunun bulunduğu kabul edilebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Haksız Rekabet, Tam Kapanma, İş Şartlarına Uymamak, Temel Hak ve Özgürlükler, Tacir.

* Doktor Öğretim Üyesi, İstanbul Kent Üniversitesi, can.pehlivanoglu@kent.edu.tr, Tel: 02126101010, ORCID: 0000-0001-7326-1859.

Giriş

Birleşmiş Milletler tarafından kaleme alınan Nisan 2020 tarihli “COVID-19 ve İnsan Hakları” raporunda, salgın sürecinde devletler tarafından alınacak tedbirlerin insan hakları ihlallerine sebebiyet vermesi tehlikesinin bulunduğu, bu kapsamda özellikle yaşam hakkı, sağlık hizmetlerine erişim hakkı ve seyahat özgürlüğü hakkının risk altında bulunduğu vurgulanmıştır (United Nations, 2020: 4). Salgın boyunca Türkiye’de de birçok tedbir uygulamaya konulmuş ve bunların gerek hukuki dayanakları gerekse temel hak ve özgürlükler karşısındaki geçerliliği tartışma konusu olmuştur (Gözler, 2020). Nitekim halk arasında “tam kapanma” ve “kısmi kapanma” olarak bilinen tedbirlerin uygulandığı dönemlerden birini teşkil eden, T.C. İçişleri Bakanlığının 26.04.2021 tarihli Genelgesi (“Genelge”) üzerinden bir kısım işletmenin açık bulundurulurken bir kısım işletmenin ise kapalı tutulduğu süreçte¹, devlet eliyle bir “haksız rekabet” ortamı yaratıldığı eleştirileri gündeme getirilmiştir.

Genelgenin uygulandığı zaman diliminde, örneğin bir ana cadde üzerindeki kırtasiyenin Genelge hükümlerince kapalı bulundurulması gerekirken aynı ana cadde üzerinde yer alan süpermarketin açık bulunması ve kırtasiyede satılan malların aynılarını satışa sunması mümkün olmuştur. Bu durum daha sonra T.C. İçişleri Bakanlığının 04.05.2021 tarihli “Market Tedbirleri Genelgesi”² vasıtasıyla değiştirilmiş ve Genelgeye göre açık bulundurulabilen işletmelerin, kapalı tutulan işletmelerin de ticaretini oluşturan bir kısım malları satımlarına sınırlama getirilmiştir. Nihayetinde salgının ve tedbirlerin iktisadi etkileri özellikle perakende işletmelerin, vatandaşlara ve tedarikçilerine karşı haksız eylemlere başvurmalarına zemin hazırlamış³, ayrıca rakip durumdaki küçük ve orta ölçekli işletmelere karşı bir iktisadi üstünlük elde etmelerine vesile olmuştur.

1 T.C. İçişleri Bakanlığı (2021). 81 İl Valiliğine Tam Kapanma Tedbirleri Genelgesi Gönderildi, 18.11.2021 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-tam-kapanma-tedbirleri-genelgesi-gonderildi> adresinden alındı.

2 T.C. İçişleri Bakanlığı (2021). 81 İl Valiliğine Market Tedbirleri Genelgesi Gönderildi, 18.11.2021 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-market-tedbirleri-genelgesi-gonderildi> adresinden alındı.

3 Örneğin, perakende gıda ve temizlik ürünleri ticareti ile iştigal eden zincir marketlerin 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun m. 4 hükmünü gerçekleştirdikleri “uyumlu eylemler” yoluyla ihlal ettikleri Rekabet Kurulu tarafından saptanmıştır (Rekabet Kurumu (2021). Perakende Gıda ve Temizlik Ürünleri Ticareti ile İştigal Eden Zincir Marketler ile Bunların Tedarikçileri Konumunda olan Üretici ve Toptancı Seviyesindeki Teşebbüsler ve 1 Dernek Hakkında Yürütülen Soruşturmaya İlişkin Nihai Kararın 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun’un 49. Maddesi Uyarınca Açıklanması, 08.11.2021 tarihinde <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Guncel/perakende-gida-ve-temizlik-urunleri-tica-ef88b6d47e38ec118144005056b-1ce21> adresinden alındı)

Genelgenin uygulanması sebebiyle maddi zarara uğrayan işletmelerin, T.C. Anayasası'nın 125. maddesi uyarınca idari yargı yoluna başvurma hakkı elbette mevcuttur⁴. Ancak idare hukukunun mağdur işletmelere sağladığı giderim mekanizmalarının Genelge sürecinde açık bulunarak iktisadi avantajlar elde eden işletmelerin bu "haksız" edinimlerini onların elinden almak suretiyle ortadan kaldırır bir etkisi bulunmamaktadır⁵. O halde Genelge nedeniyle kapalı kalan işletmelerin, Genelge sayesinde açık bulunarak iktisadi kazanımlar elde eden işletmelere karşı maddi zararlarının tazmini için başvurabilecekleri özel hukuk vasıtalarının değerlendirilmesi ihtiyacı bulunmaktadır. Bu doğrultuda, eldeki çalışmada, salgın sürecinde Genelge sebebiyle kapalı bulunan işletmelerin, Genelgeye istinaden açık bulunan işletmelerden 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) uyarınca "haksız rekabet" temelinde bir maddi tazminat talep haklarının bulunup bulunmadığı incelenmektedir.

GENELGENİN, TEDBİRLERİN VE SALGININ HUKUKİ NİTELİĞİ

İdareler, normlar hiyerarşisi kuramına aykırı olmayacak biçimde kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi için gerekli önlemleri alma ve düzenleyici işlemleri yapma yetkisine sahip olup, yönetmelik ve başkaca alt düzenleyici işlemler gerçekleştirme konusunda da yetkilidirler⁶. Bu minvalde, idareler görev alanlarına ilişkin olarak yönetmelik dışında yönerge, tebliğ ve genelge gibi çeşitli isimlerle düzenleme yapabilmektedir⁷. Genelgeler, normlar hiyerarşisine göre yönetmeliklerden sonra gelen bir düzenleyici işlem olarak yönetmeliğe dayanılarak hazırlanmakta ve yönetmelik hükümlerine

4 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu m. 2 uyarınca işletmelerin idari işlemler hakkında iptal davaları açma ve ayrıca idari eylem ve işlemlerden dolayı tam yargı davası açma hakkı bulunmaktadır.

5 "Genel anlamı ile tam yargı davaları, idarenin faaliyetinden ötürü hakları zarara uğrayanlar tarafından idare aleyhine açılan tazminat davalarıdır" (Danıştay 15. D. E. 2017/750 K. 2018/2216 T. 06/03/2018 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı)). Ancak "idari işlemlerin iptalini gerektiren sebepler ile hizmet kusurunu oluşturan sebepler birbirinden tamamiyle farklı olup, hukuka aykırılık oluşturulan her işlem nedeniyle idarenin hizmet kusuru bulunduğundan söz edilerek tazminat ödemekle yükümlü tutulamayacaktır." (Danıştay 6. D. E. 2015/6453 K. 2017/1519 T. 08/03/2017). Ayrıca "idarenin tazminatla sorumlu tutulabilmesi için zararlı idari eylem veya işlem arasında nedensellik bağının bulunması ile birlikte zararın somut ve gerçekleşmiş olması gereklidir. İhtimale ve varsayıma dayalı olarak gelecekte olması mümkün zararlar nedeniyle idare tazminatla sorumlu tutulamaz" (Danıştay 8. D. E. 1995/376 K. 1997/3431 T. 18/11/1997 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı)).

6 Danıştay 8. D. E. 2020/2774 K. YD T. 23/06/2020 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

7 Danıştay 13. D. E. 2012/1810 K. 2018/4277 T. 21/12/2018 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

açıklık getirerek bunların uygulamaya geçirilmesini sağlamak üzere kullanılmaktadır⁸.

O halde Genelgenin, hukuki nitelik itibariyle öncelikle bir “idari işlem” durumunda olduğu kuşkusuzdur. Nitekim Anayasa Mahkemesi, salgın döneminde uygulamaya konulan genelgelerden biri olan T.C. İçişleri Bakanlığının 21.03.2020 tarihli 65 yaş üstü olanlar ile kronik rahatsızlığı bulunanların sokağa çıkmalarının yasaklanması konusunda valiliklere gönderilen genelgesini değerlendirirken, genelgenin hukuken bir “idari işlem” niteliğinde bulunduğunu ve buna karşı idari yargıda iptal davası açılabilceğini belirtmiştir⁹. Bununla beraber, bir genelgeye karşı idari yargıda iptal davası açılmış ve iptalinin sağlanmış olmaması o genelgenin hukuk mahkemeleri tarafından mutlaka dikkate alınmasını da gerektirmemektedir. Hukuk mahkemelerinin yargı yetkisini kullanırken Anayasaya ve kanuna aykırı olan idari tasarrufları uygulayamayacağı ve bunların hükümlerine değer veremeyeceği içtihat olunmuştur¹⁰.

Diğer taraftan, salgınların sebebiyet verdikleri hukuki sonuçlar itibariyle “mücbir sebep” kavramı üzerinden nitelendirildiği görülmekte ve bu çerçevede COVID- 19 salgını da bir mücbir sebep şeklinde tanımlanmaktadır (Göksoy, 2020: 3). Mücbir sebep, sorumlunun faaliyet ve işletmesi dışında meydana gelen, genel bir davranış normunun veya borcun ihlaline mutlak ve kaçınılmaz şekilde yol açan, öngörülmesi ve karşı konulması mümkün bulunmayan olayları ifade etmektedir¹¹. Bu olay doğal bir kuvvetten, üçüncü kişinin fiilinden veya resmi makamların kararlarından doğabilmektedir¹². Kaçınılmazlık unsuru mücbir sebebin karşı konulmaz ve önlenemez olmasına işaret etmekte¹³, her türlü tedbirin alınmasına rağmen olayın gerçekleşmesinin önlenememesi yani objektif bir kaçınılmazlık durumunun söz konusu olması gerekmektedir¹⁴.

8 Danıştay 5. D. E. 2002/1895 K. 2003/1891 T. 06/05/2003 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

9 Anayasa Mahkemesi, Senih Özay Başvurusu, Başvuru Numarası: 2020/13969, Karar Tarihi: 09.06.2020, Par. 26 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

10 Yargıtay 20. H.D. E. 2006/15839 K. 2007/1168 T. 01/02/2007 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı) ve Yargıtay 7. H.D. E. 2009/2036 K. 2009/2998 T. 07/07/2009 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

11 Yargıtay H.G.K. E. 2017/90 K. 2018/1259 T. 27/06/2018 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

12 Yargıtay 4. H.D. E. 1986/7111 K. 1986/7915 T. 20/11/1986 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

13 Yargıtay H.G.K. E. 2017/444 K. 2019/1083 T. 17/10/2019 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

14 Yargıtay H.G.K. E. 2012/1141 K. 2013/282 T. 27/02/2013 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

Türk hukukunda mücbir sebep olarak addolunan olaylara bağlanan bazı özel sonuçlar bulunmaktadır¹⁵. Bu çalışmanın konusu olan “haksız rekabet” sorumluluğu hukuki niteliği itibariyle bir haksız fiil durumunda olup¹⁶, haksız fiil hukuku bakımından mücbir sebep nedensellik bağıını kesen durumların değerlendirilmesinde gündeme gelmekte, zarar aradaki nedensellik bağıını kesecek derecede bir mücbir sebepten meydana gelmiş ise haksız fiil sorumluluğu doğmamaktadır¹⁷. COVID- 19 salgını açısından uygun ve geçerli görülmemekle beraber (Göksoy, 2020: 5), mücbir sebep olarak kabul edilebilecek hallerin değerlendirmesinde tacirler açısından TTK m. 18(2) hükmü uyarınca basiretli bir iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğünün herhangi bir fark yaratıp yaratmadığı, bir başka deyişle mücbir sebep kavramının kapsamını daraltıp daraltmadığı konusunda öğretide farklı görüşler ileri sürülmektedir (Bingöl, 2018: 90).

Salgın sebebiyle getirilen tedbirlerden biri olan “sokağa çıkma yasağı” ve “bazı işletmelerin faaliyetlerinin sınırlandırılması”, genelgelerin hukuki geçerliği bir kenara bırakıldığında, bir “mücbir sebep” olarak değerlendirilebilecektir¹⁸. O halde, haksız rekabet eylemi gerçekleştirdiği iddia edilen Genelgeye istinaden açık bulundurulan bir işletmenin hiç kuşkusuz ilk savunması, haksız rekabet hükümleri üzerinden bir inceleme dahi yapmaksızın, bir yasal düzenlemeye dayanarak açık bulundurulduğu ve her durumda bu yasal düzenlemenin zaten bir mücbir sebep etkisi göstererek nedensellik bağıını da kestiği olacaktır. Bu nedenle aşağıda, öncelikle çalışma konusu durumun haksız rekabet boyutu haksız fiil hukuku ilkeleri de dikkate alınarak ele alınacak, akabinde ise Genelgenin geçerliliğine ilişkin tartışmaların haksız rekabet sorumluluğu bağlamındaki etkisi işletmelere getirilen sınırlandırmayı alakadar eden temel hak ve özgürlükler üzerinden ortaya konulacaktır.

15 Örneğin, sözleşmeler hukuku açısından idari makamlarca alınan işletmelerin kapatılması veya ulaşım engellenmesi gibi kararların, bunlara maruz kalan işletmeler için mücbir sebep olarak kabul edilebileceği, dolayısıyla 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu m. 136 hükmü uyarınca borçlunun sorumlu olmadığı ifa imkansızlığı hükümlerinin uygulama bulabileceği ifade edilmektedir (Baysal B., vd., 2020: 274).

16 Yargıtay 11. H.D. E. 2006/7198 K. 2007/100077 T. 02/07/2007 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı)

17 Yargıtay H.G.K. E. 2017/439 K. 2017/1463 T. 29/11/2017 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

18 “Dolayısıyla, salgın nedeniyle getirilen sokağa çıkma yasağı kapsamı dışında kalan çek hamillerinin çeklerini ödenmek üzere ibraz etmelerinin önünde genel olarak “aşılması imkânsız bir engel” bulunmadığı, sokağa çıkma yasağına tâbi olan çek hamilleri açısından mücbir sebebin gerçekleştiğini kabul etmek gerektiği, ancak somut olayda bu yönde bir mücbir sebebin varlığından söz edilemeyeceği kanaatine varılmıştır.” (İstanbul B.A.M. 44. H.D. E. 2020/2358 K. 2020/420 T. 10/12/2020 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı)).

HAKSIZ REKABET SORUMLULUĞU

Hukuk düzeni kişilerin rekabet özgürlüğüne anayasal güvenceler sağlamış olmakla beraber (Anayasa m. 48), sınırsız bir rekabet özgürlüğünden de söz etmek mümkün değildir (Anayasa m. 5, 35, 48(2), 167). Nitekim kabul edilebilir rekabet ile kabul edilemez rekabet arasındaki sınırın nereden çizilmesi gerektiği genel manada bir tartışma konusu durumundadır. Bu doğrultuda haksız rekabet hukuku, rekabetin adil şekilde sürdürülebilirliğini sağlayan kuralların önemli bir kısmını oluşturmakta ve rekabet hakkının kötüye kullanılması haksız rekabet olarak görülmektedir (Pehlivanoğlu, 2020a: 1072). Türk hukukunda haksız rekabete ilişkin olarak TTK dahil çeşitli kanunlarda düzenlemeler bulunmakta olup, TTK kapsamında değerlendirilemeyen haksız rekabet uyuşmazlıklarında ise bu defa genel hüküm niteliğindeki 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu (TBK) m. 57 düzenlemesinin devreye alınacağı ifade edilmektedir (Özel ve Özdemir, 2017: 194).

Haksız rekabet hukuku, rakiplerin birbirine karşı korunması esasına sadık kalmakla beraber zamanla tüketicinin ve kamu yararının korunması ilkelерinin de gözetildiği bir hukuk alanı haline gelmiştir (Boztosun, 2006: 200). Nitekim TTK haksız rekabet hükümlerinde rakipler ve müşteriler dışında kredi alan, işçi, işveren, tüketici, tüketici kredisi gibi kavramların da kullanıldığı görülmektedir (Yasaman, 2021: 239). Hukuka uygun ve bozulmamış rekabet ortamında tüm katılanların piyasadaki aktörlerin dürüst davranış kurallarına göre hareket edeceğine güvenme hakkının altı çizilmekte, dürüstlük kuralına aykırı hareket edenlerin bu güvene de aykırı hareket etmiş olarak haksız rekabete sebep olacağı vurgulanmaktadır¹⁹.

Tarihsel süreçten hareketle haksız rekabet özellikle rakipler arası eylemler bakımından ele alındığında Türk haksız rekabet hukukunun temel dayanağının emek ilkesi olduğuna işaret edilmekte (Boztosun, 2006: 201), içtihatların da haksız rekabet hukukunu defaatle emek ilkesi üzerinden anlamlandırdığı görülmektedir²⁰. Bu minvalde haksız rekabet hukukunun temel konusunu dürüstlük ilkesine aykırı eylemlere karşı işletmesel çaba, birikim ve yatırımı kapsayan emeğin korunması oluşturmaktadır²¹. Zira nihayetinde rekabetin herkesin kendi emeği ve çabasına dayanması iktisadi

19 Türk Ticaret Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu (1/324), TBMM Dönem: 23 Yasama Yılı: 2 S. Sayısı: 96, 54. Madde Gerekçesi.

20 Bkz. Yargıtay 11. H.D. E. 2013/6839 K. 2014/12097 T. 25/06/2014 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı), Yargıtay 11. H.D. E. 2009/3922 K. 2009/5180 T. 04/05/2009 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı), Yargıtay H.G.K. E. 2002/350 K. 2002/354 T. 01/05/2002 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

21 Yargıtay 11. H.D. E. 2007/12815 K. 2009/8230 T. 03/07/2009 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

rekabetin tam işlerliği bakımından hayati görülmektedir (Şenocak, 2009: 85). Güncel TTK sisteminde ise haksız rekabet hükümlerinin amacı bütün katılanların menfaatine dürüst ve bozulmamış rekabetin sağlanması olarak belirtilmiştir (TTK m. 54(1)).

“Haksız rekabet” kavramı TTK m. 54(2) hükmünden hareketle, *“rakipler arasında veya tedarik edenlerle müşteriler arasındaki ilişkileri etkileyen aldatıcı ve dürüstlük kuralına diğer şekillerde aykırı davranışlar ile ticari uygulamalar”* olarak tanımlanabilmektedir. Diğer taraftan, TTK m. 55 hükmüyle başlıca haksız rekabet halleri sıralanmış olup, ayrıca TTK m. 54(2) uyarınca haksız rekabet tanıma giren eylemlerin de haksız rekabet olarak değerlendirilebileceği açıktır (Ayhan vd., 2021: 375)²². O halde bir davranışın TTK bağlamında haksız rekabet oluşturup oluşturmadığı önce TTK m. 55 üzerinden incelenmekte, şayet bunlardan birine girmiyor ise bu defa TTK m. 54(2) hükmüne göre inceleme yapılmaktadır (Kendigelen, 2016: 83). Ayrıca haksız rekabetin oluşması için fiilin maddelerde geçtiği şekliyle haksız olması yeterli olup, ayrıca zararın oluşması ya da failin kusurlu bulunması gerekmemekte²³, kusur unsuru zararın tazmininin talep edilmesi halinde aranmaktadır (TTK m. 56(1)(d)).

BAŞLICA HAKSIZ REKABET HALLERİ BAĞLAMINDA

Genelge istisnalarından faydalanmak suretiyle açık bulunarak Genelge süresince kapalı tutulmak zorunda bulunan işletmelerde satılan ürünlerin satışını sürdüren işletmelerin, bu açık bulunma ve satış davranışlarının öncelikle TTK m. 55 hükmünde sayılan başlıca haksız rekabet halleri açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, açık bulunma ve satış davranışı şeklindeki işletme eyleminin mezkûr hükümde sayılan (1) dürüstlük kuralına aykırı reklamlar ve satış yöntemleri ile diğer hukuka aykırı davranışlar, (2) sözleşmeyi ihlale veya sona erdirmeye yöneltmek, (3) başkalarının iş ürünlerinden yetkisiz yararlanmak, (4) üretim ve iş sırlarını hukuka aykırı olarak ifşa etmek, (5) dürüstlük kuralına aykırı işlem şartları kullanmak kategorileri dahilinde kabulü mümkün bulunmamaktadır. Bununla beraber, anılan davranışın TTK m. 55(1)(e)’de belirtilen hal kapsamında özel olarak incelenmesi gerekmektedir.

²² Ayrıca bkz. Türk Ticaret Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu (1/324), TBMM Dönem: 23 Yasama Yılı: 2 S. Sayısı: 96, 55. Madde Gerekçesi.

²³ Yargıtay 11. H.D. E. 2018/3980 K. 2019/5463 T. 16/09/2019 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

“Özellikle kanun veya sözleşmeyle, rakiplere de yüklenmiş olan veya bir meslek dalında veya çevrede olağan olan iş şartlarına uymayanlar dü-rüstlüğe aykırı davranmış olur” (TTK m. 55(1)(e)) hükmü doğrultusunda, *“iş şartlarına uymamak”* başlıca haksız rekabet hallerinden kabul edilmiştir. Bu anlamda öğretide, genel olarak, faaliyet açısından gerekli ruhsat ve izin-lerin alınmaması, iş sağlığının veya çevrenin korunmasına ilişkin düzenle-melerin ihlali veya çalışılması kararlaştırılan saat ve günlerde çalışılmaması halinde iş şartlarına aykırı davranılmış sayılacağı vurgulanmaktadır (Arkan, 2019: 360). Maddede kullanılan *“kanun”* kavramının yürürlükteki tüm hu-kuk kurallarını ifade ettiği belirtilmektedir (Özkan, 2019: 144). Diğer taraf-tan, *“meslek dalında veya çevrede olağan olan iş şartları”* kapsamında değerlendirilecek iş şartlarına örnek olarak 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşları Hakkında Kanun m. 62 ve Karayolu Taşımacılığı Yönet-meliği m. 54 düzenlemeleri gösterilmektedir (Pehlivanoglu, 2020b: 1567).

Genelgenin bir *“iş şartı”* olarak kabul edilmesi halinde, bu iş şartına istinaden açık bulunan işletmelerin *“iş şartlarına uymamak”* şeklinde bir eylemde bulunduklarından söz edilemeyecek, hatta tam aksine bunların iş şartlarına uygun davrandıkları tespit edilmiş olacaktır. Bu minvalde, Ge-nelgenin bir *“iş şartı”* olarak kabul edilebilmesi için *“kanunla veya sözleş-meyle rakiplere de yüklenmiş olan bir şart”* ya da *“meslek dalında veya çevrede olağan olan iş şartı”* olarak görülebilmesi gerekmektedir. TTK m. 55(1)(e) hükmündeki kanun kavramı geniş yorumlandığında, Genelgenin normlar hiyerarşisinde yer alan bir hukuk kuralı olarak *“kanun”* kavramı kapsamında rakiplere de uygulanmakta olan bir iş şartı olarak değerlendir-ilmesi mümkündür²⁴.

Diğer taraftan, aşağıda ayrıca incelendiği üzere, Genelgenin hukuken geçerli bulunmadığına kanaat getirilmesi halinde artık kanuni bir iş şartına uyularak işletmenin açık bulundurulduğu ve satış yapıldığından söz edile-meyecektir²⁵. Bununla beraber, yine aşağıda vurgulandığı üzere, Genelge-nin geçerli bulunmaması halinde bunun sadece istisnalar değil tümüyle geçersizliğine hükmedileceğinden, ortada açık bulunmaya dayanak bir iş şartının bulunmaması (bir başka deyişle, işletmenin kapalı tutulmasını gerektiren bir kuralın da bulunmaması) açık bulunma ve satış eyleminin

²⁴ Ancak genel kanunlara ve yönetmeliklere uymamanın kapsamının çok geniş olduğu ve TTK m. 55(1)(e) kapsamına bunların da alınması halinde haksız rekabet hallerinin çok genişletilmiş olacağı yönünde bkz. Yasaman, 2021: 357.

²⁵ Bu noktada, Genelge ve istisnalarının *“meslek dalında veya çevrede olağan iş şartları”* olarak kabul edilip edilemeyeceği düşünülebilir. Ancak Genelge ve istisnalarının *“olağan”* nitelikte bulunmadığı açık olduğu kadar, *“kanun”* olarak kabul edilemediği için bu defa meslek veya çevrede uygulanan bir iş şartı şeklinde kabul edilerek Genelgeye geçerlilik tanınması düzen-lemenin amacına da aykırı gözükmemektedir.

kendiliğinden haksız rekabet olduğu veya olmadığı anlamına da gelmeyecektir. Dolayısıyla eylemin ayrıca TTK m. 54(2) hükmünce incelenmesi önem taşımaktadır.

HAKSIZ REKABET TANIMI BAĞLAMINDA

TTK m. 54(2) hükmüyle haksız rekabet teşkil edecek davranışlara ilişkin temel ilke ortaya konulmuş olup, mezkûr hüküm haksız rekabetin tespitinde doğrudan uygulanabilen bir genel hüküm olarak nitelenmektedir (Nomer Ertan, 2016: 96). TTK m. 54(2) hükmüyle hâkime çevreye, zamana ve günün ekonomik koşullarına uyan ve uyarlanabilen geniş bir kıtas verildiği kabul edilmektedir²⁶. Elbette TTK m. 54(2) düzenlemesi yorumlanırken gerek TTK m. 54(1) hükmünde yer alan ifadelerin gerekse ilgili anayasa hükümlerinin doğrudan dikkate alınması gerekmektedir.

TTK m. 54(2) dairesinde, haksız rekabetin söz konusu olabilmesi için (1) ticari nitelikte bir davranış ya da uygulamanın mevcut bulunması, (2) bu davranış ya da uygulamanın aldatıcı veya başka bir şekilde dürüstlük kuralına aykırı olması ve (3) rakipler veya tedarik edenlerle müşteriler arasındaki ilişkilerin etkilenmesi gereklidir (Nomer Ertan, 2016: 100). Buna göre, failin bir yarar sağlaması, kusurlu olması veya haksız rekabete uğrayan kişinin zarar görmüş olması birer unsur olarak aranmamaktadır (Nomer Ertan, 2016: 100). Bu doğrultuda, bir kısım işletme kapalı tutulurken bir kısım işletmenin Genelge istisnalarına istinaden açık tutulması ve satış yapması şeklindeki eylemin ticari nitelikte bir davranış olduğu ve rakiplerle müşteriler arasındaki ilişkileri etkilediği açıktır. Ancak ortada hukuken geçerli bir Genelge bulunduğu bir durumda buna istinaden ticari faaliyet gösterilmesi aldatıcı veya dürüstlük kuralına aykırı kabul edilemeyeceğinden bu unsurun karşılanmaması sebebiyle haksız rekabet de oluşmayacaktır. Öte yandan, Genelgenin hukuken geçersiz olduğunun belirlenmesi halinde ise bu sonuç değişmektedir.

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK) m. 2’de ifadesini bulan dürüstlük kuralı hangi eylemin haksız rekabet teşkil edeceği bakımından temel bir kriter niteliğindedir (Nomer Ertan, 2016: 114). Dürüstlük kuralı, herkesin uyması gereken objektif bir davranış kuralı olup²⁷, kişilerin haklarını kullanmada ve borçlarını yerine getirmede dürüst, dengeli, davranışının sonucunu bilen normal zekalı bir kişinin benzer durumlardaki davranışına uygun davranmasını sağlamaktadır (Oğuzman ve Barlas, 2017: 263). TTK m. 54

²⁶ Yargıtay 20. H.D. E. 2019/4271 K. 2019/5627 T. 08/10/2019 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

²⁷ Yargıtay H.G.K. E. 2018/383 K. 2019/1272 T. 03/12/2019 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

madde gerekçesinde, TTK m. 54(2) bağlamında dürüstlük kuralı kavramının TMK m. 2 bağlamında dürüstlük kuralıyla örtüşmeyebileceği, zira TMK m. 2 kapsamında dürüstlük kuralının sözleşme ve ön sözleşme temeline istinat ederken haksız rekabet hukukunda haksız fiilin söz konusu olduğuna işaret edilmiştir.

Anayasanın 48. Maddesi, herkesin dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahip olduğunu ve özel teşebbüsler kurmanın serbest olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda, rekabet olgusu mezkûr özgürlüklerin kullanılmasının kaçınılmaz bir sonucu durumundadır. Nitekim rekabet, ekonomik ve sosyal gelişmeyi teşvik eden, özellikle mal ve hizmetlerin kalite ve cazibesini yükselten bir etken olarak görülmektedir (Ünal, 1988: 71). Diğer taraftan, haksız rekabet hükümleri kişilerin rekabette bulunma özgürlüğünün sınırlarını oluşturmakta ve bu surette *“serbest piyasa düzeninde herkesin dürüstlük kuralları içerisinde hareket etmek suretiyle rekabet kurallarına uygun olarak piyasada faaliyet göstermesi”*²⁸ temin edilmektedir. Ekonomik alanda doğruluk ve dürüstlük esaslarının ihlalinin önlenmesi ve üstelik sadece rakiplerin değil rekabete dayalı ekonomik düzenin korunması amaçlanmaktadır²⁹. Ayrıca, haksız rekabet hükümlerinin amacının sadece emek ilkesi üzerinden açıklanması, bu hukuk alanının dürüst ve bozulmamış rekabetin sağlanması amacından uzaklaştırılarak mülkiyeti koruma amacına hizmet eden biçimde uygulanmasına yol açacağından (Boztosun, 2006: 202), dürüstlük kuralına aykırı davranışların tayininde salt emek ilkesinden yola çıkılması uygun bulunmamaktadır.

Genelgenin hukuken geçerli olmadığına tespiti halinde, Genelgenin geçerli bulunduğu görüşüyle kapalı tutulan işletmelerin salt kendi hatalarıyla mı kapalı tutuldukları (bir başka deyişle, kapalı kalmalarına bir sebep yokken kendi iradeleriyle mi kapalı kaldıkları) yoksa aksine açık bulunan işletmelerin mi açık kalarak dürüstlüğe aykırı davrandıkları sorusunun yanıtı dürüstlük kuralının haksız rekabet hukuku ve anayasa bağlamında yorumuyla çözümlenmelidir. Bu doğrultuda, her şeyden önce toplumdaki dürüst, namuslu ve orta zekalı bir kişinin genel ahlak, doğruluk ve güven esaslarına uygun davranış biçimi idarenin hukuka aykırı işlem tesis etmeyeceğine güvenmek yönünde olacak, yani Genelge geçersiz görülebilmekle beraber resmen iptal olunmadıkça veya geri alınmadıkça dürüstlük kuralı gereği kişilerin işletmelerini kapalı tutmaları beklenecektir. Aksi, idarenin kusurlu davranışından faydalanılması olur ki bir kişinin idarenin kusurundan faydalanarak kendisine rekabette avantaj elde etmeye çalışması dürüst bir

28 Yargıtay 11. H.D. E. 2016/10703 K. 2018/6467 T. 18/10/2018 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

29 Yargıtay 11. H.D. E. 2009/3922 K. 2009/5180 T. 04/05/2009 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

davranış olarak görülemez. Bir başka deyişle, Genelgenin henüz yürürlükte kabul olunduğu bir aşamada, Genelgenin geçersiz olduğu görüşüyle işletmesini açtığında idari ve adli yaptırımları göğüsleyebilecek maddi olanaklara sahip işletmelerin “açılma” riskini alırken diğer işletmelerin bu riski alamayacak olmasından kaynaklı bir rekabet avantajı yaratılması ve bunun kullanılması dürüst bir davranış olarak nitelendirilemez. Neticede idarelerin mevzuatın açık hükmüne aykırı işlemlerini bir iptal davası da gerektirmeksizin veya süreye bağlı olmaksızın her zaman geri alabilecekleri ilkesi (Altındağ, 2016: 88), esasında açıkça hukuka aykırı olan bir idari işleme (örneğin, Genelgeye) istinaden açık kalan işletmelerin bir kazanılmış hakka sahip oldukları iddiasında bulunulmayacaklarını da ortaya koymaktadır³⁰.

O halde Genelge geçersiz görülmekle beraber resmen iptal olunmadıkça veya geri alınmadıkça işletmesini açık bulunduran işletme, dürüstlük kuralına aykırı biçimde işletmesini açık bulundurmuş olacaktır. Dürüstlük kuralı, kapalı tutulan işletmelerin Genelge geçerliliğine güvenerek ve geçersizliği öngörülse dahi işletmenin açılması halinde Genelgeye muhalefetten adli ve idari yaptırıma maruz kalmaktan kaçınmak üzere kapalı bulunmayı seçmesi halinde onların lehine işlerken, aynı kuralın bu defa açık tutulan işletmeler için aleyhe işlemesi konusunda varılan sonucun meşruiyeti basiretli bir iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğü ile yöneticilerin sorumluluğuna ilişkin hükümlerde saklıdır.

Basiretli Bir İş Adamı Gibi Hareket Etme Yükümlülüğünün Etkisi

Genelgenin hedef aldığı işletmelerin çoğu durumda bir ticaret şirketi tarafından işletiliyor olacağı olgusundan hareketle, mezkûr ticari işletmeleri işleten kişileri “tacir” olarak nitelendirmek gerekecektir (TTK m. 12(1) ve m. 16). Bu doğrultuda, TTK m. 18(2) hükmüne göre, her tacirin ticaretine ait bütün faaliyetlerinde basiretli bir iş adamı gibi hareket etmesi gerekmektedir. Bu ilke, tacir olmanın külfetlerinden görülmektedir³¹. Basiretli bir iş adamı gibi hareket edilmesi yükümlülüğü bir objektif özen ölçüsü olarak kabul edilmektedir (Kesici, 2017: 198). Buna göre ilke, tacirin kendi

30 “Yukarıda anılan yönetmeliğin 8/a maddesi hükmüne göre, belediye teşkilatı bulunmayan ve içkili yer bölgesi olmayan yerlerde içkili yer açılmaz. Davacıya, yönetmeliğin bu açık hükmüne rağmen içkili yer ruhsatı verilmişse de: aktarılan açıklamalar ve Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu kararı dikkate alındığında davalı idare hatalı olan bu işlemini geri alabilme olanağına sahiptir. Ayrıca yürürlükte olan mevzuata aykırı olarak tesis edilmiş bir işlemin kazanılmış hak doğurduğundan da söz edilemez.” (Danıştay 10. D. E. 1996/4639 K. 1998/5838 T. 17/11/1998 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı))

31 Yargıtay H.G.K. E. 2017/913 K. 2020/568 T. 09/07/2020 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

yetenek ve imkânlarına göre ondan beklenebilecek özeni değil de aynı ticaret dalında faaliyet gösteren tedbirli ve öngörülü bir tacirden beklenen özenin gösterilmesini gerektirmektedir³². Basiretli iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğü, tacirin üçüncü kişilerle yaptığı hukuki işlemler kadar haksız fiilleri için de geçerlidir (Bozer ve Göle, 2017: 88).

Basiretli iş adamı gibi hareket edilmesi ilkesi sözleşme ilişkilerinde tacirin sözleşmesel borçlarının yanına yan edim yükümlülüklerin eklenmesine neden olabilmektedir (Pehlivanoğlu, 2020c: 59). Basiretli iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğünün haksız fiiller bağlamında ise “kusur” unsurunu genişletici ve ağırlaştırıcı bir etki gösterdiği söylenebilecektir³³. Ancak her durumda TMK m. 2(1) hükmünde düzenlenmiş bulunan dürüstlük kuralının basiretli iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğü açısından bir sınır teşkil ettiği kabul olunmaktadır (Sarıkaya ve Bakar, 2020: 645)³⁴.

Konu haksız rekabet hukuku bağlamında ele alındığında, bir tacirin ticari faaliyetleri sırasında haksız rekabeti önlemek için gereken tedbirleri alıp almadığı hususunun basiretli bir iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğü bir özen ölçüsü olarak kullanılmak suretiyle saptandığı görülmektedir (Arkan, 2019: 153). Bu anlamda basiretli iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğü tacirler açısından haksız rekabet teşkil edecek eylemlerini engelleme yönünde bir araştırma ve tedbir alma yükümlülüğünün doğmasına sebebiyet vermektedir³⁵. Örneğin, bir tacirin reklamlarında yer vereceği hususlarla yanıltıcı veya yanlış bir beyanda bulunmamak adına önceden gerekli araştırmayı yapması gereği basiretli bir iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğü ile ilişkilendirilmektedir³⁶.

Son tahlilde, dürüstlük kuralı, basiretli bir iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğü gereği tacirlerin haksız rekabeti engelleyici tedbirleri alması bağlamında sınırı çizmektedir. Nitekim haksız rekabet kuralları, rekabet hakkının dürüstlük kuralları çerçevesinde kullanılmasını temin ettiğinden, TMK m. 2 dairesinde dürüstlük kuralının haksız rekabet bağlamında her

32 Yargıtay H.G.K. E. 2003/332 K. 2003/340 T. 07/05/2003 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

33 Bkz. Yargıtay H.G.K. E. 2019/26 K. 2020/291 T. 12/03/2020 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı), ayrıca Kesici, s. 201.

34 Dürüstlük kuralının sözleşmesel ilişkiler bağlamında basiretli iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğünün bir sınırı olarak uygulandığı yönünde bkz. Yargıtay 11. H.D. E. 2017/755 K. 2019/116 T. 08/01/2019 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

35 Yargıtay 11. H.D. E. 2001/44 K. 2001/2072 T. 19/03/2001 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

36 Yargıtay 11. H.D. E. 2014/5595 K. 2014/12656 T. 02/07/2014 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

durumda dikkate alınması gerekmektedir³⁷. Dürüstlük kuralı haklarını kullanan ve borçlarını yerine getiren herkes için geçerli olup, hakların ve borçların sözleşmeden ya da kanundan doğmuş olması bakımından bir fark bulunmamaktadır³⁸. Dolayısıyla, tacirin haksız rekabeti engelleme konusunda alması beklenenecek önlemlerin kapsamı da basiretli bir iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğü nedeniyle tacirin kendi yetenek ve imkânlarına göre ondan beklenebilecek özene göre değil de aynı ticaret dalında faaliyet gösteren tedbirli ve öngörülü bir tacirden beklenen özene göre tespit edilecektir. O halde, basiretli bir tacirin Genelgenin hukuken geçerli bulunup bulunmadığı hususunu önceden değerlendirmesi ve hukuka uygun bulunmayan bir Genelgeye istinaden davranışlarda bulunmaması gerektiği kabul edilebilecektir. Yine aynı ilke istisnalarda yer almayan ancak Genelgenin geçersiz olduğunu öngörmesi halinde işletmesini açma olanağı bulunan işletmelerin de Genelgeye muhalefetten uygulanacak adli ve idari yaptırımlardan kaçınmak amacıyla işletmelerini açmamalarını gerektirecektir.

Yöneticilerin Hukuki Sorumluluğu Hükümlerinin Etkisi

Günümüzde birçok ticari işletmenin limited şirket veya anonim şirket türündeki ticaret şirketi vasfındaki tüzel kişiler tarafından işletilmekte olduğu, dolayısıyla bu işletmelerin faaliyetlerinin ister istemez işletme yöneticileri tarafından yöneticilerin sorumluluğuna ilişkin TTK m. 553(1) hükmü gözetilerek idare edildiği bilinmektedir (Özekes vd., 2021: 5). Dolayısıyla, ticari bir karar olarak betimlenebilecek işlem ve eylemlerin önemli bir kısmının aynı zamanda yöneticilerin hukuki yükümlülüklerini yerine getirme endişesinin de bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda, TTK m. 553(1) hükmünün hukuken yöneticileri şahsen çevrelemesine karşın, nihayetinde tıpkı TTK m. 18(2) basiretli iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğü gibi doğrudan tüzel kişinin eylemlerini yönlendirecek biçimde etki gösterdiği anlaşılmaktadır.

Anonim şirketler yönetim kurulu tarafından yönetilir ve temsil olunurken (TTK m. 365), limited şirketlerde yönetim ve temsil müdürler tarafından gerçekleştirilir (TTK m. 623). Yönetim ve temsil organlarının görevlerini özenle yerine getirmek ve şirket menfaatlerini dürüstlük kurallarına uyarak gözetmek yükümlülükleri TTK m. 369 ve TTK m. 626 hükümlerinde vurgulanmıştır. TTK m. 553(1) hükmü uyarınca kurucular, yönetim kurulu üyeleri,

37 Yargıtay H.G.K. E. 2017/2474 K. 2020/944 T. 25/11/2020 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

38 Yargıtay H.G.K. E. 2019/567 K. 2019/1346 T. 12/12/2019 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

yöneticiler ve tasfiye memurları, kanundan ve esas sözleşmeden doğan yükümlülüklerini kusurlarıyla ihlal ettikleri takdirde hem şirkete hem pay sahiplerine hem de şirket alacaklılarına karşı verdikleri zarardan sorumludurlar³⁹. Mezkûr hüküm hem anonim şirketler hem de TTK m. 644 düzenlemesi yollamasıyla limited şirketler açısından uygulama bulmaktadır.

Anonim şirketlerde yönetim kurulunun (TTK m. 375(1)(a) ve TTK m. 375(1)(e)) ve limited şirketlerde müdürlerin (TTK m. 625(1)(a) ve TTK m. 625(1)(d)) şirketin üst düzeyde yönetimi ve yönetimle görevli kişilerin kanunlara uygun hareket edip etmediklerinin üst gözetimi konusundaki görevleri devredilemez görev ve yetkiler arasında yer almaktadır. Böylece şirket faaliyetlerinin mevzuata uygun sürdürülmesi yükümlülüğü, yöneticilerin hukuki yükümlülük ve sorumlulukları üzerinden somutlaştırılmıştır (Pehlivanoğlu, 2021: 732). O halde bir ticari işletmenin herhangi bir zaman diliminde açık tutularak satış yapması veya kapalı tutulması şeklinde vücut bulan ticari karar görünümündeki bir eylemin gerçekleştirilmeden önce (nihayetinde şirketin faaliyetlerinin hukuka uygun şekilde sürdürülmesini sağlama yükümlülüğü altındaki yöneticilerin TTK m. 553(1) bağlamında hukuki sorumluluğunun doğmaması adına), şirketin haksız rekabet hükümleri bağlamında sorumluluğu doğması riskleri açısından özenle incelenmesi önem taşımaktadır. Bu anlamda, tedbirli bir yöneticinin şirket faaliyetlerini uyumlaştıracığı Genelgenin hukuken geçerli bulunup bulunmadığını araştırmaksızın buna uyum sağlamayacağı ve özellikle de geçersiz bir Genelgeye istinaden faaliyet sürdürmeyeceği açıktır. O halde TTK m. 553(1) hükmü yoluyla da dürüstlük kuralı gereği işletmelerin Genelge yürürlükteyken açık bulunmamaları gereğinin desteklenmesi mümkündür. Yine aynı ilke istisnalarla yer almayan ancak Genelgenin geçersiz olduğunu öngörmesi halinde işletmesini açma olanağı bulunan işletmelerin de Genelgeye muhalefetten uygulanacak adli ve idari yaptırımlardan kaçınmak amacıyla işletmelerini açmamalarını gerektirecektir.

HAKSIZ FİİL NİTELİĞİ BAĞLAMINDA

Haksız rekabet kuralları, asıl işlevi mutlak hakların ihlalini yaptırıma bağlamak olan haksız fiil kurallarının özel bir türünü oluşturmaktadır (Serozan, 2014: 294). Bu anlamda, haksız rekabet mutlak bir hak niteliği taşımamakla beraber kanunen herkese karşı korunan bir özel çıkar durumundadır (Oğuzman ve Öz, 2020: 65). Nitekim haksız fiil hukukunda, dürüstlük kuralına aykırılığın, genel bir davranış kuralına aykırı hareket olarak bir hukuka aykırı fiile sebep olabileceğini değerlendiren görüşler bulunmaktadır

³⁹ TTK m. 553(1) hükmünün bir genel yükümlülük ihlali kavramı getirmediği, somutlaştırılmış bir sorumluluk öngördüğü yönünde bkz. Özkes, vd., 2021: 13.

(Oğuzman ve Öz, 2020: 20). Üstelik haksız rekabet normlarının koruma amacı dahilinde hem bireysel hem de toplumsal çıkarların bulunması sebebiyle, haksız rekabet kuralları her durumda haksız fiilin hukuka aykırılık unsurunu meydana getirmektedir (Kurtulan, 2017: 492). Diğer taraftan, haksız fiil hukukunda geçerli bulunan hukuka uygunluk sebeplerinin TTK m. 54(2) uyarınca dürüstlük kuralına aykırı bir davranışın mevcut olup olmadığının belirlenmesi bağlamında ve ayrıca kusurun da tazminat talep hakkı bağlamında ele alınması gerekmektedir.

Haksız fiile ilişkin genel hükümler haksız rekabete de uygulandığından (Nomer Ertan, 2016: 417), hukuka uygunluk sebepleri haksız rekabet hükümleri bağlamında da devrededir. Nitekim TBK m. 63 hükmünde belirtilen hukuka uygunluk sebeplerinin varlığı halinde artık TTK m. 54(2) anlamında dürüstlüğe aykırı bir eylemin varlığından da söz edilemeyecektir⁴⁰. Bu kapsamda, örneğin, salgın sürecinde işletmenin açık tutulmasının bir üstün nitelikte kamu yararına hizmet ettiği ve bu nedenle TBK m. 63 uyarınca hukuka aykırılığın ortadan kalktığı pekâlâ iddia edilebilecektir⁴¹.

“Üstün nitelikte kamu yararı”, özellikle basın yoluyla sebep olunan kişilik hakkı saldırılarında gündeme gelen bir kavram olmakla beraber, kanunun tanıdığı yetkiyle kişilik haklarına saldırı yapılması, bir suçtan mahkûm olanın hapsedilmesi veya salgın hastalıkta aşılama zorunluluğu üstün nitelikte kamu yararına örnek olarak verilmektedir (Oğuzman vd., 2018: 229). Basın yoluyla kişilik haklarına saldırı durumlarında üstün nitelikte kamu yararının varlığının tespitinde dengelenen anayasal menfaatler dikkate alındığında, üstün nitelikteki kamu yararında aslında temel hak ve özgürlüklerin korunması bağlamında bir dengeleme yapıldığı gözlemlenmektedir (Oğuzman ve Öz, 2020: 33). Her durumda devletin Genelge yoluyla bazı işletmelerin açık bulunmasında bir kamu yararı görmeyerek bunların kapalı tutulmasını temin etmeye çalıştığı bir ortamda bir işletmenin kendisini açık tutarak üstün nitelikteki kamu yararı sağladığı şeklinde bir yaklaşımın kabul görmesi olanaklı değildir.

40 Haksız rekabet hukukunda hukuka uygunluk sebeplerinin uygulanması güncel olarak ilk derece mahkemelerince de benimsenmektedir, örneğin bkz. İzmir 1. Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemesi E. 2020/20 K. 2021/77 T. 02/06/2021 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

41 Buna karşın, işletmenin açık tutulması suretiyle kamu hukukuna dayanan bir yetkinin kullanıldığından da söz edilemez, zira bu halde her önceden izin gerektiren ticari faaliyet için (örneğin, bankacılık) aslında kamu hukukuna dayanan bir yetkinin kullanımından söz edilmiş olacaktır. Benzer şekilde, işletmenin kendi mülkiyet hakkına dayanan bir yetkinin kullanılması, bu yetkinin bir sınırını teşkil eden haksız rekabet hükümleri nedeniyle son tahlilde hakkın kötüye kullanılması olarak hukuka aykırı kabul edilecektir.

Son olarak, “kusur”, hukuka aykırı eylemi gerçekleştiren kişinin iradesinin davranışın gerçekleşmesine katkısı olarak tanımlanmakta olup, kusurlu davranış aynı şartlar altında makul ve mantıklı bir üçüncü kişinin göstereceği davranışın gösterilmemiş olması halinde ortaya çıkmaktadır (Özekes vd., 2021: 32). Kusur, kasıt ya da ihmal olarak ortaya çıkabilmektedir (Oğuzman ve Öz, 2020: 54). Bu doğrultuda, Genelge hükümlerini gören bir işletme sahibinin bunu takiben işletmesini açık bulundurması eylemi her durumda kusur unsurunu karşılayacaktır. Üstelik, yukarıda izah edildiği üzere, tacirler açısından basiretli bir iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğünün mevcudiyeti zaten tacirin haksız rekabete sebep olmama yönünde tedbir alma yükümlülüğü bulunduğunu ortaya koyarak işletmesini açık bulunduran kişi açısından ister ihmal ister kasıt olsun kusur unsurunun varlığını somutlaştırmaktadır.

TTK m. 56 düzenlemesine istinaden, haksız rekabet sebebiyle müşterileri, kredisi, mesleki itibarı, ticari faaliyetleri veya diğer ekonomik menfaatleri zarar gören veya böyle bir tehlikeyle karşılaşabilecek kişilerin, kusur varsa zarar ve ziyanın tazminini talep hakkı bulunmaktadır. İşletmesini açık bulunduran kişinin bu açık bulundurma ve satış eylemi neticesinde kapalı bulunan işletmelerin ekonomik menfaatleri zarar görmüş olacağından, kusurun varlığı da kabul edildiğinde, kapalı bulunan işletmelerin açık bulunan işletmelere karşı zararlarının tazmini için tazminat davası ikame etme imkânı bulunmaktadır. Burada maddi tazminat davası konusu zarar, haksız rekabet olmasaydı malvarlığının içinde bulunacağı durum ile şimdiki durum arasındaki fark olmakta, ayrıca hem fiili zarar hem de yoksun kalınan kazancın talep edilmesi mümkün görülmektedir (Yasaman, 2021: 210). Elbette zararın ve zararın haksız rekabet neticesinde doğduğuna dair illiyet bağının ispatı olayın şartlarına göre davacılar açısından zorluk teşkil edebilecektir.

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER KARŞISINDA GENELGE

Salgın sürecinde birçok ülkede uygulamaya konulan “yasaklar” hakkında anayasa hukuku bağlamındaki tartışmalar yasakların temel hak ve özgürlükler karşısında orantılılığı ve amaca uygunluğu kadar özellikle federal yapıdaki ülkelerde federal devletin yasakları yürürlüğe koyma konusundaki yetkisi üzerinde yoğunlaşmıştır (Topuzkanamış, 2020: 847). Ülkemizde ise tartışmalar temelde yasakların genelgeler vasıtasıyla uygulamaya konulması ve genel manada temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması meselelerine odaklanmıştır (Aslan, 2020: 809- 835).

Türk hukukunda genelgelerin bir üst normla verilmiş olan hakkın kullanılmasının açıklanması ile ilgili olabileceği ve bunların üst normla verilmiş olan hakkı genişletici veya daraltıcı biçimde hükümlere yer veremeyeceği ilkesi caridir⁴². Nitekim öğretide, sokağa çıkma yasağı uygulamasının, T.C. İçişleri Bakanlığı tarafından valiliklere genelgeler yoluyla verilen talimatlara istinaden, toplanan İl Umumi Hıfzıssıhha Kurulları tarafından ilan edildiği⁴³ ve valiliklerce uygulamaya konulduğu, oysa T.C. İçişleri Bakanlığına salgınlarla mücadele konusunda verilmiş bir yetki bulunmadığı, keza adı geçen kurulların da sokağa çıkma yasağı ilanı yetkisinin olmadığı, dolayısıyla yasakların yasal dayanaktan yoksun olduğu ve bir idari işlem olarak yetki unsuru bakımından sakat durumda bulunduğu vurgulanmıştır (Turhan, 2020: 554). Yine öğretide, genelgelerin temel hak ve özgürlükleri sınırlaması meselesi açısından sokağa çıkma yasakları ve dolayısıyla işletmelerin kapalı bulundurulması⁴⁴ konusundaki tedbirlerin, anayasa hükümleri bağlamında resmen ilan edilmiş bir olağanüstü hâl söz konusu bulunmadığından olağan dönem tedbiri olarak görülerek Anayasanın 13. Maddesi çerçevesinde incelenmesi gerektiği ifade edilmektedir (Aslan, 2020: 813).

O halde temel hak ve özgürlüklerin özlerine dokunulmaksızın sadece Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak sınırlandırılması ilkesi çerçevesinde Genelgenin bazı işletmelerin kapalı tutulması konusundaki içeriğinin mülkiyet hakkına ilişkin 35. Madde, sözleşme özgürlüğüne ilişkin 48. Madde ve ayrıca eşitlik ilkesine dair 10. madde dairesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim haksız rekabet eylemleri, Anayasanın 48. Maddesiyle ilgili görülmekte⁴⁵ ve haksız rekabet konusunu oluşturan eyleme göre doğrudan Anayasanın 35. Maddesiyle de ilişkilendirilebilmektedir. İlgili maddelerde gösterilen sınırlama sebeplerinin Genelge içeriğine uyarlığı tartışması bir kenara konulduğunda (Gözler, 2020), temel hak ve özgürlüklerin sadece kanunla sınırlandırabileceği ilkesi uyarınca genelgelere kanuni dayanak olarak gösterilen 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 11(C) maddesi ile 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu m. 27 ve m. 72 düzenlemelerinin kanunilik kriterini karşılamadığı vurgulanmaktadır (Aslan, 2020: 824- 828).

42 Danıştay 10. D. E. 2017/2621 K. 2020/5474 T. 26/11/2020 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

43 Genelgeye istinaden alınan bir il hıfzıssıhha kurulu kararı örneği için bkz. T.C. İstanbul Valiliği (2021). İl Sağlık Müdürlüğü E.- 83362133- 050.01.04 sayılı Kararı, 16.11.2021 tarihinde http://www.istanbul.gov.tr/kurumlar/istanbul.gov.tr/il_Hifzissihha_Mecelis_Karari_No_36.pdf adresinden alındı.

44 İşletmelerin kapalı bulundurulmasının temel hak ve özgürlükleri durdurduğu mu yoksa sınırlandırdığı mı tartışması, bu çalışmanın konusu itibarıyla önem taşımamakta olduğundan değerlendirilmemiştir.

45 Anayasa Mahkemesi G.K. E.1981/10 K. 1983/16 T. 08/12/1983 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

Anayasa hükümlerinin özel hukuk alanına etkisi temelde özel hukuk kurallarının Anayasaya uygun şekilde yorumlanması, Anayasaya aykırı özel hukuk kurallarının iptali, özel hukuktaki boşlukların Anayasaya uygun doldurulması ve Anayasa kurallarının özel hukuk alanında doğrudan doğruya uygulanması şeklinde gerçekleşmektedir (Kaneti, 1990: 200). Nitekim özel hukuk kişileri arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde, davacı ya da davalı tarafın davada uygulanacak kanunun Anayasa'ya aykırılığını ileri sürmesi halinde, mahkemenin dosyayı Anayasa Mahkemesine götürme imkânı bulunmaktadır (Anayasa m. 152). Benzer şekilde, Anayasanın bir konuyu somut, ayrıntılı ve uygulanabilir biçimde düzenlemesi halinde, eğer o konu kanun hükümleriyle çelişiyor ise mahkemelerin Anayasa hükmünü doğrudan uygulaması gerektiği kabul edilmektedir⁴⁶.

Diğer taraftan, temel hak ve özgürlüklerin korunması konusunun sadece devlete atfedilebilen müdahalelere yönelik olmadığı ve kişiyi üçüncü kişilerin müdahalelerine karşı da koruyacak biçimde devletin pozitif yükümlülüklerinin bulunduğu kabul edilmektedir⁴⁷. Bu anlamda, temel hak ve özgürlüklere üçüncü kişilerin müdahalesine karşı devletin pozitif yükümlülükleri gereği koruyucu ve düzeltici önlemler alması zorunludur⁴⁸. Devletin pozitif yükümlülükleri, temel hak ve özgürlüklere yapılan müdahalelere karşı usule ilişkin güvenceleri sunan yargısal yolları da içeren bir çerçeve oluşturma ve bu kapsamda yargısal ve idari makamların bireylerin özel kişilerle olan uyuşmazlıklarında etkili ve adil bir karar vermesini temin etmek sorumluluğunu da içermektedir⁴⁹. Nihayetinde, pozitif yükümlülüklerin özel hukuk kişilerinden birinin hukuken kendisine tanınmış bir hakkı kullanması durumunda da devrede olduğu kabul edilmektedir⁵⁰. Yine zarar gören kişilerin mahkemeye başvurarak koruma talep edebilmelerinin sağlanması kadar, yapılacak yargılamada özel kişilerin çatışan hakları arasında tercih yaparken anayasal yorumla temel hakların korunması gerekmektedir⁵¹. Bu doğrultuda, haksız rekabet eylemi gerçekleştirenlere karşı açıla-

46 Yargıtay H.G.K. E. 1998/457 K. 1998/510 T. 17/06/1998 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

47 Anayasa Mahkemesi, Osmanoğlu İnşaat Eğitim Gıda Temizlik Hizmetleri Petrol Ürünleri Sana-yı Ticaret Limited Şirketi Başvurusu, Başvuru Numarası: 2014/8649 Karar Tarihi: 15/02/2017 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

48 Anayasa Mahkemesi, Naif Şaşma Başvurusu, Başvuru Numarası: 2015/3782 Karar Tarihi: 09/01/2019 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

49 Anayasa Mahkemesi, Ahmet Demir Başvurusu, Başvuru Numarası: 2014/6672 Karar Tarihi: 07/02/2018 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

50 European Court of Human Rights, Case of James and Others v. The United Kingdom, Application No: 8793/79 Date: 21.02.1986.

51 Anayasa Mahkemesi, Türkiye Emekliler Derneği Başvurusu, Başvuru Numarası: 2012/1035 Karar Tarihi: 17/07/2014, Par. 39 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

cak bir davada salt şeklen Genelge yürürlükte diye haksız rekabetin vuku bulmadığının kabulü, haksız rekabete maruz kalan işletmelerin özellikle Anayasanın 48. Maddesi ve 35. Maddesi uyarınca haklarının mahkemeler eliyle korunmaması anlamına gelecektir. O halde hukuki geçerliliği bulunmayan bir Genelgenin haksız rekabet temelli bir davaya bakan hukuk mahkemesi (TTK m. 4(1)(a) ve m. 5) tarafından geçerli bir hukuk kuralı olarak değerlendirmeye alınması devletin temel hak ve özgürlüklere ilişkin pozitif yükümlülükleri bağlamında da olanaklı gözükmemektedir.

Son olarak, idarenin yokluk, açık hata ya da ilgilinin gerçek dışı beyanı veya hilesi hallerinde süre aranmaksızın idari işlemi geri almasının mümkün olduğu kabul edilmektedir⁵². Yine salt yönetmelik hükümlerine uygun eylem gerçekleştirilmesinin bir işletmeyi haksız fiil sorumluluğundan kurtarmayabileceğini işaret eden içtihatlar çerçevesinde⁵³, işletmelerin kanun katında bulunmayan normlara istinaden yaptıkları eylemlerin yasal bir dayanağı olduğundan bahisle onları sorumluluktan kurtardığının peşinen kabulü de mümkün bulunmamaktadır⁵⁴. O halde normlar hiyerarşisi (Anayasa m. 11, 124) bağlamında bir Genelgeye istinaden özel hukuk kişileri tarafından yapılan işlemler ve eylemler haksız fiil hukuku ve de haksız rekabet hukuku bağlamında zaten peşinen sorumluluğu ortadan kaldırmaz değildir.

52 Danıştay 13. D. E. 2020/2438 K. 2020/3081 T. 11/11/2020 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

53 Yargıtay H.G.K. E. 2012/575 K. 2013/249 T. 20/02/2013 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı) kararında, davacıların sağlığına zarar verdiği iddiasıyla davalıya ait cep telefonu baz istasyonunun kaldırılmasına ilişkin bir davada, davalının baz istasyonunun 5809 sayılı Elektronik Haberleşme Kanunu'na istinaden yürürlüğe konulan yönetmelik hükümlerine uygun kurulmasının ve işletiliyor olmasının, zararın veya zarar ihtimalinin bulunması halinde, peşinen sorumluluktan kurtulma sonucu doğuracağı anlamına gelmediğini vurgulamış ve şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Hukuk kurallarındaki norm düzenlemesi itibarıyla yönetmelik ve yönetmeliğe uygun bir işlem yapılsa bile buna karşın çevreye verilen zarardan eylemi gerçekleştirenin sorumlu olmayacağı sonucu doğmaz. Ayrıca yargıç uyumsuzluğun çözümünde yönetmeliğe değil, yasaya, genel hukuk kurallarına ve bu bağlamda sorumluluk ilkelerine göre karar vermek zorundadır. Bu bakımdan yönetmeliğe göre verilen sertifikayı bağlayıcı olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu, normlar hiyerarşisinin de doğal bir sonucudur".

54 Sözleşmeler hukuku açısından bkz. Yargıtay H.G.K. E. 2005/81 K. 2005/118 T. 02/03/2005 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

SONUÇ

Salgın dönemlerinde gerek bireyler düzeyinde gerekse devlet eliyle toplumsal düzeyde önlemler alınması hiç kuşkusuz zorunlu bir ihtiyaçtır. Nitekim sokağa çıkma yasaklarıyla bağlantılı olarak Genelge yoluyla bir kısım işletmelerin kapatılırken bir kısım işletmenin faaliyetini sürdürmesi imkânının tanınmış olması bu tedbirlerden birini oluşturmaktadır. Yine salgın dönemi tedbirlerinin hukukun her alanında ve haksız rekabet hukukunda da tartışmaları beraberinde getirmesi kaçınılmaz bir sonuçtur.

Genelge vasıtasıyla rakip işletmeler arasında devlet eliyle bir haksız rekabete neden olunmuş, bu durum daha sonra yine bir başka genelgeyle düzeltilmiştir. Bu doğrultuda, Genelgenin uygulamada kaldığı sürede kapalı kalarak ekonomik menfaatleri zarar gören işletmelerin, açık bulunan işletmelere haksız rekabet temelinde bir maddi tazminat davası ikamesinin mümkün bulunup bulunmadığının değerlendirilmesi gerek günümüz gerekse gelecekte yaşanabilecek durumlar açısından önem kazanmıştır. İlk bakışta, açık bulunan işletmelerin bir hukuk kuralı durumundaki Genelgeye istinaden açık bulunmuş ve satış yapmış olmaları ortada hukuka aykırı bir durum bulunmadığı izlenimini verse de bu hatalı bir yaklaşımdır. Zira haksız rekabeti değerlendirecek olan hukuk mahkemelerinin Genelgenin yasal bir dayanaktan yoksun bulunması sebebiyle Genelgeyi geçerli bir hukuk normu olarak dikkate alamayacağı açıktır. Aksi tutum hem normlar hiyerarşisi kuramını ortadan kaldıracak, hem de haksız rekabet halinin mağdur işletmelerin anayasal temel hak ve özgürlüklerini ilgilendirmesi sebebiyle, devletin mahkemeler eliyle temel hak ve özgürlükleri koruma yönündeki pozitif yükümlülüklerini ihlali sonucunu doğuracaktır.

Genelgenin haksız rekabet hukuku açısından geçerli bir hukuk kuralı olarak dikkate alınamayacağı değerlendirildiğinde, haksız rekabetin vuku bulup bulmadığının incelemesi TTK m. 54(2) hükmü üzerinden gerçekleştirilecektir. Bu noktada, dürüstlük kuralı gereği, basiretli bir iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğünün ve yöneticilerin hukuki sorumluluğuna ilişkin hükümlerin işletilmesiyle Genelge istisnalarında yer almayan bir işletmenin Genelgenin geçerli bulunması ihtimaline istinaden işletmesini kapalı tutması beklenirken, diğer taraftan, yine adı geçen ilkeler sebebiyle Genelge istisnaları gereği işletmesini açık bulundurma hakkı bulunan bir işletmenin de işletmesini açık bulundurmaması beklenecektir⁵⁵. Neticede geçersiz bir Genelgeden ya da genel manada idarenin kusurundan faydalanmak suretiyle rekabet avantajı elde edilmeye çalışılması dürüstlüğe aykırı görüle-

⁵⁵ Bu durumda, Genelge istisnaları içerisinde yer alan bir işletmenin açılırken yine istisnalarda yer alan bir diğer işletmenin kapalı kalması halinde, kapalı kalan işletme tarafından açık işletmeye karşı haksız rekabet iddiasının ileri sürülmesinin de mümkün olduğu gözetilmelidir.

cek bir eylemdir. Nitekim tacirlerin hangi eylemin haksız rekabet olacağını bilmesi konusunda yükümlülüklerinin de bulunduğu kabul olunmaktadır⁵⁶. Dolayısıyla, açık bulunan bir işletmenin, Genelgenin geçerli bulunmaması durumunda işletmenin açık tutulması halinin kapalı bulunan işletmeler yönünden haksız rekabet teşkil edeceğini bilmek yönünde yükümlülüğü caridir. Bu nedenle, açık bulunan işletmenin, Genelgenin şeklen varlığına rağmen, TTK m. 54(2) dairesinde dürüstlük kuralına aykırı eylemde bulunarak, kusurlu olduğu da gözetilerek, maddi tazminat sorumluluğunun bulunduğu kabul edilmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Hukuken yapılan tüm bu değerlendirmelerin nihayetinde belirtilmesi gereken bir husus da varılan bu sonucun esasında arzulanıp arzulanmadığıdır. Öncelikle hem istisnalarda yer alan hem de istisnalarda yer almayan işletmeler açısından yukarıdaki izahat bağlamında makul olan idari ve adli yaptırımları önlemek adına işletmelerini hiç açmamaktır. Bu tutum ise neticede vatandaşların mağduriyetine neden olarak devletin kamu yararı hedefine ulaşmasına engel olacaktır. Öte yandan, her ne kadar tacir durumdaki işletmelerin her mevzuat yükümlülüğünü hukuki geçerlilik bağlamında araştırması, sorgulaması ve buna göre eylemler sergilemesi yukarıda izah edilen ilkeler çerçevesinde bir gereklilik olsa da bu durumun işlem maliyetlerini artırarak özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin ticaret hayatını zorlaştıracak açıktır. Ayrıca, idarenin "hatasız" ve hukuka uygun işlemler yapacağına olan güven ve beklentinin herkes için "asıl" olarak kabul edilmesi ihtiyacının hukuki güvenlik ve belirlilik ilkeleri bağlamında hayati olduğu unutulmamalıdır. Bu çalışma, günümüz dünyasındaki eğilim gözetilerek, fiili gerçekler karşısında bu "asılın" "varsayılan" olarak kabul edilemeyeceği görüşünden hareketle kaleme alınmıştır.

56 Yargıtay 11. H.D. E. 2008/8478 K. 2009/13059 T. 17/12/2009 (18.11.2021 tarihinde www.lexpera.com.tr adresinden alındı).

KAYNAKÇA

- Altındağ, H. (2016). İdari İşlemin Geri Alınması Sebebi Olarak Açık Hata, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 20(4), 81- 97.
- Arkan, S. (2019). *Ticari İşletme Hukuku*, Ankara: BTHAE.
- Aslan, V. (2020). COVID- 19 Salgını Sebebiyle Uygulanan Sokağa Çıkma Kısıtlamalarının 1982 Anayasasına Uygunluğu, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 78(2), 809- 835.
- Ayhan, R., Çağlar, H., Özdamar, M. (2021). *Ticari İşletme Hukuku*, Ankara: Yetkin Kitabevi.
- Baysal, B., Uyanık, M., Yavuz, M. S. (2020). Koronavirüs 2019 (Covid- 19) ve Sözleşmeler, M. Özkes içinde, *COVID- 19 Salgınının Hukuki Boyutu* (s. 269- 282), İstanbul: 12 Levha Yayıncılık.
- Bingöl, M. E. (2018). *Basiretli İş Adamı Gibi Hareket Yükümlülüğü: Özellikle Tacirin Ücret ve Cezai Şartın İndirilmesini İsteyememesi*, İstanbul: 12 Levha Yayıncılık.
- Bozer, A., Göle, C. (2017) *Ticari İşletme Hukuku*, Ankara: BTHAE.
- Boztosun, A. O. (2006). Haksız Rekabet Hukukunda Emeğin Korunması İlkesinin Yargıtay Kararları Işığında Değerlendirilmesi, *Ticaret Hukuku ve Yargıtay Kararları Sempozyumu Bildiriler- Tartışmalar* (197- 236) Ankara: BTHAE.
- Göksoy, Y. C. (2020). Basiretli İş Adamı Gibi Hareket Etme Yükümlülüğü (TTK m. 18) Bağlamında COVID- 19 Pandemisinin Tacirlerin Sözleşmeden Doğan Yükümlülükleri Üzerindeki Etkileri, *Yaşar Hukuk Dergisi*, 2(2) Özel Sayı, 1- 14.
- Gözler, K. (2020). Korona Virüs Salgınıyla Mücadele İçin Alınan Tedbirler Hukuka Uygun Mu?, 11.11.2021 tarihinde <https://www.anayasa.gen.tr/korona-2.htm> adresinden alındı.
- Kaneti, S. (1990). Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Anayasanın Özel Hukuk Alanındaki Etkileri, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 8(1), 199- 211.
- Kasapoğlu, M. (2020). COVID- 19 Pandemisinde İlan Edilen Sokağa Çıkma Yasaklarının İdare Hukuku Yönüyle Değerlendirilmesi, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(2), 550- 566.
- Kesici, B. (2017), *Rekabet Hukukunun İhlalinden Kaynaklanan Haksız Fiil Sorumluluğu*, İstanbul: 12 Levha Yayıncılık.
- Kendigelen, A. (2016). *Türk Ticaret Kanunu Değişiklikler, Yenilikler ve İlk Tespitler*, İstanbul: 12 Levha Yayınları.

Kurtulan, G. (2017). Haksız Fiilde Hukuka Aykırılık Unsuru, *MÜHFHAD*, 23(1), 465- 504.

Nomer Ertan, F. (2016). *Haksız Rekabet Hukuku*, İstanbul: 12 Levha Yayınları.

Oğuzman, K., Özer, S., Özdemir, S. O. (2018). *Kişiler Hukuku*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Oğuzman, K., Öz, T. (2020). *Borçlar Hukuku Genel Bölümler C. 2*, İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Oğuzman, K., Barlas N. (2017). *Medeni Hukuk*, İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Özekes, M., Seven, V., Meriç, N. (2021). *Sermaye Şirketlerinde Sorumluluk Davası*, İstanbul: 12 Levha Yayınları.

Özel, Ç., Özdemir, S. S. (2017). Türk Hukukunda Haksız Rekabete İlişkin Düzenlemeler, *DEÜHFD* Prof. Dr. Şeref Ertaş'a Armağan, 19(Özel Sayı), 189- 206.

Özkan, A. F. (2019). İş Şartlarına Uymama Nedeniyle Haksız Rekabet Hali Olarak Fiyat Tarifelerine Aykırılık, *TAAD* 10(37), 133- 180.

Pehlivanoğlu, M. C. (2021). Halka Açık Anonim Şirket Statüsündeki Futbol Kulüplerinde Sporcuların COVID- 19 Test Sonuçları, Özel Durum Açıklamaları ve Yönetim Kurulunun Sorumluluğu, *M. Bahtiyar vd. içinde*, 1. Ticaret Hukuku Kongresi 2021 (s. 711- 738), İstanbul: Aristo Yayınevi.

Pehlivanoğlu, M.C. (2020). Çay Hukukunda Ruhsatlandırma ve Haksız Rekabet, *Yargıtay Dergisi*, 46(4), 1063- 1086.

Pehlivanoğlu, M.C. (2020). Tarım Sektörü, Haksız Rekabet ve Son Dakika Sipariş İptalleri, *BUHFD* 15(195- 196), 1545- 1571.

Pehlivanoğlu, M.C. (2020). Basiretli İş Adamı Gibi Hareket Etme Yükümlülüğü ve Elektronik Ticaret Platformlarının Alıcılara Karşı Sorumluluğu, A. Uyumaz vd. içinde, *Selçuk Hukuk Kongresi 2020 Özel Hukuk Tebliğleri Tam Metin Kitabı* (53- 64), Ankara: Nobel Yayıncılık.

Rekabet Kurumu (2021). Perakende Gıda ve Temizlik Ürünleri Ticareti ile İştigal Eden Zincir Marketler ile Bunların Tedarikçileri Konumunda olan Üretici ve Toptancı Seviyesindeki Teşebbüsler ve 1 Dernek Hakkında Yürütülen Soruşturmaya İlişkin Nihai Kararın 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un 49. Maddesi Uyarınca Açıklanması, 08.11.2021 tarihinde <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Guncel/perakende-gida-ve-temizlik-urunleri-tica-ef88b6d47e38ec-118144005056b1ce21> adresinden alındı

Sarıkaya, S., Bakar, G. (2020). Basiretli Tacir İlkesi Işığında Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Sözleşmelerdeki Ceza Koşuluna Etkisi, M. Özekes içinde, *COVID-19 Salgınının Hukuki Boyutu* (s. 629- 645), İstanbul: 12 Levha Yayıncılık.

- Şenocak, K. (2009). Haksız Rekabet Açısından Boykot, *BATIDER*, 25(1), 67- 95.
- Serozan, R. (2014). *Borçlar Hukuku Genel Bölüm C. 3*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- T.C. İçişleri Bakanlığı (2021). 81 İl Valiliğine Tam Kapanma Tedbirleri Genelgesi Gönderildi, 18.11.2021 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligi-ne-tam-kapanma-tedbirleri-genelgesi-gonderildi> adresinden alındı.
- T.C. İçişleri Bakanlığı (2021). 81 İl Valiliğine Market Tedbirleri Genelgesi Gönderildi. 18.11.2021 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-market-tedbirleri-genelgesi-gonderildi> adresinden alındı.
- T.C. İstanbul Valiliği (2021). İl Sağlık Müdürlüğü E.- 83362133- 050.01.04 sayılı Kararı, 16.11.2021 tarihinde <http://www.istanbul.gov.tr/kurumlar/istanbul.gov.tr/il-Hifzissihha-Meclis-Karari-No-36.pdf> adresinden alındı.
- Topuzkanamış, Ş. E. (2020). Olağanüstü Zamanlarda Anayasa Hukuku, M. Özkes içinde, *COVID- 19 Salgınının Hukuki Boyutu* (s. 839- 861), İstanbul: 12 Levha Yayıncılık.
- United Nations (2020). COVID- 19 and Human Rights April 2020, 08.11.2021 tarihinde https://www.un.org/victimsofterrorism/sites/www.un.org.victimsofterrorism/files/un_-_human_rights_and_covid_april_2020.pdf adresinden alındı.
- Ünal, Ş. (1988). *Karşılaştırmalı Hukuk Açısından Haksız Rekabet*, MHMÖZB 8(1), 71- 83.
- Yasaman, H. (2021). *Haksız Rekabet ve Rekabet Yasağı*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EVALUATION OF MANDATORY VACCINATION PRACTICES IN THE WORKPLACE IN TURKEY

ABSTRACT

The new type of coronavirus (COVID-19), one of the global epidemic diseases seen in the 21st century, has an important place in our lives in terms of both the rate of spread, the number of cases and the loss of life. It is accepted that one of the methods of combating this epidemic that changes our daily living habits is vaccination. For vaccine studies developed against this epidemic disease seen in early 2020, vaccines whose clinical trials were completed by 2021 took their place on the market. Countries do not charge any fees from their citizens and registered residents for vaccination practices.

Although there is no legislation forcing individuals to be vaccinated in Turkey, taking into account the recommendations of the Ministry of Interior, Ministry of Health and the Coronavirus Scientific Advisory Committee, participating in activities such as concerts, cinemas and theaters, traveling by plane, bus, train and other public transportation vehicles, A circular has been issued by the governorships and district governorates to request a PCR (Polymerase Chain Reaction) test with a negative result in order to participate in other events or activities where people are collectively present in the province/district. Considering the issue in terms of workplaces, the Ministry of Labor and Social Security stated in the "general statement" sent to the Governorships that employers may require employees who are not vaccinated against COVID-19 to have a PCR test mandatory once a week. In this way, the employer directs its unvaccinated employees to the PCR test by demanding that all employees in their workplaces be vaccinated.

While vaccination studies continue in Turkey, it is seen that there are individuals who refuse to be vaccinated or who cannot be vaccinated. As seen all over the world, it is seen that in Turkey, as well as those who avoid being vaccinated for political or religious reasons, who are described as anti-vaccination, there are demands that pregnant women should not be vaccinated. While not all individuals are required to be vaccinated in the said inclusive vaccination practices aimed at combating Covid-19, those who are not vaccinated in the workplace and those who do not have PCR tests are not allowed to work, disciplinary investigations are initiated and eventually dismissed. In this study, although there is no legislation regarding the necessity of vaccination in the national context, whether employers in Turkey demand a PCR test once a week from their unvaccinated employees is a behavior to force the employees to be vaccinated, and the PCR test fee is paid by the unvaccinated worker. It will be discussed by making use of national and international sources.

Keywords: Vaccination, COVID-19, Employer, Worker, Discrimination, PCR Testing.

TÜRKİYE’DE İŞYERİNDE UYGULANAN ZORUNLU AŞI UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

İdil YILDIRIM ARI*

ÖZET

21. yüzyılda görülen küresel salgın hastalıklardan biri olan yeni tip koronavirüs (COVID-19), gerek yayılma hızı gerekse vaka sayısı ve can kaybı açısından hayatımızda önemli yer oluşturmaktadır. Günlük yaşam alışkanlıklarımızı değiştiren bu salgın hastalıkla mücadele etmenin yöntemlerinden birinin de aşılama olduğu kabul edilmektedir. 2020 yılı başlarında görülen bu salgın hastalığa karşı geliştirilen aşı çalışmaları için 2021 yılına gelindiğinde klinik denemeleri tamamlanmış aşılar piyasada yerini almıştır. Ülkeler, söz konusu aşılama uygulamaları için vatandaşlarından ve ülkede kayıtlı olarak yaşayan kişilerden herhangi bir ücret talep etmemektedir.

Türkiye’de bireyleri aşı olmaları hususunda zorlayan bir mevzuat bulunmamakla birlikte İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Koronavirüs Bilim Kurulunun tavsiyelerini göz önünde bulundurarak aşı olmayanlardan konser, sinema ve tiyatro gibi faaliyetlere katılmak, uçak, otobüs, tren ve diğer toplu ulaşım araçlarıyla seyahat etmek, ayrıca Valilikler/kaymakamlıklarca il/ilçede kişilerin toplu olarak bulunduğu diğer etkinlik veya faaliyetlere katılmak için negatif sonuçlu PCR (Polymerase Chain Reaction) testi talep etme zorunluluğu getiren bir genelge yayınlamıştır. İş yerleri açısından konu ele alındığında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Valiliklere gönderdiği “genel yazıda” işverenlerin COVID-19 aşısı olmayan çalışanlardan zorunlu olarak haftada bir kez PCR testi yaptırmalarını isteyebileceğini belirtmiştir. Bu şekilde işveren, iş yerlerinde tüm çalışanlardan aşılanmalarını talep ederek, aşı olmayan çalışanlarını PCR testine yönlendirmektedir.

Türkiye’de aşılama çalışmaları devam ederken, aşılamayı reddeden ya da aşılanamayan bireyler de bulunduğu görülmektedir. Tüm dünyada görüldüğü gibi Türkiye’de de aşı karşıtları olarak nitelendirilen siyasi ya da dini nedenler-

* Hukuk Bölümü, Adalet Programı, Meslek Yüksekokulu, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, [orcid.org/ 0000-0002-5310-4968](https://orcid.org/0000-0002-5310-4968), idel.yildirim@arel.edu.tr

le aşı olmaktan kaçınanların yanı sıra tedavi gören çalışanların, hamilelerin aşı olmamaları yönünde talepleri bulunduğu görölmektedir. COVID-19 ile mücadele etmeye yönelik söz konusu kapsayıcı aşılama uygulamalarında tüm bireylerin aşılanma zorunluluğu bulunmamakla birlikte, iş yerinde aşı olmayanlar ve PCR testi yaptırmayanların iş yerine alınmaması, haklarında disiplin soruşturması başlatılması ve nihayetinde işten çıkarılması söz konusudur. Bu çalışmada, ulusal kapsamda aşı uygulamalarının zorunlu olduğuna dair bir mevzuat bulunmamakla birlikte Türkiye’de işverenlerin aşı olmayan çalışanlarından haftada bir kez PCR testi talep etmesinin çalışanları aşı olmaya zorlamaya yönelik bir davranış olup olmadığı, ayrıca PCR testi ücretinin aşı olmayan işçi tarafından karşılanmasının aşı olan işçi karşısında ayrımcı bir uygulama olarak değeriendirilip değeriendirilmeyeceği ulusal ve uluslararası kaynaklardan faydalanarak tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aşılama, COVID-19, İşveren, İşçi, Ayrımcılık, PCR Testi.

GİRİŞ

Tek zincirli, pozitif polariteli, zarflı RNA virüsleri olarak tanımlanan koronavirüsler, insanlarda basit soğuk algınlığından ağır akut solunum sendromuna kadar değişiklik göstermektedir. Aralık ayı 2019 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Vuhan şehrinde tespit edilen Yeni Koronavirüs (SARS-CoV-2) ise solunum yoluyla enfeksiyon yapan ve COVID-19'a sebebiyet veren bir virüstür. Öncelikle Çin'de yayılan hastalık, 2020 yılı Ocak ayında önce Tayland, daha sonra İran İslam Cumhuriyeti, Kore Cumhuriyeti ve İtalya Cumhuriyeti'nde enfeksiyona bağlı ölümlerde artış görülmüş, nihayetinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 11.03.2020 tarihinde pandemi ilan edilmiştir. Türkiye'de de aynı tarihte ilk COVID-19 vakası tespit edilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2020: 8-9). DSÖ tarafından 11.03.2020 tarihinde ilan edilen COVID-19 veya koronavirüs pandemisi, çalışma hayatında önemli değişiklikler getirmiştir. (<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html>)

Günümüzde halen Dünya'da varlığını koruyan bu hastalığa dair son verilere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir:

Tablo 1

Bölgeler	Son 7 günde yeni vaka sayısı ve oranı	Son 7 günde yeni ölüm sayısı ve oranı
Avrupa	1.671.245 (57%)	21.475 (43%)
Amerika	745.287 (25%)	18.684 (38%)
Güneydoğu Asya	197.673 (7%)	3.309 (7%)
Batı Pasifik	174.271 (6%)	2.684 (5%)
Doğu Akdeniz	129.949 (4%)	2.420 (5%)
Afrika	21.911 (1%)	841 (2%)
Küresel Toplam	2.940.336 (100%)	49.413 (100%)

Kaynak: 24 Ekim 2021 tarihi itibarıyla DSÖ tarafından yeni bildirilen ve kümülatif COVID-19 vakaları ve ölümleri, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports> adresinden alındı.

Türk Borçlar Kanunu m.399 uyarınca işverenin yönetim hakkı, işçinin ise bu talimatlara uyma yükümlülüğü bulunmaktadır. İşveren, düzenleme uyarınca işin görülmesi ve işin ifası ile doğrudan ilişkisi olmayan, işçinin davranışları işletme veya iş yeri düzeni açısından genel düzenlemeler yapabilir ve özel talimatlar verebilir. İşçi de dürüstlük kurallarının gerektirdiği ölçüde bu talimatlara uymak zorundadır. Düzenlemenin gerekçesinde işverenin işin görülmesi ve iş yerinde işçilerin davranışlarına yönelik genel düzenleme-

ler yapabileceği ve özel talimatlar verebileceği belirtilmiştir. Bu durumda işverence verilen işin görülmesine ilişkin talimatlara uyma borcu, iş görme borcunun içinde yer almakta ve bağımsız bir nitelik taşımamaktadır. Bu nedenle işçinin itaat borcunun ihlali, aynı zamanda iş görme borcunun ihlali anlamına gelmektedir. İşverenin işçinin iş yerindeki davranışlarına yönelik talimatlarına ilişkin olarak ise, işçinin bu talimatlara uyma borcunun iş görme borcu kapsamına girmeyip bağımsız bir borç niteliğinde olduğu için iş yerindeki davranışlara ilişkin konularda verilen talimatlara işçinin uymaması itaat borcunun ihlalidir (Süzek, 2020:346). İşveren, salgınla mücadele kapsamında çalışanların hem iş yerinde hem de iş yeri dışında uymaları gereken kuralları tespit etmekte ve bu kurallara uymaları hususunda çalışanları denetlemektedir. Ancak, çalışanın kurallara uymaması halinde karşılaşılabilecek yaptırımlar konusunda henüz yerleşmiş kararlar bulunmamaktadır. Türk iş hukuku mevzuatı yaşanan salgın karşısında uygulanacak kuralların öngörülmemiş olması karşısında, eksiklikler barındırmaktadır (Özkaraca ve Ünal Adınır, 2020:35). COVID-19 salgın yönetimi sürecinde söz konusu eksiklikler giderilerek hem işveren hem çalışanların menfaati korunacaktır.

I.DÜNYA'DA AŞILAMA DURUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 vakalarının önüne geçilmesi için hızla aşı çalışmalarına başlanmış, 2021 yılı başlarında bazı çalışmaların başarılı bulunmasının ardından aşılara ruhsat alabilmiştir. Ancak, literatürde aşının güvenilirliğinin değerlendirilmesi için çalışmaların devam ettiği, henüz umut vaad eden bir sonuca ulaşılması için erken olduğunu belirten çalışmalar da bulunmaktadır (Rahman ve İslam, 2021:3293). İnaktif, viral vektör (Adenovirüs) ve mesajcı RNA (m RNA) olmak üzere üç farklı yöntemle aşılara üretilmektedir. (<https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77709/covid-19-asisi-uretim-teknolojileri.html>)

DSÖ Acil Kullanım Listeleme (WHO Emergency Use Listing, EUL) prosedüründe yer alan aşılar aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 2

Aşıların İsimleri	Onay Tarihi
COMIRNATY-Pfizer Biontech mRNA	31.12.2020
SII/Covishield ve AstraZeneca/AZD1222	16.02.2021
Janssen/Ad26.COV 2.S	12.03.2021
Moderna	30.04.2021
Sinopharm	07.05.2021
Sinovac-CoronaVac	01.06.2021

Kaynak:25.10.2021 tarihi itibarıyla [https://www.who.int/news-room/q-a-detail/coronavirus-disease-\(covid-19\)-vaccines](https://www.who.int/news-room/q-a-detail/coronavirus-disease-(covid-19)-vaccines) adresinden alındı.

Aşılama çalışmaları devam ederken tam aşılanan, bir doz aşılanan ve aşı olmayan bireyler bulunduğu saptanmıştır. Dünya Bankası'na göre, 2021 yılı Kasım ayına kadar bazı ülkelerdeki tam doz aşı ve bir doz aşı olan bireylerin sayısına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 3

ÜLKELER	TAM AŞILI BİREYLERİN SAYISI	EKSİK AŞILI BİREYLERİN SAYISI
Almanya Federal Cumhuriyeti	55.46 milyon	2.25 milyon
Amerika Birleşik Devletleri	192.24 milyon	28.98 milyon
Birleşik Krallık	45.67 milyon	4.25 milyon
Çin Halk Cumhuriyeti	-	-
Fransız Cumhuriyeti	45.86 milyon	5.31 milyon
Hindistan Cumhuriyeti	326.68 milyon	405.13 milyon
İran İslam Cumhuriyeti	33.09 milyon	19.11 milyon
İsrail Devleti	5.73 milyon	504.162
İtalya Cumhuriyeti	43.11 milyon	3.52 milyon
Kore Cumhuriyeti	38.29 milyon	2.81 milyon
Rusya Federasyonu	47.46 milyon	7.76 milyon
Suudi Arabistan Krallığı	21.46 milyon	2.73 milyon
Türkiye Cumhuriyeti	48.61 milyon	6.76 milyon

Kaynak: 25.10.2021 tarihi itibarıyla <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations#source-information-country-by-country> adresinden alındı.

Tablo 4

	Tam Aşı Bireylerin Oranı	Eksik Aşı Bireylerin Oranı
Dünya	%38	%11

Kaynak:25.10.2021 tarihi itibarıyla https://ourworldindata.org/covid-vaccinations?country=OWID_WRL adresinden alındı.

Tablolarda belirtildiği üzere tam aşı bireylerin sayısı, ülkede nüfuslarının tamamını kapsamaktadır. Bu durumu açıklayan birçok neden bulunmaktadır. Aşağıda bu husus, detaylı olarak incelenecektir.

II. ULUSAL AŞILAMA UYGULAMALARI

Günümüzde yukarıda detaylı olarak açıklandığı üzere COVID-19 salgın hastalığına karşı etkili aşıların ulusal boyutta uygulanmaya başladığı görülmektedir. Aşılama çalışmalarının, doktrinde bir görüşe göre etik, salgın hastalığın önlenmesi açısından güvenilir ve üstün bir yararı bulunduğu ileri sürülmekle birlikte (<https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/covid-19-vaccines>; Üstün ve diğerleri, 2020:226; Frati ve diğerleri, 2021:7), aşılanma hususunda tereddütleri bulunan ya da aşılanmasında sakıncalı görülen hamile, immun yetmezliği olan veya alerjik reaksiyon gösteren bireyler de mevcuttur. Sağlık çalışanları arasında da aşı konusunda tereddütleri bulunan bireyler bulunmaktadır. Söz konusu tereddütlerin giderilmesi açısından sağlık personelinin yaşadığı deneyimler ve etik kaygıların dikkate alınması önerilmektedir (Gur-Arie ve diğerleri, 2021:4).

Konu işçi ve işveren ilişkileri açısından ele alındığında, çalışanlara COVID-19 aşısı yapılması konusunda işverenin zorlayıcı talimatlar vermesi hususu tartışmalıdır. Yasal danışmanlık almadan aşının işçiler için zorunlu tutulması, riskli bir karar olacaktır (Bernstein, 2021:3). İnsanlığın güvencesi olarak değerlendirilen ve her zaman korunacak olan etik ve yasal değerler göz önüne alınarak hükümet ve özel şirketler tarafından bireylerin birer nesne değil özne olma hususunu ön planda tutması gerekmektedir (Correspondence, 2021:e406).

Öncelikle, iş yerinde zorunlu aşılama talimatlarının verilmesi hususunda ülkede ulusal çapta aşılanma konusunda zorlayıcı bir mevzuat olup olmadığına incelenmesi gerekmektedir. Bu konuda, Amerika Birleşik Devletleri'nde 05.11.2021 tarihinden itibaren Amerikan İş Güvenliği ve Sağlığı İdaresi'nin (Occupational Safety and Health Administration, OSHA) yayınladığı Acil Geçici Standart (Emergency Temporary Standart, ETS) uyarınca en az 100 çalışanı bulunan Medicare ve Medicaid Hizmetleri Birimi (Centers for Medicare & Medicaid Services, CMS), federal yüklenici ve İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (Occupational Safety and Health Act, OSHA) kapsamında çalışanların, 04.01.2022 tarihine kadar her iki doz aşılanmaları yapılmış olmalıdır. Aksi halde işçilerden en az haftalık test yaptırmaları talep edilmektedir. Söz konusu testlerin ücretlerinin işçi ya da işveren tarafından karşılanması hususu ise sözleşmelerle kararlaştırılacaktır (<https://www.osha.gov/sites/default/files/publications/OSHA4162.pdf>). Söz konusu düzenleme, birçok eyalette tepkilere sebep olmuş, OSHA'nın bu şekilde bir düzenleme yapma yetkisi bulunmadığı ileri sürülerek dava edilmiştir (<https://www.politico.com/news/2021/11/06/biden-vaccine-order-blocked-federal-court-519908>).

Birleşik Krallık açısından durum ele alındığında İngiltere’de Bakım Kalitesi Komisyonu (Care Quality Commission, CQC) kapsamında bakım ve kişisel bakım sağlayan bakım evi personelinin 22.06.2021 tarihinde Parlamentoda görüşülen ve 22.07.2021 tarihinde resmîyet kazanan 2008 tarihli Sağlık ve Sosyal Bakım Kanunu (Yönetmeliğe Tabi Faaliyetler) (Değişiklik) 2021 tarihli Yönetmeliklerin (Koronavirüs) (Yönetmelikler) uyarınca 11.11.2021 tarihinden itibaren iki doz COVID 19 aşısı olmaları veya aşidan tıbbi olarak muaf olduklarını belirtmeleri istenmektedir. Aşılanamayan çalışanlardan daha fazla veya farklı kişisel koruyucu ekipman giymeleri talep edilebilir (<https://www.gov.uk/government/publications/vaccination-of-people-working-or-deployed-in-care-homes-operational-guidance/coronavirus-covid-19-vaccination-of-people-working-or-deployed-in-care-homes-operational-guidance>).

Federal Almanya Cumhuriyeti’nde, çalışanların aşılanması hususunda henüz ulusal bir düzenleme bulunmamaktadır. İşveren, İşyeri İşçi Kurulları Yasası §75 Abs.2 (Betriebsverfassungsgesetz, BetrVG) uyarınca iş sözleşmesine çalışanların COVID-19 aşısı olmaları yönünde zorlayıcı bir hüküm getiremez. Alman Medeni Kanunu 612a (Bürgerliches Gesetzbuch, BGB) hükmü uyarınca da aşı olmayan çalışanların iş yerine girmelerini engelleyemez. SARS-CoV-2 Çalışma Yerlerine Dair Güvenlik Kuralları (SARS-CoV-2-Arbeitsschutzverordnung, Corona-ArbSchV) §4 uyarınca işveren iş yerinde bulunan çalışanlarına haftada iki kez Federal İlaç ve Tıbbi Malzeme Enstitüsü (Bundesinstitut für Arzneimittel und Medizinprodukte, BfArM) tarafından onaylanan SARS-CoV-2 koronavirüsünün doğrudan patojen tespiti için ücretsiz test imkanı sunmakla yükümlüdür.

İtalya’da da 15.10-31.12.2021 tarihleri arasında hükümet, bağımsız çalışanlar dahil olmak üzere kamu ve özel iş yerlerine giriş için “Yeşil Geçiş” olarak isimlendirilen sertifikalara sahip olma zorunluluğu getirmiştir. Türkiye’deki HES uygulamasına benzer şekilde telefona indirilen bir uygulama ile iş yerine girişte bireyin aşıları olup olmadığı, test sonucu ya da hastalığı geçirip geçirmediği olduğu kolaylıkla tespit edilmektedir (<https://www.bbc.com/news/world-europe-58590187>).

III.COVID-19 AŞISI OLMAYAN GRUPLARIN İNCELENMESİ

Tarihsel süreç içerisinde aşı uygulamalarına karşı çıkan bireylerin varlığı, salgın hastalıklarla mücadele etmede zorluklar yaratmaktadır. Günümüzde bireyler, özellikle internet aracılığıyla aşı konusunda doğruluğu açısından şüpheler içeren, kaynağı bilimsel bir temele dayanmayan verilere erişmektedir. Bu durum, aşıya güven sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bireyler,

özellikle COVID-19 aşısının yan etkileri konusunda tereddütler yaşamaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, aşının yan etkileri olarak, herhangi bir ilaç kullanımında görülebileceği gibi düşük dereceli ateş veya enjeksiyon bölgesinde ağrı veya kızarıklıklar görülebilir. Söz konusu hafif reaksiyonların birkaç gün içinde kendiliğinden geçeceği belirtilmiştir (<https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/vaccines-and-immunization-what-is-vaccination>). Henüz kanıtlanmamış olmakla birlikte aşılama sonrasında nadiren anafilaksiye neden olabilen COVID-19 aşısı, içinde bulunan polietilen glikol (PET) ile ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle altta yatan immünolojik aşılarla karşı şiddetli alerjik reaksiyonların mekanizmaları anlaşılmalı ve açıklığa kavuşturulmalıdır (Nilsson, Csutha, Storsaeter, Garve, Jenmalm, 2021:407). Avrupa İlaç Ajansı'nın (European Medicines Agency, EMA) yayınladığı raporda ise Comirnaty aşısının yan etkileri olarak Farmakovijilans Risk Değerlendirme Komitesinin tespitleri yayınlanmış, Eritema Multiforme, parazit ve hipestezi, asthenia, letarji, iştahsızlık, gece terlemesi, adet düzeninin bozulması, glomerülonefrit ve nefrotik sendrom belirtilerinin görüldüğü belirtilmiştir. Raporun devamında ise söz konusu bu rahatsızlıkların görülmesinin ya da aşı olan bireylerin hayatını kaybetmesinin mutlaka aşidan kaynaklanmayacağı hususuna değinilmiştir (European Medicines Agency, 2021:2-6). Moderna aşısı için de klinik deneylerde ve ruhsat sonrası kullanımda yan etkiler görülebileceği, aşı sonrası göğüs ağrısı, nefes darlığı, hızla atan, çırpınan veya çarpan bir kalbe sahip olma hissi söz konusu olduğunda sağlık kuruluşuna başvurulması gerektiği belirtilmiştir. Raporda bir doz aşı sonrası nefes almada zorluk, yüz ve boğazda şişme, kalp atışının hızlanması, vücutta kızarıklık, baş dönmesi ve halsizlik durumlarına rastlama riskinin bulunduğu, bu nedenle gözlem amacıyla aşı olduktan sonra bir müddet aşının yapıldığı yerde beklenilmesi gerektiği tavsiye edilmiştir. Çalışma uyarınca, tüm bu sayılanlar Moderna aşısının yan etkileri olmayabilir, ciddi ve beklenmedik yan etkileri çıkabilir. Aşının, halen klinik denemeleri yapılmaktadır. (<https://www.fda.gov/media/144638/download>)

J&J/Janssen aşısıyla ilgili olarak ise nadiren görülen ama önemli yan etkilerin olduğu, 18 ile 49 yaş arasındaki erişkin kadınlarda Trombositopeni Eşlikli Trombozis Sendromu (TTS), 50 yaş ve üzeri erkeklerde ise aşılamadan yaklaşık iki hafta sonra Guillain Barre Sendromu'na neden olduğu gözlemlenmiştir (<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/vaccines/safety/JJUpdate.html>). Ancak, İngiltere'de gelen raporlara göre aşı olanlar arasında Guillain Barre açısından henüz beklenen sayıya ulaşmamıştır (The Green Book, chapter 14a, 2021:8).

A.ALERJİK REAKSİYON GÖSTEREN BİREYLER

Çalışmalar, bazı aşılarda insanlarda alerjik reaksiyon geliştirebileceğini belirtmiştir. PEG (Polietilen Glikoller) ve Polisorbat 80 alerjisi bulunan bireylerde COVID-19 aşılmasının yapılması hususunda dikkatli davranılması gerekmektedir. Örneğin, PEG maddesine alerjisi olan bir bireyin Pfizer BioNTech ve Moderna m RNA aşılı olmaması, Astra Zeneca veya J&J/Janssen aşısından yaptırmaması; eğer kişinin polisorbat maddesine alerjisi varsa m RNA aşısı olması gerektiği önerilmektedir. (<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/vaccines/recommendations/specific-groups/allergies.html>) Bu durumda, aşının içindeki maddelere karşı ağır alerjik reaksiyon veya ağır olmayan aşidan sonraki ilk dört saat içinde erken alerjik reaksiyonların görülmesi halinde bireylere aşı uygulanmaması, ilk doz aşı sonrası kendisinde anafilaksi gelişen hastalarda ikinci doz aşı yapılmaması veya ilk doz sonrasında alerjik şok olmasa da alerjik reaksiyon gelişen hastalarda ikinci doz aşı uygulanmayıp uzman görüşü alınması gerekmektedir (<https://www.aid.org.tr/alerjiden-korkuyorum-covid-19-asisi-olabilir-miyim/>).

B.HAMİLELER

Hamileler açısından yapılan çalışmalar incelendiğinde aşılanmamaları yönünde bir düzenleme bulunmamakla birlikte halen kesin bir yargıya varılmış değildir. Konu ile ilgili olarak DSÖ, hamilelerin COVID 19'a yakalanma riski karşısında aşı olmanın faydalarının daha ağır bastığını belirtmektedir (<https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/who-can-take-the-pfizer-biontech-covid-19-vaccine>). ABD Hastalıkları Kontrol ve Önleme Merkezi (Centers for Disease Control and Prevention, CDC) J&J/Janssen aşısının hamilelerde kullanımına dair verileri ve aşılanan anne adaylarının bebeklerinin üç aya kadar gelişimini değerlendirmektedir (<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/vaccines/safety/JJUpdate.html>). Amerikan Gıda ve İlaç Dairesi (U.S.Food and Drug Administration, FDA), gebelerde Pfizer-BioNTech aşısının kullanımı hakkında henüz bu gruplarda bir çalışma yapılmamakla birlikte herhangi bir kontraendikasyon görülmediği, bununla birlikte hamile ve emziren kadınların aşılama hususunda gözetimi altındaki sağlık çalışanlarına danışmalarını önermiştir (<https://www.fda.gov/emergency-preparedness-and-response/coronavirus-disease-2019-covid-19/pfizer-biontech-covid-19-vaccine-frequently-asked-questions>). Moderna aşısının gebelerde kullanıma dair mevcut veriler de gebelikte ve emziren kadınlarda aşıya bağlı riskleri bildirmek için yetersizdir (<https://www.fda.gov/media/144637/download>).

T.C. Sağlık Bakanlığının yayınladığı “İnaktif Pandemik COVID-19 Aşısı Uygulama Kuralları” incelendiğinde inaktif pandemik COVID-19 aşısının uygulanmasına dair veri bulunmamakla birlikte, hastalığı ağır geçirme riski yüksek olan örneğin sağlık çalışanı, alışveriş merkezlerinde çalışan, kafe, restaurant ve barlarda çalışan, eğitim sektöründe çalışan hamilelerin kendi istekleri doğrultusunda aşılınmaları önerilmektedir. Ayrıca aşı, gebeliğin ilk üç ayında uygulanmamalıdır (T.C. Sağlık Bakanlığı İnaktif Pandemik COVID-19 Aşısı Uygulama Kuralları). Türkiye Maternal Fetal Tıp ve Perinatoloji Derneği de gebeliğin ilk üç ayında aşının uygulanmamasını önermekle birlikte m RNA (Pfizer, BioNTech) ve inaktif virüs aşılarının (Sinovac) uygulanabilmesinde sakınca olmadığını belirtmektedir (2021:7). 2021 yılı sonbaharında Sağlık Bakanlığının yayınladığı raporda inaktif ve m RNA aşısının gebelere uygulanabileceği belirtilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2021:6). Birleşik Krallık’ta hamileler için Pfizer/BioNTech ya da Moderna aşısı önerilmektedir (<https://www.nhs.uk/conditions/coronavirus-covid-19/coronavirus-vaccination/pregnancy-breastfeeding-fertility-and-coronavirus-covid-19-vaccination/>;Mahase,2021).

Sonuç olarak, hamilelerin aşılınmaları durumunda görülecek etkiler açısından henüz tamamlanmış bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle hamilelerin söz konusu salgın hastalıktan korunmak için aşılınmayı reddetmeleri durumunda desteklenmeleri, yanı sıra maske, mesafe ve hijyen önlemlerine uymaları önerilmektedir (Joubert, Kekeh ve Amin, 2021:6). Bu durum iş yeri açısından ele alındığında Amerika Birleşik Devletleri’nde bulunan Eşit İstihdam Fırsatı Komisyonu’na göre (Equal Employment Opportunity Commission, EEOC), işveren aynı nitelikteki işçilerle aralarında ayırmacı bir muameleye tabi kılmamak kaydıyla hamile işçiyi uzaktan çalışmaya yönlendirebilir, çalışma saatleri veya görevlerini değiştirebilir (<https://www.eeoc.gov/wysk/what-you-should-know-about-covid-19-and-ada-rehabilitation-act-and-other-eeo-laws>).

C.İMMÜN BASKILAMASI OLAN HASTALAR

Genel olarak güven verici kanıtlara rağmen, daha şiddetli bağışıklık baskılanması olan bazı kişiler, tam bir birincil aşı kürüne karşı iyi bir bağışıklık tepkisi vermezler ve bu nedenle yüksek risk altında kalabilirler. Bu kişiler, organ nakilleri için immünosupresyonda olan bireyleri, küratif tedaviyi tamamladıktan sonraki altı ay içinde hematolojik kanserleri olan kişileri ve belirli monoklonal antikor tedavilerini kullananları içerir, ancak bunlarla sınırlı değildir. Bu nedenle, şiddetli immünosupresyonu olan bireyleri yöneten uzmanlar tarafından spike antikor için aşılama sonrası testler düşünülebilir (The Green Book, 2021:27).

Kanser tedavisi gören hastalar için COVID-19 aşısı yapılması konusunda yapılmamasını önermektedir. Örneğin Lösemi ve Lenfoma Derneği (The Leukemia & Lymphoma Society, LLS) lenf kanseri tedavisi gören hastaların tedavi süreci sona erdikten 6 ay sonra ya da tamamen iyileşme olduğu kanıtlanana kadar aşı yapılmamasını önermektedir (<https://www.lls.org/who-we-are/covid-19-vaccines-faq-patients-and-caregivers>). Pfizer ve Moderna COVID-19 aşılarının, koltuk altında, özellikle iğnenin yapıldığı taraftaki lenf bezlerinin şişmesine neden olabileceği belirtilmiştir (<https://health.clevelandclinic.org/should-you-avoid-certain-medications-or-treatments-before-getting-vaccinated-for-covid-19/>). Bu durum, hastalığın tekrarlayıp tekrarlamadığı konusunda hastanın endişelenmesine neden olmakta, hastada Pozitron emisyon tomografisinin (PET-CT) çekilmesine ve kontrollerinin yapılması ile sonuçlanmaktadır. Meme kanseri açısından da cerrahi operasyondan önce ya da sonra COVID-19 aşısı olunması hususunda herhangi bir zamanlama tespit edilmiş değildir. Hastanın mutlaka, reaktif lenfadenopati riskleri ve yan etkiler konusunda bilgilendirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca, lenfadenopati riski nedeniyle aşı yapılan kolun mutlaka kanserli göğüsün tersi olan kol olması gerekmektedir (Ko, Hota ve Cil, 2021:826).

D.AŞI OLMAYI REDDEDEN BİREYLER

İlaç ve aşılamada doktor ve diğer sağlık personelinin aşı olacak bireylerle iletişiminin doğru, güvenilir ve etkili aktarımının olmaması, sosyal medya aracılığıyla dini ve felsefi etki kişi ve grupların aşı karşıtı düşünceler yayması günümüzde salgın hastalığın yönetimini zorlaştırmaktadır (Bekis Bozkurt, 2018:75). Yiğit ve diğerlerine göre aşı karşıtlığı, bireysel, sosyo ekonomik, kültürel ve politik birçok faktörün yer aldığı ve bir bütün olarak değerlendirilen muhalif bir tutum olarak değerlendirilmektedir. Bireylerin aşığı reddetme gerekçeleri arasında aşılar da "inek derisi, insan cenini, cıva, alüminyum vb." gibi maddeler olduğu ileri sürülmekte, aşı karşıtlığını dini gerekçelere dayandıran ebeveynlerin, hastalık ve ömür süresini kader inancı üzerinden temellendirdiği görülmektedir (2020:1260). Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Piskoposluk Kilisesi, Janssen aşısının üretilmesinde fetal hücre kültürünün kullanılması, özellikle PER.C6 maddesinin bulunması nedeniyle önermemekte, bu aşı yerine Moderna veya Pfizer aşılarının yapılması önerilmektedir (<https://nolacatholic.org/news/a-statement-regarding-the-janssen-johnson-johnson-covid-19-vaccine>). Bu konuda Vatikan da abortlu fetüslerden alınan kök hücrelerden elde edilen aşılar karşı çıkmakta, ancak hastalığın yayılmasını önlemek için alınması gereken diğer önlemlere uyulması gerektiğini, tıbbi veya diğer nedenlerle aşılanamayan ve en savunmasız kişilerin sağlığına yönelik herhangi bir riskten kaçınılması

gerektiğini belirtmektedir (https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20201221_nota-vaccini-antico-vid_en.html).

Türkiye’de yapılan çalışmalarda, farklı demografik özellikteki internet ve sosyal medya kullanıcılarına erişerek yapılan bir çalışmada, internet ve sosyal medyayı öncelikli haber kaynağı olarak gören kullanıcıların yanıltıcı bilgilere daha fazla maruz kaldığı tespit edilmiştir (Akyüz, 2021: 182; Yiğit ve diğerleri, 2020:1260). Bireyler, sağlık merkezlerine danışmak yerine aşı hakkında internet sitelerinden veya sosyal medyadan bilgi almaya çalışmakta, bu durum bilgisizliğe neden olmaktadır (Filiz ve Kaya, 2019:8). Bağımsız doğrulama platformu tarafından çürütülen ya da doğruluğuna dair hiçbir delil bulunmayan aşı karşıtı iddialara orta ve yakın düzeylerde tutum belirlenmiştir (Akyüz, 2021: 182). Bu nedenle aşı karşıtlığının önüne geçilmesi, COVID-19 salgın hastalığının sona ermesi için önemli bir adımdır. Bu konuda aşılama ve etkileri konusunda kitle iletişim araçlarını ve sosyal medyayı kullanarak yapılan bilimsel çalışmalar hakkında toplumu bilgilendirmeli ve bilinçlendirmelidir (Kader, 2019:386). Bireylerle istikrar, kararlılık, standart ve doğru iletişim biçimleri içeren diyalog yöntemleri kullanılarak aşıya karşı direnişin önemli bir kısmının kırılabileceği ileri sürülmektedir (Ergur, 2020:222).

IV.TÜRKİYE’DEKİ AŞI OLMAYAN ÇALIŞANLARIN DURUMU VE PCR TESTİ ÜCRETİNİN İŞVERENCE KARŞILANMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye’de COVID-19 aşısına dair uygulamalar 14.01.2021 tarihinde başlamıştır. Sağlık Bakanlığı, üç aşamada aşılama çalışmalarını planlamış, öncelikle sağlık kurumunda çalışanların (kamu, özel üniversite, vakıf vb. tıp fakültesi ve diş hekimliği fakültesi stajyer öğrencileri dahil), tüm (kamu, serbest) eczane çalışanlarının (eczacı ve kalfalar dahil), yaşlı, engelli, koruma evleri gibi yerlerde kalan ve çalışanlar aşı olmuş, daha sonra 65 yaş ve üstü bireylere öncelik verilmiştir. Yaşlı bireylerin aşılmasında ikinci aşamaya geçilerek hizmetin sürdürülmesinde öncelikli gruplarda çalışanlar (Milli Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, kritik görevlerdeki kişiler, zabıta, özel güvenlik, Adalet Bakanlığı, cezaevi çalışanları, öğretmenler ve öğretim üyeleri, SGK kayıtlarına göre fırın, yemek fabrikaları, gıda imalathanelerinde çalışanlar, ambalajlanmış su üreticileri vb., SGK kayıtlarına göre taşımacılık sektöründe çalışanlar ve 50-64 yaş arası bireyler aşılanmıştır. Son aşama olarak kronik hastalığı bulunan 18-49 yaş arasındaki bireyler ve diğer gruplar olarak isimlendirilen 17-49 yaş arası bireylere aşılanmaları için ran-

devu alma imkanı sağlanmış, hatta aşılana bireylerin sayısının artırılması için randevu almadan aşı sırası gelen herkese aşı yaptıma imkanı tanınmıştır (<https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77707/asi-uygulanacak-grup-siralamasi.html>).

Tablo 5

18.11.2021 tarihi itibarıyla en az iki doz aşı olmuş 18 yaş ve üstü nüfus (%)

1.Doz Türkiye Ortalaması	%66.77
2.Doz Türkiye Ortalaması	%45.32
1.,2. Ve 3. doz Toplamı	74.901.234
1.Doz uygulanan	55.972.966
2.Doz uygulanan	49.904.400
3.Doz	11.812.762

Kaynak:https://COVID-19asi.saglik.gov.tr/?gclid=CjwKCAjwgb6IBhAREiwAgMYKRILnZ-ufaGwAkd9fX74RIMGU7vn0Go0G1EwKIuuPRKAKOa0o6qY2Y-hoC3kgQAvD_BwE,

Çalışanlardan, Sağlık Bakanlığı tarafından öngörülen aşamalara uygun olarak COVID-19 aşılarını yaptırmaları beklenmiştir. Ancak, birçok çalışan COVID-19 aşısı olmayı reddetmiştir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 02.09.2021 tarihli ve 41515602-000/99 sayılı Valiliklere gönderdiği işverenlerin işçilerinden isteyeceği PCR testi ve işçilerini COVID-19 riskleri ve tedbirleri konusunda bilgilendirmesini içeren "genel yazı" öncesinde, bazı iş yerlerinde işverenler yönetim hakkı kapsamında tüm çalışanlarının aşılama için kurallar getirmiş olsa da söz konusu bu düzenlemelerin hukuki açıdan geçerliliği tartışılmıştır. Bu konuda öncelikle işverenin yönetim hakkına değinmek gerekir. İş yerinde bireysel iş sözleşmeleri, toplu iş sözleşmeleri ve iş yeri iç yönetmelikleri ile tarafların rızalarını içeren düzenlemelerle çalışma şartları düzenlenmektedir. Ancak tarafların iş ilişkisinin devamında düzenleme boşlukları ile karşı karşıya kaldıkları durumlarda iş ilişkisinin doğası gereği işverene tanındığı kabul edilen yönetim hakkı çerçevesinde ilgili mevzuat hükümlerine ve taraflar arasında imzalanmış sözleşme ve eklerine aykırı olmamak üzere işverence emir ve talimat verilmesi suretiyle doldurulmaktadır (Çelik, Caniklioğlu, Canbolat ve Özkaraca, 2021:284). İşveren, iş sözleşmesi ya da toplu iş sözleşmesinde açıkça düzenlenmeyen boşluklarda, işverenin yönetim hakkı uygulama alanı bulmaktadır. (Yargıtay 22.HD. 11.06.2019, E.2016/15101, K.2019/12624, <https://legalbank.net/arama>) Genel olarak aşılama konusu Türk Borçlar

Kanunu m.417 ve 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu kapsamında işverenin sorumluluğu kapsamında sayılmaktadır. Sonuç olarak işveren, çalışanın yaşam, sağlık ve beden bütünlüğünü korumak zorundadır. Çalışanların COVID-19 aşısı olması konusunun, işverenin yönetim hakkı kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği noktasında konu öncelikle uluslararası açıdan değerlendirildiğinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanan Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'nin (RG., 09.11.2003 tarih, 25311 sayı) 26.maddesi uyarınca sözleşmede yer alan haklar ve koruyucu hükümlerin kullanılmasında, kamu güvenliği, suçun önlenmesi, kamu sağlığının korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için kanun tarafından öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olandan başka kısıtlama konulamaz. Bu kapsamda Anayasa m.13 ile uyumlu olarak zorunlu değil, gönüllü aşılama politikası izlenmektedir. 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nda (RG.,06.05.1930, 1489 sayı) COVID-19 aşısı olma mecburiyeti olduğuna dair bir hüküm bulunmadığından, işverenin zorunlu aşılama konusunda karar alma yetkisi bulunmamaktadır. Bu durumda aşılama, iş yerlerinde bir iş sağlığı ve güvenliği önlemi olarak ele alınmalıdır. Çalışanın COVID-19 aşısı olması, kişisel yaşamının bir parçası olarak değerlendirilebilir (Ünal Adınır, 2021:701; Oğuz, 2021:565). Ancak, iş yerinin bir sağlık kuruluşu ya da bir bakım evi olduğu düşünülürse, işverenin bu durumda iş yerinin üstün menfaatini ileri sürerek çalışanların COVID-19 aşısı yaptırmalarını talep etmeleri hususunda ulusal bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu konuda Amerika Birleşik Devletleri'nde yargıya taşınan bir olayda, sağlık çalışanları hastane yönetiminin aşılama kararına itiraz etmiş, ancak bu konuda mahkeme aşılama olmaksızın işçileri salgın hastalıktan korumanın mümkün olmadığını ileri sürerek, çalışanların aşı olması gerektiğine karar vererek söz konusu itirazı haksız bulmuştur (Bridges, et al v.Houston Methodist Hospital et al,21-20311, United States District Court, Texas 2021). Sağlık çalışanlarının aşılama önemi arz ettiğinden bu hususta Alman hukukunda da işverenin, riskli gruplarla temas halinde olan sağlık çalışanlarının aşılama talebi edebileceği ileri sürülmektedir (Witteck,2021:Rn.62; Fuhlrott ve Fischer, 2021:§ 15, Rn.659). Kanaatimce, Türkiye'de sağlık ve sivil savunma gibi riskli gruplarla temas halinde olan çalışanların zorunlu olarak COVID-19 aşısı olması hususunda bir kanuni düzenlemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu şekilde bir düzenleme ile aşılama uygulamaları uluslararası sözleşmelere ve Anayasa'ya uygun hale getirilecektir.

Türkiye'de doğrudan çalışanlara COVID-19 aşısı hakkında bilgilendirme yapılması hususunda günümüze değin yayınlanan tek belge, 2021 yılı Eylül ayında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 81 İl Valiliği'ne gönder-

diği işverenlerin işçilerden PCR testi ve işçilerini COVID-19 riskleri ve tedbirleri konusunda bilgilendirmelerini içeren “genel yazı”dır. Bu belgenin hukuki niteliğini incelemek için öncelikle 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin (RG.10.07.2018 tarih ve 30474 sayı) Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı başlıklı üçüncü bölümünün 86.maddesini incelemek gerekir. Düzenleme uyarınca Bakanlığın asli görevleri arasında çalışma hayatını düzenleyici, işçi ve işveren ilişkilerinde çalışma barışının sağlanmasını kolaylaştırıcı ve koruyucu tedbirler almak, iş sağlığı ve güvenliğini sağlayacak tedbirlerin uygulanmasını izlemek yer almaktadır. Bu çerçevede, Bakanlık yayınladığı yönetmelikler, genelgeler, tebliğler vb. düzenleyici işlemlerle görevlerini yerine getirmektedir. Söz konusu “genel yazı” ise, bir genelge değildir, normlar hiyerarşisinde yeri bulunmamaktadır. Bakanlığın resmi sayfası incelendiğinde “Duyurular” sayfasında yer almaktadır. Kanaatimce valilikleri bilgilendirme yazısı olmaksızın öte bir anlam taşımayıp, hukuki açıdan bağlayıcı bir metin değildir. Yazının içeriğinde işverenlerin 06.09.2021 tarihinden itibaren COVID-19 aşısı olmayan işçilerden haftada bir kez PCR testi yaptırmalarını talep edileceği, test sonuçlarının gerekli işlemler yapılmak üzere kayıt altına alınacağı yer almaktadır (<https://www.csqb.gov.tr/duyurular/is-yerlerinde-covid-19-tedbirleri/>). Kanaatimce işverenin, söz konusu genel yazıya değil İşçileri Bakanlığı’nın 20.08.2021 tarihli ve eğitim sektöründe faaliyet gösteren iş yerleri için 31.08.2021 tarihli genelgelerine dayanarak iş yerine giriş için aşı olmayanlardan negatif sonuçlu PCR testi talep etme hakkı bulunmaktadır.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının yayınladığı “genel yazı” ve İşçileri Bakanlığı genelgeleri dikkate alınarak aşı olmayan çalışanlardan her hafta ya da haftada iki defa PCR testi talep edildiğinde, işverenler çalışanları her ne kadar aşı olmaya zorlamasa da, Türkiye’de PCR testlerinin ücretsiz olmadığı göz önüne alındığında tartışılması gereken ilk husus çalışanların ücretsiz bir uygulama olan aşı olmaya zorlanıp zorlanmadığıdır. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan “Covid-19 (SARS-CoV-2) RT-PCR Test Ücreti” başlıklı 95966346 sayılı duyuruda belirtildiği üzere Katma Değer Vergisi (KDV) dahil S908115 kodlu Covid-19 (SARS-CoV-2) Reverse Transkriptaz PCR test bedelinin 220 TL olduğu açıklanmıştır (<https://khgmfinansalanalizdb.saglik.gov.tr/Eklen-ti/41143/0/kamu-saglik-hizmetleri-fiyat-tarifesi-degisiklikcovid-19-rt-pc-r-testleri-hakkindapdf.pdf>). Kamuoyunda kamuya ait hastanelerde yapılan PCR testlerinin bedelsiz olduğu yönünde haberler bulunmakla beraber, uygulamada konu ile ilgili Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan bir hukuki metin bulunmamaktadır. Özel hastanelerde yapılan PCR testleri de 220 TL’nin üzerinde bir ücretlendirmeye yapılmaktadır. Kanaatimce PCR testi talebiyle amaçlanan husus, aşı olmayan çalışanın her hafta yetkili sağlık

kuruluşlarında PCR testi yaptırmayı yerine aşı olmaya teşvik edilmesi ve bu şekilde gelirinin önemli bir kısmını test yaptırmak için harcamak zorunda kalmamasıdır. Ancak, üzerinde durulması gereken husus, aşı olmayan bireylerin tümünün “aşı karşıtı” olarak değerlendirilmemesi gerektiğidir. Bir nevi caydırıcı önlem olarak düşünülen bu uygulama, aşı karşıtı olmayan ancak aşı olmasında tıbbi açıdan sakınca görülen çalışanlar için caydırıcı olmaktan çok aleyhe bir uygulama olarak hayat bulmaktadır.

Aşı olmayan çalışanları, iki grupta incelemek gerekir. Birinci grup aşı karşıtı bireylerdir. Bu grupta yer alan bireyler, siyasi, dini ve felsefi nedenlerle aşı olmaktan kaçınmaktadırlar. İşverenler, söz konusu çalışanların aşılanmadıkları için iş yerinde risk oluşturduklarını öne sürerek bu kişilerle çalışmayı reddetme eğilimi göstermektedirler. İkinci grupta ise, genel olarak yapılan çalışmalarda, aşılanma karşısında aşılanma sonrası görülecek olumsuz etkilerin daha üstün kaldığı, söz konusu risklerin göze alınması gerektiği sonucuna varılsa da hamileler ve immünsupresif kullananlar yer almaktadır. Bu grupta yer alan çalışanların aşı olmalarına takip edildikleri hekimler tarafından izin verilmediğine dair örnekler görülmektedir. Kanaatimce, ikinci grupta saydığımız bu kişilerden haftada bir defa, hatta eğitim sektöründe çalışmaktaysa haftada iki defa PCR testi talep etmek, üstelik bu testin ücretinin işçiler tarafından karşılanmasını beklemek, dolaylı ayrımcılığa sebebiyet vermektedir. Zira, bu durum aşı karşıtı olmayan ancak tıbbi gerekçelerle aşı olamayan bu bireyleri haklılaştırılmayan dezavantajlı bir konuma sokmaktadır. Bu gibi tıbbi gerekçelerle aşı olamayan çalışanları, COVID-19 aşısı olmuş çalışanlardan farklı bir uygulamaya tabi kılmak Anayasa m.10, 4857 sayılı İş Kanunu m.5 ve 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu m.6’da yer alan düzenlemelere aykırıdır ve işçinin ayrımcılık tazminatı hakkı doğmaktadır. Kanaatimce, takip edildiği doktoru tarafından aşı olmasına izin verilmeyen çalışanların PCR testinin maliyetini kendisi karşılaması, objektif olarak haklı görülemeyecek bir haldir. Bu durumda, iş yerine uzak olmamak kaydıyla, işçi işveren tarafından bir sağlık kuruluşuna yönlendirilmeli ya da işçinin PCR testi ücretini belgelenmesi koşuluyla işçiye gecikmeksizin testin ücreti ödenmelidir. Zira, bu kişiler aşı karşıtı olmayıp tedavi gördükleri, takip edildikleri hekim veya hekimlerin önerileri doğrultusunda hareket etmek durumundadırlar. Mümkünse bu grupta değerlendirilen bireyler, eğer çalışma koşulları elveriyorsa uzaktan çalışmaya yönlendirilmeli, ancak sözleşme konusu görülen işin niteliği evden çalışmaya uygun değilse, işçinin istirahat raporu alması tartışılabilir. Özellikle kanser tedavisi gören çalışanlarda kemoterapi tedavileri sona erdiğinde COVID-19 aşısı olmaları için, yukarıda detaylı olarak belirtildiği üzere, belirli bir süre beklemeleri istenmektedir. Bu süre içinde aşılanamayan çalışan, mümkünse evden çalıştırılmalı, mümkün değilse iş

yeri doktoru ya da kendi doktorundan aldığı raporlarla bir müddet dinlenmesine izin verilmelidir. İşçi hamile olduğu için aşı olamıyorsa, iş yerine gelebilmesi için PCR testi ücretinin işverence karşılanması gerekir. Ayrıca, işverenin yönetim hakkı kapsamında kıyasen Cumhurbaşkanlığı tarafından 30.06.2021 tarih ve 31527 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan “COVID-19 Kapsamında Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Normalleşme ve Alınacak Tedbirler” başlıklı Genelgede yer verilen önlemler kapsamında kamuda çalışan hamilelere tanınan gebeliğin yirmidördüncü haftasından otuzikinci haftasına kadar idari izinli sayılma uygulamasının, kıyasen özel sektördeki gebelere de tanınması söz konusu olabilir. Bu şekilde aynı kamuda çalışan hamile işçiler gibi özel sektörde çalışan hamile işçiler de 24.haftadan sonra izinli sayılacak ve eğer şartlar elveriyorsa iş görme edimini uzaktan ifa etmeye devam edecektir. Kanaatimce, tedavi gördüğü ya da hamile olduğu için aşı olamayan çalışanlara verilecek izinler, diğer işçiler açısından ayrımcı bir uygulama oluşturmayacaktır. Zira, bu uygulamalarla hem aşı olamayan çalışan korunmakta, hem de aşısız bir çalışanın iş yerinde bulunması riskinin önüne geçilmektedir.

“Aşı karşıtı” olarak nitelendirilen ve herhangi bir bilimsel gerçekliğe dayanmaksızın aşı olmayı reddeden çalışanlara yönelik olarak işverenin tutumu önemlidir. Bu konuda, aşı karşıtı olan çalışanların düşünce ve ifade özgürlüğü çerçevesinde COVID-19 aşısı olmayı reddetmesini uygun bulan ve bireylerin düşünce özgürlüğüne saygı duyulması tezini ileri süren görüşler bulunmakla birlikte, kanaatimce bu konuda bilim insanlarının açıklamalarına ve insanlık tarihinde daha önce de yaşanan salgın hastalıklarda olduğu gibi konumuz olan COVID-19 salgın hastalığının önüne geçilmesi noktasında aşı olmanın önemi unutulmamalıdır. Bu konuda öncelikli uygulama, bu kişileri iş yeri hekimi ve varsa iş yeri psikoloğundan destek alarak ikna etmek, aşı konusunda merak ettikleri sorulara cevap vermek olmalıdır. Eğer çalışanlar aşı olmayı halen reddetmeye devam ederse, bu durumda çalışanlardan istenecek olan haftalık veya eğitim sektöründe çalışanlardan haftada iki kez PCR testinin maliyeti, işçi tarafından karşılanmaya devam edecektir. Bu durumun, aşı olmak istemeyen bireylerin aleyhine ayrımcı bir uygulama olarak değerlendirilmesi söz konusu olamaz. Zira, aşı karşıtı bireylerle geçici bir süreliğine aşı olamayan bireyler aynı durumda değildir ve aralarında eşitlik bulunmamaktadır. Bu çerçevede kanaatimce işverenin tüm aşı olmayan çalışanların PCR testi ücretlerini karşılamaması Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu m.7 uyarınca aşı karşıtı bireylerle tıbben aşı olmasında geçici bir süreliğine sakınca görülen bireyler arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmaya yönelik olarak kamu sağlığını korumak için gerekli, amaca uygun ve orantılı bir müdahale olarak değerlendirilmelidir.

Negatif sonuçlu PCR testinin yalnızca iki doz COVID-19 aşısı yaptırmayan çalışanlardan talep edilmesinin ayrımcı bir uygulama olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği noktasında konu ele alındığında, öncelikle aşının amacına bakmak gerekir. Günümüzde piyasada yer alan inaktif, canlı atenüe, protein bazlı, viral vektör, m RNA ve DNA aşılıları, vücudun bağışıklık sistemine COVID-19'a neden olan virüsü güvenli bir şekilde tanıtmak ve yok etmek için tasarlanmıştır (<https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77708/covid-19-asisi-cesitleri.html>). Ancak, söz konusu aşığı olan kişilerin COVID-19 hastalığına yakalanması veya virüsü bir başkasına taşıması da mümkündür. Sağlık Bakanlığına göre önerilen aşı şemasını tamamlamış veya son altı ay içerisinde hastalık geçirmiş kişilerin COVID-19 pozitif kişi ile yakın teması olduğunda, bu kişilere semptom göstermeleri halinde semptom veya semptomların geliştiği gün, sağlık kurumuna başvurarak PCR yaptırmaları, eğer kişide herhangi bir semptom gelişmezse temasın 5.gününde sağlık kurumuna başvurarak PCR yaptırmaları, 5.gün geçmiş olmasına rağmen test yaptırılmamış olması halinde ise bu kişilerin HES kodlarının "riskli" olarak görüneceği belirtilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Temaslı Takibi, Salgın Yönetimi, Evde Hasta İzlemi Ve Filyasyon, 2021:5). Bu kapsamda, temaslı ve aşıli bir çalışan da PCR testi yaptırmalıdır. Temaslı olmamakla birlikte iki doz COVID-19 aşısı olan çalışanlardan da PCR testi talep edilmesi mümkündür. İşverenin yalnızca aşıli olmayan bireylerden test talep etmesi, dolaylı ayrımcılık olarak nitelendirilmelidir. Çalışanlar, aşıli olsa da iş yerine COVID-19 virüsünü taşıma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle, her hafta olmamakla birlikte kanaatimce, işveren, yönetim hakkına dayanarak aşıli çalışanlardan da, iş yerindeki iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini sağlamak adına 10 gün veya daha uzun bir süreliğine iş yerinde bulunmayan ya da yurt dışına gidip gelmiş olan çalışanlardan da, her ne kadar HES kodlarında "riskli" tanımlaması yapılmasa da iş yerine girişte negatif sonuçlu PCR test sonucu istenmesi talep edilebilir. Kanaatimce bu durum, kendisinden test istenen işçi açısından ayrımcılık oluşturmayacaktır. Zira, burada eşit durumdaki aşı olan işçiler arasında ayırım yapılmamaktadır.

Aşı olmayan çalışanların iş sözleşmelerine son verilmesi hususu da oldukça tartışmalıdır. Bu konuda Türkiye'de zorunlu aşılama konusunda bir kanuni düzenleme mevcut olmadığı için konuyu aşı olmayıp iş yerine girişte negatif sonuçlu PCR testi beyan etmeyenler üzerinden tartışmak gerekir. Kanaatimce, işverenin, söz konusu test sonucunu beyan etmemekte ısrar eden çalışanların 4857 sayılı Kanun'un 25.maddesinin 2.fıkrasının (1) bendi gereğince işçinin iş sözleşmesini haklı nedenle fesih gündeme gelebilir. Düzenleme uyarınca işçinin kendi isteği veya savsaması yüzünden işin güvenliğini tehlikeye düşürmesi işçiye kıdem ve ihbar tazminatı öden-

meksizin sözleşmesinin feshine sebebiyet verecektir. Bu durumda, işçinin sadece iki doz COVID-19 aşısı olmaması değil, negatif sonuçlu PCR testi sonucu beyan etmemesi iş yerinde iş sağlığı ve güvenliğini tehlikeye düşüren bir durum olarak değerlendirilmelidir. İşçinin COVID-19 aşısının sağlayacağı korumadan yararlanmayı reddetmesi ve PCR testi yaptırmadan iş yerinde çalışmakta ısrar etmesi iş sağlığı ve güvenliğini önlemlerini almadan çalışması anlamına gelmektedir.

SONUÇ

Anayasa'nın 49.maddesi uyarınca çalışma hem anayasal bir hak hem de ödevdir. Bu nedenle bireylerin istihdama katılması için COVID-19 aşısı olma şartının getirilmesi ancak kanunla mümkündür. Türkiye'de bu konuya henüz bir kanuni düzenlemede yer verilmemiştir. Bu nedenle işveren, çalışanı COVID-19 aşısı olmaya zorlayamaz, işçiyi söz konusu aşığı olmaması halinde işten çıkaramaz. Ancak, işveren iş sağlığı güvenliği önlemi kapsamında aşılama hususunda işçileri bilgilendirmeli ve teşvik etmeli, çalışanları aşı olmaları hususunda ikna etmek için iş yeri hekiminden de yardım alarak eylem planları uygulamalıdır.

Türkiye'de çalışanların COVID-19 salgını ile mücadele etmede en etkin yöntem olarak görülen COVID-19 aşısını olmaları için Cumhurbaşkanlığı Kabinesinin 19 Ağustos 2021 tarihli toplantısında alınan karar, İçişleri Bakanlığının 20.08.2021 tarihli genelgesi ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının yayınladığı "genel yazı" gerekçe gösterilerek iş yerine girişte HES kodlarında iki doz COVID-19 aşısı olduklarını göstermeleri istenmekte, aşı olmayanların da haftada bir negatif sonuçlu PCR testi sonuçları talep edilmektedir. Bu, uluslararası alanda da kabul gören ve başka ülkelerde de görülen bir uygulamadır. Ancak, çalışanlar arasında aşı uygulamalarına karşı çıkmayan ancak sağlık durumu geçici bir süreliğine elverişli olmadığı için COVID-19 aşısı yaptıramayan bireyler de bulunmaktadır. Bu hususta, kanaatim bu bireylerin PCR testi ücreti ile karşı karşıya bırakılmaması, bu konuda işverenin destek vermesidir. Burada önemli olan husus, aşı olamayan söz konusu bireylerin istihdamına son vermek yerine, çalışma hayatındaki varlıklarını sürdürmelerine yardımcı olmaktır. Özellikle çeşitli hastalıklardan dolayı tedavi gören veya hamile olan çalışanları, aşı olmadıkları için iş yerinden dışlamak, PCR testi ücretleriyle karşı karşıya bırakmak bu işçiler aleyhine ayrımcı bir uygulamadır. Kanaatimce, bu grupta yer alan bireyleri korumak için işveren ve işçiler birlikte karar almalıdır. Özellikle, iş yeri şartları elveriyorsa iş sağlığı ve güvenliği kurulunda, elvermiyorsa sosyal diyalog mekanizması işletilerek gönüllü olarak oluşturulacak işyeri kurullarında COVID-19 aşısı olma konusunda tıbbi açıdan sakıncası ol-

duğunu ileri süren bireylerin durumu tartışılmalı, mümkünse bu kişilerin evden çalışması, rapor alması, eğer işçinin iş yerine gelmesi gerekiyorsa PCR testi ücretinin işveren tarafından karşılanmasına karar verilmelidir. Bu şekilde işçilerin de yönetime katılmasıyla iş yerinde şeffaf ve demokratik bir şekilde kararlar alınacaktır.

İşverenin, tüm aşı olmayan çalışanların PCR testi ücretlerini karşılaması hususu ise aşı olan ve tıbben aşı olmasında sakınca görülen bireyler açısından ayrımcı bir uygulama olacaktır. Zira, aşı karşıtı olan işçiler, doktoru uygun görmediği için aşı olamayan işçilerle aynı durumda değerlendirilemez. Ayrıca, aşı karşıtı bireylerin PCR testi ücretinin karşılanmaması işverenin başta DSÖ olmak üzere tüm dünyada benimsenen, aşı yanlısı tavrını ortaya koyacak ve COVID-19 salgın hastalığının son bulmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Akyüz, S. S. (2021) Aşı Karşıtlığı ve Şeffaflık Algısında İletişim Pratikleri ve Siyasal Atıf Aidietlerin Rolü. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5 (2), 172-185.

Bekis Bozkurt, H. (2018). Aşı Reddine Genel Bir Bakış ve Literatürün Gözden Geçirilmesi. *Kafkas Tıp Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 71-76.

Bernstein, A., (2021). 'No jab, no job': the legal implications for employers, *Nursing and Residential Care*, 1-4.

Correspondence, (2021). No-jab, no-job clause: ethical issues and legal impediments, *Journal of Public Health*, e405-e406.

COVID-19:the green book, chapter 14a, (2021).

Çelik N., Caniklioğlu N., Canbolat T., Özkaraca E. (2021).*İş Hukuku Dersleri*, 34.Baskı, İstanbul: Beta.

Ergur A. (2020). Social Causes of Vaccine Rejection-Vaccine Indecision Attitudes in the Context of Criticisms of Modernity, *The Eurasian Journal of Medicine*, 52(2), 217-223.

European Medicines Agency, "COVID-19 vaccine safety update", 6 October 2021, https://www.ema.europa.eu/en/documents/covid-19-vaccine-safety-update/covid-19-vaccine-safety-update-comirnaty-6-october-2021_en.pdf

Filiz M., Kaya M. (2019). Aşı Reddini/Kararsızlığını/Karşıtlığını Etkileyen Faktörleri Belirlemeye Yönelik Yapılan Çalışmaların Sistematiik Derlemesi, *Turkish Research Journal of Academic Social Science*, 2(2), 1-7.

Frati, P., La Russa R., Di Fazio N., Del Fante Z., Delogu G., Fineschi V.(2021). Compulsory Vaccination for Healthcare Workers in Italy for the Prevention of SARS-CoV-2 Infection *Vaccines* 9, 966, 1-9.

Fuhlrott, M., Fischer,K. (2021). "Impflicht im Arbeitsverhältnis?", *Neue Juristische Wochenschrift*, Heft 10.

Gur-Arie, R., Jamrozik, E., Kingori, P. (2021). No Jab, No Job? Ethical Issues in Mandatory COVID-19 Vaccination of Healthcare Personnel, *BMJ Global Health*, 1-5.

Joubert E., Kekeh AC. ve Amin CN. (2021). COVID-19 and novel mRNA vaccines in pregnancy: an updated literature review, *International Journal of Obstetrics&Gynaecology*, Oct.15, 1-8.

Kader Ç. (2019) Aşı Karşıtlığı: Aşı Kararsızlığı ve Aşı Reddi. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*. 4(3):377-388.

Ko, G., Hota, S., Cil, T.D. (2021). "COVID-19 vaccination and breast cancer surgery timing", Letter to the Editor, *Breast Cancer Research and Treatment*, 188, 825-826.

Mahase, E.(2021). Covid-19: Pregnant women should be offered Pfizer or Moderna vaccine, says UK advisory committee, <https://www.bmj.com/content/373/bmj.n1013>

Maternal-Fetal Tıp ve Perinatoloji Derneği (2021). Gebelerde ve Emziren Annelerde COVID-19 Aşıları İle İlgili Türkiye Maternal Fetal Tıp ve Perinatoloji Derneği Görüşü (19.06.2021).

Nilsson, L., Csuth, A., Storsaeter, J., Garvey, L.H., Jenmalm, M.C.,(2021). *Vaccine allergy: evidence to consider for COVID-19 vaccines*, 21(4): 401–409.

Oğuz Ö. (2021). Covid-19 Tedbirleri Kapsamında Aşı Yaptırmama ve Maske Takmama Bir Fesih Sebebi midir?, *Legal İSHGD*, C.18, S.70, 545-568.

Özkaraca, E. ve Ünal Adınır,C. (2020).Yeni Koronavirüs (COVID-19) Salgını Kapsamında Kısa Çalışma, Ücretsiz İzin ve Fesih Yasağının İşçinin Hizmet Süresine Etkisi. *Çimento İşveren Dergisi*, Cilt 34, Sayı 4, s.20-37.

Rahman, A., İslam, S. (2021). Early approval of COVID-19 vaccines: Pros and cons, *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 17:10, 3288-3296.

Süzek,S. (2020). *İş Hukuku*, 19.Baskı, İstanbul: Beta Basım.

T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, (2021). COVID-19 (SARS-CoV-2 ENFEKSİYONU) *Solunum Sistemi Hastalıklarının Yaygın Olduğu Dönemde Sağlık Kuruluşlarında Gebe Takibi*, Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı.

T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, (2021). COVID-19 (SARS-CoV-2 ENFEKSİYONU) *Temaslı Takibi, Salgın Yönetimi, Evde Hasta İzlemi Ve Filyasyon*, Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı.

T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, (2020). COVID-19 (SARS-CoV-2 ENFEKSİYONU) *Genel Bilgiler, Epidemiyoloji ve Tanı*, Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı.

Ünal Adınır, C.,(2021). Covid-19 Aşısının İş İlişkilerine Etkileri, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.27, S.1, 165-188.

Üstün, Ç., Aygörmaz G.A., Özçiftçi S.,Korkmaz M., (2020).COVID-19’da Zorunlu PCR Testi Uygulamasının Tıbbi ve Yasal Gereçekleriyle Etik Değerlendirmesi, *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30(3), 219-227.

Witteck, W. (2021). "COVID-19 Impfpflicht im Arbeitsverhältnis?", *ArbRAktuell*, Heft 3.

Yiğit, T., Oktay, B. Ö., Özdemir, C. N. & Moustafa Pasa, S. (2020). Aşı karşıtlığı ve fikri gelişimi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(53), 1244-1261.

<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html>

<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/vaccines/recommendations/specific-groups/allergies.html>

https://covid19asi.saglik.gov.tr/Eklenti/40459/0/inaktifpandemikcovid-19asisi-uygulamakurallaribrosura4pdf.pdf?_tag1=5DDCEFF1AD3425FA16CABD11E-387C8E820B92BFE

<https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports>

<https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77709/covid-19-asisi-uretim-teknolojileri.html>

[https://www.who.int/news-room/q-a-detail/coronavirus-disease-\(covid-19\)-vaccines](https://www.who.int/news-room/q-a-detail/coronavirus-disease-(covid-19)-vaccines)

<https://ourworldindata.org/covid-vaccinations#source-information-country-by-country>

https://ourworldindata.org/covid-vaccinations?country=OWID_WRL

<https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/covid-19-vaccines>

<https://www.osha.gov/sites/default/files/publications/OSHA4162.pdf>

<https://www.politico.com/news/2021/11/06/biden-vaccine-order-blocked-federal-court-519908>

<https://www.gov.uk/government/publications/vaccination-of-people-working-or-deployed-in-care-homes-operational-guidance/coronavirus-covid-19-vaccination-of-people-working-or-deployed-in-care-homes-operational-guidance>

<https://www.bbc.com/news/world-europe-58590187>

<https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/vaccines-and-immunization-what-is-vaccination>

<https://www.fda.gov/media/144638/download>

<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/vaccines/safety/JJUpdate.html>

<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/vaccines/recommendations/specific-groups/allergies.html>

<https://www.aid.org.tr/alerciden-korkuyorum-covid-19-asisi-olabilir-miyim/>

<https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/who-can-take-the-pfizer-biontech-covid-19-vaccine>

<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/vaccines/safety/JJUpdate.html>

<https://www.fda.gov/emergency-preparedness-and-response/coronavirus-disease-2019-covid-19/pfizer-biontech-covid-19-vaccine-frequently-asked-questions>

<https://www.fda.gov/media/144637/download>

<https://www.nhs.uk/conditions/coronavirus-covid-19/coronavirus-vaccination/pregnancy-breastfeeding-fertility-and-coronavirus-covid-19-vaccination/>

<https://www.eeoc.gov/wysk/what-you-should-know-about-covid-19-and-ada-rehabilitation-act-and-other-eeo-laws>

<https://www.ills.org/who-we-are/covid-19-vaccines-faq-patients-and-caregivers>

<https://health.clevelandclinic.org/should-you-avoid-certain-medications-or-treatments-before-getting-vaccinated-for-covid-19/>

<https://nolacatholic.org/news/a-statement-regarding-the-janssen-johnson-johnson-covid-19-vaccine>

https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20201221_nota-vaccini-anticovid_en.html

<https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77707/asi-uygulanacak-grup-siralamasi.html>

[https://covid19asi.saglik.gov.tr/?gclid=CjwKCAjwgb6lBhAREiwAgMYKRILnZufaGwAkd9fX74RIMGU7vn0Go0G1EwKluuPRKAKOa0o6qY2Y-hoC3kgQAvD_BwE,](https://covid19asi.saglik.gov.tr/?gclid=CjwKCAjwgb6lBhAREiwAgMYKRILnZufaGwAkd9fX74RIMGU7vn0Go0G1EwKluuPRKAKOa0o6qY2Y-hoC3kgQAvD_BwE)

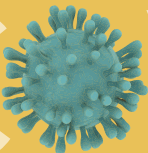
<https://legalbank.net/arama>

<https://www.csgb.gov.tr/duyurular/is-yerlerinde-covid-19-tedbirleri/>

<https://khgmfinansalanalizdb.saglik.gov.tr/Eklenti/41143/0/kamu-saglik-hizmetleri-fiyat-tarifesi-degisiklikcovid-19-rt--pcr-testleri-hakkindapdf.pdf>

<https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77708/covid-19-asisi-cesitleri.html>

COVID-19 COVID-19
COVID-19
COVID-19 COVID-19
COVID-19 COV
C COVID-19
COVID-19 COVID-19
COVID-19
COVID-19 COVID-19
COVID-19 CO

CVID-19

EMERGING HUMAN RIGHTS VIOLATIONS AGAINST SAILORS DURING THE COVID-19 PROCESS

ABSTRACT

Seafarers, who have a key role in the global supply chain, have been left alone with a series of problems with the emergence of the Covid-19 pandemic crisis. Maritime industry employees struggling with difficult working conditions have fallen into even more difficult situations with the problems experienced during the pandemic times. Human dramas faced by seafarers have become a general situation beyond isolated incidents. The most crucial issue that has not been fully resolved is the violation of the repatriation rights of seafarers. Seafarers who could not be returned to their homeland had to work on ships far beyond their international legal contract. They have also faced some negativities such as not being able to go out in the ports they are in, not benefiting from health services, and increasing restrictions by the port state authorities. Despite the termination of employment on cruise ships and seafarers, It could not be returned to their countries. In addition, with not receiving wages, the ship employees were often stranded on the ships. In addition to the deficiencies in the field of subsistence, they prevented them from benefiting from social areas due to epidemic restrictions. However, to compensate for the social isolation brought about by the maritime business, these issues were taken under legal guarantee by the global authorities with the MLC 2006 Maritime Labor at Sea Convention. Still, it was seen that some problems could not be obeyed during the pandemic period. The seafarers' mental health who were stranded on the ships during the pandemic crisis was adversely affected. Due to the nature of the job, they have to cope with the stress caused by time pressure and harsh weather conditions, and their psychological well-being, which is not good, was further adversely affected in this process. Social isolation and difficult natural conditions are essential factors affecting the subjective well-being of seafarers. But with the pandemic crisis has had even worse dramatic consequences. The MLC 2006 Maritime Labor

Convention, which regulates seafarers' working conditions and rights, was unsuitable during the situation due to extraordinary pandemic conditions. When international flights started, shipowners stated that they had very high flight costs and that they were not the source of the problem, and the difficulties of repatriation continued. The ITF International Transport Workers Federation has undertaken essential responsibilities, especially in the change crisis of seafarers, during the lack of global governance and uncertainty that arose during the crisis. With the provision of social dialogue, it is necessary to bring alternative solutions to the problems experienced.

Keywords: Covid-19, Seafarers, Seafarers Change Crisis, Global Outbreak, Ship Crew Management.

COVID-19 SÜRECİNDE GEMİ ADAMLARINA YÖNELİK ORTAYA ÇIKAN İNSAN HAKLARI İHLALLERİ

Aziz MUSLU*

Öz

Küresel tedarik zincirinde anahtar role sahip olan gemi adamları Covid-19 pandemi krizinin ortaya çıkması ile bir dizi sorunla baş başa kalmışlardır. Zorlu çalışma koşulları ile mücadele eden denizcilik endüstrisi çalışanları, Covid-19 pandemi sürecinde yaşanan sıkıntılar ile daha da zor durumlara düşmüşlerdir. Gemi adamlarının karşılaştıkları insani dramlar münferit hadiselerin ötesinde genel bir durum halini almıştır. Tam anlamıyla çözüme ulaştırılmayan en önemli sorun olarak karşımıza çıkan mesele gemi adamlarının yurda iade haklarının ihlali. Yurtlarına iade edilemeyen gemi adamları uluslararası yasal kontrat sürelerinin çok üzerinde gemilerde çalışmak zorunda kalmıştır. Bulundukları limanlarda dışarı çıkamamaları, sağlık hizmetlerinden yararlanamamaları gibi liman devleti otoritelerinin getirmiş olduğu artan kısıtlamalar nedeniyle çeşitli olumsuzluklar ile karşılaşmışlardır. Özellikle kruvaziyer gemilerde işin feshedilmesine karşın kruvaziyer gemi çalışanları yurtlarına iade edilemediler. Ayrıca ücret almama durumları ile birlikte gemi çalışanları çoğu zaman gemilerde mahsur kalmıştır. İşle konusunda yaşanan eksiklerin yanı sıra, salgın kısıtlamaları nedeniyle gemide yer alan sosyal alanlardan istifade etmeleri engellenmiştir. Oysa denizcilik işinin getirdiği sosyal izolasyonu telafi etmek için MLC 2006 Denizde Çalışma Konvansiyonu ile sosyal, kültürel ve rekreatif alanların kullanılması hususları küresel otoritelerce yasal garanti altına alınmıştı fakat pandemi süresince bazı hususların uygulanamadığı görülmüştür. Covid-19 Pandemi krizi döneminde gemilerde mahsur kalan gemi adamlarının ruh sağlıkları oldukça olumsuz etkilenmiştir. İşin doğası gereği zaman baskısı, zorlu hava koşulları gibi nedenlerle ortaya çıkan stres ile başa çıkmak zorunda olmaları nedeniyle iyi olmayan psikolojik iyi oluşları bu süreçte daha da olumsuz etkilenmiştir. Sosyal

* Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fatsa Deniz Bilimleri Fakültesi, Ordu, Türkiye, E-posta: azizmuslu@gmail.com ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3496-1374>

izolasyon ve zorlu doğa koşulları gemi adamlarının öznel iyi oluşlarını olumsuz etkileyen önemli unsurlardır. Gemi adamlarının çalışma koşullarını ve haklarını düzenleyen MLC 2006 Deniz Çalışma konvansiyonu olağanüstü Covid-19 pandemi koşulları nedeniyle kriz süresince ihlal edilmiştir. Yurt dışı uçuşlar başladığında gemi sahiplerinin çok yüksek uçuş maliyetleri olduğunu ve sorunun kaynağının kendileri olmadığı yönünde beyanları olmuştur ve yurda iade sorunları devam etmiştir. Kriz süresince ortaya çıkan küresel yönetim eksikliği ve belirsizlik süresince özellikle gemi adamlarının değişim krizinde ITF Uluslararası Taşıma İşçileri Konfederasyonu önemli sorumluklar üstlenmiştir. Sosyal diyalogun sağlanması ile yaşanan sorunlara alternatif çözümlerin getirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Gemi Adamları, Gemi Adamı Değişim Krizi, Küresel Salgın, Gemi Mürettebat Yönetimi.

GİRİŞ

Küresel tedarik zincirinin anahtar çalışanları olan gemi adamları benzeri görülmemiş Covid-19 pandemi krizinin sonucu olarak önemli mağduriyetler yaşamışlardır. Covid-19 salgını ilk olarak Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde tespit edildi. 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi olarak ilan edildi. İlk vaka sayısından bu yana ekonomide piyasalarda belirsizliğe neden oluyor. Covid-19 salgınının 2. Dünya Savaşı'ndan sonra küresel ekonomi üzerinde en büyük yıkıcı etkilere neden olduğu belirtilmektedir (Gössling vd., 2020). Ekonomide yaşanan kayıpların yanı sıra çok çeşitli alanda hak ihlalleri ile karşılaşmıştır. Gemi adamlarına yönelik haklar yıllar içinde özellikle ITF'in çalışmaları sonucu kazanılmıştır ve küresel düzenlemeler ile güvence altına alınmıştır. Yurda iade, ücret güvencesi, sağlık hizmetleri ve diğer sosyal haklar MLC 2006 çalışma konvansiyonu ile uluslar üstü küresel güvence altına alınmıştır. Konvansiyona imza atmayan ülkelerin bayraklarını donatmış gemilerde konvansiyonu ihlal ettiklerinde bulundukları limanlarda liman devleti denetimlerinde MLC 2006 sözleşmesine göre denetlenerek tutuklanabilmektedir. Ancak Covid-19 pandemi krizi ile bu hakların bir kısmı mücbir sebep nedeniyle ihlal edilmek zorunda kalmıştır. Ücret alamama, sağlık hizmeti alamama, bulundukları limanlarda gemi dışına çıkamama gibi sorunlar olsa da yurda iade sorunu en temel sorun olarak başı çekmektedir. Salgın başlangıcından önce ticari gemilerde yaklaşık 100.000 gemi adamı değişimi yapıldı (ILO 2020). Fakat Covid-19 Pandemi krizi ile birlikte çalışanların yurda iade sorunları çözülmemeyen personel değişim krizi halini almıştır. Gemi çalışanları MLC 2006 denizde çalışma konvansiyonundan doğan haklarını kullanamaz olmuşlardır. Yurtlarına iade edilemeyen bazı yolcu gemileri çalışanları gemilerde mahsur kalmış ayrıca işlerine son verilmek zorunda oldukları için ücret alamamışlardır. Yaşanan bu sıkıntılı durum çalışanların bireysel iyi oluşlarını ve akıl sağlıklarını etkilemiştir Pandemi süreci boyunca artan gemi adamlarının intiharları ile karşılaşmıştır. Psikolojisi bozulmuş bir gemi adamının verimli çalışması beklenemez (Alvarez, 2020). ITF denizcilik koordinatörü Jacqueline Smith bu hususun altını önemle çizmektedir "Sadece iki hafta içinde eve gönderilmeyi beklerken hayatlarını sonlandıran mürettebat üyelerinin yürek burkan raporlarından söz ederek, şu anda ülkelere geri gönderilmeyi bekleyen on binlerce mürettebatın yurtlarına dönüşü için netlik sağlanmasının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle dünya çapındaki hükümetlerin hemen harekete geçmesi ve gemi adamlarını evlerine ulaştırması gerektiğini önemle belirtmiştir (ITF c, 2020)

Fotoğraf 1. Covid-19 pandemi salgınında gemi adamı değişimi (Tradewinds , 2020)

Unilever Tedarik Zinciri Başkanı Marc Engel gemi adamlarının küresel tedarik zincirlerinin işleyişini sağlayan temel işçiler olduğunu söyledi. Gemi adamları olmadan maske, Covid-19 testi, el dezenfektanı veya diğer temel ürünler olamaz. Tedarik zincirleri ciddi bir bozulmanın eşiğinde yemek yok, ilaç yok diyerek pandemi krizinde gemi adamlarının önemini altını çizmiştir (Edge Group, 2020). Küresel tedarik zincirinin anahtar role sahip çalışanları ve en önemli emekçilerinden olan gemi adamlarının temel insan hakları açısından yaşadıkları olumsuzlukların giderilmesi gerekmektedir. Kaptan ve Kaptan (2021) gemi adamlarına yönelik yapmış oldukları araştırmada Covid-19 sürecinde yaşananlar sonucu psikolojik sorunlar ortaya çıkmıştır. Katılımcıların çoğunluğunun pandemi sürecinden dolayı stresli olduğu anlaşılmıştır. Gemi adamları yapılan araştırmada ek olarak, zihinsel yorgunluk, anksiyete bozukluğu ve uyku sorununu en sık görülen psikolojik sorunları olarak aktarmışlardır. Yaşanan süreçte yaşanan hak ihlalleri olmasının yanı sıra küresel tedarik zincirinin aksamasına neden olacak boyuttadır. Sorunun büyüklüğünün tüm taraflar farkında olmalıdır ve sorumlu davranmak zorundadır. Tüm küresel paydaşlar; sivil toplum, sendikalar, kamu otoriteleri, işveren kesimi ve diğerleri, yaşanan bu olumsuz gelişmelerden ders çıkararak küresel bir yönetim ile bu tip kriz durumlarında gemi adamlarının insan hakları ihlallerinin tekrar yaşanmaması için önlemler almak ve getirilen düzenlemeleri uygulamak konusunda sorumluluk taşımak zorundadır.

Kruvaziyer gemilerde gemi adamları işlerini kaybetmenin ötesinde ailelerine kavuşamayarak aylarca gemide kalıp yasaklar nedeniyle dışarı çıkamamışlardır. Bayrak devletinin almış oldukları kararlar neticesinde gemiden ayrılmalara izin verilmemiştir. Hastalığın bulaşmasının engellenmesi

amacıyla gemilerdeki sosyal ve rekreatif alanlardan istifade etmeleri yasaklanmıştır. Yaşanan tüm bu sorunlar yasaklar kalktığı anda sektörün çalışma ilişkileri açısından çok uzun dönemde bertaraf edemeyeceği sıkıntılarla mücadele etmesine neden olacaktır. İvedilikle gemi adamlarının kilit çalışanlar olarak görülmesi gerekmektedir. Mayıs 2021'e kadar, IMO'nun 174 üye devletinden sadece 55'i ülkenin hükümetleri gemi adamlarını kilit çalışanlar olarak kabul etmiştir. Bu sayı son olarak 60'a ulaşmaktadır fakat hala sorunların çözümü için yeterli değildir (Sea Trade, 2021). Yerel yöneticiler, eyaletler ve bölgesel otoriteler ulaşım, konaklama vb. konularda gemi adamlarına yönelik düzenlemeler yapmalıdırlar. Gemi adamları kargo nakliyesi yapan gemilerde çalışmayı sürdürseler bile kruvaziyer işletmeleri ve yolcu gemileri faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldığı için bu tip gemilerde çalışanlar işsiz kalmıştır. Kruvaziyer gemi adamları IMO, Şubat ve Aralık 2020 (IMO, 2020c) arasında gemi operasyonları, gemi personeli ve liman personeli için Covid-19 için 31 genelge yayınladı. Uluslararası Denizcilik Örgütü Tavsiye niteliğinde yayınlanan genelgede operasyon sırasında alınması gereken önlemleri sıraladı. (IMO 2020b) IMO'nun genelgesi kapsamında değerlendirilmektedir. Bu genelge ile kruvaziyer işletmeleri, uluslararası seyahat yasakları sonucu faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmışlardır. Faaliyetlerin durmasının olumsuz sonuçları sadece işletme zararlarından öte çalışanların insani dramlar yaşamasına neden olmuştur. Yurda iade, ücret ve iâşe hakları gemi adamlarının en temel çalışma haklarıdır ve MLC 2006 Deniz Çalışma Konvansiyonu ile düzenlenmiştir.

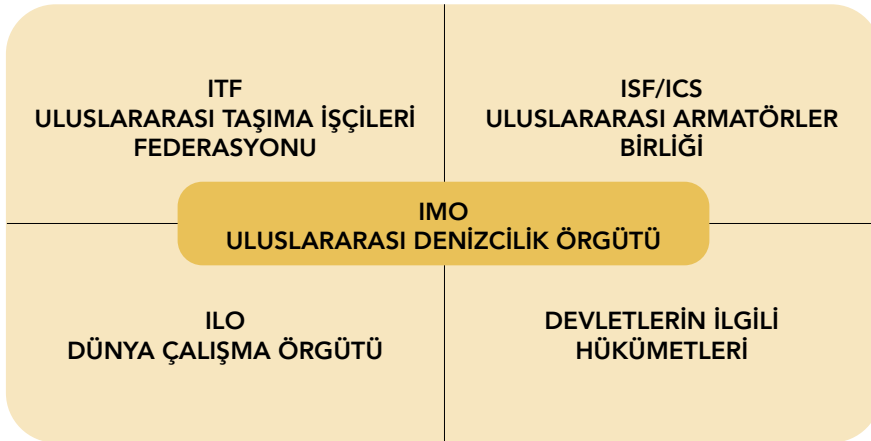
1. GEMİ ADAMLARININ HAKLARI

Gemi adamlarının insana yakışan bir şekilde gemilerde çalışma ve yaşama hakları vardır. İnsan haklarına yönelik en önemli düzenleme Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kaynağını oluşturan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesidir. Sadece tavsiye niteliğinde olan BM Genel Kurulu'nun 10.12.1948 tarih ve 217 A (III) sayılı kararıyla kabul edilen düzenlemedir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde düzenlenen haklar içinde çalışma, sendika hakları, eşit işe eşit ücret, adil ücret gibi çalışma hakları düzenlenmiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 22-27. maddelerinde ekonomik, sosyal ve kültürel haklar düzenlenmiştir. Bildirinin 29. ve 30. maddelerinde hakların kulanılması ve düzenlenmesiyle ilgili hükümler yer almaktadır. Çalışma hakkı, uluslararası insan hakları hukuku düzenlemelerinde İHEB m. 23/1 ve AİHS Ek Protokol m.6/1'de yer almaktadır. Çalışma hakkı, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda madde 49'da düzenlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 18. Maddede "Hiç kimse zorla çalıştırılmaz, angarya yasaktır" ifadesi ile angaryayı yasaklayan düzenleme yer almaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde yer alan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına

İlişkin Sözleşme Roma'da 4 Kasım 1950'de oluşturulmuştur. Bu sözleşmenin 1. Bölümü Madde 4'te kölelik ve zorla çalıştırma yasağı yer almaktadır. Hiç kimse köle ya da kul durumunda tutulamaz (AİHS Md 4/1). Hiç kimse zorla çalıştırılmaz ve zorunlu çalışmaya tabi tutulamaz. (AİHS Md. 4/2) düzenlemeleri yer alır. Gemi adamlarının hakları küresel düzenlemeler ile özel iş olarak kayıt altına alınmıştır. Cinsel, ırksal veya diğer nedenlerle taciz ve zorbalığın olmadığı bir ortamda çalışması işverence garanti altına alınmalıdır. Normal çalışma saatleri Pazartesi'den Cuma'ya günde sekiz saattir. Zabit sınıfı hariç ve manevra zamanları dışında bu saatin üzerinde yapılan çalışmalara fazla mesai ödenir. Herhangi bir 24 saatlik periyot içinde 10 saat dinlenme hakkı ve herhangi bir yedi günlük dönemde 77 saat dinlenme hakkı mevcuttur. Her hizmet ayı için yedi gün (en az üç kere) ücretli izin hakları mevcuttur. Gemi adamının hizmet süresi sonunda kontratı bittiğinde işveren, eve dönmesi için gereken masrafları karşılamak zorundadır. Gemi adamı hastalık veya yaralanma nedeniyle taburcu edilirse, masrafları işverene ait olmak üzere gerekli olduğu sürece tıbbi tedaviye (hastaneye yatma dâhil) hakları mevcuttur. Gemi adamları gemide bir kaza sonucu yaralanırsa, hastalık parası ve tazminat alma hakları vardır. Gemi adamlarının sendikaya üye olma hakları vardır. Sendika sözleşmelerinde detaylı olarak gemi adamlarının hakları genişletilebilir. Yaşanan Covid-19 pandemi krizi ile gemi adamları kontrat sürelerinin üzerinde çalışmak zorunda kalmıştır. Kruvaziyer gemilerde ücretten, sağlık hizmetlerinden yoksun olarak mağdur durumda kaldılar. Mücbir sebep nedeniyle gemi adamlarının hakları ihlal edilmiştir. Gemi adamlarının kontrat sürelerini aşan çalışmaları Avrupa insan hakları sözleşmesinin aşağıdaki düzenlemesine göre zorla çalıştırma sayılabılır. Toplumun hayat veya refahını tehdit eden kriz veya afet hallerinde gerekli görülen her hizmet; (AİHS Md. 4/3c). Fakat olağanüstü kriz olarak görülen durumlar olağan hale gelmiştir. Kriz sürecinde kısıtlamaların gevşetilmesi uluslararası uçuşların başlaması krizin aşılması ile ilgili normalleşmeye yönelik gelişmelerdir. Gemi adamlarının yurda iade hakkı yurda iade masraflarının yüksek olması nedeniyle ihlal edilmiştir. ITF hak ihlallerini bertaraf etmek için Covid-19 pandemi krizi süresince yoğun çalışma yürütmektedir. ITF'in çeşitli deniz iş kollarına farklı sözleşmeler uygulamaları mevcuttur. Sendikaya üye gemi adamı bu sözleşmelere aykırı durumlar ve gemi adamlarının ücret alamamaları durumlarında gemi adamı bulunduğu ülkenin ITF müfettişini ve yerel denizcilik sendikasını müfettişi ile haklarını arayabilirler. Sendikaya üye olmayan gemi adamları liman devleti otoritelerine bilgi vererek geminin MLC 2006 konvansiyonu hükümlerine göre denetlenmesini sağlayabilirler. Gemi, hak ihlalleri nedeniyle limanda tutuklanabilir. Gemi, adamlarının çalışma yaşamı ile ilişkili tüm sosyal hakları MLC 2006 konvansiyonu ile güvence altına alınmıştır.

2. MLC 2006 DENİZ ÇALIŞMA KONVANSİYONU

1950’li yıllardan sonra armatörlerin maliyetlerini düşürmek amacıyla kolay bayrak diye adlandırdığımız vergi avantajına sahip bayraklara yöneldikleri görülmektedir. Bu durum 70’li yıllarda hız kazanmış deniz iş yaşamında uygunsuz çalışma koşullarını ve kötü operasyonel süreçleri getirmiştir (Muslu, 2016). İşletmelerin maliyetleri kısma yönelmesi elverişli bayraklarla donatılmış gemilerin sayılarını arttırmıştır. Bir diğer adı kolay bayraktır. Bu bayraklarla donatılmış gemilerde kurlsız ve düzensiz gemi işletmeciliği örnekleri ve gemi adamlarına yönelik insani dramlar görülmüştür. Bu durum küresel ölçekte gemi adamlarının haklarına yönelik bir düzenleme ihtiyacını arttırmıştır. Sonuç olarak çoğu denizcilik organizasyonu gemi adamlarının yönetimi konusunda çalışmalar yapmaktadır. Ancak özellikle IMO ve AB birçok yeni düzenleme getirdi. En önemli küresel düzenleme ise MLC 2006’dır (Zhang, 2016, s. 9). Görüldüğü üzere çok sayıda denizcilik kurumunun gemi adamlarının yönetimleriyle ilgili fikirleri vardır. Bu durumdan kaynaklı IMO ve AB bu konularda rehberlik edecek çok sayıda yeni kılavuz sunmuşlardır. Dünya çapında önemli bir rehber olacak kılavuz ise MLC 2006 konvansiyonudur (ILO, 2019). ITF, MLC’yi ortaklaşa oluşturmak ve şekillendirmek için on yıldan fazla bir süre denizcilik örgütleri, ILO ve hükümetlerle birlikte çalışmıştır ve MLC’nin uygulanmasını izleme ve desteklemeye ve daha birçok ülkeyi MLC’yi onaylatmaya ikna etmeye kararlı şekilde çalışmalarını yürütmüştür (ITF, 2014).

Şekil 1. MLC 2006 Deniz Çalışma Konvansiyonunun ilgili paydaşları

Armatörler haksız rekabet oluşturan ve deniz güvenliğini tehdit eden uygulamaların ortadan kalkması için MLC 2006 sözleşmesini desteklemişlerdir. MLC-2006’nın kabulüne ilişkin prosedür Ocak 2001 tarihinden itiba-

ren başlatılarak, gemi sahipleri (armatör) örgütleri ile gemi adamları sendikaları, denizcilik sektörü alanındaki tüm ILO belgelerini konsolide etmek (birleştirmek) suretiyle, bu alanda yapılan çalışmaları daha ileri seviyelere taşıyacak ortak bir karar ile tek belge altında imza atmışlardır. İlginçtir ki, MLC-2006'nın kabul edilmesi fikri, armatör gruplarından gelmiştir. (Blank, 2006:39). Armatörlerin bu konvansiyonu desteklemesinin altında yatan temel neden haksız rekabetin engellenmesi ve denizcilik endüstrisinde kalitenin artırılmasıdır. MLC 2006 konvansiyonu 52 ülkenin imzalaması ve ITF e bağlı sendikaların denetlemeleri sonucu ve liman devleti denetimleri aracılığıyla küresel bir yaptırım gücü oluşturmaktadır. MLC 2006 konvansiyonu ile çalışanların hakları güvence altına alınırken armatörün kaliteli gemi işletmeciliği yapılabilmesinin yolu açılmaktadır. Sosyal haklar ile deniz iş kolu sendikalarının oluşturmaya çalıştığı adil deniz iş yaşamını gerçekleştirmenin yolu açılmıştır. Emniyetli gemi işletmeciliğine yapacağı katkı ile kazalar sonucu sektörün ve çevrenin zarara uğraması azaltılabilecektir. İnsana yakışan çalışma koşulları, yaşama alanları, sağlık hizmetleri, sosyal haklar MLC 2006 sözleşmesi ile tüm dünya üzerinde sağlanabilecektir (Muslu, 2018: 404).

ITF başkanı olan Paddy Crumlin 2006 yılında ifade ettiği gibi MLC, gemi adamlarının çalışma haklarını ve çalışma standartlarını iyileştirmeye yönelik küresel sendika kampanyasında ileriye doğru önemli bir adımı temsil etmektedir. Yeni küresel düzende gemi işletmeciliği ancak gemi adamlarının sosyal haklarının sağlandığı şekilde yapılabilecektir (Muslu, 2018:399) (ITF, 2006). ITF federasyonu gemi adamlarına yönelik insan hakları ihlalleri ve MLC 2006 konvansiyonunun ihlal edilmesi karşısında köklü yapısı ve geniş organizasyonu ile mücadele ederek denizde insani çalışma koşullarının sürdürülmesine önemli katkılarını sürdürmeye kararlı gözükmektedir.

Gemi adamları açısından MLC 2006 Konvansiyonu;

ILO tarafından kabul edilen temel hakların yanı sıra geniş kapsamlı bir dizi denizcilik temel çalışma ilkeleri ve haklarının düzenlenmesi,

Gemi adamlarının çalışma haklarının esaslarının çok açık ve net olarak ortaya konulması ve ayrıntılı olarak açıklanması,

Gemi adamlarının hakları ve alacakları konusunda daha iyi bir şekilde bilgilendirilmesi,

Gemi adamlarının asgari çalışma yaşama koşullarının iyileştirilmesinin sağlanması ve gemi adamlarının hem karada hem de gemide iken şikâyet hakkının bulunmasıdır. (Bedük, 2012:75)

MLC-2006, istihdam koşulları, çalışma ve dinlenme saatleri, kalacak yer (barınma) ve yiyecek ve içecek sağlama, dinlenme ve eğlenme imkânı, işçi sağlığının korunması, tıbbi bakım, sosyal yardım ve sosyal güvenliğin sağlanması gibi hemen hemen her bakımdan gemi adamlarının çalışma koşullarının asgari gereklerini belirlemektedir (Dimitrova, 2010:95). Genel şekliyle MLC-2006, Gerekçe (Preamble) ve Madde (Articles) başlıkları ile 16 maddeden oluşmaktadır. MLC-2006 alışlagelmiş bir sözleşme olmaktan ziyade, iki kategoriden oluşan bir temel haklar bildirgesidir. Birinci kategori Sözleşmenin 3. maddesinde düzenlenen “temel hak ve ilkeler”, ikincisi Sözleşmenin 4. maddesinde örneklerle açıklanan “gemi adamlarının çalışma ve sosyal haklarıdır”. MLC-2006’da yer alan temel hak ve ilkeler ile bağlantılı sekiz temel ILO Sözleşmesi bulunmaktadır (Bedük, 2012: 67).

Liman devleti kontrollerine ilişkin MLC 2006 sözleşmesi, özellikle standart altı gemilerde çalışma koşulları ile mücadele açısından ve bu gemilerin sağlıklı organizasyonunda oldukça etkilidir (Muslu, 2020). Adil ekonomik rekabet ilkesi Sözleşmede kesin olarak yer almamakla birlikte, armatörler arasında faaliyet alanının, gemilerin sicil durumunun, iş gücü arzının (düzeltilmesinin) belirli bir kurala bağlanması isteği MLC-2006’nın kabulünün altında yatan temel sebeplerdir (Dimitrova, 2010:95).

ITF başkanı olan Paddy Crumlin “MLC’nin, işçi hakları ve aynı zamanda gerçek sosyal diyalog için büyük bir başarı olduğunu ifade etmiştir (ITF, 2014). MLC 2006, gemi adamlarının sosyal hakları için önemli bir gelişme oldu. İş yeri olan gemilerde zorbalığa karşı önlem alınmaya başlandı (Muslu, 2020). Ancak MLC 2006 konvansiyonunun getirdiği bütün bu haklar Covid- 19 pandemisinin getirdiği mücbir sebepler nedeniyle ciddi anlamda ihlal edilmiş ve askıya alınmıştır.

3. ITF- ULUSLARARASI TAŞIMA İŞÇİLERİ FEDERASYONU

Uluslararası Taşıma İşçileri Federasyonudur. Kısaca ITF olarak adlandırılan bu kuruluş 1896 tarihinde kurulmuştur. Açık yazılımı, Uluslararası Taşıma İşçileri Federasyonu olup merkezi Londra’dadır (Atergin, 2004, s.16). Bugün, dünya genelinde 4,5 milyon taşımacılık işçisini temsil eden 155 ülkeden 780’den fazla sendikal örgüt ITF üyesidir. ITF’in genel merkezi Londra’dır, ayrıca Nairobi, Ouagadougou, Tokyo, Yeni Delhi, Rio de Janeiro, Amman, Moskova ve Brüksel’de büroları mevcuttur (ITF, 2015). Dünyanın birçok noktasında gemi adamlarının sosyal hakları ve çalışma yaşamı ile ilgili enspektörleri ile yapmış olduğu denetimler sektörde kalitenin artmasına doğrudan etki etmektedir. ITF sözleşmesi olan gemide ITF’in tespit ettiği minimum ücret alt sınırından az olmayan ücret, sosyal haklarını ve

fazla mesailerini alırlar. Asgari şartların altında toplu sözleşmeli bir gemide sözleşme yapılması mümkün değildir (Muslu, 2018). ITF, çalışmalarının bir parçası olarak, denizde istihdam koşulları, işe alım, eğitim ve güvenlik için bu küresel standartları belirleyen Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) gibi kuruluşlarda gemi adamlarını temsil eder (ITF, 2021). ITF; IMO, ILO ve OECD Taşımacılık Alt Komisyonunda, Dünya Sağlık Örgütünde yer almakta, çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca birçok organizasyona doğrudan ve dolaylı destek olmaktadır. Bünyesinde komiteler, alt komiteler ve özel çalışma grupları yer almaktadır. Sözleşmeler birimi toplu sözleşme yapılan gemilere mavi sertifika vermektedir. Oluşan anlaşmazlıklarda hukuk bölümü gerekli destek ve danışmanlık çalışmaları yapmaktadır (Muslu, 2018).

ITF'in hedefleri ITF Tüzüğü'nde belirlenmiştir. Bu hedefler kısaca (ITF, 2015);

- Dünya çapında, insan hakları ile sendikal haklara duyulan saygıyı artırmak;
- Sosyal adalet ve iktisadi gelişime dayanan barış için emek vermek;
- Üyesi olan sendikalara, mensuplarının çıkarlarını savunmalarında destek olmak;
- Üyelerine araştırma ve bilgi hizmeti sağlamak;
- Genel anlamda, yaşadığı sıkıntılarda taşımacılık işçilerine destek olmak biçiminde sıralanabilir.

ITF, Covid-19 pandemi krizi başladığı günden itibaren önemli işlere imza atmıştır. Özellikle yurda iade operasyonlarında bizzat yer almıştır. Müfettişleri aracılığıyla süreci kontrol ederek gerekli gördüğü yerlerde liman devleti otoriteleri ile temasa geçerek mağduriyetlerin azaltılması yönünde çaba göstermişlerdir.

ITF, pandemi süresince gemi adamlarının yaşadıkları mağduriyetleri bir miktar azaltmak için Liman devleti otoritelerine aşağıdaki öneri ve talepleri getirmiştir.

Aşı sertifikalı gemi adamlarının gemilere girip çıkmaları için kalıcı "yeşil şerit" muafiyetleri getirerek gemi adamları değişim krizinde çözüme katkı sunulmalıdır.

Yerel sağlık görevlilerinin gemi adamlarının karaya çıkmasını engelleme yetkisi varsa, yetkilerinin geri alınması. Kıyı izni ve tıbbi bakımla ilgili gemi adamlarının haklarını tekrardan iade etmelidirler.

Bazı ülkeler Covid-19'u yönetmek için gerekli olduğunu iddia ettiği bir uygulama olarak gemi adamlarının cesetlerini yas içindeki ailelerine geri göndermeye yönelik yasakları kaldırılmalıdır.

Gemi adamlarının ülkelerin otoriteleri aşılara ve haklarına nasıl erişebilecekleri hakkında doğru bilgileri çevrim içi olarak basit bir dille İngilizce yayınlamalıdır. (ITF, 2021).

Global Cruise Lines CEO'su Christian Verhounig ITF ile ilişkili olarak: "ITF ile olan iyi ilişkilerimizi ve bu zor zamanlarda sağladıkları desteği takdir ediyoruz. Onların katılımı, tüm değerli mürettebat üyelerimizin ülkelerine geri dönüşünü hızlandırmamıza büyük ölçüde yardımcı oldu." ifadesini dile getirmiştir (ITF a, 2020).

4. GEMİ ADAMI DEĞİŞİM SORUNU VE YURDA İADE HAKKI

Ekonomik bakımdan zayıf olan gemi adamının sözleşmesinin son bulunduğu ülke limanında sıkıntılar içinde kaderine terk edilmesi düşünülemez. O nedenle kanun koyucu, işçinin korunması ilkesi gereği, gemi seferde veya başka bir limanda iken iş sözleşmesinin sona ermesi durumunda gemi adamının ülkesine geri gönderilmesinin sağlanmasını zorunlu kılmıştır (Bedük, 2012: 155). 1926 yılında oluşturulan Gemi Adamlarının Ülkesine Gönderilmesine İlişkin 23 sayılı ILO Sözleşmesi 16.04.1928 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 166 sayılı Gemi Adamlarının Ülkesine Gönderilmesine İlişkin Sözleşme olarak 1987 yılında revize edilmiştir. 03.07.1991 tarihinde sözleşme Türkiye tarafından Resmi Gazete'de yayınlanarak onaylanmıştır. ILO 1987 yılında Gemi Adamlarının Ülkesine Gönderilmesine İlişkin tavsiye kararını yayınlamıştır. MLC-2006 ise, aynı zamanda diğer uluslararası iş sözleşmelerinde bulunan temel prensipleri benimseyen, hâlihazırda tüm uluslararası deniz iş sözleşmesi ve tavsiye kararlarını güncel haliyle bir araya getiren konsolide bir ILO Sözleşmesi'dir (Bedük, 2012: 155). Yurda iade hususu ILO 166 sayılı sözleşmesi revize edilerek MLC 2006 konvansiyonunun içinde tekrardan düzenlenerek yer almıştır.

Fotoğraf 2. ITF Global Cruise Lines’in şu anda Birleşik Krallık’ta Tilbury ve Bristol’de bulunan altı gemisinde bulunan yüzlerce gemi adamına yardım ediyor. (ITF d., 2020)

MLC Deniz Çalışma Konvansiyonu ile uluslararası olarak garanti altına alınmış gemi adamlarının yurda iade hakkı Covid-19 pandemi krizi süresince mücbir sebep nedeniyle ihlal edilmiştir. MLC 2006 Deniz Çalışma Konvansiyonu ile gemi adamlarının yurda iade masrafları gemi sahibi olan işveren tarafından karşılanır, ayrıca gemi adamının sözleşmesinin sona ermesiyle birlikte toplam çalışma hizmet süresini kontrat başına maksimum en fazla 11 ay ile sınırlar. MLC 2006 deniz çalışma konvansiyonuna göre süresi belirli sözleşmelerle çalışan gemi adamlarının çalışacağı maksimum azami kontrat süreleri ülke sınırlarının sıkı bir şekilde kapatılmasından kaynaklanan ilk “mücbir sebep” ile azami kontrat sürelerinin aşılmasına neden olmuştur. Ayrıca Covid-19 sürecinin etkilerinden biri de IMO’nun (IMO 2020a) yayınlanan genelge uyarınca bu husustaki tüzel kurumların gemi adamı yeterlilik eğitimlerini ve denetimlerini askıya almış olmalarıdır. Covid-19 pandemisinin başlangıcından bu yana, yük gemilerinde çalışan yüz binlerce gemi adamı sözleşmeleri bitmelerine karşın evlerine dönememeler. Çalıştıkları gemilerde ‘sıkışmış’ ve karaya çıkarmalarına müsaade edilmedi. Aynı sayıda evlerinde olan gemide çalışmak için sıra bekleyen gemi adamları ise gemiye katılamıyor. İşsiz ve ücret kaybı ile kendilerinin ve ailelerinin yaşamlarını devam ettirme mücadelesi içindeler. İki taraflı bir mağduriyet söz konusudur; işe katılmak isteyenler ve işten ayrılmak isteyenler. Yüz binlerce gemi adamı, sözleşme sürelerinden çok daha fazla sürede çalışmak zorunda kaldılar. 2020’nin son ayları boyunca ve bu yılın başına kadar, 400.000 gemi adamının hala ülkelerine geri gönderilmesi ve benzer sayıda gemi adamının gemiye katılması gerektiği tespiti IMO tarafından tahmin edilmiştir (IMO, 2021). Bu durum denizde zorla çalıştırılan gemi adamlarının, sistematik bir ihlal ile karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Zorla çalıştırılmak ile karşı karşıya olan gemi adamlarının esenliklerinin ve ruh sağlığının bozulması söz konusudur. Ciddi insani endişeler, mürette-

bat refahı ve mevzuata uygunsuzluk konularının yanı sıra, yorgunluk sonucu ciddi deniz kazaları riski artmaktadır. Covid-19 pandemi salgınının ne zaman biteceğinin bir muamma olması ve gemilerin uluslararası kurallara uygunsuz, emniyetsiz bir şekilde faaliyet göstermesi nedeniyle çok sayıda geminin faaliyetleri ilerleyen yıllarda durabilir. Böyle bir durumdan kaynaklı oluşacak küresel bir kriz ile tüm ulusal ekonomilerin bağımlı olduğu küresel tedarik zincirlerinin gördüğü hasarın onarımı ciddi şekilde zorlaşacaktır (ICS, 2021). Gemi adamlarının uzayan kontratlarının deniz kazası ve iş kazası olasılıklarını arttırması da çok muhtemeldir.

Kesin bir rakam söylemek zor olsa da en az yarım milyon gemi adamı etkilendi. Ağustos 2020’de, 150.000’den fazla gemi adamının dünya filosunu hareket halinde tutmak için çalışmak amacıyla hazır bir şekilde gemilerine katılmaya bekleyenlere ek olarak, pandemi nedeniyle kontratları uzatılmış görev yapan 250.000’e yakın mürettebatın ivedilikle yurtlarına dönmek için geri gönderilmeleri gerektiği IMO tarafından tahmin edilmekteydi. Fakat hükümetler mürettebat değişikliklerini kolaylaştırmak için gerekli önlemleri almadıkça, denizde sıkışıp mahsur kalan mürettebat sayısı daha da artacak gibi görünüyor (ICS, 2021). Ayrıca Covid-19 sürecinin etkilerinden biri de IMO (IMO 2020’a) tarafından yayınlanan genelge uyarınca ülke ve kuruluşların yeterlilik eğitimlerini ve denetimlerini askıya almış olmalarıdır. Gemi adamı değişimine engel olan bir diğer husus alınan bu karardır.

Gemi adamlarını mahsur bırakan tek engel sınırların kapanması değildir. Sınırlar açıldıktan sonra denizcilik şirketleri maliyetli kısıtlı uçuşların mevcudiyeti nedeniyle mürettebat değişiklikleri sorunlarıyla karşı karşıya kaldı (Bockmann, 2020). Covid-19 pandemi krizi süresinde armatör şirketlerin PCR testi dâhil olmak üzere personel değişimi başına yaklaşık 10.000 \$ ödemesi gerekmiştir (Kaptan ve Kaptan, 2021:9). Klaveness Combination Carriers CEO’su Engebret Dahm, yüzlerce gemi kiralama şirketinin gemi adamı değişimini krizin çözülmesi açısından desteklemelerine rağmen, bazı gemi kiracılarının seferleri öncesinde ve sırasında mürettebat değişikliğinden imtina ettiklerini belirtmiştir (Tradewinds, 2021)

Denizcilik sektörünün gemi adamlarının yurda iadeleri ile ilgili tedbirlerin alınması bir zorunluluktur. Çünkü gemi adamının geminin bağlama limanına veya ikametgâhına kadar geri dönüşünün sağlanması ve ayrıca geri dönüş için gerekli tüm zorunlu masraflarının karşılanması, işverenin işçiyi gözetme borcundan kaynaklanmaktadır (Songu, 2004: 858). Mart ve Ağustos 2020 arasında, ulusal sağlık ve göçmenlik makamları tarafından getirilen kısıtlamalar ve uluslararası uçuşların çoğunun askıya alınması nedeniyle, normal mürettebat değişikliklerinin yalnızca yaklaşık %25’inin gerçekleşebildiği tahmin edilmektedir. Gemi adamları görev kontratlarının süresiz olarak uzatılamayacağı ve mevcut durumun sürdürülemez olduğu konusunda kamuoyunda giderek artan bir kabul vardır (ICS, 2021).

Fotoğraf 3. Covid-19 pandemi salgınında rotasyonlu personelin değişimi (Tradewinds, 2021)

17 Mayıs 2020’de yaklaşık 100.000 yolcu gemisi çalışanı evlerine geri gönderilmeleri konusunda herhangi bir kesinlik olmaksızın denizde mahsur kaldılar (Dolven, 2020). Tahmini olarak dünyada 200.000’den fazla gemi adamı gemilerinden inip evlerine dönmeyi beklediğinden, hükümetlerin ve otoritelerin Covid-19 seyahat istisnaları hususunda düzenlemeler yapmaları için zaman sayarak beklemektedirler (ITF, 2020) . Gemi operatörlerinin mürettebat değişikliği yapamaması, İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana küresel denizcilik endüstrisinin karşılaştığı en büyük operasyonel zorluk olmuştur (ICS, 2021). IMO Genel Sekreteri Kitack Lim yaptığı açıklamada, sektör analizine dayanarak, sözleşmelerini bitirdikten sonra ülkelerine geri gönderilmeleri gereken gemi adamı sayısının Eylül 2020’de yaklaşık 400.000 olan yüksek bir seviyeden, Mart 2021 itibariyle yaklaşık 200.000’e düştüğünü söylemiştir. Ancak bu sayının tekrar yükselebileceğini ve mürettebat değişikliği krizinin sona ermediğini dile getirmiştir (IMO, 2021).

Almanya’nın Cuxhaven şehrinde Nisan 2020 tarihinde kruvaziyer gemide beklemekte olan gemi personelinde Covid-19’a rastlanması nedeniyle gemi personeli karantinaya alınmıştır. Karantina sonrası sorunun çözülmesi için ITF ciddi bir uğraş vermiştir. ITF denizcilik koordinatörü Jacqueline Smith, Alman Hükümetini, ITF üyesi ver. Di ve MTWTU’yu, Alman Denizci heyetine ve Almanya’daki ITF Müfettişini geri dönüş dalgasını kolaylaştıran iş birliğinden dolayı tebrik etmiştir. ITF, geri dönüş için kiralık uçuşlarla Ukraynalı (168 gemi adamı), Endonezyalı (738 gemi adamı), Türk, Tunuslu, Mauritiuslu ve Çinli mürettebatı evlerine göndermiştir. Filipinler, Nikaragua ve Honduras’tan yaklaşık 1.200 gemi adamı için bir sonraki haftaya daha fazla kiralık uçuş planlanılmıştır. 192 Hintli gemi adamı, herhangi bir olası seyahat tarihi ve hükümetlerinden kısmi destek almadan gemide kalmaya devam etmiştir. Alman Hükümeti, gemi adamları misyonu ve denizcilik sendikaları

arasındaki koordinasyon, geri dönüş operasyonlarının nasıl yapılabileceği konusunda dünyada ülkelerinin hükümetleri ve endüstri için önemli bir örnek oluşturmuştur, ancak aynı zamanda şirketlerin ve bayrak devletlerinin bir arada olması gerekmektedir. ITF denizcilik koordinatörü Smith gemi adamlarına karşı sorumlu ve onlara karşı hakları olan değerli bir yaklaşımı gösteren örnek bir davranış olduğunu ifade etmiştir. (ITF c, 2020).

Özellikle ülkelerin kamu otoritelerinin ve liman devletlerinin gemi adamlarını anahtar çalışan olarak görüp kısıtlamalardan muaf bırakmaması gemi adamı değişim krizinin en önemli nedenidir. Bu duruma karşın Asya'daki önemli mürettebat değişim merkezleri örneğin Filipinler, Singapur ve Hong Kong gemi adamlarına yönelik kısıtlamaları kademeli olarak kaldırmıştır. Rahatlama içine giren denizcilik endüstrisi sorun çözülüyor diye beklenti içindeyken tekrar salgın ve kısıtlamaların artması ayrıca sıkıntı yaşamasına sebep olmaktadır. Denizcilik paydaşlarının alternatif çözüm geliştirmemesi nedeniyle gemi adamı krizinin gelecekte denizcilik endüstrisine ve küresel tedarik zincirine olumsuz çıktıları olacağı aşikârdır. Denizcilik endüstrisi işverenlerinin gelecekte kriz kaynaklı zarar görmelerinin ötesinde kamuoyundaki algılar nedeniyle insan haklarını ihlal eden ve zorla gemi adamı çalıştıran işverenler olarak kötü bir ün ile anılmaları söz konusu olabilecektir. Maalesef, gemilerin kiracıları maliyeti yalnızca armatör tarafından karşılanırsa bile, mürettebat değişikliklerini kolaylaştırmak için birçok dökme yük gemi kiracısı gemilerin küçük sapmalarını bile karşılama konusunda bile isteksiz görünüyor. (ICS, 2020). Uluslararası Denizcilik Örgütü Genel Sekreteri, Covid-19 kısıtlamalarının neden olduğu mürettebat değişikliği krizine yönelik gemi adamı sayılarında bir miktar iyileşme olmasına rağmen zorlukların devam ettiği noktasında uyarmıştır (IMO, 2021). Uluslararası Deniz Ticaret Odası, gemi adamlarının küresel "kilit işçiler" statüsü olmasına rağmen, gemi mürettebatının hareketine uygulanan kısıtlamaların genellikle turistler için olanlardan daha külfetli olduğunu belirtmiştir (ICS, 2020). Bu durum bize göstermektedir ki tüm paydaşların farkındalığı olmasına karşın olumsuzluklar yaşanmaktadır. Armatörün maliyet avantajını düşünmesi ve ülkelerin pandemi kısıtlamalarından gemi adamlarını muaf tutmaması gibi temel nedenlerle gemi adamı değişim krizinin bir insan hakkı ihlali olarak sürmesine neden olmaktadır.

ITF denizcilik koordinatörü Jacqueline Smith, hükümetlerin gemi adamlarının güvenli seyahatini, yurtlarına iadelerini nasıl kolaylaştırabileceği ile ilgili ve 'kilit işçiler' olarak mürettebat değişimlerine izin vermek amacıyla gemi adamlarına herhangi bir ulusal Covid-19 kısıtlamasından ayrıcalıklı ve farklı olarak nasıl acil istisnalar sağlayabileceğine dair bir yol haritası geliştirmek maksadıyla BM kurumları ve sektörle yakın bir şekilde çalıştıklarını

ifade etmiştir (ITF c 2020). ITF'in bütün bu çabalarına karşın yaşanan insani dramlar ve mağduriyetler devam etmektedir.

5. VİZE SORUNLARI

Gemi adamlarının geliştirmekte olan veya az geliştirmekte olan ülkelerden istihdam edilmesi sektörün normal zamanlarda bile personel değişiminde vize kaynaklı sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Personel değişim krizinin en önemli politik kaynağı ülkelerin getirdikleri vize yasaklarıdır. Covid-19 pandemi krizi bir yılı aştığından vize konusunda kısmen farkındalık oluştu ancak sorunun çözümü için maalesef karar ve uygulama mercileri ihtiyaçların gerektirdiği gibi hareket etmemiştir. Avrupa'daki durum, sınırlı turizm uçuşlarının yeniden başlamasına izin verildiği için 2020 yazında kısmen iyileşti ve birçok AB hükümeti ve Birleşik Krallık tarafından, konuyla ilgili gemi adamlarının mağduriyetini azaltmaya yönelik olarak uyuşu ne olursa olsun, mürettebat değişikliklerini kolaylaştırmaya yönelik çabalar takdir edilecek boyuttadır. Bununla birlikte, gerekli vizeleri almak, AB Schengen Bölgesi'ne gidip gelmek isteyen AB üyesi olmayan birçok gemi adamı için hâlâ büyük bir zorluktur. Bunun önemli bir nedeni, çoğu uzun süredir kapalı olan başlıca gemi adamı iş gücü arzı ülkelerinde bulunan AB üye devletlerine ait konsoloslukların sınırlı kapasitesidir. Avrupa Topluluğu Armatör Birlikleri (ECSA) ve Avrupa Komisyonu ile çalışan ICS, AB Devletlerinin gemi adamlarına varışta vize verme veya vize zorunluluğundan geçici olarak muaf tutulma olasılıklarını artırmak için baskı yapmıştır (ICS, 2020). AB ülkelerine nazaran İngiltere, gemi adamı değişimlerinde daha esnek politikalar uygulamıştır. Denizci bir ülke olması, personel değişim krizinin önemini anlamasında etkindir. Ayrıca İngiltere'de Denizcilik sektöründe sivil toplumun ve sendikaların örgütlü olması bu konuda farkındalık yaratılmasında etkili olmuştur. Böylelikle personel değişiminde kamu otoriteleri vize engeli koymak yerine gemi adamlarının yurtlarına gönderilmesi hususunda destekleyici olmuşlardır.

Fotoğraf 4. Gemide kontratları bitmesine karşın zorunlu olarak çalışan gemi adamı (Edge Group, 2020)

Vize sorununun ötesinde mevcut gemi adamlarının ülkelerine gönderilmelerinde çok çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır. ITF denizcilik koordinatörü Jacqueline Smith aşağıdaki örnek olayda tarafların sorumluluk almamasını önemli bir sorun olarak belirtmiştir.

“Yolcular 23 Mart’ta yolcu gemisi Mein Schiff 3 gemisinden indikten sonra, şirket diğer gemilerinden bazı gemi adamlarının Mein Schiff 3’e aktardı ve ülkelerine geri göndermeye başlatmak için Almanya’nın Cuxhaven limanına gitti. Mein Schiff 3 gemisi 28 Nisan’da Cuxhaven’a demirledi, ancak 30 Nisan’da gemide bir Covid-19 salgını tespit edildi ve şirketin gemideki herkesi karantinaya almasına neden oldu. Şirketle haftalarca süren yoğun görüşmelerin ardından, Alman ITF Müfettişi Hamani Amadou’nun yardımıyla ITF’in Almanya’daki yan kuruluşu ver. di’den Maya Schwiegershausen-Gueth, nihayet 8 Mayıs Cuma günü 2.900 gemi adamından yaklaşık 1.200’ünün ülkelerine geri gönderilmesine yardım edebildi. “Ne şirketin ne de bayrak devletinin sorumluluklarını ciddiye almaması son derece sinir bozucu ve çileden çıkartıcıydı. Gemi adamları evlerine dönmek için can atıyorlardı ve buna sonuna kadar hakları vardı” (ITF c, 2020).

6. GEMİ ADAMININ İAŞE HAKLARI ve SAĞLIK HİZMETİ

Gemide işverenlerin gemi adamlarına karşı birçok yükümlülükleri vardır. Bunların hepsi çok önemli temel insan haklarıdır ve hayatidir. MLC 2006 da bu haklar uluslararası yasa koyucular tarafından garanti altına alınmıştır. Ancak, pandemi süresince gemide yiyecek, tatlı su, yakıt, hijyen ile ilgili malzemeler, koşullar, tıbbi malzemelerin eksikliği, yetersizliği gemi adamlarını mağdur eden önemli eksikliklerdir. Normal zamanlarda standart altı

gemilerde veya icra takibi gibi çeşitli nedenlerle veya laid up'a¹ alınan gemilerde bu tip eksiklerle karşılaşılmaktaydı. Fakat pandemide yaygın olarak kruvaziyer ve yolcu gemilerinin boşa çıkmasıyla buralarda daha kötü mağduriyetlerle sıklıkla karşılaşılmıştır. MLC 2006'da Kural 3.2.'de Gıda ve yeme içme imkânları hususu düzenlenmiştir. Bu düzenlemenin amacı gemi adamlarının kurallarla belirlenmiş hijyenik şartlar altında iyi kalitede gıda ve içme suyuna erişimini sağlamak; bayrak devleti gemiler için, farklı kültürel ve dini geçmişi göz önüne alarak ve gemi ihtiyaçlarını yeteri kadar içeren uygun kalitede gıda ve içme suyunun sağlandığından ve kullanıldığından emin olmaktır. (MLC 2006, Md.3.2). Armatörler; gemide aşçı olarak sözleşme yapılan gemi adamlarının, eğitimli, sertifikalı ve üye ülkeye ait olan kurallar ve kanunlarla düzenlenmiş zorunlulukları karşılayacak yeterlilikte olmalarından emin olmalıdır (MLC 2006, Md.3.2.3). Yeme içme hizmetini sunacak nitelikli personel istihdam etmek, dini ve kültürel özellikler belirlenerek günlük kalori hesabına göre gıda tedarikini sağlamak zorunladır. 10 kişiden az personeli olan gemilerde aşçı zorunluluğu yoktur; fakat personelden hijyen eğitimi almış birisinin gıda konusunda sorumlu olması gerekmektedir. Gıda konusunda kayıtlar tutularak denetimlerde yetkili denetçilere sunulmak zorundadır. Covid-19 pandemi döneminde bu temel ihtiyaçlar hususunda aksamaların olduğu görülmüştür. Covid-19 pandemi döneminde bulaşı korkusuyla bu hususlarla ilgili denetimlerin de askıya alındığı görülmektedir.

Gemi adamlarının sağlığını korumak ve gemide ve karada tıbbi bakıma çabuk erişimini sağlamak hususunda 1. Her üye devlet, kendi bayrağını taşıyan gemilerdeki tüm gemi adamlarının sağlıklarının korunmasıyla ilgili yeterli koruyucu tedbirleri aldığından ve gemide çalışırken çabuk bir şekilde ve yeterli tıbbi bakıma ulaşabildiklerinden emin olmalıdır. 2. Bu kuralın 1. Paragrafında belirtilen koruma ve bakım, prensipte, gemi adamlarına herhangi bir maliyet olmadan sağlanmalıdır (MLC 2006, Kural 4.1). Gemi adamının sağlık koruması, tıbbi bakım, refah ve sosyal güvenlik koruması husus MLC 2006 4. Maddede detaylı şekilde düzenlenmiştir. Bu konuda pandemi süresince eksikler ve tedavi açısından aksamalar olmuştur. Kıyıya çıkma izinleri olmayan gemi adamları, sağlık hizmetlerinden istifade edememektedir. Tıbbi personel olan gemilerde ilaç ve tıbbi ekipmanlara ulaşmada bir dizi sıkıntılar yaşanmıştır.

1 Laid up terimi, yük eksikliği nedeniyle geçici olarak atıl durumda olan veya ticari operasyonlardan geçici olarak ayrılan gemileri ifade eder. Navlun oranlarının işletme maliyetlerini karşılamak için yeterli olmadığında gemilerin alargada bekletilmesidir. Ekonomik kriz zamanlarında yaygın olarak yapılan bir uygulamadır.

ITF'in gemi adamlarının sağlık koşullarının iyileştirilmesiyle ilgili çalışmaları mevcuttur. Bu konuya ilişkin hususlar aşağıda yer almaktadır; (ITF, 2006).

- Gemi adamlarına gerektiğinde acil olarak tıbbi müdahale yapılmalıdır. Gerektiğinde hastaneye gönderilecek tüm masraf ve harcamalar şirket tarafından karşılanmalıdır.
- Hastalığından dolayı memleketine gitmesi gereken gemi adamlarının tüm masrafı şirket tarafından sağlanmalıdır.
- Gemi adamlarının herhangi bir kaza veya bunun gibi bir durumda meydana gelebilecek iş görmezliğinin tespiti çıkartılmış olan tablolar üzerinden yapılacak ve bu durum tazmin edilecektir.
- Çalışması sırasında hamile kalan bir gemi kadınının, durumu kapana bildirmesi gerekmektedir. Bu durumda gemi kadınının yurda iadesi şirket tarafından karşılanacaktır.
- Gemi adamlarının çalışma ortamı için sağlık koşulları ise ILO'nun kapsamı içerisine girmektedir.

7. ÜCRET SORUNLARI

MLC Kural 2.2 Ücretler kısmında ücret ödemesine ilişkin tüm hususlar detaylı şekilde düzenlenmemiştir. Bu düzenlemenin amacı gemi adamlarının hizmet karşılığı ücretlerinin ödenmesini sağlamaktır. Tüm gemi adamlarının ücretleri düzenli olarak ödenecek ve her üye devlet kendi bayrağını taşıyan gemilerde gemi adamlarının ödemelerini aylık sürelerden daha uzun olmayacak şekilde yapılmasını sağlayacak ve bu ödemeler yürürlükteki toplu sözleşmesine veya sözleşmelerine tamamen uygun olmak zorundadır (MLC Standart 2.2).

Gemi adamlarının kazançlarını ailelerine gönderebilmelerini sağlayacak önlemler aşağıdaki hususları kapsayacaktır (a) Gemi adamlarının istedikleri takdirde işe başladıklarında veya çalıştıkları süre boyunca kazançlarının bir kısmını düzenli periyotlarda banka ile veya benzer yöntemlerle havale etmelerini sağlayan bir sistem ve (b) Gemi adamları tarafından doğrudan belirtilen kişi veya kişilere zamanında havale edilebilmesi gerekliliğinin sağlanması. (MLC Standart 2.2.4).

Gemi adamlarının bakmakla yükümlü olduğu çocukları, aileleri ve yaşlı ebeveynleri bulunmaktadır. Gemi adamları pandemi krizi sürecinde ücret alamamak nedeniyle geçimini sağlamak için çok zorlu bir mücadele süreci yaşadılar. Bu durumun sonucu olarak külfetli krediler almak zorunda kaldılar. Ayrıca personel değişimi krizi nedeniyle gemiye katılamayan gemi

adamları gelirden mahrum kalmışlardır. Ayrıca kruvaziyer gemilerde evlerine gönderilemeyen gemi personellerinin işine son verilmiş olmasına karşın ücret almadan gemilerde mahsur kalmıştır. Küresel bir fon oluşturularak gemi adamlarının kriz dönemlerinde mağduriyetler yaşamaması için uluslararası düzeyde çalışma yapılmalıdır. Çalışma karşılığı ücret almak, temel insan haklarından biridir.

8. KRUVAZİYER ENDÜSTRİSİ ÇALIŞANLARININ PANDEMİ KRİZİ SÜRESİNCE DURUMLARI

MLC Deniz Çalışma Konvansiyonu 2013 yılında yolcu gemilerini de kapsayacak şekilde genişletildi. Gemi adamları ve “gemi adamları hakları beyannamesi” uyarınca, kruvaziyer şirketleri mürettebatı, sözleşmelerinin sonunda ülkelerine geri gönderilme yükümlülüğündedir. Denizcilik endüstrisinin tüm alanlarında olduğu gibi Covid-19 pandemi krizi süresince kruvaziyer endüstrisinin en temel sorunu gemi adamlarının yurda iade meselesidir.

Kruvaziyer endüstrisi deniz turizminin kitle turizm alanı olarak emek yoğun bir sektördür. Emek yoğun bir endüstri olmasına karşın çalışanların nitelikli olması ve çeşitli eğitimlerden geçmesi gerekmektedir. Bu açıdan kruvaziyer gemi çalışanları zorunlu sertifikalara sahip kalifiye çalışanlardan oluşmaktadır. Dünya çapında yolcu gemilerinde yaklaşık 200.000 kişi çalışıyor. Uzak yerleri ziyaret etmenin, yeni insanlarla tanışmanın ve aynı zamanda para kazanmanın bir yolu olduğu için kruvaziyer sektörü endüstrisine iş gücü çekilebilmektedir. Fakat kruvaziyer gemilerde çalışmak görüldüğü kadar cazip değildir (ITF, 2021). Deneyimsiz gemi adamları için yolcu gemileri, okyanusta yüzen egzotik yerleri ziyaret edebilecekleri keyifli oteller gibi görünür. Bitmeyen eğlence ile parasal kazanç elde edebilecekleri harika bir yol, bir iş olanağı olarak gözüktür. Ancak, yolcu gemisi çalışanları uzun süre gemide çalışır ve yaşar. Gemide kaldıkları süre boyunca, çoğu zaman onların yaşam memnuniyetini etkileyen çeşitli stresli olaylara maruz kalırlar (Praetorius vd., 2019). Mission to Seafarers tarafından hazırlanan bir rapor, yolcu gemilerinde ve feribotlarda çalışan gemi adamlarının denizcilik endüstrisindeki en mutsuzlar arasında olduğunu ortaya koyuyor. Uluslararası armatörler birliği ile birlikte hazırlanan en son Gemi Adamı Mutluluk Endeksi Raporu, küresel denizcilik endüstrisindeki binlerce gemi adamının yanıtlarına dayanmaktadır (The Mission to Seafarers, 2019). Birçok yolcu gemisinde toplam mürettebat 1.000’den fazla kişidir ve genellikle her mürettebat üyesine üç, hatta dört yolcu düşmektedir. Nispeten küçük bir alanda çok farklı geçmişe sahip birçok insan bulunmaktadır. ITF anketleri, yolcu gemisi personelinin her zamankinden daha uzun saatler

boyunca daha yoğun çalıştığını göstermektedir. Ancak zorluklar ne olursa olsun, yolcularla iletişim halinde olan personel, ne pahasına olursa olsun gülümsemek zorundadır (ITF, 2021). Kruvaziyer endüstrisinin yapısal zorlukları dışında Covid-19 pandemi krizinden kaynaklı kruvaziyer çalışanları çok ciddi sorunlar yaşamışlardır.

ITF Genel Sekreteri Stephen Cotton "Devam eden Covid-19 salgınının, denizcilik sektörü, özellikle de kruvaziyer sektörü üzerinde olumsuz bir etki yarattığını ifade etmiştir (ITF a, 2020). Yük gemilerinde faaliyetler sürdürüldüğü için pandemi krizinde işletmeler faaliyetlerini sürdürmüştür. Yük taşımacılığı yapan denizcilik işletmelerinde ücret ödenmemesi durumu pandemi kaynaklı olarak görülmemiştir. Uluslararası ticaretin olağan seyrinin üzerinde gelişme göstermesi, artan navlunlar ile gemi sahiplerinin finansal rahatlama yaşamalarını sağlamıştır. Fakat kruvaziyer endüstrisinde durum oldukça kötü ve faaliyetler durdurulmuştur. Kruvaziyer ve yolcu gemilerinde mürettebat, memleketlerine iade edilememesinin yanında işlerine son verildiği için ücret alamamışlardır. Özellikle kamara bölümü personelleri işsiz bir şekilde gemilerde mahsur kalmışlardır. Radic vd. (2020) yapmış oldukları çalışmada kruvaziyer şirketlerinin çalışanlarına, yolcu gemisi çalışanlarının yaşam koşulları, dinlenme alanları ve MLC 2006 yükümlülüklerini yerine getirmediklerini ifade etmişlerdir.

Covid-19 Pandemi krizinde kruvaziyer gemide ilk en vahim olay, 3.700 yolcu ve mürettebatıyla Yokohama'da iki hafta boyunca demirleyen Diamond Princess'te yaşanmıştır. Diamond Princess'te karantina süreci 19 Şubat'ta sona ermiştir ve enfekte olmayan yolcular yavaş yavaş gemiyi terk etmiştir. Birçok ülke gönderdikleri uçaklarla vatandaşlarını Japonya'dan tahliye etti ve uçakta 712 kişinin enfekte olduğu ve 13 yolcunun öldüğü belirtilmiştir. (Deniz Haber Ajansı, 2020'a). Sonrasında Avustralya'da görülen vakada Avustralya polisi, koronavirüs salgınının Avustralya'da yayılmasında etkili olduğu düşünülen Ruby Princess gemisinde koronavirüs semptomları olan yolcuların bulunmasına rağmen, 19 Mart 2020'de 2.700'den fazla yolcunun karaya çıkarılmasıyla ilgili soruşturma başlattı. Yeni Güney Galler Sağlık Bakanlığı, yolcuların test yapmadan indiğini bildirdi. (Deniz Haber Ajansı, 2020b). Bu olaylar sonrasında kruvaziyer gemilerde arka arkaya görülen vakalar kruvaziyer gemi adamlarına yönelik getirilen ihlal, kısıtlama ve tecritlerin önemli bir nedeni olmuştur. Kruvaziyer endüstrisi kendi imkanlarıyla personellerinin yurtlarına iade operasyonları gerçekleştirme çabası içinde olsalar da bu operasyonlar sorunun çözülmesinde yeterli gelmemiştir ve gemi adamlarına yönelik çeşitli dramatik gelişmeler, intiharlar vuku bulmuştur. ITF kruvaziyer gemilerde gemi adamlarının yurda iadeleri başta olmak üzere sorunlara çözüm getirmek üzere organize

olmuş ve bu hususta önemli çalışmalar yapmıştır. Uluslararası Taşımacılık İşçileri Federasyonu (ITF), Birleşik Krallık'da Tilbury ve Bristol'de bulunan altı Global Cruise Lines gemisinde yüzlerce gemi adamına yardım etmiştir. Gemi adamları, küresel salgınla başa çıkmak için getirilen küresel seyahat kısıtlamaları nedeniyle mahsur kalmıştır. Mürettebat birkaç aydır mahsur vaziyette ve birçoğu 12 ayı aşkın süredir kontratı dolmuş sözleşmelerle gemilerde azami sürelerin üstünde kalmışlardır. ITF ve Global Cruise Lines, mürettebatın ülkelerine geri gönderilmeye devam edilmesini sağlayacak bir anlaşmaya varmışlardır (ITF a, 2020). Krizlere hazırlıklı olan kruvaziyer endüstrisi, gemi adamı olan çalışanlarına yönelik başarısız bir kriz yönetimi gerçekleştirmiş ve gemi adamlarının başta yurtlarına iadeleri olmak üzere sorunlarını çözüme ulaştıramamıştır, çeşitli haklarını verememiş, yükümlülüklerini yerine getirememiştir.

SONUÇ

Dünyada küresel tedarik zincirinin kilit çalışanları olan gemi adamları, çok zorlu ortamlarda ve koşullarda çalışmaktadırlar. Zorlu doğa koşulları, zaman baskısı, stres ve sosyal izolasyon bütünüyle gemi adamlarının psikolojilerini olumsuz etkilemektedir. İşin doğası gereği yaşanan tüm zorluklar pandemi ile birlikte gemi adamlarını daha da zorlu çalışma koşulları ile çalışmaya mahkûm etmiştir. Personel değişim krizi, pandeminin gemi adamlarını etkileyen en önemli sonucudur. Ücret ödeme, vize sorunları, sağlık hizmetlerinin eksikliği, iâşe haklarının verilmemesi, limanlarda dışarı çıkarmalarının yasaklanması gibi pandemi sürecinde karşılaşılan temel hak ihlalleri görülmüştür. Personel değişimindeki krizde özellikle liman devleti otoritelerinin ve kıyı devletlerinde hükümetlerin gemi adamlarının küresel ticaretin akışında önemini tam olarak anlayamamış olmalarıdır. Deniz taşımacılığının küresel ekonomideki önemi göz önüne alındığında gemi adamlarına yönelik hak ihlallerinin küresel ve ulusal en yüksek siyasi düzeyde acilen harekete geçilerek çözülmesi gerekmektedir. Yüzbinlerce gemi adamının kendi rızaları olmadan aylarca çalışmaları gemi adamlarına yönelik en önemli insan hakları ihlali olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşanan bu ihlaller pandemi gerekçe gösterilerek savunulacak bir durum değildir. Gemi adamları ailelerini ve yakınlarını bir seneyi aşan iş kontratları nedeniyle görememekteirler. Gemi adamlarına yönelik kurumlar ve ITF federasyonu küresel olarak çözüm bulunamaması durumundan çok fazla şikâyet etmektedir. Denizcilik endüstrisi, MLC 2006 Deniz Çalışma Konvansiyonunda yer alan yükümlülüklerini yerine getirememiştir. En önemli paydaşlarından olan ITF Uluslararası Taşıma İşçileri Konfederasyonu sorunlara çözüm odaklı yaklaşımı ile kriz süresince olumlu çalışmalar yapmışlar-

dır. Yaşanan hak ihlalleri karşısında liman devleti otoriteleri, sendikalar ve gemi işletmelerinin süreçleri kontrol ederek yönetim ekseninde sosyal diyalogu geliştirmeleri oldukça önemlidir. Denizcilik endüstrisinin paydaşları yaşanan krizi göz önüne alarak gelecekte oluşabilecek krizler karşısında eş güdümlü proaktif bir yönetim stratejisi belirlemelidirler. Çalışma ilişkileri açısından gemi adamlarına yönelik ortaya çıkan aksaklıkların ötesinde yaşanan durum temel insan hakları ihlalidir. Denizcilik endüstrisinin nitelikli işgücü istihdamı ve kalite yönetimi açısından gelecekte sıkıntılar yaşamasına neden olacaktır. Deniz emniyeti ve iş sağlığını gemi adamı değişim krizi oldukça olumsuz etkileyecektir. Sektörde yaşanan belirsizlik ücret ödenmemesi, sağlık hizmetlerinden mahrumiyet, işe haklarının ihlali ve yurda iade yükümlülüğünün ihlali uzun vadede denizcilik endüstrisinde öngörülemeyen olumsuz etkileri olacaktır. İş gücü piyasalarında arz yönlü daralma ve nitelikli iş gücü talebinin artmasına neden olacaktır. Covid-19 krizi süreci göz önüne alınarak iyileştirmeler geliştirilmesi oldukça önemlidir. Yaşanan sorunlar çalışma yaşamında yaşanan standart sorunların ötesinde gemi adamlarının zorla çalıştırılması olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde belirlenmiş temel insan hakları ihlalidir. Yaşanan gemi adamı değişim krizinden dersler çıkarılarak benzer krizlerle mücadele etmek için stratejiler geliştirilmelidir. Tüm paydaşlar soruna farkındalık geliştirerek çözüm odaklı hareket etmek zorundadırlar. Denizcilik endüstrisinde özellikle ITF Uluslararası Taşıma İşçileri Konfederasyonu göz önüne alınarak sosyal diyalogun geliştirilmesi oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Ataergin, S. (2004), I.T.F.'in kuruluş sözleşmesi hakkında inceleme. *Denizcilik Dergisi*. 22, 16.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (2021). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Avrupa Konseyi www.echr.coe.int, Strasbourg, France. (25 Ekim 2021)

Blanck, J.I. (2006). Reflections on the Negotiation of the Maritime Labor Convention 2006 at the International Labor Organization" *Tulane Maritime Law Journal*, Volume.31, No. 1, Winter 2006, s.39

Bedük, M. N. (2012). *Deniz İş Sözleşmesi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa ISBN 978-605-5335-55-7

Bockmann, M.W. (2020). Cost of Repatriation is Deterring Crew Changes, Say Seafarers, *Lloyd's List*, 2020. (<https://lloydslist.maritimeintelligence.informa.com/LL1133409/Cost-of-repatriation-is-deterring-crew-changes-say-seafarers>). (Erişim Tarihi 11 Kasım 2021).

Deniz Haber Ajansı (2020a). Karantina gemisi Japonya'dan ayrıldı. <https://www.denizhaber.net/karantina-gemisi-japonyadan-ayrildi-haber-95052.htm>, (22 Ekim 2021)

Deniz Haber Ajansı (2020b). Koronavirüsü yaydığı düşünülen Ruby Princess gemisine soruşturma başlatıldı. <https://www.denizhaber.net/koronavirusu-yaydigi-dusunulen-ruby-princess-gemisine-sorusturma-baslatildi-haber-94250.htm>, (22 Ekim 2021)

Dimitrova, D.N. (2010). Seafarers' Rights in the Globalized Maritime Industry, *Bulletin of Comparative Labour Relations Series*, Kluwer Law International, ISBN-13: 978-9041133496

Dolven, T. No Information. No Way off. 100,000 Crew Members Remain in Cruise Ship Limbo for Months. Available online: <https://www.miamiherald.com/news/business/tourism-cruises/article242565281.html> (17 Temmuz 2020).

Edge group (2021). Crew Change Crisis: Global supply chain on verge of disruption, <https://edgegroup.com/crew-change-crisis-global-supply-chain-verge-disruption/> (20 Kasım 2021)

Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1–20. doi: 10.1080/09669582.2020.1758708

ICS (2021).Uluslararası Deniz Ticaret Odası, <https://www.ics-shipping.org/current-issue/the-covid-19-pandemic-the-crew-change-crisis/> (17 Kasım 2021).

ILO (2020). COVID-19 and Maritime Shipping & Fishing. https://www.ilo.org/sector/Resources/publications/WCMS_742026/lang--en/index.htm (28 Kasım 2021).

IMO. 2020a. Coronavirus (Covid-19) – Guidance for Flag States Regarding Surveys and Renewals of Cert. in Circular Letter No.4204-Add.19.n [http://www.imo.org/en/MediaCentre/HotTopics/Documents/ COVID CL 4204 adds/Circular Letter No.4204-Add.19-Coronavirus \(Covid-19\)-Guidance For Flag States Regarding Surveys and Renewals Of Cert.pdf](http://www.imo.org/en/MediaCentre/HotTopics/Documents/COVID_CL_4204_adds/Circular_Letter_No.4204-Add.19-Coronavirus_(Covid-19)-Guidance_For_Flag_States_Regarding_Surveys_and_Renewals_Of_Cert.pdf). (25 Kasım 2021).

IMO. 2020b. Coronavirus (COVID-19) – Recommended Framework of Protocols for Ensuring Safe Ship Crew Changes and Travel During the Coronavirus (COVID-19) Pandemic (Circular Letter No.4204/ Add.14). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public>. (26 Kasım 2021).

IMO (2021).<https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/Crew-change-COVID-19.aspx> (17 Ağustos 2021).

IMO (2020c). Coronavirus Disease (Covid-19) Pandemic. <https://www.imo.org/en/MediaCentre/HotTopics/Pages/Coronavirus.aspx#:~:text=on board ships,-Circular Letter No.,of the United Nations system.> (17 Temmuz 2021).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (2021). <http://www.manisa.gov.tr/in-san-haklari-evrensel-beyannamesi>

ITF (2006). Uluslararası Taşıma İşçileri Federasyonu, <http://www.itfglobal.org/about-us/moreabout.cfm> (24 Ocak 2015)

ITF (2015). ITF Kuruluş Sözleşmesi, önsöz s 1, <http://www.itfglobal.org.uk>.(24 Ocak 2015)

ITF (2014). Uluslararası Taşıma İşçileri Federasyonu, <https://www.itfseafarers.org/en/news/itf-gives-warm-welcome-mlc-2006> (17 Kasım 2015).

ITF a (2020). Uluslararası Taşıma İşçileri Federasyonu, <https://www.itfseafarers.org/en/news/crew-global-cruise-vessels-return-home-uk> (25 Eylül 2021)

ITF b (2020). Uluslararası Taşıma İşçileri Federasyonu, <https://www.itfseafarers.org/en/news/some-governments-waking-crew-change-crisis-deadline-ship-ping-chaos-looms> (14 Haziran 2020)

ITF c (2020).<https://www.itfseafarers.org/en/news/tui-cruises-begin-repatriation-seafarers-aided-unions-and-german-government> (14 Haziran 2021)

ITF d (2020). Uluslararası Taşıma İşçileri Federasyonu, <https://www.itfseafarers.org/en/news/crew-global-cruise-vessels-return-home-uk> (25 Eylül 2021)

Sea Trade Maritime News (2021). <https://www.seatrade-maritime.com/opinions-analysis/crew-change-crisis-more-imo-member-states-need-act> (25 Ekim 2021)

ITF (2021). Uluslararası Taşıma İşçileri Federasyonu, <https://www.itfseafarers.org/en/issues/cruise-ships/2021> (25 Ekim 2021)

Kaptan M. & Kaptan Olgun B. (2021) The investigation of the effects of COVID-19 restrictions on seafarers, *Australian Journal of Maritime & Ocean Affairs*, DOI: 10.1080/18366503.2021.1961360

Maritime Labour Convention, 2006 (2006). https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/normativeinstrument/wcms_090250.pdf (28 Kasım 2021).

Muslu A. (2016). ITF'in Yürüttüğü Kampanyalar ve Deniz İş Yaşamına Katkıları, Uluslararası Avrupa Birliği İlişkileri, Ekonomi, Finans ve Ekonometri Kongresi (EUREFE'16) 14-16 Temmuz 2016, Aydın / Türkiye

Muslu, A. (2018). Gemi İşletmeciliğinde Kalitenin Artırılması İçin Itf'in Rolü Ve Türkiye'de Deniz İş Kolu Sendikacılığı, 399-408.

Muslu, A. (2020), "The Future of Seafarers and the Seafarers of the Future from the Perspective of Human Resources Management", Turkmenoglu, M.A. and Cicek, B. (Ed.) *Contemporary Global Issues in Human Resource Management*, Emerald Publishing Limited, Bingley, pp. 219-237. <https://doi.org/10.1108/978-1-80043-392-220201016>

Praetorius, G.; Österman, C.; Hult, C. (2018). Have a Healthy Lifestyle or Organize Work Creating Healthy Shipboard Work Environments. In *Proceedings of the 20th Congress of the International Ergonomics Association*, Florence, Italy, 26–30 August 2018; Springer: Cham, Switzerland, 2019; Volume VI, pp. 455–464.

Songu S.Ö. (2004). *Deniz İş Hukukunda İş Sözleşmesinin Sona Ermesi ve Sonuçları*, Legal Yayınevi İstanbul.

The Mission to Seafarers (2019). https://www.happyatsea.org/wp-content/uploads/SHI_Q2_2019.pdf (28 Kasım 2021).

Trade Winds (2020). <https://www.tradewindsnews.com/ship-management/owners-charterers-managers-and-union-speak-out-we-must-act-together-on-crew-change-crisis/2-1-931007> (28 Kasım 2021).

Trade Winds (2021). <https://www.tradewindsnews.com/ship-management/charterers-prevent-crew-changes-despite-ongoing-seafarer-crisis-says-kcc-chief/2-1-952541> (17 Kasım 2021).

KISALTMALAR

AB:Avrupa Birliği

BM: Birleşmiş Milletler

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü

IMO: Uluslararası Denizcilik Örgütü

ISF/ICS: Uluslararası Deniz Ticaret Odası

ITF: Uluslararası Taşımacılık İşçileri Federasyonu

MLC 2006: Deniz Çalışma Konvansiyonu

INVISIBLE OF EVERY PERIOD: WOMEN'S LABOR IN AGRICULTURAL WORK DURING THE PANDEMIC PERIOD

ABSTRACT

The agricultural sector is one of the sectors where gender inequality is felt most intensely. Long working hours, unregistered employment, low wages, excessive workload, unhealthy conditions, sexist attitudes, care work are among the discriminations that agricultural workers are exposed to in their daily lives. The Covid-19 outbreak was officially declared a pandemic by the World Health Organization on March 11, 2020. The effects of Covid-19, which is a global epidemic, on vulnerable groups (women, children, the elderly, refugees, etc.) are becoming more visible every day. The Covid-19 global epidemic has once again made the inequalities between different segments of society visible and even deepened. In this respect, Covid-19 is almost a virus of inequality. The pandemic has especially hit the labor of women. Agricultural workers, who are exposed to multiple discrimination, feel the effects of the pandemic more severely. The aim of the study is to determine the rights violations experienced by women working in agriculture in Çankırı Province during the pandemic period. It is anticipated that this study will contribute to the visibility of the labor of agricultural women.

Keywords: Women Labor, Pandemic, Agriculture, Right Violation, Çankırı.

HER DÖNEMİN GÖRÜNMEZİ: PANDEMİ DÖNEMİNDE TARIM İŞÇİLİĞİNDE KADIN EMEĞİ

Ayşe KAŞIKIRIK*

ÖZET

Tarım sektörü toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en yoğun hissedildiği sektörlerin başında gelmektedir. Uzun mesai saatleri, kayıt dışı istihdam, düşük ücret, aşırı iş yükü, sağlıksız koşullar, cinsiyetçi tutumlar, bakım emeği tarım işçisi kadınların günlük hayatlarında maruz kaldığı ayrımcılıklardandır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından Covid-19 salgını 11 Mart 2020’de resmi olarak pandemi ilan edilmiştir. Küresel bir salgın olan Covid-19’un kırılgan gruplar (kadınlar, çocuklar, yaşlılar, mülteciler vb.) üzerindeki etkileri her geçen gün daha görünür olmaktadır. Covid-19 küresel salgını toplumun farklı kesimleri arasındaki eşitsizlikleri bir kez daha görünür hale getirmiş, hatta daha da derinleştirmiştir. Bu yönü ile Covid-19 adeta bir eşitsizlik virüsüdür. Pandemi özellikle kadınların emeğini vurmuştur. Çoklu ayrımcılığa maruz kalan tarım işçisi kadınlar pandeminin etkilerini daha şiddetli hissetmektedir. Çalışmanın amacı, Çankırı İl’inde tarımda çalışan kadınların pandemi döneminde yaşadıkları hak ihlallerini tespit etmektir. Bu çalışmanın, tarım işçisi kadınların emeğinin görünür olmasına katkı sunması öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Emeği, Pandemi, Tarım, Hak İhlalleri, Çankırı.

* İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi, aysekasikirik@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-0624-1107

GİRİŞ

Dünya'nın hemen her bölgesinde kadınlar toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri nedeniyle çalışma hayatında derin eşitsizlikler yaşamaktadır. İnşaattan, hizmet sektörüne, tarımdan, sanayiye kadar hemen her sektörde kadınlar aleyhine çok boyutlu ayrımcılıklar söz konusudur. Tarım sektörü hak ihlallerinin en fazla yaşandığı sektörlerdendir. Aynı zamanda, kadın emeğinin en yoğun olduğu sektörlerin başında gelmektedir. Kadınlar tarımda hemen her süreçte (tarla işleme, gübreleme, ekme, biçme, ürün toplama, paketlenme...) aktif olarak yer almaktadır. Ancak, ücretsiz aile işçisi ve kayıt dışı çalışan olarak çok boyutlu ayrımcılığa ve derin hak ihlallerine sıklıkla maruz kalmaktadır (Kaşıkırık, 2021).

Araştırmalar, tarım sektörünün kadınlar için hayati öneme sahip olduğunu ve sosyal güçlenme kaynağı potansiyeli barındırdığını ortaya koymaktadır. Kadınlar tarımda güçlendikleri zaman, bir diğer ifadeyle, yeni teknolojilere erişebildikleri, kendi gelirlerini kontrol edebildikleri ve ailelerini bağımsız olarak besleyebildikleri zaman, yoksulluktan kurtarma fırsatına da sahip olmaktadır. Böylece, sürdürülebilir kalkınmaya daha fazla katkı sunabileceği vurgulanmaktadır (Global Citizen, 2020).

Bu çalışma, tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 küresel salgını döneminde tarım işçisi kadınların emeğinin görünümü üzerinedir. Araştırmada, Çankırı ili özelinde pandemide tarım işçisi kadınların yaşadıkları hak ihlallerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Aynı zamanda, pandemi ile oluşan yaşam koşulları dikkate alınarak tarımda kadınların yaşadıkları sorunların çözümüne yönelik öneriler sunulmaktadır. Çalışmanın tarımdaki kadın emeğinin daha görünür olmasına ve kadınların yaşadıkları "cinsiyetçi" sorunların çözümüne katkı sunması öngörülmektedir.

KADIN EMEĞİ

Kadın emeği, kadın çalışmalarını çok boyutlu olarak inceleyen, kuramsal ve kavramsal arka planı olan bir kavramdır. Literatürde kadın emeği hane içinde ve hane dışında olmak üzere iki farklı biçimde ele alınmaktadır. Kadın emeğini analiz ederken öncelikle "ataerki" kavramı irdelenmelidir. Ataerkinin (bir başka ifadeyle patriyarka) kelime anlamı "babanın yönetimi-egemenliği"dir (Alkan, 2019: 7-8). Kadınlar ataerki toplumsal cinsiyet kalıpları nedeniyle dünyayı erkeklerle hiçbir zaman eşit biçimde paylaşamamıştır. Dolayısıyla, temel haklardan ve fırsatlardan eşit düzeyde yararlanamamaktadır.

Toplumsal cinsiyet rolleriyle örtüşen kamusal alan-özel alan ayrımı ile kadınların emeği görünmez olmuştur. Geleneksel olarak iş, sanat, siyaset tarafından kuşatılan hayatın kamusal alanı erkeklerin kontrolünde olup, kadının varlığı aile ve eve ait sorumluluklarla özdeşleştirilerek özel alanla sınırlandırılmıştır (Özgün, 2017: 386-387). Böylece, cinsiyetçi iş bölümüne zemin hazırlanmış ve kadınların emeği her zaman göz ardı edilmiştir.

Kadın olmak her coğrafyada zordur. Ancak, bazı coğrafyalarda kadın olmak daha zordur. Nüfusun yarısını oluşturan kadınlar tarih boyunca eğitim, istihdam, seçimle ve atama ile geline karar alma mekanizmalarına katılım olmak üzere hayatın her alanında derin eşitsizlikler ile karşı karşıya kalmıştır. Dünya genelinde istatistiklerin de ortaya koyduğu gibi iş gücüne katılımda kadınlar erkeklere göre daha dezavantajlı konumdadır. Benzer durum, tarım sektörü içinde geçerlidir. Özellikle “Kadının yerinin ailenin yanı olduğu” ve “kadının toprak ana” gibi özdeşleştirmeler ile ataerkil kapitalist topluma özgün yaklaşımlar sonucunda kadınlar tarımda ücretsiz emeğin taşıyıcısı olmuştur. Kadınların emek yoğun bu çalışmaları iş gücü oranlarına ve mülkiyet sahipliği verilerine yansımamıştır.

DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE TARIMDA KADIN EMEĞİ

Kadınlar, dünyanın hemen her bölgesinde tarıma ve kırsal ekonomik faaliyetlere önemli katkılarda bulunmaktadır. Ancak, kadınların tarımdaki rolleri bölgeler arasında, bölgeler içinde ve ürün çeşitlerine göre önemli farklılıklar göstermektedir. Kadınlar tarımda kendi hesaplarına çiftçi olarak, aile çiftliklerinde ücretsiz işçi olarak, diğer çiftliklerde ve tarımsal işletmelerde ücretli veya ücretsiz işçi olarak çalışmaktadır (FAO, 2011: 7-8). Kadınların tarımda hayati rol oynadığı 5 ülke arasında sırasıyla Pakistan, Tanzania, Gambia, Sri Lanka ve Türkiye yer almaktadır. Türkiye’de tarımda istihdam edilen kadınlar ağırlıklı olarak kırsal ve yoksul bölgelerde çalışmaktadır (Global Citizen, 2020).

1980 yılından itibaren neoliberal politikaların uygulanması ile Türkiye’de tarım sektörü gelir getirici üretim faaliyeti olma özelliğini gün geçtikçe kaybetmiştir. Tarımda yaşanan bu düşüş, tarımsal üretimin her sürecinde yer alan kadınları olumsuz yönde etkilemiştir (Candan ve Özalp Günal, 2013: 93). TÜİK’e göre, tarımın toplam istihdam içindeki payı 1970’te %67,7 seviyesinde iken 2010’larda %25 düzeyindedir. 2004’ten 2014’e kadar, tarımda istihdam edilen kadınların oranı %50,8’den %32,9’a gerilerken erkeklerin oranı %21,6’dan %16,1’e düşmüştür. Özetle, aynı dönemde tarımda istihdam edilen kadınların oranı yarıdan fazla düşerken, erkeklerin oranı dörtte bir azalmıştır. Ancak tarım, kadınların istihdamı açısından kritik rol oynamaya devam etmektedir (FAO, 2016: 47).

Hanehalkı İşgücü Araştırması'nın Ekim 2021 verilerine göre, kadınların istihdam oranı %28,9 iken, erkeklerin istihdam oranı %63,9'dur. İstihdam edilenlerin %17,0'si tarım, %21,5'i sanayi, %6,1'i inşaat, %55,4'ü ise hizmet sektöründe yer almıştır. Ekonomik faaliyete göre istihdam edilen erkeklerin %14,5'i ve kadınların %22,7'si tarımda çalışmaktadır (TÜİK, 2021a).

Türkiye'de çalışma hayatında yaygın cinsiyet eşitsizlikleri yaşanmaktadır. Özellikle, pandemi ile bu eşitsizlikler kronik hale gelmiştir. DİSK-AR tarafından yapılan "Çalışma Yaşamında Gelire Dayalı Cinsiyet Eşitsizliği" araştırmasının sonuçlarına göre (2020);

Türkiye'de erkekler kadınlardan %31,4 daha fazla gelir elde etmektedir. Ücret gelirlerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği artmaktadır. Ücretli kadın ve erkekler arasındaki gelir eşitsizliği büyümektedir. 2006 yılında %12 olan ücret farkı 2019'da %20,7'ye yükselmiştir. Kendi hesabına çalışan erkeklerin geliri kadınlardan %77,3 fazladır.

Tarım sektörü kayıt dışı istihdamın, güvencesiz ve sağlıksız çalışma koşullarının merkezi durumundadır. Tarımsal üretimde kadınlar emek yoğun (tohumlama, ayıklama, çapalama ve hasat gibi) işleri üstlenirken, erkekler makine kullanımının olduğu işlerde yoğunlaşmaktadır. Bunun sonucu olarak, kadınlar erkeklerden daha ağır koşullarda ve daha uzun mesai saatlerinde çalışmak zorunda kalmaktadır (Etiler, 2011:29).

PANDEMİ DÖNEMİNDE TARIM İŞÇİLİĞİNDE KADIN EMEĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Tarım sektöründe kadın emeğine yönelik çalışmaların eksikliği dikkat çekmektedir. Bu alanda önemli bir boşluk olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu bağlamda, tarımda kadın emeğinin görünür olması bu araştırmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Pandemi döneminde kadınların yaşadıkları hak ihlallerinin arttığına yönelik çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Ancak, pandemide tarım sektöründe kadın emeğine yönelik çalışmalar kısıtlıdır ve bu konuda çaba gösterilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Araştırma sahası olarak Çankırı ili seçilmiştir. Bu çalışmanın özgün yönü, Çankırı ilinde tarım sektöründe kadın emeğine yönelik akademik ve saha araştırmalarının yapılmamış olmasıdır. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)'ne göre, Çankırı il'inin nüfusu 192.428 olup, 97.065'i erkek ve 95.363'ü kadındır. Kadınların çoğunluğu (66.975 kişi) il ve ilçe merkezinde yaşarken 28.388'i belde ve köylerde ikamet etmektedir (TÜİK, 2021b). Çankırı genelinde çalışan nüfusun yaklaşık yarısı (%48,6'sı) tarımda istihdam edilmektedir (Çankırı İl Tarım ve

Orman Müdürlüğü, 2021). Ancak, bu oranın ne kadarının kadınlardan oluştuğu tespit edilememektedir. Cinsiyete duyarlı veri sıkıntısı tarımda da geçerlidir.

Çankırı ekonomisi tarım, sanayi ve hayvancılık sektörlerine dayanmaktadır. İstanbul ve Ankara'ya yakın konumda olması ve avantajlı teşvik imkanlarına sahip olması ile ihracattaki payı hızla artmaktadır (Çankırı Ticaret ve Sanayi Odası, 2021). Çankırı ili arazi dağılımına göre tarım alanlarının toplam içindeki payı %36'dır. Çankırı'da yetiştirilen tahıllar ve diğer bitkisel ürünler arasında fiğ (adi) tohumu, buğday, arpa, çeltik ve yeşil ot öne çıkmaktadır (Çankırı Valiliği, 2021a). Çankırı'da tarıma yatırım yapmak isteyenler için 10 neden arasında "iş gücü maliyetinin düşüklüğü" gösterilmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021).

ARAŞTIRMANIN AMACI VE SORUSU

Bu çalışmada, tarımda çalışan kadınların demografik özelliklerinin yanı sıra Covid-19 salgını döneminde kadınların hak ihlalleri yaşayıp yaşamadıkları ve hangi seviyede yaşadıklarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Aynı zamanda, tarım işçisi kadınların pandemi öncesi dönem ve pandemi döneminde çalışma hayatında yaşadıkları zorlukların tespit edilmesi hedeflenmektedir. Bununla birlikte, pandemi sonrası dönem için tarımda çalışan kadınların yaşadıkları zorlukların giderilmesine yönelik öneriler sunulmaktadır.

Bu araştırmada "Pandemi döneminde tarım işçisi kadınların yaşadıkları hak ihlalleri artmakta mıdır?" temel sorusuna cevap aranmaktadır. Bununla birlikte, araştırmanın alt soruları şu şekildedir:

Covid-19 öncesinde mi yoksa sonrasında mı daha yoğun ayrımcılık yaşamaya başladınız?

Pandemi döneminde yaşadığınız hak ihlalleri nelerdir?

Pandemi sonrası mevcut eşitsizlikler nasıl ortadan kaldırılabilir?

Tarımda cinsiyet bazlı eşitsizliği ve ayrımcılığı önlemeye yönelik neler yapılabilir?

Araştırma ile tarım emekçisi kadınların pandemi öncesi ve pandemi döneminde yaşadıkları hak ihlallerinin keşfedilmesine yönelik sorular yöneltiştir. Alan araştırması sürecinde özellikle kırsaldaki tarım işçisi kadınların dijital yetkinliklerinin yeterli düzeyde olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle, anket çalışmasının doldurulmasında kadınlara telefon üzerinden teknik destek sunulmuştur.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma bir alan araştırması niteliğindedir. Açık uçlu ve kapalı uçlu sorular ile Çankırı ili özelinde tarımda kadın emeğinin mevcut durumu analiz edilmiştir. Araştırma Kasım-Aralık 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada birincil verilerden faydalanılmıştır. Bu veriler, Çankırı ilinde ikamet eden farklı sosyo-ekonomik koşullardaki (yaş, eğitim, medeni durum, ilçe vb. kapsayan) toplam 25 tarım işçisi kadın ile yapılan online anketlerle elde edilmiştir. Pandemi koşulları devam ettiği için yüz yüze anket yapılamamıştır.

Araştırmanın evrenini Çankırı ili oluşturmaktadır. Çankırı'nın merkez ilçeyi dahil ettiğimizde toplam 12 ilçesi (Atkaracalar, Bayramören, Çerkeş, Eldivan, Ilgaz, Kızılırmak, Korgun, Kurşunlu, Merkez, Orta, Şabanözü ve Yapraklı) bulunmaktadır (Çankırı Valiliği, 2021b). Araştırma kapsamında, bu 12 ilçeye ulaşabilmek için Çankırı Karatekin Üniversitesi Kızılırmak Meslek Yüksekokulu Bölümü'nden, Çankırı'da faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarından ve muhtarlardan destek alınmıştır. Ancak, 12 ilçenin tamamına ulaşılammıştır. Bu nedenle, araştırma 8 ilçede (Bayramören, Çerkeş, Ilgaz, Kızılırmak, Orta, Şabanözü, Yapraklı ve Merkez) yaşayan ve tarım emekçisi olan kadınlarla sınırlıdır. Araştırmanın en temel kısıtını bu durum oluşturmaktadır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

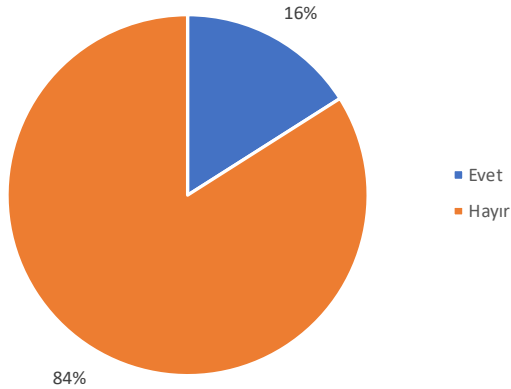
Anket çalışmasına dayalı olarak elde edilen veriler araştırmaya katılan kadınların demografik özellikleri, tarımda yaşadıkları hak ihlalleri ve tarımda cinsiyetçi sorunların çözümüne yönelik öneriler olmak üzere üç başlıkta analiz edilmiştir. Katılımcıların demografik bilgileri yaş, medeni durum, eğitim durumu, Çankırı'da ikamet süresi, yaşadığı ilçe, tarımda çalışma süresi ve çalıştığı alan açısından Tablo 1'de yer almaktadır. Araştırmaya katılanların yaklaşık olarak yarısı 25-35 yaş aralığındadır. Katılımcıların %76'sı 10 yıl ve daha uzun süredir Çankırı'da yaşamaktadır ve %36'sı Kızılırmak ilçesindedir. Anketi cevaplandıran kadınlardan 16'sı evlidir. Eğitim durumu genel olarak ilkokul, ortaokul ve lise düzeyindedir. Katılımcıların %56'sı (14 kadın) 10 yıl ve daha uzun süredir tarımla uğraşmaktadır. Ürün açısından buğday, patates, soğan ve fasulye öne çıkmaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı	Yaş Dağılımı	Medeni Durumu	Eğitim Durumu	Çankırı'da İkamet Süresi	Yaşadığı İlçe	Tarımda Çalışma Süresi	Çalıştığı Alan
1	35-45	Evli	Üniversite	1-3 yıl	Çerkeş	10 yıldan fazla	Buğday
2	35-45	Evli	Lisansüstü	10 yıldan fazla	Çerkeş	10 yıldan fazla	Patates, Soğan, Fasulye
3	35-45	Evli	Lise	3-5 yıl	Orta	1 yıldan az	Diğer (muhtar)
4	35-45	Bekar	Lisansüstü	1-3 yıl	Çerkeş	1-3 yıl	Diğer (hayvancılık)
5	35-45	Evli	İlkokul	10 yıldan fazla	Orta	10 yıldan fazla	Buğday
6	18-35	Evli	Lise	10 yıldan fazla	Çerkeş	3-5 yıl	Patates, Soğan, Fasulye
7	18-35	Evli	Lise	10 yıldan fazla	Çerkeş	1 yıldan az	Buğday
8	65 yaş üstü	Evli	İlkokul	10 yıldan fazla	Yapraklı	10 yıldan fazla	Buğday
9	45-65	Evli	İlkokul	10 yıldan fazla	Şabanözü	10 yıldan fazla	Yonca
10	65 yaş üstü	Evli	İlkokul	10 yıldan fazla	Ilgaz	10 yıldan fazla	Diğer (patates ekimi)
11	45-65	Boşanmış	İlkokul	10 yıldan fazla	Kızılırmak	10 yıldan fazla	Buğday
12	18-35	Bekar	Üniversite	10 yıldan fazla	Bayramören	10 yıldan fazla	Diğer (Büyükbaş hayvan yetiştiriciliği)
13	18-35	Bekar	Eğitim terk	10 yıldan fazla	Bayramören	10 yıldan fazla	Patates, Soğan, Fasulye
14	45-65	Evli	İlkokul	5-10 yıl	Çerkeş	3-5 yıl	Patates, Soğan, Fasulye
15	18-35	Bekar	Lise	5-10 yıl	Çankırı (il merkezi)	1-3 yıl	Patates, Soğan, Fasulye
16	18-35	Evli	Üniversite	10 yıldan fazla	Kızılırmak	10 yıldan fazla	Arpa
17	18-35	Bekar	Üniversite	10 yıldan fazla	Kızılırmak	5-10 yıl	Diğer (Bostan)

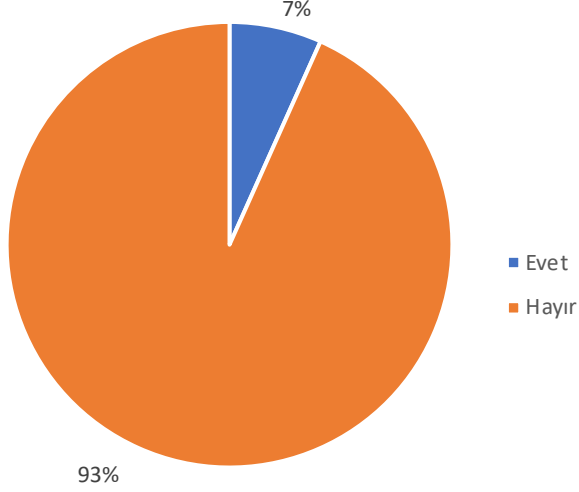
18	18-35	Bekar	Üniversite	10 yıldan fazla	Kızılırmak	5-10 yıl	Diğer (kavun)
19	45-65	Evli	İlkokul	10 yıldan fazla	Kızılırmak	10 yıldan fazla	Diğer (kavun)
20	45-65	Evli	İlkokul	10 yıldan fazla	Kızılırmak	10 yıldan fazla	Diğer (bostan, bahçe)
21	18-35	Evli	Üniversite	10 yıldan fazla	Çankırı (il merkezi)	1-3 yıl	Patates, Soğan, Fasulye
22	18-35	Bekar	Lise	5-10 yıl	Yapraklı	1 yıldan az	Yonca
23	18-35	Bekar	Üniversite	10 yıldan fazla	Kızılırmak	10 yıldan fazla	Buğday
24	35-45	Evli	İlkokul	10 yıldan fazla	Kızılırmak	5-10 yıl	Diğer (çeltik ve kavun)
25	18-35	Evli	Ortaokul	10 yıldan fazla	Kızılırmak	10 yıldan fazla	Diğer (bostan)

Şekil 1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan kadınların %84’ü (21 kişi) maaşlı olarak çalışmadığını ve %16’sı (4 kişi) maaşlı olarak çalıştığını belirtmiştir.

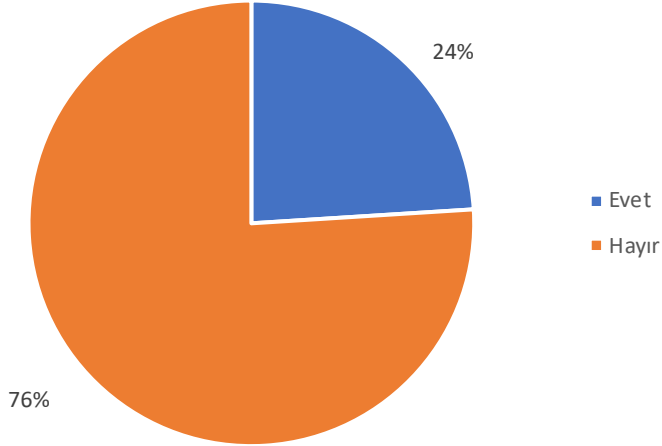
Şekil 1: Maaşlı Bir İşte Çalışıyor Musunuz?

Şekil 2’de yer aldığı gibi, maaşlı olarak çalıştığını belirten az sayıda katılımcının neredeyse tamamı maaşını yeterli bulmamaktadır.

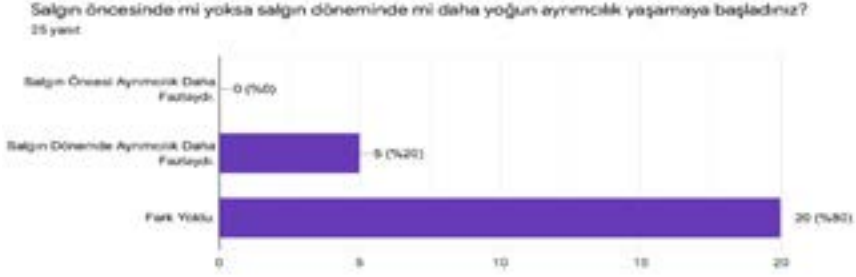
Şekil 2: Maaşı Yeterli Bulma Düzeyi

Araştırma kapsamında tarımda çalışan kadınların “mülksüzler” olduğunu gösteren çarpıcı bulgular elde edilmiştir. Şekil 3’te görüldüğü gibi araştırmaya katılanların %76’sının üzerine kayıtlı herhangi bir tarla veya toprak bulunmamaktadır.

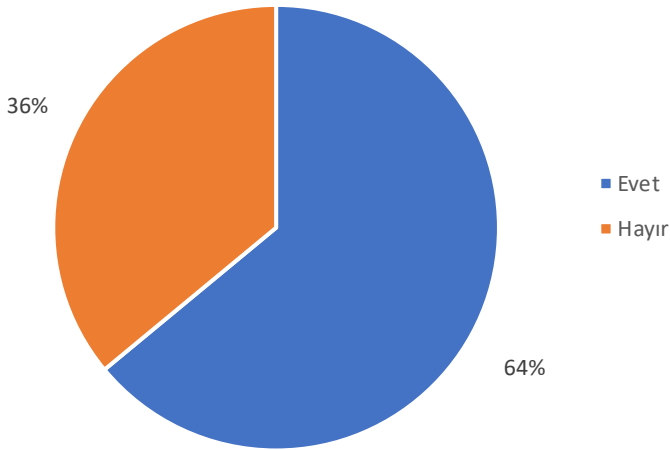
Şekil 3: Tarla veya Toprak Mülkiyet Sahipliği

Şekil 4'te yer aldığı gibi araştırmaya katılan kadınların %20'si salgın döneminde daha yoğun ayrımcılık yaşadığını belirtirken, %80'si pandemi öncesi ve sonrası arasında fark olmadığını belirtmiştir. Salgın öncesi ayrımcılığın daha fazla olduğu fikrine hiçbir kadın katılmamıştır.

Şekil 4: Salgın Öncesi ve Salgın Döneminde Ayrımcılık

Araştırmaya katılanların %64'ü kadın olmaktan dolayı daha fazla zorluk yaşadığını ifade etmiştir. Şekil 5'te görüldüğü üzere %36 oranında kadın olmaktan dolayı zorluk yaşamadığı belirtilmiştir.

Şekil 5: Kadın Olmaktan Dolayı Zorluk Yaşama Durumu

Salgın döneminde yaşadığınız ayrımcılıklar nelerdir? sorusuna aldığımız yanıtlar arasında maddi zorluklar öne çıkmaktadır. Bu zorluklar "maaş kesintisi, maaş ödenmemesi, maddi yetersizlik, sigorta ödenmemesi,

alım gücünün azalması ve iş bulamama" olarak vurgulanmaktadır. Katılımcıların çoğu pandemi öncesinde de maaşlı olarak çalışmadığı için "hiç maaşım yok" diyerek mevcut durumu özetlemektedir.

Kadın olmaktan dolayı ne tür zorluk yaşıyorsunuz? sorusuna çarpıcı cevaplar alınmıştır. Bunlar arasında ataerkil toplumdaki kaynaklı olarak kadınların geri planda kalması ve erkeklerden daha fazla yük alması ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda, kadın olmaktan dolayı hiçbir zorluk yaşamadığını belirten kadınlar yer almaktadır.

"Köyde her işle ben uğraşıyorum. Tüm yük benim üstümde." (Katılımcı 13, Bayramören)

"Kadın olmak her türlü zor bu ülkede." (Katılımcı 14, Çerkeş)

"İş gücünün erkeklere oranla daha fazla efor sarf etmesi." (Katılımcı 25, Kızılırmak)

"Kadınlara her zaman yapamaz gözüyle bakılıp erkeklere öncelik verilmesi, kadınların geri planda kalması." (Katılımcı 21, Çankırı Merkez)

"İş bulamama, düşük ücret." (Katılımcı 24, Kızılırmak)

"Kendimizi haklı gösteremiyoruz." (Katılımcı 2, Çerkeş)

"İş yoğunluğu." (Katılımcı 8, Yapraklı)

"Hiçbir zorluk yaşamıyorum." (Katılımcı 9, Şabanözü)

Tarımda kadınlara yönelik eşitsizlikleri önlemek için neler yapılabilir? sorusuna aldığımız cevaplar arasında kadınlara ekonomik açıdan destek verilmesi, insana yakışır iş imkanlarının sağlanması, maaş karşılığı çalışılması ve eşit davranılması öne çıkmaktadır. Aynı zamanda, ataerkil zihniyetin dönüşümü de vurgulanmaktadır.

"Kadına maddi yönden daha fazla destek verilmeli." (Katılımcı 1, Çerkeş)

"Kadınların biraz daha kendilerine güvenmeleri gerekiyor." (Katılımcı 5, Orta)

"Erkeklere eğitim verilmeli." (Katılımcı 13, Bayramören)

"Kadınların fazla ezilmediği iş gücü olması." (Katılımcı 17, Kızılırmak)

"El emeğinin fazla olduğu ürünlerin ekilmesi." (Katılımcı 24, Kızılırmak)

"Bir maaş karşılığı çalışılmasını isterdim." (Katılımcı 25, Kızılırmak)

"Düşüncelerin değişmesi lazım." (Katılımcı 22, Yapraklı)

"Tarımda makineleşmek." (Katılımcı 8, Yapraklı)

"Kadınları azınlık ve güçsüzmüş gibi gösterip en çok işleri yapmasını da onlardan beklemek, bunun düzelmesi lazım." (Katılımcı 14, Çerkeş)

"İş imkânı çoğaltılmalı." (Katılımcı 19, Kızılırmak)

"Eşit davranılmalı." (Katılımcı 7, Çerkeş)

"Üretilen ürünlerin alım garantisi ve fiyat politikası." (Katılımcı 11, Kızılırmak)

"Eşit olanaklar sağlanmalı." (Katılımcı 15, Çankırı Merkez)

"Kadınların fazla ezilmediği iş gücü olması." (Katılımcı 17, Kızılırmak)

Kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığı sona erdirmek için neler yapılabilceğine dair öneriler arasında istihdamın artırılması, eşit davranılması ve yasaların değişmesi öne çıkmaktadır. Ayrıca, kadınların potansiyelinin ortaya çıkarılması, kadınlar arasındaki dayanışmanın güçlendirilmesi ve birlikte hareket edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

"Kadınlar ağır işlerde çalıştırılmasın." (Katılımcı 8, Yapraklı)

"Kadın kuruluşlarının sahaya inmesi." (Katılımcı 2, Çerkeş)

"Kadınların biraz açık sözlü ve girişimci olması gerekiyor." (Katılımcı 5, Orta)

"Özellikle kırsalda çalışanlar için can ve mal güvenliği." (Katılımcı 11, Kızılırmak)

"Kadınlar toplanarak bir tarım projesi başlatılabilir." (Katılımcı 22, Yapraklı)

"Kadınlar ağır işlerde çalıştırılmasın." (Katılımcı 8, Yapraklı)

"Kadınların neler yapabildiğini görmeleri için fırsat versinler yeter. Biz başka bir şey istemiyoruz." (Katılımcı 1, Çerkeş)

"Kadın istihdamının artırılmasına yönelik teşvik verilebilir." (Katılımcı 24, Kızılırmak)

"Çalıştıkları yerde değer görmeleri." (Katılımcı 4, Çerkeş)

"Kadınların maaşlarının gerekli şekilde düzenlenmesi ve çalışma saatlerinin esnetilmesi gerekli. Ayrıca, emeklilik yaşı ayrı bir muamma sanırım mezarda emeklilik." (Katılımcı 14, Çerkeş)

"Yasalar değişmeli." (Katılımcı 10, Ilgaz)

"Geri planda kalıyor. Kendilerini yetiştirmiyor. Erkeğin hep gölgesi altında. Kendi kararlarını eşine sormadan veremiyor." (Katılımcı 3, Orta)

"Kadınlarında erkekler ile aynı oranda hakka ve saygıya sahip olmaları gereklidir." (Katılımcı 15, Çankırı Merkez)

"Kadınlara hor bakılmaksızın aynı haklara sahip olması ve teşvikleri çoğaltmak." (Katılımcı 12, Bayramören)

"Herkes görevini bilerek yaparsa hiçbir sorun kalmaz." (Katılımcı 9, Şabanözü)

Araştırmanın bulgularına göre, Çankırı'da tarım işçisi kadınların "kadın olmaktan dolayı" çeşitli zorluklar yaşadığı ortaya çıkmıştır. Pandemi öncesi ve pandemi dönemi arasında yaşanan hak ihlalleri açısından büyük oranda fark olmadığı tespit edilmiştir. Çünkü tarım işçisi kadınlar pandemi öncesi-nden itibaren derin eşitsizlikler yaşadıklarını belirtmiştir. Açık uçlu soruların yanıtlarına göre bu eşitsizliklerin pandemi döneminde perçinlendiği saptanmıştır. Bunlar arasında maddi zorluklar, kadın emeğinin görünür olmaması, geri planda kalma ve eşit davranılmaması öne çıkmaktadır.

Çalışmaya göre, tarımda kadınların yaşadıkları eşitsizliklerin önlenmesi için teşviklerin artması, iş imkânlarının çoğaltılması ve eşitlik için zihniyetin dönüşümü vurgulanmaktadır. Bu konuda, kadın sivil toplum kuruluşlarının sahaya inmesi ve bu konudaki zihniyet dönüşümüne erkeklerin dâhil edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Nesiller boyunca kadınlar ataerkil toplum düzeni nedeniyle hayatın her alanında derin eşitsizlikler yaşamıştır ve halen yaşamaya devam etmektedir. Benzer durum tarım sektöründe de geçerlidir. Cinsiyet körü politikalar ve yaklaşımlar ile tarım sektörü eşitsizliklerin odak noktası olmuştur. Tarım kadın emeğinin yoğun olduğu sektörlerin başında olmasına rağmen, kadınlar için en güvencesiz alanlardandır. Oysaki insana yakışır iş ve ekonomik büyümenin sağlanması sürdürülebilir kalkınmanın temel amaçlarındandır.

Araştırmanın sonuçlarına göre, tarım işçisi kadınların çoğunun maaşsız ve güvencesiz "ücretsiz aile işçisi" olarak çalıştığı ve mülkiyet sahipliğinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Kadınların pandemi döneminde özellikle maddi zorluklar yaşadıkları, işlerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kaldıkları ve kadın olmaktan dolayı çeşitli ayrımcılıklar yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Bir başka ifadeyle, pandemi ile özellikle maddi açıdan mevcut eşitsizliklerin arttığını söylemek mümkündür.

Tarım sektöründe eşit, adil ve kapsayıcı politikalar ile tarım emekçisi kadınların yaşadığı eşitsizlikleri çözmek mümkündür. Tarımda kimsenin geride kalmadığı iş ve ekonomik büyüme için öncelikle kadınlar güvenceli işlerde istihdam edilmelidir. İnsana yakışır iş alanlarının yaratılması, yoksulluğun önlenmesi ve açlığın sona erdirilmesi için eşit değerde işe eşit ücret prensibi benimsenmelidir. Kadınların omuzlarındaki bakım emeği yükü azaltılmalı, bunun için bakım hizmetleri ücretsiz kamusal hizmetler olarak sunulmalıdır. Aynı zamanda, kadınların çalışma ortamları iyileştirilmeli, can ve mal güvenliği sağlanmalıdır.

Özetle, toplumsal cinsiyete duyarlı politikalar ile tarım sektöründeki eşitsizlikler ve hak ihlalleri önenebilir. Bunun gerçekleşmesi için kamu kurumları, özel sektör, akademi ve sivil toplum kuruluşları dayanışma ve iş birliği içerisinde hareket etmelidir. Kadınların ihtiyaçları ve beklentileri dikkate alınarak tarımsal politikalar geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Alkan, H.I. (2019). *Tarımda Kadın Emeği*, Gazi Kitabevi, 2. Baskı.
- Candan, E. & Özalp Günel, S. (2013). Tarımda Kadın Emeği, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 19(1): 93-101.
- Çankırı Ticaret ve Sanayi Odası (2021). <http://www.catso.org.tr/Çankırı/ÇankırıEkonomi/tabid/15121/Default.aspx>.
- Çankırı Valiliği (2021a). *Çankırı'da Tarım*. <http://cankiri.gov.tr/kurumlar/cankiri.gov.tr/ilimizcankiri/2019siteguncelleme/tarim/tarim.pdf>. (Erişim tarihi: 10.12.2021)
- Çankırı Valiliği (2021b). <http://www.cankiri.gov.tr/ilcelerimiz>. (Erişim tarihi: 01.12.2021)
- DİSK-AR (2020). *Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği*. Araştırma Raporu. <http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/10/ücret-ve-ge-lirlerde-cinsiyet-esitsizligi.pdf>.
- Etiler, N. (2011). Tarımda Kadın Emeğine Kısa Bir Bakış. *Türk Tabipler Birliği Mes-leki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Ocak-Şubat Mart 2011.
- FAO (2011). *Women in Agriculture: Closing the gender gap for development*. <https://www.fao.org/3/i2050e/i2050e.pdf>
- FAO (2016). *Tarımsal ve Kırsal Geçimin Ulusal Cinsiyet Profili: Türkiye*, <https://www.fao.org/3/i6192Tr/i6192tr.pdf>.
- Global Citizen (2020), <https://www.globalcitizen.org/en/content/women-in-agriculture-around-the-world/> (Erişim tarihi: 15.12.2021).
- Kaşıkkırık, A. (2021). <https://ulesam.org/tarimda-kadınların-görünmeyen-emeği.html>. (Erişim tarihi: 08.12.2021)
- Özgün, Y. (2017). *Feminizm, Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Ara-sı İlişkiler*, içinde (s 379-393), 6. Baskı, Yordam Kitap.
- Çankırı İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (2021). Çankırı <https://cankiri.tarimorman.gov.tr/Link/38/Cankiri-Hakkında> (Erişim tarihi: 16.12.2021).
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı (2021). *Çankırı Ta-rımsal Yatırım Rehberi*, https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/il_yatirim_rehberleri/cankiri.pdf.
- TÜİK (2021a). *İş gücü İstatistikleri, Ekim 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/In-dex?p=İsgucu-İstatistikleri-Ekim-2021-37491>.
- TÜİK (2021b). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2020*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonu-clari-2020-37210>.

ÜÇÜNCÜ OTURUM
(İTRİ KONFERANS SALONU)

9 ARALIK 2021

"SALGIN DÖNEMİNDE YAŞLI HAKLARI"

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Ayşe CANATAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yaşlılık Çalışmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü

Konuşmacılar

1. Prof. Dr. Fatma ARPACI

Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi

"Covid-19 Salgınının Yaşlı Bireyler Üzerindeki Etkisinin Yaşlı Hakları Açısından Ele Alınması"

2. Özge ÇELİK

"Zor Zamanlarda Yaşlı Olmak: Covid-19 Pandemisinde Yaşlıların Gazete Haberlerinde Temsili"

3. Zarife Kübra ADIGÜZEL - Bilge Sultan YILMAZ

"Covid-19 Salgın Sürecinde Yaşlı Olmak: Değişen Değerler"

4. Nino SHALAMBERIDZE- Gürcistan Ombudsmanlığı [Public Defender (Ombudsman)] of Georgia

"Rights of Older Persons during the Covid-19 Pandemic Protection Gaps and Way Forward"

COVID-19 SALGINININ YAŞLI BİREYLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN YAŞLI HAKLARI AÇISINDAN ELE ALINMASI

**Fatma ARPACI*,
Ömer Faruk CANTEKİN****

Yaşlılık, insan yaşamının son aşaması ve bireyin ileri yaşlanma devresi olarak kabul edilir. Tüm insanlar için geçerli, doğal bir yaşam evresi olan yaşlılığı, Dünya Sağlık Örgütü, “çevresel etmenlere uyum sağlama yeteneğinin azalması ya da büyük oranda kaybolması” olarak tanımlamaktadır. Yaşlanma ise insanın doğumundan ölümüne kadar devam eden doğal ve kaçınılmaz bir süreçtir. Dolayısıyla bireylerin fiziki ve ruhsal güçlerinin geri dönülmez bir şekilde kaybolma sürecidir. Yaşlılık bireyin bedensel, psikolojik, sosyal yönlerden bağımsızlığını yitirdiği, yaşam alanında yaygın kayıplar yaşadığı, bu anlamda çocukluktaki gibi yeniden bağımlı duruma geçtiği bir dönemdir (Arpacı, 2005; Kalinkara, 2011; İçli, 2016). Dünya Sağlık Örgütü, 1963 yılında yaşlanmayı kronolojik olarak ele almış ve orta yaşlılar (45-59 yaş), yaşlılar (60-74 yaş) ve ileri derecede yaşlılar (75+yaş) olarak üç safhaya ayırmıştır. Bu ayrıma göre 60 yaşın üzerindekiiler yaşlıdır (Bahar vd., 2009).

Yaşlılığın başlangıcı olarak 65 yaş ve üzeri yaş kabul edilir. Dünya nüfusu giderek yaşlanmaktadır. Dünyada 1950’lerde 65 yaş üzerinde 131 milyon insan varken, 1995’lerde yaklaşık üç kata 371 milyona ulaşmıştır. Yaşlı nüfus 2025’e kadar tekrar ikiye katlanacak, 2050’de dünyadaki yaşlı sayısı 1.4 milyara ulaşacak, dünyadaki her 10 kişiden biri 65 yaş üzerinde olacaktır (Kalinkara, 2011).

Türkiye en yüksek yaşlı nüfus oranına sahip ülkeler sıralamasında 167 ülke arasında 66. sıradadır (TÜİK, 2018). Demografik yapının değişmesi yanında aile

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, arpacif@gazi.edu.tr

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, cantekin@gazi.edu.tr

yapısının farklılaşması, sosyal güvenlik anlayışının ve hizmetlerinin gelişmesi, tıbbın ve sağlıklı yaşam koşullarının iyileşmesi, çalışma yaşamındaki dönüşümler ve hatta toplumsal yaşamın değişmesi yaşlı ve yaşlılık konusunun daha fazla konuşulmasına yol açmıştır. Sadece yaşlı haklarını konu alan ulusal veya uluslararası bir Yaşlı Hakları Sözleşmesi bulunmamaktadır. Yaşlı hakları insan haklarının bir parçasıdır ve çeşitli temel düzenlemelerde yer almıştır. İnsan hakları, insan onuruna saygı üzerine kuruludur. Tüm insanlar onurları bağlamından eşittir ve eşit haklara sahiptir. Dolayısıyla, yaşlılar da toplumdaki diğer insanlarla eşit hak ve özgürlüklere sahiptir (Arpacı, 2019).

Temel hak ve özgürlükler ya da insan hakları, tüm insanlığa özgü, doğuştan sahip olunan kişiliğe bağlı vazgeçilmez ve devredilmez haklardır. Her insan, insan olma bakımından eşit değere sahiptir. İnsanca yaşama hakkına sahip olmak açısından insanlar arasında ayırım yapılamaz. Ancak yaşamlarını başkalarının desteği olmaksızın sürdürme konusunda zorlanan yaşlı bireylerin, yaşam kalitesi ve yaşamdan beklentilerinin sağlıklı bireylerden farklı olduğu gerçeğinden hareketle, diğer insanların sahip oldukları eğitim hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sağlık hakkı vb. haklara ilaveten, özel durumlarına özgü bakım hakkı, rehabilitasyon hakkı, sosyal yardım ve hizmetlerden yararlanma hakkı gibi bazı özel haklara sahip olması sosyal uyum açısından bir zorunluluktur. Bu bağlamda, yaşlı bireylerin saygınlıklarını koruyarak bağımsız yaşayabilmeleri, kendilerini gerçekleştirebilmeleri ve yaşamın her alanına eşit katılımlarının sağlanması konusunda hemen hemen tüm çağdaş ülkelerin önemli yükümlülükler üstlendiği, yaşlı haklarının yasal düzenlemelerle güvence altına alındığı, çoğu zaman engelli bireyler için öngörülen hakların yaşlı bireyler için de geçerli kılındığı görülmektedir (Karaca, 2019).

Covid-19 salgını insan hakları konusunda birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bunun sebebi, doğası gereği bir salgın hastalığın insan haklarını kısıtlayıcı özelliği bulunmasıdır. İnsan haklarının en temeli ve önemlisi olan yaşama hakkına karşı bir tehdit niteliği oluşturan Covid-19'a karşı devletler ve uluslararası örgütlenmeler vatandaşlarının yaşam hakkını korumak amacıyla birçok önlem almak zorunda kalmıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 5'te salgın hastalıklar için şu ifadeye yer verilmiştir: "Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla, hastalığı yayabilecek kişilerin, akıl hastalarının, alkol veya uyuşturucu madde bağımlılarının veya serserilerin yasaya uygun olarak tutulması". Avrupa dâhil dünyanın birçok ülkesinde salgın döneminde sokağa çıkma yasakları ilan edilirken, sağlık çalışanları, gıda teminat zincirinde çalışanlar, ulaşımdan sorumlu çalışanlar ve güvenlikten sorumlu personel grubu kısıtlamalardan muaf tutularak sağlık hakları konusunda ayırım yaşamışlardır (Sipahioğlu, 2021).

Yaşlı bireyin vatandaşlık hakları, buna bağlı olarak yaşlı hakları yaşlıları ve yaşlanmayı önemli bir şekilde etkilemektedir. Vatandaşlık hakları toplumun içinde yaşayan bireylerin toplumla olan ilişkilerinden doğan haklardır. Bu haklarla devlet, vatandaşının sosyal güvenliğini güvence altına alır. Yaşlı hakları sosyal politika bağlamında ele alınabilir, hakların geliştirilmesi, yaşlıların tümüne ulaştırılması ve yaşlıların haklarından yararlanması sağlanabilir. Verilen haklardan faydalanma salgın gibi olağanüstü dönemlerde bazı engellerden dolayı kısıtlanabilmektedir. Bu çalışmada, Covid-19 salgınının yaşlı bireyler üzerindeki etkisi yaşlı hakları açısından ele alınmıştır.

II. ULUSLARARASI VE ULUSAL DÜZENLEMELER BAĞLAMINDA YAŞLI HAKLARI

Uluslararası ve ulusal düzenlemeler bağlamında yaşlı bireyler, gereksinimleri doğrultusunda politik ve toplumsal yaşama katılım, eğitim ve kültür, eşit ve adil muamele görme, ayrımcılığa maruz kalmama, adil gelir ve sosyal güvenlik, yaşa bağlı bir engelle karşılaşmadan çalışma, gelir getirici faaliyetlerde bulunma, aile, konut ve barınma, güvenli bir çevrede yaşama, sosyal yardım ve sosyal hizmetlerden yararlanma, sağlık ve bakım haklarına sahiptirler.

Politik ve toplumsal yaşama katılım hakkı bağlamında, yaşlı bireyler refah düzeylerini doğrudan etkileyecek politikaların hazırlanması ve uygulanması aşamalarına aktif bir biçimde katılımında bulunmalıdır. Bilgi ve becerilerini genç kuşaklar ile paylaşmalıdır. Topluma hizmet etmek için çeşitli fırsatlar geliştirebilmelidir. Kendi ilgi ve yeteneklerine uygun etkinliklerine gönüllü olarak katılımında bulunmalı ve hizmet edebilmelidir.

Eğitim hakkı en temel sosyal haklardan biridir. Eğitim sadece örgün eğitimi ifade etmemektedir. Eğitim hakkı, örgün eğitimle birlikte yaşam boyu öğrenmeyi de kapsamaktadır. Dolayısıyla yaşlı bireylerin yaşlarına ve yeteneklerine uygun eğitim programlarına sahip olmaları gerekir. Bir insanın tüm yaşamı boyunca eğitim alma hakkının saklı kalması, hem teknolojik gelişmeler ve hem de bilimdeki ilerleme, bilgiye erişim konusunda yaşam boyu eğitime erişim bakımından önemlidir.

Her tür şiddet, istismar ve ayrımcılığa karşı korunma hakkı olarak da ifade edilen eşit ve adil muamele görme, ayrımcılığa maruz kalmama hakkı gereği, yaşlı bireyler itibar görmeli ve güven içerisinde yaşamalıdır. Bunun sağlanabilmesi için yaşlıların her tür şiddetten, sömürüden, fiziksel ya da zihinsel istismardan uzak tutulması gerektiği gibi, hizmetlerden yararlanırken yaş, cinsiyet, ırk, etnik köken, özür durumları ya da diğer konumları nedeniyle ayırım görmemesi de gerekir.

Adil gelir ve sosyal güvenlik hakkı gereği, her insanın insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürebilmesi için ekonomik güvenceye sahip olması gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi için her yurttaş gibi yaşlı bireylerin de emeklilik maaşı ya da yaşlılık/yaşlı aylığı şeklindeki gelirlerinin kendi yaşam standartlarına uygun, başka bir deyişle beslenme, barınma, giyim gibi temel gereksinimlerini karşılamak ve sağlık bakımından yararlanmak için yeterli olması ve sürekli olması da gerekir. Ayrıca yaşlı bireyler gereksinimlerini karşılayabilmek için ailelerinden ve toplumun her kesiminden de destek almalıdırlar.

Adil gelir ve sosyal güvenlik hakkı gereği, yaşlı bireylerin sosyal hayata katılabilmesi için emekli maaşının çalışırken alınan ücretle uyumlu olması hususuna dikkat edilmesi gerekir. Çalışma ve istihdam hakkı olarak da ifade edilen yaşa bağlı bir engelle karşılaşmadan çalışma, gelir getirici faaliyetlerde bulunma hakkı gereği, her yurttaş gibi yaşlı bireyler de gelir getirici bir işte çalışabilmeli ya da toplumdaki diğer gelir getirici faaliyetlerden yararlanmalıdır. Bunun sağlanabilmesi için yaşlı bireylere çalışma hakkının tanınması ve hatta devletin yaşlı bireylere çalışma olanağı yaratması gereklidir. Özellikle yaşlılar gibi özel gruplar için hem grubun niteliğine uygun istihdam şekilleri yaratılmalı hem de var olan istihdama katılabilmeleri noktasında yaştan doğan ayrımcılıkla savaşılmaya çalışılmalıdır.

Sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı, her bireyin her yaş dönemindeki en temel sosyal haklarından biridir. Yaş ile birlikte artan süregelen rahatsızlıklar ya da bazı yetilerdeki kayıplar, bireylerin yaşlılık döneminde kendi varlıklarına hâkim olup, rahat bir yaşam sürdürmelerini zorlaştırmaktadır. Sağlık sorunları yaşamak, bir yaşlının ekonomik durumundan sosyal yaşama katılımına kadar tüm alanları etkilediği için sağlık hizmetlerine ulaşım ve sağlık sorunlarına uygun olarak sunulmuş olanaklara kavuşabilme, yaşlılık döneminde yaşamsal öneme sahiptir.

Aile hakkı, yaşlı bireylerin kendi evlerinde aileleri içerisinde yaşamaya devam etmelerini ve aile içerisinde bakımının mümkün olmasını güvence altına alan bir haktır. Söz konusu hak bağlamında, yaşlısına bakan ailelere devlet tarafından maddi destek verilmektedir. Zira maddi destek yoluyla, yaşlı bireylerin aileleri tarafından bakılması güvence altına alınmaya çalışılmaktadır.

Konut ve barınma hakkı gereği, yaşlı bireylerin sağlık durumlarına göre çeşitli düzenlemelerin yapılabileceği uygun konutlara sahip olmaları gerekmektedir. Böyle olmakla birlikte, yaşlı uyumlu konut projelerinin tüm yaşlı bireylere değil, sadece üst düzey gelir grubundaki yaşlılara yönelik olduğu görülmektedir.

Güvenli bir çevrede yaşama hakkı gereği, yaşlı bireylerin bireysel tercihlerine uygun, güvenli bir çevrede yaşamaları sağlanmalıdır. Yaşadıkları çevre aynı zamanda onlara kapasitelerini geliştirebilecekleri fırsatlar da sunmalıdır. Dolayısıyla yaşlı bireylerin mümkün olduğunca uzun süre kendi evlerinde ya da aile ortamlarında yaşamaları sağlanmalıdır.

Sosyal yardımlar, sosyal güvenlik hukukunun kapsamı dışında kalan ve ihtiyaç içinde bulunan ya da yoksulluğa düşen insanlara devlet veya hükmi şahıslarca yapılan karşılıksız nakdi ve/veya aynı bütün yardımlardır. Maddi karakterli ve vergilerle finanse edilen sosyal yardımlar, sosyal güvenlikte son ağı olarak ve mevcut sosyal güvence sistemlerinin açıklarını kapatıcı bir tedbir olarak nitelenmektedir. Dolayısıyla ihtiyaç içindeki yaşlı bireylerin de sosyal yardım ve hizmetlerden yararlanmaları sağlanmalıdır.

Yaşlı bireyler bakım hakkına sahiptir ve bu hakkın temel felsefesini yaşlıya saygı ve yaşlıyı anlamaya çalışma felsefesi oluşturmaktadır. Yaşlı bireylerin, sosyal ve zihinsel yönden desteklenecekleri, kendilerini geliştirebilecekleri, koruma ve rehabilitasyon hizmeti alabilecekleri, uygun kurumsal bakım modellerinden yararlanabilecekleri insana yakışır bir ortam gerekmektedir. Bu bağlamda yaşlı birey tıbbi bakıma ilaveten hospis bakım, akut bakım, subakut bakım ve kronik bakım hakkına sahiptir (Karaca, 2019; Uzun, 2021).

Yaşlı haklarının temelinde onur, adalet, saygı, eşitlik, özerklik gibi ilkeler yatar. Bu ilkelerin yaşlılara sunulacak hizmetlerde, onların bağımsızlığını ve topluma katılmalarını sağlamak için temel esaslar kabul edilmesi gerekir. Yaşlı bireylere çeşitli hak ve yetkiler tanınırken aynı zamanda onları korumaya yönelik mekanizmalar da getirilmelidir. Yaşlı bireylere yönelik yapılacak düzenlemelerin sorumlusu büyük ölçüde devlet/idare olmakla birlikte sunulacak hizmetlerde özel sektöre yönelik olarak da belirli standartlar getirilmesi gerekir (Evren, 2018).

III. COVID-19 SALGINININ YAŞLI BİREYLERE ETKİSİ

Covid-19'un yaşlı bireyler arasında gözlenen yüksek hastalanma ve ölüm oranları, hem ana akım medyada hem de sosyal medyada yaygın olarak dillendirildi. Dünyada birçok hükümet, söylemlerinde yaş vurgusu yaptı ve böylelikle yaş(lı) ayrımcılığına zemin hazırlayan bir ortam oluştu. Hem devletlerin hem de medyanın dilindeki "yaşlılık" vurgusu, toplumda 65 yaş üstü bireylerin "tedbirli" olmasından çok tehlikeli oldukları algısına yol açtı. COVID-19 salgınının hemen öncesinde yapılan araştırmalarda, toplumda %15'ler seviyesinde olan yaş ayrımcılığı, salgın ile paralel, yaşlı bireylere yönelik yaş ayrımcılığı olarak patlak verdi. Özellikle gençlerin yoğun kul-

landığı sosyal medyada yaşlı bireyler, ya alay konusu ya da “öteki” olarak paylaşıldı. Son günlerdeki yaşlı ayrımcılığına yönelik İtalya’da yapılan ve tweet analizlerini içeren bir araştırmada tweet’lerin %21,1’i yaşlı bireylerin yaşamının daha az değerli olduğunu ima eden veya yaşlılarda Covid-19 tedavisini önemsiz gösteren içerikteydi. Ülkemizde de benzer çok sayıda paylaşımına maruz kaldık. Salgının etkileri ve salgından korunma ile ilgili birçok uyarı yaşlı bireyler üzerinden yapıldı. Yerel yönetimlerin yaşlı bireylerin şehir merkezlerinde toplu vakit geçirdikleri alanlardan bankları kaldırması, zabıtarın yaşlı bireyleri tartaklaması gibi uygulamalar da ekranlara düştü. Televizyonlarda korona hakkında bilgi vermek amacıyla çıkan hekimlerin en fazla vurguladığı şey yaş oldu. Günlük koronavirüsü vaka ve ölüm bilgilerini paylaşmak için yapılan, “Yaşlı ve direnci zayıf şu kadar sayıda hastamızı yitirdik.”, “Hayatını kaybedenlerin %80’i, 60 yaş üstünde” “Yoğun bakımda olanların %75’i, 60 yaş üstü” gibi açıklama ve vurgulara geriatri alanında çalışan profesyoneller müdahalede bulundular. Can kayıplarına “yaşlılar” denilmesi, bırakıldı. Ancak, yaşa dayalı etiketleme, salgın sürecinde haksız söylemlere yol açtı. ABD başkanı Donald Trump’ın çok kere “Çin virüsü” demesinin yaygın bir yabancı düşmanlığı ve Asya kökenli Amerikalıların aşağılanması neden olduğu gibi, “Bu hastalık yaşlı insanları etkileyecek.” söylemi de toplumda yaşlı karşıtı olumsuz tutumlara neden oldu. Teksas eyaleti vali yardımcısı Dan Patrick yaşlı Amerikalılardan, “çocuklarının ve torunlarının iyiliği için kendi başlarının çaresine bakarak kendilerini feda etmelerini ve böylece ekonomik vatanseverlik yapmalarını” ima etti.

Yaşçılık, yaşlı insanlara yönelik, ırk ayrımcılığı ve cinsiyet ayrımcılığı gibi eyleme dönüşebilen durumları tanımlamak için kullanılmıştır. Yaşçılıkta yaş gruplarına yönelen damgalar, kalıp yargılar vardır. Bugün erişkin, çalışmakta olan orta yaş grubu dışındaki çocuklar ve gençler de çeşitli kalıp yargılara maruz kalabilmektedir. Ancak salgın günlerinde yaşlılığın yaşlı kabul edilen insanlara yöneldiğini görüyoruz (Altın, 2020).

UNFPA (Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu) Covid-19 ve yaşlı bireyler ile ilgili teknik bilgi notunda Covid-19 ile ilgili müdahalelerde aşağıdaki hususların göz önüne alınması gerektiğini bildirmiştir.

Bunlar;

- Günümüzde yaşlı bireyler geniş ailelerle yaşamamakta, nüfusun yaşlanması, evdeki bireylerin tümünün çalışması, iç göç ve kentleşme gibi demografik değişimler nedeniyle tek başına veya huzurevlerinde yaşamlarını sürdürmektedir.
- Yaşlı bireylerin sağlık hizmetlerine erişimi; bireyin önceki deneyimleri, toplumsal cinsiyeti, gelir düzeyi, ırksal veya etnik kökeni gibi

birçok sosyal belirleyicilerle ilişkilidir. Ayrıca yaşlı bireyler, yaşa bağlı negatif ayrımcılık ve damgalama gibi sorunlarla da karşılaşmaktadırlar. Bu faktörler yaşlı bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini güçleştirmektedir. Yaşlı bireyler bütüncül olarak değerlendirilirken tüm bu değişkenlerin göz önünde bulundurulması önerilmektedir.

- Huzurevleri ve rehabilitasyon merkezleri gibi uzun süreli bakım kurumlarında yaşayan yaşlı bireyler, olumsuz sonuçlara ve Covid-19 enfeksiyonuna karşı özellikle savunmasızdır.
- Yalnız yaşayan yaşlı bireyler karantina koşullarında doğru bilgi, gıda, ilaç ve diğer gerekli malzemelerin temininde engellerle karşılaşabilir ve bunun için desteğe gereksinim duyabilirler.
- Bazı yaşlı bireyler de torunlarına bakmakta ve bu durum onların kendilerini karantinaya almasını imkânsız hale getirdiği için Covid-19 riskini arttırabilmektedir. Buna ek olarak, aynı çatı altında yaşayan genç aile üyelerinin daha yüksek hareketliliği yaşlı insanlar için ek enfeksiyon riski taşımaktadır.
- Yüksek gelirli ülkelerden elde edilen verilere göre, her ne kadar yaşlı erkekler arasında, kadınlara göre daha yüksek vaka-ölüm oranları görülsede yaşlı yalnız kadınlar risk altındadır.
- Yaşlı bireyler Covid-19 salgını sırasında fiziksel, psikolojik, cinsel, ekonomik istismar/ sömürüye maruz kalabilirler. Yaşlı bireylerin haklarını korumak için acil halk sağlığı eylemine ihtiyaç duyulmaktadır.

Ülkemizde de salgının yayılım hızını düşürmek ve insanlar arasında sosyal mesafeyi korumak için ilk olarak İçişleri Bakanlığının 21 Mart 2020 tarihli genelgesiyle, aynı tarihte saat 24.00'den sonra 65 yaş ve üzeri vatandaşlarımızın evlerinden dışarı çıkmaları, açık alanlarda, parklarda dolaşmaları ve toplu ulaşım araçları ile seyahat etmeleri sınırlandırılarak sokağa çıkmaları yasaklanmıştır. Bu süreçte yaşlı bireyler başkalarına bağımlı olma (yiyecek ve ilaç alma, bankadan para çekme, ...), sosyal izolasyon, aile dinamiklerinde değişme, ruhsal/zihinsel sorunlar, hareketsiz yaşam, gün ışığından yararlanamama, iş yerlerini kapatmak zorunda kalma, sağlık kontrollerine gidememe, yaş ayrımcılığı riski sorunlarıyla karşı karşıya kaldılar. Yaşlı bireylerin evde kalmaları, dışarı çıkamamaları nedeniyle; fizyolojik, biyolojik ve ruhsal açıdan gerilemelerin görüldüğü, fonksiyonel ve yapısal değişikliklerin yaşandığı, korunma, gözetim ve bakım gereksinimlerinin arttığı, günlük yaşam aktivitelerinin yerine getirilmesinde problemler olduğu belirlenmiştir.

Ülkemizde salgın döneminde yalnız yaşayan ve temel ihtiyaçlarını karşılayamayan yaşlı bireyler için valilik/kaymakamlık ve belediyeler sıcak yemek, su ve hijyen paketi getirme gibi uygulamalar gerçekleştirmişlerdir. Söz konusu yaşlı bireylere 112, 155, 156 numaraları üzerinden destek olunmuştur. Ayrıca vergi mükellefi yaşlı bireylerin beyanname ve ödemeleri sokağa çıkma yasağının sonuna kadar ertelenmiştir. Kamu bankalarının emeklilerin maaş ödemelerini isterlerse evlerinde yapabilmelerine olanak sağlanmıştır. Yaşlı bakım kuruluşlarının da, hizmete devam etmesi sağlanmıştır.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmet Bakanlığı pandemi sürecinde virüse karşı birinci derecede risk grubunda bulunan, kurum bakımında olsun ya da olmasın bütün engelli ve yaşlı vatandaşların korunmasına yönelik çalışmalar yapmıştır. Bunun için vaka yönetimi, personel risk yönetimi ve acil durum risk yönetimi planları yapılarak ve uygulamaya konarak, hizmet alanlarla beraber, hizmet verenlerin de sağlıkları ve güvenlikleri garanti altına alınmış, hizmetin kaliteli ve kesintisiz sunumu sağlanmıştır (Ekici, 2020).

IV. COVID-19 SALGINI DÖNEMİNDE YAŞLI BİREYLERİ KORUMA/ YAPILABİLECEKLER

Covid-19 sağlık alanında ortaya çıkan bir problem olmasına karşın etkileri bakımından sosyal, politik, ekonomik, eğitim gibi birçok alanda sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu durumda diğer ülkelerde de olduğu gibi Türkiye’de de hem bireysel hem de toplumsal yaşamı etkileyen yeni düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. Yüksek ölüm oranı açısından riskli olarak açıklanan 65 yaş üstü ve kronik rahatsızlığı olan vatandaşlara yönelik sokağa çıkma kısıtlaması ile yaşlı nüfus, ülkemizde sosyal ortamlardan ayrılan ilk grup olmuştur (65 Yaş ve Üstü ile Kronik Rahatsızlığı Olanlara Sokağa Çıkma Yasağı Genelgesi, 2020). Sosyal izolasyon, salgın dönemlerinde yaşlı bireyleri korumanın yollarından biri olarak görülmektedir. Ancak bu uygulama yaşlı bireylerin yalnızlaşmasına ya da hayati ihtiyaçlarını gidermede zorluğa sebep olmaktadır. Geçmiş yıllarda Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yaşlı bireylere yönelik bazı uygulamalar planlanmış ve gerekli düzenlemeler yapılarak yürürlüğe girmesi sağlanmıştır. Ancak hızla değişen ve dönüşen dünyada ihtiyaçlar da çeşitlenmekte ve farklılaşmaktadır. Yaşlı bireyleri korumak ve değişen sağlık, bakım ya da destek hizmeti ihtiyacına yönelik çözüme yönelik öneriler geliştirilerek hayata geçirilebileceği düşünülmektedir.

Günümüz Türkiye’inde çekirdek aile yapısının çoğunlukta olmasına rağmen geniş aile yapısının da yaygın olduğu bilinmektedir. Yaşlı bireyler genellikle aileleriyle ve çocuklarıyla birlikte yaşamaktadır. Ancak yalnız yaşayan yaşlı bireyler için salgın dönemlerinde kullanılabilir şekilde bakımevleri kurulabilir. Bu bakımevlerinde devlet ya da özel sektör tarafından sağlık hizmeti için sağlık personelleri, gerektiğinde ise sosyal destek vermek üzere uzman personeller tarafından hizmet verilebilir. Bu ve benzeri uygulamalar için politika önerileri geliştirilebilir (Altın 2020:55).

Covid-19 salgını sürecinde yaşlı bireylerle olan fiziksel ve sosyal mesafeye dikkat etmek ve bu mesafenin yol açtığı sorunları önlemek oldukça önemlidir. İzolasyonun yarattığı yalnızlık, kaygı ve belirsizlik durumlarının uygun şekilde desteklenmesi de gerekmektedir. Bunun için ihtiyaç hissedilen kişilere dini ve manevi destek verilmesi önerilebilir.

Dışarı çıkmaları kısıtlanan 65 yaş ve üstü vatandaşlar için yapılan organize yardımların ve sunulan hizmetlerin onların içinde bulundukları özel durumlarının farkında olarak yürütülmesi önemlidir. Bu bağlamda birlik ve beraberliğimize katkı sağlayan ve geleceğimize rehberlik eden yaşlıların bir emanet olarak görülmesi gerekmektedir.

Yaşlı bireylerin virüsten korunması kısıtlamalarla birlikte evde kalmaları olumlu olabilir ancak onların evinde de güvende kalabilmesi önemlidir. Dolayısıyla yaşlı bireylerin dışarı çıkmaması yanında eve gelen yakınlarının da bu konuda hassas olması gerekmektedir. Bu bağlamda yaşlı bireylerin bakımını üstlenen kişilerinde bir sorumluluk altında kendini koruması önemli görülmektedir.

Yaşlı bireylere bakım sağlayanların da her yönden desteklenmesi önemlidir. Yaşlı bireylerin alışkın olduğu ev ortamının devamını sağlamak ve psikolojik olarak daha çok etkilenmelerini önlemek için evde yaşamını ve bakımını kolaylaştıracak önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu nedenle ailelerin desteklenmesi ve sosyal yardımların sağlanması için toplumun ve devletin önemli sorumluluğu bulunmaktadır.

Covid-19 salgını sürecine yönelik gelişmelerin ve duyuruların medya araçlarının dışında da yayılmasını sağlamak gerekmektedir. Evde sağlık hizmetlerine daha fazla ağırlık verilerek özellikle birinci basamak sağlık hizmeti ihtiyacını daha ulaşılabilir kılmak da yine yaşlı bireyler için önemli çaba olmaktadır. Yaşlı bireylerin bu süreçte gerek fiziksel gerek zihinsel sağlıklarını koruyabilmek için çok disiplinli mücadele gerekmektedir (Dömbekci vd., 2020).

V. Sonuç ve Öneriler

Covid-19 salgını sürecinden en olumsuz etkilenenler yaşlı bireylerdir. Yaşlılara karşı devlet tedbirlerinin, diğer yaş grubunda bulunan bireylere göre daha fazla olması, yaşlı bireylere yönelik medyada alaycı ve olumsuz tutumların sergilenmesi, yaşlı bireylerin bu salgından korkmalarına ve eve kapanmalarına bağlı olarak yaşadıkları psikolojik sorunlar ve daha pek çok olumsuz durumlar sebebiyle yaşlı bireylerin haklarının ihlal edildiği düşünülmektedir (Uzun, 2021).

Yaşlı nüfus, aileleri ve bakıcılarına verilen destek, ülkelerin salgınlara kapsamlı müdahalesinin önemli bir parçasıdır. İzolasyon ve karantina dönemlerinde, yaşlı bireylerin fiziksel sağlıklarını ve sosyal bakımlarını desteklemek için besleyici gıdalara, temel malzemelere, paraya, ilaca, güvenli erişime ihtiyaçları vardır. Yaşlı bireylerin salgın sırasında fiziksel ve zihinsel olarak sağlıklı kalabilmeleri ve hastalanmaları durumunda ne yapmaları gerektiği konusunda açık mesajlara ve kaynaklara sahip olmalarını sağlamak için doğru bilgilerin yayılması kritik öneme sahiptir. Yaşlı insanlar genellikle günlük rutinlerini sürdürmek, aktif kalmak ve besleyici, dengeli yemekler yemek konusunda toplulukların ve bakıcıların desteğine bağımlıdır. Sağlık ve sosyal bakım çalışanları yaşlı insanlara uzun süreli bakım sağlamada kritik bir rol oynamaktadır. Endişeli zamanlarda ruh sağlığı da önemli bir husustur. Birçoğunun dijital platformlara kolay erişimi olmadığı için sosyal olarak bağlı olmanın yollarını bulmak bu yaş grubu için daha da önemlidir (Kiraz ve Akyıldız, 2020).

Covid-19 salgını, oluşturduğu ciddi yaşam, sağlık ve kişisel güvenlik riskleri nedeniyle insan haklarının tam olarak kullanılmasını ciddi şekilde etkilemesinin yanında, bir bütün olarak toplumlar üzerinde ve özellikle savunmasız bireyler ve gruplar üzerinde ani, orta ve uzun vadeli bir etkiye sahip olabilir. Savunmasız olarak ifade edilen gruplardan birisi de yaşlı bireylerdir. Günümüzde yaşlı nüfusunun giderek artması ve Covid-19 salgını sürecinde yaşlı bireylere yapıldığı çeşitli araştırmalarca da ifade edilen ayrımcılıktan dolayı, yaşlı bireyler için salgın süreci, diğer yaş gruplarına göre daha ağır geçmekte ve yaşlıların haklarının ihlal edilmesine sebep olduğu düşünülmektedir. Dünyada Covid-19 salgını hızla yayılırken, bundan en çok etkilenen yaşlı bireyler olmuştur.

Özellikle ilave hastalığı bulunanlarda ve 65 yaş üzerinde yoğunlaşan ölümler, salgının belirli bir kitleyi hedef aldığını göstermiştir. Böylece devletler de almış oldukları tedbirler ve yaptıkları kısıtlamaları en çok yaşlı bireyler üzerine yapmışlardır. Bu çerçevede tedbirler “evde kal”maya ve bulaşma riskini en aza indirmeye yönelik olmuştur. Bundan dolayı yaşlı

bireyler, hem virüsten en fazla etkilenen yaş grubu olması, hem de korunmaları için devletler tarafından diğer bireylere yapılan kısıtlama ve tedbirlerden daha fazlasıyla karşılaşmalarından dolayı zaman ilerledikçe olumsuz etkilenmeye başlamışlardır. Salgına yönelik temel tedbir olan sosyal izolasyonun bireylerin yaşam biçimini ve alışkanlıklarını dramatik biçimde değiştirdiğini ifade ederken, yaşlı bireylerin yaşam biçimlerinin daha da dramatik biçimde değiştiğini vurgulamak gerekmektedir. İzolasyon süreci uzadıkça pandeminin getirdiği tehditler ve belirsizlikler en fazla ileri yaş grubunda kaygıya neden olabilecek ve bu durum günlük yaşam aktiviteleri yanında, kendine bakım aktivitelerini de olumsuz etkileyebilecektir.

Yapılan çalışmalarda Covid-19'un yaşlı hastalarda daha ağır seyrettiği ve ölümlerle sonuçlanma ihtimalinin yaşlı hasta grubunda artış gösterdiği, bireyler arasında ayrımcılık yapmadığı halde toplumun dezavantajlı kesimini oluşturan yaşlı gruplar üzerinde hastalığın seyri ve ölüm oranları açısından ağır bir yük oluşturduğu, yaşlı nüfusun salgın sürecinden en fazla etkilenebilecek risk grubu olarak karşımıza çıktığı, Covid-19 salgın hastalığının insandan insana bulaştığı, özellikle yaşlı bireylerin bu enfeksiyona duyarlı olduğu ve hastalık semptomlarını ağır yaşadığı, görülme sıklığı ve ölüm oranlarının özellikle 65 yaşından sonra arttığı ifade edilmektedir. Bu nedenle yaşlı bireyleri korumaya yönelik devletler tarafından tedbirler alınması önemli ve yerinde bir karardır. Ancak alınan tedbirlerin yasal belgelerde de belirtildiği üzere yasallık, gereklilik, meşruluk ve orantılılık kriterlerine uygun olmaması ya da bu kriterleri aşması durumunda yaşlı bireylerin de diğer insanlar gibi sahip oldukları birtakım hak ve özgürlükleri kısıtlanmaktadır.

Tüm dünyayı etkisi altına alan ve milyonlarca insanın ölümüne neden olan Covid-19 salgını sırasında dünya üzerindeki hastalığa maruz kalan tüm devletler gerekli tedbirleri almaya çalışmışlar, hastalığın yayılmasını önleme yönünde çaba sarf etmişlerdir. Ülkemizde de yaygın bir şekilde nüfusumuzu etkileyen bu hastalık nedeniyle tedbirler alınmaya başlanmıştır. Ancak, yaşlı nüfusun salgın hastalıktan önemli derecede etkilendiğinin bilimsel olarak ispatlanması nedeni ile 65 yaş ve üstü nüfusa diğer yaş gruplarından daha ağır tedbirler uygulanmıştır. Bu tedbirlerden en önemlisi, 65 yaş ve üstü bireylerin hak ve özgürlüklerinin kısıtlanması olmuştur.

Bu kısıtlamaların amacı, yaşlı bireyleri korumak kadar, toplumu da korumayı içermektedir. Bu tedbirler alındığı ölçüde yaşlı bireylerin, tedbirlerden olumsuz etkilenme düzeylerinin en aza indirilmesi, sağlık hizmetlerinin yürütülmesi, eğitim ve çalışma hakları yönünden devlet gerekli çalışmaları yapmıştır. Bunlardan bir tanesi Vefa Destek Grupları adı altında yaşlı nüfusun zorunlu gıda ihtiyaçlarının karşılanması, hastalık durumunda hastaneye götürülüp getirilmeleri için oluşturulan gruplardır.

Bunların dışında kronik hastaların sağlık kurulu rapor sürelerinin hastaneye gitmeden uzatılması, 65 yaş ve üstü olup herhangi bir yerde çalışan ve geçimini buradan sağlayan bireylere sınırlı olarak kısıtlama saatlerinde işe gidip gelişlerine müsaade edilmesi, televizyon kanallarında yaşlılara yönelik moral verici ve sağlık yönünden yönlendirici programların yapılması, psikolojik anlamda telefonla destek verilmesi, yaşlılara verilen diğer hizmetler arasındadır. Ayrıca, geliştirilen mobil uygulamalar, sosyal bağlantılarının kopmaması için telefon faturalarının ödenmesine yönelik destekler, radyolarda yaşlı bireylere yönelik özel programlar, fiziksel hareketler, psikolojik destek hatları, özellikle yalnız yaşayan yaşlı bireyler için tavsiye ve destek hatları, çevrim içi sohbet imkânları, gazete ve dergi teslimi, resmi dairelerde yapılması gereken işlem sürelerinin uzatılması, sosyal medya ve görüntülü kapı telefonları aracılığı ile huzurevlerinde kalan yaşlıların yakınları ile temasının devam ettirilmesi, alışveriş destek hattı, gönüllü bireyler tarafından alışverişlerinin yapılması, ilaçlarının temini, hayvan sahibi olanların hayvanlarının bakımı ve gezdirilmesi faaliyetlerinin üstlenilmesi, ekonomik destek sağlanması, dünya çapında farklı devletlerde salgın sürecinde yaşlı bireylere yönelik yapılan iyilik hareketleridir.

Ayrıca Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı salgın sürecinde virüse karşı birinci derecede risk grubunda bulunan, kurum bakımında olsun ya da olmasın bütün engelli ve yaşlı vatandaşların korunmasına yönelik çalışmalar yapmıştır. Fakat tüm bu hizmetlerin yaşlı bireylere ve ihtiyaç sahiplerine eşit olarak ulaştırıldığı tartışma konusudur. Ancak, devlet tarafından alınan bu tedbirlere rağmen Covid-19 salgını sırasında yaşlı nüfus diğer yaş gruplarına göre daha fazla zarar görmüş, özellikle bireylerin sosyalleşme, eski dostlar ile bir araya gelme, yürüyüş yapıp hava alma gibi en temel ihtiyaçları kısıtlanmıştır. Her ne kadar devlet tarafından gerekli her türlü tedbirler alınmaya çalışılsa da yaşlı nüfusun evlerinde uzun saatler hareket-siz kalması, teknoloji üzerinden sosyalleşmenin kendilerine yetmediği için sevdiklerine karşı duydukları özlem ve salgın hastalığına yönelik korkudan dolayı psikolojik yönden olumsuz etkilenmelerine yeterince çözüm bulunamamıştır. Dolayısıyla, yaşlı nüfusa yönelik yapılan kısıtlama ve bu kısıtlamaların etkilerini azaltmak için ek tedbirlerden dolayı bu nüfusun aleyhine ayrımcılık konusunda önemli bir hak ihlali olduğu, ayrımcı tedbirlerden dolayı da hak ve özgürlüklerinin orantılılık ilkesini aşacak derecede kısıtlandığı, buna bağlı olarak evde veya bulundukları mekânda istismara ya da kötü muameleye uğramaları, eğitim ve çalışma olanaklarından yararlanamama, politik, sosyal ve kültürel yaşama katılamama ve sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamamaya yol açtığı değerlendirilmektedir. Bütün bu hakların yerine getirilememesi, ayrımcılık yapılmadığı takdirde, kısıtlama ve tedbirler kapsamında normaldir. Ancak yaşlı bireylere yönelik yapılan

ayrımcılıktan kaynaklı daha fazla kısıtlama yapılması sebebiyle yaşlı bireylerin kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, her türlü istismar ve kötü muameleye karşı korunma ve itibar görme hakkı, eğitim hakkı, çalışma hakkı, politik, sosyal, kültürel yaşama katılma hakkı, sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı ihlal edilmiş durumda görülmektedir. Yaşlı bireylere uygulanan hak ve özgürlüklerin kısıtlanması durumlarının diğer yaş gruplarına göre aşırıya kaçılması ve onların bu özgürlüklerini engelleyecek hale gelmesi nedeniyle orantılılık ilkesinin aşıldığı düşünülmektedir.

“Her yaşam değerlidir” sözünden yola çıkarak Covid-19 salgın sürecinin yaşlı bireyleri daha çok etkilediği ve yaşlıların diğer yaş gruplarına bu salgın hastalığı potansiyel bulaştırıcı ve zarar verici olma algısından toplumun diğer yaş grubundaki bireyleri uzaklaştırmak önemli bir adım olabilir. Covid-19 salgını, yaşlı bireylerin hastalığı değildir ve etkileri herkes tarafından hissedilecektir. Aksi halde yaşlılarımızı salgın hastalığından korumak için atılan her türlü adım yaşlılarımızın kendilerini kötü hissetmelerine, psikolojilerinin bozulmasına, tüm bunlara bağlı olarak kendilerini daha fazla geri çekip hastalanmalarına ya da hastalıklarının artmasına sebep olabilir. Yaşlılar, bizim kültür değerlerimizdir, toplumun paha biçilmez üyeleridir, toplumlarına önemli sosyal ve ekonomik katkılarda bulunurlar. Onları işsizlik oranının artmasına sebep olan değil, çalışma yaşamına yeni girecek gençlere tecrübelerini aktaran bilgiler olarak kabul etmek gerekir. Onları, ekonomiye yük olarak değil, sahip oldukları bilgi, tecrübe ve gönüllü çalışma istekleri ile topluma hizmet eden değerler olarak görmek gerekir (Uzun, 2021).

Yaşlı haklarının temelinde onur, adalet, saygı, eşitlik, özerklik gibi ilkeler yatar. Bu ilkelerin yaşlılara sunulacak hizmetlerde, onların bağımsızlığını ve topluma katılmalarını sağlamak için temel esaslar kabul edilmesi gerekir.

Yaşlı bireylere çeşitli hak ve yetkiler tanınırken aynı zamanda onları korumaya yönelik mekanizmalar da getirilmelidir. Yaşlı bireylere yönelik yapılacak düzenlemelerin sorumlusu büyük ölçüde devlet/idare olmakla birlikte sunulacak hizmetlerde özel sektöre yönelik olarak da belirli standartlar getirilmesi gerekir.

Yaşlı bireylerin insan haklarının uluslararası alanda münhasır bir sözleşmeye konu olması, sözleşmeye taraf devletler için sözleşmeden doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesinde bir zorunluluk arz edecek ve yine sözleşmenin getireceği denetim mekanizmaları da bu zorunluluğun yerine getirilip getirilmediğinin denetlenmesini sağlayacaktır. Bu açıdan uluslararası alanda kabul edilecek yaşlı bireylere yönelik bir sözleşme yaşlı bireylerin lehine olacaktır. Bununla birlikte yaşlı bireylerin insan haklarının güvence

altına alınması, sadece sözleşmelerle veya mevzuatla gerçekleştirilemez. Bunun için ayrıca toplumsal duyarlılık da geliştirilmelidir. Ülkemizde 18–24 Mart “Yaşlılar Haftası”, 1 Ekim “Dünya Yaşlılar Günü”, 15 Haziran “Dünya Yaşlılara Yönelik Suiistimallerin ve Kötü Muamelelerin Önlenmesi” ve 29 Nisan “Avrupa Nesiller Arası Dayanışma Günü” olarak kutlanmaktadır.

Tüm bunlar yaşlı sorunlarına toplumsal duyarlılığı arttırmak amacıyla kabul edilmiştir. Oluşturulacak kamuoyu sayesinde yaşlıların insan haklarının, yaşlılığın özellikleri de dikkate alınarak, hayata geçirilmesinde hükümetler sorumlu tutulabilir. Bu noktada mutlaka artan yaşlı nüfusun da bir baskı grubu olarak örgütlenmesi lazımdır.

Yaşlı hakları başlığı altında sayılan bütün haklar aslında birer insan hakkıdır. Zira yaşlı hakları olarak da anılsa insan hakları gibi bu hakların da temelini insan onuru oluşturur. Bu nedenle ayrı bir yaşlı hakları kategorisi yaratmaya gerek yoktur. Aksi halin kabulü, hakların sayısının artmasına, sınırlarının ve kapsamlarının tespitinin güçleşmesine neden olur ki bu durum ise belirsizlik ve hakların önemlerini yitirmesi sonucunu doğurur. (Evren, 2018)

KAYNAKÇA

Altın, Z. (2020). Covid-19 pandemisinde yaşlılar. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30, 49-57.

Arpacı, F. (2005). *Farklı Boyutlarıyla Yaşlılık*. Ankara: Türkiye İşçi Emeklileri Derneği Eğitim ve Kültür Yayınları.

Arpacı, F. (2019). Sosyal yaşlanma ve yaşlı hakları. Uluslararası V. Adli Hemşirelik IV. Adli Sosyal Hizmet III. Adli Gerontoloji Kongresi, Ankara, Türkiye, 14 - 16 Kasım 2019, ss.84-90

Bahar, G., Bahar, A., & Savaş, H. A. (2009). Yaşlılık ve yaşlılara sunulan sosyal hizmetler. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(12), 85-98.

Dömbekci, A. G. H. A., Güzel, Ö. Ü. Ş., & Uyar, A. G. D. S. (2020). Covid-19 Pandemisinin Yaşlılar Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *IDEA STUDIES Journal. Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 6(24), 1114-1124.

Ekici, E. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde yaşlı bireylerin bakım yönetimi. *Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 145-152.

Evren, Ç. C. (2018). Hukukta Yaşlı Ve Yaşlılara Sunulan Sosyal Hizmetlerin İdare Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(2), 137-183.

İçli, G. (2016). Sosyal statü ve rol bağlamında yaşlılık. (ed. Harun Ceylan). Yaşlılık Sosyolojisi. (1. baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Karaca, N. G. (2019). Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Yaşlı Hakları ve Sosyal Hizmet Uygulamaları. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(2), 255-274.

Kalınkara, V. (2011). Temel Gerontoloji Yaşlılık Bilimi. (1. baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Kiraz, D.E. ve Akyıldız H.Ç. (2020). Covid-19 ve Yaşlı Nüfus. https://www.skb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/09/COVID-19-ve-Yasli-Nufus-Prof.Dr_.E.Didem-Evci-Kiraz.pdf. Erişim Tarihi: 28.11.2021.

Sipahioğlu, B. Ö. (2021). Covid-19 Küresel Salgını Döneminde Hak Ve Özgürlüklerin Kısıtlanması: Avrupa Birliği Örneği. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 4(7), 193-208.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu (2018). İstatistiklerle yaşlılar, 2017. 3 Aralık 2018 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27595> adresinden erişildi.

Uzun, H. (2021). Covid-19 Salgınında Yaşlılara Yönelik Ayrımcılığın Yaşlı Hakları Üzerine Etkisi. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 4(7), 273-301.

ZOR ZAMANLARDA YAŞLI OLMAK: COVID 19 PANDEMİSİNDE YAŞLILARIN GAZETE HABERLERİNDE TEMSİLİ

Yavuz BAYRAM*

Özge ÇELİK**

İnsanın gelişen tıbbi olanaklar sayesinde ortalama yaşam süresi önemli oranda uzamıştır. Sağlık Ölçüm ve Değerlendirme Enstitüsü (Institute of Health Metrics and Evaluation)'nın yapmış olduğu araştırmalara göre 1990'lardan bu güne insan ömrü beklentisi küresel çapta ortalama yedi yıl artmıştır. Yaşlı insan nüfusu tüm dünyada gittikçe artmakta, ülkelerin nüfuslarının yaşlanmasından söz edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) yaşlanmayı "yaşamsal fonksiyonların sürekli azalması, organizmanın tümünün verimliliğinde azalma, çevresel faktörlere uyum sağlayabilme yeteneğinde azalma" olarak tanımlamıştır. Yaşlanma insanın fiziksel yapısında ve zihinsel fonksiyonlarında önüne geçilemez bir süreçtir. Yaşlılık için 65 yaş bir sınır olarak görülmektedir. Zira birçok ülkede ortalama bu yaşlarda insanlar çalışma hayatından çekilmekte, daha fazla tıbbi ve sosyal yardıma ihtiyaç duymaya başlamaktadır. Yaşlılığın hangi zaman dilimlerini kapsadığına dair evrensel bir değer ortaya koymak zor olmakla birlikte ülkelerin refah seviyeleri, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, siyasal değerleri ortalama insan ömrünün uzayıp kılmasında önemli olmaktadır. Covid-19 Pandemisi yaklaşık iki yıldır tüm dünyayı etkilemekte. İnsanların gündelik yaşam döngüsünün yanı sıra insan sağlığını tehdit etmesi ve ölümlerle sonuçlanan vakaların çokluğu virüse dayalı bu bulaşıcı hastalığı çok farklı kılmakta. Dünyada başlangıcından bu yana 4.55 milyon insanın hayatına mal olmuş söz konusu pandemi sıtma, çiçek hastalığı, İspanyol gribi gibi çok daha fazla ölümlerle sonuçlanmış diğer bulaşıcı hastalıklardan sonra kitlesel ölümlere neden olmasıyla uzun zamandır insanlığın

* Doç. Dr. Trabzon Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, ORCID: 0000-0001-7350-6027,

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gazetecilik ABD.

mücadeleyi unuttuğu bulaşıcı hastalık korkusunu yeniden ortaya çıkardı. Covid-19 pandemisinden ilk etkilenen grup yaşlılar oldu. Pandemiye çözüm niteliğinde görülen aşılar geliştirilene kadar yaşlılar için bu süreç hem dünyada hem Türkiye’de daha zor geçmiştir. Yaşlıların bağışıklıklarının zayıf olması onları itinayla korunması gereken özne konumuna yükseltmiştir. Bu koruma süreci yaşlıların kişisel hak ve hürriyetlerini engelleyici durumların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle medyanın bu süreçte yaşlıları yapmış olduğu haberlerde pandeminin yayılmasında önemli bir faktör gibi sunması, toplum içerisinde haberlere de yansıyan olumsuz örnekleri ortaya çıkarmıştır. Yapılacak olan bu araştırmanın temel amacı da pandemi sürecinden olumsuz anlamda etkilenen kırılgan gruplardan birisi olan yaşlıların medyadaki ötekileştirmenin nasıl bir hedefi haline geldiğini örnekleriyle ortaya koymaktır. Bu doğrultuda Türkiye’de yayın yapan basılı gazetelerden amaçlı örnekleme ile elde edilen haberler söylem analizine tabi tutulacaktır. Çalışma sonucunda yaşlıların pandemi sürecinde gazete haberlerinde ötekileştirilerek hastalığın yayılmasından sorumlu kesim olarak haberleştirildikleri ve kişisel hak ve hürriyetlerinin engellendiği sonuçlarına ulaşılacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, Yaş Ayrımcılığı, Covid-19, Haber, Söylem Analizi.

YAŞLILIK VE YAŞLANMA

İnsan anne karnından başlayarak hayata adım atar ve yaşamın değişik dönemlerini geçirdikten sonra yaşlılık dönemine girer ve ömrünü tamamlar. Bebeklik, çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerinden ibaret olan insan ömrü doğal sebeplerin yanı sıra hastalık ve çeşitli kazalar sonucu bitebilir. Gelişen tıbbi tedaviler sayesinde insan ömrünün uzadığı aşîkardır. Hem dünyada hem Türkiye’de gelişen tıp bilimi, çatışmaların azalması ve toplumların refah seviyelerinin artması gibi nedenlerle ortalama insan ömrü gittikçe artmaktadır. Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre 1960’lı yıllarda tüm dünyada ortalama insan ömrünün 52,58 yıl olduğu görülürken, 2019 yılı itibariye dünyada ortalama insan ömrünün 72,74 yıla çıktığı saptanmıştır (09 Kasım 2021 tarihinde https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_DataBooklet.pdf adresinden alındı). Dünyada yaşlı nüfusunun zaman ilerledikçe arttığı, Türkiye gibi ülkelerin de dinamik nüfusları içerisinde yaşlı nüfusunun genel nüfus içerisindeki oranının gittikçe genişlediği ifade edilebilir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre yaşlılıkta sınır kabul edilen 65 yaş ve üstü nüfus Türkiye’de 2015 yılında 6,5 milyon civarındayken 2020 yılında yüzde 22,5 artarak 8 milyona yaklaşmıştır. 2015 yılında toplam nüfus içerisinde yaşlı nüfus oranı yüzde 8,2 iken bu oran 2020’de yüzde 9,5’e çıkmıştır. Veriler Türkiye nüfusunun gittikçe yaşlanacağı projeksiyonunu da yapmaktadır. Buna göre toplam nüfus içerisinde yaşlı nüfusun oranı 2030’da yüzde 12,9’u ve 2060 yılında yüzde 22,6’yı bulacaktır (03 Kasım 2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Elderly-Statistics-2020-37227> adresinden alındı). Söz konusu oranlar tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de nüfusun gittikçe yaşlandığını ortaya koymaktadır. Özellikle Avrupa ülkeleri ile ABD, Kanada ve Japonya nüfusun yaşlanması gerçeği ile çok daha önceleri tanışmışlardır. Yine TÜİK’in 2020 yılı verilerine göre yaklaşık 7 milyar 694 milyonluk dünya nüfusunun yaklaşık 730 milyonunu yaşlılar oluşturmakta. En yaşlı nüfusa sahip ilk üç ülkenin sırasıyla nüfuslarına oranlarına göre Monako (yüzde 33,5), Japonya (yüzde 28,5) ve Almanya (yüzde 22,9) olduğu görölmekte. Türkiye ise BM’ye kayıtlı 167 ülke arasında yaşlı nüfusu bakımından 66. sırada (03 Kasım 2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Elderly-Statistics-2020-37227> adresinden alındı).

Ortalama olarak 65 yaş yaşlanmada sınır olarak kabul edilmektedir. Elbette yaşlı tanımı içerisinde net bir yaşın yaşlılığa sınır oluşturduğunu söylemek zordur. Buna karşın 65 yaş civarlarında bireylerin fizyolojik ve nörolojik olarak eylemlerinde birtakım gerilemeler görüldüğü bilim insanlarınca kabul edilmektedir. Kültürel olarak ya da bireyin kendini yaşına rağmen genç tutabilmesi ölçüsünde yaşlanmada sınır değişiklik gösterebilir. Bunun

yanında yaşlanmanın hemen her toplumda aynı şekilde gelişen homojen bir süreç olmadığı kabul edilmektedir. Baran'a göre *"her 'yaşlı' aynı değildir. Sınıf ve cinsiyet gibi yaşlılık öncesi nitelikler yaşam süresi üzerinde etkilidir. Yaşlılık farklılaşan bir deneyimdir. Yaşlılık deneyimi, maddi, sağlık ve toplumsal pek çok kaynakla ilintilidir ve bunlar, 'yaşlılık' öncesi deneyimlerden oldukça etkilenir"* (2011:139). Yaşlılık ve yaşlanmanın tanımı kullanılan perspektife göre çeşitlenmektedir. Sosyolojik, psikolojik, biyolojik ya da hukuksal açılardan çok farklı tanımların literatürde yer aldığı görülmekte. Buna karşın daha biyolojik ve tıbbi bir yaklaşımla konuyu ele alan Blazer vd. ile Saddock ve Saddock yaşlanmayı gelişimsel bir süreç olarak görmüş ve kapsayıcı bir tanımlama yapmıştır: *"Yaşlanma; organizmanın hücre, doku ve sistemler düzeyinde zamanla ortaya çıkan, geri dönüşü olmayan, fonksiyonel ve yapısal değişikliklerin tümünü kapsayan, sabit olmayan, doğumla birlikte başlayan ve her bireyin doğumundan ölümüne kadar organizmada çok sayıda değişikliğe uğrayan ve bireyler arasında farklılıklar gösteren gelişimsel bir süreçtir"*. (Aktaran: Çunkuş vd. 2019:60). Organizmacı ve kronolojik bir bakış açısıyla Koldaş (2017:1) yaşlılığın insanın doğuştan ölümüne kadar yaşadığı dönemlerin en sonuncusu ve zorunlu bir çağı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu çağda kişi gerek fiziksel gerekse zihinsel yönden bağımlı hale gelmekte, organizma molekül, hücre, doku, organ ve sistemler düzeyinde zamanın ilerlemesine bağlı olarak birtakım yapısal ve fonksiyonel değişimler geçirmektedir. Üstelik bu değişim süreci geri döndürülemezcesine yaşanmaktadır.

YAŞ AYRIMCILIĞI (AGEİSM)

Yaşlılığın toplumsal olarak algılanışı tarihsel süreç içerisinde kültüre, dine, coğrafyaya ve üretim-tüketim ilişkilerine göre farklılık göstermiştir. Örneğin Orta Asya Türk kültüründe yaşlıların meclislerde alınan kararlarda önemli bir ağırlığı vardır. Gömeç Oğuz Destanı'nda Han'ın toy ve kurultayına, kendisinin oğul ve torunları, kuma çocukları ile Han'ın soyundan olmayan bazı beylerin, ilin ihtiyarlarının ve yiğitlerin katıldığını belirtmektedir (Aktaran: Erdoğan, 2014: 44). Yaşlının toplumsal olarak değerli olduğu eski Türklerde, yaşlının sözünün dinlenilmesi, onun hayat tecrübelerinden faydalanılması gerektiği üzerine atasözlerinden dahi bahsedilebilir. Öyle ki, *"söz ulunun, su kiçiğin" yani 'söz büyüğün, su küçüğün' atasözü büyüklere değer vermenin Oğuzlara kadar dayandığının bir göstergesidir"*. (Özmen, 2013: 111).

Çilingiroğlu ve Demirel yaş ayrımcılığının teorik temellerini oluşturan dört etken bulunduğunu düşünmektedir (2004: 229). Bunlardan ilki ölümden korkulmasıdır. İnsanlar ölümü yaşam döngüsünün dışında tutmak-

ta ve hatırlarına getirmek istememektedirler. Ölüm ve yaşlılık eş anlamlı olarak kavramsallaştırılmakta, yaşlı ayrımcılığı yapan gençler ya da orta yaştakiler bu hatırlamak istemedikleri gerçeğe kaşı olan dışa vurumlarını yaşlı ayrımcılığı yaparak ortaya koymaktadırlar. İkinci etken ise medyada gençliğe, bedensel güce ve cinselliğe verilen önemdir. Bu durum özellikle üretimden eğitime kadar her alanda medyada yaratılan imajların eşliğinde gençlik, dinamizm ve üretkenlik gibi değerlerin fetişleştirilmesini doğurmaktadır. Böylece yaşlılara duyulan güven azalmakta ve hatta onlara karşı olumsuz tutumlar ortaya çıkabilmektedir. Çilingiroğlu ve Demirel'e göre üçüncü etken ise toplumlar da ekonomik verimliliğe ve üretkenliğe verilen önemdir. Yaşam döngüsünde çocuklar ve yaşlıların verimli olmadığı ve üretime katkı sağlamadığı düşünülmekte, orta yaşlı insanlar olmadan bu yaş gruplarının gereksinimlerini karşılayamadıklarına inanılmaktadır. Çocuğun gelecekte üretim ve ekonomik verimliliğe katılacağı hesap edilirken yaşlıların böyle bir şansı olmadığı düşünülmektedir. Bu durumda yaşlılar bir yük olarak görülebilmektedir. Yaşlı ayrımcılığının teorik temelini oluşturan sonuncu etken ise yaşlılar üzerine yapılan araştırmaların doğurmuş olduğu yanlış algıdır. Bu insan grubuna yönelik yapılan araştırmaların çoğu huzurevlerinde, bakımevlerinde ya da hastanelerde yapılmaktadır. Bu türden araştırmalardan sanki yaşlıların sürekli bakıma muhtaçmış gibi bir algı doğurduğu düşünülmektedir. Oysa dünyada yaşlı nüfusunun yalnızca yüzde beşi bu türden kurumlarda hayatlarını devam ettirmektedir.

Yaş ayrımcılığının Batılı ülkelerde sanayileşme ile değişen üretim ilişkilerinin bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Sanayileşme emek yoğun üretimden makine yoğun üretime geçişin bir simgesi olduğu kadar geleneksel aile yapılarından çekirdek aile yapılarına geçişin de simgesi olmuştur. Atölye ve ev tipi üretimde emek yoğun üretim yapısı geniş aile içerisindeki her bireye üretim sürecine çeşitli oranlarda katılma olanağı sunuyordu. Makineleşme ile bu üretim tarzı daha büyük ölçeklerde üretimin yapıldığı fabrikaları ortaya çıkarmış, geniş aile içerisinde yetişkinlerin ve çocukların bu tip üretimde üretim sürecinin temel elemanları olduğu bir yapı ortaya çıkmıştır. Kırılgan ve fiziki gücü yetersiz olan yaşlı nüfus ise en azından bilgi ve birikimleri ile yer aldıkları üretim ilişkilerinin dışına itilmeye başlamıştır. Böylece üretim bilgisinin belirli prosedürlere bağlandığı makineye dayalı sistemde üretim ilişkilerinin dışında kalan yaşlılar yeni üretim sisteminde yoğun mesai saatleri altında emeği sömürülen işçi ailelerinde yük olarak görülmeye de başlamıştır. Marshall İngiltere örneğinden hareketle 19. yy. başlarında kentsel yerleşim alanlarında nüfusun kalabalıklaştığını, birincil ve informal ilişkilerin yaşandığı kırsal kesimde yaşlıların aile ve cemaat dayanışması içerisinde bakımlarının yapıldığını, buna karşın formal ilişkilerin yaşandığı kentlerde yaşlıların yeni gelişen sosyal kurumlardan yardım alma

zorunluluğunu ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Marshall'a göre Batı kapitalizminin ücretli emek sistemi insanların üretkenliğine dayandığında, yaşlıları sistem ve insanlar üzerinde bir yük olarak görmeye başlayan anlayış yavaş yavaş bu ülkelerde yerleşmeye başlamıştır (Aktaran: Baran, 2011:141).

Yaş ayrımcılığı (agesim) kronolojik yaşları nedeniyle lehinde de olsa insanlara karşı olan klişeler, ön yargılar ve ayrımcılık olarak tanımlanabilir (Ayalon ve Tech-Römer, 2017:1). Yaş ayrımcılığı kavramını ilk olarak 1969 yılında ABD Ulusal Yaşlılık Enstitüsü Başkanı Rubert Butler'in kullandığı bilinmektedir (Çilingiroğlu ve Demirel, 2004: 227, Baran, 2011:135). Butler yaş ayrımcılığının ırk ve cinsiyet ayrımcılığı gibi eyleme dönüşebilen bir ideoloji türü olmakla birlikte diğer ayrımcılık türlerinden farkının bireyin erken ölmedikçe yapmış olduğu yaş ayrımcılığını kendisinin de yaşayacağını bilmesi olduğunu ifade etmiştir (Çilingiroğlu ve Demirel, 2004: 227-228). Yaş ayrımcılığı her yaş grubundan insanlara karşı yapılmakla birlikte yaş ayrımcılığında asıl hedef kitle ileri yaştakiler olmaktadır. Siyasal, toplumsal, kültürel ve ahlaki faktörlerin şekillendirdiği eğitim sisteminin ortaya koyduğu insan prototipinin yapmış olduğu bir hak gaspı olarak değerlendirilebilecek bir kavram olan yaş ayrımcılığından nasiplenen en önemli kitle ileri yaştakilerdir. Yaşının hasta, cinsiyetsiz, çirkin, güçsüz, depresif olduğu yönündeki ön yargılar gündelik hayat pratikleri içerisinde hem öğrenilmekte hem de yeniden üretilmektedir (Baran, 2011: 135).

COVID-19 PANDEMİSİNDE YAŞLILIK VE YAŞLILARIN MEDYADA SORUNLU TEMSİLİ

İnsanlık grip, sarı humma, çiçek, kuş gribi, ebola, sars ve mers gibi birtakım bulaşıcı hastalıklar ile uzun yıllar mücadele etmiş, bu mücadelede çoğu zaman başarılı olmuştur. Covid-19 pandemisi ya da kamuoyunda yaygın olarak covid olarak isimlendirilen bulaşıcı hastalık tıp literatüründe "*şiddetli akut solunum sendromu koronavirüs 2 (SARS-CoV-2) olarak adlandırılmakla birlikte ilk olarak 13 Ocak 2020'de solunum semptomları (ateş, öksürük ve nefes darlığı) ile saptanmış olup, Çin'in Wuhan eyaletinden tüm hızı ile dünyaya yayılmış ve halen tam olarak kontrol altına alınamamış bir hastalıktır*"(Kutsal, 2020:3). 11 Mart 2020 tarihinden itibaren Türkiye'de de Covid-19 vakasına rastlanıldığı Sağlık Bakanlığı tarafından teyit edilmiş olup, 15 Mart 2020 tarihinde de virüse dayalı ilk ölümün gerçekleştiği bildirilmiştir.

Dünya'da ve Türkiye'de covid'in ilk etkilediği yaş grubu 65 yaş üstü ileri yaş düzeyindeki insanlardı. Bağışıklık sistemlerinin yaşa bağlı olarak zayıflamış olması ile genç nüfusa göre sahip oldukları kronik hastalıkların sayısının

fazla olması bu yaş grubunu hastalıkla mücadele için etkili bir aşı bulana kadar çok fazla etkilemiştir. Öyle ki pandeminin kitlesel insan ölümlerine yol açtığı ilk aylarda İtalya, İspanya, İngiltere vb. yaşlı nüfusunun fazla olduğu ülkelerde hastanelerdeki yoğun bakım ünitelerinin yetersiz kalmasıyla medyaya çok trajik görüntülerin yansıdığı bilinmektedir. Yine yaşlı nüfusu fazla olan ülkelerde huzurevleri ve rehabilitasyon merkezlerinden covid nedeni ile ölüme terk edilmiş insanların görüntüleri ekranlara yansımıştır. London School of Economics'in 17 Nisan 2020 verilerine göre Norveç'te ki tüm covid ölümleri arasında yaşlı bakımevlerinde bu hastalıktan ölenlerin payı yüzde 64, Kanada'da yüzde 57, İrlanda'da yüzde 55, Belçika'da yüzde 49 ve Fransa'da da yüzde 49 idi (12 Kasım 2021 tarihinde <https://www.trt-haber.com/haber/koronavirus/dunyadaki-bakimevlerinde-covid-19-baglantili-olum-oranlari-dikkat-cekici-478205.html>. adresinden erişildi). Hastalığın erken tarihlerinde bakımevlerinde kalan yaşlıların covid sebebiyle ölüm oranlarının yüksek seyrettiği ve bu ölümlerin yaşlı nüfusunun yüksek olduğu ülkelerde daha fazla olduğu tespiti yapılmaktadır.

Covid virüsüne karşı aşı çalışmaları dünyanın farklı ülkelerinde hızla başlamıştır. Bir aşının normal şartlarda geliştirilebilmesi için uzmanlar ortalama 12-18 aya ihtiyaç duyulduğunu söylemekteydi. Faz 1, 2, 3 aşamalarından geçen bir aşının tarihsel süreç içerisinde diğer hastalıklara karşı ne kadar sürede geliştirildiğine bakıldığında örneğin Kızamık aşısının 9 yılda, Rotavirüs aşısının 26 yılda, Tifo aşısının 58 yılda ve Menenjit aşısının 68 yılda geliştirilmiş olduğu bilinmektedir (12 Kasım 2021 tarihinde <https://tr.euronews.com/2020/09/19/tarihte-asilar-ne-kadar-surede-gelistirildi>. adresinden erişildi). Bu örnekler covid aşısının geliştirilmesi noktasındaki zorlukları göz önüne serdiği gibi, yaşlı nüfusunun hastalık karşısındaki savunmasız görüntüsü, onları en çok korunması gereken yaş grupları olarak ortaya çıkarmıştır. Dünya'da ve Türkiye'de virüsün etkileri nedeniyle özellikle ileri yaş grubuna birtakım yasaklar getirilmiş, bu yasaklar sokağa çıkma durumundan seyahat özgürlüğüne kadar birtakım sıkı tedbirleri içermiştir. Yaşlı ölümleri ile hastalığın bulaşma hızını kesmek amacıyla konulan yasakların uzaması diğer yaş grupları da dahil olmak üzere ileri yaş gruplarındaki kaygı, sağlık anksiyetesi, yalnızlık, sosyal izolasyon, damgalama vb. psikolojik problemi beraberinde getirmiştir (Aşkın vd. 2020: 304).

Medyanın yaşlı insanların korunması, kollanması ve enfekte olarak hastalığı bulaştırmalarının engellenmesi noktasında yapmış olduğu haberler çoğu zaman kamu yayıncılığı bilinci içerisinde yapılmaya çalışılsa da kimi zaman verilen örneklerin aşırılığı, gereksiz tekrarlar, hastalığın yayılmasında gündelik hayatta hiçbir işi olmayan yaşlı kitlenin kent merkezlerinde, toplu ulaşımında ve parklarda vakit geçirerek hastalığı daha da yayıyormuş

izlenimi verilmesi türünden problemli yayıncılık anlayışı, yaşlı nüfusu diğer yaş grupları açısından damgalanan ve sosyal izolasyona tutulması gereken bireyler konumuna sokmuştur. Bir tıp insanı olarak Altın "Huzurevleri Tanrı'nın insafına terk edildi", "Kanada'da yaşlılar ölüme terkedildi.", "Yedi bin yaşlı bakımevinde öldü.", "ABD'de huzurevleri morg gibi.", "Batı insanlık sınavını kaybetti", "Yaşlı bakım evleri toplu mezar gibi." gibi görsel ve işitsel medyadan bazı haber başlıklarından örnek vererek bu türden bir habercilik anlayışının pandeminin oluşturduğu kaygı ve anksiyete durumunu provoke edecek nitelikte olduğunu hatta bilişsel gerileme veya demansı olan yaşlı insanlar için kaygı, stres veya öfke gibi daha ağır olan psikolojik etkiler ortaya koyabileceğini düşünmektedir (2020:54). Literatürde medyanın pandemi sürecinde yaşlıları ötekileştirici bir dil kullandığını, ürettiği söylemlerle yaşlıları covidin yayılmasında etken olarak gösterdiği ve yaşlıların ülkelerin sağlık sistemleri üzerinde gereksiz bir yük olduğu söylemini ürettiğini bulgulayan çalışmalar yeni yeni yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalardan pandeminin köken ülkesi olarak görülen Çin'de Zhang ve Liu tarafından yapılanı sonuçları itibariyle ilgi çekicidir. İki araştırmacı 3 Ocak ve 3 Mayıs 2020 tarihleri arasında ana akım Çin medyasına ait beş kaynaktan topladıkları kanıtlarla medyanın yaşlıları nasıl savunmasız olarak inşa ettiğini ve medyada yaş ayrımcı düşüncenin altının nasıl çizildiğini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda ulaştıkları bulgular şunları göstermektedir: *"medya, yaşlıları Covid-19 pandemisi ile çeşitli seviyelerde başa çıkabilmek için hükümetten, kamu kurumlarından ve ailelerinden kaynak arayan pasif alıcılar olarak inşa etmeyi tercih etmiştir. Ayrıca medya, yaşlıları pandemi karşısında kırılgan homojen gruplarmış gibi sunan biyomedikal bir çerçeve sunmuştur. Buna ek olarak medya, yaşlı insanların gençlerle olan ilişkisini haberlerinde temsil ederken sanki daha genç jenerasyonun yaşlıları halk sağlığı açısından bir tehdit olarak algıliyormuş gibi bir dikotomi içerisinde sunmaya yoğunlaşmıştır"* (2021: 149).Zhang ve Liu haber hikâyelerinde yaşlıların daha çok sağlık hizmeti arayan pasif arayıcılar ve üretmeyen bireyler olarak sunulduğunu tespit etmekle birlikte ele aldıkları 568 haber hikâyesinin yalnızca yüzde 3,9'unda yaşlıların sağlıklı bir şekilde resmedildiğini, geri kalan haber hikâyelerinin yüzde 31,8'inde koronavirüs-ten enfekte olmuş, yüzde 30,5'inde kırılgan ve duyarlı, yüzde 20,7'sinde kronik hastalıkları olan ve yüzde 19,4'ünde ise fiziksel ve zihinsel engelleri olan insanlar olarak temsil edildiklerini bulmuşlardır (2021: 153). Onlara göre bu bulgular medyanın yaşlıları pandeminin neden olduğu yaşamlarındaki zorluklarla başa çıkmada algılama biçimlerinin sorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. İnceledikleri 568 haber hikayesinin 306'sı (yüzde 53,9) yaşlıları kaynakların ve ailelerinin, toplumun vermiş olduğu desteğin pasif alıcıları olarak görmüştür. 235'i (yüzde 41,4) yaşlı insanları koronavirüsün

yayılmasıyla hayatları ve fiziksel sağlıkları tehlike altına girmiş potansiyel kurbanlar olarak etiketlemiştir. (2021: 153).

Demir ve Mandıracioğlu pandemi sürecinde yaşlılara yönelik ayrımcı uygulamaları irdeledikleri çalışmalarında sosyal medyanın ayrımcı uygulamalarına şu tespitleri ile dikkat çekmektedirler: *“Pandemi sürecinde sosyal mesafe ve self izolasyon önlemleri nedeniyle aile, arkadaşlar ve diğer insanlarla bağlantı kurmak için yararlı bir araç olan sosyal medya aynı zamanda yaşlı yetişkinlere yönelik antagonistik stereotipleri, ön yargıları ve ayrımcılığı ifade etmek amacıyla da sıklıkla kullanılmıştır”* (2021: 184).

Tuna Uysal ve Tan Eren Türkiye’de pandemi sürecinde sosyal medyada yaşlılara yönelik ayrımcılığı araştırdıkları çalışmalarının sonuç bölümünde sokağa çıkma yasakları sürecinde kamusal alanlarda kadınlara göre daha fazla görülen altmış beş yaş üstü erkeklerin bir sosyal medya uygulaması olan Twitter’da daha çok tepkiyle karşılaştıklarının, bu tepkilerin ardında sokağa çıkma kısıtlaması ve yasaklarının nedeni olarak yaşlıların görülmesinden kaynaklandığının altını çizmektedirler. Söz konusu sosyal medya platformundaki paylaşımları inceleyen araştırmacılar bu paylaşımlarda yaşlıların küçümsendiklerini, aşağılanıp alay edildiklerini, nefret ve tehdit söylemlerine maruz bırakıldıklarını da bulgulamışlardır (2020: 1159). Dirini ve Özsu çeşitli sosyal medya mecralarında farklı ötekileştirilmiş grupların nasıl temsil edildiklerini inceledikleri çalışmalarında bu öteki gruplardan yaşlıların da nasıl temsil edildiklerini araştırmışlardır. Araştırmacılar önemli oranda yorum alan yaşlılara yönelik pandemi sürecinin ele alındığı youtube videolarına yapılan yorumlarda simgeleştirme, düşmanlık, küfür, hakaret, aşağılama, abartma, çarpıtma vb. yorumlara rastladıklarını, yaşlıların üretmeden tüketen, sorumsuz, dindar, muhafazakâr, yasakları ihlal eden kişiler olarak sanki bir homojen grubun üyesiymiş gibi tektipleştirilerek sunulduklarını bulgulamışlardır (2020: 36-37). Benzer çalışmaların örnek sayısı arttırılabilir. Bu çalışmaların üzerinde birleştiği ortak nokta yaşlıların pandemi sürecinde medyada temsillerinin sorunlu olduğu, yaşlıların haberleştirilirken ya da sosyal medyada konu edilirken ötekileştirildiği ve damgalandığıdır.

ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖRNEKLEMİ, SINIRLILIKLARI VE YÖNTEMİ

Yapılan bu çalışma pandemi sürecinde kısıtlamalar ve sokağa çıkma yasakları nedeniyle zor günler geçiren yaşlıların gazete haberlerinde nasıl temsil edildiğini bulgulama amacıyla yapılmıştır. Bu amaçtan hareketle Türkiye’de yayınlanan ulusal gazeteler çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Bu evren

içerisinden amaçlı rastgele örneklem yöntemi ile seçilecek haberlere Teun A. Van Dijk'ın eleştirel söylem çözümlemesi uygulanacaktır. *Amaçlı rastgele örneklem sistematik ve rastgele seçilen durum örneklerinin araştırmanın amacı doğrultusunda amaçlı bir şekilde tasnif edilmesidir* (Baltacı, 2018: 258). Söylem analizleri dilsel yapılardan hareketle sözlü, sözsüz, yazılı ve yazısız tüm ifade ve metinlere uygulanabilen bir analizdir. Bu analiz özellikle dilsel ürünlerin altında yatan egemenlik ve güç ilişkilerini açığa çıkarabilme amacı taşır. Sözen'e göre bu analiz *"bir sosyolinguistik çalışma, metin analizi, sosyal analiz ve bütün bu analiz türlerini içine alan refleksif ya da eleştirel bir analizdir. Bu analiz, dili bir eylem, iletişim formu, sosyal pratik olarak görme ve yorumlama özelliği taşır. Söylem analizi refleksiviteye bağlı olarak eleştiriye ve öz eleştiriye açık bir analizdir. Söylem analizinde bulguları anlamak ve yorumlamak konusundaki köklü etkiler geleneksel yöntemlerden gelir. Analizin nesnesi, sözlü, yazılı ve sözsüz metindir"* (1999: 81-82).

Eleştirel söylem analizinin beş aşamadan oluştuğu ifade edilebilir. Bu analiz tekniğinin iki önemli ismi olan Teun A. Van Dijk ve Norman Fairclough'a göre eleştirel söylem çözümlemesi yapılırken öncelikle haberlerin aktörleri ve öne çıkan temalarına bakılır. İkinci olarak kelime tercihlerine bakılır. Kelime tercihleri haber aktörlerinin temel inanç ve ideolojilerinin ortaya çıkmasını sağlar. Üçüncü olarak sentaktik tercihlere bakılır. Cümle yapılarının devrikliği, metinlerin sıkı ya da gevşek olması, etken veya edilgenlik, metnin içe kapanması bu aşamada araştırılan konulardır. Dördüncü olarak metin içerisinde tırnaklı ifadelerle bakılır. Zira tırnaklı ifadeler haber-cilik rutinlerinde iktidar/güç sahiplerinin bu konumlarını pekiştirme görevi görür. Eleştirel söylem analizinde son olarak aşırı kelime vurgularına bakılmaktadır. Aşırı kelime vurguları güçsüz grupları daha da güçsüzleştirmek için kullanılırken, Van Dijk'a göre haberde yoruma yer bırakmayacak şekilde bir tamamlanmış duygusu da yaratır. (Aktaran Dağtaş ve Dağtaş, 2007: 86-95).

BULGULAR

Çalışmanın birinci örneğini 18 Mart 2020 tarihli Milat gazetesinin birinci sayfasından alınan bir haber oluşturmaktadır. Bilindiği üzere gazetelerin birinci sayfaları vitrin sayfaları olup, editoryal müdahalenin en yoğun olduğu sayfalardır. Gazetelerin birinci sayfalarına seçilecek haberler birçok elekten geçtikten sonra birinci sayfada yer almaktadır. Bu açıdan analize tabi tutulacak haber hikâyelerinin tamamı gazetelerin birinci sayfasından seçilmiştir.

Örnek: 1

Milat Gazetesi 18 Mart 2020 Sayfa 1

Eleştirel söylem çözümlemesi bakımından Milat gazetesinin 'Avrupa'nın izlediği yol: Yaşlılardan Kurtulmak' başlığı ile verdiği haberin aktörleri ve öne çıkarılan temalarına bakıldığında, haberin öne çıkan aktörlerinin 'yaşlılar', 'Batı' ve 'Avrupa' olduğu görülmektedir. Haberde öne çıkarılan tema ise Avrupa'da yaşlı nüfusun fazlalığını ekonomi üzerinde yük olarak gören karar alıcıların nüfusun azalması için pandemi sürecinde sürü bağışıklığı yoluna giderek yaşlıları hastalıktan korumadığıdır. Söylem çözümlemesi açısından kelime tercihlerine bakıldığında ise haberi yazanın Avrupa ve Avrupalılık karşıtlığı göz önüne gelmektedir. 'Avrupa'nın izlediği yol', 'Avrupa koronavirüsü fırsat bildi', 'güçlü olan hayatta kalır', 'doğal seleksiyon' gibi kelime ve cümle tercihleri, haberi yazanın Avrupalı olmayı tektipleştirip, homojenleştirdiği izlenimi oluştururken, bütün Avrupalı ulusları pandemi sürecinde aynı önlemleri izleyenlermiş gibi resmetmesi söz konusudur. Yaşlılar açısından bakıldığında ise haberde kullanılan kelime tercihleri yaşlıları tektipleştiren, homojen bir sınıfmış gibi göstermektedir. Haber Avrupalı ülkelerin yaşlılara karşı almadığı koronavirüs tedbirleri üzerinden aslında ülkemizdeki yaşlılara da mesaj vermektedir. 'Tebdir yok bağışıklık kazanın', 'okulları dahi tatil etmediler', 'güçlü olan hayatta kalır mantığı'

gibi ifadeler Türkiye’deki yaşlı nüfusuna ‘bakın bunlar Avrupa’da var, bizde yok’ mesajı verme çabasıdır. Haberin sentaktik tercihlerine bakıldığında etken cümlelerin kullanıldığı görülmekte, özne olarak ‘Avrupa’ kelimesi tercih edilmektedir. Özne her ne kadar etken olsa da ‘Avrupa’ öznesi aslında bir coğrafyanın belirsiz üyelerine gönderimde bulunmaktadır. Sentaktik analizde haber metninin sıkı ya da gevşek olmasına da bakılmaktadır. İnâl’a göre “ ‘Sıkı format’ haber metinlerinde farklı okumalara izin vermezken, ‘gevşek format’ izin verir. Bir başka deyişle, haber metinlerinde bir yandan metnin söylemi egemen söylemlerin içinde kapanır; diğer yandan da haber metninin kendisi farklı okuma biçimlerini kapatır” (1996: 100). Bu açıdan örnek 1’de yer alan haber metninin sıkı formatta hazırlandığını söylemek doğru olur. Haber içerisindeki tıknaklı ifadeler haber rutinlerinde iktidar/güç sahiplerinin konumlarını kuvvetlendirmektedir. Eleştirel söylem analizinde tırnak içerisinde alınmış ifadelere de bakılmıştır. Örnek 1’de yer alan haber karşıt görüşün düşüncelerine yer verilmemiş bir haber metnidir. Bu açıdan haberi yazanın yazdıklarını egemen görüşün sesi olarak tarif etmek mümkündür. Bu egemen görüş düşüncelerini okura iletmek için bazı kalıp yargıları tırnak içerisinde göstermiştir. Örneğin ‘sürü bağışıklığı’, ‘doğal seleksiyon’, ‘güçlü olan hayatta kalır’ kalıp yargıları aslında yaşlılara verilen bir mesaj olduğu gibi, Batılı ülkelerin siyasi, iktisadi ve askeri felsefelerini de eleştirmek için kullanılmıştır. Son olarak Teun Van Dijk’ın ifade ettiği gibi kelime tekrarlarının, aşırı vurguların güçsüzü ne kadar güçsüzleştirdiğine bakıldığında, yaşlıları metin içerisinde daha da güçsüzleştiren şu tamlamaların kullanılarak aşırı tekrarlandığı söylenebilir: ‘yaşlılardan kurtulmak’, ‘nüfusun çoğunluğu yaşlı’, ‘Batının yaşlı nüfusu’, ‘yaşlı nüfusu azaltma’. Bunun yanında ‘ekonomik yük’ ve ‘güçlü olan hayatta kalır’ klişeleri yaş ayrımcılığı yapanların temel argümanları olarak metin içerisinde de yer almıştır.

Örnek: 2

Yeniçağ Gazetesi 23 Mart 2020 Sayfa 1

İkinci örnek ise Yeniçağ gazetesinin 23 Mart 2020 tarihli nüshasının birinci sayfasından alınmıştır. Haber fotoğrafla desteklenmiştir. Fotoğrafta iki yaşlı insanın bir zabıta görevlisi karşısında sokağa çıkma kısıtlamasını deldiği için savunma yapmaları yer almaktadır. Fotoğrafın kendisi de söylem çözümlemelerinin konusudur. Van Dijk'a göre eleştirel söylem analizinde haber metinlerindeki kelime tercihleri ve sentaktik tercihler, haberin fotoğrafıyla birlikte ideolojik anlamının ortaya çıkmasını sağlar (Aktaran Dağtaş ve Dağtaş, 2007: 88). Bu açıdan bakıldığında maskesiz iki yaşlı insanın otoriteyi simgeleyen resmi üniforma içerisindeki cerrahi maskeli zabıta karşısında hesap vermesi haberdeki güç/iktidar ilişkilerinin nasıl kurulduğunun da bir göstergesidir. Fotoğrafta *'ne işin var dışarıda amca...'* konuşma balonu zabitanın ağzından verildiği gibi, üç nokta tercihinin bilinçli olduğu, aslında yasakları deldiği için bu yaşlı insanlara daha da çok şey söylenmesi gerektiği yan anlamını da ortaya koymaktadır. Haberde öne çıkan tema ve aktörlere bakıldığında, yaşlıların sokağa çıkma kısıtlamasını delmesinin bir sorumsuzluk olduğu, bu durumun da salgının uzamasına yol açacağı ana temayı oluşturmaktadır. Haberin ana aktörleri ise yaşlılar ile koronavirüs bilim kurulu üyesi (aslında üye değil) olarak tanıtılan Prof. Dr. Mehmet Ceyhan'dır. Yaşlılar haber metnindeki güç ilişkileri içerisinde zayıf olanı, Prof. Dr. Ceyhan ise muktedir olanı ve güçlü olanı simgelemektedir. Bunun yanında haberde uzman görüşüne başvurulması haberdeki sıkı söylemi desteklemek adına yapılmıştır. Haberin kelime tercihleri zayıf olan üzerindeki otoriter söylemi güçlendirecek şekilde seçilmiştir. *'Sorumsuzluk'*, *'yasağı delen yaşlılar'*, *'uyarılara ısrarla kulak asmayanlar'*, *'yasak'*, *'mecburiyet'*, *'mücadele'*, *'uzmanlar'* gibi kelimeler ve ifadeler otorite ağzından pandemi sürecinin zayıf halkası olarak görülen yaşlıları hedef tahtasına koyduğu gibi, toplumun diğer kesimleri açısından da öteki pozisyonuna yerleştirmektedir. Haberin sentaktik tercihlerinde etken cümlelerin kullanıldığı, sorgulayıcı yargılama cümlelerinin pandemi sürecinin sorumlusu olarak yaşlıları gösterme çabası için kullanıldığı ifade edilebilir. Ayrıca haber sıkı metin formatında hazırlandığı gibi, bu durum ikincil okumalara izin vermeyecek ölçüde yargılayıcı ifadelerle ve uzman görüşü ile desteklenmiştir. Haberin spotunda *'uzmanlar, sokağa çıkma yasağına rağmen...'* ifadesi ile haberin inandırıcılığı desteklenmek istenirken, haber metninde spotta belirtildiği gibi *'uzmanlar'* yerine sadece bir uzmanın görüşü ile haberin buyurgan tavrı kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Metin içerisinde tırnaklı ifadeler sadece uzman görüşüne başvurulurken kullanılmıştır. Söz konusu tırnak içi ifadeler aslında toplumun tüm kesimleri için eve kapanma çağrıları içerirken, haberi yazanın sadece yaşlıları bu çağrıların muhatabı olarak görmesi yaş ayrımcılığının bir ifadesi olarak algılanabilir. *'salgın'*, *'uyarı'*, *'ceza'*, *'yasak'* ve *'ihlalde direnenler'* kavram

ve tanımlamalarının metin içerisinde daha vurgulu şekilde kullanıldığı, bu kavram ve yakıştırmaların kullanımıyla haberin pandemi konusunda toplumun belirli bir kesimini devletin zorlayıcı gücü ile korkutma çabası içinde olduğu söylenebilir. Son olarak haberde hedef tahtasına konulmuş olan yaşlıların karşıt düşüncenin sesi olarak yer almadığı yani farklı düşüncelere haberde yer verilmediği, bu açıdan da haberde dengenin oluşturulamadığı görülmüştür.

Örnek 3

Akşam Gazetesi 23 Mart 2020 Sayfa 1

Örnek: 4

Karar Gazetesi 25 Mart 2020 Sayfa 1

Örnek: 5

Karar Gazetesi 27 Mart 2020 Sayfa 1

Üçüncü örnek haber Akşam gazetesinin 23 Mart 2020 tarihli nüshasının birinci sayfasında ‘*Amca lütfen evine git*’ başlıklı haberdır. Haber ağzı cerahi maske ile kapalı iki polisin yolda durdurdukları ağzı maske ile kapalı olmayan yaşlı bir vatandaş ile girdiği diyalogu gösteren bir fotoğrafla desteklenmiştir. Haberin fotoğrafı gücün/iktidarın zorlayıcılığını ortaya koyarken, bir yandan da otorite karşısında çaresiz kalan yaşlının mevcut konumunun enstantanesini sunmaktadır. Haberde kullanılan ‘Amca lütfen evine git’ başlığı haberin buyurgan bir söylem içerdiğinin göstergesiye, mevcut şartları yaşlıların daha da zorlaştırdığı şeklindeki düşüncenin de bir yansımadır. Amca kelimesi ile resimdeki vatandaştan yola çıkılarak aslında haberi yazana göre yaşlı kalan toplumun tüm kesimleri hedef alınırken, bir bakıma seçilen kelimenin doğurmuş olduğu sıcaklık ile buyurgan üslubun yumuşatılması yoluna gidilmiştir. Haberde öne çıkan tema yaşlıların yasakları delmesidir. Haberin ana aktörü ise yaşlılardır. Haber metninde ‘amca’, ‘altmış beş yaş üstü’, ‘polis’ ve ‘önlem’ kelimeleri ile toplumun yaşlı nüfusunu homojenleştiren, devletin zorlayıcı gücünün altını çizen kelime tercihleri yapılmıştır. Haber dili açısından haber başlığı haberin ciddiyeti ile bağdaşmayacak şekilde kurgulanmış, fotoğrafa ait bir cümlelik ifade de ise etken bir cümle kurgusu içerisinde sıkı metin yapılanması oluşturulmuştur. Yani metin herhangi bir yan okumaya müsaade etmeyecek şekilde oluşturulmuştur. Haberde herhangi bir tırnak içinde ifadeye yer verilmemişken, kavramların ve kelimelerin tekrarına da rastlanılmamıştır.

Örnek 4 ve 5 Karar gazetesinin 25 ve 27 Mart 2020 tarihli nüshalarının birinci sayfasından seçilmiştir. Örnek 4’de “*Niye çıktın dede’ cezaları*” başlığı kullanılmıştır. Haberin içeriği sokağa çıkma kısıtlamaları ile ilgilidir; fakat haber metninin ilk cümlesi sokağa çıkma kısıtlamalarını ihlal eden 65 yaş üstü vatandaşlara uygulanan cezai işlemleri anlatmaktadır. Bu ilk cümle dışında diğer sokağa çıkma kısıtlamaları haber konusu yapılmasına rağmen, haber başlığının yanıltıcı şekilde yaşlı insanları hedef haline getirmesi ve bunu da 65 yaş üstü tüm insanları ‘dede’ olarak nitelendirerek yapması yaş ayrımcılığını düşündürmektedir. Haber başlıkları haber metinlerinin okunabilirliğini arttıran önemli ifadelerdir. Bu haber başlığında ‘dede’ ve ‘ceza’ kavramlarının yan yana getirilmesi haberi kurgulayanın düşüncelerini ortaya koymaktadır. Haberin ana temasını sokağa çıkma kısıtlamalarının uygulama şekilleri ve yaşlı nüfusun kısıtlamalara uymaması oluşturmaktadır. Haberin ana aktörleri ise edilgen fiillerle birlikte belirsizleştirilen devletin güvenlik güçleri ile yaşlı nüfustur. Haberde kelime tercihlerinin daha çok buyurgan bir anlam yaratacak şekilde kullanıldığını, haberin genel yazımında resmi haber kaynaklarından elde edilen bilgilerin eşliğinde haberin oluşturulduğunu ifade etmek mümkündür. Haberde resmi kaynaklara bağımlılığın yanında resmi kaynaklardan tarafmış gibi bir dil kullanımı da

söz konusudur. ‘...65 yaş ve üstü 390 kişi hakkında adli ve idari işlem yapıldı’, ‘...tahliye nedeni sayılmayacak’ şeklindeki haber yazım dili bunu kanıtlar niteliktedir. Fiillerin bazılarında edilgenlik tercihi yapılarak eylemin yapanları belirsizleştirilmiştir. ‘...işlem yapıldı’ ve ‘...nedeni sayılmayacak’ edilgin fiilleri bu kullanıma örnektir. İnal (1996: 127) ve Dağtaş ve Dağtaş’ın da (2007: 90-91) dedikleri gibi cümle sentaksında etken fiil kullanımı suçlu olduğu iddia edileni daha belirginleştirirken, edilgen fiil kullanımı ise zor alım gücü olanın yaptığı eylemi belirsizleştirmektedir. Örneğin haberin son cümlesinde kirayı ödeyemeyenin ödeyememe durumu belirgin hale getirilmiş, kira ödeyemeyenin bu sebepten tahliyesini engelleyen güç, edilgen fiil ile belirsizleştirilmiştir. Yine haberin ilk cümlesinde sokağa çıkma kısıtlamasını delen yaşlılar öne çıkarılırken, edilgen fiille ceza uygulayanlar belirsizleştirilmiştir. Haber metninde tırnaklı ifade bir tek haber başlığında ‘niye çıktın dede’ ifadesinde yer almakta olup, yaşlı insanları ‘dede’ söylemi içerisinde kapatıp, tektipleştiren bir söylem ortaya çıkarmıştır. Bunun yanında verilen adli ve idari cezaların sanki sadece bu yaş kuşağı ile ilgili olduğu düşüncesi yaratılmaya da çalışılmıştır. Haber metninin kısalığı göz önünde tutulduğunda aşırı tekrarlanan kelime ve ifadeler olmadığı saptanmıştır.

Karar gazetesinden alınan 5. örnek haber de 4. örnek haberin bir benzeridir. Gazetenin birinci sayfasından alınan bu örnek haber de haberin ana aktörü olan yaşlı kadının üzerinden tüm yaşlılara mesaj gönderme amaçındadır. Antalya polisinden yaptığı denetimlere bir yaşlı kadının takıldığı iddiası üzerine kurgulanan haberde haber başlığı ‘*Sultan nine evde olman lazım*’ ifadelerinden oluşmaktadır. Haberin detayında söz konusu yaşlı bireyin yaşının 70 olduğu bilgisi yer alırken, haber başlığında ‘nine’ ibaresi ile kadının yaşlı olması vurgulanmak istenmiştir. Türkçe sözlükte ‘nine’ kelimesinin karşılığı “*torunu olan yaşlı kadın, büyükanne*” olarak verilmiştir. Haberde yaşlı kadının torun sahibi olup olmadığı bilinmezken, yaşının 65 üstü olmasını güçlendirmek amacıyla yaş ayrımcılığını düşündürten bir tanımlama olarak ‘nine’ kelimesinin seçildiği izlenimi uyanmaktadır. Haberın ana teması sokağa çıkma kısıtlamaları ve yaşlılar tarafından bu kısıtlamaların delinmesidir. Haberın ana aktörü ise kısıtlamaları delmiş olan Sultan Şahin isimli yaşlı kadındır. Haber fotoğrafında söz konusu yaşlı kadının elinde pazar arabası ile yakalanması ve devlet gücünü simgeleyen polisin kendisine yasakları hatırlattığı görülmektedir. Haberde haber aktörünün yaşını vurgulayan kelimelerin tercih edilmesi söz konusudur. ‘*70 yaşındaki kadın...*’, ‘*Sultan nine...*’ gibi ifadeler yaş ayrımcılığını güçlendirmektedir. ‘...tramvaya bindirilmeyen...’ edilgen fiili ile yaşlı kadının yaptığı ihlalin karşılığını aldığıın altı çizilirken, tramvaya almayanlar silikleştirilirken, yaşlı kadının eyleminden dolayı uğradığı muamelenin haklılaştırılması söz konusudur.

Haberde tırnaklı ifade bir tek haber başlığında kullanılmış olup, bu ifade de yaşlı kadına sorumluluklarını hatırlatma iddiası içerisinde yaş ayrımcılığını düşündürten bir kelime tercihi ile oluşturulmuştur. Bir fotoğraf eşliğinde verilen haber üç cümleden oluşmasına rağmen, haberin iki cümlesinde ve başlıkta kadının yaşını okuyucuya hatırlatan tekrarlar vardır.

Örnek: 6

Korkusuz Gazetesi 26 Mart 2020 Sayfa 1

Araştırmaya konu olan son haber Korkusuz gazetesinin 26 Mart 2020 tarihli nüshasının birinci sayfasından seçilmiştir. 'Maske Yok, Poşet Yok, Temas Var, Seçme Var' başlıklı haberin ana teması semt pazarlarında pandemi tedbirlerine uyulmamasıdır. Haberde iki fotoğraf kullanılmış olup, büyük fotoğrafta yaşlı olduğu düşünülen bir vatandaşın eliyle bir ürünü

tuttuğu görülürken, pazarın kalabalık olduğu, kimsenin maske takmadığı ve ürünlerin poşet içerisinde olmadığı görülmekte, altında yer alan diğer resimde ise örnek bir uygulamanın nasıl olması gerektiği anlatılmakta. Haberin temel aktörleri ise pandemi kurallarına uymayan kalabalıklar ve bu kalabalıklar içerisindeki özellikle yaşlı bireyler. Haberin fotoğrafının yaşlı bir bireye odaklanmasının yanı sıra metin içindeki *'65 yaş üstü kişiler sokaklarda cirit atıyor'* ifadesi haberin ana hedefinin kuralları yok sayanlar, bilhassa da yaşlılar olduğu düşüncesini vurguluyor. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlükte *'cirit atmak'* deyiminin anlamı olarak *'bir yerde çokça bulunmak, sık dolaşmak ve serbestçe davranmak'* verildiği gibi, *'fareler evde cirit atıyor'* örneği ile deyimın anlamı pekiştirilmiştir. Halk arasında da söz konusu deyimın olumsuz bir anlamda *'istenilmeyen bir kalabalık'* durumunu tarif etmek için kullanıldığı söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında söz konusu ifade ve fotoğraf detayı yaş ayrımcılığını güçlendirmektedir. *'salgın'*, *'önlem'*, *'kural ihlali'* gibi pandemi koşullarının popüler sözcükleri ile haberi yazan kişinin pandemiye ilişkin bilinmeyenlerin daha fazla olduğu bu dönemde toplumsal korkuyu daha fazla yayma çabası içerisinde olması da söz konusudur. *'...salgın daha da yayılacak'*, *'...büyük acılar yaşanacak'*, *'...geç olmadan'* gibi kelime tercihleri toplumsal korkuyu daha da körükleyecek ifadeler olarak görülmektedir. *'...ciddiye alınmıyor'*, *'...tıklım tıklım biniyor'*, *'...kalabalıklar oluşturuyor'* ve *'...kural ihlal ediliyor'* gibi yapanı belirsizleştirip, kitlenin tamamını hedef alan suçlayıcı fiiller, suçlu olduğu varsayılanın suçunu daha da arttırma amacıyla yapılmış fiil kullanımlarıdır. İncelenen bu haberin yasak kararları ve pandemi önlemlerine uymayanları tektipleştiren bir söylem içerisinde kapandığını, özellikle yaşlı nüfusu müşahaslaştırarak hedef haline koyduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Pandemi sürecinde toplumun farklı kesimleri tüm dünyada olduğu gibi önemli sıkıntılar yaşamıştır. Ekonomik problemlerin yanı sıra bireylerin fiziksel ve ruhsal problemleri önemli oranda artmıştır. Hastalıkla mücadeleye ait bilinmezliklerin daha fazla olduğu 2020 yılı içerisinde virüsten korunma amacıyla yaşlı nüfusun daha dikkatli olması ve toplumun çocuklarla birlikte en zayıf halkası olarak değerlendirilen bu kesiminin kendini koruduğu gibi toplumsal yaşamdan geçici olarak çekilerek diğer bireyleri de koruması gerektiği algısı yerleşmiştir. Tıbbi tedavi olanaklarının gelişmesi ve aşılamanın yaygınlaşması ile beraber bu algı kırılmışsa da algının güçlü olduğu dönemde medyanın dünyanın dört bir yanından yaptığı haberler ile yaşlıların üzerindeki baskı artmış, özellikle Batılı ülkelerde sağlık sistemi üzerinde yük olarak görülen yaşlıların medyadaki temsili de

sorunlu olmuştur. Türkiye gibi geleneksel değerlerin korunduğu, yaşlının toplumsal konumunun kıyasla daha iyi olduğu ülkelerde yaşlı nüfusu koruma kaygıları zirveye çıkmıştır. Bunun yanında Türkiye gibi ülkelerde de son yıllarda değişen geleneksel aile yapısı düşünüldüğünde yaşlı nüfusunu bireysel yük olarak gören ya da yaşlılara geleneksel saygıyı göstermeyen bir neslin de yetiştiğini ifade etmek gerekir. Avrupa ya da Amerika'daki yaş ayrımcılığının 1960'lı yıllardan itibaren literatüre girdiği gerçeği karşısında nüfusu yavaş da olsa yaşlanan Türkiye'de de yaş ayrımcılığının değişik görünümleri gündelik yaşam içerisinde gözlenmektedir. Yapılan bu çalışma yaş ayrımcılığının yaşlı nüfus için zor bir süreç olan pandemi döneminde haberlere nasıl yansıdığını bulgulamak amacıyla. Bu amaçtan yola çıkılarak seçilen haberlerde ortaya konulan söylemin yaş ayrımcılığını güçlendiren, yaşanan sorunlara yaşlıların penceresinden bakmak yerine genç bakış açısı ile ele alan haberler olduğu bulgulanmıştır. Pandemi sürecinin ilk dönemlerinde yaşlılar ele alınan haberlerde kural tanımaz, sorumluklarının farkında olmayan, toplumsal yaşamda pasif olmaları beklenen bireyler olarak tasvir edilmişler ve bu söylem içerisinde yerleştirilmişlerdir.

KAYNAKÇA

Altın, Z. (2020). Covid-19 Pandemisinde Yaşlılar, *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi*, 30 (Ek sayı), ss. 49-57.

Aşkın, R.ve Bozkurt, Y., Zeybek, Z. (2020). Covid -19 Pandemisi: Psikolojik Etkileri ve Terapötik Müdahaleler, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, Yıl:19 Sayı:37 Bahar (Özel Ek) ss.304-318.

Ayalon L. ve Tesch-Römer, C. (2017). Taking a Closerlook at Ageism: Self- and Other-directed Ageist Attitudes and Discrimination, *European Journal of Ageing*, 14:1-4.

Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt/Volume: 7, Sayı/Number:1, ss. 231-274.

Blazer DG, Hybels CF, Hays JC. (2004). DemographyandEpidemiology of PsychiatricDisorders in Late Life. Editörs, Blazer DG, Steffens DC, Busse EW. *Textbook of GeriatricPsychiatry*. 3th edition, Washington DC, TheAmericanPsychiatric Publishing.

Çilingiroğlu N. ve Demirel, S. (2004). Yaşlılık ve Yaşlı Ayrımcılığı, *Türk Geriatri Dergisi*, 7 (4): 225-230.

Çunkuş, N., Taşdemir Yiğitoğlu, G., ve Akbaş, E. (2019). Yaşlılık ve Dışlanma, *Geriatrik Bilimler Dergisi / Journal of Geriatric Science*, 2 (2), ss. 58-67.

Dağtaş, B. ve Dağtaş, E. (2007). Sivil İtaatsizlik Örneği Olarak ‘Cumartesi Anneleri’ Eylemlerinin Türkiye Basınındaki Sunumu, *Kültür ve İletişim Dergisi*. (10/1), Kış, ss. 71-104.

Demir, B. ve Mandıracıoğlu, A. (2021). COVID-19 Pandemisi Sürecinde Yaşlıya Yönelik Ayrımcı Uygulamalar ve Yaşlı Bireyler Cephesinde Durum Değerlendirilmesi, *Ege Tıp Dergisi / Ege Journal of Medicine*, 60 (2), ss. 181-190.

Dirini, İ. ve Özsu, G. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Sosyal Medyada Nefret Söylemi Raporu, edit. Zeynep Özarslan, Alternatif Bilişim Derneği Yayınları, Ankara.

Erdoğan, A. (2014) İslamiyet’ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy, Kengeş, Kurultay Örneği, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:11, Sayı:1, Sayfa:39-52.

Gökçe Kutsal, Y. (2020). COVID-19 Pandemi Sürecine Yaşlılık Perspektifinden Bakış, ss. 1-12, içinde: Covid-19 Pandemi Sürecinde İleri Yaş Grubuna Yaklaşım, ed.: Yeşim Gökçe Kutsal ve Dilek Aslan, Türk Geriatri Derneği Yayınları.

- Gömeç, S. (2011) *Kök Türk Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Görgün Baran, A. (2011). Aile ve Yaşlanma, içinde: *Aile Sosyolojisi*, edit.: Aytül Kasapoğlu-Nadide Karkiner, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, ss. 134-165.
- İnal, A. (1996). *Haber Okumak*, Temuçin Yayınları, İstanbul.
- Koldaş, Z. L. (2017) Yaşlılık ve Kardiyovasküler Yaşlanma Nedir?, *TürkKardiyol-DernArs*, 45 Suppl 5: 1-4 doi: 10.5543/tkda.2017.40350.).
- Marshall, C. ve Rossman, G. B. (2014). *Designing Qualitative Research*. New York: Sage.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Özmen, Ş. Y., (2013). Türk Kültüründe Yaşlının Yeri ve Medyayla Yaşlılığın Değişen Konumu, *Millî Folklor*, 2013, Yıl 25, Sayı 100, ss. 110-119.
- Saddock BJ, Saddock VA. (2007) *Klinik Psikiyatri*. Çeviri Editörleri, Aydın H, Bozkurt A. Klinik Psikiyatri, 8. baskı. Ankara, Güneş Kitabevi,
- Sözen, E. (1999). *Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi, Güç ve Refleksivite*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Van Dijk, T. A. (1983), Discourses Analysis: Its Development and Application to the Structure of News, *Journal of Communication*, 33(2):20-43.
- Zhang J. ve Liu, X. (2021). Media Representation of Older People's Vulnerability During the COVID 19 Pandemic in China, *European Journal of Ageing*, 18, pp.149-158.

İNTERNET KAYNAKLAR

- https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_DataBooklet.pdf. Erişim tarihi: 09/11/2021
- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Elderly-Statistics-2020-37227>. Erişim tarihi: 03/11/2021
- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Elderly-Statistics-2020-37227>. Erişim tarihi: 03/11/2021
- <https://www.trthaber.com/haber/koronavirus/dunyadaki-bakimevlerinde-covid-19-baglantili-olum-oranlari-dikkat-cekici-478205.html>. Erişim tarihi: 12/11/2021
- <https://tr.euronews.com/2020/09/19/tarihte-asilar-ne-kadar-surede-gelistirildi>. Erişim tarihi: 12/11/2021

COVID-19 SALGIN SÜRECİNDE YAŞLI OLMAK: DEĞİŞEN DEĞERLER

**Zarife Kübra Adıgüzel*,
Bilge Sultan Yılmaz**,
Esra Arslan*****

ÖZET

İnsan hakları, tüm insanların doğuştan sahip olduğu, vazgeçilemez, devredilemez haklar olmasına rağmen Covid-19 salgını ve alınan tedbirlerden etkilenmiştir. 60 yaş ve üstü kişiler ve tıbbi sorunları olanların, ciddi hastalık geliştirme riski daha yüksektir (Dünya Sağlık Örgütü, 2020). Bu durum yaşlı bireylere yönelik bazı kararların alınmasına yol açmıştır. Bu çalışma, Covid-19 salgın sürecinin yaşlı bireyler üzerindeki etkilerinin incelemesi amacıyla yapılmıştır. 65 yaş üstü bireylerin dahil edildiği çalışma covid-19 salgın sürecinde; yaşlı bireylerin yaşam kaliteleri, sosyo-kültürel hayatta meydana gelen değişimleri ve yaş ayrımcılığına uğrama durumlarını yaşlı hakları açısından belirlemeye yöneliktir.

Çalışmanın evrenini Ankara ilinde, 2020 Covid-19 salgın sürecini yaşayan, 65 yaş ve üstü, gönüllü bireyler oluşturmaktadır. Çalışmada karma desen kullanılmıştır. Bu desenin amacı, nitel ve nicel desenlerin avantajlarını kullanarak bir olgunun daha detaylı ve kapsamlı anlaşılmasını sağlamaktır (Mills ve Gay, 2016). I. Basamakta; nicel temel ile çalışılmış, veri toplama aracı olarak anket formu 190 katılımcıya uygulanarak veriler betimleme ve basit istatistik ile çözümlenmiştir. II. Basamakta; nitel temel ile çalışılmış, nicel bulguları doğrulama, derinleştirme ve destekleyebilmek için yarı yapılandırılmış görüşme formları hazırlanarak 17 katılımcıya uygulanmıştır.

* Öğrenci, Milli Eğitim Bakanlığı Yenimahalle Bilim ve Sanat Merkezi, Ankara, Türkiye, zarifekadiguzel@gmail.com

** Öğrenci, Milli Eğitim Bakanlığı Yenimahalle Bilim ve Sanat Merkezi, Ankara, Türkiye, sultanbilge9@gmail.com

*** Öğretmen, Sorumlu Yazar, Milli Eğitim Bakanlığı Yenimahalle Bilim ve Sanat Merkezi, Ankara, Türkiye, esraarslan@rocketmail.com

İçerik analizi; kod-kategori-frekans şeklinde çözümlenmiştir. Görüşme soruları; Covid-19 salgını sürecinde yaşlılık algısı, yaşam kalitesi, psikolojik durum, yaşlı ayrımcılığı, sosyal ilişki olmak üzere beş kritere göre belirlenmiştir.

Elde edilen bulgulara göre Covid-19 salgını; yaşlı bireylerin yaşam kaliteleri, sosyo-kültürel hayatları, yaşlılık algısı ve değerlerinde değişime neden olmuştur. Covid-19 salgını toplumsal uyuma ve dengeye tehdit konumundadır.

Covid-19 salgının başlamasıyla yaşlı bireylerin; fiziksel ve psikolojik sağlıklarının olumsuz etkilendiği, yaşa dayalı bir ayrımcılık yaşadıkları, kendilerini dışlanmış ve statü kaybına uğramış hissettikleri tespit edilmiştir. Haberlerde yer alan 65 yaş üstü ile ilgili ifadeler yaşlı bireyleri olumsuz etkilemiş, yaşa dayalı bir ayrımcılık yaşayarak dışlanmış hissetmelerine neden olmuştur. Yaşlı bireyler yaş ayrımcılığına uğrama nedenini toplumdaki diğer bireylerin onları koruma isteğine bağlamaktadır. Bu yüzden ayrımcılığın negatif değil onları daha çok korumaya yönelik pozitif ayrımcılık olduğu saptanmıştır.

Covid-19 salgını sürecinde diğer yaş gruplarına göre yaşlı bireylerin; kişi özgürlüğü hakkı, sosyal ve kültürel yaşama katılma hakkı, sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı gibi alanlarda hak ihlaline uğradıkları ve içinde bulundukları yaşın bir sorun olarak gösterildiği saptanmıştır.

Yaşlı bireylerin; insanın yaşamdaki yeri, hayatın anlamı, aile, normal olan, özgürlük gibi kavramlara yeni anlamlar yükledikleri tespit edilmiştir. Ötekini anlama, ailenin önemi, dayanışma ve yardımlaşmaya yönelik değerlerin arttığı tespit edilmiştir. Kültürümüzde yaşlılığa yüklenen değer, toplumun belleği ve kültürel kodu olarak görülmesi, yaşlı bireylerin korumaya alınmasını sağlamıştır. Amaçlanan yaşlı bireylerin gözünden yaşlılık algılarını, değerlerini, beklentilerini saptamak, yaşlılığa ve yaş ayrımcılığına karşı farkındalık oluşturmak, yaşlılara karşı tutumda özen ve empatiyi arttırmaktır. Bunun için öğrenciler tarafından yaşlı bireylere sevgi, saygı, özlem, kendileri için ne kadar değerli olduklarını gösteren kartlar ve mektup hazırlayarak paylaşılmıştır. Bu paylaşımlar ile yaşlı bireylerin mutlu oldukları, duygulandıkları ve kendilerini değerli hissettikleri dönütü alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaşlı Hakları, Covid-19 Salgını, Yaşlılık Algısı, Yaş Ayrımcılığı (Ageism), Değerler.

COVID-19 SALGINI

Covid-19, Sars-CoV-2 adı verilen yeni bir koronavirüsün neden olduğu hastalıktır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), bu yeni virüsü ilk olarak 31 Aralık 2019' da, Çin Halk Cumhuriyeti' nin Wuhan kentinde bir dizi 'viral pnömoni' vakası raporunun ardından öğrenmiştir. 60 yaş ve üstü kişiler ve yüksek tansiyon, kalp ve akciğer sorunları, diyabet, obezite veya kanser gibi altta yatan tıbbi sorunları olanların, ciddi hastalık geliştirme riski daha yüksektir" (DSÖ, 2020). Covid-19'a karşı diğer bireylerden daha tehlikeli bir durumda bulunan bireyler risk grubunda sayılmaktadır.

Sağlık Bakanlığı (SB) salgını "bir hastalığın veya enfeksiyon etkeninin ülkelerde, kıtalarda, hatta tüm dünya gibi çok geniş bir alanda yayılım göstermesi" şeklinde tanımlamıştır. Ocak 2021 tarihi itibarıyla; 92.506.811 onaylanmış vaka ve 2.001.773 ölüm vakası bildirilmiştir (DSÖ, 2021). Bu veri salgının küresel ölçekte büyüklüğünü gözler önüne sermektedir. Aynı tarihli Sağlık Bakanlığı verilerine göre Türkiye'de 2.380.665 onaylanmış vaka ve 23.832 ölüm bildirilmiştir (SB, 2021). Ekim 2020 tarihli Sağlık Bakanlığı verilerine göre, Covid-19 hastaları içindeki ölüm hızı %2,67'dir. En düşük ölüm hızı %0,04 ile 5-14 ve 15-24 yaş grubunda gerçekleşirken en yüksek ölüm hızı %29,90 ile 80 yaş ve üzeri gruba aittir (SB, 2020). Dünyayı hızla etkisi altına alan virüs, insanların başta fiziksel ve psikolojik olarak sağlığını, ekonomik süreçleri, toplumsal yaşam ve kurumları, sosyal ilişki düzeylerini ve toplumsal değerleri doğrudan etkilemektedir.

YAŞLILIK

"Bedenin biyolojik olarak yaş almaya bağlı değişimi, eylemlerin ve fiziksel yeteneklerin farklılaşması biyolojik yaşlanma; zihinsel yeteneklerin değişmesi ruhsal yaşlanma; kişinin yaşadığı kültürün norm ve beklentilerine uygun olarak role girmesi de sosyolojik yaşlanma" olarak tanımlanmaktadır (Giddens, 2008: 221). "Dünya Sağlık Örgütü resmi olarak yaşlılık döneminin en alt sınırını 65 yaş olarak kabul etmiştir. İhtiyar ya da "ileri yaşlı" 85 yaş ve üzerini kapsamaktadır (DSÖ, 2011).

"Yaşlılık zaman faktörüne bağlı olarak bireyin değişen çevreye uyum sağlama gücü ile organizmanın iç ve dış etmenler arasında denge sağlama potansiyelinin azalmasıdır" (Emiroğlu, 1995). Yaşlanmaya farklı bakış açıları olmakla birlikte "doğal yaşam sürecinin bir parçası olarak anlaşılandırılan yaşlılık, bireylerin yıllar içinde yaşadığı biyolojik ve fizyolojik değişimlerle birlikte ortaya çıkan, fiziksel bir yetersizlik alanı olarak düşünülmektedir (Tufan, 2014: 22). "Meydana gelen bu yetersizlikler sonucunda yaşlı bireyde kronik sağlık sorunları ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde 65 yaş ve üzeri grubun

yüzde 90'ında 1, yüzde 35'inde 2, yüzde 23'ünde 3, yüzde 15'inde 4 ve daha fazla kronik sağlık sorunu olduğu tahmin edilmektedir" (Aydın, 1999).

Tanımlar doğrultusunda yaşlanma bir değişim sürecidir ve yaşam kalitesini etkilemektedir. Yaşlanmanın olumsuz faktörlerini en aza indirerek daha nitelikli bir yaşam sürmek mümkündür. "Bu bağlamda başarılı yaşlanma; bireyin kendini yaşlılığa hazırlama sürecinde sosyal çevresini ve ilişkilerini canlı tutmak, sağlık sorunlarını en aza indirmek için koruyucu önlemler almak, bellek ve fiziksel işlevlerini geliştirici çabalar içinde olmak ve yaşama pozitif bakmasını becerebilmek anlamına gelmektedir" (Baran, 2007).

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE YAŞLILIK

Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre, dünyada 2019 yılı yaşlı nüfusun 703 milyon 711 bin 487 kişi olduğu ve dünya nüfusunun %9,3'ünü oluşturduğu görülmekle birlikte, 2050 yılına gelindiğinde ise 1,5 milyara ulaşması beklenmektedir. Küresel boyutta yaşlı nüfusun oranı 1990 yılında %6 iken 2019 yılında %9'a ulaşmıştır. Dünyada yaşlı nüfus yoğunluğunun Kuzey Amerika, Avrupa, Asya'nın kuzey ve doğu kesimlerinde yüksek, Kıta Afrika'sında ise en düşük oranlarda olduğu görülmektedir (BM, 2019).

Ülkemizde yaşlı nüfus, 2019 yılında 7 milyon 550 bin 727 kişidir. 65 ve daha yukarı yaştaki nüfus 5 yılda %21,9 artmıştır. Yaşlı nüfusun %44,2'sini erkek nüfus, %55,8'ini kadın nüfus oluşturmaktadır. Yaşlı nüfusun %62,8'inin 65-74 yaş grubunda yer aldığı, orta yaşlı grubun oranının %38,1'e karşılık geldiği ve ileri yaşlılık olarak kabul edilen 85 yaş üzeri yaşlı nüfusun oranının ise %9,1 olduğu kaydedilmiştir. Türkiye'de 100 yaş ve üzerinde 5 bin 567 yaşlı birey yaşamaktadır (TÜİK, 2019). Türkiye oransal olarak genç bir nüfus yapısına sahip olmasına rağmen yaşlı nüfus azımsanmayacak kadar fazladır. Ülkemizde toplam nüfus içerisinde yaşlı nüfusun payı artış gösterirken çocuk ve genç nüfusun payı azalmaktadır. Yüksek doğurganlık oranının düşmesi, temel sağlık hizmetlerinin gelişmesi, beslenme kalitesinin artması, yaşam sürelerinin uzaması demografik dönüşüme neden olmaktadır.

Türkiye'de 2019 yılında toplam 24 milyon bin 940 haneden 5 milyon 629 bin 421'inde yaşlı nüfus olarak tanımlanan, 65 ve daha yukarı yaşta en az bir fert bulunduğu görülmüştür. Her 4 haneden birinde en az bir yaşlı fert bulunmaktadır. Bu fertlerin yaklaşık beşte biri tek başına yaşamaktadır. Yaşlı nüfusun iş gücüne katılma oranı %12,5'dir (TÜİK, 2019).

YAŞÇILIK (AGEİZM)

“Yaşlı ayrımcılığı yaşlı bireye, sadece yaşı nedeniyle gösterilen farklı tavır, ön yargı, eylem ve kurumsal düzenlemelerdir” (Çilingiroğlu ve Demirel, 2004). “Yaş ayrımcılığı insan hayatının her döneminde karşılaşılan bir durum iken yaşlı ayrımcılığı toplum tarafından bireye verilen yaşlı statüsünün gerçekleştiği yaştan itibaren gerçekleşmektedir” (Akçay, 2011: 102).

Amerika Ulusal Yaşlılık Enstitüsü başkanı Robert Butler yaşa dayalı ayrımcılığı kişisel, kültürel ve yapısal düzeylerde ele almaktadır. “Kişisel düzeyde bireyin yaş ve yaşlanmaya ilişkin bakış açısı belirleyicidir ve bu büyük ölçüde bireyin içinde yetiştiği, sosyalleştiği ve öğrendiği yaşlılığa ilişkin kabullerle ilgilidir. Kültürel düzeyde kültürün yaşlıya bakışı, bunun görsel ve yazılı medyayla nasıl sunulduğu, yaşlılıkla ilgili şakalar, küçük düşürücü espriler, atıflar vb. belirleyicidir. Kültürün yaşa ilişkin atıfları ve bunun ana akım olarak dolaşıma sokulması, yaşlılığa ilişkin olumlu ya da olumsuz kabulleri belirlemektedir. Yapısal düzeyde ise kurumların ya da politikaların yaşlılara yönelik olarak yapılanmaması, hizmet sunmaması ya da yetersiz hizmet sunumu, adil olmayan politikalar ve hizmetler anlaşılmaktadır” (Buz, 2015).

Yaşlı bireylerin yaş ayrımcılığına uğramaları birçok probleme neden olmaktadır. “Damga kategorisinde olan bireylerin sosyal hayatlarının yara aldığı ve toplumsal kimliklerinin zedelendiğini” (Goffman, 2014: 36) ifade eder. Damgalandığına inanan bireyler kendilerini toplumun bir üyesi olarak görmeyi bırakıp toplumun dışlayıcı tutumuyla içine kapanarak yalnızlaşmaktadır. Kaygı belirtileri, sosyal içe çekilme, karamsarlık, umutsuzluk, yetersizlik, çaresizlik, suçluluk gibi düşünceler psikolojik durumlarını olumsuz etkilemektedir. Bu durumun oluşturduğu diğer olumsuzluk ise damgalanma yaşayan kişilerin büyük bir kısmı bu ön yargılı, basmakalıp düşünceleri kendileri de benimser ve kabul eder” (Taycan, Başar, 2019).

TARİHSEL SÜREÇTE YAŞLILIK

“Yaşlılık algısı ve yaşlılara yüklenen anlam toplumun yaşadığı çağa ve dönemin özelliklerine göre değişmektedir” (Tufan, 2003). Bu değişimlere bağlı olarak Akın’a göre, insanlık tarihinin başlangıcından yerleşik hayata geçiş dönemine kadar yaşlının toplumdaki konumu doğa koşullarına göre şekil almıştır. Neolitik döneme ve yerleşik hayata geçilmesi ile birlikte sosyo-ekonomik düzeyin yanı sıra metafizik (büyü ve mitler) statüyü belirlemiştir. Dinin genel kabul gördüğü dönemlere gelindiğinde doğa koşulları ve sosyo-ekonomik düzey etkisini sürdürürken din ağırlık kazanmıştır. Modern dönemlerde ise yaşlının yerini belirleyen ana faktörler, pozitif bilimler, teknoloji, yazılı hukuk olmuştur (Akın, 2002: 75).

Avcı-toplayıcı toplumlarda yaşam güce dayanmaktadır. Yaşlılar güçsüz olduklarından dolayı ayak bağı görülebilmekte toplumun dışına itilerek ölüme terk edilmektedir. "Tarım toplumunda besin elde etme kolaylaşmış, yaşlının uzun yaşam sonucu elde ettiği deneyimler kendisini avantajlı duruma sokmuştur. Göçebe toplumlarda yaşlının bir yerden bir yere taşınması problemi mevcutken tarım toplumunda yaşlının taşınması sorunu ortadan kalkmıştır. Yaşlı bireyler çocukların bakımını üstlenerek bilgi ve deneyimlerini çocuklara ve yetişkinlere aktararak topluma fayda sağlamışlardır" (Akın, 2006: 77-78). Buradan da anlaşılacağı üzere yerleşik hayatla beraber yaşlıların bilgi birikimi önem kazanmış ve bu bilgi birikimleri yüksek statülere gelebilmelerini sağlamıştır. "Hemen hemen bütün Türk kavimlerinde tarih boyunca büyüklere saygı gösterilmiş çoğu zaman hayatta olmayan ataların ruhları için kurban sunula gelmiştir. Kurban ritüelinin yanı sıra atalarla ilgili resimler yapıp koruduklarına dair kayıtlar da mevcuttur" (Güngör ve Günay, 2007: 80-81). "İslamiyet'in kabulü sonrasında da yaşlılara duyulan saygı ve toplumsal açıdan verilen değerde azalma olmamış, aksine İslamiyet'in yaşlıların ve aile büyüklerinin gönlünün hoş tutulması ile ilgili kuralları, yaşlıların kıymetini artırmıştır. Türk-İslam devletlerinde yaşlılara ve muhtaçlara yönelik koruma ve bakım hizmetleri aşevleri, imaretler ve tekeler yoluyla verilmiştir." (Bulut, 2016: 411)

Sanayileşme ile birlikte toplumsal yapıda büyük bir değişim yaşanmıştır. "Artık yaşlılar aile içinde saygı gören konumundan, evlerinde yalnız kalan konumuna geçmişlerdir. Tarım toplumunda bilgi sağlayan ve üreten gençleri yönlendiren yaşlılar, modern toplumda bilginin kaynağı olmaktan çıkarak gördükleri saygıyı büyük ölçüde kaybetmişlerdir" (Bulut, 2016: 412-413). "Türk toplumunda yaşlılar göçebe kültürünün ve dini inançların etkisiyle her zaman karar merciinde bulunmaktadır. Modernleşme ile Türk toplum yapısı değişse de Batı toplumlarındaki değişim kadar sert olmamıştır" (Yörük,2019).

AMAÇ

Bu çalışma Covid-19 salgın sürecinde, yaşlıların gözünden yaşlılığa bakarak yaşam kalitesi, sosyo-kültürel hayatlarında meydana gelen değişimi tespit etmeyi amaçlamaktadır. Fiziksel sağlık, psikolojik durum, bağımsızlık düzeyi, sosyal ilişkiler, yaş ayrımcılığına uğrama durumları, yaşlılık algıları, yaşlılık statüsünde meydana gelen değişimleri, yaşama bakış açıları, değerleri ve beklentilerini saptamaktır.

65 yaş üstü bireylerin yaşlılık algısı nedir?

Covid-19 salgın süreci, yaşlı bireylerin yaşam kalitesini etkilemiş midir?

Covid-19 salgın süreci yaşlı bireylerin sosyo-kültürel hayatını etkilemiş midir?

Covid-19 salgın süreci yaşlı bireylerin değerlerini etkilemiş midir?

Covid-19 salgın sürecinde yaşlı bireylerin yaş ayrımcılığına yönelik algıları nelerdir?

Bu çalışmanın Covid-19 salgını sürecinde örselenebilir grupta bulunan, yaşa dayalı ayrımcılık yaşama riski bulunan yaşlı bireylere karşı farkındalık oluşturma ve yaşlılara karşı tutumda özen ve empatiyi arttırma konusunda katkı sunması beklenmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada tarama araştırması ile var olan bir durum tespit edilmiştir. Tarama yaklaşımında, araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesnenin, kendi koşulları içinde var olduğu şekliyle betimlenmesi amaçlanır (Karasar, 2009).

Çalışmanın evrenini Ankara ilinde, 2020 Covid-19 salgın sürecini yaşayan, 65 yaş ve üstü, gönüllü bireyler oluşturmaktadır. Çalışmada karma desen kullanılmıştır. Bu desenin amacı, nitel ve nicel desenlerin avantajlarını kullanarak bir olgunun daha detaylı ve kapsamlı anlaşılmasını sağlamaktır (Mills ve Gay, 2016). I. Basamakta; nicel temel ile çalışılmış, veri toplama aracı olarak anket formu 190 katılımcıya uygulanarak veriler betimleme ve basit istatistik ile çözümlenmiştir. Çalışma grubu; gönüllü olma, 65 yaş ve üstü yaşa sahip olma, Covid-19 salgın sürecinde evde yaşıyor olma kriterleri doğrultusunda oluşturulmuştur. II. Basamakta; nitel temel ile çalışılmış, nicel bulguları doğrulama, derinleştirme ve destekleyebilmek için yarı yapılandırılmış görüşme formları hazırlanarak 17 katılımcıya uygulanmıştır. İçerik analizi; kod-kategori-frekans şeklinde çözümlenmiştir. Görüşme soruları; Covid-19 salgın sürecinde yaşlılık algısı, yaşam kalitesi, psikolojik durum, yaşlı ayrımcılığı, sosyal ilişki olmak üzere beş kritere göre belirlenmiştir.

Veri toplama aracı olarak anket formu (Ek1) ve yarı yapılandırılmış görüşme formları (Ek2) hazırlanarak uzman görüşleri alınmıştır. Deneme uygulaması yapıp gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra uygulanmıştır. Katılımcıların kronolojik yaşlarının getirebileceği özellikler göz önünde bulundurularak sorular kolay anlaşılıp cevaplanabilir düzeyde hazırlanmıştır. Anket formu 4 bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölüm; yaş, cinsiyet, aile türü, medeni durumu, eğitim durumu, aktif çalışma hayatı gibi katılımcı bireyi tanımaya, ikinci bölüm; Covid-19 salgın sürecinde yaşam kalitesi, üçüncü bölüm; Covid-19 salgın sürecinde sosyal ilişkiler ve psikolojik

duruma, dördüncü bölüm; Covid-19 salgın sürecinde yaşlı ayrımcılığına yönelik sorulardan oluşmaktadır. Katılımcılardan “evet”, “hayır” ve “kısmen” seçeneklerinden kendisine en uygun olanı seçmesi istenmiştir. Anket internet üzerinden üç hafta süre ile uygulanmıştır.

Görüşme soruları; Covid-19 salgın sürecinde yaşlılık algısı, yaşam kalitesi, psikolojik durum, yaşlı ayrımcılığı, sosyal ilişki olmak üzere beş kritere göre belirlenmiştir. Altı görüşme sorusu bulunmaktadır. Her bir katılımcı isimlerinin alfabetik sıralamasına göre “Katılımcı 1”, “Katılımcı 2” şeklinde kodlanmıştır. Görüşme formları içerik analizi; kod-kategori-frekans şeklinde çözümlenmiştir. Yapılan araştırmada tekrarlanan kavramlar tespit edilerek geçerli kodlama sistemi oluşturulmuştur. Bu kodlamada birbirine yakın olan ya da birbirini içeren kodlar genişletilerek veya sadeleştirilerek yeni kodlar oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar listelenerek verilerinin yorumlanabilmesi için tablo haline getirilmiştir. Katılımcıların görüşlerinden doğrudan alıntılar yapılarak araştırmanın güvenilirliğini ve geçerliğini arttırmak ve yapılan yorumların desteklenmesi amaçlanmıştır.

BULGULAR

Anket uygulaması ile elde edilen bulgular

Bu çalışmada anket uygulaması ile elde edilen demografik bulgular; yaş grubu, cinsiyet, iş yaşamı, medeni durum, aile tipi, eğitim durumu ile ilgili verilerden oluşmaktadır.

Tablo 1.1: Katılımcıların yaş grubu, cinsiyet, iş yaşamı göre dağılımı

Yaş grubu	Sayı	%	Cinsiyet	Sayı	%	İş yaşamı	Sayı	%
65-80 yaş arası	178	93,7	Kadın	113	59,5	Çalışıyor	11	5,8
80 yaş ve üzeri	12	6,3	Erkek	77	40,5	Çalışmıyor	179	94,2

Ankete katılan 190 yaşlı bireyin, 178'i (%93,7) 65-80 yaş arası iken, 12'si (%6,3) 80 yaş üzeridir. Katılım 65-74 yaş grubunda yoğunluk göstermektedir. Katılımcılardan 113'ü (%59,5) kadinken 77'si (%40,5) erkektir.

Tablo 1.2: Katılımcıların medeni durum, aile tipine göre dağılımı

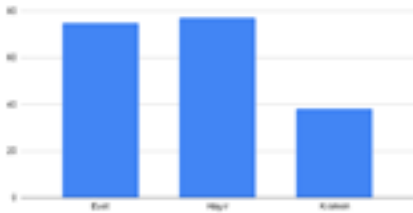
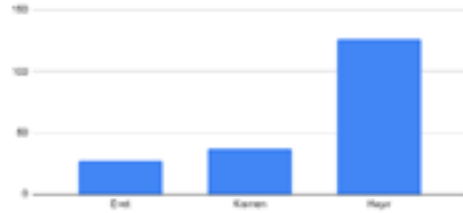
Medeni durum	Sayı	%	Aile tipi	Sayı	%
Evli	124	65,3	Eşiyle	75	39,5
Boşanmış/ dul	59	31,1	Geniş ailesiyle	53	27,9
Bekâr	7	3,7	Çekirdek ailesiyle	31	16,3
			Yalnız	31	16,3

Katılımcılardan 124'ü (%65,3) evli iken boşanmış/dul olanların sayısı 59 (%31,1), bekâr olanların sayısı 7'dir (%3,7). Çekirdek aile tipine sahip olan katılımcı sayısı 31 (%16,3) kişi, geniş aile tipine sahip katılımcı sayısı ise 53 (%27,9) kişidir. Ankete katılan kişilerden 75 (%39,5) tanesi eşiyle beraber yaşarken 31 (%16,3) tanesi yalnız yaşamaktadır.

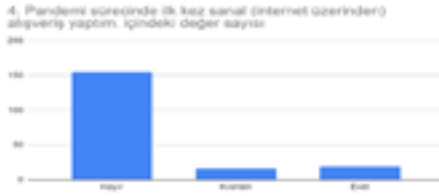
Tablo 1.3: Katılımcıların eğitim durumuna göre dağılımı

Eğitim durumu	Sayı	%
Okuryazar değil	10	5,3
İlkokul	94	49,5
Ortaokul	17	8,9
Lise	34	17,9
Üniversite	35	18,4

Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde ise 94'ü (%49,5) ilkokul, 17'si (%8,9) ortaokul, 34'ü (%17,9) lise, 35'i (%18,4) üniversite mezunudur. Geriye kalan 10 (%5,3) katılımcı okuryazar değilken yüksek lisans/doktora sahibi katılımcı bulunmamaktadır.

Grafik 3.1: Katılımcıların sağlık hizmetlerine ulaşma algısı**Grafik 3.2:** Katılımcıların temel ihtiyaçlara ulaşma algısı

Grafik 3.1'e bakıldığında 77 kişinin (%40,5) sağlık hizmetlerine ulaşama-
ma korkusu yaşamadığı, 113 kişinin (%59,5) ise görece korku yaşadığı tespit
edilmiştir. Grafik 3.2'e göre, 126 kişinin (%66,3) gıdaya ve temel ihtiyaçlara
ulaşamama korkusu yaşamadığı görülmüştür.

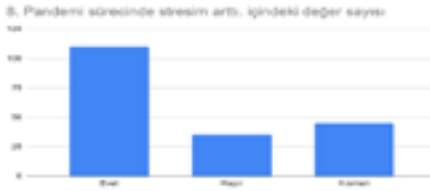

Grafik 3.3: Katılımcıların sanal alışveriş
durumu

Grafik 3.4: Katılımcıların salgın sürecindeki
fiziksel durumu

Grafik 3.3'te de görüldüğü üzere ankete katılan kişilerden 155'i (%81,6)
salgın sürecinde ilk kez sanal alışveriş yapmamıştır. Grafik 3.4'e göre 90
kişinin (%47,4) bu süreçte hareketsizliğe bağlı fiziksel sorunları varken 30
kişinin (%15,8) kısmen sorun yaşadığı, 70 kişinin (%36,8) fiziksel sorun yaşa-
madığı tespit edilmiştir.

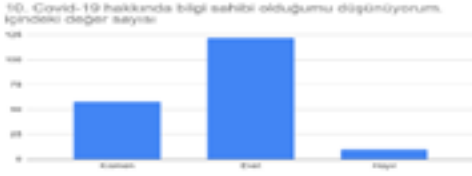

Grafik 3.5: Katılımcıların stres düzeyi

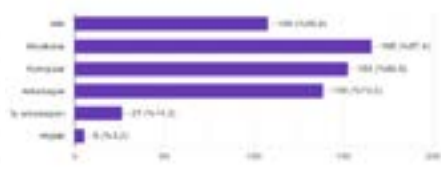

Grafik 3.6: Katılımcıların işlerini erteleme
durumu

Grafik 3.5 incelendiğinde, 155 kişinin (%81,6) görece olarak stres düze-
yinin arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca 98 kişi (%51,6) korkularının arttığını,
105 kişi de (%55,3) kaygılarının arttığını ifade etmiştir. Grafik 3.6'ya bakıl-
dığında ise katılımcılardan 112 kişinin (%58,9) pandemi sürecinde işlerini/
faaliyetlerini ertelediği, 44 kişinin (%23,2) işlerini/faaliyetlerini ertelemediği
belirlenmiştir.

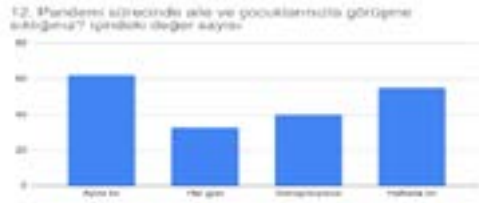

Grafik 3.7: Katılımcıların Covid-19 hakkında bilgi durumu

Grafik 3.8: Katılımcıların salgın sürecinde iletişim durumları

Grafik 3.7'ye göre 122 kişi (%64,2) Covid-19 hakkında bilgi sahibi olduğunu düşünürken 10 kişi (%5,3) bilgi sahibi olmadığını düşünmektedir. Grafik 3.8'e bakıldığında 166 kişi (%87,4) akrabalarıyla, 153 kişi (%80,5) komşularıyla, 139 kişi (%73,2) arkadaşlarıyla, 108 kişi (%56,8) ailesiyle, 27 kişi (%14,2) iş arkadaşlarıyla salgın sürecinde iletişiminin azaldığını belirtirken 6 kişi (%3,2) hiçbiri ile iletişiminin azalmadığını belirtmiştir.

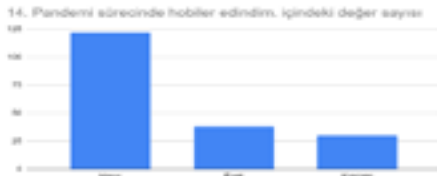

Grafik 3.9: Katılımcıların aileleriyle görüşme durumu

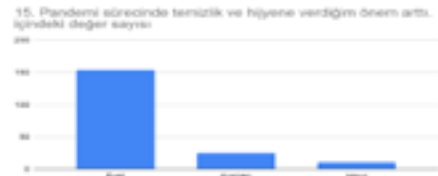

Grafik 3.10: Katılımcıların kendilerine vakit ayırabilme durumu

Grafik 3.9'a göre 62 kişi (%32,6) aile ve çocukları ile ayda bir, 55 kişi (%28,9) haftada bir, 33 kişi (%17,4) her gün görüşmektedir. 40 kişi (%21,1) ise hiç görüşmemektedir. Grafik 3.10'a göre 163 kişi (%85,8) salgın sürecinde görel olarak kendilerine daha fazla vakit ayırabildiklerini belirtmişlerdir.

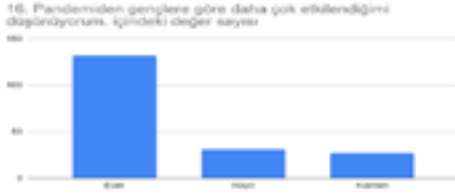

Grafik 3.11: Katılımcıların hobi edinme durumu

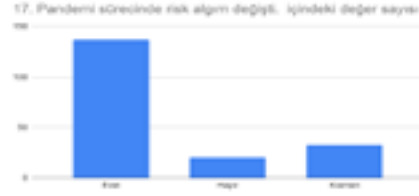

Grafik 3.12: Katılımcıların temizlik ve hijyene önem verme durumu

Grafik 3.11'e bakıldığında 122 kişinin (%64,2) salgın sürecinde hobi edinmediği görülmektedir. Grafik 3.12 incelendiğinde 154 kişinin (%81,1) salgın sürecinde temizlik ve hijyene verdikleri önemin arttığı tespit edilmiştir.

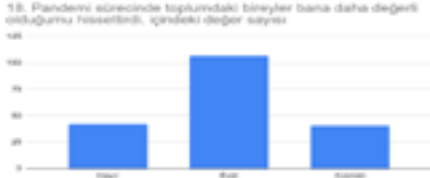

Grafik 3.13: Yaşa bağlı Covid-19 algısı

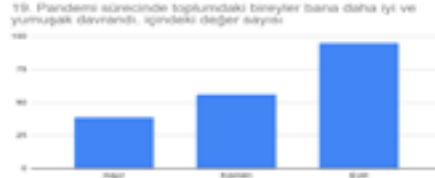

Grafik 3.14: Katılımcıların risk algıları

Grafik 3.13'e göre 132 kişi (%69,5) Covid-19 salgınından gençlere göre daha çok etkilendiğini düşünürken 31 kişi (%16,3) salgından gençlere göre daha çok etkilendiğini düşünmemektedir. Grafik 3.14 incelendiğinde 137 kişinin (%72,1) salgın sürecinde risk algısının değiştiği gözlemlenmektedir.

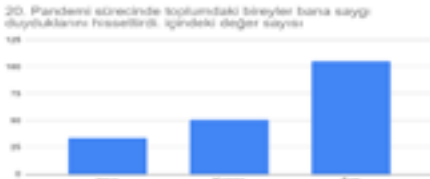

Grafik 3.15: Katılımcıların kendilerini değerli hissetme durumu

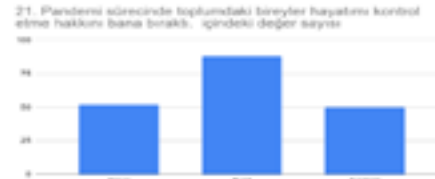

Grafik 3.16: Katılımcıların toplumsal davranış algıları

Grafik 3.15'e bakıldığında 107 kişi (%56,3) salgın sürecinde toplumdaki bireylerin onlara daha değerli olduklarını hissettirdiklerini belirtmişlerdir. Grafik 3.16'ya göre 95 kişi (%50) salgın sürecinde toplumun kendilerine daha iyi ve olumlu davrandığını düşünürken 39 kişi (%20,5) daha iyi ve olumlu davranılmadığını düşünmektedir.

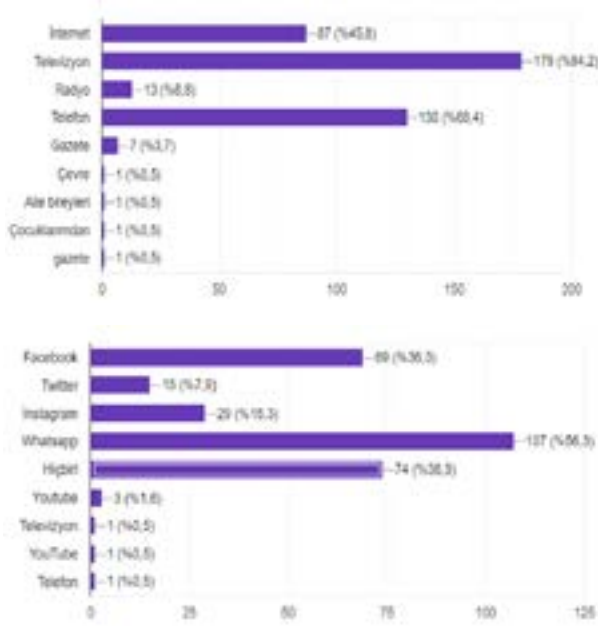

Grafik 3.17: Katılımcıların saygı görme durumu

Grafik 3.18: Katılımcıların hayatlarını kontrol etme durumu

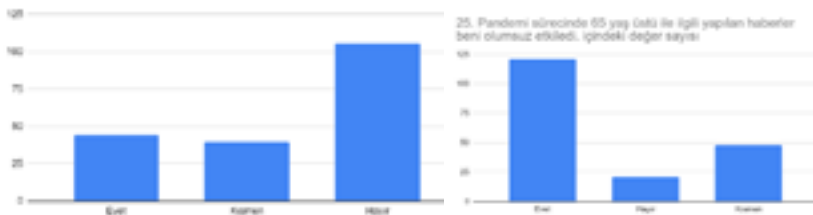
Grafik 3.17'ye göre 105 kişi (%55,3) salgın sürecinde toplumdan saygı gördüklerini hissettiklerini belirtmektedir. Grafik 3.18'e bakıldığında ise 88 kişinin (%46,3) salgın sürecinde hayatlarını kontrol etme haklarının kendilerine bırakıldığını düşündükleri görülmektedir.

Grafik 3.19: Katılımcıların bilgiye ulaşma yolları

Grafik 3.20: Katılımcıların sosyal medya kullanımı

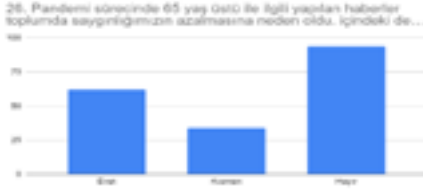
Grafik 3.19'a göre bilgiye ulaşmak için 179 kişi (%94,2) televizyon, 130 kişi (%68,4) telefon, 87 kişi (%45,8) internet, 13 kişi (%6,8) radyo, 7 kişi (%3,7) gazete kullanmaktadır. Grafik 3.20 incelendiğinde salgın sürecinde 107 kişinin (%56,3) Whatsapp, 69 kişinin (%36,3) Facebook, 29 kişinin (%15,3) Instagram, 15 kişinin (%7,9) Twitter, 3 kişinin (%1,6) Youtube kullandığı görülürken 74 kişinin (%38,9) hiçbirini kullanmadığı görülmektedir.

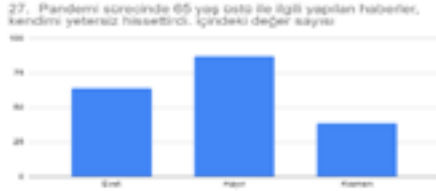
Grafik 3.21: Katılımcıların sorumluluklarını yerine getirme algısı

Grafik 3.22: Katılımcıların 65 yaş üstü ile ilgili haberlerden etkilenme durumu

Grafik 3.21 incelendiğinde 106 kişinin (%55,8) toplumdaki bireylerin kendilerine sorumluluklarını yerine getiremediklerini hissettirmediklerini düşündüğü gözlemlenmektedir. Grafik 3.22'ye göre 121 kişi (%63,7) 65 yaş üstü ile ilgili yapılan haberlerden olumsuz yönde etkilenirken 21 kişi (%11,1) etkilenmemektedir.

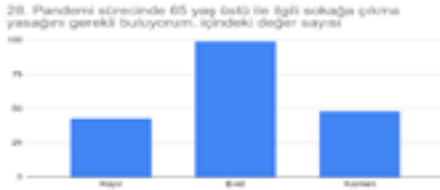

Grafik 3.23: Haberlere göre saygınlık algısı

Grafik 3.24: Haberlere göre yeterli hissetme

Grafik 3.23'e göre katılımcıların 94'ü (%49,5) salgın sürecinde 65 yaş üstü ile ilgili yapılan haberlerin toplumdaki saygınlıklarını etkilemediğini düşünürken 62'si (%32,6) saygınlıklarının azalmasına sebep olduğunu düşünmektedir. Grafik 3.24 incelendiğinde ise 103 kişi (%54,2) görece olarak 65 yaş üstü haberlerden dolayı kendilerini yetersiz hissettiklerini belirtmişlerdir.

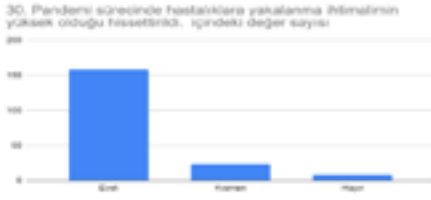

Grafik 3.25: Katılımcıların sokağa çıkma yasağını gerekli bulma durumları

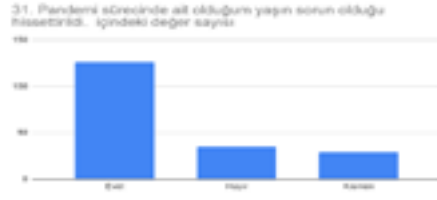

Grafik 3.26: Katılımcıların özgürlüklerinin kısıtlandığını hissetme durumu

Grafik 3.25'e bakıldığında 147 kişi (%77,4) görece olarak 65 yaş üstü sokağa çıkma yasağını gerekli bulmuştur. Grafik 3.26'ya göre 129 kişi (%67,9) salgın sürecinde özgürlüğünün kısıtlandığını hissettiğini belirtirken 26 kişi (%13,7) özgürlüğünün kısıtlandığını hissetmediğini belirtmektedir.

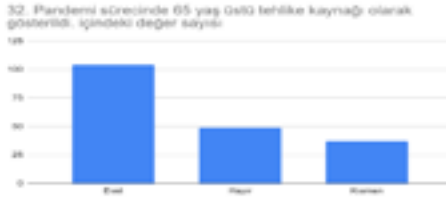

Grafik 3.27: Katılımcıların hastalanma algısı

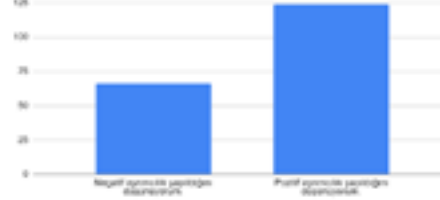

Grafik 3.28: Yaşın sorun olarak algılanması

Grafik 3.27'ye göre 159 kişi (%83,7) salgın sürecinde hastalığa yakalanma ihtimalinin yüksek olduğunun kendilerine hissettirildiğini belirtmektedir. Grafik 3.28'e göre 126 kişinin (%66,3) ait oldukları yaşı sorun olduğunu hissettikleri gözlemlenmektedir.

Grafik 3.29: Katılımcı yaşı hedef olma ilişkisi

Grafik 3.30: Katılımcıların ayrımcılık algısı

Grafik 3.29'a bakıldığında katılımcılardan 104'ü (%54,7) 65 yaş üstü bireylerin tehlike kaynağı olarak gösterildiğini düşünmektedirler. Grafik 3.30'a göre 124 kişi (%65,) toplumun kendilerine pozitif ayrımcılık yaptığını düşünürken geriye kalan 66 kişi (%34,7) toplumun kendilerine negatif ayrımcılık yaptığını düşünmektedir.

YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME BULGULARI

Görüşmelerde yaşlı bireylerin gözünden yaşlılık tanımı, Covid-19 salgını sürecinde; aile ve toplumun yaşlı bireylere yaklaşımı, yaşlı bireylerin duygu durumları, haberlerin yaşlı bireyler üzerindeki etkisi, yaşama bakış açıları ve değerleri ve etkileri bağlamında kod ve kategorilerle çözümlenerek analiz edilmiştir. Görüşmelerin analizi sırasında kategoriler altında yer alan ifadeler kodlanarak sıklık (frekans) ve yüzdelерinin alındığı tablo oluşturulmuştur.

Tablo 2.1. Katılımcıların yaşlı tanımı bulguları

Kategori	Kod	Frekans	Yüzde
Fiziksel Özellikler	Harekette yavaşlama	13	76
	Yetersizlik	14	87
	Yorgunluk	13	76
	Hastalık	9	52
Psikolojik Özellikler	Yalnız hissetme	14	87
	Geçmişe özlem	11	64
	Kaygı/korku/stres	15	88
	Mutsuzluk	10	58
	Bilişsel süreçte yavaşlama	2	11
	Öz eleştiri	5	29
Sosyolojik Özellikler	Dışlanma	6	35
	İşe yaramama	14	82
	Özgür olmama	9	52
	Tecrübeli/bilgi sahibi	5	29
	Boş zaman/hobiler	8	47
	Torunların varlığı	6	35

Tablo 2.1'e bakıldığında, katılımcıların yaşlı tanımı sorusuna cevaplarının fiziksel, psikolojik ve sosyolojik özellikler olmak üzere 3 kategori altında toplandığı görülmüştür. Fiziksel özellikler kategorisinde %87'lik bir oranla yetersizlik tanımı ön plana çıkmıştır. Harekette yavaşlama ve yorgunluk katılımcıların %76'sı tarafından kullanılmıştır ve %52'si hastalıkların artmasını yaşlılık tanımlarının içinde kullanmıştır. Psikolojik özellikler kategorisine göre katılımcıların %88'i kaygı/korku/stres tanımını kullanmış, en çok kullanılan kaygı/korku/stres tanımına karşılıksa en az olarak %11'i bilişsel süreçte yavaşlama tanımını kullanmıştır. Katılımcıların %87'si yalnız hissetme, %64'ü geçmişe özlem, %58'i mutsuzluk, %29'u öz eleştiri tanımına dair veriler vermektedir. Sosyolojik özellikler incelendiğinde ise en fazla orana sahip tanım %82'lik bir oranla işe yaramama olurken tecrübeli/bilgi sahibi tanımı %29'luk bir oranla en az kullanılan tanım olmuştur. %52'lik bir oranla özgür olmama tanımı ifade edilirken katılımcıların %47'si boş zaman/hobiler tanımını ifade etmiştir. Dışlanma ve torunların varlığı tanımlarının ise %35 oranla eşit olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 2.1'i destekleyen bulgulardan alıntılar verilmiştir:

K13 kodlu katılımcının yaşlılık tanımı: *"Bitmişlik sendromu gibi, geçmişteki günleri arıyorsun. 'Ah, keşke'lerin arttığı, hayatı gözden geçirdiğim bir dönem."*

Katılımcı, kendisini yaşlılıkla beraber bitmiş hissetmekte ve yaşlıların geçmişte yapıp yapmadıklarıyla ilgili kötü duygular hissettiğini düşünmektedir. Burada fiziksel özellikler kategorisinin yetersizlik, yorgunluk; psikolojik özellikler kategorisinin geçmişe özlem, öz eleştiri kodları vurgulanmıştır.

K15 kodlu katılımcının yaşlılık tanımı: *"İki yönlü; hareketleri eskisi gibi yerine getiremiyoruz. Tecrübemiz artıyor, çevremize daha faydalı olabiliyoruz. Toplumdan biraz dışlanmanın yaşandığı, kimsenin bizi kaale almadığı bir yerdeyiz. Sanki yaşamın merkezinde değiliz eksen kaydı, hayatın dışına itilen bireyleriz."*

Katılımcı, fiziksel özellikler kategorisindeki harekette yavaşlama koduna değinmiştir. Dışlanma, işe yaramazlık hissi ile karşılaşmış ve yaşlıları tecrübeli/ bilgi sahibi olarak görmüştür. Sosyolojik özellikler kategorisinden de bu kodlara değinmiştir.

K17 kodlu katılımcının yaşlılık tanımı: *"Çok farklı bir duygu. İnsanın hayattan elini ayağını çektiği, geçmişle hesaplaştığı, keşkelerin çok olduğu, öz eleştirilerin arttığı, sanki hayatın muhasebe dönemidir. Vücudun kendini bıraktığını, yorulduğunu, tükendiğini, yolun soluna geldiğimizi hissettiğimiz psikolojik açıdan yorucu bir süreçtir."*

Katılımcı, yaşlılığı harekette yavaşlama, yetersizlik, yorgunluk; psikolojik olarak ise olumsuz duygularda artma, çaresizlik, öz eleştiri kodlarıyla açıklamaktadır.

K10 kodlu katılımcının yaşlılık tanımı: *"Aklını iyi kullanamamak, başkalarına muhtaç olunan dönemdir bana göre. İnsan bunları yapabiliyorsa takvim önemli değil. Ruh ve beden yaşlılığı olduğuna inanıyorum ama insan aklını kullanabiliyorsa ve fiziksel olarak muhtaç değilse yaşlı değildir."*

Katılımcı, yaşlılığı fiziksel zayıflığın yanı sıra zihni yeterince kullanamamak olarak görmektedir. Harekette yavaşlama, yetersizlik ve bilişsel süreç kodlarından bahsetmiştir.

Tablo 2.2. Toplumun yaşlı bireylere yaklaşım bulguları

Kategori	Kod	Frekans	Yüzde
Ailede Olumlu İmge	Koruyucu	15	88
	Yaşama bağlama	17	100
Ailede Olumsuz İmge	Özgürlüğü engelleme	5	29
	Sosyal hayattan dışlama	6	35
	Hayata müdahale	6	35
Çevrede Olumlu İmge	Koruyuculuk	6	35
Çevrede Olumsuz İmge	Dışlama	13	76
	Bakıma muhtaç/bağımlı	3	17
	Potansiyel Hasta	9	52
	Özgürlüğü engelleme	13	76

Tablo 2.2 incelendiğinde, toplumun yaşlı bireylere yaklaşımına yönelik cevapların 4 kategoride toplandığı görülmektedir. Ailede olumlu imge kategorisinde yaşama bağlama yaklaşımı %100 oranla tüm katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Katılımcıların %88'i diğer aile bireylerinin onları korumaya aldıklarını ifade etmiştir. Ailede olumsuz imge kategorisinde sosyal hayattan dışlanma ve hayata müdahale yaklaşımları %35 oranla bu kategorideki en çok belirtilen yaklaşımlar olmuşlardır. Katılımcıların %29'u yakın çevresi tarafından özgürlüğünün engellendiğini belirtmiştir. Çevrede olumlu imge kategorisinde %35'lik bir oranla sadece koruyuculuk bulunmaktadır. Çevrede olumsuz imge kategorisine bakıldığında ise %76'lık bir oranla dışlama ve özgürlüğü engelleme katılımcılar tarafından bu kategoride en çok belirtilen yaklaşım olurken potansiyel hasta yaklaşımı %52, bakıma muhtaç/bağımlı yaklaşımı %17 oranındadır.

Tablo 2.2'yi destekleyen bulgulardan alıntılar verilmiştir:

K15 kodlu katılımcıya aile ve toplumun yaklaşımı: “Ailem hastalıktan korktukları için yerine göre fiziksel olarak uzak davrandı bana. Sıkı bir kontrol altına alındım. Normalden fazla ilgi gösterildi. Dışarıda yaşlıları görünce bize fazlalıkmışız, sanki hastalığı biz yayıyormuşuz gibi bakıldı, olumlu değildi. Eve mahkum olması gereken bireyler gibi davranıldı.”

Katılımcıya ailesi ilgili davranmışken dış çevre ona evin dışında istenmediğini hissettirmiştir. Ailenin olumlu imgelerinden koruyuculuk ve yaşama

bağlama, olumsuz imgelerinden hayata müdahale kodlarına değinmiştir. Dış çevre ise dışlanma, potansiyel hasta olma ve özgürlüğü engelleme kodlarına değinmiştir.

K9 kodlu katılımcıya aile ve toplumun yaklaşımı: *“Ailem beni fazla korumaya aldı. Kararlarımı benim yerime almaya başladılar. Baskı altında, çok sıkı kurallar altında bir yaşam sundular. Dışarıda, bizi koruma amacıyla çok zorladılar, söylemek, uyarmak şeklinde. Bazen kızıyorlar mı yoksa iyiliğimiz için mi emin olamadım ama. Alışverişlerimiz için çevredeki gençler sağ olsunlar düzenli alışveriş yardımında bulundular.”*

Katılımcı ailenin olumlu imgelerinden koruyuculuk ve olumsuz imgelerinden özgürlüğü engelleme, sosyal hayattan dışlama, hayata müdahale etme kodlarından bahsetmiştir. Çevrenin olumlu imgelerinden koruyuculuk ve olumsuz imgelerinden dışlama, bakıma muhtaç olma, özgürlüğü engelleme kodları öne çıkmıştır.

K16 kodlu katılımcıya aile ve toplumun yaklaşımı: *“Ailem eskisi gibi duyarlı oldu. Korumacı oldular, özgürlüğüm kısıtlandı. Toplum bize sanki acıyarak baktı, sanki suçluymuşuz gibi. Dışarı çıkınca kötü bakışlar hissettim.”*

Katılımcı, ailesi tarafından olumlu ancak çevre tarafından olumsuz bir tutumla karşılaşmıştır. Ailesinin olumlu imgelerinden koruyuculuk; toplumun olumsuz imgelerinden dışlanma, potansiyel hasta olma ve özgürlüğü engelleme kodları ön plana çıkmıştır.

K10 kodlu katılımcıya toplumun yaklaşımı: *“Çocuklarım hayatıma müdahale etmeye başladı. Kurallar koydular. Eve gelenler ya da benim görebileceğim yerler sınırlandırıldı. Hayatımda çocukların söz hakkı oluştu. Beni korumak için biliyorum ama özgürlüğüm kısıtlandı.”*

Katılımcı, ailesinin kısıtlayıcı davranışlarının arkasında korumacı amaçlar olduğunu bilincinde olduğunu söylemektedir. Bu nedenle ailenin koruyuculuk, yaşama bağlama; özgürlüğü engelleme, sosyal hayattan dışlama, hayata müdahale kodlarından bahsetmiştir.

Tablo 2.3. Covid-19 salgını sürecinde yaşlı bireylerin duygu durumu bulguları

Kategori	Kod	Frekans	Yüzde
Psikolojik Etmen	Sevdiği kişilerin hastalanması	12	70
	Yalnız kalmak	11	64
Psikolojik Etmen	Bulaşma riski	15	88
	Ölüm	8	47
Sosyolojik Etmen	Normal yaşama dönememe	12	70
	Bilinmezlik	11	64
	Temel ihtiyaçlara ulaşamama	3	17

Tablo 2.3'e göre Covid-19 salgını sürecinde yaşlı bireylerin duygu durumu bulguları psikolojik, biyolojik ve sosyolojik olmak üzere 3 kategoride incelenmiştir. Psikolojik kategorisi ele alındığında katılımcıların %70'i sevdiği kişilerin hastalanması, %64'ü yalnız kalmak demıştır. Oranlara bakıldığında bulguların birbirine yakın olduğu görülmektedir. Biyolojik kategorisine bakıldığında %88 oranla bulaşma riski cevabının daha fazla olduğu görülmektedir. Buna kıyasla %47 oranla ölüm cevabının daha az olduğu görülmektedir. Sosyolojik kategorisine göre en az ifade edilen durumun %17 ile temel ihtiyaçlara ulaşamama olduğu belirlenirken en fazla ifade edilen durumun %70 ile normal yaşama dönememe olduğu belirlenmiştir. Bilinmezlik durumunun ise %64 oranıyla normal yaşama dönememe durumuna yakın olduğu görülmektedir.

Tablo 2.3'ü destekleyen bulgulardan alıntılar verilmiştir:

K17 kodlu katılımcının duygu durumu: *"İhtiyaçlarımı tedarik etme korkusu, bu şekilde ölme korkusu, hastalanma korkusu, acılı bir süreç korkusu hissettim."*

Katılımcı, sevdiklerinin hastalanması; bulaşma riski, ölüm; normal yaşama dönememe, temel ihtiyaçlara ulaşamama kodlu korkuları fazla hissetmiştir.

K12 kodlu katılımcının duygu durumu: *"Yalnızlık... alışkanlıklardan kopmanın, sevdiğilerimden kopmanın korkusu, hastalanma korkusu hissettim."*

Katılımcı en çok sevdiği kişilerin hastalanması, yalnız kalmak, bulaşma riski, normal yaşama dönememe kodlu korkuları yaşamıştır.

K15 kodlu katılımcının duygu durumu: *"Kendim için kötüleşme, hastalanma, yalnız kalma, yalnız ölme; son kez sevdiklerimi görememe beni çok korkuttu. Çevremdekilerin hastalanması halinde yanlarına nasıl gideyim, nasıl destek olabilirim diye düşündüm. Elimden bir şey gelmezse çaresizlik hissettim."*

Katılımcının korkuları sevdiği kişilerin hastalanması, yalnız kalma, ölüm, bulaşma riski, bilinmezlik, normal yaşama dönememe kodlarıyla öne çıkmaktadır.

Tablo 2.4. Covid-19 Salgını Haberlerinin Yaşlı Bireyler Üzerinde Etkisi Bulguları

Kategori	Kod	Frekans	Yüzde
Psikolojik Yıpranma	Salgının sorumlusu	10	58
	Kaygı/stres	15	88
Sosyal Yıpranma	Dışlanma/ayrımcılık	16	94
	Yük olma	9	52
	Statü kaybı	9	52

Tablo 2.4'e göre Covid-19 salgın haberlerinin yaşlı bireyler üzerinde etkisi bulguları 2 kategoriye ayrılmıştır. Psikolojik yıpranma kategorisinde %88'lik bir oranla katılımcıların büyük bir kısmı kaygı ve streslerinin arttığını, %58'i ise salgının sorumlusu olarak yaşlı bireyleri gördüklerini ifade etmişlerdir. Sosyal yıpranma kategorisinde ise %94 oranıyla dışlanma/ayrımcılık kavramı ön plana çıkmıştır. Yük olma ve statü kaybı durumlarının ise %52 oranıyla eşit oldukları gözlemlenmektedir.

Tablo 2.4'ü destekleyen bulgulardan alıntılar verilmiştir.

K15 kodlu katılımcının açıklaması: *"Yaş almaktan daha çok korkar hale getirdi beni haberler. Kaygılarımı arttırdı. Kendime dikkat etmem gerek düşüncesiyle neredeyse tüm yaşamımı askıya aldım."*

Katılımcı, Covid-19 salgın haberleri ile ilgili psikolojik yıpranma kategorisinin kaygı/stres koduna vurgu yapmaktadır. Katılımcının cevaplarından anlaşıldığı üzere Covid-19 salgın haberleri ile kaygı ve stres düzeyi artmış, dışlanmışlık hissi oluşmuştur.

K16 kodlu katılımcının açıklaması: *"Sanki çok korkunç insanlarmışız gibi, birer fazlalığımız gibi hissettik o haberlerle. Toplumun başına yük olduk, yaşlanmak çok kötüymüş dedik."*

Katılımcı, Covid-19 salgın haberleri ile ilgili bulguların sosyal yıpranma kategorisinde yük olma koduna ait veriler vermektedir. Katılımcı Covid-19 haberleri dolayısıyla kendisini topluma bir yük olarak görmüştür. Yaşlılıktan ve yaşlı olmaktan üzüntü duymuştur.

K12 kodlu katılımcının açıklaması: “Bu yaşa kadar yaptığımız her şeyi kenara attılar. Bizi sadece yaşımızla vurguluyorlar. Bu süreçte bile bizden istifade edilebilir, hala toplum için çalışabiliriz.”

Katılımcı, statü kaybına uğradığını düşünmektedir. Salgın sürecinde sadece yaşı ile yer edindiğini belirtmektedir.

Tablo 2.5. Covid-19 salgını ile yaşama bakış açısı ve değerlerde değişim bulguları

Kategori	Kod	Frekans	Yüzde
Olumlu Anlam Yükleme	Sağlığın değeri	11	64
	Yaşamın anlamı	9	52
	Özgürlüğün değeri	17	100
	Ötekini anlama	8	47
	Aile önemi	16	94
	Öz denetimi/sabır	8	47
	Dayanışma/yardımlaşma	13	76
	İç huzur/maneviyat	10	58
	Arkadaşlık/dostluk	15	88
Olumsuz Anlam Yükleme	Kayıtsızlık	7	41
	Normalin anlamı	15	88
	İnsan değeri	16	94

Tablo 2.5 incelendiğinde salgın sürecinin yaşama bakış açısını ve değerleri değiştirmesi ile ilgili sorulan sorunun cevaplarının olumlu anlam yükleme ve olumsuz anlam yükleme olmak üzere 2 kategoride ele alındığı görülmektedir. Olumlu anlam yükleme kategorisinde özgürlüğün değeri %100'lük bir oranla tüm katılımcılar tarafından belirtilmiştir. %94'lük oranla ailenin öneminin, %88'lik oranla arkadaşlık/dostluk bulgularının da yaşama bakış açısı ve değerlerin değişmesinde yüksek oranda ifade edildiği görülmektedir. Bunların yanında %64 oranla sağlığın değeri, %58 oranla iç huzur/maneviyat, %52 oranla yaşamın anlamı, %47 oranla ötekini anlama ve öz denetimi/sabır katılımcıların salgın sürecinin yaşama bakış açısı ve değerlerinde oluşan değişime verdikleri cevaplardır. Olumsuz anlam yük-

leme kategorisinde ise %94'lük bir oranla insana yüklenen anlamın değer kaybı en fazla ifade edilirken, %88'lik bir oranla normalin anlam kaybına uğradığını ifade edenlerin oranının buna yakın olduğu görülmektedir. Katılımcıların %41'i kayıtsızlık hissi yaşadıklarını belirtmiştir.

Tablo 2.5'i destekleyen bulgulardan alıntılar verilmiştir.

K12 kodlu katılımcının açıklaması: *"İnsanın sadece sayı gibi görülmesi beni etkiledi. Çok şey gördüm geçirdim sanırdım ama pandemi bana hiç aklıma gelmeyecek şeyleri yaşayabileceğimi öğretti. Hayatımda normal olan şeyler ulaşılmaz oldu. Normal ne güzelmiş..."*

Katılımcı, Covid-19 salgın süreci ile ilgili insan değeri ve normalin anlamı kodlarına vurgu yapmış, insan kavramının anlamsızlaştığını belirtmiştir.

K16 kodlu katılımcının açıklaması: *"Özgürlüğün, arkadaşlığın, ailenin önemini eksik kalınca daha iyi anladım. Hayatta her şeyden değerli olan sağlığımızmış. Yaşamı ertelememek gerektiğini, her şeyi zamanında yaşamak gerektiğini anladım."* Katılımcı sağlığın değeri, yaşamın anlamı, özgürlüğün değeri, aile önemi ve arkadaşlık/ dostluk kodlarını vurgulamıştır.

K14 kodlu katılımcının açıklaması: *"Eski ve yeni yaşam diye ikiye ayırım var. Sosyal yaşantı önemli ama sadece kendimizin değil ülkemizin hatta tüm dünyanın sağlığı için endişelendim. İnsanlık kavramı daha önem kazandı. Dayanışma ve yardımlaşma içinde olmalıyız. Özveri, fedakarlık çok önemli."*

Katılımcı cevabında; insanın değerine evrensel boyutta yeni anlam yüklemiştir. Öz denetim/ sabır, dayanışma/ yardımlaşma, normalin anlamı kodlarına yer verilmiştir.

K17 kodlu katılımcının açıklaması: *"Evin, mutfağın ne olduğunu öğrendim. Evden kopuk, kendime ait bir hayatım varken evin normalini öğrendim. Temizlik, yemek gibi süreçleri... İlk kez eşime yardım ettim, eşim ile paylaşımlım arttı. Okumayı ne kadar sevdiğimi fark ettim. Hayatımı dolu dolu yaşamam gerektiğini, yaşamam gerektiğini hissettim."*

K17 kodlu katılımcı normalin anlamı üzerine yeni değerler geliştirmiştir. Yaşamın anlamı üzerine ev yaşamı, aile hayatı, paylaşım, kitap okuma üzerine olumlu düşünceler geliştirmiş, ailesinin değerini Covid-19 salgın sürecinde daha iyi anlamıştır.

Tablo 2.6. Covid-19 salgınının etkileri

Kategori	Kod	Frekans	Yüzde
Fiziksel İzolasyon	Fiziksel kısıtlama	11	64
	Sağlık hizmetlerine ulaşamama	9	52
	Alışveriş/temel ihtiyaçlar	8	47
	Sosyal alanların kapatılması	7	41
Sosyal İzolasyon	Çocuk/torun görememe	15	88
	Arkadaş/dosttan ayrı kalma	14	82
Yeni Normal	Temizlik Anlayışı	10	58
	Tüketim alışkanlıkları	11	64
	Gelirde azalma/Finansal sorunlar	5	29

Tablo 2.6'a bakıldığında katılımcıların Covid-19 salgınında sizi en çok etkileyen faktörlere dair bulgular fiziksel izolasyon, sosyal izolasyon ve yeni normal olmak üzere 3 kategoriye ayrılmıştır. Fiziksel izolasyon kategorisinde %64 oranıyla fiziksel kısıtlama faktörünün daha çok olduğu görülmektedir. %52 oranla sağlık hizmetlerine ulaşamama faktörü belirtilirken %47'lik bir oranla alışveriş/temel ihtiyaçlar, %41'lik oranla sosyal alanların kapatılması faktörlerinin katılımcılar tarafından belirtildiği görülmektedir. Sosyal izolasyon kategorisi incelendiğinde %88'lik bir oranla çocuk/torun görememe ve %82'lik bir oranla arkadaş/dosttan ayrı kalma faktörlerinin yüksek oranlarda ifade edildiği gözlemlenmektedir. Yeni normal kategorisine bakıldığında ise %64 oranında tüketim alışkanlıkları bu kategorideki en yüksek orana sahipken %29'luk bir oranla gelirde azalma/finansal sorunlar bu kategorideki en düşük orana sahiptir. Ayrıca bu kategoride verilen tüketim alışkanlıkları faktörünün de %64 oranına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 2.6'yı destekleyen bulgulardan alıntılar verilmiştir.

K15 kodlu katılımcının açıklaması: *"Oğlum var İstanbul'da, hastalandı, yanına gidemedim. Sevdiklerime ulaşamamak, yalnızlık, her şeyi yıkamak, dezenfekte etmek... Alışveriş benim için bir zevk iken artık korku dolu bir etkinlik."*

Katılımcının ifadesinden alışveriş algısının değiştiğini, sevdiklerinden ayrı kaldığı (çocuk, arkadaş/ dosttan) için ve yeni temizlik anlayışından rahatsız olduğu anlaşılmaktadır.

K13 kodlu katılımcının açıklaması: *"Sosyal alanların kapanması zordu, gelirimiz etkilendi, birçok ihtiyacımızı karşılayamadık."*

Sosyal alanların kapatılması, alışveriş/ temel ihtiyaçlar, tüketim alışkanlıkları, gelirden azalma/ finansal sıkıntılar ve fiziksel kısıtlama kodları öne çıkmaktadır.

K9 kodlu katılımcının açıklaması: *"Hapsedilmiş, sıkıştırılmış hissettim. Özgürlüğüm elimden alınmış gibiydi. Hayattan kopukluk yaşamamın zevk vermediğini söyleyebilirim. Torunlarıma ulaşamamak, fiziksel temasta bulunamamak, dostlarla görüşmemek çok zorladı."*

K9 kodlu katılımcı Covid-19 salgınının etkileri ile ilgili fiziksel izolasyon kategorisi altında fiziksel kısıtlama ve sosyal izolasyon kategorisi altında çocuk/torun görememe koduna dair veriler verirken bu durumun kendisini üzdüğünü, zorladığını belirtmiştir. Katılımcı dostlarını görememe durumuna da vurgu yapmıştır.

K14 kodlu katılımcının açıklaması: *"Çocukları, sevdiklerimizi yeterince göremedik. Camilere gidemedik. Ciddi sorunlarla karşı karşıya gelmeyince sağlık önemli değildi ama eşim ciddi sorun yaşayınca izolasyon ve yaşlıların dışarı çıkma saati bizi zorladı."*

Katılımcı sosyal alanların kapatılması ve sağlık hizmetlerine ulaşamama kodlarına cevabında yer vermiştir.

K16 kodlu katılımcının açıklaması: *"Hastaneye gidemedim, tahlillerim kaldı. Alışveriş yapmak büyük bir problem halini aldı. Hala alışveriş yaparken tedirgin oluyorum. Çocuklarımı görememek çok zor geldi."*

Katılımcı fiziksel izolasyon kategorisinden sağlık hizmetlerine ulaşamama, alışveriş/temel ihtiyaçlara ulaşamama kodlarına ait veriler verirken sosyal izolasyon kategorisinden çocuk/torun görememe koduna da değinmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Covid-19 salgınının neden olduğu değişim dünyayı, tüm yaş gruplarındaki bireyleri etkilemesine rağmen yaşlı bireyleri daha fazla etkilemiştir. Bu çalışma yaşlı bireylerin kendi hakkındaki görüşleri ve başkalarının kendisi ile ilgili görüşlerine yönelik algısını kapsamaktadır. Yaşlı bireylerin gözünden yaşlılık; harekette yavaşlama, yorgun olma, hastalıkların sayısında artış, yetersizlik hissetme, yalnızlaşma, geçmişe duyulan özlemin artması, zihinsel süreçlerde yavaşlama, öz eleştiri ve yaşamı sorgulama, işe yaramama, tecrübe ve bilgi sahibi olmada artış, torunların varlığı kavramlarıyla ifade edilmiştir.

Yapılan çalışma ile salgının yaşlı bireylerin yaşam kalitelerini etkilediği görülmüştür. Hareketsizliğe bağlı olarak fiziksel durumda sorunlar artış

göstermiş, sağlık hizmetlerine (doktor ve ilaç) ulaşamama korkusu yaşanmıştır. Korku, kaygı, stres seviyeleri artarak psikolojik açıdan da sıkıntılar oluşmuştur. Yaşlı bireyler yapmaları gereken işlerini ertelemek zorunda kalmıştır. Sosyal yaşama diğer bireylere göre daha az katılım göstermek zorunda kalırlarken en fazla akrabalar daha sonra komşular, arkadaş ve aile bireyleriyle iletişimleri azalmıştır. Aile bireyleri ile (çocuklar, torunlar) kurulan iletişimin şekli değişmiştir. Yüz yüze, mekânsal birliktelikten çok, uzaktan mesafeli iletişime (elektronik) geçilmiştir.

Bu süreçte yaşlı bireyler kendilerine vakit ayırabilmelerine rağmen yeni hobiler edinme konusunda sınırlı kalmıştır. Sağlığa zarar verecek ortamlardan korunmak için yapılacak uygulamalar ve alınması gereken temizlik önlemlerine zaman ve emek harcanmıştır.

Yaşlı bireylerin covid-19 salgınından gençlere göre daha çok etkilendiklerini düşündükleri ve risk algılarının değiştiği tespit edilmiştir. Bu süreçte duygu durumlarını en çok etkileyen faktörler; kendilerine bulaş riski kadar sevdikleri kişilerin hastalanma ihtimali, yalnız kalma korkusu, ölüm gerçeği, bilinmezlik, normal yaşama dönememe düşüncesidir.

Yaşlı bireylerin neredeyse yarısı salgın sürecinde toplumdaki bireylerin kendilerine iyi, olumlu ve saygılı davranarak daha değerli olduklarını hissettirdiklerini ifade etmelerine rağmen diğer yarısı olumsuz görüş belirtmiştir.

Covid-19 salgını sürecinde en çok çocuk/torun görememe yaşlı bireyleri etkilemiştir. Bu durumu arkadaş ve dostlardan ayrı kalma, yeni temizlik anlayışı, gelirden azalma, alışveriş ihtiyacının giderilmesi, sosyal alanların kapalı olması izlemiştir.

Bilgiye ulaşmak için en sık kullanılan iletişim kanalı televizyon daha sonra telefon ve internettir. Sosyal medya araçlarından en çok whatsapp ve facebook kullanılmıştır. Haberlerde yer alan 65 yaş üstü ile ilgili ifadeler yaşlı bireyleri olumsuz etkileyerek; kendilerini yetersiz, salgının sorumlusu gibi hissetmelerine, kaygı ve streslerinin artmasına, yaşa dayalı bir ayrımcılık yaşayarak dışlanmış hissetmelerine, toplumdaki statülerinde prestij kaybına uğramalarına neden olmuştur. Yaşlı bireyler ait oldukları yaşın bir problem olduğunu hissetmektedir. Bu durum yaşa dayalı ayrımcılığa uğradıklarını ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmada birçok yaşlı bireyin Covid-19 salgınının başlamasıyla sahip oldukları takvim yaşını fark ettikleri tespit edilmiştir. "İnsanın yaşa bağlı olarak davranışsal uyum yeteneğindeki değişimler psikolojik yaşlanmayı oluşturur. Psikolojik yaşlılık, daha çok bireyin yaşlanma ile yüzleşememesinden doğar" (Arpacı, 2005: 18). Salgın süreci 65 yaş üstü bireylerimizin yaşlı olma gerçeğinin onlara sunulması ve farklı bir kategori içerisinde ol-

dukalarının hatırlatılmasına neden olmuştur. Yaşlı bireyler yaş ayrımcılığına uğrama nedenini toplumdaki diğer bireylerin onları koruma isteğine bağlamaktadır. Bu yüzden ayrımcılığın negatif değil onları daha çok korumaya yönelik pozitif ayrımcılık olduğuna inanmaktadır.

Covid-19 salgını ile yaşlı bireylerin yaşama bakış açısında ve değerlerde değişim yaşanmıştır. Yaşamın, ailenin ve sağlığın değeri yeniden sorgulanarak olumlu anlam yüklenmiştir. Bu zor sürecin daha olumlu hale gelmesinde en önemli faktör aile içi dayanışmadır. Yaşamın anlamı sorgulanarak bakış açıları değişmiştir. Özgürlüğün değerine yönelik farkındalık gelişmiş salgın öncesine yönelik özlem oluşmuştur. Yaşlı bireyler özgürlüklerinin diğer yaş gruplarına göre daha çok kısıtlandığını ifade etmelerine rağmen bu yasağı gerekli bulmuştur. Çünkü bu süreçte bireysellik, bencillik duyguları zayıflayarak ötekini anlama duygusu, yardımlaşma ve dayanışma güç kazanmıştır. Öz denetimin, sabırlı, iç huzura ve maneviyata sahip olmanın, arkadaşlık ve dostluğun önemi, normalin anlamı yeniden anlamlandırılan ve önemi fark edilen değerlerdir. İnsanın yaşamdaki yerine, hayatın anlamına farklı anlamlar yüklenmiştir.

Toplumu oluşturan farklı kategorilerin birbiriyle uyumlu ve yakın ilişki içinde olmaları önemlidir. Bu süreçte daha genç bireylerle yaşlı bireyler arasında ilişkilerde zayıflama, birbirini anlamada zorlanma, statü ve rollerde değişim tespit edilmiştir. Rose, (Aktaran. Emiroğlu, 1995:26) yaşlıların gerek bireysel gerekse toplumsal olarak diğer yaş grupları ile aralarındaki mesafenin artması sonucu alt kültürün derinleştiğine ve geliştiğine dikkat çeker. Bu durum toplumsal düzen açısından olumlu değildir. Tüm yaş gruplarının ötekileştirilmeden dışının birer çarkı olarak önemli olduğu hissettirilmelidir.

“Yapısal işlevselci kuram; yaşlı bireylerin toplumun geri kalanı ile “uyumlu” olmaları gerektiği düşüncesini vurgular ve toplumun “denge” durumunu yaşlılar üzerinden hareketle anlatmaya çalışır” (Kurtkapan, 2017: 40). Salgın süreci bu uyuma tehdit konumundadır. Bireyin kendi kimliğini sadece belleği sayesinde oluşturabilmesi gibi, bir grup da grupsal kimliğini ancak belleği sayesinde yeniden kurabilir” (Assmann, 2015 s. 98). Toplamların belleğini yaşlı bireyler oluşturmaktadır. Bir toplumu toplum yapan kültürel kodlar bu toplumsal hafıza sayesinde oluşmakta, korunmakta ve aktarılmaktadır. Toplamlar düzen içinde yaşarken ortaya çıkan kriz durumlarında bu kodlar çözüm sunmaktadır. Yaşlılar bu kadar önemli olmalarına rağmen örselenebilir grupta yer almaktadır. Covid-19 salgını sürecinde hem toplumun yapı taşı olarak işlev görüp hem de değişime uğrayarak farklılaşmıştır. Yapılan çalışma ile statü kaybına uğradıkları, kendilerini değersiz gördükleri zamanlar olmasına rağmen toplumda kültürel değerlerin gelişmiş olma-

sı, bireylerin bu değerleri içselleştirerek yaşama aktarması salgının yaşlılar üzerindeki olumsuz sonuçlarının en aza indirilmesini sağlamıştır. İzolasyon sebebiyle diğer bireylere göre daha yalnızlaşan yaşlı bireylere öncelikle aileleri gereken desteği sağlamıştır. Ailenin yetişemediği durumlarda komşu ve fiziksel anlamda en yakın bireyler hatta kurumlar yardımlaşma ve dayanışma değerlerinin koruyuculuğuna yaşlı bireyleri almıştır.

Bu çalışma ile bireyselleşmenin içinde bulunduğumuz toplumda yaygınlaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yaşlı bireylerimiz temel gıdaya ulaşma, sağlık, ilaç hizmetlerine ulaşma korkusu yaşadıklarını ifade etmelerine rağmen çevrenin desteği ile bu durumu aşabilmiştir.

Yaşlılara verilen değerlerin yüksek olması sebebiyle covid-19 salgını sürecinde bir tür toplumsal refleks geliştirilerek devlet başta olmak üzere yaşlılar korumaya alınmıştır. Yapılan görüşmelerde yaşlı bireyler çocuklarından başlayan, komşu ve tanıdıklarla devam eden hatta zaman zaman tanımadıkları genç kişiler tarafından korumaya alındıklarını ifade etmektedir. Bu çalışmanın bulguları Bacanlı'nın 2002 yılında doksan beş üniversite öğrencisi ile yaptığı çalışma ile "Türk gençlerinin toplumdaki yaşlı bireylere Batı'daki akranlarına oranla daha çok saygı gösterdiği ve onları otorite olarak gördüğü sonucu" (Bacanlı, 2002: 119-130) ile örtüşmektedir.

Arzu edilen, sahip olduğumuz bu kültürel değerleri kaybetmeden, yaşlılığı tanıyan ve onların kaliteli yaşam sürmeleri için gerekli tedbirleri alan, yaş ayrımcılığının olmadığı, kuşaklar arası dayanışmanın güçlü olduğu, toplum modeli geliştirmektir.

ÖNERİLER

Toplumda yaşlılık ve yaşlanma ile ilgili sosyal sorumluluk projelerinin geliştirilmesi önerilir.

KAYNAKÇA

- Akçay, C. (2011). *Yaşlılık kavramlar ve kuramlar*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Akın, G. (2002). Başlangıçtan günümüze yaşlının aile ve toplumdaki statüsü. *Geriatric Dergisi*, 5(1), 75.
- Akın, G. (2006). *Her Yönüyle Yaşlılık*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Anabilim Dalı Doktora Tezi: İstanbul.
- Arpacı, F. (2005). *Farklı boyutlarıyla yaşlılık*. Ankara: Türkiye İşçi Emeklileri Derneği Eğitim ve Kültür Yayınları.
- Assman, J. (2015). *Kültürel bellek eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aydın, Z. D. (1999). Yaşlanan dünya ve geriatri eğitimi. *Türk J Geriatrics*; 2(4): 179187. Erişim tarihi: 15.11.2020, http://geriatri.dergisi.org/uploads/pdf/pdf_TJG_27.pdf
- Bacanlı, H. (2002). *Psikolojik kavram analizleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Baran, A. G. (2007). Başarılı yaşlanma modellerinin sosyolojik analizi. İçinde: Kallıncı V, Akın G. V. Ulusal Yaşlılık Kongresi Kitabı. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Birleşmiş Milletler (2019). World Population Ageing 2019, Erişim tarihi: 24.10.2020, <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2019-Highlights.pdf>
- Bulut, M. (2016). *Kültürel bağlamda yaşlılık*. Yetişkinlik ve Yaşlılık Gelişimi ve Psikolojisi içinde, Editörler: Hasan Bacanlı-Şerife Terzi, İstanbul: Açılım Kitap, 393-417.
- Buz, S. (2015). Yaşlı bireylere yönelik yaş ayrımcılığı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (53), 268-278.
- Çilingiroğlu, N., Demirel, S. (2004). Yaşlılık ve yaşlı ayrımcılığı. *Türk Geriatric Dergisi*, 7 (4), 228. Erişim tarihi:23.08.2020 http://geriatri.dergisi.org/uploads/pdf/pdf_TJG_239.pdf
- Dünya Sağlık Örgütü (2011). Global Health and Ageing. Erişim tarihi; 02.01.2020, https://www.who.int/ageing/publications/global_health/en/
- Dünya Sağlık Örgütü (2020). Ageing and Life Course, Erişim tarihi; 21.12.2020, <http://www.who.int/ageing/en/>
- Dünya Sağlık Örgütü (2021). Küresel Durum Raporu 2021, Erişim tarihi; 02.01.2021, <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/coronavirus-disease-covid-19>

Emiroğlu, V. (1995). Yaşlılık ve yaşlının sosyal uyumu. Ankara: Şafak Matbaacılık.

Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Goffman, E. (2014). *Damga: örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. (Ş. Geniş), İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Günay, Ü., Güngür, H. (2007). *Başlangıçlarından günümüze Türklerin dini tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html>

İstanbul Örneği. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji.

Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Kurtkapan, H. (2017). Kentleşme Sürecinde Yaşlılık ve Yerel Yönetim Uygulamaları:

Sağlık Bakanlığı (2020). COVID-19 Haftalık Durum Raporu 12/10/2020 – 18/10/2020, Erişim tarihi: 21.11.2020, https://covid19.saglik.gov.tr/Eklen-ti/39168/0/covid-19-haftalik-durum-raporu---42-haftapdf.pdf?_tag1=710A3D-148C11F8852B0DDC1F B4EE49DAE667F46D

Mills, G. E., & Gay, L. R. (2016). *Educational research: competencies for analysis and applications*. Pearson Education.

Sağlık Bakanlığı (2021). Genel Koronavirüs Tablosu 2021, Erişim tarihi: 16.01.2021.

Taycan, Başar. (2019). COVID-19 ve damgalama, *Türkiye Psikiyatri Derneği* <https://www.psikiyatri.org.tr/uploadFiles/243202019327-DamgalanmaCOVID.pdf>

Tufan, İ. (2003). *Modernleşen Türkiye’de yaşlılık ve yaşlanmak yaşlanmanın sos-yolojisi*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Tufan, İ. (2014). *Türkiye’de yaşlılığın yapısal değişimi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

TÜİK (2019). İstatistiklerle yaşlılar 2019, Erişim tarihi: 09.11.2020, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2019-33712>

Yörük, A. (2019). *Yaşlıların dini ve sosyal yaşantıları üzerine sosyolojik bir incele-me: Karaman örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversite-si/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

Covid-19 Salgın Sürecinde Yaşlı Olmak: Değişen Değerler Projesi Anket Soruları

1.BÖLÜM:

- Yaşınız: ☐ 65-80 yaş arası ☐ 80 ve üzeri
- Cinsiyetiniz: ☐ Kadın ☐ Erkek
- İçinde bulunduğunuz Aile Türü: ☐ Çekirdek aile ☐ Geniş aile
- ☐ Eşimle yaşıyorum ☐ Yalnız yaşıyorum
- Medeni Durumunuz: ☐ Evli ☐ Bekâr ☐ Boşanmış/ Dul
- Eğitim Durumunuz: ☐ Okuryazar değil ☐ İlkokul ☐ Ortaokul
- ☐ Lise ☐ Üniversite
- Çalışıyor Musunuz? ☐ Evet ☐ Hayır

2. BÖLÜM:

- Temel ihtiyaçlarımı desteğe ihtiyaç duymadan karşılayabiliyorum.
- a)Evet b)Hayır c) Kısmen
- Salgın sürecinde sağlık hizmetleri ve ilaca ulaşamama korkusu yaşadım.
- a)Evet b)Hayır c) Kısmen
- Salgın sürecinde gıdaya ve temel ihtiyaçlara ulaşamama korkusu yaşadım.
- a)Evet b)Hayır c) Kısmen
- Salgın sürecinde ilk kez sanal alışveriş yaptım.
- a)Evet b)Hayır c) Kısmen
- Salgın sürecinde hareketsizliğe dayalı fiziksel sıkıntılarım oldu.
- a)Evet b)Hayır c) Kısmen
- Salgın sürecinde kendime daha fazla vakit ayırabildim.
- a)Evet b)Hayır c) Kısmen
- Salgın sürecinde hobiler edindim.
- a)Evet b)Hayır c) Kısmen

Salgın sürecinde temizlik ve hijyene verdiğim önem arttı.

a)Evet b)Hayır c) Kısım

Salgından gençlere göre daha çok etkilendiğimi düşünüyorum.

a)Evet b)Hayır c) Kısım

Salgın sürecinde birçok şeyi ertelemem gerekti.

a)Evet b)Hayır c) Kısım

Covid-19 hakkında bilgi sahibi olduğumu düşünüyorum.

a)Evet b)Hayır c) Kısım

3. BÖLÜM:

Salgın sürecinde korkularım arttı.

a)Evet b)Hayır c) Kısım

Salgın sürecinde kaygılarım arttı.

a)Evet b)Hayır c) Kısım

Salgın sürecinde stresim arttı.

a)Evet b)Hayır c) Kısım

Salgın sürecinde sosyal ilişki kurduğunuz hangi gruplarla iletişiminiz azaldı? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz.)

Aile

Akrabalar

Komşular

Arkadaşlar

İş Arkadaşları

Hiçbiri

Salgın sürecinde aile ve çocuklarınızla görüşme sıklığınız:

() Her gün () Haftada bir () Ayda bir () Görüşmüyoruz

Salgın sürecinde risk algım değişti.

a)Evet b)Hayır c) Kısım

Salgın sürecinde toplumdaki bireyler bana daha değerli olduğumu hissettirdi.

a)Evet b)Hayır c) Kısmen

Salgın sürecinde toplumdaki bireyler bana daha iyi ve yumuşak davrandı.

a)Evet b)Hayır c) Kısmen

Salgın sürecinde toplumdaki bireyler bana saygı duyduklarını hissettirdi.

a)Evet b)Hayır c) Kısmen

Salgın sürecinde toplumdaki bireyler hayatımı kontrol etme hakkını bana bıraktı.

a)Evet b)Hayır c) Kısmen

4. BÖLÜM:

Salgın sürecinde bilgiye ulaşmak için hangi iletişim kanallarını kullandınız? (Birden çok seçenek işaretlenebilir.)

() İnternet () Telefon () Televizyon () Radyo () Diğer:

Salgın sürecinde hangi sosyal medya araçlarını kullandınız? (Birden çok seçenek işaretlenebilir.)

() Facebook () Twitter () Instagram ()WhatsApp () Hiçbiri () Diğer:

Salgın sürecinde elektronik iletişim kanallarını kullanımım arttı.

a)Evet b)Hayır c) Kısmen

Salgın sürecinde 65 yaş üstü ile ilgili yapılan haberler beni olumsuz etkiledi.

a)Evet b)Hayır c) Kısmen

Salgın sürecinde 65 yaş üstü ile ilgili yapılan haberler toplumda saygınlığımızın azalmasına neden oldu.

a)Evet b)Hayır c) Kısmen

Salgın sürecinde 65 yaş üstü ile ilgili yapılan haberler, kendimi yetersiz hissettirdi.

a)Evet b)Hayır c) Kısmen

Salgın sürecinde 65 yaş üstü ile ilgili sokağa çıkma yasağını gerekli buluyorum.

a)Evet b)Hayır c) Kısmen

Salgın sürecinde özgürlüğümün kısıtlandığını hissettim.

a)Evet b)Hayır c) Kısmen

Salgın sürecinde hastalıklara yakalanma ihtimalimin yüksek olduğu hissettirildi.

a)Evet b)Hayır c) Kısmen

Salgın sürecinde ait olduğum yaşın sorun olduğu hissettirildi.

a)Evet b)Hayır c) Kısmen

Salgın sürecinde 65 yaş üstü tehlike kaynağı olarak gösterildi.

a)Evet b)Hayır c) Kısmen

Salgın sürecinde toplumdaki bireyler bana sorumluluklarımı yerine getiremediğimi hissettirdi.

a)Evet b)Hayır c) Kısmen

Salgın sürecinde bana:

Pozitif ayrımcılık yapıldığını düşünüyorum.

Negatif ayrımcılık yapıldığını düşünüyorum.

EK 2

Covid-19 Salgın Sürecinde Yaşlı Olmak: Değişen Değerler Projesi Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Yaşlılığı nasıl tanımlarsınız?

İzolasyon sürecinde sizi en çok ne ya da neler zorladı?

Salgın sürecinde; a) Aile bireylerinin b) Toplumdaki diğer bireylerin size bakış açılarında ve davranışlarında bir değişim olduğunu düşünüyor musunuz?

Salgın sürecinde, duygu durumunuzda (kaygı, korku, stres) değişim olduğunu düşünüyor musunuz?

Bu tür haberleri dinlediğinizde ne hissediyorsunuz?

“Salgından en çok 65 yaş üzeri bireyler etkileniyor...En yüksek hasta oranı yaşlılar ve kronik hastalarda görülüyor...”

“Risk grubundaki bireylerin sokağa çıkmasını önlemek amacı ile belediye bankları kaldırma kararı aldı...”

Salgın süreci yaşama bakış açınızı ya da değerlerinizi değiştirdi mi?

EK 3**ÖĞRENCİ MEKTUBU**

Çok Değerli Büyüklerimiz,

Biz gençler; sizin torunlarınız, çocuklarınız, sizi örnek alan kişiler olarak tüm kalbimizle hepinizin sağlık ve esenliğini diliyoruz.

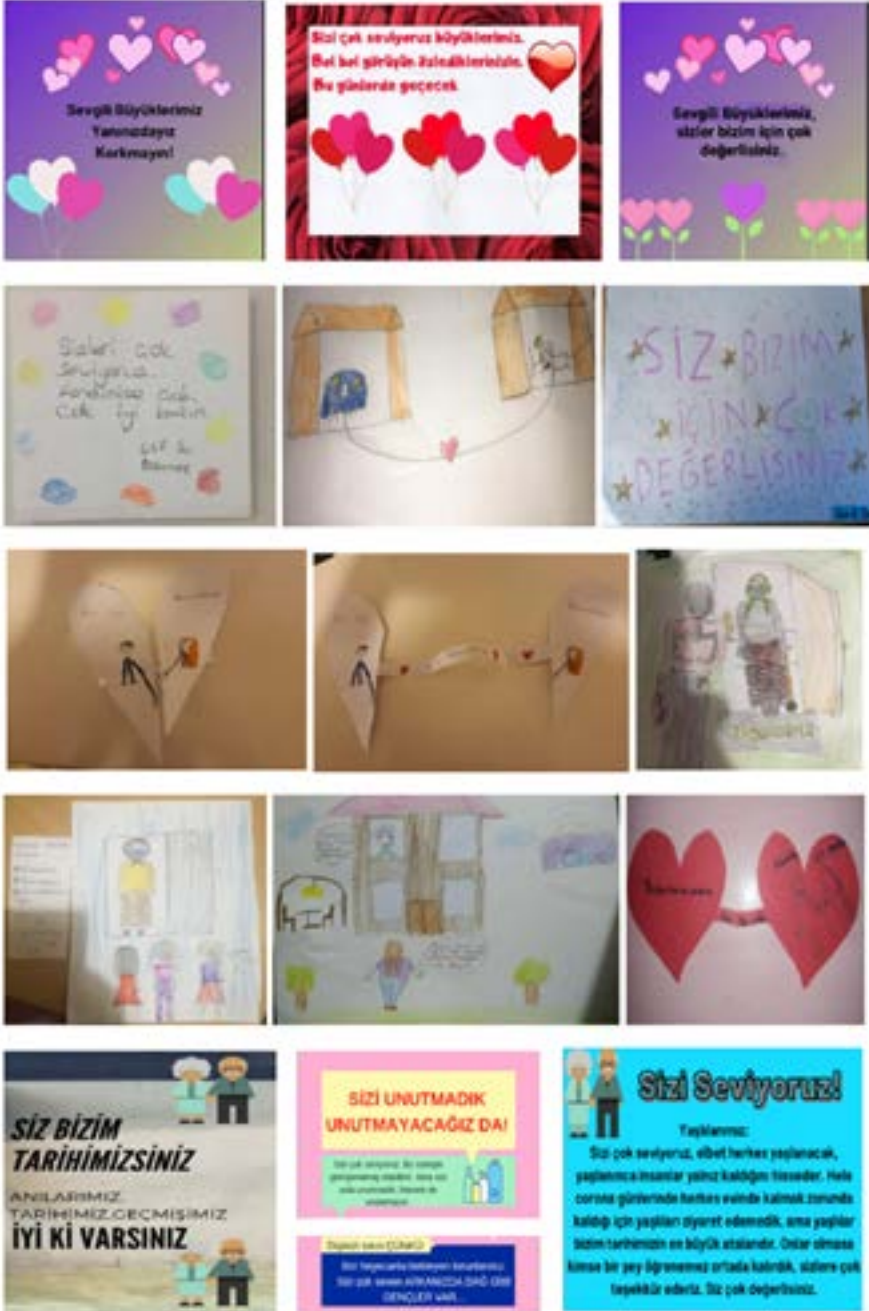
Covid-19 salgınının neden olduğu değişimin sizi diğer gruplardan daha fazla etkilediğini biliyoruz. Bizler için çok değerlisiniz; tecrübelerinizle yol gösterici, kültürel kodlarımız ve toplumsal belleğimizsiniz. Başımızın tacı-sınız. Sizler geçmişle aramızdaki bağı oluşturan en önemli değersiniz. Sağlığınıza gözetip sizin için en iyisini yapmak istiyoruz. Bazılarımız, sizlerle aynı hanede yaşıyor olacak kadar şanslı. Bazılarımız ise sizi yalnızca uzaktan gözetebilecek durumda. Fiziksel olamasa da manevi olarak her daim yanınızda olduğumuzu bilmenizi istiyoruz. Kalbimizde yerleriniz ayrı...

Gördük ki bu süreçte sağlık en önemli şey. Sizin de evde kaldığınız süre boyunca kendinize dikkat etmeniz gerekiyor. Egzersiz yapmak evin içinde olsa bile hala önemli. Dışarı çıkabileceğiniz saatler içerisinde mutlaka temiz hava ve güneş almalısınız. Yediğinize, içtiğinize dikkat ederseniz daha iyi hissedeceğinizi umuyoruz. İlaçlarınızı düzenli kullanmayı unutmayın. Kendinizi fiziksel olarak izole etmeniz insanlarla sosyal ilişkilerinizi tamamen kesmenizi gerektirmiyor. Telefon, internet aracılığıyla sevdiklerinizle iletişimde kalabilirsiniz. Yakınlarınızın halini sormak iki taraf için de iyi olacaktır. Evde kaldığınız süre içinde vakit geçirmek için sevdiğiniz şeyleri yapabilir, yeni hobiler edinebilirsiniz. Yeni şeyler öğrenmek ve deneyimlemek emin olun ki mutlu olmanızı sağlayacaktır. Temizlik kurallarına uymalı, dışarıya çıktığınızda maskenizi çıkarmamalısınız. Duyduğunuz her haber gerçeği yansıtmayabilir. Bu yüzden güvenli olduğunu bildiğiniz haber kaynaklarını kullanmanızda yarar var.

Biliyorsunuz ki zorlu bir salgın döneminden geçiyoruz. İnsanlar var olduğu müddetçe salgın hastalıkların olması çok doğal. Geçmişte birçok salgının atlatıldığı gibi bizler de bu dönemi atlatacağız. Lütfen, sabredin ve kendinize dikkat edin. Sizi çok sevdiğimizi unutmayın.

.....Öğrencileri

EK 4 ÖĞRENCİ KARTLARI

საქართველოს სახალხო დამცველი
PUBLIC DEFENDER (OMBUDSMAN) OF GEORGIA

**RIGHTS OF OLDER PERSONS DURING THE COVID-19
PANDEMIC PROTECTION GAPS AND WAY FORWARD**

**ABSTRACT FOR INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON "HUMAN
RIGHTS IN THE PANDEMIC TIMES"**

SUBMITTED BY

**THE NATIONAL HUMAN RIGHTS INSTITUTION – PUBLIC DE-
FENDER (OMBUDSMAN) OF GEORGIA**

NOVEMBER 2021

Correspondence should be addressed to:

Office of Public Defender (Ombudsman) of Georgia David Agmashenebeli
Avenue 800102 Tbilisi Georgia

nshalamberidze@ombudsman.ge info@ombudsman.ge

INTRODUCTION

The world population is ageing rapidly and it has an unprecedented impact on the socio- economic development of the countries. The challenges of an ageing population are being actively debated around the world. Especially deficiencies in the enjoyment of basic human rights and freedoms by older persons, due to the ongoing COVID-19 pandemic, which has revealed many shortcomings in the human rights protection systems of many countries in the region. Besides, the pandemic has made violations of the rights of older persons around the globe even more visible and acute. The UN Secretary-General António Guterres stated in his policy brief on older persons that the COVID-19 pandemic has aggravated the existing challenges of older persons in terms of healthcare, medical services, social exclusion, economic poverty, inequality and ageism. As underlined in the WHO Global Report on Ageism and confirmed by the UN Independent Expert on the enjoyment of all human rights by older persons, the COVID- 19 pandemic has also intensified ageism and age discrimination that was already deeply rooted in society.

The global health crisis showed us clearly that there is an urgent need to strengthen the international mechanisms and frameworks for protecting older persons. It is essential that each country ensure a comprehensive institutional response in order to guarantee the protection of older persons' rights. International, as well as regional cooperation and coordination is also vital.

National Human Rights Institutions (NHRIs) play a key role in promoting and protecting the rights of older persons. Given its unique mandate, the Public Defender (Ombudsman) of Georgia directly monitors the human rights situation of older persons and constantly engages with national authorities and other relevant actors on States' responsibilities in relation to the protection of older persons' rights.

From the Georgian perspective, older persons are at higher risk of poverty and human rights abuses. They are often dependent on social assistance and pensions that is very low. For years, the Georgian Ombudsman has been discussing the challenges faced by older persons. These are the difficult socio-economic and living conditions, the threat of poverty and homelessness, inadequate targeted programmes.

Against this backdrop, the article will focus on the main challenges faced by older persons in Georgia and in the region, explore international and regional mechanisms for the protection of the rights of older persons and discuss the ways of strengthening the human rights protection system of this particular group and addressing the gaps in this regard.

GENERAL INFORMATION

Ageing affects every aspect of our lives, throughout our lives. As the current pandemic continues to challenge us, and as we fight to protect lives and livelihoods, we must not lose sight of a remarkable development: never before have so many Europeans enjoyed such long lives.(EU Commission 2021)

According to the United Nations Population Fund and various international data, from 2017 to 2030, the number of people aged 60 and over will increase to 45 percent of the total and will exceed the number of newborns. As of June 2020, the share of the population aged 65 and older is 15.1% of the total population. (PDO report 2020).

People in almost every part of the world live longer than before but the elderly almost everywhere have to deal with a number of challenges in terms of decent and healthy aging. Protecting the rights of the elderly is a serious problem for most states today. (WHO 2021).

In twenty-first century, the issue of aging is gaining more and more urgency. (UNFPA and Help Age 2012). Consequently, states and international organizations have put health and well-being of old persons high on their agendas. In addition to provision of health care services for older persons, great importance is attached to the protection of their fundamental rights and to the promotion of their social inclusion in the policies aimed at older persons. (UNFPA report (2021)

This analytical paper further examines the question of the adequacy of the normative framework of the international human rights system and its implementation mechanisms for the promotion and protection of the human rights of older persons. Especially the background of the COVID-19 pandemic which has had a major impact on the older persons' enjoyment of their human rights.

Older persons represent one of the most vulnerable groups today, especially in developing countries. Therefore, any state of emergency in a country, whether caused by a war, a natural disaster or an epidemic, puts senior citizens at particular risk of being left behind or excluded - often giving them less priority in providing medical or other services. The COVID-19 pandemic is no exception. The United Nations has analysed the possible negative impact of the COVID-19 pandemic on older persons. (B. Bruijn,

M. Chitanava. 2017) The UN Policy Brief identifies the following six areas in which the impact of the pandemic on older persons may be reflected: economic well-being, mental health, responders, life and death, vulnerability, abuse and neglect. The document also highlights an extremely negative

impact of stigma and ageism on older persons during the pandemic; the focus is on older persons living alone - the negative impact of physical isolation and the lack of access to necessary services on their mental health is analysed.(UN Policy brief 2020)

INTERNATIONAL MECHANISMS GOVERNING THE RIGHTS OF THE OLDER PERSONS

The protection of the rights of the older persons has been actively discussed in international debates in recent decades. Despite numerous attempts and discussions, no agreement has been reached between the states within the UN to adopt a legally binding international act. Although there are conventions on the legal status of individuals, including women, children, ethnic minorities and persons with disabilities, a binding international instrument to protect the rights of the older persons and their rights has not yet been adopted. (Public defender's report 2020)

In 2010, the UN General Assembly established Resolution N65/182, an open working group within the UN, which includes all UN member states, and in this decision stressed the importance of a number of declarations on old age issues in recent years, and in particular the Madrid Action Plan. According to the General Assembly, the working group should have identified the challenges that hindered the fulfillment of the international obligations existing at that time in different states

Since 2010, the working group has held annual meetings in which the institutions of human rights and ombudsman are actively involved. Among them is the Public Defender of Georgia, who, as a member of the European Network of National Human Rights Institutions (ENNHRI) and the Global Alliance of National Human Rights Institutions (GANHRI), is actively involved in international rights work for the older persons.

A particularly important document on the issues of the older persons is the Political Declaration of the Second World Assembly on the Issues of the Older Persons and the Madrid International Plan of Action on Aging.

The Madrid International Plan of Action on Ageing and the Political Declaration adopted at the Second World Assembly on Ageing in April 2002 mark a turning point in how the world addresses the key challenge of "building a society for all ages".

The Madrid Plan of Action offers a bold new agenda for handling the issue of ageing in the 21st-century. It focuses on three priority areas: older persons and development; advancing health and well-being into old age; and ensuring enabling and supportive environments. It is a resource for policymaking, suggesting ways for Governments, non-governmental organizations, and other actors to reorient the ways in which their societies perceive, interact with and care for their older citizens. And it represents the first time Governments agreed to link questions of ageing to other frameworks for social and economic development and human rights, most notably those agreed at the United Nations conferences and summits of the past decade.

Also, on October 7, 2021, the UN Human Rights Council (HRC) adopted the first significant resolution on the rights of the older persons. With this resolution, the Human Rights Council calls on the UN High Commissioner for Human Rights to prepare a report on international legal standards and commitments on the promotion and protection of the rights of the older persons before the fifty-ninth session in March. The resolution reaffirms the commitment of all states to respect, protect and honor the rights of older people. It also provides a firmly agreed language that governments and other stakeholders can address and use when discussing these human rights issues in their future work.

In addition to the Madrid Plan of Action, the rights of older people are enshrined in various fundamental acts, the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination.

The Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms does not distinguish between older persons as beneficiaries and subjects of the Convention, although a number of older persons are considered to have infringed on their rights, such as the right to life, the prohibition of ill-treatment, the prohibition of personal treatment. The right to a fair trial. Given the growing regional and global interest in the fundamental rights of older people, the European Court of Human Rights in June 2014 published new facts in its case law that provide an interesting overview of existing cases of older people. However, beyond that, there are many cases filed by the elderly in court, the decisions of which establish case law. This report presents some interesting cases. (PDO report 2020).

ACTIVITIES OF THE PUBLIC DEFENDER (OMBUDSMAN) OF GEORGIA

The Public defender oversees the observance of human rights and freedoms in Georgia. Taking care of the rights of the older persons and creating legal guarantees for them is becoming more and more important every year. Therefore, protecting and promoting older persons human rights is one of the priorities of the Public Defender's Office (PDO). In the annual parliamentary reports, a separate chapter is devoted to the review of the human rights situation of the older persons. Public defender discusses main problems older persons facing in the process of realizing their fundamental rights in annual reports and provide the responsible state institutions with relevant recommendations. The PDO constantly monitors the situation in state care institutions through regular visits, including the Covid-19 prevention and protection procedures.

The Public defender also prepares special reports regarding protection the rights of the older persons, which reflects the results of monitoring of resident institutions and generally reviews the main challenges in Georgia.

Along with the above, in order to share the best practices in the field of protection of the rights of older persons, the Public Defender's Office takes an active part in international activities. Office of Public Defender of Georgia as a National Human

Rights Institution, is a member of the Global Alliance of National Human Rights Institutions (GANHRI), as well as the European Network of National Human Rights Institutions (ENNHRI). Both networks have established working groups and task force respectfully, on the rights of older persons. PDO was elected as the representative of the European Region (from ENNHRI) along with the Office of the Polish Commissioner for Human Rights to the GANHRI Working Group on Ageing back in 2018.

It is noteworthy that the PDO is a very active member of the GANHRI WG on Ageing and plays an important role in terms of representing the European Region within the WG. PDO also takes part in the annual UN Open-Ended Working Group (OEWG) on Ageing. This year, PDO, together with the Polish NHRI organized active participation and involvement of NHRI all over the world at the 11th Sessions of the UN Open- Ended Working Group on Ageing. During the 11th Session PDO delivered 3 statements, from which 1 statement was made on behalf of the GANHRI WG on Ageing.

In order to support the active and effective involvement of NHRIs and CSOs during the session, the Polish and Georgian NHRIs proposed a joint statement. Despite the short timeframe, the Statement was supported by 14 NHRIs (12 from Europe) and 37 civil society organizations. The main message of the statement is to start drafting and later, adopt a binding international mechanism on the rights of older persons: Institutions and organizations are of the firm view that a comprehensive, binding international instrument would provide the strongest protection for the rights of older persons. It is time for the UN OEWSGA to formally decide to commence the drafting of a new international instrument.

In addition, at the invitation of the Public Defender, the United Nations independent expert visited Georgia in 2018 to assess the human rights situation of older persons. Following the visit, the Human Rights Council of the UN General Assembly prepared a report, which included recommendations for the Government of Georgia relating to the better protection of human rights of older persons.

Challenges pertaining to the enjoyment of human rights by the older persons, such as lack of specific measures taken to combat ageism and eliminate age discrimination are common not only in Georgia, but in the entire region as well (PDO report 2020).

The Public Defender of Georgia published a Special Report on the Compliance of Social and Health Care Programmes of Self-Governing Bodies with the Principle of Equality, which analyzes the compliance of municipal programmes with anti-discrimination legislation. The study found that when determining the circle of beneficiaries, some local self-government programmes use discriminatory criteria on the grounds of age, gender, etc. Some social programs exclude the older persons from the list of beneficiaries receiving medical assistance. PDO has good example of successful cooperation in this regard between the Public Defender's Office and one of the local self-government authorities. PDO reviewed the draft of a social and healthcare program prepared by this municipality and did not find discriminatory provisions in municipal programs introduced by this municipality.

On another note, it is important to recognize that older persons make significant contributions to our society and that we must not limit their potential. The Public Defender issued a general proposal to the Ministry of Labor, Health and Social Affairs of Georgia on the development of a mechanism to raise awareness among employers, which would include recommendations on preparing criteria for a vacancy in a way to avoid

discriminatory restrictions. Besides, the large number of complaints addressed to the Public Defender's Office about the discriminatory criteria on the account of age in publicly available vacancies, and the significant number of cases identified by the Ombudsman's initiative, have demonstrated that the placement of age discriminatory vacancies in the public sector actively contributes to strengthening the stigma against older persons. The Ministry accepted the recommendation, however no measures have been taken in this regard so far. (PDO report 2019)

It's also worth mentioning that the Public Defender addressed the President of the National Bank of Georgia with a general proposal relating to alleged discrimination on the ground of age. The study of the case made it clear that commercial banks operating in Georgia use age limit as a criterion for issuing a number of loan products, beyond which a person is refused to get any of these products. In addition, in some cases, age also becomes the basis for limiting the term of the loan. The Public Defender, referring to the relevant standards, stressed that the refusal of various types of loans for the purpose of insuring risks, as well as application of additional stricter conditions, puts older consumers in a different unfavorable position. (PDO report 2019). In order to avoid this, the consumer's condition should be assessed individually and decisions should not be based solely on age. It should be noted that in response to the general proposal, the National Bank of Georgia said it had started examination of the case and the relevant correspondence had been sent to the commercial banks operating in Georgia.

One of the main challenges is the lack of visibility about violence against older people. The Public Defender has been talking about continuous and systemic problems in this direction for years. Moreover, this is also related to important issues such as identification of risk factors triggering violence and ill-treatment, inhuman and degrading treatment or other forms of violence against older persons, and production of comprehensive statistics, as well as adequate responses to the cases of abuse and effective oversight system.

OLDER PERSONS IN GEORGIA

Georgia has a population of 3,729,635, and every fifth person is aged 60 or over. The proportion of the older population aged 65 years or over is expected to continue to grow from 14.2 per cent in 2010 to 21.1 per cent in 2030. The share of those aged 80 years and over will increase from 3.2 per cent to 4.2 per cent over the same period. The Population Division of the Department of

Economic and Social Affairs has projected that, by 2050, 32 per cent of people in Georgia will be over 60. By 2021, the share of the population aged 65 and older will be 15.2% of the total population, and by 2030, it will increase to 21%.

According to the United Nations World Population Ageing report, Georgia ranks thirty- seventh among 201 nations and territories in terms of ageing.

Population ageing – the increasing share of older persons in the population – has become one of the most significant demographic processes across the world. Compared to many other countries, Georgia is already in an advanced stage in this process, although by no means near the end of it. The effect of this demographic development is evident in the country, but the full impact and consequences – at both the individual and societal level – are yet to be experienced; and in a vast number of sectors and spheres of life: family structures, intergenerational ties and living arrangements, economic productivity and growth, investment- and consumption patterns, savings, taxation, supply and demand for labour, demand for services, such as health care, social protection, transportation, voting patterns and political influence and many more. In many ways, the increase of the share of older population, with a decreasing economic support ratio and increasing costs for pensions and care, will test the economic resilience of country. The demographic dividend can be realised if increasing longevity motivates people to accumulate assets for old age and the increased volume of savings boosts investments in human and physical investments. This is more likely to happen in societies that do not rely solely on public or familial transfers to finance older persons' livelihoods, but also promote retirement savings.

One of the main challenges in the country is the issue of long-term care for the older persons, both at the institutional and family level. The issue of placing the older persons in specialized day care facilities take a long time. In addition, there are significant challenges in nursing homes in terms of hygiene, food quality, and lack of social programs. And for those who have the opportunity to stay in their home, but do not have the opportunity for self-care, there is no developed so-called. "Home care" programs at the level of state or local self-government. The pandemic made it even clearer the need to implement a home care program for the older persons.

Another main challenge is violence and against older persons and older abuse. The analysis of the cases studied by the Public Defender shows the systemic nature of problems, which remain the same over the years, are related to important issues such as how violence is perceived by the victims themselves, a small number of complaints lodged by victims with relevant authorities and the lack of existing psychosocial and economic rehabilitation

programmes for victims. In the Public Defender's opinion, protecting older persons from violence for long periods and launching support services are problematic.

While applying to the Public Defender of Georgia, in certain cases, applicants have difficulty to understand the fact of violence; often, they experience affection and attachment towards the alleged abuser due to which they are reluctant to apply to the law-enforcement agencies. Moreover, even in case of application, the victim does not cooperate with the law-enforcement agency as soon as violent incident is over. As a result it is hard for these agencies to detect the facts of violence and the situation gets even more difficult when possible victim is also a disabled person.

The Ministry of Internal Affairs of Georgia does not register incidents of domestic violence against older persons. The Public Defender has been addressing this issue in parliamentary reports for years. The ministry has been producing unified statistics on violence against people above the age of 45, which, of course, does not reflect accurate data on violence against older persons. According to the United Nations Independent Expert on the Enjoyment of All Human Rights by Older Persons, the lack of detailed information about mistreatment and abuse and violence against older persons made it impossible to identify the circumstances triggering violence, thus impeding the development of adequate prevention measures and their further improvement.

According to the analysis of statistics on domestic violence since April 2020, there has been an increase in restraining orders applied in the incidents of domestic violence (against persons aged 45+). Because of this surge in domestic violence during the pandemic, it is most important to study the situation of older persons living in Georgia in this regard to detect and respond to violence in a timely manner. It is also important to inform older persons in detail about how to act in case of violence against them. Restrictions introduced for older persons in terms of staying at home have had a disproportionate impact on those experiencing some kind of conflict within families or establishments. The strict restrictions have increased the risks of neglect and violence against older persons; in time of crisis, especially older women are targets of violence.

Age discrimination in the labour market is frequent. Even people in their late forties are often stereotyped as lacking dynamism, efficiency and skills. As there are no unemployment benefits, older workers who become unemployed are left without any income.

SITUATION OF RIGHTS OF OLDER PERSONS DURING THE PANDEMIC

The pandemic puts older persons at the risk of poverty, discrimination and social isolation. The UN study brief identifies the following six areas in which the impact of the pandemic on older persons may be reflected: economic well-being, mental health, responders, life and death, vulnerability, abuse and neglect.(OHCHR 2021).

In Georgia, older persons are a vulnerable group and find themselves at a higher risk of poverty compared to the rest of the population. They often depend on social benefits and pensions and live in difficult socioeconomic conditions. More than 25% of the population registered in the Social Assistance Program are older persons.

During pandemic it was utmost important to study the living condition of older persons. It was especially important to analyse the needs of older persons living alone in the regions and the impact of the pandemic on their daily lives. The Government of Georgia launched a study on the management of COVID-19 and the impact of the pandemic. However, there is no data on the impact of the pandemic on older persons yet.

The Public Defender maintains that special attention should be paid during the pandemic to socially vulnerable and dependent on care older persons living alone. There are 41,995 socially vulnerable older persons, living alone in Georgia.

Restrictions imposed to prevent the spread of the virus among the elderly on the free movement of older persons aged 70 and above as well as stay-at-home regulations and social distancing, led to a threat of social exclusion of older persons living alone. Long social isolation has a negative impact on the mental health of older persons. The risk is higher with those suffering from cognitive decline and dementia and those dependent on care. To evert this threat, psychosocial support programmes should be implemented for older persons. It is also important to improve the access of older people to mobile telephone and modern technologies in general to increase their access to digital technologies. Technology takes an increasingly prominent place in modern economic and social relations, the lack of technology or the ability to use it further aggravates the vulnerability of older people.

Furthermore, digital exclusion significantly obstructs the access of older persons to essential information regarding the pandemic and related health and socio-economic measures. For responding to this challenge, the Independent Expert on the Enjoyment of All Human Rights by Older Persons recommends developing learning programmes and alternative ways of reaching older persons who have no digital skills. (PDO report 2019).

In order to provide older persons, placed in care establishments, with psychological support and enable them to cope with the stress caused by the high risk of disease, they were given the opportunity to have remote sessions with psychologists. However, older persons who live outside the facilities did not receive such support. Increasing the access of older persons to counselling, especially of those living alone, is very important for their mental health. (PDO report 2019).

The proportion of older people vaccinated in the Covid-19 pandemic vaccination process in Georgia is very low. According to a study by the World Bank, 33% of the older persons aged 60-69 were vaccinated, 41% of those aged 70-79, and 19% of the older persons aged 80+. According to the assessment, Georgia has inefficiently prioritized the older persons compared to other countries. In addition, it should be noted that in the process of vaccination against Covid-19, when for a long time the registration of those wishing to be vaccinated was done only online, through the website, the older persons and especially those living in rural areas did not have access to this service.

During COVID-19, the older persons became somewhat dependent on others as they found it even more difficult to cope with daily activities. Although it was recommended for seniors aged 70 and over to stay home during a pandemic, seniors mostly bought food themselves, received a pension, and bought medicines. However they were also assisted by neighbors, local government and volunteers. During the pandemic, neighbors turned out to be an important source of assistance for the older persons, which is not surprising in Georgia and should probably be due to the proximity and close relations of the neighbors. During the pandemic, the older persons received various types of assistance from the local government, which is related to the commitment made by the state during the fight against the pandemic.

It is important to continue to regularly inform the older persons about COVID-19 and the epidemiological situation in the country. Special emphasis should be placed on regions populated by national minorities.

Due to the fact that during COVID-19 there was a direct correlation between age and mortality rate, and these rates are 5 times higher in people aged 80 years and older than in 60-69 year olds. To this end, it is important that central and local governments continue to give high priority to timely identifying and responding to the medical needs of the elderly. It is also important to develop effective prevention mechanisms and increase access to medical services, especially for the older persons.

Respect for the independence and dignity of the older persons is paramount when the state takes action in a pandemic. Being in isolation should be voluntary and the restrictions proportionate to the risks.

LIST OF REFERENCES

B. Bruijn, M. Chitanava. (2017) Aging and older persons in Georgia. An overview based on the 2014 General Population census Data.

Claudia Mahler (2021) Report of the Independent Expert on the enjoyment of all human rights by older persons.

European Commission Green Paper on Ageing (2021) Fostering solidarity and responsibility between generations.

European Court of Human Rights facts in its case law (2014) - https://www.echr.coe.int/Documents/CLIN_2014_06_175_ENG.pdf.

Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR) (2021) Working paper Public Defender (Ombudsman) of Georgia (2019 and 2020) reports.

Public Defender (Ombudsman) of Georgia (2021) - Special Report on the Compliance of Social and Health Care Programmes of Self-Governing Bodies with the Principle of Equality.

Resolution adopted by the Human Rights Council on 7 October 2021 48/3. Human rights of older persons.

Report of the Independent Expert on the Enjoyment of All Human Rights by Older Persons on her mission to Georgia (2018).

UN (2020) Policy Brief: The Impact of COVID-19 on older persons.

United Nations Population Fund (UNFPA) report (2021) The Situation of Retired Older Persons Living Alone Under the Poverty Line During the Covid-19 Pandemic.

United Nations Population Fund (UNFPA) and HelpAge International, (2012) Ageing in the Twenty-First Century: A Celebration and A Challenge.

World Health Organization (WHO) (2021) Global report on ageing.

COVID-19

TEBRİK TELGRAFLARI

ANKARA P.İ.M./FAKS-FONO(İHT)

TG65007010667/07.12.2021/15:52

BGS

08.12.2021 10:00

SAYIN PROF.DR.MUHARREM KILIÇ
TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
BAŞKANI
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ İTİ
KONFERANS SALONU VE MAVİ SALON
ÇANKAYA/ANKARA

SALGIN DÖNEMİNDE İNSAN HAKLARI SEMPOZYUMU MÜNASEBETİ İLE TERTİP ETTİĞİNİZ
ETKİNLİĞİNİZE DAHA ÖNCE BELİRLENEN İŞ PROGRAMIM NEDENİYLE KATILAMIYORUM.

NAZİK DAVETİNİZE TEŞEKKÜR EDER, ÇALIŞMALARINIZDA BAŞARILAR DİLERİM.

ZEKERİYA BİRKAN
BAKAN YARDIMCISI

ANKARA P.İ.M./WEB-FONO

TG65007011558/07.12.2021/22:55

BGS

08.12.2021 09:30

PROF.DR. MUHARREM KILIÇ
TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
BAŞKANI
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ İTİ
KONFERANS SALONU VE MAVİ SALON
YENİMAHALLE/ANKARA

Sayın TIHEK Başkanım, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu tarafından düzenlenen Salgın Dönemlerinde İnsan Hakları Sempozyumu davetiniz için teşekkür ederim. Daha önce belirlenen programım dolayısıyla etkinliğinize maalesef katılamayacağım. Bu vesileyle, etkinliğinizin başarılı geçmesini dileyerek, tüm katılımcılarınıza selam ve saygılarımı sunarım. Prof. Dr. Necdet ÜNÜVAR
Ankara Üniversitesi Rektörü

NECDET ÜNÜVAR
ANKARA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRÜ

ANKARA P.M./FAKS-FONO(İHT)

TG65007008589/07.12.2021/11:16

BGS

08.12.2021 09:00

PROF. DR. MUHARREM KILIÇ
TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
BAŞKANI
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ İTİ
KONFERANS SALONU VE MAVİ SALON
YENİMAHALLE/ANKARA

SALGIN DÖNEMLERİNDE İNSAN HAKLARI SEMPOZYUMU İLE İLGİLİ DAVETİYENİZİ
MEMNUNİYETLE ALDIM,
PROGRAMINIZIN HAYIRLARA VESİLE OLMASINI DİLER, CENABI ALLAHTAN MUVAFFAKİYETLER
DİLERİM.

ŞEREF MALKOÇ
KAMU BAŞDENETÇİSİ

Av. Mahmut TANAL
İstanbul Milletvekili
İnsan Hakları İzleme Komisyonu Üyesi

07.12.2021

Sayın Prof. Dr. Muharrem KILIÇ
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı

Değerli Başkanım; Kurumunuz tarafından düzenlenen "Salgın Döneminde İnsan Hakları Sempozyumu"na Genel Başkanımızın il dışı programına eşlik etmemden dolayı katılamıyorum. Kurumunuzun değerli çalışmalarına büyük bir dikkat ve takdiri takip ediyorum.

İnsan haklarının ve hukukun üstünlüğünün sağlandığı bir ülke umudu ile nazik davetinize teşekkür eder selam ve sevgilerimi sunarım.

Av. Mahmut TANAL
CHP İstanbul Milletvekili

Tel.: 0 312 420 55 60-61
Faks: 0 312 420 20 90
e-posta: mahmut.tanzel@rivera.gov.tr
Adres: Yeni Halkı İşgücü Binası 4.Kat E/424

Prof. Dr. Muharrem KILIÇ
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı

Mahkememizin gündemi nedeniyle, Kurumunuz tarafından düzenlenen sempozyuma katılamıyorum.

Davetiniz için teşekkür eder, sempozyumun verimli geçmesi dileğiyle saygılarımı sunarım.

Muammer TOPAL
Anayasa Mahkemesi Üyesi
Uyuşmazlık Mahkemesi Başkanvekili

ULUSLARARASI SEMPOZYUM

**SALGIN
DÖNEMLERİNDE
İNSAN HAKLARI**

BİLDİRİLER KİTABI

INTERNATIONAL SYMPOSIUM

**HUMAN RIGHTS
IN THE
PANDEMIC TIMES**

PROCEEDINGS BOOK

2019 yılı sonunda Çin Halk Cumhuriyeti'nin Wuhan eyaletinde ortaya çıkan ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını, seyri ve yoğunluğu dönem içinde değişse de halen etkisini sürdürmektedir. Sosyal hayatın hemen hemen bütün alanlarını etkileyen salgın nedeniyle devletler çok farklı tedbir, kısıtlama ve mekanizmaları hayata geçirmiştir. Salgınla mücadele amacıyla alınan bu tedbir ve kısıtlamalar aynı zamanda haklara müdahale niteliği de arz etmektedir. Örnek mahiyetinde olmak üzere sokağa çıkma yasakları seyahat hürriyetini, uzaktan eğitim kararları eğitim hakkını, işten çıkarma yasakları da çalışma ve sözleşme hürriyetine müdahale niteliğindedir. Aynı şekilde salgınla mücadele bir bütün olarak yaşam hakkının ve sağlık hakkının korunmasına yönelik gayretler içermektedir.

Salgın ve insan hakları yoğun bir ilişki ve etkileşim içerisinde olan olgulardır. Bu nedenle salgının insan hakları bağlamında ele alınması; özellikle de alınan tedbirlerin hukuka uygunluğu, devletlerin aldığı tedbirlerin mukayeseli olarak değerlendirilmesi, salgınla mücadelede dayanak olarak kullanılan normların yeterliliği, salgında kırılgan gruplar, alınan tedbirlerin ayrımcılık yasağı bağlamında değerlendirilmesi gibi hususların bilimsel olarak ortaya konulması önemli ve gereklidir.

10 Aralık Dünya İnsan Hakları Günü münasebetiyle, birçok veçhesiyle insan haklarını ilgilendiren salgın dönemleri bu sempozyum bağlamında tüm yönleriyle ele alınmıştır.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
Yüksel Cad. No: 23 • 06650 • Kızılay/ANKARA
Tel.: +90 312 422 78 00

www.tihek.gov.tr